

FİKRƏT RZAYEV

“SÖZ”

Redaktor: Buludxan Xəlilov
Korrektor: Zəri Abdullayeva
Operatorlar: Turan Məhərrəmli
İlahə Dadaşova
Dizayner: Aysel Heydərova

FR 470051200477
M-653

*Dilini fonem dili səviyyəsində öyrənmək
istəməyən kəs – robot kimidir.*

*Fonemlər – əslində Kainatdakı və
təbiətdəki varlıqların, hərəkətlərin
və düşüncələrin simvollarıdır.*

Müəllif

Redaktordan

Fikrət Rzayevin “Söz” adlı kitabı son dövrlər dilçilik sahəsində müqayisə-qarşılaşdırma-ümumiləşdirmə yolu ilə aparılmış maraqlı tədqiqatlardan biridir. Səs, söz, şəkilçilər üzrə hər bir fonemin mahiyyəti müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında bu kitabda təhlil və tədqiq olunur. Müəllif səslərlə sözlərin mə'nalarının əlaqəli şəkildə olduğunu mümkün hal hesab edir, sözlərin yaranma prinsiplərinə dil faktlarının müqayisəli təhlili əsasında elmi cavab axtarır. Bununla da dilin yaranması, inkişafı ilə bağlı bir sıra vacib məsələlərin həllində mövcud olan qanunauyğunları duyur və onların mahiyyətinə varır. Hər şeydən əvvəl sözün mə'nasının onu təşkil edən fonemlərdən asılı olduğunu əsas müddəə kimi götürür. Hər bir fonemin mə'na yaradan əlamət və vəzifələrini nəzərə alır. Burada da iki cəhət xüsusi olaraq izlənilir: birincisi, sözün bir neçə mə'nasının yaranması, ikincisi, birmə'nalı sözlərin müxtəlif fonemlərdən təşkil olunması. Və bununla da müəllif sözlərin omonimliyinin, sinonimliyinin, antonimliyinin yaranmasını söz variantlığı kimi izah edir. Eyni zamanda müxtəlif dillərin yaranma səbəblərinin birini də müxtəlif vəzifəli fonemlərlə əlaqələndirir. Müxtəlif vəzifəli fonemlərin söz modellərini yaratmasını isə riyazi variasiyalılığa uyğun gələn gerçəklik kimi dil faktları ilə müqayisəyə cəlb edir.

Fikrət Rzayev riyaziyyat, fizika elmlərindəki qanunauyğunluqları dildə axtarır. Başqa sözlə, bu elmlərdəki qanunauyğunluqları dildəki sözlərə tətbiq etməyi bacarır. O, maddənin və enerjinin itməməsi qanunlarını ayrı-ayrı hadisələri, əşyaları, predmetləri bildirən-adlandıran sözlərdə də müşahidə edir. Heçdən yaranmayan, heç yerə itməyən, bir şəkildən başqa şəkllə, bir cisimdən başqa bir cismə verilən enerjinin itməməsini sözlərdəki fonemlərin mə'nası ilə müqayisə edir. Sözlərdəki fonemlərin mə'nası dinamik və ya, yeri düşdükcə, passiv, durğun enerji kimi ehtiva olunur. Təbii ki, bu cür enerjinin sözlərdəki təzahürü də müxtəlif çeşidləri, çalarları ilə fərqlənir. Eyni məfhumu, anlayışı bildirən sözlərin müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə səslənməsi eyni fonemin müxtəlif çeşidləri və çalarları ilə bağlıdır. Bu baxımdan müəllifin gətirdiyi bir misal yerinə düşür: “Nə üçün əlimizi müxtəlif cür səslənən – azərbaycanca “əl”, rusca “ruka”, almanca isə “Hand” kimi adlandırırlar?” sualını belə aydınlaşdırmaq olar: “əl” dedikdə “olan (bir şeyi) özümüzə tərəf eləyən (gətirən, çəkən)” hadisəsinə, “ruka” dedikdə (əlin) “(bir şeyə) uzadılaraq, qüvvə ilə tə'sir etmə (itələmə, tutma) (əli isim kimi tanıtılan a fonemidir)” hadisəsinə, “Hand” dedikdə (əli) “(bir şeyə) istiqamətləndirərək, ona (əlin) möhkəm tə'sir edən (tutan, sıxan, saxlayan, dartan) halına” işarə edilir. Göründüyü kimi, qısaca ifadə etsək, bu sözlər əlin işini, hərəkətini ifadələndirirlər. (Maraqlı deyilmi?). Fikrət Rzayevin bu fikri kitabında verdiyi yüzlərlə sözlərin tipoloji müqayisəsində geniş şəkildə əks olunur. O, yüzlərlə sözlərdə yuxarıda verdiyi sual əsasında buna cavab axtarır. Müqayisəli yolla apardığı təhlildə cavablar tapır, sözlərin məzmun və mahiyyətini üzə çıxarır.

Fikrət Rzayevin bu kitabında sait və samit fonemlərin mə'na enerjisi, fonematik yükü, vəzifə və funksiyaları müqayisəli-tipoloji üsulla araşdırılır. Söz daxilində sait və samitlərin vəzifələri, əlamətləri ümumiləşdirilir. Təbii ki, sait və samitlərin vəzifə və daşdıqları funksiyaların müqayisəsində üstünlük samitlərə verilir. Və samitlərin belə bir üstün mövqeyi dilçilik elmində ən məqbul vəziyyət kimi qə'bul olunur. Saitlərə gəlincə, onların sözün

formalaşmasında oynadığı rolu (avaz, heca, ton və s.) inkar etmək mümkün deyil. Həm də saitlər daşdıqları fonematik yük baxımından mövqe nüfuzlarının üstünlüyünü samitlərə versələr də, fonematik vəzifədən tamamilə azad deyillər. Bu mə'nada Fikrət Rzayev a, o, u, e, ə, i, ı, ü, ö saitlərinin əlamət və vəzifələrini oxucuya çatdırmaq üçün onların sözlərdə tutduqları vəziyyətə uyğun mə'nalarını verir. Samitləri isə o, doqquz qrupa ayıraraq izah edir. Qrup adları maraqlı olduğu qədər də düşündürücüdür: **al** (l samiti), **təbiət** (b, v, p, f), **od** (d, t, y, g, c), **işiq-səs** (s, z, y), **iç** (ç, k, ş), **an** (n), **həm** (m), **ar** (r), **ah** (q, k, ğ, x, h) və s. Müəllif sonra bu qrupları yarımqruplar üzrə cədvəldə verir və samitlərin sözlərdəki vəzifələrini, əlamətlərini göstərir.

Kitabda maraqlı cəhətlərdən biri azsəsli sözlərin (ikisəsli, üçsəsli və s.) araşdırılmasıdır. Və bu istiqamətdə müəllifin əldə etdiyi nəticələr, söylədiyi fikir və mülahizələr maraqlıdır.

Fikrət Rzayevin bu kitabı müxtəlif sistemli dillərin əlaqələrinin və münasibətlərinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətliyədir. Odur ki, kitabda Azərbaycan, alman, rus dilləri üzrə aparılmış müqayisələr tipoloji dilçilik üçün də faydalıdır. Və burada da müəllifin fikri, mövqeyi və mülahizələri oxucunu düşündürür.

Müqayisəli-tarixi metod, eləcə də müqayisəli-tipoloji tədqiqatlar XIX əsrin ikinci yarısında geniş vüsət almışdır. Bu yolla aparılmış tədqiqatlar dilçilik elminə böyük uğurlar gətirmişdir. Dillərin fonetik, leksik, qrammatik quruluşlarına dair müqayisəli təhlillər qohumluq əlaqələrini, tipoloji uyğunluqları və fərqləri müəyyənləşdirməkdə ən tutarlı üsuldur. Dəfələrlə sınaqdan çıxmış bu üsul hər dəfə dilə tətbiq olunmaqla aktuallığını təsdiq edir. Bu mə'nada Fikrət Rzayev müqayisəli üsuldən gen-bol faydalanaraq çox maraqlı tezislər ortaya atır. Hər halda Azərbaycan dilçiliyində də yeni olmayan müqayisəli metod bir daha yeni tezislərin yaranmasına şərait yaradır. Fikrət Rzayevin öz əsərində tətbiq etdiyi müqayisəli metod dilçilik elmi ilə yanaşı, dəqiq elmlərin – riyaziyyatın, fizikanın sintezindən ibarət olmaqla daha da uğurlu görünür. Əsərin dəyərli cəhətlərindən biri də məhz elə bundadır.

“Söz” adlı bu kitabda oxucunu, mənə elə gəlir ki, bir neçə məqam düşünməyə vadar edəcəkdir:

- I. Fonemlərin vəzifə və əlamətləri;
- II. Fonemlərin sözlərdə mə'naya xidmət etməsi;
- III. İkisəsli, üçsəsli, dördsəsli, beşsəsli və daha çoxsəsli sözlərin mə'nalarında fonemlərin oynadığı rol;
- IV. Sözlərdəki sait və samitlərin mə'na xüsusiyyətlərinin kainatı və varlıqlarını kodlaşdırması;
- V. Dillərin kainata bağlı olması;
- VI. Sözlərin kainata və onun hərəkətliliyinə bağlı olması;
- VII. Dillərin və sözlərin bəşəri xarakteri və s.

Buludxan Xəlilov,
Filologiya Elmləri Doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru.

Kitaba dair kiçik bir söz

Fikrət Rzayevin əsərləri, dilçilik mülahizələri (istər mübahisəsiz, istərsə də mübahisəli olsun!) məndə həmişə böyük maraq doğurur — bu mülahizələrdə sağlam məntiq, çoxspektrli fikir-assosiasiya olduqca qabarıq şəkildə özünü göstərir. F. Rzayev nə yazırsa, orijinaldır...

AMEA-nın müxbir üzvü Əməkdar Elm xadimi, Filologiya Elmləri Doktoru, professor

Nizami Cəfərov

Dillər, sözlər kainatlara bağlıdır

(Kitaba dair bir neçə söz)

Bəşəriyyət nitqinin tarixən ilkin sözləri çox qısa olsa da, mənalı olmuş və böyük də məntiq əsasında təşəkkül tapmışdır. Sözlər və bunları təşkil edən sait və samit səslər sanki kainatlardakı ardıcıl axımlı hərəkətləri, onun və cisimlərinin ayrı-ayrı hallarını konkretləşmiş kod formaları ilə ifadə etmiş və nitqin genişlənmiş, dolğunlaşmış indiki halında da bu xassə özünü saxlamaqdadır. Yəni, hər hansı bir səs ayrıca olaraq konkret bir ərazi, tək bir fərd, müəyyən bir qəbilə, və yaxud bir xalqla yox, bütövlükdə Kainatın özü ilə bağlıdır. Odur ki, ümumən nitqlər ahəngli, klassik bir musiqini, sözlər isə onun hissələrini xatırladır. Bəşəriyyətin bütün sözləri və ilk baxışdan müxtəlif görünən dillər kainatlara, kainatlar isə Yaradana bağlıdır. Deməli, hər bir cəhətdən olduğu kimi dillərimiz də Böyük Yaradana bağlıdır, Onunla bütün sahələrdə Vəhdətdəyik.

Xalq xalqı, özünü yaratmamışdır və öz dillərini də xalqlar yaratmamışdır. Xalq xalq yarada bilsəydi, özü bir yaradıcı olardı, lakin özünü kainatlardan təcrid vəziyyətində görmüş olardı. Bu isə heç cürə mümkün deyil, çünki Kainat və onunla Birlikdə, Vəhdətdə olan bizim dünyamız var ki, biz varıq; dillərimiz isə bu Vəhdətə, onun Hərəkət ahənglərinə müvafiq fəaliyyətdədir. Odur ki, dil tək bizim yox, həm də Kainatındır, ondakı varlıqların hallarının, hərəkətlərinin insan danışıqı vasitəsilə əksətiliricisi, bir Kökdə səslənən ifadəçisidir.

Kainatdakı hər bir makro və mikrocisimlərin, hər hansı bir zərrəciyin varlığı zəruriyyətdən kənar deyildir və Tamın hasilə gəlməsində vacib iştirakçısıdır. Onların hərəkəti istənilən müddət-zaman daxilində xaossuz, məqsədəuyğun şəkildə baş verdiyindən, Kainat qədərliyinin konkretliyini ifadə etmiş olur. Buna müvafiq Kainat özünün Yaddaşına malikdir. Ona görə də, insan varlığına köçürülən və onun yaşayışında, fəaliyyətində, hərəkətlərində əks olunan belə bir yaddaş uyğun olaraq, danışıqda hər bir fikir konkret olub, konkret və qısa sözlərlə, özü də müəyyən olunmuş sistemliliyə təbə olaraq ifadə olunmalıdır və olunur. Belə sistemlilik fikirlərin dolğun izahı üçün sözlərdə səslərin, cümlələrdə isə sözlərin say qədərini optimallaşdırır, nitqlərin mənalılığına və axıcılığına şərait yaradır, lakin onların ara vermədən uzun-uzadı davam etməsinin və, beləliklə də, insanın danışıqda zora düşməsinin, həddindən ziyadə güc və vaxt sərf etməsinin qarşısını alır. Çünki sözlərin sayı məntiqi tamamlayır. Məntiq Mütləqə, Mütləq isə fonemlərin sayına və funksionallığına sığır. Onların sayı bu dil üçün müəyyən olunmuş fikir qədərliyinin bitkinlik dərəcəsini və ya tamlığını müəyyən edir. Bir fikri çox sözlərlə ifadə etmək mümkündür. Lakin bu mümkünlük, fikri cəm bir tamlığa yox, çox söz arasında mənasızlığa apara bilər. Dilin fonem fonduna əlavə bir səsin gətirilməsi isə yeni, daha böyük fəlsəfi, İlahi bir məntiqi gətirmək deməkdir. İlahi fəlsəfənin özü fikri qısa sözlər və cümlələrlə ifadə edir, amma bununla bəşəriyyətə çox böyük anlamları gətirir. Fonemlərin funksional toplumu kainatların axım qədərliyini göstərir. Buradakı axımlar biri-birini tamamlayır, yeni bir axımı bəyan edir.

Qardaşım Fikrət Rzayevin fonemlərin funksionallığından bəhs edən bu kitabla gətirdiyi elmi dəyərlər kainatların özü ilə bağlıdır və bunlarla tanış olan hər bir kəsi sanki yenidən oralara qaldırır. Kainatlar isə, yuxarıda deyildiyi kimi, Yaradana bağlıdır və biz bəşəriyyət kainatlara bağlıyıq ki, Yaradana bağlıyıq.

Düşünməyi bacaran, düşüncəsini təhlil edə bilən kəs nə qədər də xoşbəxtdir. Fikrət Rzayev o xoşbəxtlərdəndir; xoşbəxtliyi elm axtarışında, elm anamlarındadır. “Fikir fikirdir, – Fikrətdə fikirdir. Fikirleş ki, o da o fikirdədir: fikri kainatlarda, kainatlarla bir fikirdir. Oraya bağlıdır ki, kainatların fikrindədir”.

Vahid Rzayev
12.09.2001

Müəllifdən

Hazırkı kitabın əlyazması ilə tanış olanlardan birisi də Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru, “Ümumi dilçilik” kafedrasının müdiri Afat Qurbanov olmuşdur. Onun məsləhəti ilə bu kitabın sonluğuna əlavə olaraq qardaşım Vahid ilə birlikdə yazdığımız “Dilin yaradılmasına dair İlahi nəzəriyyə” mövzusu da daxil edilmişdir. Hər ikimiz professor Afat Qurbanova məsləhətlərinə görə dərin minnətdarlıqlarımızı bildiririk.

Yazıları oxuyub müəyyən korreksiyalar etdiyinə görə müəllif iş yoldaşı, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Konstruktor Neft Maşınqayırma İnstitutunun əməkdaşı Qədirov Bəhcət Şükür oğluna öz minnətdarlığını bildirir.

13.09.2001

FƏSİL I. FONEMLƏR NƏYƏ İŞARƏDİR

Dilin Varlığı, Kainatın sirlərini və insanların özü-özünü dərk etmə vasitəsi hesab edilməsinə baxmayaraq, dilçiliyin canı olan dil işarələrinin (*səs, söz və şəkilçilər üzrə*) tədqiqatları indiyə kimi lazımi səviyyədə, geniş və dərinlən aparılmamışdır. Sözlərin və onların mə'nalarının yaranmasının əsasında, kökündə hansı prinsiplərin durduğu hələlik elmə mə'lum olmadığından, keçmişdə olduğu kimi, indiki dövrdə də dilçilər sözləri, dili stixiyalı, kor-koranə ictimai fəaliyyətin nəticəsi kimi qə'bul edirlər. Odur ki, müasir dilçilər səslərlə (fonemlərlə) sözlərin mə'nalarının hansı əlaqədə olduğu, sözlərin hansı prinsiplər əsasında yaranması barəsindəki və b. k. suallara əhatəli cavab verməyi mümkün hesab etməyib, bu işdən hətta müəyyən qədər geri çəkilməmişlər. Bununla əlaqədar olaraq, inkişafı ilə fərqlənən indiki dövrdə də dilin yaranması və inkişafı yollarına aid məsələlərin tədqiqi problem olaraq qalır, tətbiqi dilçilikdə isə ədəbi dilin normalaşdırılmasında, linqvistik, etimoloji və terminoloji lüğətlərin tərtibində dolaşılıqlara yol verilir ki, bu da möhkəm elmi-nəzəri bazanın olmaması ilə izah edilə bilər.

Müəllif, öz mənəvi ehtiyaclarını ödəmək xatirinə, Azərbaycan dili sözlərinin hansı prinsiplər üzrə qurulduğu üzərində düşünərkən, doğma dilə və yad dillərə mənsub minlərlə sözləri **müqayisə-qarşılaşdırma-ümmüləşdirmə** yolu ilə araşdırarkən, hər bir fonemin özünün mahiyyət və əlamətlərinin olduğunu, bütövlükdə sözün mə'nasının bunlardan asılılığını və aşağıda izah ediləcək bir sıra qanunauyğunluqları müşahidə və aşkar etmişdir.

SÖZLƏRDƏ FONEMLƏRİN MƏ'NAƏMƏLƏGƏTİRİCİ VƏZİFƏ VƏ ƏLAMƏTLƏRİ

Söz daxilində sait fonemlər əsasən samit fonemlərin əlamətləndirdiyi əşyanın hərəkətinin və ya digər növ hadisələrin istiqamətləndirilməsinə, yönəldilməsinə xidmət edirlər. Onların mə'naəmələgətirici vəzifə və əlamətləri aşağıdakı kimidir:

A — 1) həcm, tutum, boş və ya materiya, maddə ilə dolmuş fəza (*əslində kainatın heç bir yerində surf boşluq yoxdur*) əlamətini göstərir;

2) əhatəlilik əlamətini göstərir;

3) müəyyən bir səth əlamətini göstərir;

4) bir nöqtə-obyekt-subyekt əlamətini göstərir;

5) bir xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərir;

6) elm, bilik, İlahiyyət, yazı, səs əlamətini göstərir;

7) söz sonunda iştirak edərək məkan əlamətini göstərə bilir;

8) söz sonunda iştirak edərək həmin sözü isim, yaxud digər bir nitq hissəsi kimi tanıtdıra bilir.

O — hər hansı (*yalnız*) tək bir nöqtə-obyekt, bir əşyanı, söhbətdə iştirak etməyən kənar bir fərdi (III şəxsin tək), ya da bir hadisəni əlamətləndirə bilir.

U — 1) iki nöqtə-obyektin bir-birindən aralı olduğunu, aralarında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilir;

2) hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu, ululuğu, uzunzamanlılığı əlamətləndirə bilir;

3) cövlanlığı (*tsikliliyi*), yə'ni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək orada tamamlanmasını, bitməsini əlamətləndirə bilir.

E — sözlərdə hadisənin, prosesin əvvəlki samit fonemdən bu **e** foneminin özündən sonrakı

samit fonemə tərəf istiqamət götürməsinə, yön tutmasını əlamətləndirə bilir. Burada iki xüsusi hala əlavə olaraq fikir verək:

- **e** fonemi sözün əvvəlindədirsə, onda proseslərin, hadisələrin istiqaməti bu fonemdən başlamış özündən sonrakı fonemin əlamətləndirdiyi hadisələrə yönəlmişdir;

- **e** fonemi sözün axırındadırsa, deməli, proseslərin, hadisələrin istiqaməti dağılmağa üz tutmuşdur və ya bu cari sözdən sonra gələn sözə doğru yönəlmişdir.

Ə — 1) prosesin, hadisənin istiqamətinin **ə** fonemindən sonrakı samit fonemdən ondan əvvəlki samit fonemə doğru yönəlmə əlamətini şərtləndirir; burada o xüsusiyyətə fikir vermək lazımdır ki, əgər, **ə** fonemi sözün əvvəlindədirsə, hadisələrin istiqaməti ya əşyanın (hadisənin) özünə, ya cari sözdən əvvəl duran sözə və ya nətiqin fikrinə doğru yönəlmişdir;

2) bir çox sözlərdə tarixən **ə** fonemi **a** fonemini və, uyğun olaraq, onun vəzifə və əlamətlərini də əvəz etmişdir.

İ — 1) bir əşya, məkan və ya hadisə içində (daxilində) başqa bir əşya da var, yaxud da başqa bir hadisə də baş verir; (burada o xüsusiyyətə də fikir vermək lazımdır ki, baş verən bu iki iç hadisələr bir-biri ilə üzvi bağlı ola və olmaya da, yəni ayrı-ayrı başlanğıclardan, səbəblərdən asılı olaraq da baş verə bilər);

2) məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilir (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir);

3) bəzi sözlərdə çoxluğu da əlamətləndirir.

I — (*i foneminin göstərdiyi əlamətlərdəki istiqamətlərin əksinə olaraq*) bir əşya, məkan və ya hadisə içərisindən başqa bir əşya və ya hadisə çıxaraq uzaqlaşma istiqamətini və ya cəhdini əlamətləndirir; bəzi hallarda bu cəhd əsnasında əks qüvvələrin və sürtünmələrin, maneçiliklərin baş verməsini də əlamətləndirə bilir.

Ü — hadisələr bir xətt üzrə olmaqla, onların üz-üzə, birbaşa istiqamətdə, üzvi surətdə baş verməsini, təzahür etməsini əlamətləndirir.

Ö — bir əşyanın önündə olan əşyanı və ya hadisəni əlamətləndirə bilir; burada aşağıdakı xüsusiyyətlərə fikir vermək lazımdır:

- öndəki digər bir əşya və ya hadisə bir tərpənməz vəziyyətdə olmaqla nə uzaqlaşır, nə də yaxınlaşır;

- öndəki digər əşya və ya hadisə ya uzaqlaşır, ya da yaxınlaşır;

- əşya söhbət edənin, danışanın, nətiqin özündədir və ya hadisə onun özündə baş verir.

Samitlərin əsas vəzifələrini və əlamətlərini oxucuya asan şərh etmək məqsədilə və bəzi digər xüsusiyyətləri nəzərdə tutaraq, onlar öz adları olan doqquz qrupa ayrılmışdır. Bunlar 1-ci cədvəldə verilmişdir.

Qrup №-si	Qrupun adı (<i>əsas şərti sözlər</i>)	Qrupdakı fonemlərin sayı	Fonemlər (<i>samit səslər</i>)
I	AL	1	L
II	TƏBİƏT	4	b, v, p, f
III	OD	5	d, t, y, g, c
IV	İŞIQ-SƏS	3	s, z, j
V	İÇ	3	ç, k (<i>dilönü tələffüzlə</i>), ş
VI	AN	1	n
VII	HƏM	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, k (<i>dilarxası tələffüzlə</i>), ğ, x, h

Bundan əlavə samit fonemlər bu qruplara, yarımqruplarla daxil olmuşlar və onların mənaəmələgətirici vəzifə və əlamətləri 2-ci cədvəldə verilmişdir.

Səciyyəvi söz və anlayışlar əsasında fonemlərin yuxarıda verilən vəzifə və əlamətlərinin təhlili göstərir ki, onlar sözlərdə fiziki, həndəsi, psixoloji və canlı təbiətə aid anlayış və hadisələri ifa edirlər.

Fiziki anlayış və hadisələr silsiləsinə məkan, vaxt-zaman, məsafə, istiqamət, müxtəlif növ təsirlər, iş, güc, enerjinin müxtəlif halları və nisbi qiymətliliyi və s. amillər daxildir.

Məkan anlayışına bir nöqtədə, bir yerdə olma (**a, ə, o, v fonemləri**), **an**-məkan (**n fonemi**), yer (**r fonemi**), iç-daxili (**ç fonemi**), bir yerin səthi (**a, q, k fonemləri**) və onun qırağı (**q, k fonemləri**), həcm, fəza, əhatəlilik (**a fonemi**) kimi əlamətlər aiddir.

Cədvəl 2

Samit fonemlərin sözlərdə mənaəmələgətirici

vəzifə və əlamətləri

Qrup N ^o -si	Qrupu səciyyələndirən anlam-sözlər	F ^o (samit fonemlər)	Anlam yaxud əlamət N ^o -si	Fonemləri səciyyələndirən şərti sözlər : uyğun şərti anlamlar — uyğun əlamətlər		
1	2	3	4	5		
I	Al (Ol)	I	1.1	“ Ol ” (“Al”)-maq faktı əlaməti;		
			1.2	“ Elə ”-mək faktı və fe`li əlamətləri;		
			1.3	“ Al ”-i (çoxsaylı, yuxarı, yüksək, böyük, ali, iri və b. k. əlamətlər);		
			1.4	“ Al ” halı (al-əlvan aləmi), əlaməti;		
			1.5	“ Elm ” — bilik, ağıl, dil, İlahiyyat anlamlı əlamətlər.		
II	TƏBİƏT	b	2.1.1	“ bərk ” — bərklik, bütövlük, birlik, qətilik ifası; məişətdə əhəmiyyətli sanılan əşya adlarının əlamətləri; yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən hadisələrin izahında		
			2.1.2	“ həb ” (həm) — həmlilik, eynilik, ikilik, çoxluq əlamətləri; bərklik, bütövlük, birləşmə əlamətləri		
			2.1.3	“ təbiət ” — canlı təbiət obyektləri		
		v	2.2.1	“ vektor ” — hər hansı hadisə və ya əşya bir nöqtədən, bir yerdən ya uzaqlaşır, ya ona yaxınlaşır, ya da həmin yerdəcə baş verir;		
			2.2.2	“ vaxt, davamiyyət ” — hadisələr vaxt, çağ, müddət ərzində baş verir; hadisələr dəyişikliklərlədir.		
		p	2.3.1	“ həp ” — eynilik; çoxluq və birləşərək birlik yaratma əlamətləri;		
			2.3.2	“ pis ” — əşya və hadisələrin pisliliyi, pozuluşu əlamətləri;		
			2.3.3	“ yapıq ” — əşyaların yapıqlığı əlaməti.		
		f	2.4.1	“ ifa ”, “ ifadə ” mənalı anlam;		
			2.4.2	“ fani ” mənalı anlam — əşya və hadisələr arası əlaqə pozulmuşdur, dayanıqsızdır; ayrılıqlar, boşluqlar özünü göstərir; hadisələr sür`ətli və ötürədir; bugünkü gerçəkliklər sabah puçluğa, boşluğa üz tutmadadır.		
		III	OD	d	3.1.1	“ dayaq ” — böyük tə`sirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə mə`ruz qalma halı; dayanıqlıq, dözümlülük özünü büruzə verir;
					3.1.2	“ et ”-mək fe`linə uyğun gələn — “ ed ”-ib”, “ ed ”-ir”, “ ed ”-ər” kimi mənalı hadisələr;

			3.1.3	“ dövrən ” — vaxta uyğun əlamət;
			3.1.4	“ odlu-canlı ” — canlılar aləmi ilə bağlı anlamlar.
		t	3.2.1	“ təmas-toxunma ” — yüngül və ya uzaqdan tə`sir;
			3.2.2	“ et ”- <i>mək</i> faktı və ya fe`li;
			3.2.3	“ istilik-vaxt ” — vaxta və ya istiliyə uyğun əlamət;
			3.2.4	“ ot və ət qidası ” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə
			3.2.5	“ ic-t əvəzlənməsi”.
		y	3.3.1	“ əy ”- <i>mək</i> — əşyada və onun hərəkətində enerjililiyə işarə;
			3.3.2	“ həyat ” — yaşayışda lazım olan enerjilik əlaməti;
			3.3.3	“ ayrı ” — a) obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması və ya ayrılıqdakı vəziyyəti; onların yaxınlaşması üçün də enerjinin sərf olunması əlamətləri; b) saitlə bitən söz kökünə şəkilçi birləşdikdə y səsinin qə`bul edilməsi; c) sonu k ilə bitən sözlər əvvəli sait olan şəkilçi qə`bul etdikdə k səsi y səsinə çevrilir.
		g	3.4.1	“ güc ” — əşya və hadisələrdə güclülük, gurluq, bolluca daxili təpər, qüvvələr olduqda;
			3.4.2	“ gop ” — güclü şişirdilmə, goplama əlamətləri.
		c	3.5.1	“ coşqun ” — coşğunluq, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi əlamətləri;
			3.5.2	“ cüz`i ” — kiçik, az enerjili hadisələr əlamətləri;
			3.5.3	“ canlı ” — canlılarda enerji, can, qüvvət, halət əlamətləri;
			3.5.4	“ enerji-vaxt-zaman ” əlamətləri.
IV	İŞIQ-SƏS	s	4.1.1	“ zəif tə`sir ” — nisbətən zəif tə`sirli daxili və xarici qüvvələr əlaməti;
			4.1.2	“ İşiq-səs-istilik ” — İşiq (Nur), düşüncə, istilik, vaxt, səs əlamətləri;
			4.1.3	“ soy-birləşdiricilik ” — birlik, birləşmə yaratma əlaməti;
			4.1.4	“ ç-s əvəzlənməsi” — tarixən bə`zi sözlərdə ç səsi s səsi ilə əvəz olunmuşdur;
			4.1.5	“ su ” — su ilə əlaqədar əlamət. (su

				daxilində işıqlıq, Böyük Yaradanın Ağ Işıq zərrələrinin sayı çoxdur).
		z	4.2.1	“ zəlzələ ” — s fonemi əlamətinə nisbətən orta qiymətlərə malik, ehtizazlı qüvvə əlaməti; səslər dızılıdır; təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir.
			4.2.2	“ “iz” cəm şəkilçisi” — s fonemindəki kimi ”soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halı.
		j	4.3.1	“ qıjltı ” — daxili, içə məxsus dinamik qüvvələr tə`siri əlaməti (bu halda sanki enerji lap yuxarı parametrlərə çatmışdır);
			4.3.2	“ jajda ” — insanın yaşamağa ehtirashılıqla can atmağı, qızgınlığı, acgözlüyü, kobudluğu, vahiməliliyi və b. k. xasiyyət, xüsusiyyətlər əlamətləri.
V	İÇ	ç	5.1	“ İç ” (daxili) — məkanın, əşyanın, hadisənin özünün daxili əlaməti.
		k	5.2	“ İç haqq ”, “ İç qüvvə ” anlamı əlamətlər.
		ş	5.3.1	“ şələlə ” — daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissənin şiddətliliyi əlaməti;
			5.3.2	“ qoşa ” — içə daxil olaraq içdə qoşalıq, çoxluq yaratma əlaməti.
VI	AN	n	6.1.1	“ an ” — məkan və ya zaman əlamətləri;
			6.1.2	“ anlaq ” — “anlamaq” mə`nasında əlamət;
			6.1.3	“ insan ” mə`nasında əlamət;
			6.1.4	“ ünvan ” — nəyəsə, harayasa yönəlmə, ona daxil olma və ya ondan çıxma əlaməti;
			6.1.5	“ inkar ” mə`nalı əlamət;
			6.1.6	“ nəsnə ” (<i>əşya, cisim, cismani və ya ruhi varlıq</i>) anlayışlı əlamət.
VII	HƏM	m	7.1.1	“ həm ” və ya “ uyğun ” — eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə və ya həyatda mövcud olma əlaməti; əşyalar və hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq əlamətləri;
			7.1.2	“ vasitə ” — nəyinsə vasitəsilə iş görülür.
VIII	AR	r	8.1.1	“ yer ” — hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;

			8.1.2	“ erq ” — mexaniki qüvvə, işıq, istilik, və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;
			8.1.3	“ era ” — vaxt-zaman əlamətləri;
			8.1.4	“ ruh ” — ruhun, aqlın, zəkanın əlaməti;
			8.1.5	“ ər ” — insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamlı əlamətlər.
IX	AH	q	9.1.1	“ Haqq-Təala ”, “ haqq-hüquq ” və ya “ qüvvə ” əlamətləri;
			9.1.2	“ qıraq ” — bir şeyin, bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətləri;
			9.1.3	“ xəlc olunmuşlar ” — canlıların və onlardan alınan məhsulların əlamətləri.
		k`	9.2	(q fonemi əlamətləri ilə eynilikdə).
		ğ	9.3	“ Uğultu ” — hadisələrin mühitdən mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma əlaməti (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, səslərin uğultusu, qüvvələrin “çılğınlaşması” və b. k.).
		x	9.4.1	“ axın ” — böyük qüvvələrə malik hadisələr axını, bir yerdə durmamaq halı, hadisələrdə iştiraklıq, dinamiklik əlamətləri;
			9.4.2	“ xoş ” — yaxşı psixoloji hala maliklik əlaməti;
			9.4.3	“ xarab ” — əşyaların, hadisələrin və ya psixoloji halın xarablaşma əlaməti.
		h	9.5.1	“ mühit ” anlamlı əlamət;
			9.5.2	“ hal ” anlamlı əlamət.

XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dilçilikdə fonemlər ən çox fizioloji-akustik cəhətdən araşdırılmışdır və bununla bərabər fonemin sözlərdə zəif və qüvvətli mövqeyi, fonem variantları və b. k. digər məsələlərə də baxılmışdır. Lakin fonemlərin hər birinin sözlərdəki mə'naların əmələ gəlməyində əsas olan vəzifə və əlamətləri son vaxtlaradək [1] müəyyən olunmadığından onların bir-biri arasındakı nisbəti və ya sözün quruluşuna və bütövlükdə mə'nasına necə tə'sir etmələri barədə mətbuatda, demək olar ki, işıqlandırılmamışdır. Müəllif fonemlərin əsas vəzifə və əlamətlərini və sözün mə'nasının bunlar əsasında necə yarandığı üzərində axtarışlar apararkən, onların əsasən fiziki və psixoloji hadisələrə işarə olduqlarından [2] əlavə bir sıra digər xüsusiyyətlərə də maliklikləri üzə çıxmış və dilçiliyin müxtəlif şö'bələri üçün də maraq doğura bilən nəticələr əldə edilmişdir. Bu xüsusiyyətləri bildikdə, sözün öz fonemləri üzrə daxili (iç) mə'nasının aydınlaşdırılması işi gözə çarpacaq dərəcədə asanlaşır. Aşağıda fonem və sözlərə dair həmin xüsusiyyət və nəticələrdən bəhs edilir.

Bəsit və mürəkkəb fonemlər

Əsas məramına keçməmişdən əvvəl, hörmətli oxucu, gəlin Sizinlə birlikdə bir təcrübə aparaq, yə'ni **o** fonemi ilə **ü** fonemini birlikdə arada vaxt faktoru olmadan, eyni bir anda, ani surətdə deməyə, ifadə etməyə çalışaq. Bu halda nə **o**, nə də **ü** səsinin ifadəsi mümkün olmayacaq, ancaq **u** səsinə və ya ona çox yaxın bir səsi ifadə etmiş olacağıq. Şərti olaraq bu hadisəni **u = o x ü** kimi yazaq. Deməli, **u** səsi **o** və ya **ü** səsinə nisbətən mürəkkəb fonemdir və onların əlamət və vəzifələri də bu yazılan formaya uyğundur.

İndi başqa bir sualın cavabını aydınlaşdırmağa çalışaq. [1]-dən göründüyü kimi **v** fonemi **b** foneminə nisbətən məsafəlilik, vaxt-və'dəlik əlamətinə (çox) malikdir. Bunun səbəbi odur ki, **v** foneminin deyilişi şərti olaraq **v = b x h** kimi ifadə oluna bilər; burada **h** — **v** foneminin deyilişindəki dodaqlar arasındakı hava axınının, az miqdarda və ya zəif olsa da, iştirakı nəzərdə tutulur və cisim və əşyaların bərkliyini, bütövlüyünü ifadə edən **b** fonemi havanı ifadə edən **h** [ümumi halda **h** fonemi fiziki şəraitlərə uyğun gələn cismani və qeyri-cismani mühiti: havanı, suyu, metalı, taxtani, Kainatdakı boşluğu dolduran varlığı (buna insanlar "efir" adı veriblər), fiziki sahəni, bir sözlə, hadisə əhatəedicilərini və prosesləri uzağa ötürücülərini və bu kimi halları ifadə edir] ilə eyni bir an içərisində deyildikdə, partitılı **b** səsi əvəzinə kiçik titrəyişlə müşahidə edilən **v** səsinin ifadə edilməsinə səbəb olur. Bunun da fiziki mə'nası o olur ki, cisim ya mühit daxilində yerini dəyişir və, uyğun olaraq, buna da vaxt sərf olunur, ya da onun özünün daxili mühiti (cismi, bədəni) uzundur, böyük ölçülüdür (*bax: v foneminin əlamətlərinə*). Deməli, **v** fonemi də **b** foneminə nisbətən vəzifə və əlamətləri cəhətcə və akustik səslənməsi üzrə mürəkkəb sayılmalıdır. Eynilə **p = v x h = b x h x h** və **f = p x h = v x h x h = b x h x h x h** şərti ifadələrini də analoji qaydada nəzərdə tutmaq olar. Yə'ni havanın (mühitin) bolluğu və uzun zaman ərzində tə'siri nəticə etibarilə, deyək ki, dağıntılara, aşınmalara, yerdəyişmələrə, ümumiyyətlə dəyişikliklərə, yeni halların yaranmasına səbəb olur. Deməli, mürəkkəb səslə fonemlər daha mürəkkəb hadisələrə işarədirlər. Şərti olaraq yuxarıdakı ifadədə riyazi vuruq işarəsi olan "x"-dan istifadə edilib, belə ki, **v = bh**, **p = vh = bhh** və s. kimi cəbri ifadələr şəklində oxunmağa imkan verilməsin, çünki dilçilikdə buna yol verilə bilməz. Məsələn, "Bhaqavat" sözünün "Vaqaavat" ilə eyni olmadığı və ya hesablamada əməliyyatındakı $5 \times 3 = 15 \neq 53 \neq 35$ aşkar hallardır.

T = d x h, **ğ = q x h x q** və ya **x = ğ x h x q** halları da yuxarıdakına uyğun surətdə təsəvvür olunur. Buradakı birinci ifadədə mühitin iştirakı ilə tə'sir birbaşa dirənişdən, kontaktlıqdan çıxıb mülayimlik həddini alır, cisimlərə xüsusi təzyiqlər azalır və ya, aradakı mühitin ölçüləri kifayət dərəcədə böyük olarsa, uzaqdan tə'sir dərəcəsinə çatır. İkincidə vəziyyət çox mürəkkəbləşərək, qüvvələrin döyüntülü, çağlaşıb çılğınlaşan dərəcələrinə çatmalarına, üçüncüdə isə əşyaların,

cisimlərin, hadisələrin axınına səbəb olur. Görünür ki, bir səbəb də bu ikinci ifadədə göstəriləndir ki, Azərbaycan dilində axırı **q** ilə qurtaran sözlər əvvəli saitlə başlayan şəkilçi qə'bul edərkən **ğ** səsi **q** səsinə əvəz edir. Daha başqa cür mürəkkəb hadisələr və fonemlər arasında münasibətlər $z = s \times s$, $j = z \times z$, dilönü tələffüzlü $k = q \times \zeta \approx k' \times \zeta$, $\varsigma = s \times k \times h = s \times \zeta \times h$, $\varsigma = s \times \zeta$, yaxud $\varsigma = s \times s$ və həmçinin $g = q \times c$, $y = c \times h$ kimi təsəvvür olunur. Tə'sirlərinə görə və energetik cəhətcə isə $g > c > y$, $j > z > s$, $\varsigma > k > \zeta$, $\varsigma > s$, $b \geq m \geq p$, $x > \check{g} > q$, $r \geq q$ (k'), bə'zi hallarda $h = s$, $d = z = c$, $\ddot{o} = \ddot{a} \times e$, $\ddot{u} = u \times i$ ifadələrini də nəzərdə tutmaq lazım gəlir. Onu da qeyd edək ki, sözlərin hecasında incə sait iştirak edirsə, $q \approx k'$ fonemləri özlərini (xüsusilə budaq morfemlərdə) dilönü **k** kimi göstərirlər. Deməli, incə saitlər əsasən "iç" (daxili) anlamlı hadisələrlə bağlıdırlar.

Elə bu səbəblərə görə də, fürsətdən istifadə edərək "Hava axını danışıq üzvlərinin birgə fəaliyyəti nəticəsində ictimai səslərə çevrilib ünsiyyətə xidmət edir. Ünsiyyət vasitəsi kimi meydana çıxmış dil isə tarixən səs bazası üzərində insanın özü ilə bir prosesdə, onunla müvazi yaranmışdır" [3] sözlərinə "həm də ətraf mühitdə baş verən fiziki və canlı təbiətdəki hadisələrlə uzlaşdırılmış, uyğunlaşdırılmış şəkildə və onlarla müvazi yaradılmışdır" fikrini əlavə etsək, yuxarıda haqqında bəhs olunan fonemlərin əlamətlərinin məğzinə dair bir işarə olar. Bununla bərabər, məsələnin mürəkkəbliyini nəzərə almaqla, ehtimal edilir ki, eksperimental fizikanın köməyiylə nitq səslərinin hər birinin akustik-fiziki parametrlərini, xüsusilə enerjililik dərəcələrini ölçüb bir-biri ilə müqayisə etdikdən və müəyyən ardıcılıqla düzdükdən sonra yuxarıda göstərilən münasibətlərin daha da dəqiqləşdirilməsinə kömək olar.

Bə'zi statistik universalilərə dair

Fonemlərin əlamət və vəzifələrinin əsasən fiziki hadisələr (samitlər) və həndəsi istiqamət (saitlər) üzrə anlayışlara bağlı olduğu və müxtəlif dillərdə eyni cür səslənənlərinin universallığı faktı dilçilik elmini dəqiq elmlər cərgəsində görməyə imkan verir.

Digər tərəfdən, dilçilikdə, xüsusilə ümumdünya və kosmik dillər yaratmaq işində sözlərin qısa və aydınlığı, asan tələffüz edilməsi və konkret mənada işlənməsi prinsipləri əsas götürülür və ya belə dillər yüksək qiymətləndirilir. Ona görə də fonetik, leksik, semantik və qrammatik səviyyələrdə söz universalilərinin seçilməsi, hazırda dillərdə işlənməyən, yeni söz variantlarının mə'nalarının onları təşkil edən fonemlər əsasında tə'yin olunması işləri yaxın gələcəyin ümdə məsələlərindəndir.

Azərbaycan ədəbi dilinin yuxarıda göstərilən məqsədlər üçün nə dərəcədə yararlı və hazır olduğunu yoxlamaqdan ötrü aparılmış bir sıra araşdırmaların nəticələri aşağıda verilir.

Mə'lumdur ki, quruluşuna görə ən sadə sözlər bir, iki, üç səslilərdən ibarət olurlar və səslər artdıqca sözün quruluşu mürəkkəbləşir. Bundan başqa, araşdırmalar göstərdi ki, sözün mə'nasının onu təşkil edən fonemlərin əlamətləri vasitəsilə dərk edilməsi işi çətinləşir. Mürəkkəb səsləli və çoxvəzifəli fonemlər isə mə'nanın genişlənməsinə, onun çoxvariantlılığına səbəb olurlar. Bir səsləli sözlər dillərdə olduqca azdır. Azərbaycan dilində ikisəsli morfemlərin mümkün variantlarının hamısının düzəldilməsi üçün bu dilə uyğun 9 ədəd saiti üfüqi, 24 ədəd samiti 9 qrup üzrə şaquli vəziyyətdə düzmək şərtilə cədvəllər tərtib edilmişdir. Mümkün morfem variantlarından əvvəli sait, ikincisi isə samit olanları $9 \times 24 = 216$ sayda olmuş və cədvəl 2-1-də toplanmışdı. Bu qədər də sayə malik olan və əvvəli samit, ikincisi isə sait səs olan morfemlər isə cədvəl 2-2-də toplanmışdı. Qeyd edək ki, bu cür variantların sayı Azərbaycan dili üçün 432-dirsə, abxaz dili üçün $2 \times (2 \times 58) = 232$, rus dili üçün $2 \times (6 \times 27) = 324$, koreya dili üçün $2 \times (21 \times 19) = 798$, Azərbaycanın Quba rayonundakı Xınalıq kəndinin dili üçün $2 \times (18 \times 59) = 2124$ (!)-dür. Buradan görünür ki, morfem və hecaların düzəldilməsində və onlar vasitəsilə söz mə'nalarının alınmasında, samitlərdən də çox, saitlərin sayı həlledici amildir.

Cədvəl 2a

Qrup N ^o -si	F ^o	a-	o-	u-	ı-	i-	e-	ü-	ə-	ö-
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	l	al	ol	ul	ıl	il	el	ül	əl	öl
II	b	ab	ob	ub	ıb	ib	eb	üb	əb	öb
	v	av	ov	uv	ıv	iv	ev	üv	əv	öv
	p	ap	op	up	ıp	ip	ep	üp	əp	öp
	f	af	of	uf	ıf	if	ef	üf	əf	öf
III	d	ad	od	ud	ıd	id	ed	üd	əd	öd
	t	at	ot	ut	ıt	it	et	üt	ət	öt
	y	ay	oy	uy	ıy	iy	ey	üy	əy	öy
	g	ag	og	ug	ıg	ig	eg	üg	əg	ög
	c	ac	oc	uc	ıc	ic	ec	üc	əc	öc
IV	s	as	os	us	ıs	is	es	üs	əs	ös
	z	az	oz	uz	ız	iz	ez	üz	əz	öz
	j	aj	oj	uj	ıj	ij	ej	üj	əj	öj
V	ç	aç	oç	uç	ıç	iç	eç	üç	aç	öç
	k	ak	ok	uk	ık	ik	ek	ük	ək	ök
	ş	aş	oş	uş	ış	iş	eş	üş	aş	öş
VI	n	an	on	un	ın	in	en	ün	ən	ön
VII	m	am	om	um	ım	im	em	üm	əm	öm
VIII	r	ar	or	ur	ır	ir	er	ür	ər	ör
IX	q	aq	oq	uq	ıq	iq	eq	üq	əq	öq
	k'	ak'	ok'	uk'	ık'	ik'	ek'	ük'	ək'	ök'
	ğ	ağ	oğ	uğ	ığ	ig	eğ	üğ	ağ	ög
	x	ax	ox	ux	ıx	ix	ex	üx	əx	öx
	h	ah	oh	uh	ıh	ih	eh	üh	əh	öh

Qeyd: cədvəllərdəki xanalarda işarələndirilmişlər (*misal üçün*):

un	— isim və ya başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər
öt	— fe'lə aid sözlər
al	— fe'l və başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər

Cədvəl 2b

Qr. Nsi	F ^o	-a	-o	-u	-ı	-i	-e	-ü	-ə	-ö
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	la	lo	lu	lı	li	le	lü	lə	lö
II	b	ba	bo	bu	bı	bi	be	bü	bə	bö
	v	va	vo	vu	vı	vi	ve	vü	və	vö
	p	pa	po	pu	pı	pi	pe	pü	pə	pö
	f	fa	fo	fu	fı	fi	fe	fü	fə	fö
III	d	da	do	du	dı	di	de	dü	də	dö
	t	ta	to	tu	tı	ti	te	tü	tə	tö
	y	ya	yo	yu	yı	yi	ye	yü	yə	yö
	g	ga	go	gu	gı	gi	ge	gü	gə	gö
	c	ca	co	cu	cı	ci	ce	cü	cə	cö
IV	s	sa	so	su	sı	si	se	sü	sə	sö
	z	za	zo	zu	zı	zi	ze	zü	zə	zö
	j	ja	jo	ju	jı	ji	je	jü	jə	jö
V	ç	ça	ço	çu	çı	çi	çe	çü	çə	çö
	k	ka	ko	ku	kı	ki	ke	kü	kə	kö
	ş	şa	şo	şu	şı	şi	şe	şü	şə	şö
VI	n	na	no	nu	nı	ni	ne	nü	nə	nö
VII	m	ma	mo	mu	mı	mi	me	mü	mə	mö
VIII	r	ra	ro	ru	rı	ri	re	rü	rə	rö
IX	q	qa	qo	qu	qı	qi	qe	qü	qə	qö
	k'	k'a	k'o	k'u	k'ı	k'i	k'e	k'ü	k'ə	k'ö
	ğ	ğa	ğo	ğu	ğı	ği	ğe	ğü	ğə	ğö
	x	xa	xo	xu	xı	xi	xe	xü	xə	xö
	h	ha	ho	hu	hı	hi	he	hü	hə	hö

Sait + samit + sait kimi üçsəslı morfemlər cədvəl 3-cü qrup cədvəllərində, samit + sait + samit kimi üçsəslı morfemlər 4-cü qrup cədvəllərində verilmişdir.

Cədvəl 3-1

Qr. №-si	F ^o	a-a	o-a	u-a	e-a	i-a	e-a	ü-a	ə-a	ö-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ala	<i>ola</i>	ula	<i>ıla</i>	<i>ıla</i>	<i>ela</i>	<i>üla</i>	əla	<i>öla</i>
II	b	<i>aba</i>	oba	<i>uba</i>	<i>ıba</i>	<i>ıba</i>	<i>eba</i>	<i>üba</i>	əba	<i>öba</i>
	v	<i>ava</i>	ova	<i>uva</i>	<i>ıva</i>	<i>ıva</i>	<i>eva</i>	<i>üva</i>	<i>əva</i>	<i>öva</i>
	p	<i>apa</i>	<i>opa</i>	<i>upa</i>	<i>ıpa</i>	<i>ıpa</i>	<i>epa</i>	<i>üpa</i>	<i>əpa</i>	<i>öpa</i>
	f	<i>afa</i>	<i>ofa</i>	<i>ufa</i>	<i>ıfa</i>	ifa	<i>efa</i>	<i>üfa</i>	<i>əfa</i>	<i>öfa</i>
III	d	ada	oda	<i>uda</i>	<i>ıda</i>	<i>ıda</i>	<i>eda</i>	<i>üda</i>	əda	<i>öda</i>
	t	ata	<i>ota</i>	<i>uta</i>	<i>ıta</i>	<i>ıta</i>	<i>eta</i>	<i>üta</i>	əta	<i>öta</i>
	y	aya	<i>oya</i>	<i>uya</i>	<i>ıya</i>	<i>ıya</i>	<i>eya</i>	<i>üya</i>	<i>əya</i>	<i>öya</i>
	g	<i>aga</i>	<i>oga</i>	<i>uga</i>	<i>ıga</i>	<i>ıga</i>	<i>ega</i>	<i>üga</i>	<i>əga</i>	<i>öga</i>
	c	<i>aca</i>	<i>oca</i>	uca	<i>ıca</i>	<i>ıca</i>	<i>eca</i>	<i>üca</i>	<i>əca</i>	<i>öca</i>
IV	s	<i>asa</i>	<i>osa</i>	<i>usa</i>	<i>ısa</i>	<i>ısa</i>	<i>esa</i>	<i>üsa</i>	əsa	<i>ösa</i>
	z	<i>aza</i>	<i>oza</i>	<i>uza</i>	<i>ıza</i>	<i>ıza</i>	<i>eza</i>	<i>üza</i>	əza	<i>öza</i>
	j	<i>aja</i>	<i>oja</i>	<i>uja</i>	<i>ıja</i>	<i>ıja</i>	<i>eja</i>	<i>üja</i>	<i>əja</i>	<i>öja</i>
V	ç	<i>aça</i>	<i>oça</i>	<i>uça</i>	<i>ıça</i>	<i>ıça</i>	<i>eça</i>	<i>üça</i>	<i>əça</i>	<i>öça</i>
	k	<i>aka</i>	<i>oka</i>	<i>uka</i>	<i>ıka</i>	<i>ıka</i>	<i>eka</i>	<i>üka</i>	<i>əka</i>	<i>öka</i>
	ş	<i>aşa</i>	<i>oşa</i>	<i>uşa</i>	<i>ışa</i>	<i>ışa</i>	<i>eşa</i>	<i>üşa</i>	<i>əşa</i>	<i>öşa</i>
VI	n	ana	<i>ona</i>	<i>una</i>	<i>ına</i>	<i>ına</i>	<i>ena</i>	<i>üna</i>	<i>əna</i>	<i>öna</i>
VII	m	<i>ama</i>	<i>oma</i>	<i>uma</i>	<i>ıma</i>	<i>ıma</i>	<i>ema</i>	<i>üma</i>	<i>əma</i>	<i>öma</i>
VIII	r	ara	ora	ura	<i>ıra</i>	<i>ıra</i>	era	<i>üra</i>	<i>əra</i>	<i>öra</i>
IX	q	<i>aqa</i>	<i>oqa</i>	<i>uqa</i>	<i>ıqa</i>	<i>ıqa</i>	<i>eqa</i>	<i>üqa</i>	<i>əqa</i>	<i>öqa</i>
	k'	<i>ak'a</i>	<i>ok'a</i>	<i>uk'a</i>	<i>ık'a</i>	<i>ık'a</i>	<i>ek'a</i>	<i>ük'a</i>	<i>ək'a</i>	<i>ök'a</i>
	ğ	ağa	<i>oğa</i>	<i>uğa</i>	<i>ığa</i>	<i>ığa</i>	<i>eğa</i>	<i>üğa</i>	<i>əğa</i>	<i>öğa</i>
	x	<i>axa</i>	<i>oxa</i>	<i>uxa</i>	<i>ıxa</i>	<i>ıxa</i>	<i>exa</i>	<i>üxa</i>	<i>əxa</i>	<i>öxa</i>
h	aha	oha	<i>uha</i>	<i>ıha</i>	<i>ıha</i>	<i>eha</i>	<i>üha</i>	<i>əha</i>	<i>öha</i>	

Cədvəl 3-2

Qr. N ^o -si	F ^o	a-o	o-o	u-o	ı-o	i-o	e-o	ü-o	ə-o	ö-o
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alo	<i>olo</i>	<i>ulo</i>	<i>ılo</i>	<i>ilo</i>	<i>elo</i>	<i>ülo</i>	<i>əlo</i>	<i>ölo</i>
II	b	<i>abo</i>	<i>obo</i>	<i>ubo</i>	<i>ıbo</i>	<i>ibo</i>	<i>ebo</i>	<i>übo</i>	<i>əbo</i>	<i>öbo</i>
	v	<i>avo</i>	<i>ovo</i>	<i>uvo</i>	<i>ıvo</i>	<i>ivo</i>	<i>evo</i>	<i>üvo</i>	<i>əvo</i>	<i>övo</i>
	p	<i>apo</i>	<i>opo</i>	<i>upo</i>	<i>ıpo</i>	<i>ipo</i>	<i>epo</i>	<i>üpo</i>	<i>əpo</i>	<i>öpo</i>
	f	<i>afo</i>	<i>ofo</i>	<i>ufo</i>	<i>ıfo</i>	<i>ifo</i>	<i>efo</i>	<i>üfo</i>	<i>əfo</i>	<i>öfo</i>
III	d	<i>ado</i>	<i>odo</i>	<i>udo</i>	<i>ıdo</i>	<i>ido</i>	<i>edo</i>	<i>üdo</i>	<i>ədo</i>	<i>ödo</i>
	t	<i>ato</i>	<i>oto</i>	<i>uto</i>	<i>ıto</i>	<i>ito</i>	<i>eto</i>	<i>üto</i>	<i>əto</i>	<i>öto</i>
	y	<i>ayo</i>	<i>oyo</i>	<i>uyo</i>	<i>ıyo</i>	<i>iyo</i>	<i>eyo</i>	<i>üyo</i>	<i>əyo</i>	<i>öyo</i>
	g	<i>ago</i>	<i>ogo</i>	<i>ugo</i>	<i>ıgo</i>	<i>igo</i>	<i>ego</i>	<i>ügo</i>	<i>əgo</i>	<i>ögo</i>
	c	<i>aco</i>	<i>oco</i>	<i>uco</i>	<i>ıco</i>	<i>ico</i>	<i>eco</i>	<i>üco</i>	<i>əco</i>	<i>öco</i>
IV	s	<i>aso</i>	<i>oso</i>	<i>uso</i>	<i>ıso</i>	<i>iso</i>	<i>eso</i>	<i>üso</i>	<i>əso</i>	<i>öso</i>
	z	<i>azo</i>	<i>ozo</i>	<i>uzo</i>	<i>ızo</i>	<i>izo</i>	<i>ezo</i>	<i>üzo</i>	<i>əzo</i>	<i>özo</i>
	j	<i>ajo</i>	<i>ojo</i>	<i>ujo</i>	<i>ıjo</i>	<i>ijo</i>	<i>ejo</i>	<i>üjo</i>	<i>əjo</i>	<i>öjo</i>
V	ç	<i>aço</i>	<i>oço</i>	<i>uço</i>	<i>ıço</i>	<i>iço</i>	<i>eço</i>	<i>üço</i>	<i>əço</i>	<i>öço</i>
	k	<i>ako</i>	<i>oko</i>	<i>uko</i>	<i>ıko</i>	<i>iko</i>	<i>eko</i>	<i>üko</i>	<i>əko</i>	<i>öko</i>
	ş	<i>aşo</i>	<i>oşo</i>	<i>uşo</i>	<i>ışo</i>	<i>işo</i>	<i>eşo</i>	<i>üşo</i>	<i>əşo</i>	<i>öşo</i>
VI	n	<i>ano</i>	<i>ono</i>	<i>uno</i>	<i>ıno</i>	<i>ino</i>	<i>eno</i>	<i>üno</i>	<i>əno</i>	<i>öno</i>
VII	m	<i>amo</i>	<i>omo</i>	<i>umo</i>	<i>ımo</i>	<i>imo</i>	<i>emo</i>	<i>ümo</i>	<i>əmo</i>	<i>ömo</i>
VIII	r	<i>aro</i>	<i>oro</i>	<i>uro</i>	<i>ıro</i>	<i>iro</i>	<i>ero</i>	<i>üro</i>	<i>əro</i>	<i>öro</i>
IX	q	<i>aqo</i>	<i>oqo</i>	<i>uqo</i>	<i>ıqo</i>	<i>iqo</i>	<i>eqo</i>	<i>üqo</i>	<i>əqo</i>	<i>öqo</i>
	k'	<i>ak'o</i>	<i>ok'o</i>	<i>uk'o</i>	<i>ık'o</i>	<i>ik'o</i>	<i>ek'o</i>	<i>ük'o</i>	<i>ək'o</i>	<i>ök'o</i>
	ğ	<i>ağo</i>	<i>oğo</i>	<i>uğo</i>	<i>ığo</i>	<i>iğo</i>	<i>eğo</i>	<i>üğo</i>	<i>əğo</i>	<i>öğo</i>
	x	<i>axo</i>	<i>oxo</i>	<i>uxo</i>	<i>ıxo</i>	<i>ixo</i>	<i>exo</i>	<i>üxo</i>	<i>əxo</i>	<i>öxo</i>
	h	<i>aho</i>	oho	<i>uho</i>	<i>ıho</i>	<i>iho</i>	<i>eho</i>	<i>üho</i>	<i>əho</i>	<i>öho</i>

Cədvəl 3-3

Qr. №-si	F ^q	a-a	o-a	u-a	ı-a	i-a	e-a	ü-a	ə-a	ö-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>alu</i>	<i>olu</i>	ulu	<i>ilu</i>	<i>ilu</i>	<i>elu</i>	<i>ülu</i>	<i>əlu</i>	<i>ölu</i>
II	b	<i>abu</i>	<i>obu</i>	<i>ubu</i>	<i>ibu</i>	<i>ibu</i>	<i>ebu</i>	<i>übu</i>	<i>əbu</i>	<i>öbu</i>
	v	<i>avu</i>	<i>ovu</i>	<i>uvu</i>	<i>ivu</i>	<i>ivu</i>	<i>evu</i>	<i>üvu</i>	<i>əvu</i>	<i>övu</i>
	p	<i>apu</i>	<i>opu</i>	<i>upu</i>	<i>ipu</i>	<i>ipu</i>	<i>epu</i>	<i>üpu</i>	<i>əpu</i>	<i>öpu</i>
	f	<i>afu</i>	<i>ofu</i>	ufu	<i>ifu</i>	<i>ifu</i>	<i>efu</i>	<i>üfu</i>	<i>əfu</i>	<i>öfu</i>
III	d	<i>adu</i>	<i>odu</i>	<i>udu</i>	<i>ıdu</i>	<i>ıdu</i>	<i>edu</i>	<i>üdu</i>	<i>ədu</i>	<i>ödu</i>
	t	<i>atu</i>	<i>otu</i>	<i>utu</i>	<i>ıtu</i>	<i>ıtu</i>	<i>etu</i>	<i>ütü</i>	<i>ətu</i>	<i>ötu</i>
	y	<i>ayu</i>	<i>oyu</i>	<i>uyu</i>	<i>ıyu</i>	<i>ıyu</i>	<i>eyu</i>	<i>üyü</i>	<i>əyu</i>	<i>öyu</i>
	g	<i>agu</i>	<i>ogu</i>	<i>ugu</i>	<i>ıgu</i>	<i>ıgu</i>	<i>egu</i>	<i>ügu</i>	<i>əgu</i>	<i>ögu</i>
	c	<i>acu</i>	<i>ocu</i>	<i>ucu</i>	<i>ıcu</i>	<i>ıcu</i>	<i>ecu</i>	<i>ücu</i>	<i>əcu</i>	<i>öcu</i>
IV	s	<i>asu</i>	<i>osu</i>	<i>usu</i>	<i>ısu</i>	<i>ısu</i>	<i>esu</i>	<i>üsü</i>	<i>əsu</i>	<i>ösü</i>
	z	<i>azu</i>	<i>ozu</i>	<i>uzu</i>	<i>ızu</i>	<i>ızu</i>	<i>ezu</i>	<i>üzü</i>	<i>əzu</i>	<i>özü</i>
	j	<i>aju</i>	<i>oju</i>	<i>uju</i>	<i>ıju</i>	<i>ıju</i>	<i>eju</i>	<i>üju</i>	<i>əju</i>	<i>öju</i>
V	ç	<i>açu</i>	<i>oçu</i>	<i>uçu</i>	<i>ıçu</i>	<i>ıçu</i>	<i>eçu</i>	<i>üçu</i>	<i>əçu</i>	<i>öçu</i>
	k	<i>aku</i>	<i>oku</i>	<i>uku</i>	<i>ıku</i>	<i>ıku</i>	<i>eku</i>	<i>üku</i>	<i>əku</i>	<i>öku</i>
	ş	<i>aşu</i>	<i>oşu</i>	<i>uşu</i>	<i>ışu</i>	<i>ışu</i>	<i>eşu</i>	<i>üşu</i>	<i>əşu</i>	<i>öşu</i>
VI	n	<i>anu</i>	<i>onu</i>	<i>unu</i>	<i>ınu</i>	<i>ınu</i>	<i>enu</i>	<i>ünü</i>	<i>ənu</i>	<i>önu</i>
VII	m	<i>amu</i>	<i>omu</i>	umu	<i>ımu</i>	<i>ımu</i>	<i>emu</i>	<i>ümü</i>	<i>əmu</i>	<i>ömu</i>
VIII	r	<i>aru</i>	<i>oru</i>	<i>uru</i>	<i>ıru</i>	<i>ıru</i>	<i>eru</i>	<i>üru</i>	<i>əru</i>	<i>öru</i>
IX	q	<i>aqu</i>	<i>oqu</i>	<i>uqu</i>	<i>ıqu</i>	<i>ıqu</i>	<i>equ</i>	<i>üqu</i>	<i>əqu</i>	<i>öqu</i>
	k'	<i>ak'u</i>	<i>ok'u</i>	<i>uk'u</i>	<i>ık'u</i>	<i>ık'u</i>	<i>ek'u</i>	<i>ük'u</i>	<i>ək'u</i>	<i>ök'u</i>
	ğ	<i>ağu</i>	<i>oğu</i>	<i>uğu</i>	<i>ığu</i>	<i>ığu</i>	<i>eğu</i>	<i>üğu</i>	<i>əğu</i>	<i>öğu</i>
	x	<i>axu</i>	oxu	<i>uxu</i>	<i>ıxu</i>	<i>ıxu</i>	<i>exu</i>	<i>üxu</i>	<i>əxu</i>	<i>öxu</i>
	h	ahu	<i>ohu</i>	<i>uhu</i>	<i>ıhu</i>	<i>ıhu</i>	<i>ehu</i>	<i>ühu</i>	<i>əhu</i>	<i>öhu</i>

Cədvəl 3-4

Qr. №	F ^o	a-ı	o-ı	u-ı	ı-ı	i-ı	e-ı	ü-ı	ə-ı	ö-ı
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alı	<i>olı</i>	<i>ulı</i>	<i>ılı</i>	<i>ilı</i>	<i>elı</i>	<i>ülı</i>	<i>əlı</i>	<i>ölı</i>
II	b	abı	<i>obı</i>	<i>ubı</i>	<i>ibı</i>	<i>ibı</i>	<i>ebı</i>	<i>übı</i>	<i>əbı</i>	<i>öbı</i>
	v	<i>avı</i>	<i>ovı</i>	<i>uvı</i>	<i>ıvı</i>	<i>ivı</i>	<i>evı</i>	<i>üvı</i>	<i>əvı</i>	<i>övı</i>
	p	<i>apı</i>	<i>opı</i>	<i>upı</i>	<i>ıpı</i>	<i>ipı</i>	<i>epı</i>	<i>üpı</i>	<i>əpı</i>	<i>öpı</i>
	f	<i>afı</i>	<i>ofı</i>	<i>ufı</i>	<i>ıfı</i>	<i>ifı</i>	<i>efı</i>	<i>üfı</i>	<i>əfı</i>	<i>öfı</i>
III	d	<i>adı</i>	<i>odı</i>	<i>udı</i>	<i>ıdı</i>	<i>idı</i>	<i>edı</i>	<i>üdı</i>	<i>ədı</i>	<i>ödı</i>
	t	<i>atı</i>	<i>otı</i>	<i>utı</i>	<i>ıtı</i>	<i>itı</i>	<i>etı</i>	<i>ütı</i>	<i>ətı</i>	<i>ötı</i>
	y	ayı	<i>oyı</i>	<i>uyı</i>	<i>ıyı</i>	<i>iyı</i>	<i>eyı</i>	<i>üyı</i>	<i>əyı</i>	<i>öyı</i>
	g	<i>agı</i>	<i>ogı</i>	<i>ugı</i>	<i>ıgı</i>	<i>igı</i>	<i>egı</i>	<i>ügı</i>	<i>əgı</i>	<i>ögı</i>
	c	acı	<i>ocı</i>	<i>ucı</i>	<i>ıcı</i>	<i>ıcı</i>	<i>ecı</i>	<i>ücı</i>	<i>əcı</i>	<i>öcı</i>
IV	s	<i>ası</i>	<i>osı</i>	<i>usı</i>	<i>ısı</i>	<i>isı</i>	<i>esı</i>	<i>üsı</i>	<i>əsı</i>	<i>ösı</i>
	z	azı	<i>ozı</i>	<i>uzı</i>	<i>ızı</i>	<i>izı</i>	<i>ezı</i>	<i>üzı</i>	<i>əzı</i>	<i>özı</i>
	j	<i>ajı</i>	<i>ojı</i>	<i>ujı</i>	<i>ıjı</i>	<i>ijı</i>	<i>ejı</i>	<i>üjı</i>	<i>əjı</i>	<i>öjı</i>
V	ç	<i>açı</i>	<i>oçı</i>	<i>uçı</i>	<i>ıçı</i>	<i>içı</i>	<i>eçı</i>	<i>üçı</i>	<i>açı</i>	<i>öçı</i>
	k	<i>akı</i>	<i>okı</i>	<i>ukı</i>	<i>ıkı</i>	<i>ikı</i>	<i>ekı</i>	<i>ükı</i>	<i>əkı</i>	<i>ökı</i>
	ş	aşı	<i>oşı</i>	<i>uşı</i>	<i>ışı</i>	<i>işı</i>	<i>eşı</i>	<i>üşı</i>	<i>aşı</i>	<i>öşı</i>
VI	n	<i>anı</i>	<i>onı</i>	<i>unı</i>	<i>ını</i>	<i>inı</i>	<i>enı</i>	<i>ünı</i>	<i>ənı</i>	<i>önı</i>
VII	m	<i>amı</i>	<i>omı</i>	<i>umı</i>	<i>ımı</i>	<i>imı</i>	<i>emı</i>	<i>ümı</i>	<i>əmı</i>	<i>ömı</i>
VIII	r	arı	<i>orı</i>	<i>urı</i>	<i>ırı</i>	<i>irı</i>	<i>erı</i>	<i>ürı</i>	<i>ərı</i>	<i>örı</i>
IX	q	<i>aqı</i>	<i>oqı</i>	<i>uqı</i>	<i>ıqı</i>	<i>iqı</i>	<i>eqı</i>	<i>üqı</i>	<i>əqı</i>	<i>öqı</i>
	k'	<i>ak'ı</i>	<i>ok'ı</i>	<i>uk'ı</i>	<i>ık'ı</i>	<i>ik'ı</i>	<i>ek'ı</i>	<i>ük'ı</i>	<i>ək'ı</i>	<i>ök'ı</i>
	ğ	ağı	<i>oğı</i>	<i>uğı</i>	<i>ığı</i>	<i>iğı</i>	<i>eğı</i>	<i>üğü</i>	<i>ağı</i>	<i>öğü</i>
	x	axı	<i>oxı</i>	<i>uxı</i>	<i>ıxı</i>	<i>ixı</i>	<i>exı</i>	<i>üxı</i>	<i>əxı</i>	<i>öxı</i>
	h	<i>ahı</i>	<i>ohı</i>	<i>uhı</i>	<i>ıhı</i>	<i>ihı</i>	<i>ehı</i>	<i>ühı</i>	<i>əhı</i>	<i>öhı</i>

Cədvəl 3-5

Qrup №-si	F ^o	a-i	o-i	u-i	ı-i	İ-i	e-i	ü-i	ə-i	ö-i
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ali	<i>oli</i>	<i>uli</i>	<i>ılı</i>	<i>ili</i>	<i>eli</i>	<i>üli</i>	<i>əli</i>	<i>öli</i>
II	b	<i>abi</i>	<i>obi</i>	<i>ubi</i>	<i>ıbi</i>	<i>ibi</i>	<i>ebi</i>	<i>übi</i>	<i>əbi</i>	<i>öbi</i>
	v	<i>avi</i>	<i>ovi</i>	<i>uvi</i>	<i>ıvi</i>	<i>ivi</i>	<i>evi</i>	<i>üvi</i>	<i>əvi</i>	<i>övi</i>
	p	<i>api</i>	<i>opi</i>	<i>upi</i>	<i>ıpi</i>	<i>ipi</i>	<i>epi</i>	<i>üpi</i>	<i>əpi</i>	<i>öpi</i>
	f	<i>afi</i>	<i>ofi</i>	<i>ufi</i>	<i>ıfi</i>	<i>ifi</i>	<i>efi</i>	<i>üfi</i>	əfi	<i>öfi</i>
III	d	adi	<i>odi</i>	udi	<i>ıdi</i>	idi	<i>edi</i>	<i>üdi</i>	<i>ədi</i>	<i>ödi</i>
	t	<i>ati</i>	<i>oti</i>	uti	<i>ıti</i>	iti	<i>eti</i>	<i>üti</i>	<i>əti</i>	<i>öti</i>
	y	<i>ayi</i>	<i>oyi</i>	<i>uyi</i>	<i>ıyi</i>	<i>iyi</i>	<i>eyi</i>	<i>üyi</i>	<i>əyi</i>	<i>öyi</i>
	g	<i>agi</i>	<i>ogi</i>	<i>ugi</i>	<i>ıgi</i>	<i>igi</i>	<i>egi</i>	<i>ügi</i>	<i>əgi</i>	<i>ögi</i>
	c	<i>aci</i>	<i>oci</i>	<i>uci</i>	<i>ıci</i>	<i>ici</i>	<i>eci</i>	<i>üci</i>	əci	<i>öci</i>
IV	s	asi	<i>osi</i>	<i>usi</i>	<i>ısi</i>	<i>isi</i>	<i>esi</i>	<i>üsi</i>	<i>əsi</i>	<i>ösi</i>
	z	<i>azi</i>	<i>ozi</i>	<i>uzi</i>	<i>ızı</i>	<i>izi</i>	<i>ezi</i>	<i>üzi</i>	<i>əzi</i>	<i>özi</i>
	j	<i>aji</i>	<i>oji</i>	<i>uji</i>	<i>ıji</i>	<i>iji</i>	<i>eji</i>	<i>üji</i>	<i>əji</i>	<i>öji</i>
V	ç	<i>açi</i>	<i>oçi</i>	<i>uçi</i>	<i>ıçi</i>	<i>içi</i>	<i>eçi</i>	<i>üçi</i>	<i>açi</i>	<i>öçi</i>
	k	<i>akı</i>	<i>okı</i>	<i>ukı</i>	<i>ıkı</i>	iki	<i>ekı</i>	<i>ükı</i>	<i>əkı</i>	<i>ökı</i>
	ş	<i>aşı</i>	<i>oşı</i>	<i>uşı</i>	<i>ışı</i>	<i>işı</i>	<i>eşı</i>	<i>üşı</i>	əşı	<i>öşı</i>
VI	n	ani	<i>oni</i>	<i>uni</i>	<i>ını</i>	<i>ini</i>	<i>eni</i>	<i>üni</i>	<i>əni</i>	<i>öni</i>
VII	m	<i>ami</i>	<i>omi</i>	<i>umi</i>	<i>ımı</i>	<i>imi</i>	<i>emi</i>	<i>ümi</i>	əmi	<i>ömi</i>
VIII	r	ari	<i>ori</i>	<i>uri</i>	<i>ırı</i>	iri	<i>eri</i>	<i>üri</i>	əri	<i>öri</i>
IX	q	<i>aqı</i>	<i>oqı</i>	<i>uqı</i>	<i>ıqı</i>	<i>iqı</i>	<i>eqı</i>	<i>üqı</i>	<i>əqı</i>	<i>öqı</i>
	k'	<i>ak'i</i>	<i>ok'i</i>	<i>uk'i</i>	<i>ık'i</i>	<i>ik'i</i>	<i>ek'i</i>	<i>ük'i</i>	<i>ək'i</i>	<i>ök'i</i>
	ğ	<i>ağı</i>	<i>oğı</i>	<i>uğı</i>	<i>ığı</i>	<i>iğı</i>	<i>eğı</i>	<i>üğü</i>	<i>əğı</i>	<i>öğü</i>
	x	<i>axı</i>	<i>oxı</i>	<i>uxı</i>	<i>ıxı</i>	<i>ixı</i>	<i>exı</i>	<i>üxı</i>	<i>əxı</i>	<i>öxı</i>
h	<i>ahi</i>	<i>ohı</i>	<i>uhi</i>	<i>ıhi</i>	ihı	<i>ehı</i>	<i>ühi</i>	<i>əhi</i>	<i>öhi</i>	
ümumi		5		1		5			5	
Fe'l									1	
Cəmi										16

Cədvəl 3-6

Qr. N ^o -si	F ^o	a-e	o-e	u-e	ı-e	i-e	e-e	ü-e	ə-e	ö-e
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ale	ole	ule	ıle	ile	ele	üle	əle	öle
II	b	abe	obe	ube	ıbe	ibe	ebe	übe	əbe	öbe
	v	ave	ove	uve	ıve	ive	eve	üve	əve	öve
	p	ape	ope	upe	ıpe	ipe	epe	üpe	əpe	öpe
	f	afe	ofe	ufe	ıfe	ife	efe	üfe	əfe	öfe
III	d	ade	ode	ude	ıde	ide	ede	üde	əde	öde
	t	ate	ote	ute	ıte	ite	ete	üte	əte	öte
	y	aye	oye	uye	ıye	iye	eye	üye	əye	öye
	g	age	oge	uge	ıge	ige	ege	üge	əge	öge
	c	ace	oce	uce	ıce	ice	ece	üce	əce	öce
IV	s	ase	ose	use	ıse	ise	ese	üse	əse	öse
	z	aze	oze	uze	ıze	ize	eze	üze	əze	öze
	j	aje	oje	uje	ıje	ije	eje	üje	əje	öje
V	ç	açe	oçe	uçe	ıçe	içe	eçe	üçe	əçe	öçe
	k	ake	oke	uke	ıke	ike	eke	üke	əke	öke
	ş	aşe	oşe	uşe	ışe	işe	eşe	üşe	əşe	öşe
VI	n	ane	one	une	ıne	ine	ene	üne	əne	öne
VII	m	ame	ome	ume	ıme	ime	eme	üme	əme	öme
VIII	r	are	ore	ure	ıre	ire	ere	üre	əre	öre
IX	q	aqe	oqe	uqe	ıqe	iqe	eqe	üqe	əqe	öqe
	k'	ak'e	ok'e	uk'e	ık'e	ik'e	ek'e	ük'e	ək'e	ök'e
	ğ	ağe	oğe	uğo	ığe	iğe	eğe	üğe	əğe	öğe
	x	axe	oxe	uxe	ıxe	ixe	exe	üxe	əxe	öxe
	h	ahe	oh	uhe	ıhe	ihe	ehe	ühe	əhe	öhe
ümumi										
Fe'l										
Cəmi										0

Cədvəl 3-7

Qrup №-si	F ^o	a-ü	o-ü	u-ü	ı-ü	i-ü	e-ü	ü-ü	ə-ü	ö-ü
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alü	olü	ulü	ilü	ilü	elü	ülü	əlü	ölü
II	b	abü	obü	ubü	ıbü	ibü	ebü	übü	əbü	öbü
	v	avü	ovü	uvü	ıvü	ivü	evü	üvü	əvü	övü
	p	apü	opü	upü	ıpü	ipü	epü	üpü	əpü	öpü
	f	afü	ofü	ufü	ıfü	ifü	efü	üfü	əfü	öfü
III	d	adü	odü	udü	ıdü	idü	edü	üdü	ədü	ödü
	t	atü	otü	utü	ıtü	itü	etü	ütü	ətü	ötü
	y	ayü	oyü	uyü	ıyü	iyü	eyü	üyü	əyü	öyü
	g	agü	ogü	ugü	ıgü	igü	egü	ügü	əgü	ögü
	c	acü	ocü	ucü	ıcü	icü	ecü	ücü	əcü	öcü
IV	s	asü	osü	usü	ısü	isü	esü	üsü	əsü	ösü
	z	azü	ozü	uzü	ızü	izü	ezü	üzü	əzü	özü
	j	ajü	ojü	ujü	ıjü	ijü	ejü	üjü	əjü	öjü
V	ç	açü	oçü	uçü	ıçü	içü	eçü	üçü	açü	öçü
	k	akü	okü	ukü	ıkü	ikü	ekü	ükü	əkü	ökü
	ş	aşü	oşü	uşü	ışü	işü	eşü	üşü	aşü	öşü
VI	n	anü	onü	unü	ınü	inü	enü	ünü	ənü	önü
VII	m	amü	omü	umü	ımü	imü	emü	ümü	əmü	ömü
VIII	r	arü	orü	urü	ırü	irü	erü	ürü	ərü	örü
IX	q	aqü	oqü	uqü	ıqü	iqü	eqü	üqü	əqü	öqü
	k'	ak'ü	ok'ü	uk'ü	ık'ü	ik'ü	ek'ü	ük'ü	ək'ü	ök'ü
	ğ	ağü	oğü	uğü	ığü	iğü	eğü	üğü	əğü	öğü
	x	axü	oxü	uxü	ıxü	ixü	exü	üxü	əxü	öxü
	h	ahü	ohü	uhü	ıhü	ihü	ehü	ühü	əhü	öhü
ümü								3		1
Fe'l								2		
Cəmi										4

Cədvəl 3 – 8

Qr. N ^o -si	F ^o	a-ə	o-ə	u-ə	ı-ə	i-ə	e-ə	ü-ə	ə-ə	ö-ə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>alə</i>	<i>olə</i>	<i>ulə</i>	<i>ılə</i>	<i>ilə</i>	<i>elə</i>	<i>ülə</i>	<i>ələ</i>	<i>ölə</i>
II	b	<i>abə</i>	<i>obə</i>	<i>ubə</i>	<i>ıbə</i>	<i>ibə</i>	<i>ebə</i>	<i>übə</i>	<i>əbə</i>	<i>öbə</i>
	v	<i>avə</i>	<i>ovə</i>	<i>uvə</i>	<i>ıvə</i>	<i>ivə</i>	<i>evə</i>	<i>üvə</i>	<i>əvə</i>	<i>övə</i>
	p	<i>apə</i>	<i>opə</i>	<i>upə</i>	<i>ıpə</i>	<i>ipə</i>	<i>epə</i>	<i>üpə</i>	<i>əpə</i>	<i>öpə</i>
	f	<i>afə</i>	<i>ofə</i>	<i>ufə</i>	<i>ıfə</i>	<i>ifə</i>	<i>efə</i>	<i>üfə</i>	<i>əfə</i>	<i>öfə</i>
III	d	<i>adə</i>	<i>odə</i>	<i>udə</i>	<i>ıdə</i>	<i>idə</i>	<i>edə</i>	<i>üdə</i>	<i>ədə</i>	<i>ödə</i>
	t	<i>atə</i>	<i>otə</i>	<i>utə</i>	<i>ıtə</i>	<i>itə</i>	<i>etə</i>	<i>ütə</i>	<i>ətə</i>	<i>ötə</i>
	y	<i>ayə</i>	<i>oyə</i>	<i>uyə</i>	<i>ıyə</i>	<i>iyə</i>	<i>eyə</i>	<i>üyə</i>	<i>əyə</i>	<i>öyə</i>
	s	<i>agə</i>	<i>ogə</i>	<i>ugə</i>	<i>ıgə</i>	<i>igə</i>	<i>egə</i>	<i>ügə</i>	<i>əgə</i>	<i>ögə</i>
	c	<i>acə</i>	<i>ocə</i>	<i>ucə</i>	<i>ıcə</i>	<i>icə</i>	<i>ecə</i>	<i>ücə</i>	<i>əcə</i>	<i>öcə</i>
IV	s	<i>asə</i>	<i>osə</i>	<i>usə</i>	<i>ısə</i>	<i>isə</i>	<i>esə</i>	<i>üsə</i>	<i>əsə</i>	<i>ösə</i>
	z	<i>azə</i>	<i>ozə</i>	<i>uzə</i>	<i>ızə</i>	<i>izə</i>	<i>ezə</i>	<i>üzə</i>	<i>əzə</i>	<i>özə</i>
	j	<i>ajə</i>	<i>ojə</i>	<i>ujə</i>	<i>ıjə</i>	<i>ijə</i>	<i>ejə</i>	<i>üjə</i>	<i>əjə</i>	<i>öjə</i>
V	ç	<i>açə</i>	<i>oçə</i>	<i>uçə</i>	<i>ıçə</i>	<i>içə</i>	<i>eçə</i>	<i>üçə</i>	<i>əçə</i>	<i>öçə</i>
	k	<i>akə</i>	<i>okə</i>	<i>ukə</i>	<i>ıkə</i>	<i>ikə</i>	<i>ekə</i>	<i>ükə</i>	<i>əkə</i>	<i>ökə</i>
	ş	<i>aşə</i>	<i>oşə</i>	<i>uşə</i>	<i>ışə</i>	<i>işə</i>	<i>eşə</i>	<i>üşə</i>	<i>əşə</i>	<i>öşə</i>
VI	n	<i>anə</i>	<i>onə</i>	<i>unə</i>	<i>ınə</i>	<i>inə</i>	<i>enə</i>	<i>ünə</i>	<i>ənə</i>	<i>önə</i>
VII	m	<i>amə</i>	<i>omə</i>	<i>umə</i>	<i>ımə</i>	<i>imə</i>	<i>emə</i>	<i>ümə</i>	<i>əmə</i>	<i>ömə</i>
VIII	r	<i>arə</i>	<i>orə</i>	<i>urə</i>	<i>ırə</i>	<i>irə</i>	<i>erə</i>	<i>ürə</i>	<i>ərə</i>	<i>örə</i>
IX	q	<i>aqə</i>	<i>oqə</i>	<i>uqə</i>	<i>ıqə</i>	<i>iqə</i>	<i>eqə</i>	<i>üqə</i>	<i>əqə</i>	<i>öqə</i>
	k'	<i>ak'ə</i>	<i>ok'ə</i>	<i>uk'ə</i>	<i>ık'ə</i>	<i>ik'ə</i>	<i>ek'ə</i>	<i>ük'ə</i>	<i>ək'ə</i>	<i>ök'ə</i>
	ğ	<i>ağə</i>	<i>oğə</i>	<i>uğə</i>	<i>ığə</i>	<i>iğə</i>	<i>eğə</i>	<i>üğə</i>	<i>əğə</i>	<i>öğə</i>
	x	<i>axə</i>	<i>oxə</i>	<i>uxə</i>	<i>ıxə</i>	<i>ixə</i>	<i>exə</i>	<i>üxə</i>	<i>əxə</i>	<i>öxə</i>
	h	<i>ahə</i>	<i>ohə</i>	<i>uhə</i>	<i>ıhə</i>	<i>ihə</i>	<i>ehə</i>	<i>ühə</i>	<i>əhə</i>	<i>öhə</i>
ümumi		2				2	1	1	4	1
Fe'l							1			1
Cəmi										11

Cədvəl 3- 9

Qr. N ^o -si	F ^o	a-ö	o-ö	u-ö	ı-ö	i-ö	e-ö	ü-ö	ə-ö	ö-ö
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alö	olö	ulö	ılö	ilö	elö	ülö	əlö	ölö
II	b	abö	obö	ubö	ıbö	ibö	ebö	übö	əbö	öbö
	v	avö	ovö	uvö	ıvö	ivö	evö	üvö	əvö	övö
	p	apö	opö	upö	ıpö	ipö	epö	üpö	əpö	öpö
	f	afö	ofö	ufö	ıfö	ifö	efö	üfö	əfö	öfö
III	d	adö	odö	udö	ıdö	idö	edö	üdö	ədö	ödö
	t	atö	otö	utö	ıtö	itö	etö	ütö	ətö	ötö
	y	ayö	oyö	uyö	ıyö	iyö	eyö	üyö	əyö	öyö
	g	agö	ogö	ugö	ıgö	igö	egö	ügö	əgö	ögö
	c	acö	ocö	ucö	ıcö	icö	ecö	ücö	əcö	öcö
IV	s	asö	osö	usö	ısö	isö	esö	üsö	əsö	ösö
	z	azö	ozö	uzö	ızö	izö	ezö	üzö	əzö	özö
	j	ajö	ojö	ujö	ıjö	ijö	ejö	üjö	əjö	öjö
V	ç	açö	oçö	uçö	ıçö	içö	eçö	üçö	əçö	öçö
	k	akö	okö	ukö	ıkö	ikö	ekö	ükö	əkö	ökö
	ş	aşö	oşö	uşö	ışö	işö	eşö	üşö	əşö	öşö
VI	n	anö	onö	unö	ınö	inö	enö	ünö	ənö	önö
VII	m	amö	omö	umö	ımö	imö	emö	ümö	əmö	ömö
VIII	r	arö	orö	urö	ırö	irö	erö	ürö	ərö	örö
IX	q	aqö	oqö	uqö	ıqö	iqö	eqö	üqö	əqö	öqö
	k'	ak'ö	ok'ö	uk'ö	ık'ö	ik'ö	ek'ö	ük'ö	ək'ö	ök'ö
	ğ	ağö	oğö	uğö	ığö	iğö	eğö	üğö	əğö	öğö
	x	axö	oxö	uxö	ıxö	ixö	exö	üxö	əxö	öxö
	h	ahö	ohö	uhö	ıhö	ihö	ehö	ühö	əhö	öhö
ümumi										
Fe`l										
Cəmi										0

Cədvəl 4- 1

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	lal	<i>lol</i>	<i>lul</i>	<i>lil</i>	lil	<i>lel</i>	lül	ləl	<i>löl</i>
II	b	<i>lab</i>	<i>lob</i>	<i>lub</i>	<i>lib</i>	<i>lib</i>	<i>leb</i>	<i>lüb</i>	ləb	<i>löb</i>
	v	<i>lav</i>	<i>lov</i>	<i>luv</i>	<i>liv</i>	<i>liv</i>	<i>lev</i>	<i>löv</i>	<i>ləv</i>	<i>löv</i>
	p	lap	<i>lop</i>	<i>lup</i>	<i>lp</i>	<i>lip</i>	<i>lep</i>	<i>löp</i>	ləp	<i>löp</i>
	f	laf	<i>lof</i>	<i>luf</i>	<i>lif</i>	lif	<i>lef</i>	<i>lüf</i>	<i>ləf</i>	<i>löf</i>
III	d	<i>lad</i>	<i>lod</i>	<i>lud</i>	<i>lid</i>	<i>lid</i>	<i>led</i>	<i>lüd</i>	<i>ləd</i>	<i>löd</i>
	t	<i>lat</i>	lot	<i>lut</i>	<i>lit</i>	<i>lit</i>	<i>let</i>	lüt	lət	<i>löt</i>
	y	lay	<i>loy</i>	<i>luy</i>	<i>liy</i>	<i>liy</i>	ley	<i>lüy</i>	<i>ləy</i>	<i>løy</i>
	g	<i>lag</i>	<i>log</i>	<i>lug</i>	<i>hg</i>	<i>lig</i>	<i>leg</i>	<i>lög</i>	<i>ləg</i>	<i>lög</i>
	c	<i>lac</i>	<i>loc</i>	<i>luc</i>	<i>hc</i>	<i>lic</i>	<i>lec</i>	<i>luc</i>	<i>ləc</i>	<i>lök</i>
IV	s	<i>las</i>	<i>los</i>	<i>lus</i>	<i>hs</i>	<i>lis</i>	<i>les</i>	<i>lüs</i>	<i>ləs</i>	<i>lös</i>
	z	<i>laz</i>	<i>loz</i>	<i>luz</i>	<i>lz</i>	<i>liz</i>	<i>lez</i>	<i>lüz</i>	<i>ləz</i>	<i>löz</i>
	j	<i>laj</i>	<i>loj</i>	<i>luj</i>	<i>lj</i>	<i>lij</i>	<i>lej</i>	<i>luj</i>	<i>ləj</i>	<i>løj</i>
V	ç	<i>laç</i>	<i>loç</i>	<i>luç</i>	<i>hç</i>	<i>liç</i>	<i>leç</i>	<i>lüç</i>	<i>ləç</i>	<i>löç</i>
	k	<i>lak</i>	<i>lok</i>	<i>luk</i>	<i>lk</i>	<i>lik</i>	<i>lek</i>	<i>lük</i>	lək	<i>lök</i>
	ş	<i>laş</i>	<i>loş</i>	<i>luş</i>	<i>hş</i>	<i>liş</i>	leş	<i>lüş</i>	<i>ləş</i>	<i>löş</i>
VI	n	<i>lan</i>	<i>lon</i>	<i>lun</i>	<i>hn</i>	<i>lin</i>	<i>len</i>	<i>lün</i>	<i>lən</i>	<i>lön</i>
VII	m	<i>lam</i>	<i>lom</i>	<i>lum</i>	<i>hm</i>	<i>lim</i>	<i>lem</i>	<i>lüm</i>	<i>ləm</i>	<i>löm</i>
VIII	r	<i>lar</i>	<i>lor</i>	<i>lur</i>	<i>hr</i>	<i>lir</i>	<i>ler</i>	<i>lür</i>	<i>lər</i>	<i>lör</i>
IX	q	<i>laq</i>	<i>loq</i>	<i>luq</i>	<i>hq</i>	<i>liq</i>	<i>leq</i>	<i>lüz</i>	<i>ləq</i>	<i>lök</i>
	k'	lak'	<i>lok'</i>	<i>luk'</i>	<i>lk'</i>	<i>lik'</i>	<i>lek'</i>	<i>lüz'</i>	<i>lək'</i>	<i>lök'</i>
	ğ	<i>lağ</i>	<i>loğ</i>	<i>luğ</i>	<i>hg</i>	<i>liğ</i>	<i>leğ</i>	<i>lüğ</i>	<i>ləğ</i>	<i>lög</i>
	x	lax	<i>lox</i>	<i>lux</i>	<i>lx</i>	<i>lix</i>	<i>lex</i>	<i>lüz</i>	<i>ləx</i>	<i>lök</i>
	h	<i>lah</i>	<i>loh</i>	<i>luh</i>	<i>lh</i>	<i>lih</i>	leh	<i>lüh</i>	<i>ləh</i>	<i>löh</i>
ümumi		6	1			2	3	2	5	
Fe'l										
Cəmi		19								

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-e-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	bal	bol	bul	<i>bıl</i>	bil	bel	<i>bül</i>	<i>bəl</i>	böl
II	b	<i>bab</i>	<i>bob</i>	<i>bub</i>	<i>bıb</i>	<i>bib</i>	<i>beb</i>	<i>büb</i>	<i>bəb</i>	<i>böb</i>
	v	<i>bav</i>	<i>bov</i>	<i>buv</i>	<i>bıv</i>	<i>biv</i>	<i>bev</i>	<i>büv</i>	<i>bəv</i>	böv
	p	<i>bap</i>	<i>bop</i>	<i>bup</i>	<i>bıp</i>	<i>bip</i>	<i>bep</i>	<i>büp</i>	<i>bəp</i>	<i>böp</i>
	f	<i>baf</i>	<i>bof</i>	<i>buf</i>	<i>bıf</i>	<i>bif</i>	<i>bef</i>	<i>büf</i>	<i>bəf</i>	<i>böf</i>
III	d	bad	<i>bod</i>	bud	<i>bıd</i>	<i>bid</i>	<i>bed</i>	<i>büd</i>	bəd	<i>böd</i>
	t	bat	<i>bot</i>	<i>but</i>	<i>bıt</i>	bit	<i>bet</i>	büt	<i>bət</i>	<i>böt</i>
	y	bay	boy	buy	bıy	<i>biy</i>	<i>bey</i>	<i>büy</i>	bəy	<i>böy</i>
	g	<i>bag</i>	<i>bog</i>	<i>bug</i>	<i>bıg</i>	<i>big</i>	<i>beg</i>	<i>büg</i>	<i>bəg</i>	<i>bög</i>
	c	bac	<i>boc</i>	<i>buc</i>	<i>bıc</i>	bic	<i>bec</i>	<i>büc</i>	<i>bəc</i>	<i>böc</i>
IV	s	bas	<i>bos</i>	<i>bus</i>	<i>bıs</i>	<i>bis</i>	<i>bes</i>	<i>büs</i>	bəs	<i>bös</i>
	z	baz	boz	buz	<i>bız</i>	biz	bez	büz	<i>bəz</i>	<i>böz</i>
	j	<i>baj</i>	<i>boj</i>	<i>buj</i>	<i>bıj</i>	<i>bij</i>	<i>bej</i>	<i>büj</i>	<i>bəj</i>	<i>böj</i>
V	ç	<i>baç</i>	<i>boç</i>	<i>buç</i>	<i>bıç</i>	biç	<i>beç</i>	<i>büç</i>	<i>bəç</i>	<i>böç</i>
	k	<i>bak</i>	<i>bok</i>	<i>buk</i>	<i>bık</i>	<i>bik</i>	<i>bek</i>	bük	<i>bək</i>	<i>bök</i>
	ş	baş	boş	<i>buş</i>	<i>bış</i>	biş	beş	<i>büş</i>	<i>bəş</i>	<i>böş</i>
VI	n	ban	<i>bon</i>	<i>bun</i>	<i>bın</i>	<i>bin</i>	<i>ben</i>	<i>bün</i>	<i>bən</i>	<i>bön</i>
VII	m	<i>bam</i>	<i>bom</i>	<i>bum</i>	<i>bım</i>	<i>bim</i>	<i>bem</i>	<i>büm</i>	bəm	<i>böm</i>
VIII	r	bar	bor	bur	<i>bır</i>	bir	<i>ber</i>	<i>bür</i>	<i>bər</i>	<i>bör</i>
IX	q	<i>baq</i>	<i>boq</i>	<i>buq</i>	<i>bıq</i>	<i>biq</i>	<i>beq</i>	<i>büq</i>	<i>bəq</i>	<i>böq</i>
	k'	bak'	<i>bok'</i>	<i>buk'</i>	<i>bık'</i>	<i>bik'</i>	<i>bek'</i>	<i>bük'</i>	<i>bək'</i>	<i>bök'</i>
	ğ	bağ	boğ	buğ	bığ	<i>biğ</i>	<i>beğ</i>	<i>büğ</i>	<i>bəğ</i>	<i>böğ</i>
	x	bax	<i>box</i>	<i>bux</i>	<i>bıx</i>	<i>bix</i>	<i>bex</i>	<i>büx</i>	<i>bəx</i>	<i>böx</i>
	h	bah	<i>boh</i>	<i>buh</i>	<i>bıh</i>	<i>bih</i>	beh	<i>büh</i>	bəh	<i>böh</i>
ümumi		14	6	6	2	7	4	3	5	2
Fe'l		3	1	2		4		2		1
Cəmi									49	

Qeyd: cədvəllərdəki xanalarda işarələndirilmişlər: (misal üçün)

- bağ** — isim və ya başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər
bax — fe'lə aid sözlər
bit — fe'l və başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər

Grup N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-e-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	val	<i>vol</i>	<i>vul</i>	<i>vil</i>	<i>vil</i>	<i>vel</i>	<i>vül</i>	väl	<i>völ</i>
II	b	<i>vab</i>	<i>vob</i>	<i>vub</i>	<i>vib</i>	<i>vib</i>	<i>veb</i>	<i>vüb</i>	<i>vəb</i>	<i>vöb</i>
	v	<i>vav</i>	<i>vov</i>	<i>vuv</i>	<i>viv</i>	<i>viv</i>	<i>vev</i>	<i>vüv</i>	<i>vəv</i>	<i>vöv</i>
	p	<i>vap</i>	<i>vop</i>	<i>vup</i>	<i>vip</i>	<i>vip</i>	<i>vep</i>	<i>vüp</i>	<i>vəp</i>	<i>vöp</i>
	f	<i>vaf</i>	<i>vof</i>	<i>vuf</i>	<i>vif</i>	<i>vif</i>	<i>vef</i>	<i>vüf</i>	<i>vəf</i>	<i>vöf</i>
III	d	<i>vad</i>	<i>vod</i>	<i>vud</i>	<i>vid</i>	<i>vid</i>	<i>ved</i>	<i>vüd</i>	väd	<i>vöd</i>
	t	<i>vat</i>	<i>vot</i>	<i>vut</i>	<i>vit</i>	<i>vit</i>	<i>vet</i>	<i>vüt</i>	<i>vət</i>	<i>vöt</i>
	y	vay	<i>voy</i>	<i>vuy</i>	viy	<i>viy</i>	<i>vey</i>	<i>vüy</i>	<i>vəy</i>	<i>vöy</i>
	g	<i>vag</i>	<i>vog</i>	<i>vug</i>	<i>vig</i>	<i>vig</i>	<i>veg</i>	<i>vüg</i>	<i>vəg</i>	<i>vög</i>
	c	<i>vac</i>	<i>voc</i>	<i>vuc</i>	<i>vic</i>	<i>vic</i>	vec	<i>vüc</i>	<i>vəc</i>	<i>vöc</i>
IV	s	<i>vas</i>	<i>vos</i>	<i>vus</i>	<i>vis</i>	<i>vis</i>	<i>ves</i>	<i>vüs</i>	<i>vəs</i>	<i>vös</i>
	z	vaz	<i>voz</i>	<i>vuz</i>	viz	<i>viz</i>	<i>vez</i>	<i>vüz</i>	vəz	<i>vöz</i>
	j	<i>vaj</i>	<i>voj</i>	<i>vuj</i>	<i>vij</i>	<i>vij</i>	<i>vej</i>	<i>vüj</i>	<i>vəj</i>	<i>vöj</i>
V	ç	<i>vaç</i>	<i>voç</i>	<i>vuç</i>	<i>viç</i>	<i>viç</i>	<i>veç</i>	<i>vüç</i>	<i>vəç</i>	<i>vöç</i>
	k	<i>vak</i>	<i>vok</i>	<i>vuk</i>	<i>vik</i>	<i>vik</i>	<i>vek</i>	<i>vük</i>	<i>vək</i>	<i>vök</i>
	ş	<i>vaş</i>	<i>voş</i>	<i>vuş</i>	<i>viş</i>	<i>viş</i>	<i>veş</i>	<i>vüş</i>	<i>vəş</i>	<i>vöş</i>
VI	n	<i>van</i>	<i>von</i>	<i>vun</i>	<i>vin</i>	<i>vin</i>	<i>ven</i>	<i>vün</i>	<i>vən</i>	<i>vön</i>
VII	m	vam	<i>vom</i>	<i>vum</i>	<i>vim</i>	<i>vim</i>	<i>vem</i>	<i>vüm</i>	<i>vəm</i>	<i>vöm</i>
VIII	r	var	<i>vor</i>	vur	<i>vir</i>	<i>vir</i>	ver	<i>vür</i>	vər	<i>vör</i>
IX	q	<i>vaq</i>	<i>voq</i>	<i>vuq</i>	<i>viq</i>	<i>viq</i>	<i>veq</i>	<i>vüq</i>	<i>vəq</i>	<i>vöq</i>
	k'	<i>vak'</i>	<i>vok'</i>	<i>vuk'</i>	<i>vik'</i>	<i>vik'</i>	<i>vek'</i>	<i>vük'</i>	<i>vək'</i>	<i>vök'</i>
	ğ	vağ	<i>voğ</i>	<i>vuğ</i>	<i>viğ</i>	<i>viğ</i>	<i>veğ</i>	<i>vüğ</i>	<i>vəğ</i>	<i>vöğ</i>
	x	<i>vax</i>	<i>vox</i>	<i>vux</i>	<i>vix</i>	<i>vix</i>	<i>vex</i>	<i>vüx</i>	<i>vəx</i>	<i>vöx</i>
	h	vah	<i>voh</i>	<i>vuh</i>	<i>vih</i>	<i>vih</i>	<i>veh</i>	<i>vüh</i>	<i>vəh</i>	<i>vöh</i>
ümumi		7		1	2		2		4	
Fe`l				1			1			
Cəmi									16	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>pal</i>	<i>pol</i>	<i>pul</i>	<i>pıl</i>	<i>pil</i>	<i>pel</i>	<i>pül</i>	<i>pəl</i>	<i>pöl</i>
II	b	<i>pab</i>	<i>pob</i>	<i>pub</i>	<i>pıb</i>	<i>pib</i>	<i>peb</i>	<i>püb</i>	<i>pəb</i>	<i>pöb</i>
	v	<i>pav</i>	<i>pov</i>	<i>puv</i>	<i>pıv</i>	<i>piv</i>	<i>pev</i>	<i>püv</i>	<i>pəv</i>	<i>pöv</i>
	p	<i>pap</i>	<i>pop</i>	<i>pup</i>	<i>pıp</i>	<i>pip</i>	<i>pep</i>	<i>püp</i>	<i>pəp</i>	<i>pöp</i>
	f	<i>paf</i>	<i>pof</i>	<i>puf</i>	<i>pıf</i>	<i>pif</i>	<i>pef</i>	<i>püf</i>	<i>pəf</i>	<i>pöf</i>
III	d	<i>pad</i>	<i>pod</i>	<i>pud</i>	<i>pıd</i>	<i>pid</i>	<i>ped</i>	<i>püd</i>	<i>pəd</i>	<i>pöd</i>
	t	<i>pat</i>	<i>pot</i>	<i>put</i>	<i>pıt</i>	<i>pit</i>	<i>pet</i>	<i>püt</i>	<i>pət</i>	<i>pöt</i>
	y	<i>pay</i>	<i>poy</i>	<i>puy</i>	<i>pıy</i>	<i>piy</i>	<i>pey</i>	<i>püy</i>	<i>pəy</i>	<i>pöy</i>
	g	<i>pag</i>	<i>pog</i>	<i>pug</i>	<i>pıg</i>	<i>pig</i>	<i>peg</i>	<i>püg</i>	<i>pəg</i>	<i>pög</i>
	c	<i>pac</i>	<i>poc</i>	<i>puc</i>	<i>pıc</i>	<i>pic</i>	<i>pec</i>	<i>püc</i>	<i>pəc</i>	<i>pöc</i>
IV	s	<i>pas</i>	<i>pos</i>	<i>pus</i>	<i>pıs</i>	<i>pis</i>	<i>pes</i>	<i>püs</i>	<i>pəs</i>	<i>pös</i>
	z	<i>paz</i>	<i>poz</i>	<i>puz</i>	<i>pız</i>	<i>piz</i>	<i>pez</i>	<i>püz</i>	<i>pəz</i>	<i>pöz</i>
	j	<i>paj</i>	<i>poj</i>	<i>puj</i>	<i>pıj</i>	<i>pij</i>	<i>pej</i>	<i>püj</i>	<i>pəj</i>	<i>pöj</i>
V	ç	<i>paç</i>	<i>poç</i>	<i>puç</i>	<i>pıç</i>	<i>piç</i>	<i>peç</i>	<i>püç</i>	<i>pəç</i>	<i>pöç</i>
	k	<i>pak</i>	<i>pok</i>	<i>puk</i>	<i>pık</i>	<i>pik</i>	<i>pek</i>	<i>pük</i>	<i>pək</i>	<i>pök</i>
	ş	<i>paş</i>	<i>poş</i>	<i>puş</i>	<i>pış</i>	<i>piş</i>	<i>peş</i>	<i>püş</i>	<i>pəş</i>	<i>pöş</i>
VI	n	<i>pan</i>	<i>pon</i>	<i>pun</i>	<i>pın</i>	<i>pin</i>	<i>pen</i>	<i>pün</i>	<i>pən</i>	<i>pön</i>
VII	m	<i>pam</i>	<i>pom</i>	<i>pum</i>	<i>pım</i>	<i>pim</i>	<i>pem</i>	<i>püm</i>	<i>pəm</i>	<i>pöm</i>
VIII	r	<i>par</i>	<i>por</i>	<i>pur</i>	<i>pır</i>	<i>pir</i>	<i>per</i>	<i>pür</i>	<i>pər</i>	<i>pör</i>
IX	q	<i>paq</i>	<i>poq</i>	<i>puq</i>	<i>pıq</i>	<i>piq</i>	<i>peq</i>	<i>püq</i>	<i>pəq</i>	<i>pöq</i>
	k'	<i>pak'</i>	<i>pok'</i>	<i>puk'</i>	<i>pık'</i>	<i>pik'</i>	<i>pek'</i>	<i>pük'</i>	<i>pək'</i>	<i>pök'</i>
	ğ	<i>pağ</i>	<i>poğ</i>	<i>puğ</i>	<i>pığ</i>	<i>piğ</i>	<i>peğ</i>	<i>püğ</i>	<i>pəğ</i>	<i>pöğ</i>
	x	<i>pax</i>	<i>pox</i>	<i>pux</i>	<i>pıx</i>	<i>pix</i>	<i>pex</i>	<i>püx</i>	<i>pəx</i>	<i>pöx</i>
	h	<i>pah</i>	<i>poh</i>	<i>puh</i>	<i>pıh</i>	<i>pih</i>	<i>peh</i>	<i>püh</i>	<i>pəh</i>	<i>pöh</i>
ümumi		5	1	2	1	3		1	5	
Fe`l			1							
Cəmi									18	

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	fal	<i>fol</i>	<i>ful</i>	<i>fil</i>	fil	<i>fe'l</i>	<i>fül</i>	<i>fəl</i>	<i>föl</i>
II	b	<i>fab</i>	<i>fob</i>	<i>fub</i>	<i>fib</i>	<i>fib</i>	<i>feb</i>	<i>füb</i>	<i>fəb</i>	<i>föb</i>
	v	<i>fav</i>	<i>fov</i>	<i>fuv</i>	<i>fiv</i>	<i>fiv</i>	<i>fev</i>	<i>füv</i>	<i>fəv</i>	<i>föv</i>
	p	<i>fap</i>	<i>fop</i>	<i>fup</i>	<i>fip</i>	<i>fip</i>	<i>fep</i>	<i>füp</i>	<i>fəp</i>	<i>föp</i>
	f	<i>faf</i>	<i>fof</i>	fuf	<i>fif</i>	<i>fif</i>	<i>fef</i>	füf	<i>fəf</i>	<i>föf</i>
III	d	<i>fad</i>	<i>fod</i>	<i>fud</i>	<i>fid</i>	<i>fid</i>	<i>fed</i>	<i>füd</i>	<i>fəd</i>	<i>föd</i>
	t	<i>fat</i>	<i>fof</i>	<i>fut</i>	<i>fit</i>	fit	<i>fet</i>	<i>füt</i>	<i>fət</i>	<i>föt</i>
	y	<i>fay</i>	<i>foy</i>	<i>fuy</i>	<i>fiy</i>	<i>fiy</i>	<i>fey</i>	<i>füy</i>	<i>fəy</i>	<i>föy</i>
	g	<i>fag</i>	<i>fog</i>	<i>fug</i>	<i>fig</i>	<i>fig</i>	<i>feg</i>	<i>füg</i>	<i>fəg</i>	<i>fög</i>
	c	<i>fac</i>	<i>foc</i>	<i>fuc</i>	<i>fic</i>	<i>fic</i>	<i>fec</i>	<i>füc</i>	<i>fəc</i>	<i>föc</i>
IV	s	<i>fas</i>	<i>fos</i>	<i>fus</i>	fıs	<i>fıs</i>	<i>fes</i>	<i>füs</i>	fəs	<i>fös</i>
	z	faz	<i>foz</i>	<i>fuz</i>	<i>fız</i>	<i>fız</i>	<i>fez</i>	<i>füz</i>	<i>fəz</i>	<i>föz</i>
	j	<i>faj</i>	<i>foj</i>	<i>fuj</i>	<i>fij</i>	<i>fij</i>	<i>fej</i>	<i>füj</i>	<i>fəj</i>	<i>föj</i>
V	ç	<i>faç</i>	<i>foç</i>	<i>fuç</i>	<i>fiç</i>	<i>fiç</i>	<i>feç</i>	<i>füç</i>	<i>fəç</i>	<i>föç</i>
	k	<i>fak</i>	<i>fok</i>	<i>fuk</i>	<i>fık</i>	<i>fık</i>	<i>fek</i>	<i>fük</i>	<i>fək</i>	<i>fök</i>
	ş	faş	<i>foş</i>	<i>fuş</i>	fış	<i>fış</i>	<i>feş</i>	<i>füş</i>	<i>fəş</i>	<i>föş</i>
VI	n	<i>fan</i>	fon	<i>fun</i>	<i>fin</i>	<i>fin</i>	<i>fen</i>	<i>fün</i>	<i>fən</i>	<i>fön</i>
VII	m	<i>fam</i>	<i>fom</i>	<i>fum</i>	<i>fım</i>	<i>fım</i>	<i>fem</i>	<i>füm</i>	<i>fəm</i>	<i>föm</i>
VIII	r	<i>far</i>	<i>for</i>	<i>fur</i>	fır	<i>fır</i>	<i>fer</i>	<i>für</i>	<i>fər</i>	<i>för</i>
IX	q	<i>faq</i>	<i>foq</i>	<i>fuq</i>	<i>fiq</i>	<i>fiq</i>	<i>feq</i>	<i>füq</i>	<i>fəq</i>	<i>föq</i>
	k'	<i>fak'</i>	<i>fok'</i>	<i>fuk'</i>	<i>fık'</i>	<i>fık'</i>	<i>kek'</i>	<i>fük'</i>	<i>fək'</i>	<i>fök'</i>
	ğ	<i>fağ</i>	<i>foğ</i>	<i>fuğ</i>	<i>fiğ</i>	<i>fiğ</i>	<i>feğ</i>	<i>füğ</i>	<i>fəğ</i>	<i>föğ</i>
	x	<i>fax</i>	<i>fox</i>	<i>fox</i>	<i>fix</i>	<i>fix</i>	<i>fex</i>	<i>füx</i>	<i>fəx</i>	<i>föx</i>
h	<i>fah</i>	<i>foh</i>	<i>fuh</i>	<i>fih</i>	<i>fih</i>	<i>feh</i>	<i>füh</i>	<i>fəh</i>	<i>föh</i>	
ümumi		3	1	1	3	2		1	1	
Fe`l										
Cəmi		12								

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I	l	dal	dol	dul	<i>dıl</i>	dil	<i>del</i>	<i>dül</i>	dəl	döl	
II	b	<i>dab</i>	<i>dob</i>	<i>dub</i>	<i>dıb</i>	dıb	<i>deb</i>	<i>düüb</i>	dəb	<i>döb</i>	
	v	dav	dov	<i>duv</i>	<i>dıv</i>	dıv	<i>dev</i>	<i>düiv</i>	<i>dəv</i>	<i>döv</i>	
	p	<i>dap</i>	<i>dop</i>	<i>dup</i>	<i>dıp</i>	<i>dıp</i>	<i>dep</i>	<i>düp</i>	<i>dəp</i>	<i>döp</i>	
	f	<i>daf</i>	<i>dof</i>	<i>duf</i>	<i>dıf</i>	<i>dıf</i>	<i>def</i>	<i>düf</i>	dəf	<i>döf</i>	
III	d	dad	<i>dod</i>	<i>dud</i>	<i>dıd</i>	dıd	<i>ded</i>	düd	<i>dəd</i>	<i>död</i>	
	t	<i>dat</i>	<i>dot</i>	<i>dut</i>	<i>dıt</i>	<i>dıt</i>	<i>det</i>	<i>düt</i>	<i>dət</i>	<i>döt</i>	
	y	<i>day</i>	doy	duy	<i>dıy</i>	<i>dıy</i>	<i>dey</i>	düy	dəy	döy	
	g	<i>dag</i>	<i>dog</i>	<i>dug</i>	<i>dıg</i>	<i>dıg</i>	<i>deg</i>	<i>düg</i>	<i>dəg</i>	<i>dög</i>	
	c	<i>dac</i>	<i>doc</i>	<i>duc</i>	<i>dıc</i>	<i>dıc</i>	<i>dec</i>	<i>düc</i>	<i>dəc</i>	<i>döc</i>	
IV	s	<i>das</i>	<i>dos</i>	<i>dus</i>	<i>dıs</i>	<i>dıs</i>	<i>des</i>	<i>düs</i>	<i>dəs</i>	<i>dös</i>	
	z	daz	<i>doz</i>	duz	<i>dız</i>	dız	<i>dez</i>	düz	<i>dəz</i>	döz	
	j	<i>daj</i>	<i>doj</i>	<i>dúj</i>	<i>dıj</i>	<i>dıj</i>	<i>dej</i>	<i>dúj</i>	<i>dəj</i>	<i>döj</i>	
V	ç	<i>daç</i>	<i>doç</i>	<i>duç</i>	<i>dıç</i>	<i>dıç</i>	<i>deç</i>	<i>düç</i>	<i>dəç</i>	<i>döç</i>	
	k	<i>dak</i>	<i>dok</i>	<i>duk</i>	<i>dık</i>	dık	<i>dek</i>	<i>dük</i>	<i>dək</i>	<i>dök</i>	
	ş	daş	<i>doş</i>	<i>duş</i>	dış	dış	deş	düş	<i>dəş</i>	döş	
VI	n	dan	don	<i>dun</i>	<i>dın</i>	dın	<i>den</i>	<i>dün</i>	dən	dön	
VII	m	dam	<i>dom</i>	<i>dum</i>	<i>dım</i>	<i>dim</i>	<i>dem</i>	<i>düm</i>	<i>dəm</i>	<i>döm</i>	
VIII	r	dar	dor	dur	<i>dır</i>	<i>dir</i>	<i>der</i>	<i>dür</i>	dər	<i>dör</i>	
IX	q	<i>daq</i>	<i>doq</i>	<i>duq</i>	<i>dıq</i>	<i>dıq</i>	<i>deq</i>	<i>düq</i>	<i>dəq</i>	<i>döq</i>	
	k'	<i>dak'</i>	<i>dok'</i>	<i>duk'</i>	<i>dık'</i>	<i>dık'</i>	<i>dek'</i>	<i>dük'</i>	<i>dək'</i>	<i>dök'</i>	
	ğ	dağ	doğ	<i>duğ</i>	dığ	<i>dığ</i>	<i>değ</i>	<i>düğ</i>	<i>dəğ</i>	<i>döğ</i>	
	x	<i>dax</i>	<i>dox</i>	<i>dux</i>	<i>dıx</i>	<i>dix</i>	<i>dex</i>	<i>düx</i>	<i>dəx</i>	<i>döx</i>	
	h	<i>dah</i>	<i>doh</i>	<i>duh</i>	<i>dıh</i>	<i>dih</i>	<i>deh</i>	<i>düh</i>	<i>dəh</i>	<i>döh</i>	
ümumi		9	6	4	2	8	1	5	7	5	
Fe`l		1	4	2		2	1	2	3	3	
Cəmi											47

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	tal	<i>tol</i>	<i>tul</i>	<i>tıl</i>	til	tel	tül	<i>təl</i>	<i>töl</i>
II	b	tab	<i>tob</i>	<i>tub</i>	<i>tıb</i>	<i>tib</i>	<i>teb</i>	<i>tüb</i>	təb	<i>töb</i>
	v	<i>tav</i>	<i>tov</i>	<i>tuv</i>	<i>tıv</i>	<i>tiv</i>	<i>tev</i>	<i>tüv</i>	<i>təv</i>	<i>töv</i>
	p	tap	top	<i>tup</i>	<i>tıp</i>	tip	<i>tep</i>	<i>tüp</i>	təp	<i>töp</i>
	f	<i>taf</i>	<i>tof</i>	tuf	<i>tıf</i>	<i>tif</i>	<i>tef</i>	<i>tüf</i>	<i>təf</i>	<i>töf</i>
III	d	<i>tad</i>	<i>tod</i>	<i>tud</i>	<i>tıd</i>	<i>tid</i>	<i>ted</i>	<i>tüd</i>	<i>təd</i>	<i>töd</i>
	t	tat	<i>tot</i>	tut	<i>tıt</i>	<i>tit</i>	<i>tet</i>	<i>tüt</i>	<i>tət</i>	<i>töt</i>
	y	tay	toy	<i>tuy</i>	<i>tıy</i>	<i>tıy</i>	<i>tey</i>	<i>tüy</i>	<i>təy</i>	<i>töy</i>
	g	<i>tag</i>	<i>tog</i>	<i>tug</i>	<i>tıg</i>	<i>tıg</i>	<i>teg</i>	<i>tüg</i>	<i>təg</i>	<i>tög</i>
	c	tac	<i>toc</i>	<i>tuc</i>	<i>tıc</i>	<i>tıc</i>	<i>tec</i>	<i>tüc</i>	<i>təc</i>	<i>tök</i>
IV	s	tas	<i>tos</i>	<i>tus</i>	tıs	<i>tıs</i>	<i>tes</i>	<i>tüs</i>	təs	<i>tös</i>
	z	taz	toz	tuz	<i>tız</i>	<i>tız</i>	tez	<i>tüz</i>	<i>təz</i>	<i>töz</i>
	j	<i>taj</i>	<i>toj</i>	<i>tuj</i>	<i>tıj</i>	<i>tıj</i>	<i>tej</i>	<i>tüj</i>	<i>təj</i>	<i>töj</i>
V	ç	<i>taç</i>	<i>toç</i>	<i>tuç</i>	<i>tıç</i>	<i>tıç</i>	<i>teç</i>	<i>tüç</i>	<i>təç</i>	<i>töç</i>
	k	<i>tak</i>	<i>tok</i>	<i>tuk</i>	<i>tık</i>	tık	<i>tek</i>	tük	tək	tök
	ş	<i>taş</i>	<i>toş</i>	tuş	<i>tış</i>	<i>tış</i>	<i>teş</i>	<i>tüş</i>	<i>təş</i>	<i>töş</i>
VI	n	<i>tan</i>	ton	<i>tun</i>	<i>tın</i>	tin	<i>ten</i>	tün	tən	<i>tön</i>
VII	m	tam	<i>tom</i>	tum	<i>tım</i>	<i>tım</i>	<i>tem</i>	<i>tüm</i>	təm	<i>töm</i>
VIII	r	tar	tor	tur	<i>tır</i>	tir	<i>ter</i>	<i>tür</i>	tər	<i>tör</i>
IX	q	<i>taq</i>	<i>toq</i>	<i>tuq</i>	tıq	<i>tıq</i>	<i>teq</i>	<i>tüq</i>	<i>təq</i>	<i>töq</i>
	k'	<i>tak'</i>	<i>tok'</i>	<i>tuk'</i>	<i>tık'</i>	<i>tık'</i>	<i>tek'</i>	<i>tük'</i>	<i>tək'</i>	<i>tök'</i>
	ğ	tağ	<i>toğ</i>	tuğ	tığ	<i>tığ</i>	<i>teğ</i>	<i>tüğ</i>	<i>təğ</i>	<i>töğ</i>
	x	tax	tox	<i>tux</i>	tıx	<i>tıx</i>	<i>tex</i>	<i>tüx</i>	<i>təx</i>	<i>töx</i>
	h	<i>tah</i>	<i>toh</i>	<i>tuh</i>	<i>tıh</i>	<i>tıh</i>	<i>teh</i>	<i>tüh</i>	<i>təh</i>	<i>töh</i>
ümumi		12	6	7	4	5	2	3	7	1
Fe`l		2		1	1	1			1	1
Cəmi										47

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	yal	yol	<i>yul</i>	<i>yl</i>	<i>yl</i>	yel	<i>yül</i>	<i>yəl</i>	<i>yöl</i>
II	b	<i>yab</i>	<i>yob</i>	<i>yub</i>	<i>yib</i>	<i>yib</i>	<i>yeb</i>	<i>yüb</i>	<i>yəb</i>	<i>yöb</i>
	v	<i>yav</i>	<i>yov</i>	<i>yuv</i>	<i>yiv</i>	yiv	<i>yev</i>	<i>yüv</i>	<i>yəv</i>	<i>yöv</i>
	p	yap	<i>yop</i>	<i>yup</i>	<i>yıp</i>	<i>yip</i>	<i>yep</i>	<i>yüp</i>	<i>yəp</i>	<i>yöp</i>
	f	<i>yaf</i>	<i>yof</i>	<i>yuf</i>	<i>yıf</i>	<i>yif</i>	<i>yef</i>	<i>yüf</i>	<i>yəf</i>	<i>yöf</i>
III	d	yad	yod	<i>yud</i>	<i>yıd</i>	<i>yid</i>	<i>yed</i>	<i>yüd</i>	<i>yəd</i>	<i>yöd</i>
	t	yat	<i>yot</i>	<i>yut</i>	<i>yıt</i>	<i>yit</i>	yet	<i>yüt</i>	<i>yət</i>	<i>yöt</i>
	y	yay	<i>yoy</i>	<i>yuy</i>	<i>yıy</i>	<i>yiy</i>	<i>yey</i>	<i>yüy</i>	<i>yəy</i>	<i>yöy</i>
	g	<i>yag</i>	<i>yog</i>	<i>yug</i>	<i>yıg</i>	<i>yig</i>	<i>yeg</i>	<i>yüg</i>	<i>yəg</i>	<i>yög</i>
	c	<i>yac</i>	<i>yoc</i>	<i>yuc</i>	<i>yıc</i>	<i>yic</i>	<i>yec</i>	<i>yüc</i>	<i>yəc</i>	<i>yöc</i>
IV	s	yas	<i>yos</i>	<i>yus</i>	<i>yıs</i>	<i>yis</i>	<i>yes</i>	<i>yüs</i>	<i>yəs</i>	<i>yös</i>
	z	yaz	yoz	<i>yuz</i>	<i>yız</i>	<i>yiz</i>	<i>yez</i>	yüz	<i>yəz</i>	<i>yöz</i>
	j	<i>yaj</i>	<i>yoj</i>	<i>yuj</i>	<i>yıj</i>	<i>yij</i>	<i>yej</i>	<i>yüj</i>	<i>yəj</i>	<i>yöj</i>
V	ç	<i>yaç</i>	<i>yoç</i>	<i>yuç</i>	<i>yıç</i>	<i>yıç</i>	<i>yeç</i>	<i>yüç</i>	<i>yəç</i>	<i>yöç</i>
	k	<i>yak</i>	<i>yok</i>	<i>yuk</i>	<i>yık</i>	<i>yik</i>	<i>yek</i>	yük	<i>yək</i>	<i>yök</i>
	ş	yaş	<i>yoş</i>	<i>yuş</i>	<i>yış</i>	<i>yış</i>	<i>yeş</i>	<i>yüş</i>	<i>yəş</i>	<i>yöş</i>
VI	n	yan	yon	yun	<i>yın</i>	<i>yin</i>	yen	<i>yün</i>	<i>yən</i>	yön
VII	m	<i>yam</i>	<i>yom</i>	yum	<i>yım</i>	<i>yim</i>	yem	<i>yüm</i>	<i>yəm</i>	<i>yöm</i>
VIII	r	yar	yor	<i>yur</i>	<i>yır</i>	<i>yir</i>	yer	<i>yür</i>	<i>yər</i>	<i>yör</i>
IX	q	<i>yaq</i>	<i>yoq</i>	<i>yuq</i>	<i>yıq</i>	<i>yıq</i>	<i>yeq</i>	<i>yüq</i>	<i>yəq</i>	<i>yöq</i>
	k'	yak'	<i>yok'</i>	<i>yuk'</i>	<i>yık'</i>	<i>yik'</i>	<i>yek'</i>	<i>yük'</i>	<i>yək'</i>	<i>yök'</i>
	ğ	yağ	<i>yoğ</i>	yuğ	yığ	<i>yığ</i>	<i>yeğ</i>	<i>yüğ</i>	<i>yəğ</i>	<i>yöğ</i>
	x	yax	yox	<i>yux</i>	yıx	<i>yix</i>	<i>yex</i>	<i>yüx</i>	<i>yəx</i>	<i>yöx</i>
	h	<i>yah</i>	<i>yoh</i>	<i>yuh</i>	<i>yıh</i>	<i>yih</i>	<i>yeh</i>	<i>yüh</i>	<i>yəh</i>	<i>yöh</i>
ümumi		13	6	3	2	1	5	2		1
Fe`l		8	3	1	2		2			
Cəmi									33	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-		-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	gal	gol	gul	gil	gil	gel	gül	gəl	göl
II	b	gab	gob	gub	gib	gib	geb	güb	gəb	göb
	v	gav	gov	guv	gıv	gıv	gev	güv	gəv	göv
	p	gap	gop	gup	gıp	gıp	gep	güp	gəp	göp
	f	gaf	gof	guf	gıf	gıf	gef	güf	gəf	göf
III	d	gad	god	gud	gid	gid	ged	güd	gəd	göd
	t	gat	got	gut	gıt	gıt	get	güt	gət	göt
	y	gay	goy	guy	gıy	gıy	gey	güy	gəy	göy
	g	gag	gog	gug	gıg	gıg	geg	güg	gəg	gög
	c	gac	goc	guc	gıc	gic	gec	güc	gəc	göc
IV	s	gas	gos	gus	gıs	gis	ges	güs	gəs	gös
	z	gaz	goz	guz	gız	gız	gez	güz	gəz	göz
	j	gaj	goj	guj	gıj	gıj	gej	güj	gəj	göj
V	ç	gaç	goç	guç	gıç	gıç	geç	güç	gəç	göç
	k	gak	gok	guk	gık	gık	gek	gük	gək	gök
	ş	gaş	goş	guş	gış	gış	geş	güş	gəş	göş
VI	n	gan	gon	gun	gın	gın	gen	gün	gən	gön
VII	m	gam	gom	gum	gım	gım	gem	güm	gəm	göm
VIII	r	gar	gor	gur	gır	gir	ger	gür	gər	gör
IX	q	gaq	goq	guq	gıq	gıq	geq	güq	gəq	göq
	k'	gak'	gok'	guk'	gık'	gık'	gek'	gük'	gək'	gök'
	ğ	gağ	goğ	guğ	gığ	gığ	geğ	güğ	gəğ	göğ
	x	gax	gox	gux	gıx	gıx	gex	güx	gəx	göx
	h	gah	goh	guh	gıh	gıh	geh	güh	gəh	göh
ümumi		3	2	3		3	3	4	5	6
Fe`l						1	1	2	3	2
Cəmi										29

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>cal</i>	<i>col</i>	<i>cul</i>	<i>cıl</i>	cil	<i>cel</i>	<i>cül</i>	<i>cəl</i>	<i>cöl</i>
II	b	<i>cab</i>	<i>cob</i>	<i>cub</i>	<i>cıb</i>	cib	<i>ceb</i>	<i>cüb</i>	<i>cəb</i>	<i>cöb</i>
	v	<i>cav</i>	<i>cov</i>	<i>cuv</i>	<i>cıv</i>	civ	<i>cev</i>	<i>cüv</i>	<i>cəv</i>	<i>cöv</i>
	p	<i>cap</i>	<i>cop</i>	<i>cup</i>	<i>cıp</i>	cip	<i>cep</i>	<i>cüp</i>	<i>cəp</i>	<i>cöp</i>
	f	<i>caf</i>	<i>cof</i>	<i>cuf</i>	<i>cıf</i>	cif	<i>cef</i>	<i>cüf</i>	<i>cəf</i>	<i>cöf</i>
III	d	cad	cod	<i>cud</i>	<i>cıd</i>	<i>cid</i>	<i>ced</i>	<i>cüd</i>	<i>cəd</i>	<i>cöd</i>
	t	<i>cat</i>	<i>cot</i>	<i>cut</i>	<i>cıt</i>	<i>cit</i>	<i>cet</i>	cüt	<i>cət</i>	<i>cöt</i>
	y	<i>cay</i>	<i>coy</i>	<i>cuy</i>	<i>cıy</i>	ciy	<i>cey</i>	<i>cüy</i>	<i>cəy</i>	<i>cöy</i>
	g	<i>cag</i>	<i>cog</i>	<i>cug</i>	<i>cıg</i>	<i>cig</i>	<i>ceg</i>	<i>cüg</i>	<i>cəg</i>	<i>cög</i>
	c	<i>cac</i>	<i>coc</i>	<i>cuc</i>	<i>cıc</i>	<i>cic</i>	<i>cec</i>	<i>cüc</i>	<i>cəc</i>	<i>cöc</i>
IV	s	<i>cas</i>	<i>cos</i>	<i>cus</i>	<i>cıs</i>	<i>cis</i>	<i>ces</i>	<i>cüs</i>	<i>cəs</i>	<i>cös</i>
	z	caz	<i>coz</i>	<i>cuz</i>	cız	<i>ciz</i>	<i>cez</i>	cüz	<i>cəz</i>	<i>cöz</i>
	j	<i>caj</i>	<i>coj</i>	<i>cuj</i>	<i>cıj</i>	<i>cij</i>	<i>cej</i>	<i>cüj</i>	<i>cəj</i>	<i>cöj</i>
V	ç	<i>caç</i>	<i>coç</i>	<i>cuç</i>	<i>cıç</i>	<i>ciç</i>	<i>ceç</i>	<i>cüç</i>	<i>cəç</i>	<i>cöç</i>
	k	<i>cak</i>	<i>cok</i>	<i>cuk</i>	<i>cık</i>	cik	<i>cek</i>	cük	<i>cək</i>	<i>cök</i>
	ş	<i>caş</i>	coş	cuş	<i>cış</i>	<i>ciş</i>	<i>ceş</i>	<i>cüş</i>	<i>cəş</i>	<i>cöş</i>
VI	n	can	<i>con</i>	<i>cun</i>	<i>cın</i>	cın	<i>cen</i>	<i>cün</i>	<i>cən</i>	<i>cön</i>
VII	m	cam	<i>com</i>	cum	<i>cım</i>	<i>cim</i>	cem	<i>cüm</i>	cəm	<i>cöm</i>
VIII	r	car	<i>cor</i>	<i>cur</i>	cır	<i>cir</i>	<i>cer</i>	cür	<i>cər</i>	<i>cör</i>
IX	q	<i>caq</i>	<i>coq</i>	<i>cuq</i>	<i>cıq</i>	<i>ciq</i>	<i>ceq</i>	<i>cüq</i>	<i>cəq</i>	<i>cöq</i>
	k'	<i>cak'</i>	<i>cok'</i>	<i>cuk'</i>	<i>cık'</i>	<i>cik'</i>	<i>cek'</i>	<i>cük'</i>	<i>cək'</i>	<i>cök'</i>
	ğ	cağ	<i>coğ</i>	<i>cuğ</i>	cığ	<i>ciğ</i>	<i>ceğ</i>	<i>cüğ</i>	<i>cəğ</i>	<i>cöğ</i>
	x	<i>cax</i>	<i>cox</i>	<i>cux</i>	<i>cıx</i>	<i>cix</i>	<i>cex</i>	<i>cüx</i>	<i>cəx</i>	<i>cöx</i>
	h	<i>cah</i>	<i>coh</i>	<i>cuh</i>	<i>cıh</i>	<i>cih</i>	<i>ceh</i>	<i>cüh</i>	<i>cəh</i>	<i>cöh</i>
ümumi		6	2	2	3	7	1	4	1	
Fe`l			1	2	2					
Cəmi									26	

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	sal	sol	<i>sul</i>	<i>sıl</i>	sil	sel	<i>sül</i>	<i>səl</i>	<i>söl</i>
II	b	<i>sab</i>	<i>sob</i>	<i>sub</i>	<i>sıb</i>	<i>sib</i>	<i>seb</i>	<i>süb</i>	<i>səb</i>	<i>söb</i>
	v	<i>sav</i>	sov	<i>suv</i>	<i>sıv</i>	<i>siv</i>	sev	<i>süv</i>	<i>səv</i>	<i>söv</i>
	p	sap	<i>sop</i>	<i>sup</i>	<i>sıp</i>	<i>sip</i>	<i>sep</i>	<i>süp</i>	səp	<i>söp</i>
	f	saf	<i>sof</i>	<i>suf</i>	<i>sıf</i>	<i>sif</i>	<i>sef</i>	<i>süf</i>	səf	<i>söf</i>
III	d	<i>sad</i>	<i>sod</i>	<i>sud</i>	<i>sıd</i>	<i>sid</i>	<i>sed</i>	süd	<i>səd</i>	<i>söd</i>
	t	sat	<i>sot</i>	<i>sut</i>	<i>sıt</i>	<i>sit</i>	<i>set</i>	<i>süt</i>	<i>sət</i>	<i>söt</i>
	y	say	soy	<i>suy</i>	<i>sıy</i>	<i>siy</i>	<i>sey</i>	<i>süy</i>	səy	söy
	g	<i>sag</i>	<i>sog</i>	<i>sug</i>	<i>sıg</i>	<i>sig</i>	<i>seg</i>	<i>süg</i>	<i>səg</i>	<i>sög</i>
	c	sac	<i>soc</i>	<i>suc</i>	<i>sıc</i>	<i>sic</i>	<i>sec</i>	<i>süc</i>	<i>səc</i>	<i>söc</i>
IV	s	<i>sas</i>	<i>sos</i>	sus	<i>sıs</i>	sis	<i>ses</i>	<i>süs</i>	səs	<i>sös</i>
	z	saz	<i>soz</i>	<i>suz</i>	sız	siz	sez	süz	<i>səz</i>	söz
	j	<i>saj</i>	<i>soj</i>	<i>suj</i>	<i>sıj</i>	<i>sij</i>	<i>sej</i>	<i>süj</i>	<i>səj</i>	<i>söj</i>
V	ç	saç	<i>soç</i>	suç	<i>sıç</i>	<i>siç</i>	seç	<i>süç</i>	<i>səç</i>	<i>söç</i>
	k	<i>sak</i>	<i>sok</i>	<i>suk</i>	<i>sık</i>	<i>sik</i>	<i>sek</i>	<i>sük</i>	sək	sök
	ş	<i>saş</i>	<i>soş</i>	<i>suş</i>	<i>sış</i>	<i>siş</i>	<i>seş</i>	<i>süş</i>	<i>səş</i>	<i>söş</i>
VI	n	san	son	<i>sun</i>	sın	sin	<i>sen</i>	<i>sün</i>	sən	sön
VII	m	<i>sam</i>	<i>som</i>	<i>sum</i>	<i>sım</i>	sim	<i>sem</i>	<i>süm</i>	<i>səm</i>	<i>söm</i>
VIII	r	sar	sor	sur	<i>sır</i>	sir	<i>ser</i>	sür	sər	<i>sör</i>
IX	q	<i>saq</i>	<i>soq</i>	<i>suq</i>	<i>sıq</i>	<i>siq</i>	<i>seq</i>	<i>süq</i>	<i>səq</i>	<i>söq</i>
	k'	sak'	<i>sok'</i>	<i>suk'</i>	<i>sık'</i>	<i>sik'</i>	<i>sek'</i>	<i>sük'</i>	<i>sək'</i>	<i>sök'</i>
	ğ	sağ	<i>soğ</i>	<i>suğ</i>	sığ	<i>siğ</i>	<i>seğ</i>	<i>süğ</i>	<i>səğ</i>	<i>söğ</i>
	x	<i>sax</i>	sox	<i>sux</i>	sıx	<i>six</i>	sex	<i>süx</i>	<i>səx</i>	<i>söx</i>
	h	<i>sah</i>	<i>soh</i>	<i>suh</i>	<i>sıh</i>	<i>sih</i>	<i>seh</i>	<i>süh</i>	<i>səh</i>	<i>söh</i>
ümumi		12	6	3	4	6	5	3	7	4
Fe`l		6	5	1	4	2	3	2	3	3
Cəmi										50

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	zal	zol	<i>zul</i>	<i>zil</i>	zil	<i>zel</i>	<i>zül</i>	<i>zəl</i>	<i>zöl</i>
II	b	<i>zab</i>	<i>zob</i>	<i>zub</i>	<i>zıb</i>	<i>zib</i>	<i>zeb</i>	<i>züb</i>	<i>zəb</i>	<i>zöb</i>
	v	<i>zav</i>	<i>zov</i>	<i>zuv</i>	<i>zıv</i>	<i>ziv</i>	<i>zev</i>	<i>züv</i>	<i>zəv</i>	<i>zöv</i>
	p	<i>zap</i>	<i>zop</i>	<i>zup</i>	<i>zıp</i>	<i>zip</i>	<i>zep</i>	<i>züp</i>	<i>zəp</i>	<i>zöp</i>
	f	<i>zaf</i>	<i>zof</i>	<i>zuf</i>	<i>zıf</i>	<i>zif</i>	<i>zef</i>	<i>züf</i>	<i>zəf</i>	<i>zöf</i>
III	d	zad	<i>zod</i>	<i>zud</i>	<i>zıd</i>	<i>zid</i>	<i>zed</i>	<i>züd</i>	<i>zəd</i>	<i>zöd</i>
	t	zat	<i>zot</i>	<i>zut</i>	<i>zıt</i>	<i>zit</i>	<i>zet</i>	<i>züt</i>	<i>zət</i>	<i>zöt</i>
	y	zay	<i>zoy</i>	<i>zuy</i>	<i>zıy</i>	<i>ziy</i>	<i>zey</i>	<i>züy</i>	<i>zəy</i>	<i>zöy</i>
	g	<i>zag</i>	<i>zog</i>	<i>zug</i>	<i>zıg</i>	<i>zig</i>	<i>zeg</i>	<i>züg</i>	<i>zəg</i>	<i>zög</i>
	c	<i>zac</i>	<i>zoc</i>	<i>zuc</i>	<i>zıc</i>	<i>zic</i>	<i>zec</i>	<i>züc</i>	<i>zəc</i>	<i>zöc</i>
IV	s	<i>zas</i>	<i>zos</i>	<i>zus</i>	<i>zıs</i>	<i>zis</i>	<i>zes</i>	<i>züs</i>	<i>zəs</i>	<i>zös</i>
	z	<i>zaz</i>	<i>zoz</i>	<i>zuz</i>	<i>zız</i>	<i>ziz</i>	<i>zez</i>	<i>züz</i>	<i>zəz</i>	<i>zöz</i>
	j	<i>zaj</i>	<i>zøj</i>	<i>zuj</i>	<i>zıj</i>	<i>zij</i>	<i>zej</i>	<i>zúj</i>	<i>zəj</i>	<i>zøj</i>
V	ç	<i>zaç</i>	<i>zoç</i>	<i>zuç</i>	<i>zıç</i>	<i>ziç</i>	<i>zeç</i>	<i>züç</i>	<i>zəç</i>	<i>zöç</i>
	k	<i>zak</i>	<i>zok</i>	<i>zuk</i>	<i>zık</i>	<i>zik</i>	<i>zek</i>	<i>zük</i>	<i>zək</i>	<i>zök</i>
	ş	<i>zaş</i>	<i>zoş</i>	<i>zuş</i>	<i>zış</i>	<i>ziş</i>	<i>zeş</i>	<i>züş</i>	<i>zəş</i>	<i>zöş</i>
VI	n	<i>zan</i>	<i>zon</i>	<i>zun</i>	<i>zın</i>	<i>zin</i>	<i>zen</i>	<i>zün</i>	<i>zən</i>	<i>zön</i>
VII	m	<i>zam</i>	<i>zom</i>	<i>zum</i>	<i>zım</i>	<i>zim</i>	<i>zem</i>	<i>züm</i>	<i>zəm</i>	<i>zöm</i>
VIII	r	zar	zor	<i>zur</i>	zır	<i>zir</i>	<i>zer</i>	<i>zür</i>	zər	<i>zör</i>
IX	q	<i>zaq</i>	<i>zoq</i>	<i>zuq</i>	<i>zıq</i>	<i>ziq</i>	<i>zeq</i>	<i>züq</i>	<i>zəq</i>	<i>zöq</i>
	k'	<i>zak'</i>	<i>zok'</i>	<i>zuk'</i>	<i>zık'</i>	<i>zik'</i>	<i>zek'</i>	<i>zük'</i>	<i>zək'</i>	<i>zök'</i>
	ğ	zağ	zoğ	<i>zuğ</i>	zığ	<i>ziğ</i>	<i>zeğ</i>	<i>züğ</i>	<i>zəğ</i>	<i>zög</i>
	x	<i>zax</i>	<i>zox</i>	<i>zux</i>	<i>zıx</i>	<i>zix</i>	<i>zex</i>	<i>züx</i>	<i>zəx</i>	<i>zöx</i>
	h	<i>zah</i>	<i>zoh</i>	<i>zuh</i>	<i>zıh</i>	<i>zih</i>	<i>zeh</i>	<i>züh</i>	<i>zəh</i>	<i>zöh</i>
ümmü		6	3		2	1		2	2	
Fe'l								2		
Cəmi										16

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>jal</i>	<i>jol</i>	<i>jul</i>	<i>jıl</i>	<i>jil</i>	<i>jel</i>	<i>jül</i>	<i>jəl</i>	<i>jöl</i>
II	b	<i>jab</i>	<i>job</i>	<i>jub</i>	<i>jıb</i>	<i>jib</i>	<i>jeb</i>	<i>jüb</i>	<i>jəb</i>	<i>jöb</i>
	v	<i>jav</i>	<i>jov</i>	<i>juv</i>	<i>jıv</i>	<i>jiv</i>	<i>jev</i>	<i>jüv</i>	<i>jəv</i>	<i>jöv</i>
	p	<i>jap</i>	<i>jop</i>	<i>jup</i>	<i>jıp</i>	<i>jip</i>	<i>jep</i>	<i>jüp</i>	<i>jəp</i>	<i>jöp</i>
	f	<i>jaf</i>	<i>jof</i>	<i>juf</i>	<i>jıf</i>	<i>jif</i>	<i>jef</i>	<i>jüf</i>	<i>jəf</i>	<i>jöf</i>
III	d	<i>jad</i>	<i>jod</i>	<i>jud</i>	<i>jıd</i>	<i>jid</i>	<i>jed</i>	<i>jüd</i>	<i>jəd</i>	<i>jöd</i>
	t	<i>jat</i>	<i>jot</i>	<i>jut</i>	<i>jıt</i>	<i>jit</i>	<i>jet</i>	<i>jüt</i>	<i>jət</i>	<i>jöt</i>
	y	<i>jay</i>	<i>joy</i>	<i>juy</i>	<i>jıy</i>	<i>jiy</i>	<i>jey</i>	<i>jüy</i>	<i>jəy</i>	<i>jöy</i>
	g	<i>jag</i>	<i>jog</i>	<i>jug</i>	<i>jıg</i>	<i>jig</i>	<i>jeg</i>	<i>jüg</i>	<i>jəg</i>	<i>jög</i>
	c	<i>jac</i>	<i>joc</i>	<i>juc</i>	<i>jıc</i>	<i>jic</i>	<i>jec</i>	<i>jüc</i>	<i>jəc</i>	<i>jöc</i>
IV	s	<i>jas</i>	<i>jos</i>	<i>jus</i>	<i>jıs</i>	<i>jis</i>	<i>jes</i>	<i>jüs</i>	<i>jəs</i>	<i>jös</i>
	z	<i>jaz</i>	<i>joz</i>	<i>juz</i>	<i>jız</i>	<i>jiz</i>	<i>jez</i>	<i>jüz</i>	<i>jəz</i>	<i>jöz</i>
	j	<i>jaj</i>	<i>joj</i>	<i>juj</i>	<i>jıj</i>	<i>jij</i>	<i>jej</i>	<i>jüj</i>	<i>jəj</i>	<i>jöj</i>
V	ç	<i>jaç</i>	<i>joç</i>	<i>juç</i>	<i>jıç</i>	<i>jic</i>	<i>jeç</i>	<i>jüç</i>	<i>jəç</i>	<i>jöç</i>
	k	<i>ja</i>	<i>jok</i>	<i>juk</i>	<i>jık</i>	<i>jik</i>	<i>jek</i>	<i>jük</i>	<i>jək</i>	<i>jök</i>
	ş	<i>jaş</i>	<i>joş</i>	<i>juş</i>	<i>jış</i>	<i>jış</i>	<i>ješ</i>	<i>jüş</i>	<i>jəş</i>	<i>jöş</i>
VI	n	<i>jan</i>	<i>jon</i>	<i>jun</i>	<i>jın</i>	<i>jın</i>	<i>jen</i>	<i>jün</i>	<i>jən</i>	<i>jön</i>
VII	m	<i>jam</i>	<i>jom</i>	<i>jum</i>	<i>jım</i>	<i>jım</i>	<i>jem</i>	<i>jüm</i>	<i>jəm</i>	<i>jöm</i>
VIII	r	<i>jar</i>	<i>jor</i>	<i>jur</i>	<i>jır</i>	<i>jir</i>	<i>jer</i>	<i>jür</i>	<i>jər</i>	<i>jör</i>
IX	q	<i>jaq</i>	<i>joq</i>	<i>juq</i>	<i>jıq</i>	<i>jiq</i>	<i>jeq</i>	<i>jüq</i>	<i>jəq</i>	<i>jöq</i>
	k'	<i>jak'</i>	<i>jok'</i>	<i>juk'</i>	<i>jık'</i>	<i>jik'</i>	<i>jek'</i>	<i>jük'</i>	<i>jək'</i>	<i>jök'</i>
	ğ	<i>jağ</i>	<i>joğ</i>	<i>juğ</i>	<i>jığ</i>	<i>jig</i>	<i>jeğ</i>	<i>jüğ</i>	<i>jəğ</i>	<i>jöğ</i>
	x	<i>jax</i>	<i>jox</i>	<i>jux</i>	<i>jıx</i>	<i>jix</i>	<i>jex</i>	<i>jüx</i>	<i>jəx</i>	<i>jöx</i>
	h	<i>jah</i>	<i>joh</i>	<i>uh</i>	<i>jıh</i>	<i>jih</i>	<i>jeh</i>	<i>jüh</i>	<i>jəh</i>	<i>jöh</i>
ümumi										
Fe`l										
Cəmi										

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	çal	çol	çul	çıl	çil	çel	çül	çəl	çöl
II	b	çab	çob	çub	çıb	çib	çeb	çüb	çəb	çöb
	v	çav	çov	çuv	çıv	çiv	çev	çüv	çəv	çöv
	p	çap	çop	çup	çıp	çip	çep	çüp	çəp	çöp
	f	çaf	çof	çuf	çıf	çif	çef	çüf	çəf	çöf
III	d	çad	çod	çud	çıd	çid	çed	çüd	çəd	çöd
	t	çat	çot	çut	çıt	çit	çet	çüt	çət	çöt
	y	çay	çoy	çuy	çıy	çiy	çey	çüy	çəy	çöy
	g	çag	çog	çug	çıg	çig	çeg	çüg	çəg	çög
	c	çac	çoc	çuc	çıc	çic	çec	çüc	çəc	çöc
IV	s	ças	ços	çus	çıs	çis	çes	çüs	çəs	çös
	z	çaz	çoz	çuz	çız	çiz	çez	çüz	çəz	çöz
	j	çaj	çoj	çuj	çıj	çij	çej	çüj	çəj	çöj
V	ç	çaç	çoç	çuç	çıç	çiç	çeç	çüç	çəç	çöç
	k	çak	çok	çuk	çık	çik	çek	çük	çək	çök
	ş	çaş	çoş	çuş	çış	çiş	çeş	çüş	çəş	çöş
VI	n	çan	çon	çun	çın	çin	çen	çün	çən	çön
VII	m	çam	çom	çum	çım	çim	çem	çüm	çəm	çöm
VIII	r	çar	çor	çur	çır	çir	çer	çür	çər	çör
IX	q	çaq	çoq	çuq	çıq	çiq	çeç	çüq	çəq	çöq
	k'	çak'	çok'	çuk'	çık'	çik'	çek'	çük'	çək'	çök'
	ğ	çağ	çoğ	çuğ	çığ	çig	çeğ	çüğ	çəğ	çöğ
	x	çax	çox	çux	çix	çix	çex	çüx	çəx	çöx
	h	çah	çoh	çuh	çıh	çih	çeh	çüh	çəh	çöh
ümumi		9	2	1	2	6	1	1	4	5
Fe`l		5			1	1				2
Cəmi									31	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	kal	kol	<i>kul</i>	<i>kıl</i>	<i>kil</i>	<i>kel</i>	kül	kəl	<i>köl</i>
II	b	<i>kab</i>	<i>kob</i>	<i>kub</i>	<i>kıb</i>	<i>kib</i>	<i>keb</i>	<i>küb</i>	<i>kəb</i>	<i>köb</i>
	v	<i>kav</i>	kov	<i>kuv</i>	<i>kıv</i>	<i>kiv</i>	<i>kev</i>	<i>küv</i>	<i>kəv</i>	<i>köv</i>
	p	<i>kap</i>	<i>kop</i>	<i>kup</i>	<i>kıp</i>	kip	<i>kep</i>	küp	<i>kəp</i>	köp
	f	kaf	<i>kof</i>	kuf	<i>kıf</i>	kif	kef	<i>küf</i>	kəf	<i>köf</i>
III	d	<i>kad</i>	<i>kod</i>	<i>kud</i>	<i>kıd</i>	<i>kid</i>	<i>ked</i>	<i>küd</i>	<i>kəd</i>	<i>köd</i>
	t	<i>kat</i>	<i>kot</i>	<i>kut</i>	<i>kıt</i>	<i>kit</i>	<i>ket</i>	küt	<i>kət</i>	<i>köt</i>
	y	<i>kay</i>	<i>koy</i>	<i>kuy</i>	<i>kıy</i>	<i>kiy</i>	key	küy	<i>kəy</i>	köy
	g	<i>kag</i>	<i>kog</i>	<i>kug</i>	<i>kıg</i>	<i>kıg</i>	<i>keg</i>	<i>küg</i>	<i>kəg</i>	<i>kög</i>
	c	<i>kac</i>	<i>koc</i>	<i>kuc</i>	<i>kıc</i>	<i>kic</i>	<i>kec</i>	<i>küc</i>	<i>kəc</i>	<i>köc</i>
IV	s	<i>kas</i>	kos	<i>kus</i>	<i>kıs</i>	<i>kis</i>	<i>kes</i>	küs	kəs	<i>kös</i>
	z	<i>kaz</i>	<i>koz</i>	<i>kuz</i>	<i>kız</i>	<i>kiz</i>	<i>kez</i>	<i>küz</i>	<i>kəz</i>	köz
	j	<i>kaj</i>	<i>koj</i>	<i>kuj</i>	<i>kıj</i>	<i>kij</i>	<i>kej</i>	<i>küj</i>	<i>kəj</i>	<i>köj</i>
V	ç	<i>kaç</i>	<i>koç</i>	<i>kuç</i>	<i>kıç</i>	<i>kiç</i>	keç	<i>küç</i>	<i>kəç</i>	köç
	k	<i>kak</i>	<i>kok</i>	<i>kuk</i>	<i>kık</i>	<i>kik</i>	<i>kek</i>	<i>kük</i>	<i>kək</i>	kök
	ş	kaş	koş	<i>kuş</i>	<i>kış</i>	kiş	<i>keş</i>	<i>küş</i>	<i>kəş</i>	<i>köş</i>
VI	n	<i>kan</i>	<i>kon</i>	<i>kun</i>	<i>kın</i>	kin	<i>ken</i>	<i>kün</i>	<i>kən</i>	<i>kön</i>
VII	m	kam	kom	<i>kum</i>	<i>kım</i>	kim	<i>kem</i>	küm	kəm	<i>köm</i>
VIII	r	kar	kor	<i>kur</i>	<i>kır</i>	kir	<i>ker</i>	kür	<i>kər</i>	<i>kör</i>
IX	q	<i>kaq</i>	<i>koq</i>	<i>kuq</i>	<i>kıq</i>	<i>kiq</i>	<i>keq</i>	<i>küq</i>	<i>kəq</i>	<i>köq</i>
	k'	<i>kak'</i>	<i>kok'</i>	<i>kuk'</i>	<i>kık'</i>	<i>kik'</i>	<i>kek'</i>	<i>kük'</i>	<i>kək'</i>	<i>kök'</i>
	ğ	kağ	<i>koğ</i>	<i>kuğ</i>	<i>kığ</i>	<i>kiğ</i>	<i>keğ</i>	<i>küğ</i>	<i>kəğ</i>	<i>köğ</i>
	x	<i>kax</i>	<i>kox</i>	<i>kux</i>	<i>kıx</i>	<i>kix</i>	<i>kex</i>	<i>küx</i>	<i>kəx</i>	<i>köx</i>
	h	<i>kah</i>	<i>koh</i>	<i>kuh</i>	<i>kıh</i>	<i>kih</i>	<i>keh</i>	<i>küh</i>	<i>kəh</i>	<i>köh</i>
ümumi		6	6	1		6	3	7	4	5
Fe'l							1	1	1	1
Cəmi		38								

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	şal	şol	şul	şıl	şil	şel	şül	şəl	şöl
II	b	şab	şob	şub	şıb	şib	şeb	şüb	şəb	şöb
	v	şav	şov	şuv	şıv	şiv	şev	şüv	şəv	şöv
	p	şap	şop	şup	şıp	şip	şep	şüp	şəp	şöp
	f	şaf	şof	şuf	şıf	şif	şef	şüf	şəf	şöf
III	d	şad	şod	şud	şıd	şid	şed	şüd	şəd	şöd
	t	şat	şot	şut	şıt	şit	şet	şüt	şət	şöt
	y	şay	şoy	şuy	şıy	şiy	şey	şüy	şəy	şöy
	g	şag	şog	şug	şıg	şig	şeg	şüg	şəg	şög
	c	şac	şoc	şuc	şıc	şic	şec	şüc	şəc	şöc
IV	s	şas	şos	şus	şıs	şis	şes	şüs	şəs	şös
	z	şaz	şoz	şuz	şız	şiz	şez	şüz	şəz	şöz
	j	şaj	şoj	şuj	şıj	şij	şej	şüj	şəj	şöj
V	ç	şaç	şoç	şuç	şıç	şic	şeç	şüç	şəç	şöç
	k	şak	şok	şuk	şık	şik	şek	şük	şək	şök
	ş	şaş	şoş	şuş	şış	şiş	şeş	şüş	şəş	şöş
VI	n	şan	şon	şun	şın	şin	şen	şün	şən	şön
VII	m	şam	şom	şum	şım	şim	şem	şüm	şəm	şöm
VIII	r	şar	şor	şur	şır	şir	şer	şür	şər	şör
IX	q	şaq	şoq	şuq	şıq	şiq	şeq	şüq	şəq	şöq
	k'	şak'	şok'	şuk'	şık'	şik'	şek'	şük'	şək'	şök'
	ğ	şağ	şoğ	şuğ	şığ	şiğ	şeğ	şüğ	şəğ	şöğ
	x	şax	şox	şux	şıx	şix	şex	şüx	şəx	şöx
h	şah	şoh	şuh	şıh	şih	şeh	şüh	şəh	şöh	
ümumi		8	1	3	1	5	2	1	3	
feil						1				
cəmi										24

Grup №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	nal	<i>nol</i>	<i>nul</i>	<i>nil</i>	<i>nil</i>	<i>nel</i>	<i>nül</i>	<i>nəl</i>	<i>nöl</i>
II	b	<i>nab</i>	<i>nob</i>	<i>nub</i>	<i>nıb</i>	<i>nıb</i>	<i>neb</i>	<i>nüb</i>	<i>nəb</i>	<i>nöb</i>
	v	<i>nav</i>	nov	<i>nuv</i>	<i>nıv</i>	<i>nıv</i>	<i>nev</i>	<i>nüv</i>	<i>nəv</i>	növ
	p	<i>nap</i>	<i>nop</i>	<i>nup</i>	<i>nıp</i>	<i>nıp</i>	<i>nep</i>	<i>nüp</i>	<i>nəp</i>	<i>nöp</i>
	f	<i>naf</i>	<i>nof</i>	<i>nuf</i>	<i>nıf</i>	<i>nıf</i>	<i>nef</i>	<i>nüf</i>	nəf	<i>nöf</i>
III	d	<i>nad</i>	<i>nod</i>	<i>nud</i>	<i>nıd</i>	<i>nıd</i>	<i>ned</i>	<i>nüd</i>	<i>nəd</i>	<i>nöd</i>
	t	<i>nat</i>	not	<i>nut</i>	<i>nıt</i>	<i>nıt</i>	<i>net</i>	<i>nüt</i>	<i>nət</i>	<i>nöt</i>
	y	<i>nay</i>	<i>noy</i>	<i>nuy</i>	<i>nıy</i>	<i>nıy</i>	ney	<i>nüy</i>	<i>nəy</i>	<i>nöy</i>
	g	<i>nag</i>	<i>nog</i>	<i>nug</i>	<i>nıg</i>	<i>nıg</i>	<i>neg</i>	<i>nüg</i>	<i>nəg</i>	<i>nög</i>
	c	<i>nac</i>	<i>noc</i>	<i>nuc</i>	<i>nıc</i>	<i>nıc</i>	<i>nec</i>	<i>nüc</i>	<i>nəc</i>	<i>nök</i>
IV	s	<i>nas</i>	<i>nos</i>	<i>nus</i>	<i>nıs</i>	<i>nıs</i>	<i>nes</i>	<i>nüs</i>	nəs	<i>nös</i>
	z	naz	<i>noz</i>	<i>nuz</i>	<i>nız</i>	<i>nız</i>	<i>nez</i>	<i>nüz</i>	<i>nəz</i>	<i>nöz</i>
	j	<i>naj</i>	<i>noj</i>	<i>nuj</i>	<i>nıj</i>	<i>nıj</i>	<i>nej</i>	<i>nüj</i>	<i>nəj</i>	<i>nöj</i>
V	ç	<i>naç</i>	<i>noç</i>	<i>nuç</i>	<i>nıç</i>	<i>nıç</i>	<i>neç</i>	<i>nüç</i>	<i>nəç</i>	<i>nöç</i>
	k	<i>nak</i>	<i>nok</i>	<i>nuk</i>	<i>nık</i>	<i>nık</i>	<i>nek</i>	<i>nük</i>	<i>nək</i>	<i>nök</i>
	ş	<i>naş</i>	<i>noş</i>	nuş	<i>nış</i>	<i>nış</i>	<i>neş</i>	<i>nüş</i>	nəş	<i>nöş</i>
VI	n	nan	<i>non</i>	<i>nun</i>	<i>nın</i>	<i>nın</i>	<i>nen</i>	<i>nün</i>	<i>nən</i>	<i>nön</i>
VII	m	nam	<i>nom</i>	<i>num</i>	<i>nım</i>	<i>nım</i>	<i>nem</i>	<i>nüm</i>	nəm	<i>nöm</i>
VIII	r	nar	<i>nor</i>	nur	<i>nır</i>	<i>nır</i>	<i>ner</i>	<i>nür</i>	nər	<i>nör</i>
IX	q	<i>naq</i>	<i>noq</i>	<i>nuq</i>	<i>nıq</i>	<i>nıq</i>	<i>neq</i>	<i>nüq</i>	<i>nəq</i>	<i>nöq</i>
	k'	<i>nak'</i>	<i>nok'</i>	<i>nuk'</i>	<i>nık'</i>	<i>nık'</i>	<i>nek'</i>	<i>nük'</i>	<i>nək'</i>	<i>nök'</i>
	ğ	<i>nağ</i>	<i>noğ</i>	<i>nuğ</i>	<i>nığ</i>	<i>nığ</i>	<i>neğ</i>	<i>nüğ</i>	<i>nəğ</i>	<i>nöğ</i>
	x	<i>nax</i>	<i>nox</i>	<i>nux</i>	<i>nıx</i>	<i>nıx</i>	<i>nex</i>	<i>nüx</i>	<i>nəx</i>	<i>nöx</i>
	h	<i>nah</i>	<i>noh</i>	<i>nuh</i>	<i>nıh</i>	<i>nıh</i>	<i>neh</i>	<i>nüh</i>	<i>nəh</i>	<i>nöh</i>
ümumi		5	2	2			1		5	1
Fe'l										
Cəmi									16	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	mal	<i>mol</i>	<i>mul</i>	<i>mul</i>	<i>mil</i>	<i>mel</i>	<i>mül</i>	<i>məl</i>	<i>möl</i>
II	b	<i>mab</i>	<i>mob</i>	<i>mub</i>	<i>mıb</i>	<i>mib</i>	<i>meb</i>	<i>müb</i>	<i>məb</i>	<i>möb</i>
	v	<i>mav</i>	<i>mov</i>	<i>muv</i>	<i>mıv</i>	<i>miv</i>	<i>mev</i>	<i>müv</i>	<i>məv</i>	<i>möv</i>
	p	<i>map</i>	<i>mop</i>	<i>mup</i>	<i>mıp</i>	<i>mip</i>	<i>mep</i>	<i>müp</i>	<i>məp</i>	<i>möp</i>
	f	<i>maf</i>	<i>mof</i>	<i>muf</i>	<i>mıf</i>	<i>mif</i>	<i>mef</i>	<i>müf</i>	<i>məf</i>	<i>möf</i>
III	d	<i>mad</i>	<i>mod</i>	<i>mud</i>	<i>mıd</i>	<i>mid</i>	<i>med</i>	<i>müd</i>	<i>məd</i>	<i>möd</i>
	t	<i>mat</i>	<i>mot</i>	<i>mut</i>	<i>mut</i>	<i>mit</i>	<i>met</i>	<i>müt</i>	<i>mət</i>	<i>möt</i>
	y	<i>may</i>	<i>moy</i>	<i>muy</i>	<i>mıy</i>	<i>miy</i>	<i>mey</i>	<i>müy</i>	<i>məy</i>	<i>möy</i>
	g	<i>mag</i>	<i>mog</i>	<i>mug</i>	<i>mıg</i>	<i>miğ</i>	<i>meg</i>	<i>müg</i>	<i>məg</i>	<i>mög</i>
	c	<i>mac</i>	<i>moc</i>	<i>muc</i>	<i>mıc</i>	<i>mic</i>	<i>mec</i>	<i>müc</i>	<i>məc</i>	<i>möc</i>
	IV	s	<i>mas</i>	<i>mos</i>	<i>mus</i>	<i>mıs</i>	<i>mis</i>	<i>mes</i>	<i>müs</i>	<i>məs</i>
z		<i>maz</i>	<i>moz</i>	<i>muz</i>	<i>mız</i>	<i>miz</i>	<i>mez</i>	<i>müz</i>	<i>məz</i>	<i>möz</i>
j		<i>maj</i>	<i>moj</i>	<i>muj</i>	<i>mıj</i>	<i>mij</i>	<i>mej</i>	<i>müj</i>	<i>məj</i>	<i>möj</i>
V	ç	<i>maç</i>	<i>moç</i>	<i>muç</i>	<i>mıç</i>	<i>miç</i>	<i>meç</i>	<i>müç</i>	<i>məç</i>	<i>möç</i>
	k	<i>mak</i>	<i>mok</i>	<i>muk</i>	<i>mık</i>	<i>mik</i>	<i>mek</i>	<i>mük</i>	<i>mək</i>	<i>mök</i>
	ş	<i>maş</i>	<i>moş</i>	<i>muş</i>	<i>mış</i>	<i>miş</i>	<i>meş</i>	<i>müş</i>	<i>məş</i>	<i>möş</i>
VI	n	<i>man</i>	<i>mon</i>	<i>mun</i>	<i>mın</i>	<i>min</i>	<i>men</i>	<i>mün</i>	<i>mən</i>	<i>mön</i>
VII	m	<i>mam</i>	<i>mom</i>	<i>mum</i>	<i>mım</i>	<i>mim</i>	<i>mem</i>	<i>müm</i>	<i>məm</i>	<i>möm</i>
VIII	r	<i>mar</i>	<i>mor</i>	<i>mur</i>	<i>mır</i>	<i>mir</i>	<i>mer</i>	<i>mür</i>	<i>mər</i>	<i>mör</i>
IX	q	<i>maq</i>	<i>moq</i>	<i>muq</i>	<i>mıq</i>	<i>miq</i>	<i>meq</i>	<i>müq</i>	<i>məq</i>	<i>möq</i>
	k'	<i>mak'</i>	<i>mok'</i>	<i>muk'</i>	<i>mık'</i>	<i>mik'</i>	<i>mek'</i>	<i>mük'</i>	<i>mək'</i>	<i>mök'</i>
	ğ	<i>mağ</i>	<i>moğ</i>	<i>muğ</i>	<i>mığ</i>	<i>miğ</i>	<i>meğ</i>	<i>müğ</i>	<i>məğ</i>	<i>möğ</i>
	x	<i>max</i>	<i>mox</i>	<i>mux</i>	<i>mıx</i>	<i>mix</i>	<i>mex</i>	<i>müx</i>	<i>məx</i>	<i>möx</i>
	h	<i>mah</i>	<i>moh</i>	<i>muh</i>	<i>mıh</i>	<i>mih</i>	<i>meh</i>	<i>müh</i>	<i>məh</i>	<i>möh</i>
ümumi		8	1	2	4	4	3		2	
Fe'l						1				
Cəmi									24	

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>ral</i>	rol	<i>rul</i>	<i>rıl</i>	<i>ril</i>	<i>rel</i>	<i>rül</i>	<i>rəl</i>	<i>röl</i>
II	b	<i>rab</i>	<i>rob</i>	<i>rub</i>	<i>rib</i>	<i>rib</i>	<i>reb</i>	rüb	<i>rəb</i>	<i>röb</i>
	v	<i>rav</i>	<i>rov</i>	<i>ruv</i>	<i>rıv</i>	<i>rıv</i>	<i>rev</i>	<i>rüv</i>	<i>rəv</i>	<i>röv</i>
	p	<i>rap</i>	<i>rop</i>	<i>rup</i>	<i>rıp</i>	<i>rip</i>	<i>rep</i>	<i>rüp</i>	<i>rəp</i>	<i>röp</i>
	f	<i>raf</i>	<i>rof</i>	<i>ruf</i>	<i>rıf</i>	<i>rif</i>	<i>ref</i>	<i>rüf</i>	rəf	<i>röf</i>
III	d	<i>rad</i>	<i>rod</i>	<i>rud</i>	<i>rid</i>	<i>rid</i>	<i>red</i>	<i>rüd</i>	<i>rəd</i>	<i>röd</i>
	t	<i>rat</i>	<i>rot</i>	<i>rut</i>	<i>rit</i>	<i>rit</i>	<i>ret</i>	<i>rüt</i>	<i>rət</i>	<i>röt</i>
	y	<i>ray</i>	<i>roy</i>	<i>ruy</i>	<i>rıy</i>	<i>riy</i>	<i>rey</i>	<i>rüy</i>	rəy	<i>röy</i>
	g	<i>rag</i>	<i>rog</i>	<i>rug</i>	<i>rıg</i>	<i>rig</i>	<i>reg</i>	<i>rüg</i>	<i>rəg</i>	<i>rög</i>
	c	<i>rac</i>	<i>roc</i>	<i>ruc</i>	<i>ric</i>	<i>ric</i>	<i>rec</i>	<i>rüc</i>	<i>rəc</i>	<i>röc</i>
IV	s	<i>ras</i>	<i>ros</i>	rus	<i>ris</i>	<i>ris</i>	<i>res</i>	<i>rüs</i>	<i>rəs</i>	<i>rös</i>
	z	<i>raz</i>	<i>roz</i>	<i>ruz</i>	<i>rız</i>	riz	<i>rez</i>	<i>rüz</i>	<i>rəz</i>	<i>röz</i>
	j	<i>raj</i>	<i>roj</i>	<i>ruj</i>	<i>rij</i>	<i>rij</i>	<i>rej</i>	<i>rüj</i>	<i>rəj</i>	<i>röj</i>
V	ç	<i>raç</i>	<i>roç</i>	<i>ruç</i>	<i>riç</i>	<i>riç</i>	<i>reç</i>	<i>rüç</i>	<i>rəç</i>	<i>röç</i>
	k	<i>rak</i>	<i>rok</i>	<i>ruk</i>	<i>rik</i>	<i>rik</i>	<i>rek</i>	<i>rük</i>	<i>rək</i>	<i>rök</i>
	ş	<i>raş</i>	<i>roş</i>	<i>ruş</i>	<i>rış</i>	<i>riş</i>	<i>reş</i>	<i>rüş</i>	<i>rəş</i>	<i>röş</i>
VI	n	<i>ran</i>	<i>ron</i>	<i>run</i>	<i>rın</i>	<i>rın</i>	<i>ren</i>	<i>rün</i>	<i>rən</i>	<i>rön</i>
VII	m	ram	<i>rom</i>	<i>rum</i>	<i>rim</i>	<i>rim</i>	<i>rem</i>	<i>rüm</i>	<i>rəm</i>	<i>röm</i>
VIII	r	<i>rar</i>	<i>ror</i>	<i>rur</i>	<i>rır</i>	<i>rır</i>	<i>rer</i>	<i>rür</i>	<i>rər</i>	<i>rör</i>
IX	q	<i>raq</i>	<i>roq</i>	<i>ruq</i>	<i>riq</i>	<i>riq</i>	<i>req</i>	<i>rüq</i>	<i>rəq</i>	<i>röq</i>
	k'	<i>rak'</i>	<i>rok'</i>	<i>ruk'</i>	<i>rik'</i>	<i>rik'</i>	<i>rek'</i>	<i>rük'</i>	<i>rək'</i>	<i>rök'</i>
	ğ	<i>rağ</i>	<i>roğ</i>	<i>ruğ</i>	<i>rığ</i>	<i>rığ</i>	<i>reğ</i>	<i>rüğ</i>	<i>rəğ</i>	<i>röğ</i>
	x	<i>rax</i>	<i>rox</i>	<i>rux</i>	<i>rix</i>	<i>rix</i>	<i>rex</i>	<i>rüx</i>	<i>rəx</i>	<i>röx</i>
h	rah	<i>roh</i>	ruh	<i>rıh</i>	<i>rih</i>	<i>reh</i>	<i>rüh</i>	<i>rəh</i>	<i>röh</i>	
Ümu mi		2	1	2		1		1	2	
Fe'l										
Cəmi										9

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I	l	qal	qol	qul	qıl	<i>qil</i>	<i>qel</i>	<i>qüil</i>	<i>qəl</i>	<i>qöl</i>	
II	b	qab	<i>qob</i>	<i>qub</i>	<i>qıb</i>	<i>qib</i>	<i>qeb</i>	<i>qüb</i>	<i>qəb</i>	<i>qöb</i>	
	v	<i>qav</i>	qov	<i>quv</i>	<i>qıv</i>	<i>qiv</i>	<i>qev</i>	<i>qüv</i>	<i>qəv</i>	<i>qöv</i>	
	p	qap	qop	<i>qup</i>	<i>qıp</i>	<i>qip</i>	<i>qep</i>	<i>qüp</i>	<i>qəp</i>	<i>qöp</i>	
	f	qaf	<i>qof</i>	<i>quf</i>	qıf	<i>qif</i>	<i>qef</i>	<i>qüf</i>	<i>qəf</i>	<i>qöf</i>	
III	d	<i>qad</i>	<i>qod</i>	<i>qud</i>	<i>qıd</i>	<i>qid</i>	<i>qed</i>	<i>qüd</i>	<i>qəd</i>	<i>qöd</i>	
	t	qat	<i>qot</i>	<i>qut</i>	qıt	<i>qit</i>	<i>qet</i>	<i>qüt</i>	qət	<i>qöt</i>	
	y	<i>qay</i>	qoy	<i>quy</i>	qıy	<i>qiy</i>	<i>qey</i>	<i>qüy</i>	<i>qəy</i>	<i>qöy</i>	
	g	<i>qag</i>	<i>qog</i>	<i>qug</i>	<i>qıg</i>	<i>qig</i>	<i>qeg</i>	<i>qüg</i>	<i>qəg</i>	<i>qög</i>	
	c	<i>qac</i>	<i>qoc</i>	quc	qıc	<i>qic</i>	<i>qec</i>	<i>qüc</i>	<i>qəc</i>	<i>qöc</i>	
IV	s	<i>qas</i>	<i>qos</i>	qus	qıs	<i>qis</i>	<i>qes</i>	<i>qüs</i>	<i>qəs</i>	<i>qös</i>	
	z	qaz	qoz	quz	qız	<i>qiz</i>	<i>qez</i>	<i>qüz</i>	<i>qəz</i>	<i>qöz</i>	
	j	<i>qaj</i>	<i>qoj</i>	<i>quj</i>	<i>qıj</i>	<i>qij</i>	<i>qej</i>	<i>qüj</i>	<i>qəj</i>	<i>qöj</i>	
V	ç	qaç	qoç	<i>quç</i>	qıç	<i>qiç</i>	<i>qeç</i>	<i>qüç</i>	<i>qəç</i>	<i>qöç</i>	
	k	<i>qak</i>	<i>qok</i>	<i>quk</i>	<i>qık</i>	<i>qik</i>	<i>kek</i>	<i>qük</i>	<i>qək</i>	<i>qök</i>	
	ş	qaş	qoş	quş	qış	<i>qiş</i>	<i>qeş</i>	<i>qüş</i>	<i>qəş</i>	<i>qöş</i>	
VI	n	qan	qon	<i>qun</i>	qın	<i>qin</i>	<i>qen</i>	<i>qünn</i>	<i>qənn</i>	<i>qönn</i>	
VII	m	<i>qam</i>	qom	qum	<i>qım</i>	<i>qim</i>	<i>qem</i>	<i>qümm</i>	qəmm	<i>qömm</i>	
VIII	r	qar	qor	qur	qır	<i>qir</i>	<i>qer</i>	<i>qürr</i>	<i>qər</i>	<i>qör</i>	
IX	q	<i>qaq</i>	<i>qoq</i>	<i>quq</i>	<i>qıq</i>	<i>qiq</i>	<i>qeq</i>	<i>qüq</i>	<i>qəq</i>	<i>qöq</i>	
	k'	<i>qak'</i>	<i>qok'</i>	<i>quk'</i>	<i>qık'</i>	<i>qik'</i>	<i>kek'</i>	<i>qük'</i>	<i>qək'</i>	<i>qök'</i>	
	ğ	<i>qağ</i>	<i>qoğ</i>	<i>quğ</i>	qığ	<i>qig</i>	<i>qeğ</i>	<i>qüğ</i>	<i>qəğ</i>	<i>qöğ</i>	
	x	qax	<i>qox</i>	<i>qux</i>	<i>qıx</i>	<i>qix</i>	<i>qex</i>	<i>qüx</i>	<i>qəx</i>	<i>qöx</i>	
h	<i>qah</i>	<i>qoh</i>	<i>quh</i>	<i>qıh</i>	<i>qih</i>	<i>qeh</i>	<i>qüh</i>	<i>qəh</i>	<i>qöh</i>		
ümü mi		11	9	7	12				2		
Fe'l		7	5	3	3						
Cəmi										41	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>k'al</i>	<i>k'ol</i>	<i>k'ul</i>	<i>k'il</i>	<i>k'il</i>	<i>k'el</i>	<i>k'ül</i>	<i>k'al</i>	<i>k'öl</i>
II	b	<i>k'ab</i>	<i>k'ob</i>	<i>k'ub</i>	<i>k'ib</i>	<i>k'ib</i>	<i>k'eb</i>	<i>k'üb</i>	<i>k'ab</i>	<i>k'öb</i>
	v	<i>k'av</i>	<i>k'ov</i>	<i>k'uv</i>	<i>k'iv</i>	<i>k'iv</i>	<i>k'ev</i>	<i>k'üv</i>	<i>k'av</i>	<i>k'öv</i>
	p	<i>k'ap</i>	<i>k'op</i>	<i>k'up</i>	<i>k'ip</i>	<i>k'ip</i>	<i>k'ep</i>	<i>k'üp</i>	<i>k'ap</i>	<i>k'öp</i>
	f	<i>k'af</i>	<i>k'of</i>	<i>k'uf</i>	<i>k'if</i>	<i>k'if</i>	<i>k'ef</i>	<i>k'üf</i>	<i>k'af</i>	<i>k'öf</i>
III	d	<i>k'ad</i>	<i>k'od</i>	<i>k'ud</i>	<i>k'id</i>	<i>k'id</i>	<i>k'ed</i>	<i>k'üd</i>	<i>k'ad</i>	<i>k'öd</i>
	t	<i>k'at</i>	<i>k'ot</i>	<i>k'ut</i>	<i>k'it</i>	<i>k'it</i>	<i>k'et</i>	<i>k'üt</i>	<i>k'at</i>	<i>k'öt</i>
	y	<i>k'ay</i>	<i>k'oy</i>	<i>k'uy</i>	<i>k'iy</i>	<i>k'iy</i>	<i>k'ey</i>	<i>k'üy</i>	<i>k'ay</i>	<i>k'öy</i>
	g	<i>k'ag</i>	<i>k'og</i>	<i>k'ug</i>	<i>k'ig</i>	<i>k'ig</i>	<i>k'eg</i>	<i>üg</i>	<i>k'ag</i>	<i>k'ög</i>
	c	<i>k'ac</i>	<i>k'oc</i>	<i>k'uc</i>	<i>k'ic</i>	<i>k'ic</i>	<i>k'ec</i>	<i>k'üc</i>	<i>k'ac</i>	<i>k'öc</i>
IV	s	<i>k'as</i>	<i>k'os</i>	<i>k'us</i>	<i>k'is</i>	<i>k'is</i>	<i>k'es</i>	<i>k'üs</i>	<i>k'as</i>	<i>k'ös</i>
	z	<i>k'az</i>	<i>k'oz</i>	<i>k'uz</i>	<i>k'iz</i>	<i>k'iz</i>	<i>k'ez</i>	<i>k'üz</i>	<i>k'az</i>	<i>k'öz</i>
	j	<i>k'aj</i>	<i>k'oj</i>	<i>k'uj</i>	<i>k'ij</i>	<i>k'ij</i>	<i>k'ej</i>	<i>k'üj</i>	<i>k'aj</i>	<i>k'öj</i>
V	ç	<i>k'aç</i>	<i>k'oç</i>	<i>k'uç</i>	<i>k'iç</i>	<i>k'iç</i>	<i>k'eç</i>	<i>k'üç</i>	<i>k'aç</i>	<i>k'öç</i>
	k	<i>k'ak</i>	<i>k'ok</i>	<i>k'uk</i>	<i>k'ik</i>	<i>k'ik</i>	<i>k'ek</i>	<i>k'ük</i>	<i>k'ak</i>	<i>k'ök</i>
	ş	<i>k'aş</i>	<i>k'oş</i>	<i>k'uş</i>	<i>k'iş</i>	<i>k'iş</i>	<i>k'eş</i>	<i>k'üş</i>	<i>k'aş</i>	<i>k'öş</i>
VI	n	<i>k'an</i>	<i>k'on</i>	<i>k'un</i>	<i>k'in</i>	<i>k'in</i>	<i>k'en</i>	<i>k'ün</i>	<i>k'an</i>	<i>k'ön</i>
VII	m	<i>k'am</i>	<i>k'om</i>	<i>k'um</i>	<i>k'im</i>	<i>k'im</i>	<i>k'em</i>	<i>k'üm</i>	<i>k'am</i>	<i>k'öm</i>
VIII	r	<i>k'ar</i>	<i>k'or</i>	<i>k'ur</i>	<i>k'ir</i>	<i>k'ir</i>	<i>k'er</i>	<i>k'ür</i>	<i>k'ar</i>	<i>k'ör</i>
IX	q	<i>k'aq</i>	<i>k'oq</i>	<i>k'uq</i>	<i>k'iq</i>	<i>k'iq</i>	<i>k'eq</i>	<i>k'üq</i>	<i>k'aq</i>	<i>k'öq</i>
	k'	<i>k'ak'</i>	<i>k'ok'</i>	<i>k'uk'</i>	<i>k'ik'</i>	<i>k'ik'</i>	<i>k'ek'</i>	<i>k'ük'</i>	<i>k'ak'</i>	<i>k'ök'</i>
	ğ	<i>k'ağ</i>	<i>k'oğ</i>	<i>k'uğ</i>	<i>k'iğ</i>	<i>k'iğ</i>	<i>k'eğ</i>	<i>k'üğ</i>	<i>k'ağ</i>	<i>k'öğ</i>
	x	<i>k'ax</i>	<i>k'ox</i>	<i>k'ux</i>	<i>k'ix</i>	<i>k'ix</i>	<i>k'ex</i>	<i>k'üx</i>	<i>k'ax</i>	<i>k'öx</i>
	h	<i>k'ah</i>	<i>k'oh</i>	<i>k'uh</i>	<i>k'ih</i>	<i>k'ih</i>	<i>k'eh</i>	<i>k'üh</i>	<i>k'ah</i>	<i>k'öh</i>
Ümu mi			<i>l</i>	<i>l</i>						
Fe'l										
Cəmi										2

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	xal	<i>xol</i>	<i>xul</i>	xıl	<i>xil</i>	<i>xel</i>	<i>xül</i>	<i>xəl</i>	<i>xöl</i>
II	b	<i>xab</i>	<i>xob</i>	<i>xub</i>	<i>xıb</i>	<i>xib</i>	<i>xeb</i>	<i>xübs</i>	<i>xəb</i>	<i>xöb</i>
	v	<i>xav</i>	xov	<i>xuv</i>	<i>xıv</i>	<i>xiv</i>	<i>xev</i>	<i>xüv</i>	<i>xəv</i>	<i>xöv</i>
	p	<i>xap</i>	<i>xop</i>	<i>xup</i>	<i>xıp</i>	<i>xip</i>	<i>xep</i>	<i>xüp</i>	<i>xəp</i>	<i>xöp</i>
	f	<i>xaf</i>	xof	<i>xuf</i>	<i>xıf</i>	<i>xif</i>	<i>xef</i>	<i>xüf</i>	<i>xəf</i>	<i>xöf</i>
III	d	<i>xad</i>	<i>xod</i>	<i>xud</i>	<i>xıd</i>	<i>xid</i>	<i>xed</i>	<i>xüd</i>	<i>xəd</i>	<i>xöd</i>
	t	<i>xat</i>	<i>xot</i>	<i>xut</i>	<i>xıt</i>	<i>xit</i>	<i>xet</i>	<i>xüt</i>	<i>xət</i>	<i>xöt</i>
	y	<i>xay</i>	<i>xoy</i>	<i>xuy</i>	<i>xıy</i>	<i>xiy</i>	<i>xey</i>	<i>xüy</i>	<i>xəy</i>	<i>xöy</i>
	g	<i>xag</i>	<i>xog</i>	<i>xug</i>	<i>xıg</i>	<i>xig</i>	<i>xeg</i>	<i>xüg</i>	<i>xəg</i>	<i>xög</i>
	c	<i>xac</i>	<i>xoc</i>	<i>xuc</i>	<i>xıc</i>	<i>xic</i>	<i>xec</i>	<i>xüc</i>	<i>xəc</i>	<i>xöc</i>
IV	s	xas	<i>xos</i>	<i>xus</i>	<i>xıs</i>	<i>xis</i>	<i>xes</i>	<i>xüs</i>	<i>xəs</i>	<i>xös</i>
	z	<i>xaz</i>	<i>xoz</i>	<i>xuz</i>	<i>xız</i>	<i>xiz</i>	<i>xez</i>	<i>xüz</i>	xəz	<i>xöz</i>
	j	<i>xaj</i>	<i>xoj</i>	<i>xuj</i>	<i>xıj</i>	<i>xij</i>	<i>xej</i>	<i>xüj</i>	<i>xəj</i>	<i>xöj</i>
V	ç	xaç	<i>xoç</i>	<i>xuç</i>	<i>xıç</i>	<i>xič</i>	<i>xeç</i>	<i>xüç</i>	<i>xəç</i>	<i>xöç</i>
	k	xak	<i>xok</i>	<i>xuk</i>	<i>xık</i>	<i>xik</i>	<i>xek</i>	<i>xük</i>	<i>xək</i>	<i>xök</i>
	ş	xaş	xoş	<i>xuş</i>	xış	<i>xiş</i>	<i>xeş</i>	<i>xüş</i>	<i>xəş</i>	<i>xöş</i>
VI	n	xan	<i>xon</i>	<i>xun</i>	<i>xın</i>	<i>xin</i>	<i>xen</i>	<i>xün</i>	<i>xən</i>	<i>xön</i>
VII	m	xam	<i>xom</i>	xum	<i>xım</i>	<i>xim</i>	<i>xem</i>	<i>xüm</i>	<i>xəm</i>	<i>xöm</i>
VIII	r	xar	xor	<i>xur</i>	xır	<i>xir</i>	<i>xer</i>	<i>xür</i>	<i>xər</i>	<i>xör</i>
IX	q	<i>xaq</i>	<i>xoq</i>	<i>xuq</i>	<i>xıq</i>	<i>xiq</i>	<i>xeq</i>	<i>xüq</i>	<i>xəq</i>	<i>xöq</i>
	k'	<i>xak'</i>	<i>xok'</i>	<i>xuk'</i>	<i>xık'</i>	<i>xik'</i>	<i>xek'</i>	<i>xük'</i>	<i>xək'</i>	<i>xök'</i>
	ğ	<i>xağ</i>	<i>xoğ</i>	<i>xuğ</i>	<i>xığ</i>	<i>xig</i>	<i>xeg</i>	<i>xüğ</i>	<i>xəğ</i>	<i>xöğ</i>
	x	<i>xax</i>	xox	xux	xıx	<i>xix</i>	<i>xex</i>	<i>xüx</i>	<i>xəx</i>	<i>xöx</i>
	h	<i>xah</i>	<i>xoh</i>	<i>xuh</i>	<i>xıh</i>	<i>xih</i>	<i>xeh</i>	<i>xüh</i>	<i>xəh</i>	<i>xöh</i>
Ümu mi		8	5	2	4				1	
Fe`l										
Cəmi										20

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	hal	hol	<i>hul</i>	<i>hıl</i>	hil	hel	<i>hül</i>	<i>həl</i>	<i>höl</i>
II	b	<i>hab</i>	<i>hob</i>	<i>hub</i>	<i>hıb</i>	<i>hib</i>	<i>heb</i>	<i>hüb</i>	həb	<i>höb</i>
	v	<i>hav</i>	hov	<i>huv</i>	<i>hıv</i>	<i>hiv</i>	<i>hev</i>	<i>hüv</i>	<i>həv</i>	<i>höv</i>
	p	<i>hap</i>	hop	<i>hup</i>	<i>hıp</i>	<i>hip</i>	<i>hep</i>	<i>hüp</i>	həp	<i>höp</i>
	f	<i>haf</i>	<i>hof</i>	<i>huf</i>	<i>hıf</i>	<i>hif</i>	<i>hef</i>	<i>hüf</i>	<i>həf</i>	<i>höf</i>
III	d	<i>had</i>	<i>hod</i>	<i>hud</i>	<i>hıd</i>	<i>hid</i>	<i>hed</i>	<i>hüd</i>	<i>həd</i>	<i>höd</i>
	t	<i>hat</i>	<i>hot</i>	<i>hut</i>	<i>hıt</i>	<i>hit</i>	<i>het</i>	<i>hüt</i>	<i>hət</i>	<i>höt</i>
	y	hay	hoy	huy	hıy	<i>hiy</i>	hey	<i>hüy</i>	<i>həy</i>	<i>höy</i>
	g	<i>hag</i>	<i>hog</i>	<i>hug</i>	<i>hıg</i>	<i>hig</i>	<i>heg</i>	<i>hüg</i>	<i>həg</i>	<i>hög</i>
	c	hac	<i>hoc</i>	<i>huc</i>	<i>hıc</i>	<i>hic</i>	<i>hec</i>	<i>hüc</i>	<i>həc</i>	<i>höc</i>
IV	s	<i>has</i>	<i>hos</i>	<i>hus</i>	<i>hıs</i>	his	<i>hes</i>	<i>hüs</i>	<i>həs</i>	<i>hös</i>
	z	<i>haz</i>	<i>hoz</i>	<i>huz</i>	<i>hız</i>	<i>hiz</i>	<i>hez</i>	<i>hüz</i>	<i>həz</i>	<i>höz</i>
	j	<i>haj</i>	<i>hoj</i>	<i>huj</i>	<i>hıj</i>	<i>hij</i>	<i>hej</i>	<i>hüj</i>	<i>həj</i>	<i>höj</i>
V	ç	<i>haç</i>	hoç	<i>huç</i>	<i>hıç</i>	<i>hiç</i>	heç	<i>hüç</i>	<i>həç</i>	<i>höç</i>
	k	<i>hak</i>	<i>hok</i>	<i>huk</i>	<i>hık</i>	<i>hik</i>	<i>hek</i>	<i>hük</i>	<i>hək</i>	<i>hök</i>
	ş	<i>haş</i>	<i>hoş</i>	huş	<i>hış</i>	<i>hiş</i>	<i>heş</i>	<i>hüş</i>	<i>həş</i>	<i>höş</i>
VI	n	han	<i>hon</i>	hun	<i>hın</i>	hin	<i>hen</i>	<i>hün</i>	<i>hən</i>	<i>hön</i>
VII	m	ham	<i>hom</i>	<i>hum</i>	<i>hım</i>	him	<i>hem</i>	<i>hüm</i>	həm	<i>höm</i>
VIII	r	<i>har</i>	<i>hor</i>	<i>hur</i>	<i>hır</i>	<i>hir</i>	<i>her</i>	hür	<i>hər</i>	hör
IX	q	<i>haq</i>	<i>hoq</i>	<i>huq</i>	<i>hıq</i>	<i>hiq</i>	<i>heq</i>	<i>hüq</i>	<i>həq</i>	<i>höq</i>
	k'	<i>hak'</i>	<i>hok'</i>	<i>huk'</i>	<i>hık'</i>	<i>hik'</i>	<i>hek'</i>	<i>hük'</i>	<i>hək'</i>	<i>hök'</i>
	ğ	<i>hağ</i>	<i>hoğ</i>	<i>huğ</i>	<i>hığ</i>	<i>hiğ</i>	<i>heğ</i>	<i>hüğ</i>	<i>həğ</i>	<i>höğ</i>
	x	<i>hax</i>	<i>hox</i>	<i>hux</i>	<i>hıx</i>	<i>hix</i>	<i>hex</i>	<i>hüx</i>	<i>həx</i>	<i>höx</i>
h	<i>hah</i>	<i>hoh</i>	<i>huh</i>	<i>hıh</i>	<i>hih</i>	<i>heh</i>	<i>hüh</i>	<i>həh</i>	<i>höh</i>	
Ümu mi		5	5	3	1	4	3	1	3	1
Fe'l								1		1
Cəmi										26

Ümumi cəm

664

Əvvəlcə Azərbaycan dilində hal-hazırda işlənən kök morfemlər tapılmış, onların bir və ya bir

neçə mənaya malik olduqları araşdırılmışdır. Təqribi hesablamalar göstərmişdir ki, I tip quruluş üzrə 110 mənəli 72 söz, II tip üzrə isə 23 mənəli 18 söz kök morfemlər şəklində, müstəqil mə'nalarda işlənirlər. Sonra yerdə qalan (432 — 90 = 342) söz hissələrinin həm kök və həm də budaq morfem əmələ gətirib-gətirməməsi mümkünatı məsələlərinə baxılmış və aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırıldığına uyğun olaraq, sözün sonunda işlənən **ö** səsli söz hissələri morfem şəklində qə'bul edilmir. Deməli, II cədvəldəki 24 mümkün variant ümumi saydan çıxılmalıdır;

2. Digər dillər üçün məqbul sayılan, lakin müasir Azərbaycan ədəbi dilində **ı** (24 variant) və **ğ** (9 variant) səsləri ilə başlayan heç bir söz qə'bul edilmir (bu hadisə də dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırılmışdır). Deməli, mümkün 33 variant da kök morfemlər cərgəsindən çıxarılır;

3. Sonu **q** səsli olan **aq, oq, uq, eq, iq, ıq, üq, əq, öq**, sonu **g** səsli olan **ag, og, ug, eg, ig, ıg, üg, əg, ög** və sonu **j** səsli olan **aj, oj, uj, ej, ij, ıj, üj, əj, öj** kimi variantlar da, ahəngdarlıq, musiqililik, səlislik pozulduğundan, onları Azərbaycan dili üçün kök morfem kimi qə'bul eləmək yaramır. Digər tərəfdən, **q** fonemi qüvvənin, **g** fonemi gücün əlamətlərini anladılar və bunlar fiziki qanunlara görə nəyəsə tətbiq olunmalı və buna uyğun əks reaksiya qüvvəsi də baş verməlidir. Bu variantlarda isə qüvvənin tətbiq olunacaq istinad nöqtəsi, cisim, əşya yoxdur və qüvvə, güc boş (həndəsi) fəzada özləri özlərinə tə'sir edə bilməzlər. Buna görə də, daha 27 variant kök morfemlər cərgəsinə aid edilmir.

Beləliklə, yerdə qalan 258 variant Azərbaycan dilində ikisəsli əlavə kök morfemlər yaratmaqdan ötrü ehtiyat rolunda olduğu hesab edilə bilər.

Məsələni daha da geniş təsəvvür etmək məqsədilə üçsəsli sözlər üçün də buna bənzər cədvəllər dəsti (9+24=33 ədəd) tərtib edilmişdir və bunlar da araşdırılmışdır.

Mə'lum olmuşdur ki, Azərbaycan dili üçün üçsəsli sözlərin mümkün variantlarının sayı sait+samit+sait sxemi üzrə 1944, samit+sait+samit sxemi üzrə 5184 olmaq e'tibarilə, ümumi sayı 7128-dir. Təqribi hesablamalar göstərir ki, onlardan 700-dən də yuxarı sayda mə'naya malik 664 kök morfem dildə hazırda işlədilər sırasındadır. Müqayisə üçün göstərək ki, rus dilinə aid bu təqribi rəqəmlər uyğun olaraq 3402, 256, 248-dir.

Beləliklə, görürük ki, hər hansı dilin lüğət tərkibi onun fonetik sisteminin əsasında yaradıla bilən mümkün söz variantlarının ümumi sayına nisbətən dəfələrlə azdır və ya yeni sözlərinin yaradılması imkanı qat-qat böyükdür. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, Azərbaycan dilində dördsəsli kök morfem şəklində mümkün söz variantlarının sayı nəzəri olaraq sait+samit+sait+samit və samit+sait+samit+sait sxemləri üzrə hər birisi 46656 olmaqla, 93312-yə, beşsəsli kök morfemlərin sayı isə sait+samit+sait+samit+sait sxemi üzrə 419904-ə, samit+sait+samit+sait+samit sxemi üzrə 1119744-ə çata bilər.

Bu işdə “sün`i dil”, “sün`i, saxta sözlər” kimi ibarələrdən ehtiyatlanmaq lazım deyildir. Çünki bu cür sözlər dilin daxili qayda-qanunlarını gözləyən məqsədli düzülüşündən yaranmış sözlər olurlar.

FƏSİL 2. İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN

MƏNALARININ TƏYİNİ

Hər bir fonemin anlayışlarla bağlı əlamət və vəzifələri olduğundan, onların birləşməsindən də əlamət, vəzifə və anlamlarla bərabər, həm də səslər çoxluğu yaranır. Bu, təksəsli sözləri nəzərə almasaq, sözün yaranmasının ilkin şərtlərindən biridir (ehtimal edilir ki, hətta Azərbaycan dilindəki “o” sözü ilkin “ol” sözünün təhrifi nəticəsində yaranmışdır; digər dillərdə, məsələn, rus dilində **a, o, y, c, b, k** kimi bağlayıcılar öz fonem vəzifələrinə uyğun olan anlayışlarla müvafiq və müstəqil halda işlədilsə də, öz təbiəti e`tibarı ilə digər bir sözün, anlayışın sözbirləşməsində və ya cümlədə olmasına möhtacdırlar və onlara bağlıdırlar). Sözün əmələ gəlməsinin ikinci bir şərti odur ki, gərək onun tərkibində azı bir samit və bir sait olsun (çox nadir hallarda bu şərt pozulur, məsələn, alman dilindəki **Ei** -yumurta sözü kimi). Ümumi halda samit səs hadisənin göstəricisi, sait səs isə bu hadisənin istiqamətləndiricisi rolundadırlar.

İkisəsli sözlərin mə`nalarının necə təyin olunub tapılmasına, misallar gətirməklə, baxaq.

İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏNALARININ ARAŞDIRILMASI

Azərbaycan dili üzrə ikisəsli sözlər

Müasir Azərbaycan dilinə aid sözlərin səslənmələrinə görə təqribən 73 ədəd sait+samit sxemi üzrə, 18 ədəd isə samit+sait sxemi üzrə ikisəsli kök morfem var.

Yada saraq ki, **a** foneminin 8 əsaslı və bunlara daxil olan bir sıra xüsusi vəzifələri var (*bax: “Sözlərdə saıtlərin mə`naəmələgətirici vəzifə və əlamətləri” bəhsinə*).

A + samit sxemi üzrə **al, ad, at, ay, ac, as, az, aç, aş, an, ar, ak'!, ağ, ax (ax!), ah (ah!)** kimi kök morfemlər var. Bu sözlərdə fonemlərin əlamətlərinin nə cür və hansı variantlarda işlənmələri hallarına baxaq.

Al sözünün aşağıdakı mənaları var:

1) **al-maq** fe`li mə`nasında; burada **a** fonemi bir **xətt üzrə** (*alanın özünə doğru*) **istiqamət** əlamətini, **l** fonemi alınanın həm (*ortalıqda, göz qabağında, müəyyən bir yerdə*) **ol-ma** faktını, həm də (*alış hərəkətlərini*) **elə-mək** fe`li əlamətini göstərir;

2) **al** — *qırmızı (rəng)* — sifət nitq hissəsi formasında; burada **a** fonemi müəyyən bir **səth** əlamətini və işığın **xətt üzrə** bu səthə düşüb-qayıtması **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **al** halının (*al-əlvan aləminin*) əlamətini göstərir;

3) **al-i** — *yüksək, uca, çoxsaylı* — sifət nitq hissəsi kimi (*bu sözdəki al hissəsini sözün kökü kimi, i fonemini isə məxsusluğu bildirən şəkilçi kimi qə`bul etmək məqsədəuyğundur*). **Al** hissəsindəki **a** fonemi **həcmi, tutumu, əhatəliliyi** və şaquli istiqamətdə **bir xətt üzrə istiqaməti**, **l** fonemi isə **ol-ma** faktını və ya **çoxsaylılığı, yüksəkliyi, böyüklüyü** də əlamətləndirir.

Ad sözündə **a** fonemi: **bir nöqtə-obyekt** və ya **nöqtə-subyekt** əlamətləndirir, həm də **bilik** və **elm, tutumluluq** və ya **əhatəlilik** əlamətlərinə malik olmaqla sözü isim kimi tanıtdıra bilir; **d** fonemi (*adı olan o əşya, obyekt, subyekt üçün*) **dirəniş** və **dayanıqlığın** əlamətinə malikdir. Buna görə də, ümumən hər hansı bir cisim, əşya, hadisə və ya canlı üçün **ad** şamil etmək mümkündür.

At sözü iki mə`nada işlənir:

1) **at-maq** — fe`l; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə** (*atılma*) **istiqamətini**, **t** fonemi isə atmağı başa gətirən (*həyata keçirən*) **et-mək** faktlı fe`li əlamətləndirir;

2) **at** — *heyvan növü* — isim nitq hissəsi; burada **a** fonemi bir **nöqtə-obyektin**, **t** fonemi isə **“ot (və ət) qidası”** ilə bağlı **canlılar** aləmi əlamətini və bir **xətt üzrə** (*irəliləmə*) **istiqamətinin** əlamətini anlada bilir. Deməli, bu ad ona **hər bir tərəfə gedə bilən** və **ot yeyən heyvan** fikri ilə verilmişdir.

Ay sözü iki halda işlənir:

1) **ay** — *Yerin peyki, peyk* — isim nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi ayın **həcmə**

malikliyinin, o **fəzanın** və **bir xətt üzrə** (*yuxarıdan aşağıya doğru*) tə'sir **istiqlamətinin** əlamətlərini, **y** fonemi isə həm **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** (*Ay işığı, onun mənimlənməsi və sərflənməsi*) əlamətini, **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*Yerin və Ayın*) **bir-birindən uzaqlığı**, ayrılıqdakı vəziyyəti əlamətini göstərə bilər. Deməli, burada bir tərəfdən “**uzaqda, fəzada olan Ay** (*Günəşdən aldığı*) **işığı** yerə, **canlı aləmin həyatının təmini üçün** göndərir, digər bir tərəfdən **Ay** öz orbitində **hərəkət edərək, ondan qırağa çıxma bilmir**” fikirləri, hərfi mə'nada, gizli olsa da, iştirak edir.

2) **ay!** — nida kimi; burada **a** fonemi ilə **biliyin, bir xətt üzrə istiqamətin**, **y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, **fiziki və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətlərində enerjililik** əlamətlərini, həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması** əlamətini ayırmaq mümkün olduğundan, deyək ki, əlindən şüşə qabı salıb (*ayırmaq*) sındırmış qız uşağının həyəcanlı **ay!** nidasını çıxarıb deməyi təbiidir.

Ac sözü üç cür mə'nalandırılır:

1) **ac** — sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi mə'dənin **tutumunun** və onun **boşluğunun** əlamətini;

2) **ac** — *məs.: Ac çöl* — isim kimi; burada **a** fonemi (*çölün*) **səth**, digər hallarda isə **nöqtə-(obyekt)-subyekt** (*məs.: aclar birliyi, aclar inqilabı*) əlamətlərini də göstərə bilər;

3) **ac-maq** — fe'l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi (*acmağa doğru*) **bir xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir.

Ac sözünün hər üç mə'nasında **c** fonemi isə **cüz'i** anlamı üzrə **az enerjililik, az qüvvətlik** əlamətini ifadə edir.

Az sözünün aşağıdakı mə'naları var:

1) **az-lıq** — sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi həm **bir xətt üzrə istiqamət**, həm də **bir nöqtə-obyekt** əlamətlərini, **z** fonemi isə “**iz**” **cəm şəkilçisi** anlamı üzrə **soy-birləşdiricilik** əlamətini anlamaq bilər; deməli, bu variantda **a** foneminin həlledici rolu xüsusidir, yə'ni əşyaların sayı nöqtə (*sifir*) həddinə çatanaq bir xətt üzrə azala bilər;

2) **az** — *məs.: az xalqı, xalq* — isim nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **həcm, tutum, əhatəlilik, z** fonemi isə “**iz**” **cəm şəkilçisi** anlamı üzrə **soy-birləşdiricilik** (*xalq*) əlamətini anlamaq bilər;

3) **az-maq** — *azmaq, itmək, yolu tanımamaq, yolu tapa bilməmək* — fe'l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **z** fonemi isə **soy-birləşdiricilik** və **düşüncə** (*bax: s foneminin əlamətlərinə*), **ışığ-səs-istilik** anlamı üzrə **ışığ (Nur), düşüncə, səs** əlamətlərini göstərə bilər; deməli, insanın ətrafa diqqət verməməsi üzündən harayasa getməsi və sonradan ona mə'lum olan yerə qayıda, oranı tapa bilməməsi bu sözdə əks olunmaq bilər;

4) **az** — *İşıqlılar* — sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **əhatəlilik, tutum** əlamətlərini, **z** fonemi isə **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birliyin, birləşmənin** əlamətini, **ışığ-səs-istilik** anlamı üzrə **ışığ** (*Böyük Yaradan Nurundan verilən*), **düşüncə, istilik** əlamətlərini göstərir. “**Azər**”-lər sözünün “**Az**” hissəciyi bu xalqın, bu birliyin **İşıqlılar, Nurlular** anlamı əlamətlərinə dəlalət verir.

Aç-maq — fe'l nitq hissəsi; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə** nəyinsə, məsələn, qapının açılma **istiqlaməti** əlamətini, **ç** fonemi isə **iç** (daxili) anlamındadır. Deməli, nəyisə (*məsələn, otağın qapısını, sandığın qapağını*) dartmaqla, əks istiqamətə itələməklə və ya digər uyğun əməliyyatları yerinə yetirməklə onun içinə, daxilinə (*özünə*) tə'sir mümkün olunur ki, eləcə **aç** sözünün fonemləri əlamətləri bu işə müvazidir.

Aş sözü iki mə'nada işlənilir:

1) **aş** — *xörək növü* — isim nitq hissəsi; burada **a** fonemi (*xörəyin*) **həcm, tutum** əlamətlərini, **ş** fonemi isə **şəlalə** anlamı üzrə onun **daxili enerjisinin** və yeyə'nin **hissinin şiddətliyi** əlamətlərini göstərə bilər, yə'ni “**aş** xörəyi **qüvvəli yeməklər** sırasına daxildir və **çox**

dadlıdır” fikri bu sözdə özünü göstərir.

2) **aş-maq** fe`li; burada **a** fonemi aşanın **bir xətt üzrə** (*aşağıya doğru*) **istiqlamətinin**, **ş** fonemi isə **şəlalə** anlamı üzrə **daxili** (*potensial*) **enerjisinin**, **qüvvələrinin** və baş verən hadisənin **şiddətliliyi** əlamətlərini anladır.

Ak'! — uşağın vurma nidası; bu sözdə **a** fonemi bir **xətt üzrə** vurma **istiqlamətinin**, **k'** fonemi isə **qüvvə** tətbiqi əlamətlərini göstərir.

Ağ sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) **ağ** — *rəng adı* — sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi aşyanın **səthi** əlamətini göstərməkdən əlavə bu səth ilə insan gözü arasındakı **bir xətt üzrə istiqaməti** də əlamətləndirə bilər; **ğ** fonemi isə **uğultu** anlamı üzrə hadisələrin (*işığın səthə düşüb-qayıtmasında*) **çağlaşması**, **çilgünlüğü** əlamətini göstərir [*elmdə qə`bul edilir ki, təbii ağ işıq özünün bütün çalarlarının, rənglərinin spektrdə tam toparlanması yolu ilə alınır; bu xüsusiyyət “ağ” sözünün ğ fonemində, yə`ni ğ = q x h x q ifadəsində (bax: “Fonem və sözlərin bə`zi xüsusiyyətləri” bəhsinə) özünü göstərir, belə ki, q — həm qıraq anlamı üzrə ağ rəngli aşyanın səthinin əlamətini və həm də haqq (ışıq) və hüquq anlamı üzrə işığın səthə düşüb əks (q-q) olunaraq (“ağnayaraq”) qayıtma qanunauyğunluğunun əlamətini aydınlaşdırır bilir; h — mühit anlamlı (məsələn, Nyuton prizmasının və ya havanın şəffaflığı, yaxud da qeyri-şəffaflığı, rəngliliyi) əlamətdədir];*

2) **ağ** — *ağartı, ağartı* (süd) məhsulları, yumurta ağı; *bez parçaya sadəcə olaraq “ağ” deyilişi və s.* — isim kimi; [*fizikadan mə`lumdur ki, ağ işıq materialın, aşyanın üzərinə düşdükdə material nə rəngdədirsə, insanlar həmin də çaları görürlər; bu keyfiyyətə, yə`ni ağılığına görə bez toxunma materialına Azərbaycanda sadəcə olaraq “ağ” da deyirlər; süd, yumurta məhsullarının uyğun olaraq adlandırılması da bu qəbildəndir];*

3) **ağ** — *məs.: üzə ağ olmaq, ağ yalan, Bizim Qalaktikanın “Ağ yol (Süd yolu)”, “Ağ kəhkəşan” kimi deyilişi* — frazeoloji vahid və ifadələr formasında; [*bu cür formaların yaranması yenə də ağ işığın üzə, səthə düşüb (“ağnayaraq”) qayıtması hadisəsinə əsaslanan oxşarlıqlardır].*

Ax sözünün aşağıdakı mə`naları var:

1) **ax-maq** — fe`l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **tutumun**, **səthin** və ən başlıcası isə, **axın xətti istiqamətinin** (*maililiyin*), **x** fonemi isə **axın** anlamı üzrə **böyük qüvvələrə malik hadisələr axımının**, **bir yerdə durmamaq**, yayılmaq və ya bir yerə yığılmaq (*tökülmək*), **hadisələrdə iştiraklıq** (*məsələn, hidravlikadakı laminar və ya turbuləntlik axın halları*), ümumiyyətlə **dinamiklik** əlamətlərini göstərir;

2) **ax!** — nida formasında; burada **a** fonemi **bilik** və **səs** əlamətlərini, **x** fonemi isə **xarab** anlamı üzrə **ətrafdakı hadisələrin** və ya **psixoloji əhval-ruhiyyə`nin xarablaşma** əlamətini aydınlaşdırır. **x = ğ x h x ğ = q x h x q x h x q x h x q** ifadəsində **q** fonemi insana tə`sir edən **qüvvələrin**, **h** fonemi isə onun və **ətraf mühitin**, **halın** əlamətlərini göstərir.

Ah! — nida sözündə **a** fonemi **biliyin** (*insanın baş verən hadisə haqqında bildiyinin*), **h** fonemi isə **halın** (*insanın düşdüyü təəssüfləndirici, tə`sirləndirici halın*) əlamətlərini göstərir. “**Ah** çəkmək” mə`nasında **h** fonemi həm də **mühitin**, havanın əlamətlərini anladır.

Samit + a sxemi üzrə **da** (**də**), **ta**, **ya!**, **ha** kimi sözlər var.

Da (**də**) — *dəxi* mənasında **d** fonemi **dayaq** anlamı ilə öz fikri üzərində **dayanmağın**, **dirənişin**, **a** fonemi isə **bir xətt üzrə** davamiyyət **istiqlamətinin** və danışan insanın əlavə **biliyinin** də olduğunun əlamətlərini göstərir.

Ta — *məsələn, “buradan ta oraya qədər”* — ədat; bu sözdə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** və ya **uzağa tə`sir** əlamətini, həm də “**ıç-t** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin aşyanın **içindən** çıxaraq xaricə (*uzağa*) tərəf baş verməsi halının əlamətini izah edir, **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqamətin** və həm də çatılacaq **məkanın**, məqamın əlamətlərini bildirir.

Ya! — *məsələn, “Ya Allah!”*, “*ya peyğəməğər!*” — nida; bu nidadada **y** fonemi həm **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı**, həm də “**əy**”-mək anlamı üzrə **əşyada** və onun **hərəkətində enerjililiyə işarə** əlamətlərini özündə saxlayır [*yə`ni, insan “ya Allah!” dedikdə,*

“Uca Allah!”, “ey Uca Allah!” kimi demiş olur]; **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqaməti** əlamətləndirir; [*insan bu kəlmə ilə Böyük Yaradana, Allaha müraciət etdikdə üzünü, fikrini və, bə`zən isə, əllərini də yuxarıya, Böyük Yaradan tərəfə istiqamətləndirir*].

Ha — məsələn, “*ha çalışdım, bir nəticə alınmadı*” — ədat; bu sözdə **h** fonemi **hal** anlamlı əlaməti göstərir, **a** fonemi isə **düz xətt üzrə** (*çalışmaq, səy göstərmək üçün*) **istiqaməti** əlamətləndirir.

O + samit sxemi üzrə **ol, ov, of!, od, ot, oy, oy!, on, ox, ox!, oh!** kök morfem və nidaları, **samit + o** sxemi üzrə isə **ho!** nida sözü var. Bu sözlərdə **o** fonemi yalnız bir **nöqtə-obyekti**, bir **əşyanı**, bir **fərdi**, ya da bir **hadisəni** əlamətləndirir. Odur ki, yuxarıdakı sözlərin mə`nalarının hansı əlamətlərə görə tə`min olunması işində **o** foneminin əlamətlərini təkrar etməyərək, yalnız samitlərin mə`naəmələgətirici əlamət və vəzifələrinə fikir verək.

Ol sözünün aşağıdakı mə`naları var:

1) **ol-maq** fe`li və ya **ol-ma** faktı;

2) **ol** — keçmişlərdə, qədimdə Azərbaycan dilində, indiki dövrdə isə bir çox türk xalqlarında, məsələn, şorca da III şəxsin tək formasında əvəzlik rolunda işlənməkdədir.

Hər üç mə`nada **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir.

Ov sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənilə bilər:

1) **ov-maq** — *övkələmək* — fe`l kimi; burada **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hər hansı hadisənin və ya **əşyanın** (*ovan adamın əlinin*) ovulmanın (*kürəyinin*) bir nöqtəsindən, bir yerindən ya **uzaqlaşmasını**, ya **o nöqtəyə**, o yerə **yaxınlaşmasını**, ya da həmin **nöqtədə**, həmin **yerdə baş verməsi** (*məsələn, sıxcalaması*) əlamətlərini göstərir;

2) **ov-lamaq** — *ov etmək* — fe`l kimi; bu mə`nada da hadisələr 1-ci mə`nadakı hadisələrin dinamikasını xatırladır; burada **v** fonemi ov heyvanının bir yerdən ya **uzaqlaşmasını**, ya ovçunun ona **yaxınlaşmasını**, ya da ovlanmış ovun **bir yerdə olmasını** (*yıxılıb qalmasını*) əlamətləndirir;

3) **ov** — *ovlanan heyvan* — isim kimi; bu mə`na 2-ci mə`nadan keçmə olub; bu mə`nada **davamiyyət** anlayışı üzrə ovun bədəninə **ölçüyə malik olması** əlaməti də özünü göstərir.

Of! - nida; burada **f** fonemi **ifadə** (*fərdin “of” nidasını deməsi*) mə`nalı anlamla bərabər **fani** mə`nalı anlam üzrə **əşya və hadisələrarası əlaqənin pozulmasını, dayanıqsızlığı, ayrılıqların, boşluqların baş verməsini, hadisələrin ötəri olmasını, puçluqların özünü göstərməsini** əlamətləndirirə bilər.

Od - isim; burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz qalma** və etmə hadisəsini əlamətləndirir.

Ot - isim; burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı, canlı məxluqu** əlamətləndirir.

Oy sözü iki mənada işlənilir:

1) **oy-maq** - fe`l kimi; burada **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə həm oyulan **əşyada**, həm oyan **insanda, cisimlərdə**, həm **oyucu** alətlərdə və **onların hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə oyulan bütöv cisim hissələrinin oyulub **bir-birindən uzaqlaşması** əlamətini göstərir;

2) **oy!** - nida kimi; burada **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması** (*məsələn, itlə rastlaşan qızın ondan qorxmağı, itin qızdan fərqlənməsi, yaman olmağı*) əlamətini göstərir.

On - say nitq hissəsi; bu sözdə **n** fonemi həm **nəsnə** anlamını, həm **an** anlamı üzrə **məkan** və **zamanın, ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə yönəlmə, ona daxil olma** (*məsələn, insanın iki əlinin on barmağı*), ya da **ondan çıxma** əlamətlərini göstərə bilər. [*Göründüyü kimi, sadəcə on sözün əşyaların bir deyil, çox olduğunu öz fonemləri ilə ifadə edə bilmədiyindən, düşünülür ki, bu söz vaxtilə onq, yaxud da onn formasında imiş, sonradan assimilyasiyaya uğrayaraq, on halına düşmüşmüş*].

Ox sözü hazırda iki mə`nada işlənilir:

1) **ox** - *a) silahdan (yaydan, kamandan) atılaraq deşib yaralayan funksiyalı ləvazimat* — isim kimi; burada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə ovçunun yay vasitəsilə oxa ötürdüyü **böyük**

qüvvəyə malik olmaqla hadisələrin, əşyaların (oxun) havada axıntı halının, axıb getməyinin, bir yerə (nişangaha) yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq (obyekti deşmək, xarablamaq), ümumiyyətlə dinamiklik əlamətlərini göstərir;

b) *tərpənməz val xassəli maşın hissəsi* — isim kimi; burada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvəyə malik olmaqla hadisələrin, əşyaların (oxun və digər maşın hissələrinin) bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq** əlamətlərini göstərir;

2) **ox!** - nida kimi; burada **x** fonemi **xarab** anlamı üzrə **psixoloji əhval-ruhiyyə'nin xarablaşma, pozulma** əlamətini göstərir (*ax! nidası ilə müqayisə et*).

Oh! - nida sözündə **h** fonemi insanın və ətraf hadisələrin **halı** əlamətini göstərir.

Ho! - nida sözündə **h** fonemi **hal** və **mühitin** əlamətlərini göstərir. [*Əkinçi, arabacı qoşqu heyvanı üçün ho! yaxud ho!-ho! etdikdə, fərz edir ki, heyvan bunu qanır və, ona görə də, qabağa gedərək arabanı dartıb aparır və yaxud insan ho! nidası ilə hər hansı bir hadisəyə təəccübünü göstərdikdə mühitin, hadisənin necə bir hal aldığına ifadə etmiş olur. "Ho, ho var, insanı dağa qaldırır, ho-ho var, dağdan yendirər" frazeoloji ifadədə ho sözü öküzün arabanı dartaraq, qabağa getməyini, ho-ho isə yersiz gülüşləri nəzərdə tutur və gülənin bu halının ətrafdakı insanlara pis təsir etdiyindən xəbər verir*].

U + samit sxemi üzrə Azərbaycan dilində **uf!, ud, uy, uc, uç, un, um, ur, ux!, uh!, samit + u** sxemi üzrə isə **bu, yu, su, qu, hu!** kimi sözlər var. Bütün sözlərdə **u** fonemi bir-birindən aralı iki nöqtənin, obyektin, hadisənin vəziyyətini, aralarındakı məsafənin olduğunu gözə çarpdırmaq, hiss elətdirmək əlaməti var; uzaqlıq, ululuq, cövlanlıq (tsikllik) kimi anlayışlar üçün də imkan verir.

A və **o** fonemli nida sözlərinin mə'nalarının tə'yini təcrübəsinə əsaslanaraq, **u** fonemli və aşağılarda qeyd olunacaq bütün digər sait fonemli nida sözlərinin mə'nalarının tə'yinini oxucuların özlərinə həvalə edirik.

Ud sözünün iki mə'nası var:

1) **ud-maq** — fe`l; burada **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **dirəniş və divarlılıq** (ağız, *udlaq, yemək borusu quruluşu*) əlamətini, həm "**ed**"-ir fe`l anlamını, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlılar və onlarla əlaqədar əşya və hadisələr** əlamətini göstərir.

2) **ud** — *çalğı aləti* — isim; burada isə **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə (*udun simini böyük tə'sirə mə'ruz etmə (mizrabın və ya barmağın simə dirənişi, döyəcləməsi, simin dözümlüüyü)*), **hadisələrin başqa istiqamətə dönməsi** (*simin rəqsi və yeni notun ifası üçün barmağın, mizrabın geri çəkilməsi*), həm də **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta görə hadisələrin** (*simin titrəyişindəki rəqs dalğasının dövrüüyü, tezliyi və s.*) **izahı** əlaməti var. [*Göründüyü kimi, u fonemi ağızdan mə'dəyə kimi yolun və ya həm barmağın simə qədər zərbə məsafəsinin, həm də simin uzunluğuna da işarədir*].

Uy sözünün iki mə'nası var:

1) **uy-maq** (fe`l); burada **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların (insanın) yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin sərf olunması** əlamətini göstərir.

2) **uy!** (nida); burada **y** fonemi **uy-maq** fe`lindəki əlamətdən əlavə **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyəti** əlaməti də özünü göstərir.

Uc sözündə **c** fonemi **cüz`i** anlayışı üzrə **kiçildicilik**, yığcamlıq əlamətlərinə işarədir.

Uç sözü fe`l nitq nissəsi kimi iki mə'nada işlənir:

1) **uç-maq** — *quşun, təyyarənin uçması*;

2) **uç-maq** — *divarın sökülməyi, çatlaması, evin dağılmağı*. Hər iki halda **ç** fonemi "**iç**" anlayışını göstərir. Deməli, **uç** sözü əşyanın bu yeri (**içi**) tərk etdikdən sonrakı anını, vəziyyətini anladır.

Un sözü isim kimi (*dənli bitkilərdən əlavə digər materialların da üyüdülmüş, toz halını mə'nalandırır*); burada **n** fonemi **nəsnə** anlayışına malikdir və **ən** anlayışının (**ən kiçik**) da yeri görünür.

Um sözü (*kimdənsə*) **um-maq** fe`linə uyğundur; burada **m** fonemi **həm** (*özünə almaq,*

birləşdirmək) anlamlı əlamətdir.

Ur sözü (*şiş, böyrək, qalxanvari vəz; ur xəstəliyi*) — isim; burada **r** fonemi **yer** anlamına bağlı əlamətini və **erq** anlamı üzrə (*əzaları, orqanları sağlam vəziyyətdə işlədici və ya xəstələndirici*) **qüvvələr** əlamətini göstərir.

Bu (işarə əvəzliyi) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışına bağlı **ümumi fonda** (*mənzərədə*), yaşayışda **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən** və nisbətən yaxında olan **əşya** və ya **hadisələr** əlamətinə malikdir.

Yu-maq (fe`l) sözünün **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və ya **digər təbiət obyektlərində** (*məsələn, paltarda və paltarı yuyan adamda*) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıq vəziyyətinin, uzaqlığının** (*çirkin paltardan, qabdan uzaqlaşdırılması, ayrılması, yuyulması üçün də enerji lazımdır*) əlamətini göstərir.

Su (isim) sözünün iki mənası var:

1) *içilən su - maye*; burada **s** fonemi **zəif təsir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili və xarici qüvvə təsiri və onun nəticələri** əlamətinə malikdir və həm də **su** sözünün öz anlamını göstərir.

[*“Su kimi hər tərəfə axmaz idim” (M. Füzuli) ifadəsi suyun az qüvvə ilə səthə (masanın və s. üzərinə) yayılmasına gözəl misaldır*].

[*Ehtimal olunur ki, çox qədimlərdə “su” sözü cu, çu, ku, kü, qu, hu, hü (“hü-və”—su uşaq sözünə fikir verin) kimi də tələffüz olunmuş*];

2) *“ışığ” (fikir müəllifindir)* anlamında; **s** foneminin **səs-istilik** anlayışı üzrə **ışığ** və **düşüncə** əlamətləri də var. “Gözüm səndən su içmir” frazeoloji qovuşmasındakı “su” sözü içməli su kimi deyil, **ışığ** və **düşüncə** kimi anlanılmalıdır (*yə`ni, bu deyim “düzgün, beyni işıqlı, düşüncəli adama oxşamırsan” hərfi mənasındadır*). [*“Tansu” sözü — “səhər şəfaqi”, “hələ canı suludur” ifadəsi — “hələ canında qüvvə, qüvvət var” mənasındadır. Ümumi halda su Böyük Yaradanın Yaradıcı Işıq, Nur zərrələri ilə zəngindir. Novruz bayramı ərəfəsindəki çərşənbə axşamı ilə su həftəsinin başlanması suyun bu Işıqlılığının artmasına işarədir*].

Qu sözü (isim) yuxarıdakı misaldan aydınlaşır ki, “su quşu” mənasındadır; burada **q** fonemi eyni zamanda **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların**, o cümlədən quşların əlamətini göstərir.

E + samit sxemi üzrə **el, ev, ed-ir, et, ey!, eş, en, er-kən** (*er ikən*), **eh!, samit + e** sxemi üzrə isə **de, ye** sözləri var. Bütün sözlərdə **e** fonemi **hadisənin əşyadan, müşahidəçidən, danışandan** uzaqlaşdığını, **gen tərəfə** getməyinin əlamətini bildirir.

El (isim) sözü [*vaxtilə “il” kimi deyilərmiş (müəllifə görə düzgünü də elə budur, çünki e və i fonemlərinin vəziyyəti və əlamətlərinə əsasən “el” dedikdə qıraq bir elə, “il” dedikdə isə, həmin adamın mənsub olduğu öz elinə işarə olunur)*]; burada **l** fonemi həm **ol-ma** faktını, həm də **al-i** anlamı üzrə **yüksək, çox, çoxsaylı** əlamətini anladır.

Ev (isim) sözü [*loru danışıda “əv” kimi də deyilir (müəllifin fikricə, əgər, danışan adam evdən uzaqlaşdırsa və ya uzaqdadırsa “ev”, evin içindədirsə və ya ona doğru gedirsə, “əv” deməyə mənavi haqqı çatır)*]; burada **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini göstərir. Axırını hal **ev** sözünə tətbiq olunandır.

Ed-ir (fe`l) sözündə **d** fonemi eyni adlı (**ed**) anlayışa malik hadisələrin izahında işlədilir.

Et-mək (fe`l) sözündə **t** fonemi əlaməti də analogi (**et**) səciyyədədir.

Eş-mək (fe`l) sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin şiddətliyi** əlamətini və onun nəticəsini əlamətləndirir.

En sözünün iki mənası var:

1) **en-mək** — fe`l; burada **n** fonemi həm **an** anlayışı üzrə **məkan** əlamətini, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yön** alma əlamətini göstərir; [*əslində bu söz yarımçıq quruluşa malikdir və yen-mək kimi olmalıdır, çünki y fonemi hərəkət edənin enerjililiyini, hərəkətədirici qüvvəsinin əlamətini göstərdiyindən, bu çatışmazlıq özünü burada büruzə verir*];

2) **en** — *ölçü (kimi)* — isim; buradakı **n** foneminin mə`naəmələgətirici əlamətləri birinci variantdakı kimidir və həm də **məkan** əlamətini də göstərə bilir.

De-mək (fe`l) sözündə **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə**, (*deməyə qədər əvvəlki*) hadisələrin, ardıcılıqların **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlaməti, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** və onlarla əlaqədar **əşya** və **hadisələri** ifadə edən (*danışan insan*) əlaməti anladır.

Ye-mək (fe`l) sözündə **həyat** anlamı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti üçün lazım olan enerjinin mənimsənilməsi** əlamətini göstərir [*bu sözü “yi”-mək kimi də demək olardı*].

İ + samit sxemi üzrə **il, iv, ip, it, iy, iz, iç, iş, ih!**, **samit + i** sxemi üzrə isə **di, ki** sözləri var. Bütün sözlərdə **i** fonemi hadisənin bir əşyanın, məkanın, nəyinsə içərisində baş verdiyinin və ya onun içərisinə doğru istiqamət aldığı, bu və yaxud digər əşya, hadisə ilə birləşdiyinin, bağlanması, məxsusluğun əlamətlərini bildirir.

İl — *12 ay* — isim; bu söz hal-hazırda Azərbaycan dilində bir mə`nada işlənir (*ikinci, tarixi mə`nası üçün el sözünə bax*); (*keçmişdə il sözü yıl, yıl kimi işlənərmiş*); burada **l** fonemi **olma** faktı əlamətinə [*y fonemi isə Yerin Günəşə il-işgənliyinə və il-gək (orbit) üzrə hərəkətinə*] işarədir.

İv (isim) sözündə **v** fonemi davamiyyət anlayışı üzrə cismin **ölçülülüyü** (uzunluğu) əlamətini anladır.

İp (isim) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin** və ya **çoxluğun** (*ipin iki ucunun iki nöqtəyə bağlanması və ya uzunluğunu nəyəsə sarınması*) əlamətini göstərir. [*Qeyd edək ki, ip sözü, i foneminin çoxluq yaratma əlamətinə əsasən, bu əşyanın uzunluğu əlamətini də anladır; bu sözün tərsi pi (riyaziyyatdakı π) yığıcamlığı, bir yerə yığılmaq əlamətini anladır*].

İt sözünün iki mə`nası var:

1) **it-mək** — fe`l; burada **t** fonemi **et-mək** faktı anlamını göstərir;

2) **it** — *heyvan, ev heyvanı* — isim; burada **t** foneminin “**ic-t** əvəzlənməsi” (*itin qədimlərdə əhliləşərək hazırda ev heyvanı olması və onun qapmağı, dişləməyi, dişlərinin qapılan yerin içinə keçməyi*) və **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlı məxluqların izahı** (*itin ət yeməyi*) əlaməti nəzərdə tutulur.

Hər iki mə`nada **i** fonemi **hadisələrin əşyanın içində, içinə doğru** (*itin dişi, caynağı*) və ya **əşyanın içindən çıxaraq** (*adamın əlindən nəyinsə, məsələn, iynənin düşüb itməsi*) **xaric tərəfə** (*digər bir yerə tərəf*) **baş verməsi** halını əlamətləndirib izah edir.

İy sözünün iki mə`nası var:

1) **iy** - *qoxu* - isim kimi; burada **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada və onun hərəkətində enerjililiyə** (*iy-lənəndə atomların iy-lənəndən ayrılaraq ətrafa uçmasına*) **işarə** və **həyat** anlayışı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** (*iyi hiss etmə*) əlamətlərini göstərir.

2) **iy** - *toxuma üçün hazırlanmış vəsait; ip dolağı; toxucu maşın hissəsi* - isim kimi; burada **i** fonemi **çoxluğu**, dolaqdakı ipin, sapın, toxunma vəsaitinin uzun olmasını əlamətləndirir, **y** fonemi isə onun bir yerə sarınaraq **yığışma** əlamətini izah edir.

İz (isim) sözündə **z** fonemi **mexaniki** və ya digər tipli **qüvvənin tə`siri** nəticəsi əlamətini anladır.

İç sözünün iki mə`nası var:

1) **içmək** - fe`l kimi;

2) **iç** - *nəyinsə içi, daxili* - isim kimi;

İç sözü bütövlükdə anlayış kimi qə`bul edilmişdir və həm **i**, həm də **ç** foneminin əlamətləri burada eyni, olduğu kimi səslənir.

İş (isim) sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə baş verən **hadisədə, qüvvə tətbiqində**, digər cür **tə`sirlərdə şiddətlik** əlamətini göstərir.

Di - *di gəl! di tərpan!* - ədat; burada **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişi** (təhriki), həm də **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini (*vaxtın artıq gəlib çatdığını*) göstərir.

Ki (bağlayıcı) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamı əlamətini göstərdiyindən, onun işləndiyi cümlələrdə **bağlanış, əlaqə** və **davamiyyət** üçün şərait təmin edilir və uyğun məqsəd yerinə yetirilmiş olur.

Ü + samit sxemi üzrə **üt, üz, ün** kimi sözlər var. **Ü** fonemi **hadisənin, əşyanın, müşahidəçinin** digər bir **hadisə, əşya** və ya **həmsöhbətlə üz-üzə** olduğunu, hadisələrin bu istiqamətdə, **birbaşa, üz-üzə istiqamətdə baş verməyi** əlamətini göstərir.

Üt-mək (fe`l) sözündə **t** fonemi (*od, atəş, alov ilə*) **təmas-toxunma** anlayışı və **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **istilik** (və **vaxt**) əlamətlərini göstərir.

Üz sözünün aşağıdakı mə`naları var:

üz-mək - *üzgüçülüklə məşğul olmaq* — fe`l kimi; burada **ü** fonemi su üzərindəki, su üzündəki **üfiqi istiqaməti**, **z** fonemi isə üzgüçünün (orta qiymətli) **mexaniki**, yə`ni üzmə **qüvvəsi** təsirinin nəticəsi əlamətini ifadə edir;

üz-mək - *üzüb atmaq, kəsmək, qopartmaq* — fe`l kimi; burada **ü** fonemi üzüləcək əşya hissələrinin və bu hissələrə doğru **birbaşa birləşmə**, yapışma **istiqamətinin**, **z** fonemi isə onu üzüb qopartmaq üçün lazım gələn **mexaniki, yəni qüvvənin təsirinin** nəticəsi əlamətini ifadə edir;

üz - *nəyinsə üz tərəfi, insanın sifəti, canlının üzü; kitabın, dəftərin üzü* - isim kimi; burada **ü** fonemi üz-üzə (*digərinin üzünü görmə*) istiqaməti əlamətini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini anladır; burada **s** fonemi isə **zəif təsir** anlayışı üzrə **işıq** və ya **düşüncənin** və həm də **birləşmə, birlik, birləşdiricilik** (*kitab üzünün içindəki vərəqlərin öz içərisinə alıb birləşdirməsi*) əlamətlərini anladır. [*Buna görə də, danışılarda “insanı üzündən tanıyarlər”, “nurlu, işıqlı sifət” və s. frazeoloji vahid və ifadələrin işlədilməsi heç də təsadüfi deyildir*].

Ün (isim) sözündə **n** fonemi həm **anlaq**, həm **insan** anlayışlarını, həm də **ünvan** anlayışına aid olan danışığın **nəyəsə** (kiməsə) tərəf **yönəlməsi** və ya ondan (*cavab*) **qayıtma** əlamətlərini anladır.

Ə + samit sxemi üzrə **əl, ət, əy, əs, əz, ək, ən, əm, ər, əh!**, **samit + ə** sxemi üzrə isə **və, də, nə, hə** sözləri var. **Ə** fonemi hadisənin (əşyanın) müşahidəçiyə (danışana) və ya digər bir əşyaya (hadisəyə) tərəf yaxınlaşmasını, ona tərəf istiqamətlənərək gəldiyini bildirir: bə`zi hallarda **a** foneminə aid vəzifələri də ifadə edir. **Əy, ən, ər, nə** sözləri uyğun samitlər üzrə anlayışları ifadə etdiklərindən, **də** bağlayıcısının mə`nası isə yuxarıda **da** bağlayıcısı ilə birlikdə tə`yin olunduğundan, burada onlar üzərində xüsusi olaraq dayanmayacağıq.

Əl (isim) sözündə **l** fonemi **elə-mək** əlamətini bildirir.

Ət (isim) sözündə **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı əşya** və **canlı məxluqların** əlamətini bildirir (*ona görə də, “ətlənmək” sözü qidalanmanın tə`siri mənasında anlanmalıdır*).

Əs-mək (fe`l) sözündə **s** fonemi **zəif təsir** anlayışı üzrə **daxili** və ya **xarici qüvvə təsirinin nəticəsi** əlamətini göstərir.

Əz-mək (fe`l) sözündə **z** fonemi **z = s x s** ifadəsi ilə izah olunur. Burada **s** fonemi **xarici qüvvə təsirinin** nəticəsi və **z** fonemi bu **təsinin güclənərək orta təsir dərəcəsinə çatmış olduğu** əlamətini göstərir.

Ək sözü üç mə`nanı bildirir:

- 1) **ək-mək** — *əkin, ağac əkmək* — fe`l;
- 2) **ək-mək** — *başından rədd etmək* — fe`l;
- 3) **ək-mək** — *oğurlamaq* — fe`l.

Hər üç mə`nada **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamlarına uyğun əlamətləri ifadə edir.

Əm-mək (fe`l) sözündə **m** fonemi **həm** anlamı ilə bağlı olub **mənimsəmək** əlamətinə malikdir.

Hə — *“halı qə`bul edirəm”, “sən dediyin hal var” mə`nasındadır* — təsdiq ədatı; — bu sözdə **h** fonemi **hal** anlayışını anladır.

Ö + samit sxemi üzrə **öl, öp, öd, öt, öc, öz, ön** sözləri var. **Ö** fonemi hadisənin **öndə** olan hansısa bir fiziki nöqtədə, məkanda, əşyada baş verdiyini, natiqin müşahidəsinin və ya

məqsədinin **bu nöqtəyə, əşyaya və hadisəyə doğru yönəldiyini** və yaxud, əksinə, əşyanın hadisənin **öndən** başlayaraq müşahidəçi **nətiqə (danışana) tərəf** irəlilədiyini bildirir. Əgər, məsafənin qiyməti sıfırdırsa, deməli, hadisə **müşahidəçi-nətiqin özündə** baş verir (*məsələn, “öz” sözü*); bəzi sözlərdə (*məsələn, “öt” sözü*) məqsəd hadisələri davam etdirməkdirsə, onda nətiqin və ya irəliləyən cismin, hadisənin **“qabaqdakı əşyadan, cisimdən, hadisədən yan ötürək irəliləyişi davam etdirir”** mənası əlamətinə də fikir vermək lazım gəlir.

Öl-mək (fə`l) sözünün mənası **ol-mağın** (*yaşamağın*) **dayandırılması, önlənməsidir.**

Öp-mək — *dodağın öndəki adama, şəkilə yapışmağı* — (fə`l) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə öpüşdə iki subyektin və ya bir adamın və bir əşyanın iştiraklığını və **yapıq** anlayışı üzrə öpənin dodağının qarşdakı üzə yapıqlığı vəziyyətini bildirir.

Öd (isim) sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlamı ilə bağlı olub, **dayaq** anlayışı üzrə qıdanı **böyük təsirə məruz etmə** əlamətini göstərir.

Öc (isim) sözündə **c** fonemi **coşqun** anlamı üzrə **enerji çoxluğu, onun coşqunluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, enerjinin sərfi** və ya **mənimsənilməsi** əlamətini əks etdirir.

Yuxarıda verilən misalların təhlili göstərir ki, **sait + samit** və ya **samit + sait** quruluşlarından asılı olmayaraq əsas nəticə ikinci fonemdə, son anlayışda verilir və məzmun, məna elə bu andaca anılır, açılır və ya əldə olunur; buna misal olaraq: **ad** və **da**, **at** və **ta**, **ay** və **ya**, **ah** və **ha**, **uy** və **yu**, **uh** və **hu**, **ən** və **nə**, **əh** və **hə**, **al**, **aç** və **iç**, **öl** və **öp** və s. sözlərini müqayisə edin.

Alman dili üzrə ikisəslil sözlər

Alman dilində olan ikisəslil sözlərin mənalalarının yuxarıdakı qayda ilə araşdırılmasına baxaq.

A + samit sxemi üzrə **ab, an, As, samit + a** sxemi üzrə isə **da, ya** sözləri var.

Ab sözünü şəkilçisi [*söz birləşmələrində əsas sözdən ayrılmış halda, sərbəst də işlənir və ha, albattə, bəli, əvət kimi təsdiq ədatlarının mənası əvəzində özünü bürüzə verir. Bu cür söz birləşmələrini Azərbaycan dilinə tərcümə etdikdə “dən” çıxışlıq və “-a” yönük hallarının şəkilçilərinə uyğun bir xüsusiyyət alınır; məsələn: ab heute — bu gündən, bu gündən etibarən; auf und ab — dala və qabağa; ab und zu — hərdən bir, bəzən, vaxtaşırı*]. Burada **a** fonemi bir düz **xətt üzrə istiqamətin**, **b** fonemi isə bir tərəfdən **bərk** anlayışı üzrə **qət`iliyin**, o biri tərəfdən isə **həb** (həm, həp) anlayışı üzrə **birləşdiriciliyin** əlamətlərini göstərir.

An — sözünü şəkilçi [*bəzi hallarda sərbəst üzv (önlük) kimi söz birləşmələrində işlənir və bunlarda “... yanında” məfhumunu və eyni zamanda Azərbaycan dilindəki “an” (vaxt, məkan və həm də anmaq, anlamaq) və ünvan (nəyəsə, harayasa yönəlmə) anlayışlarında olan mənalari anladır və ya buna kömək edir; məsələn, Volqograd lieqt an der Volqa — Volqograd Volqa (çayının) yanında (sahilində, üzərində) yerləşir; An die Wand stellen — divarın yanında qoymaq, divara söykəmək; An der Stimme erkenen — səsindən tanımaq, səsindən anmaq; An die Tausend — minə yaxın (sayda); Ich denke an ihn — mən onun haqqında düşünürəm (onu anıram); Ich bin an der Reihe — növbə məndən sonrakı (yerdədir); Von heute an — bu gündən etibarən (bu günkü andan sonra); Von jetzt an — bundan belə (bu gündən etibarən)*].

As sözü — *lüğəvi mənası “tuz”-dur, yəni: 1. Təxallı qumar kağızı; 2. Sözükeçən adam, nüfuzlu adam — Hər iki mənadə a fonemi tək bir nöqtəni (subyekti, obyektı, əşyanı), s fonemi isə tə`siri (qüvvəni) və onun nəticəsini* anladan əlamətdədir.

Da sözü — *lüğəvi mənalari: 1. orada, oralarda, o yerlərdə; 2. budur (da ist er! — budur o!); 3. onda, o vaxt, o zaman; 4. necə ki, ... — a fonemi 1-ci və 3-cü mənalarda bir xətt üzrə istiqamətin, 2-ci mənadə tək bir nöqtənin, bir obyektin, bir subyektin, 4-cü mənadə isə biliyin, elmin* əlamətlərini anladır. **D** fonemi bütün mənalarda **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə, dayanışa, dayanıqlığa** işarədir. Bundan başqa 3-cü mənadə **d** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə

vaxt-zamanın əlamətini də göstərir.

Ja sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *bəli, hə, elədir* (təsdiq ədatları); 2. *bəs?, məgər?* (sual ədatları); 3. *həttə* (iştirakedici bağlayıcı) — **J** fonemi 1-ci və 3-cü mə'nada *əy-mək* anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə** müşahidə edilən **enejililik** əlamətini, 2-ci mə'nada isə **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*qavranışların, mühakimələrin*) **bir-birindən uzaqlığının** əlamətini anladır; **a** fonemi isə bütün mə'nalarda **biliyin, anlamının** və ya **anlatmanın** əlamətlərini göstərir.

Ei + samit sxemi üzrə **Ei, Eis, ein** və **samit + ei** sxemi üzrə isə **bei** sözləri var.

Ei sözü — *lüğəvi mə'nası*: *yumurta* — Burada **e** fonemi **genə** (qırağa) tərəf **uzaqlaşma** əlamətini, **i** fonemi isə **içə, içəriyə doğru istiqaməti** göstərir. Nəticədə **Ei** sözü “yumruluq, dairəvilik, çevrəlilik, ellipsoidlik, (fiziki) **nöqtəvilik**” anlamını verir.

Eis sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *buz* (isim); 2. *dondurma* (isim) — Burada **Ei** nöqtəviliyi (*bax: ei* sözünə), **s** fonemi isə həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma, yığcamlıq** əlamətini, həm də **“s-iç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə **zəif qüvvəli iç** (daxili) anlamlı **hadisələr** əlaməti (*suyun donaraq kristallaşması, buz halına düşməsi hadisəsi*) özünü göstərir. [*Qeyd edək ki, Eisen (dəmir) sözü “ən (çox, möhkəm) kristal” mə'nasına uyğun gəlir*].

Ein sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *bir, tək*; 2. *birisi (kimsə)*; 3. qeyri-müəyyən artıqlıq sifətində — Burada **ei** nöqtəviliyi (*bax: ei* sözünə), **n** fonemi isə 1-ci və 3-cü mə'nalarda **nəsnə** (*nə isə bir şey, cisim, hadisə*), 2-ci mə'nada **insan** və ya **nəsnə** anlamlarını əlamətləndirir.

Bei sözünü şəkilçisi — söz birləşməsində və ya cümlədə tək halda, sərbəst işlənir və “... yanında”, “... arxasında” mə'nalarına uyğundur. — Burada **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə eyniliyə: **ikiliyə** və ya daha artıq **çoxluğa** daxil olmanın əlamətini göstərir.

E + samit sxemi üzrə **er, es, samit + e** sxemi üzrə isə **ye** sözləri var.

Er sözü — “*o*” (kişi cinsində) *mə'nasındadır*. — Burada **e** fonemi **gen tərəfə, qırağ** **tərəfə istiqamət** əlamətini (*danışan adam üçün qıraqdakı adamı-kişini-əri göstərən bir əlamət daşıyıcısıdır*), **r** fonemi isə **ər** anlamı üzrə **kişi** əlamətini göstərir.

Es sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *o* (orta cins kateqoriyasında); 2. *bu; məsələn, ich bin es zufrieden* — *mən buna məmnunam (razıyam)*; 3. *: es regnet* — *yağış yağır*; *es ist früh* — *tezdən*; *es ist dunkel* — *qaranlıqdır*. — Bütün bu mə'nalarda **e** fonemi **gen tərəfə istiqamət**, **s** fonemi isə **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncə** əlamətini bildirir [*diqqəti qıraqdakı əşyaya, hadisəyə yönəlməyə, onunla birləşməyə xidmət edir*].

je sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *Nə vaxtsa, haçansa*; 2. *üzrə; je drei* — *üç-üç (üç üzrə; üçlər, üçlüklər üzrə)*; 3.: *je mehr, desto besser* — *nə qədər çox olsa, o qədər yaxşıdır*. — Hər üç mə'nada **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin, hadisələrin bir-birindən ayrılıqda vəziyyətinin** əlamətini, **e** fonemi isə (*danışan adam üçün*) **qırağa istiqamət** (*yanındakı sözə, məsələn: drei, mehr*) üçün bir işarə, əlamətdir.

Samit + ie sxemi üzrə **die, sie, wie** kimi sözlər var. Ümumi halda **ie** — fonem birliyi, **i** fonemi — **içə** (*daxilə*), **e** fonemi — **gen** (**qırağ**) **tərəfə** bir işarə, əlamət olmaqla, təqribən “**yenə də**” mə'nasını verərək, “**içdəki çoxluğu**” və “**içə doğru**” fikrini anlada bilir. Bunu nəzərdə tutmaq şərtilə aşağıdakı sözlərdə samitlərin də nəyə işarə olduqlarına baxaq.

Die — *lüğəvi mə'naları*: 1. Qadın cinsi kateqoriyası üzrə təkin və bütün cins kateqoriyaları üzrə cəmin artıqlı; 2. *O* (qadın), *onlar* (o adamlar) şəxs əvəzlilikləri; 3. *Hansı* (qadın) *ki, ...*; *hansılar ki, ...*; — Burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayağın** əlamətlərini anladır.

Sie sözü — *lüğəvi mə'nası*: *siz* — əvəzlilik; burada **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşməni, çoxluğu, cəmi**, həm də **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışığı, düşüncəni** bildirir. Odur ki, bu söz həm II şəxsin cəmi, həm də hörmətlə müraciətdə II şəxsin tək kimi, “**Sie**” — “*Siz*” yə'ni, “*ışıklı, düşüncəli adamsan*” mə'nasında işlədilə bilir.

Wie sözü — *lüğəvi mə'nası*: *necə?, nə cür?* — Burada **w** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya **cismlərin, əşyaların ölçülü** olması və **hadisələrin dəyişkənliyi** əlamətini göstərir.

I + samit sxemi üzrə **Ich, im, in** sözləri var. Hər üç söz-də **i** fonemi **içə doğru istiqaməti** və

ya **içdə** anlamlarını göstərir.

Ich sözü — *lüğəvi mə'nası: mən* (şəxs əvəzliyi); — burada **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin dinamikliyini** göstərməklə bərabər, **xoş** anlayışı üzrə **yaxşı psixoloji halın** əlamətini anladır ["**ich**" *deyəndə, şəxs "özünün qadirliyini, çox şeyə müvəffəq olmaq imkanını" nümayiş etdirmiş olur və "hadisələrin məhz özünə aidliyini" təsdiqləyir*].

Im sözünü şəkilçisi [*müstəqil də işlənir (məsələn, im Winter - qışda) və "özünə birləşdirmək" mə'nasına uyğun gəlir*]. Burada **m** fonemi **həm** anlayışındadır.

In sözünü şəkilçisi [əsas sözdən ayrı halda da işlənir və "*içinə*", "*içində*" mə'nalarına uyğun gəlir; *məsələn in Baku - Bakıda; in die Schule gehen - məktəbə getmək*]. Burada **n** fonemi **ünvan** anlayışındadır.

Samit + u sxemi üzrə **du, zu** sözləri var. **U** fonemi bu sözlərdə bir-birindən aralı **iki nöqtə** (*danışan və dinləyən adamlar və yaxud cisimlər, əşyalar, hadisələr*) **arasındakı məsafəni** gözə çarpdırır, **uzaqlıq** əlamətini göstərir. Samitlərin əlamətlərinə baxaq.

Du sözü - "*sən*" (II şəxsin tək əvəzliyi) *mə'nasındadır* - burada **d** fonemi **həm dayaq** anlayışı üzrə danışanın nəzərinin qarşıdakı adama **dirənişi**, zillənişi və bu nəzərin onun üzərində **dayanmasını**, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** və ya onlarla **əlaqədar hadisələri** ifadə edən əlaməti göstərir.

Zu (önlük söz) - [söz birləşməsində və ya cümlədə nəyəsə, harayasa bir istiqamət tutmaq üçün istifadə olunur; *məsələn, Ich gehe zu ihm - mən gedirəm ona (tərəf) - mən onlara (onlar gila) gedirəm*]. Burada **z** fonemi "**iç təzahür**" anlayışını əks etdirir.

Samit + o sxemi üzrə **so, wo** sözləri var. **O** fonemi yalnız tək **bir nöqtəyə, bir cismə, bir əşyaya, bir hadisəyə** işarədir.

So sözü - *belə, bu cür* (işarə əvəzliyi) *mə'nasındadır*. Burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncə, soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bu düşüncədə **birləşmə yaratma** və **zəif təsir** anlamı üzrə **daxili** və **xarici qüvvələr** (mühakimə) **tə'sirinin** bir qədər gücləndirilmiş formasının nəticəsi əlamətlərini ifadə edir.

Wo? - *lüğəvi mə'nası: harada?* (sual əvəzliyi); - burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və yaxud (əsasən) **bir nöqtədə olma** əlamətini göstərir.

Rus dili üzrə ikisəsli sözlər

Fonemlərin əlamət və vəzifələrinin universallığını rus dilindəki bəzi ikisəsli sözlərin mə'nalarını araşdırmaqla da yəqin edək.

A fonemli sözlərdən **ад, аж, аз, ай!, аль, ан, ар, ас, ась!, ай!, ах!, ба!, да, за, на, та, ха!, ша!** kimi ikisəsli sözlər var.

Ад (isim) — *lüğəvi mə'nası: cəhənnəm* — Burada **a** fonemi **sahə, məkan** və ya **fəza (tutum)**, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və **odlu** anlayışı üzrə **canlılar (adam)** ilə **əlaqədar hadisələr** əlamətlərini anladır.

Аж (bağlayıcı və ədat, danışmaq sözü) — *hətta, ...belə* mə'nalarındadır — Burada **a** fonemi **biliyin (anlamanın)**, **ж** fonemi isə **жажда** anlayışı üzrə **insan xarakterindəki ehtirasların qızgınlığı, coşğunluğu** əlamətini göstərir.

Аз sözü — rus əlifbasında **a** hərfinin köhnə adını göstərməkdən əlavə, "**азы**" (yalnız cəm halda) kəlməsini işlətməklə "*əlifba, ilk mə'lumat, əzəli, başlanğıc anlayış*" mə'nasını da ifadə edir. — Burada **a** fonemi **elmi, biliyi** (anlayışı), **з** fonemi isə **з = c x c (z = s x s kimi)** olmaq şərtində **düşüncənin (c fonemi)**

ehtizazlı (güclənmiş) variantını göstərir.

Ай! (nida) — *həm də ах!, оу!, ох!, уф!, ух!, фы! (мфы!)* nidaları yuxarıda göstərilən

Azərbaycan dilindəki nidalarla eyni mə'naya malikdirlər.

Аль və yaxud **“али”** (köhn. söz-bağlayıcı) *sözünün “yoxsa”, “məgər”, “yainki” lüğəvi mə'naları var* — Burada **a** fonemi **biliyi** və müəyyən **bir xətt üzrə istiqaməti**, **л** fonemi **ol-ma** faktını, **и** fonemi isə **ol-a** aid **məxsusluğu** ifadə edən əlamətdədir.

Ан (bağlayıcı və ədat) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə'naları var:*

1. *amma, ancaq, doğrudan da, görünür (ki)* — Burada **н** fonemi **anlaq, anlamaq** anlayışına,

2. *yox, hər halda* — Burada **н** fonemi **inkar** anlayışına uyğun əlamətləri anladır.

Hər iki mə'nada **a** fonemi **bilmə, anlama** əlamətini bildirir.

Ар (isim) — *ar (100 kvadrat metrə bərabər yer ölçüsü, hektarın yüzdə bir hissəsi)* — Burada **a** fonemi **sahə** əlamətini, **р** fonemi isə **yer** anlayışı üzrə **coğrafi yer, məkan** əlamətlərini bildirir.

Ас (isim) — *as (hava vuruş ustası, mahir təyyarəçi)* — **A** fonemi **fəzanın** və **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **с** fonemi isə **tə'sir** əlamətini bildirir.

Ас! (nida) *sözünün lüğəvi mə'nası: nə dedin?, hə?, necə?* — Burada **a** fonemi **bilmə, anlama** əlamətini, **с** fonemi **səs-istilik** anlayışı üzrə **səs** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bu bilmə, anlama ilə (maraqlanaraq) **birləşmə, birlik** yaratma əlamətini bildirir.

Ау! (nida) — *Azərbaycan dilindəki hu-u-u-u! (məsələn, bir qonşu qadının digərini çağırdıqda onun adını çəkəndən sonrakı harayı) nidası kimidir* — Burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**, **y** fonemi isə **uzaqlıq** əlamətlərini bildirir.

Ба! (nida) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə'naları var:*

1) *ba!, pa!* kimi təəccüb, istehza və s. hallardakı nidalar; — burada **б** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə insanın (*yeni mə'lumatı eşitməmişdən əvvəlki*) fikirindəki **qət'iliyin**, həm də bu qət'iliyin əsasında duran təbiət qanunauyğunluqlarının pozula bilməməsinə arxayınlığın ifadəsi əlamətini göstərir;

2) *pah!, paho!* kimi nidalar; — burada **ба!** nidasının **б** fonemi bütün bu təbiət qanunauyğunluqlarının yeni mühitdə necə (*gözlənilməz*) bir hal ala biləcəyinin əlamətini göstərir.

Hər iki halda **a** fonemi yerinə görə ya əvvəlki **biliyin**, ya sonrakı **anlamının**, ya da bu **biliyin** (*qavrayışın, təəvvürün*) müəyyən bir **xətt üzrə inkişaf istiqaməti** əlamətini göstərir.

Да (ədat) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə'naları var:*

1. *bəli, hə; məsələn, сегодня придете на занятие?* — *Да = bu gün məşğələyə gələcəksinizmi?* — *Нә (bəli);*

2. *doğrudan(mı)?, yox-a?, məgər?; məsələn, — все сдали экзамены на отлично. — Да? = — hamı imtahanlarını ə'la verdi. — Doğrudan(mı)?, (yox-a?).*

Hər iki mə'nada **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və ya bu cür **tə'sirə mə'ruz qalma** əlamətini, **hadisələrin dayanmasına** və ya **başqa istiqamətə dönməsinə səbəb** olan əlaməti, **a** fonemi isə **biliyin** (anlamının) inkişafının **xətt üzrə istiqamətinin** haraya gedəcəyini müəyyən etmək əlamətini ifadə edir.

Та (əvəzlik, qadın c.); *məsələn, та книга — o kitab.* Burada **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticələri** əlamətini, **a** fonemi isə hadisəyə, əşyaya, obyektə doğru düz **xətt üzrə istiqamət** əlamətini bildirir.

Ха! (nida) — *“yox bir...” lüğəvi mə'nasındadır* — Burada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **a** fonemi isə insanın əvvəlki **biliyinin** və təəccübə səbəb olan hadisənin **nöqtə-viliyinə** işarə əlamətini anladır.

Samit + e sxemi üzrə **де, же, не, се** sözləri var. Bu sözlərdə **e** fonemi hadisənin əşyadan, natiqdən (*danışandan*) və ya başqa bir hadisədən genə (qırağa) uzaqlaşdığını bildirir.

Bu sözlərdəki samitlərin vəzifələrinə baxaq.

Де = дескать (ara söz) — *lüğəvi mə'nası: ...miş, ...imiş, guya, belə; мы, дескать, сам виноват* — (*guya*) *sən özün təqsirkarsanmış* — Burada **Д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə

dayanıqlığı göstərir, **e** fonemi isə **gen tərəfə, qırağa üz tutmaqla** bu dayanıqlığı bir qədər pozur, yerindən tərpədir.

Же — *lüğəvi mə'nası: I (hissəcik) 1. bəs; когда же мы пойдём? — bəs biz nə vaxt gedəcəyik? ; 2. lap, hələ; пойдю, сегодня же — lap bu gün gedəcəyəm; 3. -ca, -cə şəkilçiləri ilə ifadə olunur; там же — oradaca; такой же — eləcə; 4. ki, axı; ты же хотел идти — (sən axı) getmək istəyirdin; II (bağlayıcı) isə, ancaq; я ухажу, товарищ же остается — mən gedirəm, yoldaşım isə qalır — Burada ж fonemi **jajda (жажда)** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızgınlığı, coşğunluğu, həyata can atan vəziyyətinin** və bunların **nəticələri** əlamətini, **e** fonemi isə **qırağa, gen tərəfə yön** almaqla və bu xarakterin bir qədər pozuntusu, sarsıntı halının əlamətini göstərməklə bərabər danışmada **əsas məqsədin** cümlədə **же** sözündən sonra deyiləcəyinə və ya onu deməklə açılmağına işarə verir.*

He (hissəcik) — söz birləşmələrində və sözlü nü şəkilçi kimi müxtəlif inkarlıqları bildirir. — Burada **h** fonemi **inkar** anlamını əlamətləndirir.

Ce (hissəcik) — *budur, odur kimi lüğəvi mə'naları var* — **C** fonemi həm **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili qüvvə tə'siri** və onun **nəticələri** əlamətini, həm də **soybirləşdiricilik** anlamı üzrə diqqəti **bir yerə yığma** əlamətini göstərir.

Samit + o sxemi üzrə **об, ой!, ой-ой-ой!, он, ох, от, ось, o + samit** sxemi üzrə isə **во, до, ко, но, по, со, то** sözləri və söz hissəcikləri var. **O** fonemi **ümumi fonda, ümumi mənzərədə başqalarından çox güclü seçilən, fərdilik təşkil edən və haqqında birbaşa bəhs olunan bir nöqtəni, bir əşyanı, bir hadisəni** göstərir. Bə'zi sözlərdəki samitlərin konkret vəzifələrinə baxaq.

Об (önlük) — *sözün lüğəvi mə'nası: ... haqqında, ... barəsində, ... xüsusunda, ... dair; об этом — bu xüsusda (barədə); рука об руку — əl-ələ verərək, əlbir. — Б* fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün, birliyin, qəf'iliyin** əlamətini, həm də cümlədə işlənmə yerinə görə **"həb"** anlamı üzrə eyniliyə: **ikiliyə, qoşalığa** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini göstərir.

Он (əvəzlik) sözü — *o (kişi cinsində) mə'nasını verir. — Burada h fonemi insan anlayışını* göstərir.

От (ото) (önlük) sözü — *mə'naları: 1. -dən, -dan; от начала до конца — əvvəldən axıradək; от Баку до Берлина — Bakıdan Berlinədək; дрожат от холода — soyuqdan titrəmək; день ото дня — gündən günə; 2. -in, -ın, -un, -ün; ключ от портфеля — çantanın açarı; ключ от стола — masanın açarı; 3. ... tarixli; постановление от 5 января — 5 yanvar tarixli qərar; 4. ...ilə, -lə; писать от руки — əl ilə yazmaq; год от году — ilbəil, час от часу — saatbasaat; от нечего делать — bekarçılıqdan. — Т* fonemi 1-ci və 4-cü mə'nalarda **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; qalan mə'nalarda isə bunlardan əlavə **"t-iç əvəzlənməsi"** anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaric tərəfə **baş verməsi** halını izah etmə əlamətindədir.

Ось (isim) — *ox, məhvər. — C* fonemi **soybirləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma, birləşdirmə** əlamətini göstərir; burada həmçinin **zəif tə'sir** anlamı üzrə **xarici qüvvə tə'siri** və onun **nəticələri** əlaməti də özünü göstərir.

Во sözü — *lüğəvi mə'naları: I (sözlü nü) во-первых — əvvələn, birincisi; во-вторых — ikincisi; II (söz hissəciyi) 1. bax; во, куда надо идти — bax, oraya getmək lazımdır; 2. bax, belə; во, как надо делать — bax, belə etmək lazımdır; 3. təəccüb, heyrət və sevinc bildirir; во, какую большую рыбу поймали! — gör nə böyük balıq tutmuşuq! — в* fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə yaxınlaşma (həmsöhbətin diqqətini cəlb etmə, nəyəyə yönəltmə)** əlamətini göstərir.

До (önlük) sözü — *lüğəvi mə'naları: 1. -ə, -a, -yə, -ya; -dək, -cən, -can; до города осталось 2 километра — şəhərə(dək) 2 kilometr qalmışdır; мороз доходил до 10 градусов — şaxta 10 dərəcəyə çatırdı; 2. ...qədər, ...kimi; зал вмещает до 1000 человек — zal 1000*

nəfərə qədər adam tutur; от Низами до нашего времени — Nizamidən zamanəmizə qədər (kimi); 3. ...əvvəl, ...qabaq; *до революции* — inqilabdan əvvəl (qabaq); 4. -dan, -dən, -cə, -ca; *до наступления жары* — istilər başlamadan (düşənəcən); *до наступления холодов* — soyuqlar düşüncə. — Д fonemi **dayaq** anlayışı üzrə nəyinsə, hansı fikrinsə üzərində **dirənişin**, **dayanmanın** əlamətlərini göstərir.

К (önlük) — Samitlərin bə'zi qrupları ilə başlanan sözlərin qabağında **к** əvəzində işlənir; *məsələn, иди ко мне* — *yanıma gəl*; *ко всем* — *hamıya*. — Burada **к** fonemi **haqq-hüquq**, **qüvvə** və **qıraq** (*insanın durduğu yer onun haqqı — hüququdur və yerin də səthidir və ya qırağıdır*) anlayışlarını bildirir; *məsələn, ко всем* — *hamıya* — dedikdə, həm fikrən (*hökmlü əmr, müraciət, çağırış üçün*) **qüvvə** göndərişi forması işlənir, həm də “yeni xəbər hamının payı, **haqqı** olacaqdır” fikrinin əlamətləri var.

Но sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. (bağlayıcı) *lakin, ancaq, amma*; 2. (isim kimi; danışıqda) *əmma, əngəl*; *тут есть маленькое но* — *burada balaca bir əmma var*. — Burada **н** fonemi **inkar** anlayışını bildirməklə yanaşı **ünvan** anlayışı üzrə **yönəldici** xassənin də əlaməti var.

По sözü — çoxlu lüğəvi mə'nalardan birini — içərisindən “*üzrə*” mə'nasını seçək — **П** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini və həm də **yarıq** anlayışı üzrə müstəviliyin, düz **səthin** əlamətini göstərir.

Со (önlük) — əsasən *birlik, birlikdə* mə'nalarını bildirir. — **С** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birliyin, qoşalığın, çoxluğun** əlamətlərini və bir qədər də **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili qüvvə tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir.

У + **samit** sxemi üzrə **уж, ум, усь!, уф!, ух, samit + у** sxemi üzrə isə **ну!, чу!, шу, фу!** sözləri var. **У** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun, ululuğun** (*uzun zamanın*) və **cövlanlı hadisələrin** (*hadisələrin bir başlanğıc nöqtədən inkişaf edərək, yenə də öz başlanğıcına dönməsi*) əlamətlərini anlada bilir. Bir neçə sözə baxaq.

Уж sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. (isim) *su ilanı*; 2. (zərf) *artıq, daha*; *он уже не маленький* — *o daha uşaq deyil*; *он уже здесь* — *o artıq buradadır*; 3. (ədat) *doğrudan da, doğrusu*; *уж я вас долго ждал* — *doğrusu, mən sizi çox gözlədim*; 4. (ədat) *daha*; *не знаю, как уж сказать* — *bilmirəm daha necə deyim*; 5. (ədat) *da, də*; *не так уж плохо* — *o qədər də pis deyil*. — **Ж** fonemi 1-ci və 2-ci mə'nalarda **qıjlıt** anlayışı üzrə **fiziki, dinamik qüvvə** və **tə'sirlərin, enerjinin parametrlərinin çox yuxarı hədlərə** (*məsələn, su ilanı suda çox gözəl, iti sür`ətlə üzə bilir*) çatdığı əlamətlərini, digər mə'nalarda **jajda** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızgınlığının, coşğunluğunun, ümumi halda insanların yaşamağa can atan vəziyyətinin** izahı əlamətini anladır.

Ум (isim) — *lüğəvi mə'nası*: 1. *ağıl*; 2. *zəka, zəhin, şüur*; 3. *mütəfəkkir, alim*; *лучшие умы человечества* — *bəşəriyyətin ən yaxşı mütəfəkkirləri*. — **М** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, eyni bir nöqtədə** (*beyində*), **yerdə** (*insanda*) və **həyatda mövcud olma** (*insanın həyat tərzi*), **əşyalar** (*insanlar*) və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** (*mühakimə; “təkrar biliyin anasıdır” və s.*) əlamətini göstərir. Bundan başqa bu fonem **vasitə** (*vasitəsilə*) anlayışı (*ağlın vasitəsilə müvəffəqiyyət qazanmaq*) əlamətə də malikdir.

И + **samit** sxemi üzrə **из, ин** və **samit + и** sxemi üzrə **ли (ль), ни, ши** sözləri var. **И** fonemi **iç-də, hadisənin bir əşyanın içərisində baş verdiyinin** və ya **onun içərisinə girdiyinin, bu və ya digər əşya, hadisə ilə birləşdiyinin, bağlanması, məxsusluğun** əlamətini bildirir. Bir neçə sözə baxaq.

Из (**изо**) (önlük) sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. -dan, -dən; *из Баку* — *Bakıdan*; *из дома* — *evdən*; *один из них* — *onlardan biri*; *сделано из дерева* — *ağacdan qayırılmışdır*; *из года в год* — *ildən-ilə*; 2. ...görə; 3. ...üzündən, səbəbilə; -dan, -dən; *из ревности* — *qısqanclıq(-dan) üzündən*; 4. -li, -li; ... ibarət; *квартира из трех комнат* — *üç otaqlı mənzil*; 5. -in, -in; *младший из братьев* — *qardaşların kiçiyi*. — **З** = **с х с** ifadəsindəki **с = ч** əvəzlənməsini nəzərdə tutsaq, **з = ч х с** alarıq; burada **с** fonemi **zəif tə'sir** anlayışı üzrə (nisbətən az) **daxili** və

xarici qüvvə tə'siri və onun **nəticələri** əlamətini, **ç** fonemi isə **iç** — daxili anlamının əlamətidir. Bütün mə'nalarda nəyinsə nədən ayrılması, seçilməsi üçün müəyyən **qüvvə, düşüncə** sərf olunur, **tə'sir** meydana çıxır. Görünür, **из** sözünün yaranmasında bu amillər əsas olmuşdur.

Ин (hissəcik) — *lüğəvi mə'nası: qoy, eybi yoxdur, yaxşı; ин быть по твоему* — *qoy sən deyən olsun.* — **н** fonemi **anlaq** və **ünvan** anlamı üzrə bu anlağa **yönəlmə** əlamətini göstərir.

Ли (ль) — *lüğəvi mə'nası: 1. (hissəcik) fe'llərin axırına ...mi, ...mı, ...mu, ...mü sual şəkilçiləri gətirməklə ifadə olunur: не стыдно ли? — ayıb deyilmi? не пора ли идти? — getmək vaxtı çatmadımı?; 2. (bağlayıcı) fe'llərin axırına -ib, -ib, -ub, -üb və -diyini, -dığını şəkilçiləri gətirməklə, yaxud "ya" bağlayıcısı ilə ifadə olunur; не знаю, получил ли он Ваше письмо* — *məktubunuzu alıb-almadığını bilmirəm (bilmirəm, məktubunuzu alıb ya yox).* — Burada **л** fonemi **ol-ma** və **qismən də elə-mə** faktını göstərir.

Ни (hissəcik və bağlayıcı) — *inkarlığı bildirir.* — **Н** fonemi **inkar** anlayışındadır (*ни* sözünün mə'nası "içə daxil deyil" anlamındadır).

Щи (isim) — *sözün mə'nası şi (turş kələm şorbası).* — **Щ** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə (*турş dadını*) **hiss etmənin** əlamətini bildirir.

Samit + ы sxemi üzrə **вы, мы, ты** sözləri var. **Ы** fonemi **hadisənin, əşyanın digər bir hadisənin əşyanın içərisindən** çıxdığının, **ayrılmasının** əlamətini göstərir (*göstərilən bu cür sözlərdə danışanın bir insanı digər bir qrup insanlardan, insan qruplarından seçmək, ayırmaq cəhdi hiss olunur*).

Вы (əvəzlik, II şəxsin cəm halı və hörmət mə'nasında II şəxsin tək halı) — *lüğəvi mə'nası: siz (Siz)* — **В** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, halhərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma** (*seçilmə*), ona **yaxınlaşma** və onda (*cəmlük üçün*) olma əlamətini, həm də **davamiyyət** anlamı üzrə mühitin və ya **cisimlərin** (*burada insan qrupunun*) **ölçülü** olması və dəyişkənliyi əlamətini göstərir.

Ты (əvəzlik, II şəxsin təkli) — *sən;* — burada **Т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsi** əlamətini, həm də **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqları** və onlarla **əlaqədar hadisələri izah** etmə əlamətini göstərir.

Yuxarıda gətirilən misallardan bir daha görünür ki, Azərbaycan dilindəki fonemlərin sözlərdəki vəzifə və əlamətləri alman və rus dillərinə mənsub sözlərdəki eynicür səslənən fonemlər üçün də eynidir və universalilik təşkil edirlər.

FƏSİL III. ÜÇSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ'NALARININ ARAŞDIRILMASI

Sözlərdə səslərin artımının sözləri təşkil edən fonemlərin əlamətləri üzrə mə'nalarına nə cür tə'sir etməsini tə'yin etmək məqsədi ilə bu dəfə yuxarıdakı kimi təhlili üçsəslərin quruluşları üzrə davam etdirək.

Azərbaycan dili üzrə üçsəslərlər

Əvvəlcə qeyd edək ki, sait + samit + sait sxemli sözlər əsasən iki qrupa ayrılırlar:

1) axırı **a** və **ə** fonemli sözlər; *məsələn, ala, ada, ata, ana, ara, ağa, aha!, oba, oda, ora, oha!, ula-maq, uca, ura!, ifa, era, ə'la, əba, əda, əsa, əza, adə!, ayə, ayə!, elə-mək, edə (bilmək), ilə, isə, üfə (uşaq sözü), əbə, ədə!, əkə, ödə-mək;*

2) axırı **i** (**ı, u, ü**) fonemli sözlər; *məsələn, alu, ahu, oxu-maq, ulu, umu (umu-küsü, um-*

maq-küsmək), **ali, adi, asi, ani, iti, iki, idi, iri, ihi!**, **əfi, əci** (*uşaq sözü*), **əmi, əri-mək, alı, abı, ayı, acı, aşı, arı, ağı, axı, ütü, üşü-mək, ölü**;

3) axırı **o** səsi ilə qurtaran təkcə bir **oho!** nida sözü var ki, bunu xüsusi hal kimi qə`bul edirik.

Birinci qrup sözlərin içərisində:

a) **məkan** əlamətini bildirən — **ada, ara, oba, oda, ora, uca, əba, əbə**;

b) **isim düzəldici** əlaməti bildirən — **ata, ana, ağa, ifa, era, əda, adə!, ayə, ayə!, üfə, ədə!, əkə**;

v) **xətt üzrə istiqamət** əlamətini bildirən — **aha!, ula-maq, ura!, ə`la, əsa, ilə, edə bilmək, elə-mək, ödə-mək**;

q) **bilik, elm, anlaq** əlamətini bildirən — **ura!, ifa, ilə, isə**;

d) **səth** əlamətini bildirən — **ala**;

e) **həcm, tutum** əlamətlərini bildirən — **əza, əbə, əba** kimi sözlər var.

İkinci qrup sözlərin, demək olar ki, böyük əksəriyyəti əslində **i** sonluqlu, lakin ahəng qanunu əsasında **ı, u, ü** şəklini almış sözlərdir və məxsusluğu, sözün əvvəlində gələn iki fonemin birlikdə ifadə etdiyi məzmunu, fikrə bağlılığı ifadə edirlər, həm də sözü tamladırlar, bütövləşdirirlər.

İki misalə baxaq: **ada** və **ayı** sözlərinə.

Ada (isim) sözündə əvvəldəki **a** fonemi **bir nöqtəni, bir yeri, bir sahəni səthi, d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişi, divarlılığı** (*adanın sudan qalxıqlığı və qırağa — suya çıxma bilməmək*), **düzümlülüyü** (*uzun müddət ərzində adanı təşkil edən suxurların suda əriməməsi*), hadisələrin **dayanmasını** (*yalnız adanın içərisində, quruda baş verməsini*) göstərən əlamətləri, axırdakı **a** fonemi isə **isim əmələ gətirmə** əlaməti ilə yanaşı **məkan** anlayışını da ifadə edir.

Ayı (isim) sözündə **a** fonemi bir **fiziki nöqtəni** (*ayının cismini, bədəni*), **y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və digər **obyektlərdə** (*ayda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*ovun və ayının*) bir-birindən **ayrılığı**, seçilməyi, bambaşqa olmaları (*ovun parçalanıb, şaqqalanması, ayrılması*), həm də **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*ayının*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün **lazım olan enerjinin** (*ayı qüvvəsinin, gücünün hasil olması üçün*) **mənimsənilməsi** (*ovun, meyvələrin yeyilməsi*), **saxlanması** (*bədəndəki piy qatı*) və **sərf olunması** (*bu piyin qışda enerji mənbəyi kimi olması*) əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi isə bir nöqtə ətrafında yığışan bu enerjinin, törədilən hadisələrin **“ay”-a** (ayıya) **məxsusluğunu** göstərir.

Samit + sait + samit sxemi üzrə aşağıda verilən bir sıra sözlərin onları təşkil edən fonemlər üzrə mə`nalarının əmələ gəlməsi prosesinə baxaq.

Lal (isim, sifət) sözündə əvvəlinci **l** fonemi **ol-ma** faktının, **a** fonemi **bir düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir. **La** söz hissəciyi **ol-manın** tərsidir, yə`ni ki, ol-mamaq mə`nasını verir (*bu söz hissəciyi söz önü şəklində Azərbaycan dilindəkinə nisbətən ərəb dilində çox işlənir*). Axırdakı **l** fonemi **elm-İlahiyyat-bilik-dilçilik-ağıl** qrupu anlayışları üzrə **dil** əlamətini bildirdiyindən, hərfən **lal** sözü **“dili olmayan — danışa bilməyən”** mə`nasını bildirir.

Bal (isim) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektini**, **al** hissəciyi həm **al-mağı**, həm **“al-i”** — yüksək, həm də **ol-ma** faktı əlamətini göstərir. Deməli, **bal** sözünün hərfi mə`nası **“təbiətdən alınan, ali olan** (*mal — bəhrə*)” deməkdir.

Kəl (isim) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** olmaq e`tibarı ilə **k = k' x ç = q x ç** ifadəsinə uyğundur; burada dılarxası tələffüzlü **k'** (= **q**) fonemi həm **qüvvə** anlamını, həm də **xəlg olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*heyvanlar*) əlamətini, **ç** fonemi isə **iç** anlamı əlamətini göstərir. Onda bu sözdəki **k** fonemi **iç-ə** doğru və həm də **“iç”-də** yaradan, hərfən **“iç** (daxili) **qüvvəli canlı”** mə`nasını verir; **ə** fonemi **k** foneminə tərəf **istiqaməti**, sözün **kə** hissəciyi **dartı** (dirəniş) **heyvanı** (canlısı) anlamını, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını əlamətləndirir. Deməli, **kəl** sözünün hərfi mə`nası: **“(özünə tərəf) dartı(ş) olan (iç) heyvanı”** və ya **“ək elə-yən (camışın erkəyi) xəlg olunmuş heyvan”** deməkdir.

İndi isə **kəl** sözünün görünüşçə (səslənməsinə görə) tərsi olan **lək** sözünə baxaq. Burada **l** fonemi əsasən **ol-ma**, qismən də **elə-mə** fakt-fe`lini, **ək** hissəciyi isə **ək-mə** faktını — əkini, qismən də **ək-mək** fe`lini göstərir; **k** fonemi **iç canlı** ilə bərabər **qıraqlı iç** (*qırağı olan torpağa*) əkilən canlı (*bitki*) mə`nasında olan əlamətə malikdir. Deməli, hər fən **lək** sözü bütövlükdə “**qıraqlı əkilən** (*yer, kərdi*)” mə`nasına uyğundur.

Yuxarıdakı araşdırmalardan görünür ki, sözlərdə əsas, həlledici əlamət, amil və mə`na sözün axır fonemi üzərinə düşür. Bundan əlavə, ortadakı sait ya əvvəlinci samitə, ya da axırdakı samitə daha çox bağlı və onların əlamətləndirdiyi hadisələrin istiqamətləndiricisi rolunda ola bilər.

Buraya qədərki iki və üç səslə sözlərin təhlili prosesindən görürük ki, hər hansı bir sözdəki fonemlərin uyğun vəzifə və əlamətlərini öz yerinə yazıb kiçik bir mühakimədən sonra bu sözün əsasını əslində hansı anlayışların təşkil etdiyini və sözdaxili mə`nanın lüğəvi (insanlara bəlli olan) mə`na ilə necə uzlaşdığını tapmaq lazımdır. Bu proses bütün sözlərin təhlilində eyni olduğu üçün araşdırmanı yuxarıdakı qayda ilə davam etdirməklə bərabər bundan sonra maraq dairəmizi daha da genişləndirərək nitq hissələrinin necə yaranması və ya daxili mə`nalarının nə cür alınması məsələsinə də paralel olaraq baxaq. Bunun üçün hər nitq hissəsinə aid mə`lum sözləri uyğun surətdə qruplaşdırmaq şərti ilə işimizi davam etdirək.

Fe`l nitq hissəsi üzrə

Əvvəlcə hərəkət fe`llərinə aid sözlərə baxaq.

Dol-maq, gəl-mək, qıl-maq (*namaz etmək, namaz qılmaq*) sözlərindəki **l** fonemi həm qismən **ol-maq**, həm də **elə-mək** fe`llərinin əlamətindədir.

Dol-maq sözündəki **do** hissəciyi rus dilindəki **до** önlüyünün eyni olmaqla “...qədər, ...kimi” mə`nalarındadır. **D** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayanmanın** (“*qab qədərindən artıq dolmaz*” məsəli) əlamətini göstərir.

Gəl-mək sözündəki **g** fonemi **g = q x c** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraqlı** anlayışı üzrə “gəl” deyən adamın durduğu **yerin, yer səthinin** və eyni zamanda **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə müraciət edilən **canlı**-nın əlamətini, bütövlükdə **g** fonemi gələn adamın müəyyən **güc** sərf etməli olacağına əlamətini, **ə** fonemi isə yerində durub “gəl” deyən **adama tərəf** gələnin **istiqamət** alacağına əlamətini göstərə bilər.

Qıl-maq fe`lindəki **q** fonemi həm **Həqq-Təala** anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*namaz qılmaq, onu qılanın haqqı, hüququdur*), həm də **qüvvə** anlayışının (*namaz qılan adam həm fikrən özünü toplayır, həm də fiziki qüvvə sərf edir*) əlamətini göstərir; buradakı **ı** fonemi insanın (*daxili aləmindəki diqqətinin*) **Həqq-Təalaya tərəf istiqaməti** əlamətindədir.

Yet-mək və **get-mək** sözlərində **t** fonemi qismən **et-mək** fe`lini və əsasən isə gediləcək, yetiləcək yerə **təmas-toxunma** (*oranı görür, oraya ayağı dəyir*) nəticəli anlayışı ifadə edir; **ye** və **ge** hissəciklərində isə **enerji** (**y**) və **güc** (**g**) **sərf etmək** səylərini nəzərdə tutmaqla qıraqlı tərəfdə olan məqsədə (*çatılacaq yerə, görüşüləcək adama*) doğru **istiqamətin** (**e**) əlamətini göstərir.

Dəy-mək (fe`l) sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) **dəy-mək** — məsələn, a) *nəyəsə birbaşa əllə təzyiqli toxunub dəymək*; b) *xəstəyə baş çəkmək, filankəsin evinə dəymək*; — burada **d** fonemi **ed-ir** anlayışı üzrə **birbaşa** tə`siri, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılığı vəziyyətini və bunların yaxınlaşması üçün enerjinin** (*insan hərəkətinin*) lazım olduğunu əlamətini göstərir; **də** hissəciyi **dəxi** mə`nasını və **ə** fonemi isə **dəyilənə** doğru istiqamətin anlamını bildirir;

2) **dəy-mək** — məsələn, *meyvənin dəyməyi, yetişməyi*; — burada **də** hissəciyindəki **d** və **ə** fonemlərinin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir; **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı və digər fəaliyyəti** (*məsələn, boy atmaq, meyvənin dəyməyi*) üçün lazım olan **enerjinin mənimlənməsi, saxlanması və sərf olunması**, bir sözlə həyatilik hallarının əlamətini göstərir.

Çap-maq (*atla və ya piyada*) hərəkət fe`lindəki **ça** hissəciyi **iç**-dən (*bax: ç fonemi əlamətinə*), yə`ni əvvəlinci addım yerindən sonrakına doğru **istişaməti** (*bax: a foneminin əlamətinə*), **p** fonemi isə **həp** anlayışı üzrə addımların təkrarlanmalarını, çoxluğunu əlamətləndirir.

Sız-maq, gəz-mək hərəkət fe`llərindəki **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir və nisbətən **zəif daxili tə`sirin (s) təzahür, üzə çıxma (z)** formasını əlamətləndirir.

Sız-maq sözündəki **sı** hissəciyi **iç**-dən (**s = ç**) (*qabdan*) xaricə tərəf (**ı**) nəyinsə (*məsələn suyun, ağ neftin*) zəif **daxili tə`sir (hidravliki basqı) (s)** altında hərəkət etdiyini və qabın divarından xaricə tərəfə **təzahür** etdiyinin, **üzə çıxdığının (z)** əlamətini göstərir; (*sız-manı sız-qa axınla müqayisə et*).

Gəz-mək sözünün **gə** hissəciyindəki **g** fonemi **g = q x c** ifadəsindədir və bir yerdən, yer səthindən (**q**) başlayaraq, gəzən adamın (**q**) müəyyən **enerji (c)** və nəticədə **güc (g)** sərf etməsini, **ə** fonemi isə bu enerjinin sərf edənə **aidliyinin** əlamətini nəzərdə tutur.

Qaç-maq, keç-mək, köç-mək sözlərində **ç** fonemi (*qaçılacaq, keçiləcək, köçüləcək*) yeni, təzə **iç-i (yeni yeri)**, **q** fonemi əvvəlki **yer səthinin** (məkanın) və sərf edilən **qüvvənin (qaçanın qüvvəsinin)** əlamətlərini göstərir; **k** fonemi insanın **iç** — daxili **qüvvəsinin** əlamətini göstərməklə bərabər köhnə **məkanın**, köhnə **yerin** əlamətini də anladır. **A** və **e** fonemləri uyğun **istişamətləri**, **ö** fonemi isə əvvəlcədən **mə`lum** olan (*köçüləcək*) **nöqtəyə doğru istişaməti** əlamətləndirir.

Sək-mək, çök-mək sözlərində **k** fonemi **k = q x ç** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə çöküləcək, çəkiləcək **yerin, səthin** əlamətini, **ç** fonemi onun **iç**-ini (*yerin, səthin üzünü*) göstərir; burada “**s = ç** əvəzlənməsi” şərtinə də müvafiqlik var və **s** fonemi yerdəyişmə üçün lazım gələn, sərf olunan **qüvvəni** də anladır.

Qon-maq, yen-mək, sin-mək, min-mək, dön-mək, çön-mək kimi hərəkət fe`llərində **n** fonemi hərəkət edən — **insanın** və ya **nəsnənin (məsələn, quşun)** əlamətini və onun yeni **an-da** — yeni **məkanda** vəziyyətini anladır.

Var-maq, dur-maq, gir-mək kimi hərəkət fe`llərində **r** fonemi **erq** anlamı üzrə hərəkət edən öz **enerjisinin** əlamətini və **yer** anlamı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini göstərir.

Çıx-maq hərəkət fe`lində **ç** fonemi əvvəlki **iç-i** — **yeri, məkanı, ıx** hissəciyi isə bu **iç-dən çıxma istişamətli (ı) axın** mə`nasını (**x**) və onun **nəticəsini (x)** anladan əlamətdədir.

Yuxarıdakı bütün hərəkət fe`llərinin əlamətlərindən görünür ki, sözün mə`nasının yaranmasında onun axırncı foneminin rolu daha böyükdür. Bu fonem hərəkətdəki axır, son nəticəni, vəziyyəti göstərir və bu cür fonemlərdə enerji, qüvvə əlamətləri iş üçün deyil, hərəkət üçün nəzərdə tutulur.

İş fe`llərindən **elə-mək, sal-maq, çal-maq, sil-mək, dəl-mək, böl-mək** kimi sözlərdəki **L** fonemi **elə-mək** iş fe`li anlayışındadır.

Sal-maq və **sil-mək** sözlərindəki **s** fonemi **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən zəif tə`sirli daxili və xarici qüvvələr əlamətini, **a** fonemi yuxarıdan aşağıya doğru **istişaməti (məsələn, sal fe`lində cismin Yer radiusu boyunca sərbəst düşməsi istişamətini)**, **i** fonemi isə **içəriyə** — cismin səthinə paralel **istişaməti** bildirdiyindən, **si** hissəciyi cismin səthinə paralel istişamətdə silmə qüvvəsinin tə`sirini nəzərdə tutur.

Dəl-mək sözündəki **d** fonemi **böyük qiymətə malik (xüsusi təzyiqli) tə`siri**, **ə** fonemi bu tə`sirin istişamətinin əlamətini anladır; **də** hissəciyi isə “dəxi” mə`nasında iş prosesindəki hərəkəti, mütəmadi yerdəyişməni göstərir.

Böl-mək sözündəki **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə əvvəlki **bütövlüyü, həb** anlayışı üzrə bölünənlərin **eyniliyə və ya çoxluğa (ikiliyə, üçlüyə və s.)** daxil olma əlamətini göstərir. Bundan əlavə **öl** hissəciyi əvvəlki bütövlüyün (**b**) “öl”-düyünü, parçalandığını da göstərə bilər.

Tap-maq, yap-maq, çap-maq (odunu, əti və s.), qop-maq, təp-mək, səp-mək sözlərindəki **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə yerinə (*sözə*) görə ya **eyniliyə** — **çoxluğa** daxil etməni, ya da işdəki məqsədin lap öz yerinə, öz nöqtəsinə düşməyini, yapmağı, **yapıqlığın** əlamətini göstərir. Bu

sözlərdəki **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamını (**tap-maq sözü**ndə) və “**et**”-**mək** anlayışı üzrə (**təp-mək sözü**ndə) işi, **y** fonemi işə lazım olan **enerjini**, **q** fonemi **qüvvəni**, **s** fonemi **zəif tə`siri**, saitlər isə öz vəzifələrinə uyğun hadisələrdə **istiqlamət** əlamətlərini anladılar.

Yay-maq, soy-maq, qoy-maq, dəy-mək, döy-mək kimi iş fe`llərində **y** fonemi işə lazım olan **enerji** əlamətini göstərir, qalan fonemlər isə öz vəzifələrinə uyğun şəkildə istifadə edilmişlər.

Yaz-maq, qaz-maq, poz-maq, büz-mək, düz-mək, süz-mək kimi iş fe`llərində **z** fonemi (orta qiymətli) **tə`sirin** və **təzahürün** — işin nəticəsinin əlamətini anladır.

Bur-maq, vur-maq, qur-maq, qır-maq, sür-mək, sər-mək, hör-mək, cır-maq, dər-mək, gər-mək, yar-maq, sor-maq kimi iş fe`llərində **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvəni** və ya **enerjinin digər növləri** ilə əlaqədar əlamətləri anladır.

Sağ-maq, boğ-maq, doğ-maq, yığ-maq kimi sözlərdə **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlki **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə bir əşyanın, bir yerin **səthinin** və ya **qırağının**, yə`ni bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhədinin** (*məsələn, yığımda, sağımda barmaqların ucunun, onların iç tərəfinin və əmcəyin, məhsulun ya da boğulanın boğazının tutduğu yerinin*) əlamətini, **h** fonemi boğazdakı hava və ya əmcəkdəki süd **mühitlərinin** əlamətini anladır, axırdakı **q** fonemi isə **qüvvə** anlamındadır. **S, d, y** fonemləri tətbiq olunan **tə`sirlərin**, **b** fonemi **həb** və **bərk** anlamları üzrə prosesin bir yerdə **davamlılığı** əlamətlərini anladır.

Sox-maq, tıx-maq, yıx-maq, sıx-maq, tax-maq, yax-maq, çax-maq kimi iş fe`llərində **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **axıntı** halının, **bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq**, ümumiyyətlə **dinamiklik** və ya **böyük qüvvələrə malik olma** əlamətini göstərir.

Yuxarıda verilən iş fe`llərinin təhlili göstərir ki, işi yerinə yetirmək, işi hasilə gətirmək kimi nəticələri əsasən sözün axırıncı fonemi bildirir. Çox az hallarda axırdakı, üçüncü fonem (*məsələn, p fonemi*) işin məqsədinin lap yerinə (*nişanlanmış yerə*) düşməyini anladır. Bu fe`llərdə əvvəlinci samit səs əsasən qüvvəni, enerjini, gücü əlamətləndirir.

Hal-vəziyyət fe`llərinə baxaq.

Əri-mək sözündəki **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **istilik** əlamətini, **ə** fonemi isimdüzəldici olub **əriyənin istiliyi özünə qə`bul etmə** istiqamətini, **i** fonemi isə **məxsusluğu**, yə`ni ərinəlik xassəsinin bu ərinən materialın özünə aid olduğunu anladır.

Üşü-mək fe`lində əvvəlinci **ü** fonemi üşüyənin soyuqla **birbaşa** təmasda **üz-üzə** istiqamətdə olduğunu, **ş** fonemi soyuğu **hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini bildirir, axırdakı **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** foneminin dəyişilmiş formasıdır; burada **i (ü)** fonemi **məxsusluğu** (*üşüməyin üşüyənə aidliyini*) anladır. [*Göstərək ki, ümumiyyətlə sözlərdə tarixən i foneminin ü fonemi ilə həddindən artıq, izafi surətdə əvəzlənməsi hadisəsi Azərbaycanın Şərqi dialektlərində çox güclü surətdə özünü göstərmişdir və bu mövzuda aparılmış tədqiqatlara yeni nəzərlə, fonemlərin sözlərdə əlamət və vəzifələri mövqeyindən bir daha diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı*].

Qal-maq fe`lində **q** fonemi haradasa **qal-an** adamın, əşyanın durduğu **yerin, yer səthinin, a** fonemi həmin bu qalınan məkanın, yer səthinin tərpənməz olaraq **bir nöqtədə, bir yerdə** olduğunu, **l** fonemi isə **ol-ma** fakt-fe`linin əlamətlərini göstərir. [*Qal-maq sözünün mə`nasındakı digər, əlavə bir variantda da fikir vermək lazımdır ki, bu yeri al-maq (tutmaq, zəbt etmək, məşğul etmək), öz əvvəlki vəziyyətindəki kimi öz altında saxlamaq kimi hərfi mə`nanı anladır*].

Sol-maq fe`lində **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **daxili və ya xarici tə`sirin və onun nəticəsinin**, həm də “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə “**ic**” — içlənmə prosesinin (*biçilmə, biçilənə, biçilənə, biçilənə və b. k. sözlər də bu qəbildəndir*) əlamətlərini, **ol** hissəciyi isə uyğun mə`nalı **ol-maq** fe`lini anladır.

Bat-maq, yat-maq, çat-maq, qat-maq (*harayasa, nəyəyə*) kimi hərəkət fe`llərində **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə`sirini** (*məsələn, bat sözü*ndə *suyun statik basqısı*) və **onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **et-mək** fe`l faktını göstərir; **a** fonemi **bat-maq** və **qat-maq** fe`llərində **həcm**in, **tutumun** əlamətlərini, **yat-**

maq və **çat-maq** fe`llərində isə **düz xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini göstərir. **B** fonemi **bərk** anlayışı üzrə hadisələrdəki **qəf`iliyin** (*fiziki qanunun yerinə yetirilməsinin*), **həb** anlayışı üzrə isə **eyniliyə** — **ikiliyə** (*su və batan cisim*) daxil olmanın, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyətləri üçün lazım olan enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması və sərf olunması** — həyatilik hallarını izah etmə əlamətindədir; **ç** və **q** fonemləri **məkan** əlamətini göstərir.

Gör-mək fe`lində **g** fonemi **gücün** (*gözün görmə qabiliyyətinin*), **ö** fonemi göz **önündə** olmağın, **r** fonemi həm **yer** (*görünənin*) əlamətlərini, həm **ər** anlamı üzrə görənin (*insanın, heyvanın*), həm də **erq** anlayışı üzrə görünəndən gözə gələn **ışıqın** əlamətini anladır. Qeyd edək ki, “filankəsin (*alimin*) görüşü (*nöqtəyi-nəzəri*)” dedikdə, buradakı **gör** sözündəki **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağlın, zəkanın** əlamətini anladır.

Daş-maq, ças-maq, coş-maq, şiş-mək kimi sözlərin axırındakı **ş** fonemi **iç** — daxili hadisələrin **şiddətliliyinin** əlamətini anladır; **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **o** fonemi **bir fiziki nöqtənin** (*məsələn, insanın*), **i** fonemi şişənin **iç-inin**, **d** fonemi **divarlılığın**, **c** fonemi **daxili enerjinin**, **şiş** sözünün əvvəlindəki **ş** fonemi şişənə və **ças** sözündəki **ş** fonemi isə çasana edilən tə`siri **hiss etmə şiddətliliyinin** əlamətini anladır.

Yuxarıdakı misallardan aydın olur ki, hal-vəziyyət fe`llərinə aid sözlərin axırındakı fonemlər üzrə hadisələrdə enerjililik və dinamiklik iş və hərəkət fe`llərdəkinə nisbətən azdır, ya statik xarakterdədir, ya da hadisələrin nəticələrini və əşyaların hadisədə sonrakı vəziyyətini anladır.

Nitq fe`llərinə aid bir neçə misal çəkək.

Söy-mək, sus-maq, sor-uş-maq, san-maq sözlərində **s** fonemi **düşüncənin, səsin** və **birləşdiriciliyin** (*əlaqənin, ünsiyyətin*), **y** fonemi ayrılığın, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səsin** və onun **gücünün, qüvvəsinin** əlamətlərini və **ruh** anlayışı üzrə **ağıldərrakə** ilə bağlı anlamının, **n** fonemi **an-lamağın** əlamətini göstərir.

Hür-mək sözündə **h** fonemi öndəki **mühitin** və həm də itin önündəkinin və özünün **halının**, **ü** fonemi itlə obyektin **üz-üzə** (*birbaşa*) **istiqamətinin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə uyğun əlamətin, həm **erq** anlayışı üzrə **səsin, ışıqın** (*itə görünənin*) və **enerjinin** (*itin önə, “düşməyə” və ətrafdakı qonşu itlərə səs — hürüş göndərməyi*), həm də **ruh** anlayışı üzrə **ağıldərrakənin** (*itin hürmək həvəsinin gəlməsi; onun hadisələri dərk etməsi və siqnallara hürüşlə cavab verməsi*) əlamətlərini göstərir.

Ula-maq sözündə sadəcə olaraq uzadılmış “**u...u**” səsi ilə ətrafa (**a** fonemi) **elə-mək** (**I** fonemi) mə`nası var; deməli, burada **u** fonemi həm ulantı vaxtının uzunluğuna görə **ululuğu**, həm də səsin **uzağa** çatması lüzumunu, tə`minatını əlamətləndirir; axırdakı **a** fonemi həm də söz düzəltmə vəzifəsinə malikdir.

Din-mək sözündə **d** fonemi **dayanıqlığın, dayanmanın**, nəticədə **dönüşün** (*yə`ni insanın sözü deyənə qədərki sakit, danışq vəziyyətinin, bu vəziyyətdən danışmağa başladığı andan çıxmasının, danışq prosesində dilin dişlərə və ağız boşluğundakı müxtəlif ünsürlərə, müxtəlif yerlərə dirənməsinin, sonra isə prosesin dönməsinin — danışdıqca dilin bu ünsürlərdən, bu yerlərdən çəkilərək yenə də bu cür digər dirənişləri davam etdirməsinin, ciyərlərdən gələn havanın səs tellərinə tə`sirinin və b. k. proseslərin*) əlamətlərini, **i** fonemi insan **iç-inin, iç-dəki fikirlərinin**, **n** fonemi danışanın “**anlaq**”-ının və həm də öndəki adama, adamlara bu fikri, bu anlağı çatdırmaq üzrə **ünvan** (*dinləyəniniki*) əlamətlərini anladır.

Gül-mək fe`lində **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə gülən insanda **gurluluq, bolluca daxili enerji** əlamətinin izahını, **ü** fonemi gülüş obyektinə yönəlmiş **birbaşa istiqamətin**, **I** fonemi həm qabaqdakı hadisənin **ol-masının**, həm **elə-mənin** (*gülmək hadisəsini yerinə yetirməyin*), həm də **elm** anlamı üzrə gülənin **ağıl-zəkasının, biliyinin** (*bunların hansı dərəcədə olmaqlarının da gülüşdə əhəmiyyəti var*) nümayişi əlamətlərini göstərə bilir.

Oxu-maq fe`li iki mə`nada işlənir:

1) **oxu-maq** — *kitab, qəzet, yazı oxumaq; dərs oxumaq* — burada **o** fonemi yazıdakı

hərflərin və ya dərs fənnlərinin hər biri ayrıca olmaqla bir **nöqtəni**, bir **yeri**, **x** fonemi həm **axın** anlamı üzrə hadisələrin **axıntılı halının**, **hadisələrdə iştiraklılığın**, **bir yerdə durmamaq halının**, **dinamiklik** əlamətini, yə'ni yazıdakı hərf, söz və cümlələrin ardıcıl dəyişilməsinin, oxuyan üçün maraq doğurmağının, **u** fonemi oxumağın uzunluğunun, ani olmayıb, **uzun müddətdə** baş verməyinin əlamətlərini anladır;

2) **oxu-maq** — *mahnı, nəğmə, muğam oxumaq*; — burada **o** fonemi oxuyan **bir subyektin**, bir şəxsin və həm də bir neçəsinin birdən-birə deyil, **bir obyektin**, bir mahnının oxunduğunun əlamətini, **x** fonemi həm **axın** anlamı üzrə hadisələrin **axıntılı halının**, **hadisələrdə iştiraklılığın**, **bir yerdə durmamaq halının**, **dinamiklik** əlamətlərini, yə'ni mahnıdakı, musiqidəki not və sözlərin ardıcıl dəyişilməyinin, həm də **xoş** anlamı üzrə oxuyanın **xoş əhvali-ruhiyyəsinin** əlamətini, **u** fonemi oxumağın **uzunluğunu**, yə'ni qısa taqquillərlə deyil, adi danışığından fərqli olaraq, melodikliklə icra olunmağını və səsin **uzağa**, dinləyənə ötürülməyini anlada bilir.

Yuxarıdakı nitq fe'llərinin təhlili göstərir ki, əsasən nitq əlamətlərinə malik fonem sait + samit + sait sxemi üzrə olan samitdir, samit + sait + samit sxemi üzrə isə axırdakı samitdir.

Təfəkkür fe'llərinə aid bir neçə misala baxaq.

Duy-maq, **say-maq**, **qıy-maq** (*insana, heyvana və s.*) sözlərində **y** fonemi həm **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığının**, **ayrılığının**, **yaxınlaşmaları üçün lazım olan enerjinin**, həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **digər fəaliyyəti üçün lazım olan enerjinin** əlamətini göstərir;

Duy-maq sözünün **uy** hissəciyi **uy-mağı**, **say** sözünün **ay** hissəciyi **ayrını**, **qıy** sözündəki **ıy** hissəciyi **daxildən hiss etmə** cəhdini əlamətləndirir.

Duy-maq sözündə **d** fonemi özünə aid bütün anlayışları (*bax: dayaq, edir, dövrən, odu*) və onları izah edən əlamətləri göstərir.

Say-maq sözünün **s** foneminə aid bütün anlayışları (*bax: zəif tə'sir, səs-istilik, soy-birləşdiricilik və "ç-s əvəzlənməsi"*) və uyğun əlamətləri göstərir.

Qıy-maq sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** və **qüvvə** anlayışları üzrə əlamətləri əhatə edir.

Sat-maq (*satqın*) fe'lində **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin** əlamətini göstərir, bütövlükdə sözün özü isə sadəcə olaraq **düşüncəni atmağın** mənasındadır.

Seç-mək sözü hərfən sadəcə olaraq **düşüncəni (s)** qabaqdakı(lar)nın **içərisinə (ç) tərəf (e)** **yönəldərək** məqsədlə **birləşmək**, məqsədə **çatmaq** deməkdir.

Dan-maq, **yan-maq** (*yanıb-yaxılmaq, dərdlənmək*), **qan-maq** sözlərində **an** hissəciyi **an-lağı**, **d** fonemi **dönməni**, **y** fonemi **ayrı** anlayışındakı birləşdirici **enerjini** və **həyat** anlayışındakı əlamətləri, **q** fonemi **qüvvə** və **haqq-hüquq** anlayışındadır. Qeyd edək ki, **ban-lamaq** həm təbiəti **an-mağı** (*qanmaq*), həm **an-zamanı**, həm də **bərk** anlayışı üzrə **birliyi**, **bütövlüyü** göstərir [*"xoruz öz vaxtında banlar" məsəli göstərir ki, ban-lamaq xoruzun yaşayışında onun özü üçün çox böyük, bərk əhəmiyyətli hadisədir*].

Beləliklə, təfəkkür fe'llərinə aid sözlərdəki fonemlərin anlayışları üzrə əlamətlər ən geniş, həyati əhəmiyyətli fikirlərə əsaslanır; bu isə təbiidir.

Sifət nitq hissəsi üzrə

Sait + samit + sait sxemli sözlər.

Sait + samit + a sxemli, yə'ni axırı **a** fonemli sözlərə aid: **ala**, **uca**, **ə'la** sifətlərində bu fonem uyğun sıra ilə **səthin**, **məkanın** və **xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir.

Ala sözünün **al** hissəciyi həm **qırmızılığı**, rəngliliyi, həm **ol-ma** faktını, həm də **al-çox**, **çoxsaylılığı** anladır.

Uca sözündə **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluluğun** (*burada hüdürlüyün*), **c** fonemi **enerjililiyin** əlamətlərini göstərir.

Ə'la sözünün **ə** fonemi keyfiyyəti qiymətləndirən insana - **danışana** və ya uyğun əşyaya **tərəf istiqamətin**, sözdəki **l** fonemi **al** anlayışı üzrə **çoxsaylılığın**, **yuxarılığın**, həm də **elm** anlayışı üzrə **biliyin**, **ağlın** əlamətlərini göstərir.

Axırı **i** (**u, ü, ı**) fonemli sözlərə aid **ulu, ali, adi, ani, iti, iri, ölü, acı** sifətlərini göstərə bilərik. Bu sözlərdə axırıncı fonem(lər) **məxsusluğun, içə daxilliyin** əlamətini izah edə bilər.

Ulu sözündəki **ul** hissəciyi **uzun müddətə ol-mağın** anlamını göstərir.

Ali sözündəki **al** hissəciyi **çoxluğun, çoxsaylılığın** anlamını izah edir.

Adi sözünün **ad** hissəciyində **a** fonemi **biliyin**, bilmənin, **d** fonemi fikrin üzərində **dayanmanın, dirənişin** əlamətini izah edə bilər.

Ani sözündəki **an** hissəciyi **anı** — kiçik bir zamanı əlamətləndirir.

İti sözü iki mə'nada işlənir:

1) **iti** — *böyük sür`ətli, tez gedə bilən;*

2) **iti** — *kəsərli, yaxşı kəsə bilən; iti bıçaq, balta və s. alətlər;*

Hər iki mə'nada **iti** sözünün **it** hissəciyindəki **t** fonemi “**t - ç** (iç) əvəzlənməsi” anlamında olmaq şərtilə “**içə doğru** (*kəsilənə, yarılanə, harayasa çatılana tərəf*) tə'sir” əlamətini göstərir.

Iri sözünün **ir** hissəciyindəki **i** fonemi **çoxluğun** əlamətini, **r** fonemi **yer, enerji** anlamlarına uyğun əlamətləri göstərir.

Acı sözünün **ac** hissəciyindəki **a** fonemi həm acı olan əşyanın həcmi, tutumunu, həm də onun **bir xətt üzrə** insan ağızındakı duyğu toxumalarına tə'sir **istiqlamətini**, **c** fonemi isə dadına baxılan əşyadakı **enerji coşğunluğunu** — yandırıcılığı (*ağızdakı, mə`dədəki acışmanı*) əlamətləndirir.

Ölü sözündəki **öl** hissəciyində **l** fonemi həyatda **ol-manın**, **ö** fonemi isə bunun **ön-lənməsinin**, yə`ni bu həyatda **ol-manın dayanmasının** əlamətini göstərir.

Samit + sait + samit sxemli sifətlər.

Kal, bol, dul, çil, şil, mil, lül sifətlərində **l** fonemi **ol-ma** faktını əlamətləndirir.

Kal sözü iki mə'nada işlənir:

1) **kal** meyvə — *yetişməmiş meyvə;*

2) **kal** insan — *biliksiz, mədəni səviyyəsi aşağı olan, sözünü yerində işlədə bilməyən, müəyyən inkişaf səviyyəsinə çata bilməyən və b. k. xüsusiyyətlərə malik insan;*

Kal sözünün **k** fonemi **iç qüvvəni və iç haqqı** — özünəməxsusluğu, **ka** hissəciyi **a** foneminin əlamətləndirdiyi **tutumdakı, həcmdəki iç haqqın, iç - qüvvənin iç-lənməsini** (*vurulmasını, biçilməsini*) əlamətləndirir.

Bol sözünün **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə - çoxluğa daxil olmanın**, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir yerin*) əlamətlərini göstərir; **bo** hissəciyi **bir nöqtədəki çoxluğu, birləşdiriciliyi** anladır.

Dul sözünün **d** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** (qadınları) **və onlarla əlaqədar hadisələri**, həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt-zamanı**, həm də **dirəniş, dayanmanı**, **u** fonemi **uzunmüddətliliyi, du** hissəciyi bu “**odlu-luğun pozulmasını**” əlamətləndirir.

Çil sözünün **çi** hissəciyi **iç-in tərsini, qeyri-iç-liyi**, yə`ni eyni olmamağı, (*rəngin*) pozulmağını əlamətləndirir.

Şil sözünün **şi** hissəciyi **iş-in tərsini**, yə`ni işdən düşməni, **şiddətli tə'sirin iç-ə** (*bədənə, ayağa*) vurmasını əlamətləndirir.

Mil sözünün **mi** hissəciyi **həmi** anlamını, yə`ni **həmməxsusluğu** — uzunlu **ol-manı** (**l**) əlamətləndirir.

Lül sözünün **lü** hissəciyi üz-üzə (*yer səthinə perpendikulyar vəziyyətdə*) ola bilməməyin, dayanıqlığı itirməyin anlamını göstərir.

Kip, ləp, çəp, köp kimi vəziyyət — sifət göstərən sözlərdəki **p** fonemi **həp** anlayışını, yə`ni vəziyyətə uyğunluğu əlamətləndirir.

Kip sözünün **k** fonemi **iç haqqı, iç qüvvəni əlamətləndirir**, **ki** hissəciyi **iç haqqa** özünün bağlılığını, **məxsusluğu**, yə`ni sıxlaşmanı və bunun üçün qüvvənin bu **iç-ə** tətbiq edilməsi lüzumluluğunu göstərir.

Ləp sözünün **l** fonemi **ol** faktını əlamətləndirir, **lə** hissəciyi **ol-ma** faktına yaxınlığı (*olmağa doğru istiqaməti*), **p** fonemi isə şirinliyin, dadın müəyyən qədər **pozulmasını** anlada bilər.

Çap sözünün **ç** fonemi **iç** anlamını əlamətləndirir, **çə** hissəciyi “**içə doğru**” **istişamət**in, **p** fonemi ilə birlikdə bu **içə doğru** olmanın, **iç**-in **pozulmasının** (“*nə o yanlıq, nə bu yanlıq*”) əlamət və anlamları göstərə bilir.

Köp sözünün **kö** hissəciyi **iç qüvvənin**, **iç haqqın (k) öndəkinə (ö)**, yə`ni mə`də divarına və ya köpü (köpüyü) yaradan qovuc pərdəsinə **içdən tə`sirini** anladır.

Laf, saf sifətləri üzrə **f** fonemi **laf** sözündə **faniliyin**, **puçluğun** anlamlarını göstərərək, danışıqdakı fikirlərin bir-biri ilə düz gəlməməyinin və ya söhbətin **sür`ətli** olması ilə əlaqədar olaraq məntiqin **pozuluşunun** əlamətlərini, **saf** sözündə isə **ifa, ifadə** anlayışları ilə əlaqədar əlamətləri göstərir.

Laf sözünün **l** fonemi həm **elm, dilçilik**, həm **ol**-ma faktını əlamətləndirir, belə ki, **la** hissəciyi **ol**-manın tərsini, yə`ni **olmamayı**, danışığa, elmə, İlahiyyətə və b. k. anlayışlara dəxlinin olmamasını anlada bilir.

Saf sözünün **s** fonemi həm **düşüncəni**, həm də **daxili** və **xarici qüvvə, səs, işıq** (Nur) əlamətlərini bildirir, **a** fonemi **əhatəliliyi, həcmi, tutumu** göstərir.

Yad, şad, cod, bəd sifətlərində **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanmanı, dirənişi** (*hadisələrin dayanmasını, divarlılıq — keçilməzlik əmələ gətirməsini*), əvvəldəki iki sözdə (**yad, şad**) əlavə olaraq, bə`zən **odlu** anlayışı üzrə **canlıni** (*adamı*) əlamətləndirir.

Yad sözünün **y** fonemi həm **ayrı** anlayışını, həm də hərəkətdə müşahidə edilən **enerjini** əlamətləndirir, **ad** hissəciyi bə`zən **adam** mə`nasını (*ayrı adam*), ya da **dirənişə, dayanmaya (d)** tərəf **istişamət-lənmiş** kimi anlam göstərə bilir.

Şad sözünün **ş** foneminin **ş = ç x s** ifadəsindəki **iç-i (ç)** və **düşüncəni, sevinci (s)**, yə`ni içdəki, daxildəki **sevincin şiddətliliyini** əlamətləndirir.

Cod sözünün **c** fonemi **iç enerjini, od** hissəciyi isə bir **nöqtədə, bir yerdə dayanmanı, dirənişi** əlamətləndirir.

Bəd sözünün **b** fonemi **təbiət** və **bərk** anlayışını bildirməklə bərabər **qəf`iliyin, bütövlüyün, bərkliyin** əlamətlərini bildirir, yə`ni **bəd** sözündə bu əlamətlər yığılaraq birlikdə “*işlər dirənişə, dayanmağa qədər çatmışdır*” hərfi mə`nasını göstərir.

İndi isə **mat, şit, qıt, lüt, küt, lət, mət** kimi əşyanın vəziyyətini göstərən sifətlərə baxaq.

Mat sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**iç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin insanın **içində** (*daxili fikirlərində, düşüncəsində*), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq xaricə tərəf** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. Sözün **m** fonemi **həm** və ya **uyğun** anlamı üzrə **eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə** və ya **həyatda mövcud olma əlamətini, əşyalar və hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq və oxşarlıq əlamətlərini, at** hissəciyi isə bu əlamətlərin **at-ılması, pozuluşu** anlamını üzə çıxarır.

Şit sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın dadbilmə üzvlərinə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə`sir** və **onun nəticəsi** əlamətini göstərir; həm də qeyd edirik ki, burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalanan canlı məxluqlarla əlaqədar əşya və hadisələrin** əlamətini göstərir. Sözün **it** hissəciyi **it-mə** mahiyyətini və **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **hissin şiddətliliyi** əlamətini anladığından, bütövlükdə **şit** sözü **dadın, duzun it-məsini**, olmamasını anlada bilir.

Qıt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyaların **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**iç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin insanlar **içində** (*cəmiyyətdə, insanlar arasında, onların düşüncəsində*), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq xaricə tərəf** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. Sözün **q** fonemi əşyaların **haqqını**, insanlar arasında yayılma, var olma **hüququnu** göstərdiyindən, **it** hissəciyi ilə bu hüququn itdiyinin, var olmamasının, aradan qalxdığını anlada bilir.

Lüt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyanın (*insanın*) **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; **ü** fonemi birbaşa **istişaməti**, **l** fonemi **ol** anlamını əlamətləndirdiyindən, **lüt** sözü insanın anadangəlmə, təbii halını, geyinməmiş vəziyyətini anlada

bilir.

Küt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyaya, yə'ni kəsicici alətə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** (*məsələn, barmaqla*) **hiss edilə bilən tə'sir və nəticədə onun halının necə olduğunun** əlamətini göstərir; **k** fonemi **qüvvə** əlamətini göstərdiyindən, **üt** hissəciyi bu kəsicilik qüvvəsinin itdiyini, olmamasını göstərə bilir.

Lət sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyanın, meyvənin **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**İç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın, meyvənin **içində və xarici üzündə** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. **L** fonemi **ol-ma** faktını, **ət** hissəciyi isə meyvənin **ət kimi, ətə oxşar, ətinin** olmasını anlada bilir.

Mət sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın dadbilmə üzvünə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə'sir və onun nəticəsi** əlamətini göstərir; həm də qeyd edirik ki, burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalanan canlı məxluqlarla əlaqədar əşya və hadisələrin** əlamətini göstərir. **M** fonemi **həm** anlamına **uyğun** əlaməti göstərdiyindən, dadın nisbətən xoş, **uyğun** gəldiyini anlada bilir.

Lay (*lay-lay*), **zay, key, çiy, göy** (*çalar, rəng*) sifətlərində **y** fonemi ümumi halda **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyətinin, uzaqlığının izahı** əlamətini göstərir.

Lay sözünün **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **l** fonemi isə **ol-ma** faktının əlamətlərini göstərdiyindən, bütövlükdə **lay-lay** sözü bir yerdə olan əşyaların **lay-lay, ayrı-ayrı-lığından** xəbər verir.

Zay sözünün **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini, **s** fonemi **zəif tə'sir** anlamı üzrə **daxili və xarici qüvvələrin** və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşığın** (Nurun) və **düşüncənin** əlamətini, **ay** hissəciyi isə **ayrı** anlamını ifadə etdiyindən, bütövlükdə söz **daxili və xarici qüvvələrə tab gətirməyən**, hasilə gətirmək üçün **düşünülmüş** (*layihələndirilmiş*) əşyaya **uyğun gəlməyən** mə'nasını verə bilir.

Key sözünün **e** fonemi **gen tərəfə, qırağa** getməni (*normal haldan uzaqlaşmanı*), **y** fonemi həm **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlılığının, ayrı** olmasının əlamətini göstərir. **K** fonemi **k = iç k' = iç q** ifadəsi ilə izah edilir; burada **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlamında olduğundan, **key** sözündən “**bu insan həyatda özünə yer tuta bilmir, həyatdan uzaqdır**” hərfi mə'nasını ayırd edə bilərik.

Çiy sözünün **ç** fonemi və **çi** hissəciyi **iç-ə** (*öz materialına*) aidliyi, **y** fonemi isə **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** əlamətini göstərir. Deməli, bu söz “**əşya** (*yeyinti məhsulu*) və yaxud naşı insanın düşüncələri əvvəldən necə idisə, eləcə də qalmışdır” hərfi mə'nasını izah edə bilir.

Göy (*çalar, rəng*) sözünün **g** fonemi **g = c x q** ifadəsindədir; burada **c** fonemi işıq şüasının, işıq dalğasının **enerjisini**, **q** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə bir şeyin, **bir əşyanın səthinin** və ya **mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi sərhəddinin**, anının əlamətini bildirir; **ö** fonemi **öndə** olmanın və ya işığın, işıq şüasının **öndəkini yanlayaraq onu ötməsinin** və hərəkəti bu sayaq da davam etdirməsinin əlamətini göstərir. Bu sözdə **y** fonemi **ayrı** anlayışdakı əlaməti göstərməklə yanaşı **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə, fiziki və digər obyektlərdə** (*ışıq şüasında*) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini də izah edə bilir. Deməli, **göy** sözünün deyilişi vaxtı **g** fonemi tələffüz edildikdə **güc** (*daha enerjili işıq mənbəyi*), **ö** tələffüz edildikdə **öndəki** istiqaməti, **gö** hissəciyi güc mənbəyindən çıxan şüanın qarşısında, nəsə, digər (*ayrı*) bir enerjili zərrəciyin, hissəciyin, səthin, materialın, yə'ni **öy**-ün olduğunu anlatmış olurlar; **g > y** olduğundan, yə'ni enerji mənbəyinin **gücü** (**g**) **öndəki** hissəciyin (**öy**) **enerjililiyindən** böyük olduğundan, işıq şüası ya hissəciyi **ötüb** (**ö**) keçərkən dalğavari hərəkət yaranır və şüa hərəkəti elə bu sayaq da davam etdirir, ya öndəki material, səth tərəfindən enerjinin bir hissəsi udulur, bir hissəsi isə qaytarılır və insanlar məhz bu qaytarılmış payı, çaları göy rəngində görürlər və rəngi, çaları beləcə də adlandırırlar. [*Qeyd edək ki, isim nitq hissəsi kimi göy (səma, asiman)*]

sözü əsasən buradan (sifətdən) yaranmışdır. Lakin onu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, hər cürə **güc** (g) mənbəyi də məhz ümumi **öy-ümmüz** — evimiz olan **Göydədir** (görünür, ilkdən bu ərazidə yaşamış Azərbaycanlılar bunu bilirmişlər və Azərbaycanın üçrəngli bayrağının yuxarı, göy zolağı buna bir rəmz, simvoldur)].

Bic, gic, gəc sifətlərinin araşdırılmasına baxaq.

Bic sözünün **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi**, hərəkətlərdəki **dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi** əlamətlərini, **b** fonemi **təbiət** anlayışını (“*bicin təbiəti belədir — biclik etməkdir*”), **i** fonemi bu xassələrin **bicin öz içində** olduğunu, **özünə məxsusluğunun** əlamətini göstərir.

Gic sözünün **c** fonemi **cüz`i** anlamı üzrə **enerji azlığı, kiçildicilik** əlamətlərini, **i** fonemi bu xassələrin **gicin öz içində** olduğunu, **özünə məxsusluğunun** əlamətini göstərir.

Gəc sözünün **c** fonemi **coşqun** əlamətindən əlavə **enerji-vaxt-zaman** anlayışının əlamətlərini də göstərə bilir; bu sözdə **ə** foneminin sayəsində **c > g** olaraq, **c** foneminin göstərdiyi **zəmanə** əlaməti “insanın **gücünü** (g), qabiliyyətini üstələmişdir” fikrini yaradır; bu səbəbdən də **gəc** sözü hərfən “insanın bu zəmanədə, bu vaxtlarda özünü zəif, qalib gələ bilməyən kimi hiss etdiyi” fikri gizləncə söz mə`nasında iştirak edir.

Xas, pis, pəs, nəs sifətlərində **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili** və ya **xarici qüvvə tə`siri və onun nəticələri** əlamətini göstərir.

Xas sözünün **x** fonemi həm **xoş** və həm də **xarab** anlamlarını ifadə edə bildiyindən, “hər bir əşya və hadisənin özünün xaslığı, xasiyyəti, xüsusiyyəti var” fikri **xas** sözü ilə özünü doğrultmuş olur.

Pis sözünün **p** fonemi əşya və hadisələrin **pozuluşu** əlamətini göstərir; **is** hissəciyində **s** foneminin ifadə etdiyi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətindən və, həmçinin, **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncə** əlamətindən başqa “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bunların “**ic-lənməsini** — heçə enməsinə” də ifadə edə bilir.

Pəs sözünün **p** fonemi əşya və hadisələrin **pozuluşu** əlamətini, **əs** hissəciyi **əs-mə**, titrəmə halının əlamətini göstərir [*səsin titrəməsi, səs dalğalarının yaranması da buraya daxildir; “pəsdən oxumaq” məfhumunda səsin ucadan deyil, alçaqdan gəlməyi nəzərdə tutulur*].

Nəs sözünün **nə** hissəciyi hadisə nəticəsinin heçliyinin, **inkarının** əlamətini izah edir [*məsələn, insanın “nə olsun ki? — heç nə! heç nə yoxdur, heç nə ifadə etmir!” düşüncələrini yada salaq. Rus və Avropa dillərində olan “ноль”, “нуль” sözləri də “nə olsun?! — heç nə!” düşüncəsində olan inkarlığa aid olan mə`nadadır*].

Baz-lıq (aşbazlıq, itbazlıq, quşbazlıq), **daz-lıq** (keçəllik, tükü olmayan baş), **saz-lıq** (vəziyyət), **boz-luq** (rəng), **biz-lik** (iti ucluluq), **düz-lük** (xəttin, adamın, sahənin, hesabın düzlüyü) sözlərində **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **təzahür** əlamətini göstərir.

Baz sözünün **b** fonemi həm **təbiət** anlayışının, həm də **həb** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil olma**, təkrarlama əlamətini göstərir [*baz sözündə təxminən “təbiəti həmişə belədir” mə`nası da dolayısı yolla, gizli şəkildə iştirak edir*].

Daz sözünün **d** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla əlaqədar hadisələrin** əlamətini ifadə edir; **z** foneminin **z = s x s** ifadəsindəki **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili və xarici qüvvə tə`siri və onun nəticəsi** əlamətini, sözün **az** hissəciyi bu “**odun**” — **sağlamlığın, dayanıqlığın azmasının, azalmasının, itməsinin** anlamını göstərir.

Saz sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) **saz** — *maşın, mexanizm, avadanlığın saz-lığı* — sifət kimi; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə** yığma (*montaj*) əlamətini, (zəif) **tə`sir** anlamı üzrə **maşın hissələrinə daxili və xarici qüvvə tə`siri və onun nəticəsi** (*qüvvələrə və digər tə`sirlərə onun bütün istismar müddəti ərzində tab gətirmək*) əlamətini, **a** fonemi isə *maşındakı bütün hissələrin sayını nəzərə almaqla tutumu*, yə`ni *maşının tamlığının, bütövlüyünün, bütün hissələrinin öz yerində olmasının* əlamətini göstərir.

2) **saz** — *insan bədəninin saz-lığı, sağlamlığı* — sifət kimi; burada **s** fonemi **soy-**

birləşdiricilik anlayışı üzrə **bir yerə** yığma (*tam anatomik quruluş*) əlamətini və “ç-s əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **insan iç-inin** (*içalatın, bədəninin*) əlamətini göstərir.

3) **saz** — *çalğı aləti* — isim kimi; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə** yığma əlaməti (*maşın sxemi üzrə hissələrin qurulması kimi sazda da simlərin aşıqlarla dartınıb burulması, sazlanması əməliyyatı var*) və **səs-istilik** anlayışı üzrə **səsin** (*sazın, tarın, ümumiyyətlə simli alətlərin sazlanması vaxtı simlərin tarımlarının dəyişdirilməsi və ya istilikdən, digər təsirlərdən səslərin dəyişməsi; köklənmə və çalınma səsləri*) əlamətini göstərir.

Dik (*vəziyyət*), **kök** (*adam, heyvan*) sifətlərində **k** fonemi **iç haqqın, iç qüvvənin** əlamətini göstərir.

Dik sözünün **d** fonemi **dayaq** anlayışını, **i** fonemi **iç-ə** (*Yer kürəsinin mərkəzinə*) doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir.

Kök sözünün **ö** fonemi bu köklük hadisəsinin əşyanın (*kök insanın, kök heyvanın*) **özündə, öz daxilində** baş verməyinin, **özünə aidliyin** əlamətini göstərir.

Yaş, çaş, boş, xoş, şiş sifətlərində **ş** foneminin **ş = ç x s** ifadəsinə əsasən **iç-dəki** və ya **iç-ə** (**ç**) təsirlərin (**s**) **şiddətliliyinin** (**ş**) əlamətini göstərir. Bundan əlavə **çaş, xoş** sifətlərində **ş** fonemi insanda **düşüncənin** (**s**) **şiddətliliyi** əlamətini də göstərir.

İndi isə **şan** (**şan-şan**), **gen, tın** (**tın-tın**), **şən** sifətlərindəki fonemlərin mənaəmələgətirici əlamətlərinə baxaq.

Şan (**şan-şan**) sözünün **an** hissəciyi **məkanın, gen** sözünün **en** hissəciyi **qıraqdakı** (gendəki) **məkanın** əlamətlərini göstərir.

Tın (**tın-tın**) sözünün tələffüzündə **t** fonemi bu cür danışq **təsirinin** əlamətini, **ı** fonemi isə səsin **iç-dən** (*boğazdan*) çıxıb **ünvan-a** (*buruna və burundan*) **yönəlməyin** (**n** fonemi ilə) əlamətlərini göstərir.

Şən sözünün **ən** hissəciyi **ən çox** anlayışını və **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsinə əsasən **iç** (**ç** fonemi) **düşüncə-nin**, sevincin (**s** fonemi) **şiddətliyi** (**ş**) əlamətlərini anladır və buradaca da **n** fonemi **insan** və **ünvan** anlayışlarının (insana aidliyi) əlamətlərini göstərir.

Tam (*tamamilə*), **düm** (*düm-düz, düm ağ*), **dəm, kəm** (*kəsir, kəm-kəsir*), **nəm** (*yaş əşya*) sifətlərində **m** fonemi **həm** anlayışına uyğun əlaməti ifa edir.

Tam sözünün **ta** hissəciyi **ta** (*məsələn, ta oralaradək, ta dərs qurtarınca və s.*) anlamını (*bax: ta sözünün əlamətlərinə*) ifadə edir.

Düm sözünün **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişlilik, dayanıqlılıq** əlamətlərini göstərir.

Dəm sözü iki mənadada işlənir:

1) **dəm** insan, **dəm-lənmiş** — *kefli insan* — sifət;

2) **dəm** — *çay dəmi, içilmək üçün dəmlənərək hazır olmuş çay* — isim.

Hər iki mənadada **d** fonemi **odlu**-canlı anlamının **od** hissəsinin, **dayaq** anlayışı üzrə **böyük təsirlərə**, yəni bu **od-un təsirinə məruz qalma** əlamətlərini, **əm** hissəciyi **od-u əm-məyi**, yəni **od-u qəbul** edərək özünə birləşdirməyi (**həm** sözünə oxşar) göstərir; sözün **də** hissəciyində **d** fonemi (*bax: də, dəxi sözlərinə*) həm də **ed-ir** anlayışının əlamətini göstərə bilir. [*İnsanın dəmlənməsi üçün içilən spirtli içkilər də od-lu sözü əlaməti ilə əlaqədar qəbul edilmiş*].

Kəm sözünün **kə** hissəciyi **ək-məyin** tərsi olub **iç haqqın** (**k**) azalmasının əlamətini göstərsə də, **kəm** sözü tarixən **kəsir** sözünün **kəm-kəsir** formasından (*yəni, kəs sözündəki s fonemi atılmış və m fonemi ilə əvəz edilərək*) yaranmışdır.

Nəm sözünün **nə** hissəciyi **nəsnə** anlayışı-əlamətini (*suyu, nefti, uşaq sözü olan “nəm-nəm” eləməyi* — *yeməyi və s. nəm-lənmə səbəbkarlarını*) göstərir.

İndi isə, axırıncı fonemi **r** olan bir neçə üçfonemli sifətlərə baxaq.

Dar sifəti aşağıdakı mənalarda işlənir:

1) **dar** — *dar keçid, dar paltar*; — burada **r** fonemi **yer** anlamı üzrə **coğrafi** və ya **əşya yeri** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişlərə məruz qalma** əlamətini, **a** fonemi ya **xətt üzrə istiqamət**, ya da həcm, **tutum** əlamətini göstərir.

2) **dar** — *dar düşüncə*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağlın, zəkanın** əlamətini

göstərir, **d** və **a** fonemlərinin əlamətləri isə 1-ci mə`nadakı kimidir.

Kar sözü aşağıdakı hallarda işlənir:

1) *kar adam*; 2) *kar səs*; — sifət kimi; burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə enerjinin **səs** növünə aid əlamətini, **k** fonemi isə karlığa səbəb olan **iç qüvvənin** əlamətini göstərir;

3) *insana kar etmə, tə`sir etmə* — fe`l kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə insanın **ruhuna, anlağına** tə`sir əlamətini, **k** fonemi isə insana kar edən **qüvvənin** əlamətini göstərir.

Kor — *kor adam, kor heyvan* — burada **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **işıq**, həm **ruh** anlamı üzrə **ruhun** və həm də **ər** anlamı üzrə (*kor olmuş*) **insanın** və ya **heyvanın** görmə qabiliyyətinin əlamətlərini, **o** fonemi ya yığcam bir **nöqtənin** (*göziin*), ya bir **subyektin**, bir **insanın** və ya bir **heyvanın** əlamətini, **k** fonemi korluğa səbəb olan, özünəməxsus **iç qüvvənin** əlamətini göstərir.

Xar sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) *xar* — *xar olmuş adam*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun, ağıln, zəkanın** əlamətlərini, **x** fonemi **xarab** anlamı üzrə psixoloji əhval-ruhiyyənin əlamətini, **a** fonemi isə bir **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir;

2) *xar* — *xar tut (tut meyvəsinin növü)*; — burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə meyvəyə aid **enerjililik** əlamətini, **x** fonemi **xoş** anlamı üzrə bu meyvəni yeyən adamın **yaxşı psixoloji hala malikliyi** əlamətini, **a** fonemi meyvənin malik olduğu **həcm**in əlamətini göstərir.

Şor sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) *şor* — *şor (duzlu) yemək, şor su* — sifət kimi; burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə şorluluğa, duzluluğa aid kimyəvi **enerji** və həm də **ruh** anlamı üzrə **zəkanın**, (*duyğu üzvünün*) bu şorluluğu duyma əlamətlərini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **daxili hadisələrin, hissın əlamətini, o** fonemi isə dadı hiss etmənin **bir nöqtədə** (*uyğun hissetmə üzvündə*) olmağı əlamətini göstərir;

2) *şor* — *ağartı, azca duzlanmış süd məhsulatu növü — bu mə`na əvvəlki mə`nanın əsasında bir söz kimi düzəldilərək alınmışdır* — isim kimi; burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə ağartının **enerjililiyi**, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə daxili **enerjinin** və **hissin** şiddətliliyi əlamətini göstərir.

3) *şor* — *şorgöz kişi* — sifət kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun** əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **hissin şiddətliliyi** əlamətini, **o** fonemi isə bir **subyektin** (*şorgöz kişinin*) əlamətini göstərir.

Mor — *alamor, yarıyemiş meyvə* — burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə meyvənin **enerjililiyi** əlamətini, **mo** hissəciyi isə bu enerjinin (*hələlik*) **bir yerə yığılma** əlamətini, geniş, yüksək dərəcədə, tam inkişaf etməmiş vəziyyətini göstərir.

Gur — burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə, işıq, istilik və ya enerjinin digər növlərinə** uyğun anlam və əlamətlərini, **u** fonemi **iki nöqtə üzrə istiqamət** olmaq şərti ilə enerjinin bir nöqtədə mövcud olmağının deyil, **uzağa** verildiyinin, hərəkətin olduğunun əlamətini, **g** fonemi isə hərəkətin **güclülüyünün**, enerjinin bolluğunun əlamətini göstərir.

Zır sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) *zır* — *qanmaz, zırrama adam; dilbilməz* — sifət kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun, ağıln, zəkanın** əlamətini və **ər** anlamı üzrə **insan** əlamətini, **ı** fonemi bu ağıln, bu zəkanın insandan **çıxdığı** istiqamətinin əlamətini göstərir; **z** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın əlamətlərini göstərdiyindən, **zır** sözü ilə “bu insan **ağıl-zəka sahibi deyil**” mə`nasını almış olur;

2) *zır* — *yekəpər, zırpi insan* — burada **r** fonemi **ər** anlamı üzrə bu **insanın** və **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (insan) **qüvvənin, enerjinin** əlamətlərini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir və **s** foneminin hər ikisi bu sayılan keyfiyyətlərinin **soy-birləşdiricilik** anlamı altında bu insanda təzahür etməsini göstərir.

Kür (*dəcəl uşaq; sür`ətlə axan, enerjili çay*); burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvənin, enerjinin** əlamətlərini, **k** fonemi xəlv **olunmuşlar** anlamı üzrə uşağın və ya iç **qüvvə** əlaməti altında bu cür axan çayın əlamətlərini göstərir.

Sağ (*salamat adam*) sifətində **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini, həm “**ç-s** əvəzlənməsi” anlamı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, əsasən isə **ışıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıqın** (*Böyük Yaradan Nurunun*) bu canlıda lazımınca mövcudluğunun əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsi ilə izah olunur; burada **h** fonemi müxtəlif **mühit** və **halların** (*həyatdakı müxtəlif şəraitlərə uyğun hal-vəziyyətlər*) əlamətini, **q** fonemi isə **xəlv olunmuşlar anlayışı** üzrə bu müxtəlif hallara düşmüş **insan** və ya **heyvana** işarədir; **ağ** hissəciyi zülal-**həyat** anlamını da özündə əks elətdirə bilir.

Say nitq hissəsi üzrə

Say nitq hissəsinə aid **bir, iki, beş, yüz, min** sözlərinə baxaq.

Bir (1) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün, birliyin, qətiliyin** ifasında və **ümumi fonda** (*mənzərədə, mühitdə*) **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən, yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılan cisimlərin, hadisələrin** izahı əlamətini, **i** fonemi **iç-də** olmanı, **r** fonemi isə həm **yer** anlayışı üzrə **əşyaların yerləşdiyi** və **hadisələrin baş verdiyi yer** (sıra) və b.k. anlayış və əlamətləri, həm də **ər** anlayışı üzrə **hər bir əşya** və ya **hadisənin** əlamətini göstərir; belə ki, **ir** hissəciyi **iç-də** (**i** fonemi) (*sırada*) olan **hər bir, hər hansı bir** mənasını, **b** fonemi ilə birlikdə isə (*bir sözü ilə*) bu hissəcik — **hər hansı**, lakin **bərk, bütöv, qət** **i** elə **bir əşya** və ya **hadisəni** göstərir ki, bu əşya və yaxud hadisə **ümumi fonda nəzərə tez dəyir, aydın seçilir, yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılır**. Buna görə də, təbii olaraq ədədlər sırasında riyazi artım (*kəsrətsiz*) qətiliklə bir rəqəminə aiddir:

1, 1+1=2, 2+1=3, 3+1=4 və s.

İki (2) sözündə əvvəldəki **i** fonemi **iç-də** olanı, **iç-ə daxil olma** əlamətini, **k** fonemi **iç haqq-ın, iç qüvvə-nin** əlamətini, sonku **i** fonemi əvvəlincinin əlamətindən əlavə **ik** hissəciyinə **bağlılığın** və **məxsusluğun** da əlamətini göstərir; [*Deməli, ədədlər sırasında (1, 2, 3, 4, ...) olan iki (2) rəqəm-sözü birin — bir haqqın (1) daha da artdığını və bu sıranın 1 rəqəmi ilə 3 rəqəminin iki sözü ilə bir-birinə bağlılıqda olduğunu anladır*].

Beş (5) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** — çoxluğa daxil olma əlamətini, **ş** fonemi həm **qoşa** anlayışı üzrə **iç-ə** (*deyə ki, barmaqlar şəklində ələ*) daxil olaraq, **içdə** (*əldə*) **əşyalar** (*barmaqlar*), **qüvvələr, hadisələr çoxluğu yaratmaq** əlamətini, həm də **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissetmənin şiddətliliyi** əlamətini göstərir; [*buna görə də, sözün eş hissəciyi eş-mədə və ya hər hansı bir işdə qoşalılığı, çoxluğu, paralelliyi, b fonemini də buna (eş hissəciyinə) əlavə etdikdə birgə eş-məni (torpağı, ipi və s.), işləməyi və digər hadisələrin birləşmiş, qoşalaşmış obrazlarını gözümüzün önünə asanca gətirə bilirik*].

Yüz (100) sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, fiziki və digər obyektlərdə** və **onların hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyətini** izah edir. Sözün **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə nəyinsə **təzahür** dərəcəsinə çatmasının əlamətini, **üz** hissəciyi isə **üz qoyma** — istiqamətlənmə və **üz-üzə** mənasına yaxın, **bir yerdə durmanı, birliyi** və bu birliklə hansısa **təzahürə** yönəlməni göstərir. Bunu sözün **yü** hissəciyi vasitəsilə, yaxud da **yüyürmə** sözündən də hiss edə bilirik. Beləliklə, “**yüz**” dedikdə hansısa bir dərəcədə, sayda (*deyə ki, 1-dən və ya aradakı hər hansı ədəddən 100-ə qədər*) olan obyektləri göz önünə gətirə bilirik və sanki onların saylarının enerjililiyi, yəni artma dərəcəsi gəlib elə bir həddə (100-ə) çatır ki, artıq bu həddə **onlar birlikdə öz təzahürlüyünü** nümayiş etdirir, özünü göstərir, gözə çarpdırır, fikirlərə müdaxilə edirlər.

Min (1000) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **i** fonemi çoxluğun və **iç-də** olmanın əlamətini, **mi** hissəciyi nəyinsə **daxilində çoxluğun, n** fonemi həm nəsnə anlamının, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə, nəsnəyəsə yönəlmə, ona** (*hətta özünün özünə, öz içində də*) **daxil olma** əlamətlərini göstərir. Deməli, **min** sözü **bir yerdəki (nəsnədəki)** nəsnələr çoxluğunu və **birləşməni, bir yerdəki özünəməxsus nəsnələr çoxluğu birləşməsini**

anladır.

Əvəzlik nitq hissəsi üzrə

Əvəzliyə dair aşağıdakı sözlərə baxaq.

Mən, sən (şəxs əvəzliləri) sözlərində **n** fonemi **insan** anlayışı üzrə **insan** əlamətini, **m** fonemi həm anlayışını (*kimsə “mən” dedikdə, sanki, dolayısı yolla “həyatda varam, mövcudam” fikrini işlətməmiş olur*), **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq**, düşüncə əlamətini və bir qədər də **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə, yaratma** əlamətini göstərir [*müraciət edilənə “sən” sözünü dedikdə, sanki, dolayısı yolla “İşıqlısan, düşüncəlisən; ehtiramlı adamsan və mənə yaxınsan; gözümün qabağındasan, birbaşa (səni) görürəm” fikrini işlətməmiş olursan*].

Biz, siz (şəxs əvəzliləri) sözlərində **iz** cəm şəkilçisi “**cəmləşərək, çoxlaşaraq, iç-ə daxil olaraq böyük təsirli təzahür yaratma**” əlamətini göstərir.

Biz sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birliyi, birləşməni, eyniliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini göstərir.

Siz sözündə **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq, düşüncə** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə yaratma** əlamətini göstərdiyindən, müraciət edilən(lər)ə “**Siz**” sözünü dedikdə, sanki, dolayısı yolla “**İşıqlısınız, düşüncəlisiniz; ehtiramlı adamlarsınız və mənə yaxınsınız; gözümün qabağındasınız, birbaşa (Sizi) görürəm**” fikrini işlətməmiş olursan.

Kim? (sual əvəzliyi) sözündə **k** fonemi **k = iç x k' = iç x q** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** əlamətini göstərdiyindən, **k** fonemi “**içdəki** (fikirdəki) **xəlv olunmuş**” mənasını göstərir [*ona görə də, heç də təəccüblü deyil ki, rus dilində heyvanlar üçün də “kmo?” — kim? kəlməsini işlədirlər*]; buna görə də, təsəvvür olunur ki, “**içdə xəlv olunmuş**” mənasını “**biz insanlar içində, biz insanlar arasında olan xəlv olunmuş**” mənasına ekvivalent kimi başa düşmək lazımdır; sözün **m** fonemi **həm** anlayışındadır, **im** hissəciyi isə **iç-də həm** əlamətini daşıyır. Deməli, **kim?** sualını verdikdə, geniş hərfi mənadada “(canlı insanlar arasında olan) **həmimiz** (*tayımız*) (hansıdır)?” kimi başa düşmək lazımdır.

Hər (təyini əvəzlik) sözündə **h** fonemi **hal** (bəzən **mühit**) əlamətini, **hə** hissəciyi **hala** (**mühitə**) **tərəf istiqaməti**, yəni **hala, mühitə** uyğunluğun, təsdiqləmənin anlamını göstərir; sözün **r** fonemi **yer, erq, era, ruh** və əsasən isə **ər** anlayışları üzrə əlamətlərin hər birinə uyğunluğu ola bilər.

Elə (işarə əvəzliyi) sözündə **e** fonemi (*danışandan, natiqdən*) **gen, qıraq tərəfə olan istiqamətin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **el** hissəciyi “**ətrafda, qıraqda, gen tərəfdə olan**” mənasını, **ə** fonemi **el** hissəciyinə **tərəf istiqaməti** göstərir və **söz** (*burada işarə əvəzliyi*) **düzəltmə** vəzifəsini icra edir. Deməli, “**elə**” işarə əvəzliyini işlətdikdə, sanki, “**qıraqda olana aid** (nəsə)” hərfi mənasını göstərmiş olur.

İsim nitq hissəsi üzrə

Samit + sait + samit sxemi üzrə isim nitq hissəsinə aid üçsəslilərlə böyük çoxluq təşkil etdiyindən hazırkı yazı materialının həddindən artıq şişməməsi üçün burada əksərən **elə** sözlərin aradılmalıları veriləcək ki, bunlar cümlədə həm də digər nitq hissələri kimi işlədilər bilirlər və eyni zamanda aradakı fərqləndirici cəhətlərin işıqlandırılmasına yeri gəldikcə çalışılacaqdır.

Var (*dövlət, sərvət*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrin, hal-hərəkətin** (*var-ın*) **bir nöqtədə** (*bir yerdə, insanın əlində*) olması və ya **buraya yığılması** əlamətini, **a** fonemi **həcm, tutumun, əhatəliliyin** əlamətini, **r** fonemi isə həm **erq** anlayışı üzrə **enerjinin və növünün** əlamətini (*burada pul, qızıl, əmtəə-malın və sairənin əsasən dövriyyədə olduğu halı*)

nəzərdə tutulur), həm də **yer** anlayışını (*onların xəzinədə və ya anbarda olduğu vaxtda tərpənməz qaldığı hal nəzərdə tutulur; tərpənməz əsas vəsait də buraya aiddir*) göstərir. Sözün bu isim hali **var-maq** hərəkət fe`lindən onunla fərqlənir ki, sonuncuda **v** fonemi yenə də **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtədən uzaqlaşmanın**, **a** fonemi **bir xətt üzrə istiqamətin**, **r** fonemi əsasən **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** (*burada insanın yerişi üçün*) **qüvvənin**, azca isə **yer** anlayışı üzrə keçiləcək və ya çatılacaq **yerin** əlamətlərini göstərir. **Var** sözünün hal-vəziyyət fe`l halında (*məsələn: bu var; o var*) isə **v** fonemi **erq** anlayışındakı **enerjinin** əlamətinə azca toxunmaqla yanaşı, əsasən **yer** anlayışını (*məsələn: yeri var; o kitab məndə var*) ifadə edir. Qeyd edək ki, **var-gəl**, rusca **булварь, варяги** və s. sözlər **var-maq** fe`li əsasında yaranmış düzəltmə sözlərdir.

Yar (*dost, sevgili*) sözündə həm **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə** (subyektlərdə, insanlarda) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini, həm də əsasən **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyətləri** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və (*əsas e`tibarilə bu variantda*) **sərf olunması** — həyatilik hallarının əlamətini, **a** fonemi (*xəyali*) **düxətt üzrə (hündürünə) istiqamət** əlamətini, **ya** hissəciyi **yuxarılığın, yüksəkliyin** (*həvəsin, məhəbbətin, sevginin böyüklüyünün, aliliyinin*) anlamını, **r** fonemi əsasən **ər** anlayışı üzrə **kişilik** və ya **qadınlıq** əlamətini, bundan az səviyyədə isə həm **ruh** anlayışı üzrə insanın **ruhlanması, zəkası, ağıl-dərrəkəsi** ilə bağlı əlaməti, həm **erq** anlayışı üzrə insan **enerjisinin** digər növləri ilə əlaqədar əlamətləri və insanın uyğun vəziyyətində **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanlılığın (sonralarda bu böyük həvəs azalacaq, soyuyacaq)** əlamətini göstərir.

Kür (*hidronim, çay*) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlayışına malik axındakı hidravliki basqının əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, düzbədüz **istiqamətin** (*axın istiqamətinin*) əlamətini, **r** fonemi az bir dərəcədə **erq** anlayışı üzrə hidravliki **enerjinin** (*axın qüvvəsinin*) və əsasən **yer** anlayışı üzrə **çay, axın yatağının** əlamətlərini göstərir. [*Deməli, Azərbaycandakı Kür çayının adı (hidronim) sadəcə olaraq çay mə`nasındadır; sözün kü hissəciyi dildə indi işlənən su mə`nasının keçmişlərdə səslənmələrindən birisidir. Körfəz (kür fazı, fazası) sözünün də əsasında kü = su durur; kür mə`nalı çay və körfəzlər Yer kürresinin bir çox bölgələrində, indiki Şərqi Rusiya, Fransa, Ərəbistan ərazilərində də vardır*]. Uşağın **kür-lüyü (dəcəlliyi)** sifətində (*bax: yuxarıya*) isə fonemlərin əlamətləri isimdəkindən fərqlənir (*məsələn, kür sözünün sifət variantında r fonemi ruh anlayışını, isim variantında isə yer və erq anlamlı əlamətləri göstərir*).

Şər I (*məsələn: şər qarışır, axşam oldu*) sözündə **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə gün **işığının**, gündüzün, **ç** fonemi **iç-lənmənin** (*biçilmək, kiçilmək mə`nası kimi*) əlamətlərini, **ş** fonemi isə bu **iç-lənmənin** (*işığın yox olmasının, azalmasının, Günün batmasının*) **şiddətliliyi** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** (*axşam çağının*) əlamətini, **ə** fonemi bu vaxt-zamanın içlənməyə doğru **istiqamətinin** əlamətini göstərir.

[*Şər-ləmə (fe`l) və ya şər-li (sifət) sözlərində isə r fonemi yuxarıdakından fərqli olaraq ruh anlamlı əlamətdədir*].

Şər II (*böhtən*) sözündə **ş** fonemi yenə də **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin**, **ç** fonemi **iç** (*daxili*) əlamətlərini, **ş** fonemi isə bu **iç** (*daxili*) **düşüncənin şiddətliliyinin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışlı əlaməti göstərir; **ə** fonemi bu (pis) **ruhun düşüncəni içləməsinə** doğru **istiqamətinin** əlamətini göstərir.

Yağ (*heyvandan, süddən, bitkidən, neftdən alınan məhsullar*) sözündə **y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə müşahidə edilən enerjililik** əlamətini, izah əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər fəaliyyətləri üçün lazım olan **enerjinin** əlamətini göstərir; **a** fonemi yağın özünün (*və ya bədəndəki*) **həcminin, tutumunun** əlamətini, **ğ** fonemi **hadisələrin bir yerə yığılaraq çağlaşması, çulğalaşması, cılgınlaşması** əlamətini göstərir; belə ki, sözün **ağ** hissəciyi **ağartını, zülallığı** da göstərə bilir (*əgər, ya > ağ olarsa, yə`ni qə`bul edilən yeyinti məhsullarının kaloriliyi bədənə lazım olandan çox olarsa, bədəndə yağ-lanma hadisəsi gedər*). Deməli, **yağ** sözü **ağ-namaq** sözündəki prosesə, hadisəyə yaxınlıq, oxşarlıq təşkil edir və

yağın daha çox enerjililik halını və yağın bədəndə yığılması prosesini anladır. [**Yağ-maq** (*yağışın, qarın yağması*) fe`lindəki **ağ** hissəciyi də bu **ağ-namanı, çağ-laşmanın** (*yağışın yerə, pəncərə şüşəsinə, göl səthinə və s. əşyalara dəydiyi anında, momentində*) anlamını göstərir, lakin sonuncuda **a** fonemi yuxarıdan, göydən aşağıya doğru **istişamət**in əlamətini, **y** fonemi isə yuxarıda göstərilən **əy-mək** anlayışındakı **fiziki obyektlərdə və onların hal-hərəkətindəki enerjililik** əlamətindən başqa, həm də **həyat** anlayışındakı əlamətlərin də bir qədər daxil olmaq şərtilə (*deyə ki, bitkilər yağın yağış damcılarında “yağlanırlar” — qidalanırlar*) yuxarıdan yerə doğru axını da anlada bilir].

Sağ, sol (*tərəf, istiqamət, cəhət*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin** (*cəhət üzrə əlaqənin*) və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq** [*Nur; Böyük Yaradan İşığı, Nuru anlamı haqqında Onun Müqəddəs “Yaranış” Kitabında (Bakı, 1999-ci il) və V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabında (3 hissədən ibarət; Bakı, 1999-2000-ci illər) bəhs edilmişdir*] və ya adi günəş **ışıqı** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **ğ** fonemi isə **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin **səthinin** və ya onun **qırağının**, yəni bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhəddinin, anının** əlamətini, **h** fonemi həmin **mühitin** əlamətini, axırdakı **q** fonemi bu mühitdəki **qüvvənin** və ya bu mühitlə əlaqə **qüvvəsinin** əlamətini anladır. [*Bunlardan başqa sözün ağ hissəciyi Böyük Yaradanın Yaradıcı Ağ Işığının və ağ işıqlı Günəşin şafəqlərinin ağ rəngini də ifadə edir*]. **Sol** sözünün **ol** hissəciyi **ol-ma** faktını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** və **İşıq-səs-istilik** anlamları üzrə əlamətləri göstərir.

Qıl (*donuz, keçi qılı; sinənin qılı*) ismində **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin səthinin **qırağının**, yəni bir mühitin **qırılaraq, başqa bir mühitə keçdiyi** (*qılın dəridən göyərib qalxaraq hava mühitinə keçməsi sərhəddinin*) əlamətini, həm **haqq** anlayışı üzrə əlaməti (*bədənin dərisindən çıxan qılın özü elə bir haqq-dır ki, bunda mikroelementlər və üzvi birləşmələr var; “donuzdan bir qıl çəksən də, qənimətdir” kimi frazeoloji birləşmədə qıl sözünün özü də haqq anlayışını xatırladır*), həm **qüvvə** anlayışını (*qılın bədəndən, dəri arasından çıxmağı üçün müəyyən itələyici, göyəriş qüvvəsi tələb olunur. Texnikada bu tipli qüvvələr mə'lumdur və hidroekstruziya proseslərində istifadə olunur*), həm də **xətt olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar və onlardan alınan məhsulların** əlamətini, **ı** fonemi **iç-dən** (*bədəndən, dəridən*) müəyyən qüvvə altında çıxma **istişamətinin** əlamətini, **l** fonemi qılın **ol-ması** faktını göstərir. Deməli, **ıl** hissəciyi **“iç-dən olan, içdən çıxılan”** anlamını, **qıl** sözünün özü isə **“içdən çıxan haqq (maddə)”** mənasını verir. [*Qıl ismini yuxarıda verilmiş qıl-maq fe`li ilə müqayisə edin*].

Çat (*divarda, taxtada və s. əşyalarda çat, çatlaq*) ismində **ç** fonemi **iç** anlayışını, sözün **at** hissəciyi həm (*için*) **atılma** mənasını, həm də **“t-ç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə çatın **aç-ılma** fe`l faktını göstərir. Deməli, **çat** sözü **içi açılmış** mənasındadır. [*Çat-maq fe`lində (bax: yuxarıya) bundan fərqli olaraq t fonemi təmas-toxunma anlayışı üzrə bir yerə çatdıqda, bu yerə toxunuş, təmas hadisəsi-əlamətinə işarə vurulur*].

Saç (*insan başındakı hörük, saç*) ismində **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə birləşmənin, həm **“s-ç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə **iç** əlamətini, həm də **zəif təsir** anlayışı üzrə **daxili qüvvə** (*qüvvət*) **tə`siri və onun nəticələri** əlamətini, **a** fonemi insan dərisindən qırağa (*havaya*) tərəf **istişaməti**, axırdakı **ç** fonemi isə **iç** anlayışı əlamətini göstərir. Beləliklə, **saç** sözü əsasən **“iç-dən (dəridən havaya tərəf) açılan (gülün açılması kimi) daxili qüvvəyə malik (s) (nəsnə)”** mənasını, saçı hörük şəklində və ya digər üsulla bir yerə yığılqda isə, bu, saçın birləşməsini göstərir. [*Saç-maq fe`lində s fonemi işıq əlamətini göstərir; bax: yuxarıya*].

Qan (*insanın, heyvanın qanı*) ismində **q** fonemi **haqq, qüvvə** anlamlı əlamətləri, **a** fonemi bədəndəki qanın **həcminin, tutumunun** və həm də **xətt üzrə yönəlmə istiqaməti** əlamətini, **n** fonemi ünvan anlayışı üzrə **nəyəsə** (*ürəyə, damarlara, bədənin bütün toxumalarına*) **yönəlmə, ona daxil olma** və ya **ondan çıxma** əlamətlərini göstərir. Deməli, **qan** sözü **“nəsnəyə (bədənin bütün toxumalarına) yönələn və (bu toxumalardan) qayıdan haqq, qüvvə”** mənasını anlada bilir. [*Qan-maq təfəkkür fe`lində isə (bax: yuxarıya) an hissəciyi an-lamağı, başa düşməyi*

anladır].

Biz (*dəlici, deşici alət*) ismində **b** fonemi **həb** anlamı üzrə alətin bütün uzunluğu üzrə **birliyi, bütövlüyü** və **bərk** anlayışlı əlaməti, **i** fonemi **iç-ə, iç-əriyə** tərəf keçmə **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi isə hadisələrin **təzahür etməyi** əlamətini, sözün **iz** hissəciyi “**hadisələrin içəriyə tərəf təzahürü, baş verməsi**” anlamını, **biz** sözü bütövlükdə hadisələrin, əşyanın “**içəriyə (deşilənə) tərəf bərk, bərkliklə təzahür etməsi**” mənasını göstərir. [*Yuxarıda verilən biz əvəzliyi ilə müqayisə edin; oradakı iz hissəciyi cəm şəkilçisi rolundadır*].

Miz (*dəyirmi masa*) ismində **m** fonemi əsasən **vasitə** (vasitəsilə) anlayışını və **həm** anlayışını, **mi** hissəciyi **həm-liyin** anlamını, yəni dəyirmiliyin, **z** fonemi **təzahürlüyün** (*ayağından yuxarıya tərəf, üstə tərəf*), üzə çıxmaqlığın və **z = s x s** ifadəsi ilə ardıcıl, səlis birləşmənin (*dəyirmiliyin*) əlamətini göstərir. Deməli, **miz** sözü “**dəyirmi (görməkdə olan) üzdə olan vasitə**” deməkdir (*yuxarıda verilən miz sifəti ilə fərqlənir*).

Bit (*həşərat, cücü*) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlının**, **i** fonemi **iç-də** (*canda; evdə — taxtabiti*), **t** fonemi həm “ot və **ət** qidası anlamı” üzrə bitin bədənən qidalanması (*parazitliyi*) əlamətini, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla hiss edilə bilən** (*məsələn, qaşınmağa gətirən*) **tə'sirin** əlamətini, həm də “**iç-t**” əvəzlənməsi anlayışı üzrə əşyanın (*məsələn, dərinin*) **içinə doğru tə'sirin** (*dişləyib qan sormasını*) əlamətini anladır. [*Bit-mək fe'lində isə b fonemi həb anlayışı üzrə çoxluğa, eyniliyə daxil olma əlamətini anladır; fe'lin it hissəciyi isə it-irmək anlamındadır, yəni hadisələrin davamiyyəti itdi, bitdi, qurtardı*].

Sait + samit + samit sxemi üzrə üçsəslilə sözlər Azərbaycan dilində əvvəlki sxemdəkinə nisbətən azdır. Aşağıda onlardan bəzilərinə baxaq.

A + samit + samit quruluşlu **akt, alp, alt, and, ard, arx** kimi sözlər var.

Alp sözündə **a** fonemi hündürlük üzrə xətti **istiqlamətin**, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **al** hissəciyi **al-iliyin**, yüksək olmanın, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin, çoxluğa daxil olmanın** əlamətini göstərir. İndi **alp** sözü “**yüksək olan**” mənasını verir. **P** foneminin digər bir **yapıq** anlayışına uyğun əlaməti də vardır ki, burada, deyək ki, yüksək dağın üstünün **yastılığı** nəzərdə tutulur; belə ki, “**alp** çəmənlikləri” dedikdə, “dağın üst, nisbətən yastı hissəsində çəmənlik, otluq” nəzərdə tutulur. [*Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Alpan” sözü “dağlıq (uca olan) yer” deməkdir. Lakin bu Alban, Albaniya (b = p = m; həb = həp = həm) sözünün mənasından fərqlənə bilər. “Alban” (həm də “alman”) dedikdə, “çox adam, çox xalq, müxtəlif xalqlar birliyi”, “Albaniya” dedikdə isə “çoxlu adamların, çox xalqların məskəni, məkanı” kimi də başa düşülür və axırincısında “dağlıq ölkədə yaşayanlar” mənası da istisna deyil. Bundan başqa “Albaniya” sözündə “uca anlayışları (İlahiyyəti) anlayan banlar, manlar, mənlar (adamlar) və bu bir dinə mənsub adamlar məkanı” mənasının olduğuna da fikir vermək lazımdır. Onu da qeyd edək ki, Avropa və Şimal xalqlarının bir çoxunun bilavasitə İlk Babası Müqəddəsimiz Üz, Azərbaycanlıların, Türk xalqlarının və, ehtimal ki, sonralardan bu ərazilərdən köçüb Mərkəzi Avropaya getmiş almanların isə ümumi Babası olan Müqəddəsimiz Mən (Mənn, Mann) olmuşdur. Ümumiyyətlə bütün dünya xalqlarının yaranmasında 10 Müqəddəs Babamız olmuşdur ki, bu barədə Böyük Yaradanın Müqəddəs “Yaranış” Kitabında və V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabında məlumatlara rast gələ bilərsiniz. “Adəm” baba sözü isə bu 10 Babanın cəm formasında, ümumiləşdirilmiş adıdır və məhz buna görə də, insanlar arasında deyilir ki, “bütün adam-lar Adəm-dən törənmişlər”].*

Alt sözündə **a** fonemi şaquli **istiqlaməti**, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (bir yerə) **toxunmaqla** hadisələrin **bitməsi**, qurtarması, dayanması **tə'sirini** əlamətləndirir. Sözün **al** hissəciyi **al-i-lyi**, ucalığı, üstü, **alt** sözü isə bu **üstün bitdiyini** [*“üstdən başqa üst yoxdur, üstün bitdiyi yer — alt var”*] anladır. [*Qeyd edək ki, altı (6) sayını dedikdə “alta mənsubluq” mənasını anlamış olarıq; belə ki, göyün — Kainatın yeddinci qatının altında, “alt”-da hadisələr, hərəkətlər mövcudluğu var; bu hərəkətlər və cəhətlər — koordinatlar cüt-cüt olmaqla üç istiqamətdədirlər və altı-lığa, alta mənsubdurlar*].

And (“*and olsun ki, ...*”) sözündə **an** hissəciyi **an-lamağın**, **d** fonemi (*nəyinsə, and içlənin*

üzərində) möhkəm **dayanışın**, (*ona*) **dirənişin** əlamətini göstərir; bundan başqa **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə bu dirənişə, bu dayanışa fikrən **yönəlmənin** əlamətini də anladır.

Ard sözündə **ar** hissəciyi əsasən **yer** (“*nəyinsə ardında*”) anlayışını, sözün işlənmə yerindən asılı olaraq **ar** hissəciyi bəzən **erq** anlayışına bağlı **fiziki hadisələr arasının** əlamətini, bəzən **era** anlayışına bağlı **vaxt-zaman** əlamətləri üzrə vaxt intervalının, müddətinin, əlavə olaraq **ər** anlayışına bağlı **heyvanat aləminin** ardının əlamətlərini göstərir; **d** fonemi bu anlayışların bitdiyinin, **dayandığının**, davamiyyətin qurtardığı **və ya başqa istiqamətə yön aldığı** nöqtənin, **həddin** əlamətini anladır.

Arx sözündə **ar** hissəciyi **yer** anlayışını, **a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **x** fonemi **ax-ma** anlayışını, **axın**, **axıntı** hadisəsini göstərir. Beləliklə, **Arx** = “**bir istiqamət üzrə (suyun) axma yeri**” hərfi mənasına gəlirik.

Eyş, **elm**, **eşq** sözlərində **e** fonemi (*danışan, düşünən insandan*) **gen**, **qıraq tərəfə** olan **istiqamətin** əlamətini göstərir.

Eyş sözünün **ey** hissəciyi **enerjililiklə çox getməyin**, ucalığın, **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsində olub **düşüncənin** və bununla bərabər qüvvələr (*yemək, içmək*) təsirinin çox yuxarıya qalxdığının, **şiddətliliyinin** (**ş**) əlamətini anladır.

Elm sözünün **l** fonemi **elmliliyin**, **m** fonemi **həyata**, birgə yaşayışa bağlı **həm-liyin** və elmin daxili bilgilərinin bir-biri ilə bağlılığı əlamətlərini göstərir.

Eşq sözündə **ş** fonemi həm **qoşalığın**, həm də bu qoşalığın **şiddətliliyinin**, **q** fonemi həm **canlıların** (*sevişən adamları*), həm də **haqqın**, **qüvvənin** əlamətlərini anladır. [*Digər bir halda q fonemi Haqq-Təala anlayışını göstərdiyindən, çox vaxt şairlər eşq-in Allaha yönəldiyini qeyd edirlər. Belə halda “eşq olsun!” deyimini “haqqa (q) yar, dost, ürcah olsun!” kimi anlanılmalıdır*].

Əzm, **əks**, **əmr**, **əng**, **ərk**, **ərz**, **ərp**, **əsl**, **əsr**, **əhd**, **əhl** (*sakin, bir yerdə yaşayan*), **əcr** (*muzd*) sözlərində **ə** fonemi hadisəyə, əşyaya və ya insana tərəf **istiqamətin** əlamətini göstərir.

Əzm sözündə **ə** fonemi əlavə olaraq həm də insanın özünəməxsus mənəviyyətinin, mənliyinin əlamətini göstərir; **m** fonemi **həyata** uyğunluğun, **z** fonemi isə bu uyğunluğun **zəlzələ** anlamı üzrə **təzahür** etməsinin, üzə çıxmasının əlamətlərini göstərir.

Əks sözündə **s** fonemi **işığın** və ya **başqa cür təsirin** əlamətini, **ək** hissəciyi isə “**ək etmək**” (*ək! etməyin, başından rədd eləməyin, başını əkməyin*) anlamını izah edə bilər. [*Qeyd edək ki, ekran (“əkran”) sözü ek (ək-mək, qaytarmaq, başını əkmək), ra (uzağa) və ran hissəciyindən (ran hissəciyi yer mənasını verə bilər; məsələn, İran, Aran, Arran, Turan və s.) ibarət olub, “əks etdirən yer, qurğu” mənasındadır*].

Əmr sözünün **əm** hissəciyi **öz istədiyinə və ya məqsədinə (ə) uyğun (m)** anlamını göstərə bilər; **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə əmr verənin **ruhunun**, **ağlının**, **zəkasının** əlamətlərini göstərməklə bərabər, həm də **erq** anlayışı üzrə əmr verənin **enerjililiyinin** və hökmün özünün **qüvvəliliyinin**, əmrin isə **qüvvədə qalmasının** əlamətləri var.

Əng sözündə **n** fonemi **an** anlayışı üzrə müəyyən bir **məkanın** (*ağzın*), **g** fonemi **güc** anlamı üzrə **əşya və hadisələrdə** (*əngdə və ağız quruluşunda və onların işləməyində*) **güclülük**, **bolluca daxili təpər** (enerjililik) əlamətlərini bildirirlər; sözün **ng** hissəciyi “**bir yerə güclü surətdə** yığılma və **gücü olan birləşmə**” mənasındadır; **ə** fonemi isə bu quruluşun ağız, **əng** sahibinə **aid** olduğunu anladır.

Ərk sözünün **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun**, **ağlın**, **zəkanın** və ya **dərrəkənin** əlamətini, **k** fonemi insanın **iç** (*öz daxili*) **haqq-hüququnun** və **qüvvəsinin** əlamətini göstərir; **rk** hissəciyi insanın daxili **ruhunun**, **ağlının**, **zəkasının** və ya dərkliyatinin **öz qüvvəsindən** irəli gəlidiyi və ya ərk edənin **öz haqq-hüququnun** olduğu anlamını bildirir; **ə** fonemi isə ərkin ərk edənə **aidliyinin**, məxsusluğunun əlamətini göstərməklə bərabər, onun kiməsə **yönəldilməsini** də anladır.

Ərz sözü iki mənadada işlənir:

1) **ərz** — *ərazi, Kürreyi-Ərz, yer*; — burada **r** fonemi **yer** anlamı üzrə **coğrafi yer** və ya

məkan əlamətini göstərir;

2) **ərz** — *ərz etmək, müraciət etmək, xahiş etmək, izah etmək*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağlın, dərrakənin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə insan **enerjisinin müxtəlif növlərinə** aid əlaməti göstərir; **ə** fonemi ərzin kiməsə, **qabaqdakı** şəxsə və ya qrupa **yönəldildiyini** aydınlaşdırır bilir.

Ərz sözünün hər iki mənasında **z** fonemi bu anlayışları **təzahür** etdirmək əlamətini göstərir.

Ərp sözünün **p** fonemi həm **pis** anlamı üzrə əşya və hadisələrdə **pisliyin, pozuluşun** (*suyun tərkibində ərp əmələgətirici qarışıqların, maddələrin olduğunun*) əlamətini, həm **həp** anlayışı üzrə (*ərp maddəsinin çaydan divarı ilə*) **birləşmək, birlik yaratma** əlamətini, həm də **yapıq** anlamı üzrə ərpin qabın divarına **yapışmasının** əlamətini göstərir; **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** olduğunun, suyun qaynamasının, həm də **yer** anlamı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin, məkanın** (*çaydanın içərisinin, divarının, dibinin*) əlamətlərini, **ə** fonemi isə ərpin (*çaydan divarına, dibinə*) yapışması **yönünün, istiqamətinin** əlamətini göstərir.

Əsl sözünün **l** fonemi **ol, ol-an, ol-ay** faktını, **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşdiricilik yaratma** əlamətini, həm **ışığ-səs-istilik** anlamı üzrə **ışığ, səs, düşüncə** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi bu **ol**-ayların, bu **düşüncənin** nitqində, cümləsində **əsl** kəlməsini işlədən **natiqin fikrinə, məntiqinə, məqsədinə** və ya əsl olan əşyaya, hadisəyə tərəf **yön, istiqamət** aldığı əks elətdirir.

Əsr sözü “**daxili və xarici təsir** əlamətinə (**s**) **uyğun gələn (ə) vaxt-zaman (r)**” mənasındadır.

Əhd sözünün **h** fonemi **hal-lar** və **mühit** anlamlı əlaməti, **d** fonemi nəyinsə üzərində **dirəniş, dayanma**, demə əlamətini, **ə** fonemi bu **dirənişin, bu dayanmanın** nitqində, cümləsində **əhd** edən **natiqin fikrinə, məntiqinə, məqsədinə** tərəf **yön, istiqamət** aldığı əks elətdirir. Beləliklə, bu sözdə hər fə “əhd edən şəxs **həyatdakı hallar, mühit** nə cür dəyişsə də, özünə verdiyi sözüdə möhkəm **duracağı**” fikri özünü göstərir.

İlk, irq, irs sözlərində **i** fonemi **iç-in** (*öz daxilinin*), **iç-də** və ya **iç-ə** doğru əlamətlərini göstərir.

İlk sözündə **l** fonemi **ol-ma** faktının, **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlayışlarını göstərdiyindən, bu söz “daha **içdə** (*daxildə, daha dərinədə, əvvəldə*) **ol-an** özünəməxsus **iç-daxili haqq-li, qüvvə-li ol-ay, ol-an**” mənasını özündə əks etdirir.

İrq sözündə **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **ışığ** və ya **enerjinin** digər **növlərinə** (*məsələn, rəngə*) uyğun əlaməti və **ruh** anlamı üzrə **ruhun, ağlın, zəkanın** əlamətlərini göstərdiyindən, sözün bütövlükdə “insanların özünəməxsus qrup birliyi” mənası dolayısı yolla özünü göstərmiş olur.

İrs (*nəsil xətti üzrə birindən digərinə qalmış var-dövlət, miras*; biologiya: *gen*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **enerjinin** növünün (*var-dövlətin; genin*) və **ər** anlamı üzrə **insan** və ya **hər nə** əlamətlərini göstərdiyindən, sözün bütövlükdə mənası özünü doğrultmuş olur.

Üzv, üzr sözlərində **ü** fonemi **üz-üzə olmaqla, birbaşa istiqamətdə** üzvi surətdə baş verməni, **təzahür etməni** əlamətləndirir.

Üzv sözünün **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsindədir (**s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamını, **ç** fonemi **iç** əlamətini göstərir) və öz birləşməsi ilə **iç-də** (*sistemdə*) özünün **təzahürünü**, **üzə** çıxmasını ifadələndirir; **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **bir yerə yığılmanı** əlamətləndirir.

Üzr sözündə **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun, ağlın, zəkanın** əlamətini, **üz** hissəciyi isə **üzə**, araya gətirməyi ifadə etdiyindən **üzr** istəyən **zəkanın, ağlın** qalib gəldiyini nümayiş etdirmiş olur.

Bütün yuxarıdakılardan görünür ki, isim nitq hissəsi xarici baxımdan əşyanın adını göstərsə də, başqa nitq hissələrinə aid sözlərdə olduğu kimi, adlarda da hadisələr, proseslər, əşyanın quruluşu, işləmə prinsipləri və b. k. fiziki və həndəsi anlayışlar özlərini söz daxilində uyğun

fonem əlamətlərilə göstərilər.

Alman dili üzrə üçsəslə sözlər

Aus sözü — *lüğəvi mə'nası: aut, yə'ni: 1. Top oyununda topun meydana çıxması; 2. Yumruq oyununda yerə yıxılan boksçunun məğlub olduğunu bildirmək üçün hakimin nidası* — burada **a** fonemi bir nöqtəni (*topu, boksçunu*), **u** fonemi iki nöqtə arası məsafəni (*meydan ilə onun kənarı arasını*), **s** fonemi isə tə'sirin (*qüvvənin*) nəticəsini anladan əlamətdədir. Bu əlamətlərə görə bütövlükdə söz hərfin **qırağa, kənara çıxma** mə'nasını verə bilər.

Akt — *lüğəvi mə'nası: 1. hərəkət, raftar, əməl; 2. teatr: əhvalat; pərdə;* — burada **a** fonemi düz xətt üzrə **istiqlamət** əlamətini, **k** fonemi **qüvvə** anlayışını və **qıraq** anlamı üzrə bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhədin, anın** əlamətini, **t** fonemi isə həm **et-mək** faktı anlayışını və həm də **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir və onun nəticəsi** əlamətini göstərir. Sözü **ak** hissəciyi **düz xətt istiqamətində (a)** tə'sir edən **qüvvənin (k)** hadisəni (*məsələn, iş prosesini*) mühitdən mühitə, mərhələdən mərhələyə keçirdiyini anladır. Buna görə də, **akt** sözü hadisəni etməkdən — **törətməkdən, əhvalat-lardan, əməl-lərdən** xəbər verir. [*Hərəkət sözü də eyni əlamətlərə malikdir; burada hər hissəciyi mühitlərin müxtəlifliyini, əkət hissəciyi isə ak hissəciyinin və t foneminin izah etdikləri əlamətləri əks etdirir*].

Alt (*lüğəvi mə'nası: köhnə, qədim; əvvəlki; wie alt sind? — neçə yaşınız var?; ich bin zwanzig Jahre alt — mənim iyirmi yaşım var*) — burada **a** fonemi düz **xətt üzrə (xəyali şaquli) istiqamət** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **al** hissəciyi **ali-liyi, ucalığı, üstü, çoxluğu** göstərir. Azərbaycan dilinə aid **alt** sözündəki (*bax yuxarıya*) **t** fonemindən (*hadisənin bitməsi əlamətindən*) fərqli olaraq buradakı **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini əlavə ifadə edir.

Arm — *lüğəvi mə'nası: əl* — sözündə **a** fonemi düz **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvənin (burada əzələ qüvvəsinin)** əlamətini, **m** fonemi **həm və vasitə** anlamlarına uyğun əlamətləri göstərir. **Arm** və **əl** (*bax: yuxarıya*) sözləri “**özünə gətirmək, əldə etmək**” mə'nalarını anladır (*əlin quruluşu da bu mə'naya uyğun gəlir*).

Bar — *var fakt fe'li; var olmaq hadisəsinə yaxın bir mə'nanı anladır; məsələn, 1. bar es Geld — nağd pul; in bar zahlen — nağd (pulla) ödəmək; 2. das ist bar er Unsinn — bu, tam bir mə'nasızlıqdır* — Burada **B** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə — çoxluğa daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **həcm, tutumun, əhatəliliyin** əlamətini, **r** fonemi isə **erq** anlamı üzrə **enerjinin növünün (burada ruh anlayışı üzrə ağıl-dərrakə əlaməti də nəzərdə tutula bilər)** və **era** anlamı üzrə indiki zamanın əlamətini göstərir. Müqayisədən göründüyü kimi, Azərbaycan dilindəki **var** sözü mə'naca Alman dilindəki **bar** sözünə nisbətən daha geniş hadisə, əlamət və anlamı nəzərdə tuta bilər.

Biß — *lüğəvi mə'nası: cücü və ya ilan dişləməsi, sancması, it qapması və bunların bədəndəki yeri;* — [*Azərbaycanlıların “Eşşəyi bizləyərlər” məsəlindəki biz sözü ilə Alman dilindəki Biß sözünün mə'nalarını müqayisə edin*]. — Bu sözün fonemlərinin əlamətləri Azərbaycan dilindəki **biz** (alət) sözünün fonemlərinin əlamətləri ilə eynilik təşkil edir (*bax yuxarıya: biz sözünə*).

Buch — *lüğəvi mə'nası: kitab* — sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə — çoxluğa daxil** olmanın və **bərk** anlayışı üzrə **birliyin, bütövlüyün, tamlığın (kitab şəklində olmağın)** əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun, məsafənin (deyək ki, kitabın və ya yazının həcmnin)** olduğunu əlamətini, **ch** fonemi həm **axın** anlamı üzrə **hadisələrin (yazının) axınlı halının, hadisələrdə iştiraklığın (kitabın marağın)**, həm də **ch = c x h** ifadəsi üzrə **haqqın, Həqq-Təalanın (İlahiyyat üzrə kitablarda)** və **qüvvənin (c fonemi)** və bunların müxtəlif

hallarının (h) (*kitabdakı hadisələr silsiləsinin*) əlamətlərini göstərir. [*Yuxarıdakı oxumaq sözü ilə müqayisə edin*].

Dach (*evin damı*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **təzyiqə** (*məsələn, küləyin, qarın təzyiqinə*) **mə`ruz qalma** əlamətini, evin divarlarını öz ağırlığı nəticəsində böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** əlamətini, divarlılıq, **dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi evin (*damin sahəsi üzrə*) **səthin** əlamətlərini, **ch** fonemi hadisələrin **bir yerə yığılmasının** (*məsələn, damın konstruksiyası, ünsürləri arasındakı əlaqələr*) və **hadisələrdə iştiraklığın** (*müxtəlif növ qüvvə tə`sirləri, möhkəmlilik və s. məsələlər*) əlamətlərini göstərir. [*Azərbaycan dilindəki dam sözü də, demək olar ki, tamamilə bu göstərilən əlamətlərə malikdir*].

Das, der və **die** — orta, kişi və qadın cinsləri kateqoriyalarına aid müəyyən artikllər — burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir hadisənin, əşyanın izahının üzərində **dayanmanın, dirənmənin** əlamətini, **das-da a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamətin** və **əhatəliliyin** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşdiriciliyin** əlamətini, **der-də er** hissəciyi həm **ər** anlamı üzrə **kişi** əlamətini, həm də **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvə** və ya **enerjinin bə`zi növlərinin** əlamətini, **die-də ie** hissəciyi isə **iç-ə** doğru **istiqamətin** və **çoxluğun (i)** və bunun daha da davam etməyinin (**e**) anlamını göstərir.

Echt — *lüğəvi mə`nası: əsl* — sözündə **e** fonemi genqırağ tərəfə (*hadisəyə, əşyaya işarə olaraq*) **istiqamətin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrdə iştiraklığın** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan da hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini göstərir.

Ehe — *lüğəvi mə`nası: nigah, kəbin, evlilik həyatı* — və **ehe** — *lüğəvi mə`nası: hər şeydən əvvəl, əvvəlcə* — sözlərində **e** fonemi qırağa genə doğru (*1. qadına və ya kişiyyə bir işarə; 2. hər hansı bir hadisəyə tərəf bir işarə*) **istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi **mühit** (*evlilik həyatı*) və ya **hal** (*2-ci mə`na üçün*) əlamətini göstərir, axırdakı **e** fonemi bu əlamətlərin (*hey*) davam etməsi əlamətini göstərir və əlavə olaraq sözdüzəldicilik vəzifəsini icra edir.

Eng — *lüğəvi mə`nası: ensiz, dar* — sözünün **n** fonemi **an** anlamı üzrə **məkan** əlamətini və **nəsnə** anlamı **əşya** əlamətini, **g** fonemi **erq** anlamı üzrə **güc** və **qüvvə** əlamətindən daha çox **qırağ** anlamı üzrə **qırağ** xəttinin əlamətlərini göstərir; sözün **en** hissəciyi Azərbaycan dilində olduğu kimi bir əşyanın, yerin **enini** göstərə bilir; bütövlükdə **eng** sözü, bu əlamətləri birlikdə nəzərə alsaq, hər fən bir “**əşyanın eninin, qırağının qüvvə ilə gücə salınması, qüvvə ilə sıxılması**” mə`nalı təəssürat yaradır.

Erz — *lüğəvi mə`nası: filiz* — sözündə **r** fonemi həm (*əsasən*) **yer** anlayışını, həm də azca **erq** anlayışı üzrə **enerji**-nin müxtəlif növlərinə uyğun (*filizlilik*) əlamətləri, **z** fonemi isə “**iç**” və “**iç-dən təzahür**” anlayışlı əlamətləri göstərdiyindən, bütövlükdə söz təxminən “**yerin içində olan və içindən** (çıxarılan) enerjililik” mə`nasını verir.

Faß — *lüğəvi mə`nası: çəllək* — sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə əşyadakı **boşluğun**, **a** fonemi **tutumun, həcmin** əlamətlərini göstərir; **ß** fonemi isə **ß = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi zəif **tə`sirli daxili** və **xarici qüvvələr** (*suyun çəllək divarına tə`siri*) əlamətini və **ç** fonemi isə **iç** (*çəllək daxili*) əlamətini göstərir; əlavə olaraq **s** fonemi **su** anlamı üzrə **su** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini də anladır.

für — *lüğəvi mə`nası: üçün* — sözündə **f** fonemi **ifa** mə`nalı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi isə **ər** anlamı üzrə **hər kəs** və ya **hər nə** əlamətlərini göstərir və **yer** anlamı üzrə bunların öz **yerinin** olduğunu yada salır.

Gar — *lüğəvi mə`nası: 1. aşıbaşıqda: (yemək) hazırdır, bişdi; 2. hətta, lap; gar nicht — heç yox, lap heç o deyil, heç cürə; gar nichts — lap heç nə, heç vəchlə* — sözündə **g** fonemi həm **qüvvə**, bir şeyin **qüvvəli** anlayışını, həm **haqq-hüquq** anlayışı üzrə həmin şeyin **özünə məxsusluğunun**, həm də **qırağ** anlayışı üzrə həmin o şeyin, o yerin (*məqamın*) **qırağının** və ya bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə tamamilə keçdiyi **sərhədin, anın** (*məsələn, xörəyin tam bişməsinin; söhbətin məğzinin 2-ci tərəfin düşündüyü kimi olmadığının*) əlamətlərini, **a** fonemi o

şeyin **həcmnin**, **tutumunun**, **əhatəliliyinin** əlamətini, **r** fonemi 1-ci mə'nada **erq** anlayışı üzrə **istiliyin**, 2-ci mə'nada isə **ruh** anlayışı üzrə danışanın **ağıl-dərrəkəsinin** əlamətini göstərir.

Gub — *lüğəvi mə'nası: tökmə- çuğun, polad və s. tökmə mə'mulat* — sözündə **g** fonemi **haqq** (*özünün tökümlülüüyünün, tökməyə məxsus haqqının, xassəsinin*) anlayışını göstərir; **u** fonemi əsasən **cövlanlıgın** (*öz dairəsinə qapanmağın, öz həcmi əhatəsində bərkiməyin*) və tökmənin tökülmə (*çalovdan, kovşdan qəlibə axması*) **istişamətinin** və həm də bərkimə **vaxtının**, **müddətinin** əlamətini göstərir; **B** fonemi isə **B = s x z** olmaq şərtilə, tökmə **iç-ərisindəki** (*z fonemi*) dənəciklər (*kristallar*) arası əlaqənin (*s fonemi*) tökmə bərkidicə qüvvətlənməsi, bərkiməsi və bu bərkimənin hiss ediləcək qədər **təzahür** (*β foneminin özü*) etməsinin (*artmasının*) əlamətini göstərir.

Gut — *lüğəvi mə'nası: 1. mülk; 2. mal-əmtə; 3. yük* (göndərilmək üçün) — sözündə **g** fonemi **haqq-hüquq** anlamlı əlaməti, yəni 1-ci mə'nada yiyəsinə məxsusluğun, 2-ci mə'nada (*öz haqqına məxsus*) dəyərliliyin, 3-cü mə'nada ağırlığın, yer tutumunun əlamətini, **u** fonemi 1-ci mə'nada **uzunmüddətliliyin**, 2-ci mə'nada **cövlanlıgın** (*mal dövriyyəsinin və həm də öz dairəsinə qapanmağın; burada malın həcmi, uzunluğu, çəkisi və s. xüsusiyyətləri də nəzərdə tutula bilir*), 3-cü mə'nada **məsafənin**, daşınma yolunun **uzunluğunun** əlamətini, **t** fonemi 1-ci mə'nada **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsinin**, 2-ci mə'nada ya istehsal, alğı-satqı **et-mək** faktını, ya istilik-**vaxt** anlamı üzrə bu növ hadisələrin müddət ilə bağlı olduğu əlamətinin **izahını**, ya odlu-**qidalı** anlamı üzrə yeyinti **məhsullarının** növlərinin, bə'zən isə bu əlamətlərin birlikdə variantlarının, 3-cü mə'nada **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*çəkinin və ya digər göstəricilərin*) **tə'sirinin** əlamətini göstərir. Göründüyü kimi, adicə **Gut** sözünə daxil olan fonemlərin əlamətləri çox mürəkkəb hadisələri izah edə bilir;

gut — *lüğəvi mə'nası: yaxşı* — (sifət) sözündə isə **g** fonemi nəyinsə (*yaxşı olanın*) öz **haqqının**, **u** fonemi **cövlan** anlayışı üzrə bunun öz dairəsi daxilində olduğunun, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uyğun əşyaya və ya hadisəyə yüngül toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən (*fikrə*) **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərə bilir.

ins — *lüğəvi mə'nası: məsələ, ins zimmer* — *otağa* — sözündə **i** fonemi **iç**, **iç-ə** anlayışını, **n** fonemi **nəsnə** və ya **ünvan** anlayışını, **in** hissəciyi nəsnədə, haradasa və ya nəsnəyə, harayasa doğru **yönləmə** anlamını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə onunla **birləşmə**, **bir yerdə olma** əlamətlərini göstərə bilir; belə ki, **ins zimmer** dedikdə, "**otağın içərisinə doğru**" və daha geniş və dolayısı ilə "**otağın içinə doğru** (*getdikdə*), onun **içərisinə** düşmüş olursan" hərfi mə'nanı görə bilir.

Koch — *lüğəvi mə'nası: aşbaz* — ismində **k** fonemi həm **xəlx olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*aşbazın*) və onların hasil etdikləri **məhsulların** (*xörəyin*) əlamətini və həm də **haqq** anlayışı üzrə istiliyin və xörəyə tökülən məhsulların verdiyi **haqqın** (*bişmişin*) əlamətini, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*aşbazın özünün və bişən, hazırlanan xörəyin*) əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla **hadisələrin axınlı halının** (*istiliyin bişənə doğru axıb getməsi*) və hadisələrdə **iştiraklıq** (*xörəyin tərkibi və, əsasən, aşbazın səyi, gördüyü iş*) əlamətini bildirir.

Kur — *lüğəvi mə'nası: müalicə; müalicə etmə, edilmə* — sözündə **k** fonemi **haqqın** (*müalicə edən dərmanın tə'sirinin, həkimin biliyi və səriştəliliyinin, səyinin və b. k.*) əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun** (*müalicə edən həkimin xəstəyə yönəlmiş münasibəti; müalicə kursunun vaxt cəhətcə uzunluğu – müddəti*) əlamətini, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə müalicə **olunanın**, həm də **erq** anlayışı üzrə müalicə olunanın aldığı **tə'sirin** (*enerjisinin*) **qüdrətinin** (*qüvvə, istilik, işıq, yemək, dərman və b. k. tə'sirlərin*) əlamətlərini və **ruh** anlayışının (*xəstənin sağalacağına inamının, əhval-ruhiyyəsinin və s.*) əlamətini göstərir.

los — *lüğəvi mə'nası: məsələ, los sein* — *üzülmək, boşlanmaq* — sözününə **lo** hissəciyi **ol-ma** faktının tərsinin, yəni **olma-ma = olmaz-lıq = yoxluq** anlamını, **s** fonemi isə **soybirləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşmə** əlamətini göstərir ki, nəticədə **los** sözü **birlikdən**,

birdən-birdən azad olma kimi mə`na verir. [*los sözü ilə Azərbaycan dilinə aid söz olan sol-maq fe`li arasında mə`naca bir yaxınlıq duyulur*].

Mal I — *lüğəvi mə`nası*: 1. *işarə, əlamət*; 2. *xal* – üzdə, bədəndə — sözündə **m** fonemi **vasitə** anlamını, **a** fonemi **biliyi** — bildirməni, **l** fonemi **ol-ma** faktor-ələmətini göstərir. Beləliklə, bu söz bir qədər geniş mə`nada “bildirmə vasitəsi” kimi səslənir;

Mal II — *lüğəvi mə`nası*: *dəfə, kərrə*; **viele mal** — *çox dəfə*; **mit einem mal(e)** — *birdən-birə, o dəqiqə, xapdan* — sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyin** — **çoxluğun**, **a** fonemi **həm bildirmənin**, **bildirinin**, **həm də** ya **tutumun**, **həcmnin**, ya da bir düz **xətt üzrə** (*şaquli*) **istişamətin**, **l** fonemi **ol-ma** faktının ələmətlərini göstərir; **al** hissəciyi əsasən **aliliyi** — **çoxluğu** (*dəfə, kərrə mə`nasında*) və ya **ol-ma** faktına yaxınlaşmanı (*xapdan, birdən-birə mə`nasında*), ya da **ol-manın** düz üstünə düşərək, tuş gəlməyi anladır; axırncı bu mə`nada **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğun** ələmətini bildirir.

Maß — *lüğəvi mə`nası*: *ölçü, dərəcə* — sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğunluq** ələmətini, **a** fonemi yerinə görə **həcmnin**, **tutumun**, **düz xətt üzrə uzunluğun**, **sahənin**, **biliyin** — anlamının və b. k. ələmətlərini göstərə bilər; **ß** fonemi ölçmənin **təzahürlüyünün** — **üzə çıxmasının** ələmətini göstərir.

neu — *lüğəvi mə`nası*: *yeni, təzə* — sifətində **n** fonemi **həm nəsnə** anlayışını və **həm də an** anlamı üzrə **zaman** ələmətini, **e** fonemi **gen** (*qıraq*) **tərəfə istiqamətin** ələmətini, **u** fonemi isə **uzunmüddətliyin** ələmətini göstərdiyindən, bu söz dolayısı ilə “nəsnə uzun müddətə davam edə, gedə (*işlənilə*) bilər” hərfi mə`nasını da göstərə bilər.

nie — *lüğəvi mə`nası*: *heç bir vaxt!* — sözündə **n** fonemi **inkar** ələmətini, **i** fonemi **iç-də** anlayışını, **e** fonemi bu **içdən** (*indikindən*) **gen** (*qıraq*) tərəfə davam etmə **istişamətinin** ələmətini göstərdiyindən, bu söz hadisənin “indikindən, indidən uzağa davam edə bilməz və ya indi də, sonra da ola bilməz” hərfi mə`nasını verə bilər.

nun — *lüğəvi mə`nası*: *indi* — sözündə əvvəlki **n** fonemi **inkar** anlamı ələməti göstərir; **u** fonemi **həm 1) cövlanlığın**, **tsikliliyin** (*hadisənin dönərək yenə də özünə qayıtması, öz başlanğıc nöqtəsində bitməsi*) ələmətini, **həm də 2) ululuğun**, **uzunmüddətliyin** ələmətini göstərə bilər; axırncı **n** fonemi **həm 1) an** anlamı üzrə **zaman** ələmətini, **həm 2) ünvan** ələmətini, **həm də 3) an** anlamı üzrə **zaman** ələmətini göstərə bilər; beləliklə qısa araşdırmadan sonra **nun** sözünün **indi** mə`nasını ala bilərik.

nur — *lüğəvi mə`nası*: *indicə, buca dəqiqə* — sözündə **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə fikrən **yönləmənin** ələmətini, **u** fonemi **cövlanlığın**, **tsikliliyin** (*hadisənin dönərək yenə də özünə qayıtması, öz başlanğıc nöqtəsində bitməsi*) ələmətini, **r** fonemi isə **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** və **ər** anlamı üzrə **hər nə** ələmətlərini göstərir; beləliklə, sözün hərfi mə`nasını “**indiki bu an** (*lap elə*) **özüdür**” formasında ala bilərik.

oft — *lüğəvi mə`nası*: *tez-tez* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **f** fonemi **fani** anlamı üzrə **sür`ətliliyin**, vaxtın keçiciliyinin ələmətini, **t** fonemi isə istilik-vaxt anlamı üzrə **vaxtın** ələmətini və **et-mək** fakt - fe`linin ələmətini göstərir; beləliklə, “hadisələr **sür`ətlidir**, **tez-tezdir**” hərfi mə`nasını ala bilərik.

Ohr — *lüğəvi mə`nası*: *eşitmə; qulaq* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*səsin; qulağın*) və **h** fonemi **hal** ələmətlərini, **r** fonemi isə **erq** anlamı üzrə **səs enerjisinin** və **ər** və **yer** anlamları üzrə **kişi**, **qadın**, **heyvan** qulağının ələmətlərini göstərir.

Ort — *lüğəvi mə`nası*: *bir yer; an ort und stelle sein* — *öz yerində olma* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, yığcam bir yerin, **r** fonemi **yer** anlamının ələmətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışlı ələməti göstərir; beləliklə, hərfi mə`nada “bu yerin öz dairəsi (*öz ölçüsü*) daxilində məhdudluğu” kimi alınır. [*Ümumiyyətlə, bu sözdə Azərbaycan dilindəki orta sözünə yaxınlıq duyulur*].

per — *lüğəvi mə`nası*: *üzrə, ilə; per Post* — *poçt ilə* — sözündə **p** fonemi **həp** (eyni) anlamını, **er** hissəciyi **yer** mə`nalı anlamı və **e** fonemi **gen tərəfə istiqamət** ələmətini göstərir;

beləliklə, hərfən “**həp yer ilə, eyni xətt üzrə**” mə`nasını alırıq.

Pol — *lüğəvi mə`nası: qütb* — sözündə **p** fonemi **həp** (eyni) anlamını, **ol** hissəciyi **ol-ma** faktını anladığından, sözün hərfi mə`nası “**həp olan, eyni olan, dəyişməyən**” kimi alınır.

Rad — *lüğəvi mə`nası: 1. təkər; 2. velosiped* — sözündə **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **mexaniki** və ya insan əzələsindən ötürülən **qüvvənin**, həm də (*qabaqdakı*) **yer** anlayışını göstərir, **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə (*təkərə, onun isə yerə, torpağa*) **dirənmənin**, **dönmənin** əlamətini və həm **ed-ir** anlamını, həm də **dövrən** anlamı üzrə (*fırlanmada*) **dövrələrin** çoxlu olduğunu əlamətlərini göstərir. Bunlardan başqa, şərti olaraq, sözün **ra** hissəciyi **qabağa doğru irəliləmənin**, **ad** hissəciyi **ad-lamaq** mə`nasını da verir; bununla birlikdə **d** fonemi **dönməni** də göstərdiyindən, bu hərəkət insan addımı kimi deyil, dönərək, irəliləmə kimi anlanılmalıdır.

Rat — *lüğəvi mə`nası: məsləhət, şura* — sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakənin**, **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** və **əhatəliliyin** əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir və onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **et-mək** anlamını göstərir.

rot — *lüğəvi mə`nası: qırmızı, al; sarışın saçlar* — sifətində **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **ışığı** enerjisinin, **o** fonemi **bir nöqtənin**, bir yerin (səthin) əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sirin** və **onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **istilik-vaxt** anlamı üzrə hadisələri **istiliyə** görə **izah etmək** əlamətini göstərir. Bundan əlavə, **ro** hissəciyi **bir yerə düşmə** anlamını, **ot** hissəciyi isə **qayıtma, əks olunma** anlamını da izah edə bilər; deməli, **düşən işığın** qırmızı səthdən **qayıdan payı** da burada nəzərdə tutula bilər.

schon — *lüğəvi mə`nası: artıq, ta; schon lange* — *artıq çoxdandır (ki, ...)* — ədatında **sch** fonemi **şiddətliliyin**, **o** fonemi **bir nöqtənin**, **n** fonemi **an** — zaman əlamətini göstərir; [*sözün on hissəciyi Azərbaycan dilindəki on sayının əlamətləri ilə çox yaxınlıq təşkil edir (bax: on sayına); lakin, bu sözdəki on hissəciyi vaxtın axırcılığı anlamını göstərir. schon sözü Azərbaycan dilindəki son sözünün mə`nasına da bir qədər yaxınlıq təşkil edir*].

schön — *lüğəvi mə`nası: 1. gözəl; göyçək; 2. yaxşı; olar!* — sifətində **sch** fonemi **İşığın** (*pay olaraq Verilən Böyük Yaradan Nurunun*) **şiddətliliyin**, **ön** hissəciyi **ön-dəkini** (*Azərbaycan dilindəki ön sözü ilə üst-üstə düşür*), **ön-ün** olmağını anladır; **n** fonemi 1-ci mə`nada **anlaq, insan, nəsnə** və **ən** anlamlarının hər birinə, 2-ci mə`nada isə, sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq, **an** — zaman və ya **ən** (*məsələn, ən yaxşı*) anlamlı əlamətlərə malik olur. Beləliklə, bu söz bir şeyin önünün (*üzünün, ön tərəfinin, sifətinin*) şiddətli işıqlığından (*gözəlliyindən*) xəbər verir.

Tag — *lüğəvi mə`nası: bir gün, gündüz* — sözündə **t** fonemi **istilik-vaxt** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə** gündüzün davamiyyət **istiqamətinin**, **g** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamlı əlaməti (*gündüzün hökm sürməyi onun haqqı, hüququdur*), həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** (*gündüzün*) qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*axşama, gecəyə*) keçəcəyi **anın, hüdudunun, həddinin** olduğunu da əlamətini göstərir;

Tal — *lüğəvi mə`nası: dərə, vadi* — sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*dərənin, vadinin*) **içində, içinə doğru** baş verməsi əlamətini, **a** fonemi onun **sahəsinin, əhatəliliyinin**, **l** fonemi isə **ol-ma** faktının əlamətlərini göstərir.

Tat — *lüğəvi mə`nası: hərəkət, rəftar, əməl* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə birbaşa və ya uzaqdan **tə`sirin** əlamətini, **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, axırdakı **t** fonemi isə **et-mək** anlamını göstərir.

Tor I — *lüğəvi mə`nası: darvaza, qapı* (futbolda) — sözündə **t** fonemi həm (əsasən) **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini (*darvazadan maneəsiz keçilmənin və ya onun gen olmağı nəzərdə tutulur*) və həm də **et-mək** faktını, **o** fonemi buranın bir **nöqtə**, bir **yer** olduğunu və **r** fonemi həmin bu **yerin** anlayışını

göstərir; sözün **or** hissəciyi hərfən “müəyyən olunmuş bir yer” mə`nasını verir.

Tor II — *lüğəvi mə`nası: axmaq, sarsaq* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtə** (*nöqtə-insan*) əlamətini, **r** fonemi həm bir **ər-in** (*adamın*) əlamətini, həm **ruh** anlamı üzrə **ağıl, zəka**, həm də **erq** anlamı üzrə bunun **vur-ulmasına** ekvivalent bir mə`na əlamətlərini göstərdiyindən, sözün **or** hissəciyi bu **ağlın** kiçik **bir nöqtə**-yə **qədər** kiçildiyindən, bir heçə enməyindən, adamın **ağılsız** halından xəbər verir.

Tür — *lüğəvi mə`nası: qapı* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini (*qapıdan maneəsiz keçilmənin, onun gen olması və kiçik bir qüvvə ilə açılıb, örtülməyi nəzərdə tutulur*) və həm də **et-mək** faktının, **ü** fonemi qapıdan **birbaşa** (*maneəsiz*) keçmə **istişamətinin** əlamətini, **r** fonemi buranın bir **yer** olduğu əlamətini göstərir.

Uhr — *lüğəvi mə`nası: saat-mexanizm* — sözündə **u** fonemi **ululuğun**, vaxt **uzunluğunun** əlamətini, **h** fonemi **hal** əlamətini, **r** fonemi əsasən **era** anlamı üzrə **vaxt-zamanın**, **erq** anlamı üzrə isə saata hər hansı növ **qüvvə-enerji** tətbiqinin əlamətini göstərir. Deməli, bu söz təqribən “**uzun müddət işləyən vaxt mexanizmi**” kimi hərfi mə`nadadır. [*Uhr sözündəki h foneminin olması onu düşünməyə imkan verir ki, saat sözünün bir çox insanların sahat kimi deməyində o qədər də səhlələri yoxdur*].

Und — *lüğəvi mə`nası: və* — sözündə **u** fonemi (*cümlədə*) **iki nöqtə** arasındakı **uzunluğun**, **məsafəliliyin**, **onların bir-birindən aralı olmaqlarının** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*cümlədə fikrin davam edərək digəri üzərinə*) **yönəlmənin** əlamətini və **anlaq** anlayışı üzrə bu nəsnənin bir **anlayış** (*məsələn, cümlənin ikinci hissəsi*) olduğunun əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə (*nəyinsə, hansısa bir fikrin üzərində*) **dayanmanın**, ona **dirənmənin**, həm də o fikrə, o məqsədə **dönməni** göstərməklə yanaşı onu (*cümləyə*) **daxil etmənin** də əlamətlərini göstərə bilir.

vor — *lüğəvi mə`nası: ... qabağında, -dək; əvvəl(də); -dən; əvvəlcə(dən); Er steht vor dem Fenster* — *o, pəncərənin qabağında durur; vor sonnenaufgang* — *Günəş doğmamışdan əvvəl, Günəş doğanadək; vor vierzehn Tagen* — *iki həftə bundan əvvəl; vor Freude* — *sevinc(in)dən; vor allem* — *hər şeydən əvvəl* — sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və ya **bir nöqtədə** olma əlamətini, **vaxt** anlayışı üzrə hərəkətin **vaxt** ərzində baş verməyini göstərən əlaməti, **o** fonemi bir **nöqtənin**, bir **obyektin**, bir **əşyanın** əlamətini bildirir; sözünün işlənmə yerindən asılı olaraq **r** fonemi ya **yer** — **məkan** anlayışını, ya da **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir.

Wal — *lüğəvi mə`nası: balina, kit; nəhəng* — sözündə **w** fonemi hal-hərəkətdə **bir fiziki nöqtədə** olma əlamətini, **a** fonemi (*balina gövdəsi, cəmdəyi üzrə*) **həcmnin**, **tutumun** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ali-liyi, böyüklüyü, iriliyi** göstərir.

was — *lüğəvi mə`nası: sual əvəzliyi: nə?; qeyri-müəyyən əvəzlik: nəsnə* — sözündə **w** fonemi **vektor** anlamı üzrə əşyanın, hadisələrin, hal-hərəkətin **bir nöqtədə olmasının**, həmçinin **ondan uzaqlaşmanın** və ya **ona yaxınlaşmanın** əlamətini, **a** fonemi fiziki və ya ağıl-zəkaya aid bir **nöqtənin**, **nəsnənin** (*əşyanın, obyektin, fikrin*) əlamətini göstərə bilir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə sual verilən insanın fikrinin müzakirə edilən fikir (*nəsnə*) ilə **birləşdiricilik** əlamətini göstərir.

Weg — *lüğəvi mə`nası: yol; ... yolu ilə, ...üsulu ilə* — sözündə **w** fonemi hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, yerdən uzaqlaşmanın**, yaxud ona **yaxınlaşmanın** və yaxud da **o nöqtədə** olmanın əlamətini, **e** fonemi **genə, qırağa tərəf istiqamətin** əlamətini, **g** fonemi **qırağ** anlamı üzrə bir şeyin, bir əşyanın, bir yerin **səthinin** və ya onun **qırağının** (*yolun səthinin, uzunluğunun*), yə`ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddinin**, **anının** və ya çatılacaq məntəqənin əlamətini göstərir.

wer — *lüğəvi mə`nası: sual əvəzliyi: kim?* — sözündə **w** fonemi bir **nöqtənin** (*soruşan*)

subyektin, adamın və onun durduğu yerin), e fonemi (danışandan, sual verəndən) **gen**, **qıraq** (haqqında soruşulan) tərəfə **istişamət**, r fonemi **ər** anlayışı üzrə soruşulan fərdin (kişinin, qadının) əlamətini göstərir.

Wir — lüğəvi mə'nası: şəxs əvəzliyi: *biz* — sözündə w fonemi (*fikrən*) **bir nöqtədə** (*yerdə*) olmanın, (*fikrən*) **oraya yığışmanın**, i fonemi bu **iç-də çoxluq** təşkil etmənin, r fonemi **ər** anlayışı üzrə bu çoxluğun **kişilərdən** (*qadınlardan, uşaqlardan*) ibarət olduğu əlamətlərini göstərir.

zäh — lüğəvi mə'nası: 1. *dayanıqlı, dözümlü, davamlı*; 2. *özlü* — qatı yarımmayə material-maddə — sözündə z fonemi “**iç-də təzahür**”, **iç-li** anlamını, d fonemi bu **içə** tərəf olan **istişamət**in və bu için öz daxilində **əhatəliliyinin** əlamətini, h fonemi bu **mühitin** və ya **həl**in əlamətini anladır. [*Təsəvvürdə yarızərbaycanca bu sözü içəh-li kimi səsləndirdikdə, bu, özüllü, dayanıqlı mə'naları kimi anlam verər*].

Zug — lüğəvi mə'nası: 1. *qatar*–dəmiryolunda; 2. *kütləvi yeriş*; 3. *havaçəkimi, yelçəkimi* – havanın vurub bundan-buna keçməsi, axması; 4. (bir) *udum suyun loqqurtu ilə içilməsi* — sözündə z fonemi “**iç-də (daxili) təzahür**” anlamını, u fonemi **uzunluq, uzantı** əlamətini, g fonemi isə **qüvvə** anlayışını və bununla birlikdə yol boyu **mühitdən-mühitə keçilən anların (yerciklərin) sərhədinin** əlamətlərini göstərir.

Rus dili üzrə üçsəslə sözlər

İndi isə rus dilinə mənsub üçsəslə sözlərdən bə'zilərinin araşdırılması işinə baxaq.

Бог — lüğəvi mə'nası *Tanrı (Böyük Yaradan, Allah, Həqq-Təala)* — sözündə б fonemi **təbiət** anlayışını və **bərk** anlayışı üzrə **birliyin, bütövlüyün** əlamətini, o fonemi Böyük Yaradanın, Həqq-Təalanın **Təkliliyinin** (*Yaradıcılıqda, Yaratdıqda şəriksiz Olduğunun*) əlamətini, г fonemi **Həqq-Təala**-nın, **haqqın** və **qüvvə** anlayışı üzrə Onun **Qüdrətlilik, Qüvvəlilik** əlamətlərini bildirir. Deməli, söz geniş mə'nada, hərfən “**bütün təbiət (dünya, kainat) Bir O Qüdrətli Həqq-Təalanın Haqqıdır və Ona bağlıdır**” mə'nasındadır.

Бык I — lüğəvi mə'nası: *öküz*; **бык производитель** — *buğa*; **здоров как бык** — *buğa kimi sağlam*; **уперся как бык** — *tərsliyinə salıb, tərs damarı tutub* — sözündə б fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlı təbiət obyektlərini** və **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** (*öküzün yükü çəkərək irəliyə aparması*) **ifasında** və **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **əşya** və **hadisələr** cərgəsində (*buğanın*) olmasının, həm də **həb** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil etmənin (*nəsil artırmağın*) əlamətini, ы fonemi **içdən** xaricə tərəf **istişamət**in əlamətini, к fonemi həm **qüvvə** anlamını (*öküz qüvvəsi*), həm **haqq** anlayışının (*buğanın əkməyi, nəslini artırmağı*), həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və onlardan alınan **məhsulların** (*balaların*) əlamətini göstərir. [*Bə'zi ədəbiyyatda öküzün böyürməyini göstərən buuu... səsinə uyğun olaraq бык sözünün düzəlməyi iddia olunur. Deməli ki, bu hadisənin sözün etimoloji təhlilinə azca tə'siri olsa da, əhəmiyyətli deyil və, yuxarıda göründüyü kimi, əslində öküzün daha mühüm keyfiyyətləri бык sözünün yaranmasında əsas rol oynamışdır*].

Бык II — lüğəvi mə'nası: *körpü özü* — düşünülür ki, öküzün qüvvətli olması və bir qədər də körpü özünlünün formaca öküzə bənzəyişi sözün bu mə'nasının yaranmasında əsas səbəb olmuşdur. Ona görə də, fonemlərin I mə'nadakı uyğun əlamətlərini seçib götürməklə, sözün bu mə'nasını da araşdırmaq olar.

Быт — lüğəvi mə'nası: *məişət, həyat, yaşayış, güzəran* — sözündə б fonemi həm **təbiət** anlayışını göstərir, həm də **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələri izah** edir, ы fonemi **içdən** çıxma (*təbiətdən alınma, ona uyğun*) **istişamət**inin əlamətini, т fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini anladır. Deməli, bu söz “**təbiətin tə'siri belədir, buna uyğundur**” kimi mə'nada anıla bilər.

Быть — lüğəvi mə'nası: *olmaq* — fe'lində **б** fonemi əsasən **bərk** anlayışı üzrə hadisələrdə (*insan danışıqında*) **qətiliyi** anladır və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa daxil** olmanın (*həyatdakı bir çox hadisələrin izahı*) əlamətini, **ы** fonemi **içdən** (*daxildən*) xaricə tərəf **istişamətin** əlamətini, **ть** fonemi isə **et-mək** fe'li əlamətini anladır. [**Быть** sözü quruluşuna görə ümumtürk sözü olan **bolmaq** = **olmaq** fe'lini xatırladır; lakin, cəmi üç fonemdən ibarət, sadə mə'nalı **быть** sözünün hər fən mə'nasını uyğun məfhumlarla izah etmək o qədər də asan iş deyil. Odur ki, lüğəvi **olmaq** mə'nasına üstünlük verilir].

Бec — lüğəvi mə'nası: *çəki, ağırlıq* — sözündə **в** fonemi həm **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olması əlamətini, həm də **vektor** anlamı üzrə (*tərəzi qanununun*) hadisələrdə, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** (*tarazlıq vəziyyətində, yükə, ağırlığa dayaq olduqda*) **olma** əlamətini, **e** fonemi **genə tərəf istiqamətin** (*tərəzidəki qolun hərəkəti vaxtı yerdəyişmə üzrə istiqamətin*) əlamətini, **c** fonemi isə (*qola*) edilən **tə'sirin** (*ağırlığın*) əlamətini göstərir. [*Hadisəni yaxşı təsvir etməkdən ötrü bu misalda, mötərizələrarası izahlarda, ikitaylı tərəzi variantından istifadə edilmişdir*].

Весь — lüğəvi mə'nası: *bütün, tamam* — sözündə **в** və **e** fonemlərinin əlamətləri yuxarıdakı misaldakı kimidir; **сь** fonemi burada **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətini göstərir.

Вce — lüğəvi mə'nası: *hər şey, hamı* — sözündə fonemlərin əlamətləri yuxarıdakı misaldakı kimidir; burada **c** fonemi əlavə olaraq “**s-iç** əvəzlənməsi” əlamətini nəzərdə tutur ki, bu zaman bütün çoxluğun bir içdə **birləşməsi** anlamı göz önünə gəlir.

Как — lüğəvi mə'nası: *dəniz: qarmaq* — ismində **к** fonemi **qüvvə** və **qıraq** anlamlarını, **a** fonemi düz **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **к** fonemi **haqq** anlamını göstərir. Deməli, bu söz hər fən “**qüvvə ilə qırağı haqlamaq**” = **qarmaqlamaq** mə'nasındadır.

Год — lüğəvi mə'nası: *1. bir il; 2. yaş* — ismində **г** fonemi **haqq** anlamını, **о** fonemi bir **nöqtə** (*Yerin orbiti üzrə bir dövrənin başa çataraq qapanışı*) əlamətini, **д** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələri izah etmə əlamətini göstərir.

Гоп! — lüğəvi mə'nası: *hop!* — hoppanma nidası — sözündə **п** fonemi **həp** — **yap-ıq** anlamının əlamətini, **он** hissəciyində hoppananın düşülən **nöqtədə** (*yeni nöqtədə, yerdə*) **eyniliyə daxil olma** əlamətini, **г** fonem **qıraq** anlamı üzrə hoppananın əvvəl olduğu **yer səthinin** və sərf etdiyi **qüvvənin** əlamətini göstərir.

Гуcь — lüğəvi mə'nası: *qaz (quş)* — ismində **г** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini, **уcь** hissəciyi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı əsasında **uç-ma** əlamətini göstərir (*bax: uç sözünə*). Deməli, ümumi halda **гусь** sözü **quş** mə'nasındadır. Bundan başqa “**qu**” və “**qa**” kimi səsçixarma əlaməti də bu quşa aiddir. Sözü **сь** fonemi **su** əlamətini də göstərə bilər.

Гул — lüğəvi mə'nası: *1. uğultu; 2. vıziltı; 3. fit* — sözündə **г** fonemi **haqq** (*səsin haqqı, qüvvəsi, enerjisi, tə'siri*) anlamını, **ул** hissəciyi **ula-maq** anlamındadır (*bax: ula sözünə*). [*Azərbaycanca qulaq sözündən qul sözünü hissəcik kimi ayırmaq olar*].

Дед — lüğəvi mə'nası: *baba* — ismində **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** əlamətini, **e** fonemi isə əvvəlinci **д** fonemindən ikincisinə doğru **istişamət** əlamətini bildirir; beləliklə, **ded** sözündə nəsil üzrə silsilə özünü göstərir. [*Azərbaycanca dədə sözü bə'zi bölgələrdə ata sözünün, bə'zən baba sözünün əvəzləyicisi kimi çıxış edir. Baba sözü ba hissəciyini iki dəfə (ba-ba) tələffüz etməklə “başımın başı”, yə'ni “mənim başımda (başlanğıcında) duranın (atamın) başında (başlanğıcında) duran (yə'ni = ba-ba-m)” mə'nasına uyğun gəlir. Də-də sözünü işlətməklə də “oda(ə) — oda(ə)” mə'nasında olan forma düzəlir. Oda sözü “odu (alovu) olan məkan (qapalı otaq, qapalı yaşayış yeri)” mə'nasındadır. Digər tərəfdən, Azərbaycanca day-day (dayı), rusca дядя sözləri lüğəvi mə'nada bir-birinə ekvivalent olub dai-dai başlanğıcli odai, yə'ni “odaya (otağa) mənsub” mə'nasındadır. Bir çox ədəbiyyatda bu sözləri uşaq sözləri, yə'ni asan deyilən sözlər cərgəsinə aid etmək meylə var və burada bir həqiqət duyulur; lakin, hər başlanğıcın (uşaq*

sözlərinin) özü də bir mə'naya dirsəklənir].

День — lüğəvi mə'nası: 1. gün, bir gün = bir gecə-gündüz; 2. gündüz — ismində **д** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə hadisələrin **istilik-vaxta** görə izahı əlamətini, həm **od** qrupunun əsas anlayışı olan **odunistiliyin** — Günəşin və **dayaq** anlamı üzrə fikrən Günəşlə davamiyyətdə olmanın, **dirənib-dayanmanın** (onun gündüz vaxtı görünməsinin) əlamətlərini, **e** fonemi **д** foneminin bu əlamətindən **нь** foneminin vəzifəsiinə doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **нь** fonemi burada **ан** — zaman və **ан** — məkan (*Yer kürrəsinin Günəşə görə vəziyyətinin*) anladıcısıdır, həm də **nəsnə** və **ünvan** anlayışları üzrə yenə də həmin məkanın əlamətini anladır; **ень** hissəciyi Günəş şüalarının **Yerə** (*bu yerə*) tərəf **en-məsinə**, **yönəlməsinə** işarədir.

Дуб — lüğəvi mə'nası: *palıd* — ismində **д** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz qalma**, **dayanıqlı**, **dözümlü** olma (*palıd ağacının xüsusiyyətləri*) əlamətini, həm də **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlının** (*palıd ağacının*) və ondan alınan **məhsulların** (*qoza, taxta*) əlamətini, **y** fonemi ağacın **uzun** (*hündür*) və **uzunömürlü** olması əlamətlərini göstərir; **б** fonemi **bərk** anlamı üzrə materialın **bərkliyinin** və **təbiət** anlamı üzrə ağacın **canlılar aləminə** mənsub olduğunun əlamətini göstərir.

Дым — lüğəvi mə'nası: *tüstü* — ismində **д** fonemi **od** əlamətini, **ы** fonemi oddan **çıxma** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlamını göstərir; bu söz hərfən “**oddan çıxan** və onun **həmi** (*həmkarı, ona oxşarı, ondan olanı*)” mə'nasındadır.

Жар — lüğəvi mə'nası: 1. *isti, istilik, hərərət*; 2. *köz*; 3. *qızdırma* — bədəndə; 4. *qızğınlıq, həvəs, coşğunluq, ehtiras* — sözündə **ж** fonemi cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki**, **dinamiki qüvvə** və **tə'sirlərin**, **enerjinin** (istiliyin) **parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığı**nın əlamətini izah edir, ya da **jajda** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların**, **qızğınlığın**, **coşğunluğun**, **insanın böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və yaxud **ona can atan vəziyyətini** izah etmə əlamətini göstərir; **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **əhatəliliyin**, bə'zi hallarda **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **p** fonemi yerinə görə ya **erq** anlayışı üzrə **istilik**, ya da **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti göstərir.

Жим — lüğəvi mə'nası: *sıxma, güclü sıxma* — sözündə **ж** fonemi **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki**, **dinamiki qüvvə** və **tə'sirlərin çox yuxarı qiymətlərə çatdığı**nın əlamətini izah edir; **и** fonemi bunların **ic-ə** (*sıxılana*) doğru **istiqlamətinin**, **м** fonemi isə **həm** anlamı üzrə qüvvənin tə'sirinin içəriyə doğru **ardıcılığının**, **daha da davam** edərək bərk sıxmağının əlamətini göstərir.

Жить — lüğəvi mə'nası: *yaşamaq* — fe'lində **ж** fonemi **jajda** anlayışı üzrə insanın, canlının böyük **həyat qabiliyyətinin** əlamətini, **жи** hissəciyi onun bu həyatın öz **içinə**, öz daxilinə can atan **istiqlamətdə** olduğu vəziyyətini, həm də “**özü üçün**” yaşayacağını, **ть** fonemi isə (*yaşamağı*) **et-mək** fe'linin əlamətini göstərir.

Жук — lüğəvi mə'nası: *böcək* — sözündə **ж** fonemi **jajda** anlayışını, **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini ifadə edir; **ук** hissəciyi əlavə olaraq böcəyin **uçma** əlamətini də göstərir.

Зад — lüğəvi mə'nası: 1. *dal, arxa, geri*; 2. *sağrı* — sözündə **з** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın, **a** fonemi 1-ci mə'nada düz **xətt üzrə istiqamətin** və 2-ci mə'nada **sahənin**, **səthin** əlamətini, **za** hissəciyi “... dalında, ... arxasında” mə'nasını, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə 1-ci mə'nada hadisələrin **dayanmasına** (*ümumi hərəkət isə qabağadır, gələcəyədir, geriyə, keçmişə aid deyildir; irəlilədikcə hər bir hadisə arxada qalmış olur*), 2-ci mə'nada isə **dirəniş**, **dayanıqlılıq**, **dayaq** əlamətini göstərir.

Зев — lüğəvi mə'nası: 1. *anat. əsnək*; 2. *ağız* (heyvan və ya alət, açar ağız) — sözündə **з** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın, **e** fonemi **gen tərəfə** (*genəlməyə*) **istiqlamətin** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşmanın** (*məsələn, əsnədikdə*), ona yaxınlaşmanın və yaxud bir nöqtədə olmanın (*ağzın yumulmuş vəziyyəti*) əlamətini göstərir. Deməli, bu söz hərfən ağızın açılıb-yumulma prosesini ifadə edir.

Зуб — lüğəvi mə'nası: *diş* — sözündə **з** fonemi **з = с x ч** ifadəsində olub dişin əzici, qırıcı,

gəmirici **tə'sirin** (**c**) **iç** (**ч**) tərəfə, (*dişlənin*) içinə **təzahürünü** (**з**) göstərir, **y** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun**, məsafənin (*dişin bütövlükdə öz uzunluğunun və yeyilən qidanın içərisinə girmə uzunluğunun*) əlamətini, **б** fonemi əsasən **bərk** və **təbiət** obyektini anlamını göstərir.

Ива — *lüğəvi mə'nası: söyüd* — sözündə **и** fonemi **iç-dən** əlamətini, **в** fonemi **davamiyyət** anlamına bağlı cismin **ölçülü** olması əlamətini, **ив** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **iv** (“*saçından iv ayırmaq*”) sözünün eynidir (*bax: iv sözünə*), **a** fonemi isə bu **iv**-lərin xətt üzrə **davam** etməsi əlamətini göstərməklə bərabər, həm də **isim** düzəldici səciyyədədir. [*Bu söz saçaq mə'nası tipindədir. Türkmənstanda və Azərbaycanda söyüdüün uzun və sallanan saçaqlı növünə “Leyli saçları, saçağı” da deyirlər*].

Или — bölüşdürücü bağlayıcı — sözündə əvvəlinci **и** fonemi **iç-də** əlamətini, **л** fonemi **olma** faktını (*həm də elm-dilçilik*) əlamətini, axırdakı **и** fonemi isə **ил** hissəciyinə **məxsusluq** əlamətini bildirir ki, bu axırıncı fonem də **“iç-də olan”** mə'nasını anladır. Digər tərəfdən, **ли** hissəciyi **il-in** tərsini göstərdiyindən, bu hissəcik əvvəlki **iç-də** olana aid deyil, yeni, ikinci bir **iç-də** olanı göstərir. Beləliklə, **или** sözü “həm bu içə, həm də o biri içə (*məğzə, məzmuna*) aid olan” hərfi mə'nasındadır.

Иск — *lüğəvi mə'nası: iddia, tələb* — sözündə **и** fonemi **iç-in**, **iç-ərinin** əlamətini, **с** fonemi həm **“c-iç əvəzlənməsi”** üzrə **zəif qüvvəli**, **“iç”** anlamlı hadisələr əlamətini, həm **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini və həm də **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini bildirir; **к** fonemi **haqq-hüquq** anlamındadır. Deməli, söz hərfin **“düşüncəyə (qanuna) uyğun surətdə özünə birləşdirmək, yığmaq, tələb etmək haqqı-hüququ”** deməkdir.

Как — *lüğəvi mə'nası: necə?* — sual əvəzliyində əvvəlinci **к** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin**, **anının** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, axırdakı **к** fonemi **haqq-hüquq** anlayışı üzrə əşyaya, hadisəyə məxsus **haqq** anlamını, əlamətini göstərir. Deməli, **как?** sözü hərfin, “hansı mühitdədir əşyaya məxsus haqq?” kimi mə'na verir.

Кто — *lüğəvi mə'nası: kim?* — sual əvəzliyində **к** fonemi əsasən **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar** əlamətini və əlavə olaraq **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin**, **anının** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **о** fonemi isə Azərbaycanda olan **о** əvəzliyi kimi, **qıraqda, ümumi fonda tez seçilə bilən fərdin**, **adammın** və ya **heyvanın** əlamətini anladır; **то** hissəciyi “maraqda olan axtarış” kimi yaxın bir mə'nanı kəsb edir (*məsələn, “то это, то другое” sözlərinə fikir verin*).

Куб — *lüğəvi mə'nası: kub: 1. su, maye distillə etmək və ya qaynatmaq üçün iri qazan; 2. riyaz. bütün üzvləri kvadrat olan altıüzlü; 3. riyaz. hər hansı bir kəmiyyət üstünün 3-cü dərəcəsi; 4. bir kub metrə bərabər həcm ölçüsü* — sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **y** fonemi iki nöqtə arası **uzaqlığı**, məsafəni göstərən əlaməti və cövlanlıq (*öz perimetri və həcminə qapanış*) əlamətini, **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, **birliyin** və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** və ya **sabitliyin** izahı əlamətlərini göstərir. [*Sözün ky hissəciyi su mə'nasında qədim Azərbaycan dilində işlənərmiş (bax: Kür sözünə)*].

Коль, коли — *lüğəvi mə'nası: əgər, madam ki, belədir; коль скоро ты согласишься, я приду* — *əgər razı olsan, gələrim; sən razı olan kimi gələrim* — (bağlayıcı) sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **оль** və ya **оли** hissəciyi **olma** faktına aidliyi göstərir. Deməli, hərfin bu söz **“haqq olarsa”** = nəyinsə **“öz haqqı imkan verirsə”** mə'nasını anladır.

Ком — *lüğəvi mə'nası: 1. topa, yığın, kom, komlanma; parça; ком снежный* — *qar topası, qar yığını; 2. kəsək; 3. Yumaq; свернуться комом* — *yumaq kimi yığılmaq* — sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **о** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil olma** əlamətini göstərir. [*Müştərək olan bu sözdə dılarxası к fonemi Azərbaycan dilində dilönü k ilə tələffüz olunur ki, bu da iç haqq, içə, bir yerə yığılmış haqq kimi dəqiq*

anlanılır].

Конь — lüğəvi mə'nası: *at (aygır)* — sözündə **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini, **qüvvə** anlamı üzrə atın özünün **qüvvətli** olmasının, həm də onun erkəkliyi üzrə yerinə yetiriləcəyi məqsədi anladır; **н** fonemi isə həm **an-məkan** və həm də **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə və harayasa **yönəlmə**, **ona (oraya) daxil olma** və ya **(oradan) çıxma, uzaqlaşma** əlamətini göstərir; sözün **онь** hissəciyi də dolayısı yolla erkəkliyə işarədir.

Лад — lüğəvi mə'nası: 1. *asayiş, sülh, razılıq*; 2. *söz birliyi, yekdillik, həmrəylik, ümumi dil*; 3. *qayda, üsul, tərz*; 4. *mus. ahəng*; 5. *mus. məqam, musiqi alətlərində pərdə*; 6. *dil (qarmonda)*; 7. *biçim, bədən quruluşu*— heyvanlarda; **жить в ладу** – *dostcasına yaşamaq, yola getmək* — sözündə **л** fonemi 1-ci mə'nada **ol-ma** faktı əlamətini, 2-ci mə'nada **dilçilik** anlamı üzrə **dil (tapmaq)** əlamətini, 3-cü mə'nada **elm** anlayışının əlamətini, 4-cü mə'nada bu üç anlayışın birlikdə olması amilini, faktını, 5-ci və 6-cı mə'nada **ol-ma** əlamətini, 7-ci mə'nada **ol-ma** və **elm** əlamətlərini göstərir; **а** fonemi yerinə görə düz **xətt üzrə istiqamət** (əsasən 1-6-cı mə'nalarda) və **həcm**, **tutumun** (əsasən 7-ci mə'nada) əlamətlərini anladır, **л** fonemi isə **dayaq** anlayışı ilə bütün mə'nalarda, bundan əlavə, **dövrən** anlayışı üzrə 4-cü mə'nada, **odlu** anlayışı ilə 7-ci mə'nada özünün əlamətlərini göstərir.

Лаж — lüğəvi mə'nası: *ticarət. əlavə, əlavə qiymət, artırma* (birja alverində) — sözündə **л** fonemi **elə-mə** faktının, **а** fonemi **xətt üzrə** artım **istiqamətinin** əlamətlərini, **ж** fonemi həm **qıjıltı** anlayışı üzrə **tə'sirlərin parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığını** izah edir, həm də **jajda** anlamı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızgınlığının, coşğunluğunun** əlamətini göstərir.

Лай — lüğəvi mə'nası: *hürüş, hürmə, it səsi* — sözündə **л** fonemi **dil (dilçilik)** anlamını və bunu **elə-mə** faktının əlamətini, **а** fonemi əsasən düz **xətt üzrə istiqamət (hürüş səsinin yönəldildiği tərəf)** əlamətini və əlavə olaraq uyğun **sahəyə** anlamını, **й** fonemi isə **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektdə (itdə)** və onun **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, **həyat** anlayışı üzrə **canlının (itin)** yaşayışı və digər **fəaliyyəti (hürüşü) üçün** lazım olan və nümayiş etdirilən **enerjinin sərf** olunması əlamətini göstərir.

Лев — lüğəvi mə'nası: *şir, aslan* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının, **е** fonemi (*şirdən*) **gen tərəfə istiqamət** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə, bir yerə (şirin özünün və ya pəncəsinin əvvəlki yerindən irəliyə, ova tərəf) yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə (məsələn, uzanıb dincəldikdə) olma** əlamətini göstərir. Söz hərfən **ovlayan** mə'nasını anladır.

Лить — lüğəvi mə'nası: *tökmək, axıtmaq* — fe`lində **л** fonemi **elə-mə** faktının, **и** fonemi **iç-ə** doğru **istiqamət**, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini göstərir; **ли** hissəciyi **iç-ə elə-mək, içə ilə-mək (il-işdirmək, birləşdirmək)** anlamındadır.

Лишь — lüğəvi mə'nası: 1. *ədat – bircə, təkçə, ancaq, yalnız; нехватает лишь одного – bircə adam çatmır*; 2. *bağlayıcı – kimi; лишь вошли, все встали – içəri girən kimi hamı qalxdı* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktının, **и** fonemi **iç-ə (daxilə)** və ya **iç-də** əlamətini, **ш** fonemi **ш = с х ч** ifadəsilə **iç-ə, içdəki (ч) bağlanmanın (с) şiddətliliyinin** əlamətini göstərir.

Лоб — lüğəvi mə'nası: *alın* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktının, **elə-mək** fe`linin və **elm, bilik** anlamının əlamətlərini, **о** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin (başdakı alın yerinin)**, **б** fonemi isə **bərk** anlamının və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə daxil olmanın, birləşmənin** əlamətlərini göstərir. Deməli, söz hərfən “*başda elə bir yerdir ki, bərkdir və elm, bilik oraya yığılır, əldə edilir*” mə'nasını anladır.

Лук I — lüğəvi mə'nası: *soğan* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktını və **al** anlayışı üzrə baş soğanın laylarının, qatlarının **çoxsaylılığının**, **у** fonemi iki nöqtə arası məsafənin (*göy soğan şaxələrinin uzunluğu*), **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı-ların (soğan bitkisinin)** əlamətini və **haqq** anlayışı üzrə layların və şaxələrin bir yerdə olmasının (*bağlanmalarının, yığılmasının*) anlamını göstərir.

Лук II — *lüğəvi mə'nası: yay, kaman* — sözündə **л** fonemi **elə-mə** faktını, **y** fonemi yayın öz oxu **istiqlamətində** dartılma və buna uyğun oxun uçma **məsafəsini**, **к** fonemi həm **qüvvə** anlayışını, həm də **qıraq** anlayışını (*oxun qırağa, yə'ni uzağa uçmasını*) göstərir; **у**к hissəciyi həm də **uç-ma** mə'nasını anladır.

Мак — *lüğəvi mə'nası: lələ* — sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həm-liyə** — **çoxluğa** və **eyniliyə** (*ləçəklərin və toxumların*) daxilliyinin, **a** fonemi lələ qönçəsinin **həcmnin**, **tutumunun** əlamətlərini, **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*lələ bitkisinin*) əlamətini bildirir; **ак** hissəciyi həm də lələ qönçəsinin açılmasının, onun əhatəsinin əlamətini göstərə bilər.

Мак — *lüğəvi mə'nası: 1. dönüm, dönüş, dövrə; 2. təkən* — sözündə **М** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*əsasən 1-ci mə'nada*) **daxilliyinin**, yə'ni hərəkətin birdən-birə kəsilməməsinin və **vasitə, vasitə-silə** əlamətini, **a** fonemi təkən və ya dönüş nəticəsində yerdəyişmə üzrə **istiqlamət** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük **qüvvələrə malik** olmaqla **hadisələrin axınlı**, dönmədə və ya təkəndə **ardıcıl iştiraklıq** və **dinamiklik** əlamətlərini bildirir.

Медь — *lüğəvi mə'nası: 1. mis; 2. mis pul* — sözündə **м** fonemi **həm** və **vasitə** anlayışlarını, **едь** hissəciyi **ed-ilmə** anlamını göstərir. Deməli, söz hərfən misin istənilən kimi əyilərək, müxtəlif formada olma qabiliyyətinin əlamətlərini ifadə edir.

Мир — *lüğəvi mə'nası: 1. Yer kürəsi, dünya, kainat; 2. sülh; aləm, mühit* — sözündə **м** fonemi **həm** anlayışını, **i** fonemi **iç-də** olma əlamətini, **р** fonemi 1-ci və 2-ci mə'nada **yer** əlamətini və bundan əlavə 2-ci mə'nada **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrəkənin** əlamətini də bildirir. Sözü hərəfi mə'nası “bir yer, bir yerdə, birlikdə, vəhdət” deməkdir.

Мул — *lüğəvi mə'nası: qatır* — sözündə **м** fonemi **həm** (həm-həm) anlayışını, **y** fonemi **iki nöqtə arası** məsafə olduğu (*at və eşşək ayrı-ayrı heyvandır*) əlaməti, **л** fonemi **ol-ma** əlamətini göstərir. Deməli, hərfən söz qatırın ikililiyinə – atdan və eşşəkdən törəndiyinə işarədir.

Мыть — *lüğəvi mə'nası: (nəyisə) yumaq* — fe'lində **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** (*məsələn, paltarı su və sabun vasitəsilə yumaq, övkələmək*) anlayışını, **ы** fonemi çirkin **iç-dən çıxma, çıxarma istiqamətinin**, **ть** fonemi isə bunu **et-mə** fe'li əlamətlərini göstərir. Deməli, söz hərfən “**içdən** (*paltardan*) **çıxarma vasitəsi-lə etmək**” mə'nasını anladır.

Нам — *lüğəvi mə'nası: bizə* — əvəzliyində **н** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*insanlara*) **yönəlmənin**, həm də **insan** anlayışının əlamətini, **a** fonemi **əhatəlilik** (*çoxluq*) və **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **м** fonemi isə **həm** anlamı üzrə **birliyin, birləşmənin, eyniliyə** daxil olmanın (*nəyinsə bu insanlara çatmasının*) əlamətini göstərir.

Нить — *lüğəvi mə'nası: sap, tel; əlaqə, bağ, rabitə; silsilə* — sözündə **н** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını, **и** fonemi **iç-ə** daxil olma **istiqlamətinin** və **çoxluğun** (*uzun olmasının, əlaqəliliyin*) əlamətlərini, **ть** fonemi **tə'sirliliyin**, tə'sirli etməyin əlamətini göstərir.

Нож — *lüğəvi mə'nası: bıçaq* — sözündə **н** fonemi **nəsnə** (*bıçaq*) və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə** (*kəsilənə, doğranılana*) **yönəlməsinin**, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*kəsilənin, deşilənin*) və **ж** fonemi bıçağa tətbiq olunan **fiziki qüvvə tə'sirinin çox** olduğunun əlamətlərini anladır.

Ныть — *lüğəvi mə'nası: sızıldamaq, ağrımaq* — sözündə **н** fonemi **anlaq** (*məsələn, bir tə'sirdən kövrəlmək*) anlamının, **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*üzə, sifətə, səs tellərinə*) **yönəlmənin**, **ы** fonemi sızıltının **iç-dən** (*daxıldən*) **çıxmasının**, **ть** fonemi həm uyğun **tə'sirin**, həm də **et-mək** fe'linin əlamətlərini göstərir.

Оба — *lüğəvi mə'nası: hər ikisi, ikisi də* — sözündə ikili, ardıcıl iki səslə tələffüz edilən **о** fonemünün hər biri tək bir nöqtənin (*əşyanın, hadisənin və ya hər hansı anlamın*), **б** fonemi **həb** anlamı üzrə **ikiliyə**, çoxluğa, **eyniliyə daxil** olmanın əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm (*hər iki əşya, hadisə arası*) **istiqlamət** və bunların **əhatəliliyinin** əlamətini və həm də **isim**, sözdüzəldici vəzifəsini yerinə yetirir. Bu söz hərfən “həp birlik” anlamındadır.

Пай — *lüğəvi mə'nası: pay; hissə* — Azərbaycanca eyni olan bu sözdə **п** fonemi **həp**

anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə, çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi əsasən **xətt üzrə** paylara ayrılma **istiqlamətinin** əlamətini, **ñ** fonemi **ayrı** anlayışını və **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada** (*hər bir payda*) **enerjilik** (*əhəmiyyətlik*) əlamətini göstərir. Bu söz hərfən “**həp** (*eyni surətdə*) **ayırma**” mə`nasını anlada bilir.

Пик — *lüğəvi mə`nası: dağın ən uca, şiş təpəsi, zirvəsi* — sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eynilik, çoxluq** və **birləşərək, birlik yaratma** əlamətini, **п** fonemi **iç-ə daxillik** əlamətini, **пи** hissəciyi bir yerə **yığımı, topanı** anladır, **к** fonemi **haqq** anlayışını göstərir. Bu söz hərfən “**həp** (*çox, lap çox*) eyni bir yerə toplanan haqq” mə`nasını verir.

Пар — *lüğəvi mə`nası: buxar, buğ* — sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini, **a** fonemi əsasən **xətt üzrə** buxarın aşağıdan yuxarıya qalxış **istiqlamətinin** və onun **həcm, tutumluluq** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlamı üzrə onun **istilik** enerjisinin əlamətini göstərir.

Под I — *lüğəvi mə`nası: ocağın, sobanın dibi, yeri* — sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə daxil olma** əlamətini və **yarıq, yarıq-lıq** anlayışını və, beləliklə, bu yerin həmişə tərpənməz, **məxsusi** bir **yer olduğunun** anlamını, **о** fonemi müəyyən **bir seçilən**, fərqlənən əşyanın (*məhz ocağın, sobanın dibi*) yerinin, **д** fonemi bu yerin həmişə öz yerində **dayandığı, durduğu** əlamətlərini göstərir.

Под II — *lüğəvi mə`nası: 1. ... altına, ... altında, ... altından; 2. ... dibinə, ... dibində, ... dibindən; 3. yaxınlığında; жуть под Баку — Bakı yaxınlığında yaşamaq; və s.* — sözündə **п** fonemi **yarıq** və **həp** anlayışının, **о** fonemi bir **nöqtənin**, bir **yerin** əlamətlərini, **д** fonemi **dayağın, dayanacağı, dayanmanın**, bir yerə **dirənmənin** əlamətini göstərir.

При — *lüğəvi mə`nası: 1. ... yanında, ... yanındakı; 2. ... yaxınlığında; 3. -da, -də* şəkilçiləri ilə ifadə olunur; **при свете электричества** — *elektrik işığında; 4. ...vaxtında, ...zamanında, ...dövründə, şəraitində və b. k.* — sözlərdə **п** fonemi **yarıq** və ya **həp** anlayışının, **р** fonemi həm **yer** və həm də **era** anlayışları üzrə hansısa **yerin** və ya **vaxt-zamanın** əlamətlərini, **и** fonemi həm bir **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin**, həm də **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Раб — *lüğəvi mə`nası: 1. qul, kölə; 2. əsir, bəndə; раб Божий — Allah bəndəsi* — sözündə **р** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** (qadın) əlamətini, **a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamətin** (*qul və quldar münasibəti*) əlamətini, **б** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** (çoxluğa) daxil olmanın və əsasən **bərk** anlayışı üzrə qulun sahibinə **bağlılığının** əlamətini göstərir.

Рай — *lüğəvi mə`nası: behişt, cənnət* — sözündə **р** fonemi **ruh** və **yer** anlayışlarını, **a** fonemi **həcm**in, **tutumun** və **xətt üzrə istiqamətin** (*əsasən aşağıdan yuxarıya*) əlamətini, **ñ** fonemi isə əsasən **həyat** anlayışını və bir qədər də **ayrı** anlamını bildirir. Beləliklə, bu söz hərfən “**ruhun** yuxarı yaşayışı üçün ruhi yer” anlamını verir.

Речь — *lüğəvi mə`nası: 1. nitq; 2. dil, danışqda üslub; 3. tələffüz, tələffüz xüsusiyyətləri; 4. söhbət, danışq, söz; о чём идёт речь? — söhbət nə barədədir?; предмет речи — bəhs mövzusu* və b. k. — sözündə **р** fonemi əsasən **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, bundan bir qədər az səviyyədə isə həm **erq** anlamı üzrə **səs enerjisi** ilə əlaqədar əlamətləri və həm də **ər** anlamı üzrə danışanın və ya söhbət edənlərin **kişi** (*qadın, uşaq*) əlamətlərini bildirir; **e** fonemi **gen tərəfə** (*dinləyənlə doğru*) **istiqlamətin**, **ч** fonemi isə **iç-ə** (*eşidənə*) və ya **iç-dən** (*danışandan*) əlamətlərini bildirir.

Ров — *lüğəvi mə`nası: xəndək, çuxur* — sözündə **р** fonemi əsasən **yer** anlayışını və bundan başqa **erq** anlamı üzrə mexaniki qüvvə, yağış, su, sel axını, külək və digər tə`sirli **enerji** əlamətlərini, **ов** hissəciyi **ov-ma**, ovuntu faktorunu, **в** fonemi isə **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** bu nöqtədən, bu yerdən torpağın **uzaqlaşması** əlamətini anladır.

Рог — *lüğəvi mə`nası: buynuz* — sözündə **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə buynuz yerinin və əsasən **erq** anlamı üzrə bu buynuzla vurmaq üçün **mexaniki qüvvə** yaratma qabiliyyəti əlamətini, **о** fonemi bu **bir nöqtənin, bir obyektin, bir əşyanın** (*buynuzun*) əlamətini, **г** fonemi isə onun həm **haqq**, həm **qüvvə** anlamlarını, həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** başqa bir **mühitə**

keçdiyi **sərhəddin, anın** (*buynuzun kəllədən xaricə çıxışı*) və bundan başqa **xəlf olunmuşlar** anlamı üzrə canlıların və onlardan alınan **məhsulların** əlamətlərini göstərir.

Сев — *lüğəvi mə'nası: səpin, əkin* — sözümdə **c** fonemi **zəif** (*toxumu atma, tullama*) **tə'sirin** əlamətini, **e** fonemi (*toxum səpəndən*) gen tərəfə **istiqlamətin** əlamətini, **v** fonemi isə həm **vektor** anlamı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən** (*toxumun əldən, səpən məşindən*) **uzaqlaşma** və bir **yerdə** (*torpaqda*) olma əlamətini, həm də **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*əkin sahəsinin*) və ya **cisimlərin** (*dənin, toxumun*) **ölçülü** (*qədərli, miqdarlı*) olması əlamətlərini göstərir.

Сок — *lüğəvi mə'nası: şirə, su; фруктовый сок* — *meyvə şirəsi, желудочный сок* — *mə'də şirəsi; лимонный сок* — *limon suyu* — sözümdə **c** fonemi **zəif tə'sir** anlamı üzrə sıxma **qüvvəsinin**, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*sıxılanın*) əlamətlərini, **к** fonemi isə **haqq** (*sıxılan meyvədən alınan su, şirə*) anlamını göstərir.

Сот — *lüğəvi mə'nası: arı şanı, şan; şandakı altıbucaqlı deşik* — sözümdə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə quruluşun **birləşdirici** elementlərinin, həm də “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə şanın **iç-inin**, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*bir deşiyin və ya bütövlükdə şanın özünün*) əlamətlərini, **t** fonemi əsasən **odlu-qidalı** anlamı üzrə **əşya** və **hadisələrin** izahı əlamətini və arının şanı **et-məsi** faktını göstərir.

Сто — *lüğəvi mə'nası: yüz* — sayında **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığılma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla və ya uzaqdan da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsinin** əlamətini və həm də **et-mə** faktını, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*bütöv bir yüzün*) və həm də buraya yığılma əlamətini anladır. Deməli, bu söz hərfən “bir yerə yığılan elə bir (*topa*) tə'sirdir ki, o tez hiss olunur” mə'nasını anlada bilir.

FƏSİL IV. DÖRDSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ'NALARININ ARAŞDIRILMASI

Azərbaycan dili üzrə dördsəslə sözlər

Samit + sait + samit + sait quruluşlu sözlər. **Samit + sait + samit + a** sxemi üzrə **a** foneminin daşdığı vəzifələr aşağıdakılardır:

a) fiziki nöqtə-nöqtəvilik (*buraya həcm, tutum, fəza da daxildir*) əlamətini göstərən vəzifə: *məs.: baba, bağa, baha, bala, bina, buğa, buta, qaya, qada, qala, qara, qida, qısa, qova, qoza, qoca, qora, qişa, quda, dana, duda, zağa, zopa, yaba, yava, yaya* (*ayaqla yeriş, piyada gediş*), *yara, yuva, guya, yaşa!, kasa, kaha, koma, mama* (*mamaça, bibi*), *maya* (*qatıq çalmaq və ya ticarət etmək üçün sərmayə*), *maça, maşa, mala, mina* (*mərmi*), *lopa, paya, paça, posa, pota, səba, səma, şəfa, sipa, sıra, soba, taya, tana, tava, topa, toxa, tula, xama, hava, hara?, haça, ha`şa!, çağa, çala, çapa, cuna, çuxa, şura, vida, fəda, fəza, fəna, cəza, cəfa, cida* və s.

b) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə: *məs.: boya, qaba, qara, dama, yuxa, saya, xana* (*dama oyununda*), *xına, hara?, sima, mina* (*əşyaya vurulan üz qatı*), *cila* və s.

c) isim (söz) düzəldici vəzifə: *məs.: baba, bağa, baca, qağa, qoca, quda, yara, kosa, maça, paça, sona, fala, xana, xala, xuda, çapa, rəva, riya, qida, gəda, nida, səba* və s.

ç) elm, bilik (bilmək, anlamaq, anlatmaq) əlamətlərini göstərən vəzifə:

məs.: şura, xata, vida, mə'na, rəva, riya, rica, fəna, bəla, vəba, vəfa, qəza, nida, heca, cəfa, şəfa və s.

Samit + sait + samit + a sxemində ikinci yerdə duran **saitə** görə düzümlərə baxaq.

Samit + a + samit + a düzümü üzrə; *məs.: baba, bağa, bala, baha, baca, qaba, qağa, qada, qaya, qala, qara, dama, dana, yaba, yava, yaya, yara, yaşa!, kasa, kaha, maya, mama, maça, maşa, paya, saya, tava, taya, tana, fala, xala, paça, xama, xana, xata, hava, hara?,*

haça, ha`şa!, çağa, çala, çapa və s.

Bu sözlərdəki ikinci fonem olan **a** saitinin daşdığı vəzifələr aşağıdakılardır:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətlərini göstərən vəzifə: **baba, bala, baha, baca, qaba, qağa, qada, qaya, qala, qara, dana, yaba, yava, yaya, yaşa!, kasa, maya, mama (mamaça), maça, maşa, paya, paça, saya, xama, xata, hava, haça, ha`şa!, çala, çapa;**

b) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə: **bağa, kasa, kaha, tava, taya, çağa;**

c) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə: **dama, qara, yara, xana, saya, hara;**

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq göstərən vəzifə: məs.: **fala;**

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə: **tana, xala, yara, xana, hara, haça, ha`şa, çala, çapa.**

Bəzi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Bağa (*tısbağa*) sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini, həm **bərk** anlayışı üzrə onun çanağının **bərkliyinin** əlamətini göstərir; **b** fonemindən sonrakı **a** fonemi **həcm, tutum** əlamətlərini, yəni çanaq içindəki bədənin həcmə, tutuma malik olmasını anladır; **ğ** fonemi ümumi halda **uğultu** anlamı üzrə hadisələrin **mühitdən mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma** əlamətini göstərir; [**ğ** = **q** x **h** x **q** ifadəsinə əsasən həm **q** fonemi ilə **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** əlamətini, həm **canlıdan alınan məhsulun**, yəni **bağa, tısbağa yumurtası əlamətini, həm də qüvvə əlamətini, yəni çanağın möhkəmliyini göstərə bilir; h fonemi ilə bağanın mühitini, çanaqdakı həyatını göstərə bilir; sözün ağ hissəciyi də bağanın ətinə və yumurtasına işarədir]; sözün **bağ** hissəciyi yuxarıdakı əlamətlərdən əlavə bağanın **bağ**-lı mühitdə, yəni çanaq içərisində yaşadığını anladır. Axırdakı **a** fonemi isə həm bütövlükdə **nöqtə-nöqtəvilik** (*çanaqla bərabər ət-bədən tək bir nöqtə-bağa təşkil edir*) əlamətini göstərir, həm də **isim**, sözdüzəldici vəzifəyə malikdir.**

Qara sözünün — mə`naları: 1. rəng bildirir (sifət); 2. güclü; 3. böyük, iri (sifət); 4. yer, güclü yer (torpaq, bölgə); yerin quru sahəsi (isim); 5. qorxulu ruh, qarabasma (isim);

1-ci mə`na üzrə — **q** fonemi **haqq** anlamının, bundan sonrakı **a** fonemi qara cismin səthi üzərinə düşən ağ işığın **xətt üzrə istiqaməti** əlamətindən əlavə bu **səthin, sahənin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **ışıq** enerjisinin və bu səthin bir yer olduğu anlamlı əlamətlərini, axırdakı **a** fonemi həmin **səthin, sahənin** və artıq səth üzərinə düşmüş ağ işığın xətt üzrə istiqamətinin əvvəlki kimi davam etməsinin, işığın sınıb qayıtmaması əlamətini göstərir; sözün **qa** hissəciyi **haqqın** (*ışığın*) **səthə** düşdüyündən, **qar** hissəciyi bu işığın orada **qar-malandığından**, bütöv **qara** sözü isə bu işığın həmin səthdə udulmağından, yəni əks olunmamağından xəbər verir;

2-ci mə`na üzrə — **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** (*bir subyekt kimi*) və onların **qüvvəsi** anlayışlarının, bundan sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **qüvvənin, (bioloji) enerjinin**, axırdakı **a** fonemi yenə də **xətt üzrə istiqamət** və subyektin, obyektin **həcm, tutum, əhatəlilik** əlamətini göstərir; buradakı **güclü** mə`nalı **qara** sözündə, sanki, **q** > **r** ifadəsi nəzərdə tutulmuşdur;

3-cü mə`na üzrə — **q** fonemi **haqq** anlamının, bundan sonrakı **a** fonemi **həcm, tutumun** əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **hər** (*hər bir şey, hər bir əşya*) əlamətini, axırdakı **a** fonemi **nöqtə-nöqtəvilik** əlamətini göstərə bilir;

4-cü mə`na üzrə — **q** fonemi **qıraq** anlamı üzrə bir şeyin, bir yerin **səthinin** və onun **qırağının**, yəni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddinin, anının** əlamətini, hər iki **a** fonemi **səthin, sahənin** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlamlı əlaməti göstərir. Demək, bütöv **qara** sözü burada “**qıraqlanmış, qırağı-sərhəddi (mə`lum) olan yer sahəsi**” kimi başa düşülür. Buraya 2-ci mə`nadakı **güclü** anlamını da əlavə etsək, onda “**qara (güclü) torpağı olan yer**”, 3-cü mə`nanı da nəzərə alsaq, onda “qırağı olan iri torpaq sahəsi (*materik, böyük ada*)” anlamını asanca başa düşmək mümkündür. [*Odur ki, Qarabağ, Qaradağ, Qara dəniz və b. k. ifadələri işlətdikdə, onların qara rəngdən deyil, iriliyindən söhbətin getdiyini bilmək olur. Buna görə də, ruslar Qara dəniz sözünü keçmişlərdə öz dillərinə Черное море kimi yox, Большое море kimi tərcümə etsəydilər, daha doğru olardı*].

5-ci mə'nə üzrə — **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlamının, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı əlamətini [*bu anlamı Böyük Yaradan Işığının, Nurunun beyində normal, sabit axınının hansısa qorxu və s. tə'sirlər nəticəsində müəyyən qədər, müvəqqəti pozulması ucbatından qarabasma və digər oxşar psixoloji əhval-ruhiyyənin meydana gəlməsi kimi başa düşmək lazımdır*] göstərir. Axırdakı **a** fonemi **nöqtə-nöqtəvilik** əlamətini anladır.

Yaya (*ayaqla, piyada gediş*) sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*adamin*) **yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** (*gedişi*) **üçün** lazım olan **enerjinin sərf** olunması əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** irəliləmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir. Sözün **ya** hissəciyi iki dəfə, yə'ni **ya-ya** kimi təkrar olunmuşdur ki, bu addımların təkrarlığı, **çoxluğu** (*getdikcə daha çox harayasa, nəyəsə ya-xınlaşması*) anlamını da göstərə bilər.

Paça sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin** əlamətini, **aç** hissəciyi **aç-maq, aç-ılış** faktının əlamətlərini göstərir; **a** foneminin əvvəlincisi **xətt üzrə** ayaqların bir-birindən aralanması **istiqaməti** əlamətinə işarədir, axırdakı isə **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəyə malikdir.

Fala sözündə **f** fonemi **ifa, ifadə** anlamını, bundan sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** (toyuğa görə: *toyuğun yumurtlama yerinə — hinə, yuvaya yön alması üçün*) və ya **elm, bilik** (insanlara görə: *yumurtlama yerini toyuğa bildiriş, toyuğu anlatmaq üçün*) anlayışını, **l** fonemi həm **elm-bilik** (bildirmək) anlayışını, həm də **elə-mə** fakt-anlamını göstərir; axırdakı **a** fonemi həm **bildiriş** (*toyuğa işarə üçün*), həm də **isim** düzəldici əlamətlərə malikdir. Sözün “**fal**” hissəciyi, “**bilməyi ifa elə-yən**” anlamındadır.

Hara? sualında **h** fonemi **hal** əlamətini, sözün **ar** hissəciyi **yer** anlamını, **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqamət** və bu yerin **sahə, səth** əlamətlərini bildirir. [*Sözün tam dərk edilməsi üçün onu “ha+ara?”, yə'ni “hansı ara?” kimi xırdalamaq da olar*].

Samit + o + samit + a düzümü üzrə sözlərdə **o** fonemi ümumi fonda başqalarından tez seçilən, diqqəti asanca cəlb edən **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, yerin, fərdin əlamətini göstərir; *məs.:* **boya, qova, qoza, qora, qoca, qoşa, zopa, koma, kora** (*bir ucu korlanmış mix*), **kosa, lopa, soba, sona, topa, toxa, xora** və s.

Bir neçə misalla sözlərin mə'nalarını fonemləri üzrə araşdıraq.

Boya sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin**, eyni bir rəngin, **o** fonemi **bir rəngin** (*boyanın*), **y** fonemi həm boyadakı **enerjiliyin** (*rəngin, işıqlılığın*), həm **ayrı** anlayışı üzrə bu boyanın digərindən **ayrılmasının**, seçilməyinin və həm də **yaxılma** qabiliyyətinin olduğunun əlamətini göstərir; **a** fonemi isə həm yaxılanın **səth** əlamətini göstərir, həm də **isim** (*söz*) düzəldici kimi çıxış edir.

Qova (*badya*) sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı üzrə qovaya töküləcək südün, həm də **qıraq** anlamı üzrə bu mayenin saxlanacağıının, qovanın qab, saxlanma vəzifəsində olduğunun, **qabın içərisinin bayırdan** (*ətraf mühitdən*) ayrılmasının, yə'ni **divarının** və dibinin olması əlamətlərini göstərir; **v** fonemi hərəkətin (*südüün*) **bir nöqtəyə** (*qabın içinə*) doğru baş verdiyi əlamətindən əlavə südün **qabın içində qalmasına** və içindən **çölə** tərəf axıtmağa imkan olduğuna da işarədir; sözün **qov** hissəciyi südü qaba və qabdan **qov-maq**, yə'ni tökmək anlamını da göstərir; **a** fonemi isə həm qabın **tutumu** əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Qoca sözündə **q** fonemi həm **xəlf olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*kişinin*) əlamətini, həm **haqq-hüquq** (*təbiətdə yaşa dolmaq, uzun müddət yaşamaq Böyük Yaradanın insana Verdiyi bir haqqdır, bu ömrü yaşamaq və qocalmaq onun hüququdur*) anlamını və həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** (*cavanlığın*) qırılaraq başqa bir **mühitə** (*qocalığa*) keçdiyi müəyyən bir **sərhəddin** olduğunun əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamin, qocanın*), **c** fonemi **enerji-vaxt-zamanın** əlamətlərini nəzərdə tutur. [*Anadolu türklərinin ləhcəsində qoca sözü qadının əri mə'nasında da işlənir ki, bu sözü şərti olaraq qoşa sözündəki ş foneminin c ilə əvəzlənməsi halı kimi qəbul edək; onda, c fonemini bu mə'nada iki qoşa adamlardan birinin (kişinin, ərin) coşqun anlayışı üzrə nisbətən enerji çoxluğunun nümayişetdiricisi kimi görürük*].

Qoşa sözündə *ş* fonemi *içə daxil olaraq, içdə, daxildə əşyalar, qüvvələr, hadisələr birliyi, qoşalığı, çoxluğu yaratmaq* əlamətinə malikdir. “Əş” — “dost” deməkdir ki, bu da yuxarıda qeyd olunanları bir daha təsdiqləyir. *Qoca* sözündəki *a* fonemi *nöqtə-nöqtəvilik (nöqtə-qoca), qoşa* sözündə isə *xətt üzrə istiqamət, yə`ni əlaqəlilik* əlamətini anlatmaqdan əlavə, hər iki sözdə həm də *isim* düzəldici kimidir].

Lopa sözündə *l* fonemi *ol-ma* faktının, *o* fonemi *bir nöqtənin, bir yerin* əlamətini, *p* fonemi *həp* anlamını, sözün *lop* hissəciyi *bir yerə, bir nöqtəyə toplanmanın, yığışmanın* anlamını, *a* fonemi isə onun *həcm, tutum* əlamətlərini göstərir.

Soba sözündə *s* fonemi həm *İşıq-səs-istilik* anlamı üzrə *istilik* əlamətini, həm *soy-birləşdiricilik* anlamı üzrə *bir yerə yığma* əlamətini, həm də “*s-iç* əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin *iç-də, içəridə (sobanın içərisində)* baş verməsi əlamətlərini göstərir. Sözün *so* hissəciyi rus dilindəki *so* önlük (birləşdirici) şəkilçisi ilə mə`naca bir qədər eynilik təşkil edir, lakin *soba* sözündə *s* fonemi həm də *istiliyə* işarədir; *b* fonemi *təbiət* anlayışı üzrə sobanın bir istilik yaradıcısı kimi təbiətinin əlamətini daşımaqda bərabər, *həb* anlamı üzrə həm *birliyin, bütövlüyün* və həm də istilik hadisələrinin *bir yerdə (sobada)* baş verməyinin əlamətlərini göstərir; *a* fonemi həm sobanın *həcm, tutum* əlamətini, həm də *isim* düzəldici vəzifəni ifa edir; sözün *oba* hissəciyi Azərbaycan dilindəki eyni cür səslənən (*el-oba*) sözlə eyni mə`nanı da daşıya bilər.

Sona sözünün — mə`naları: 1. *gözəl (qadın, qız); 2. suda yaşayan əfsanəvi gözəl canlı (qadın obrazında); 3. su, çay, göldən qidalanan quş* — *s* fonemi 1-ci mə`nada *ışığı* əlamətini və digər mə`nalarda isə *su* sözünə məxsus əlamətləri göstərir; görünür, ilk vaxtlarda bu sözdə *u* fonemi *o* fonemindən əvvəl, yə`ni *suona* şəklində tələffüz edilmiş və sonralardan deyilişlərdə *u* itdiyindən, 2-ci və 3-cü mə`nalarda da *sona* kimi qalmışdır; sözün *ona* hissəciyi 1-ci və 2-ci mə`nalarda rus dilindəki *ona* sözünün mə`nası kimidir.

Xora (*yara mə`nasında*) sözündə *x* fonemi *xarab* anlayışını, *o* fonemi *bir yerin, bir nöqtənin, r* fonemi həm *erq* anlayışı üzrə mexaniki *qüvvə* və ya *enerjinin növləri (məsələn, turşuların tə`siri)* ilə əlaqədar (*yaralanmaq*) əlaməti, həm də *yer* anlamı üzrə hadisələrin (*xoralılığın*) baş verdiyi *yerin, sahənin* əlamətlərini göstərir; *a* fonemi isə sözün cümlədə işlənmə yerindən (*xoranın yayılma dərəcəsi*) asılı olaraq *nöqtənin, səthin, sahənin, həcm* əlamətlərini göstərə bilər və *isim* düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + u + samit + a düzümü üzrə, məs.: *buğa, buta, quda, duda, yuva, yuxa, guya, tula, xuda, çuxa, şura* və b. k. sözlərdə *u* fonemi bir-birindən aralı *iki nöqtə* olduğunu, *əşya* və ya *hadisə* arasındakı *məsafəliliyi, uzaqlığı* gözə çarpdırır, *zamanlılıq, uzunmüddətlik, ululuq* anlayışlarına yol açır və *cövlanlıq* əlamətlərini də göstərir.

Bunlardan bə`zilərini bütövlükdə araşdıraraq.

Buta sözündə *b* fonemi həm *təbiət* anlayışı üzrə bu *canlının, həm həb* anlamı üzrə onun ləçəklərinin *eyniliyə, çoxluğa* daxil olmasının və həm də *bərk* anlayışı üzrə ondakı nisbətən *bərkliyin, bütövlüyün* əlamətini (*butanın hələlik açılmamış ləçəklərinin bükülü vəziyyəti, bərkliyi də nəzərdə tutulur*), *u* fonemi həm *cövlanlıq* əlamətini, yə`ni butanın öz içində qapalı vəziyyətini, həm butanın açılana qədər müəyyən bir *zamanın* lazım olduğunu əlamətini, həm kol, ağac budağından inkişaf edib buta vəziyyətinə çatanadək lazım olan *vaxtın* əlamətini, həm də onun yumulu (*buta*) vəziyyətindən açılı (*gül*) vəziyyətinədək ləçəklərin qət etdiyi *məsafənin* əlamətini anladır; *t* fonemi həm “*t-iç* əvəzlənməsi” üzrə hadisələrin *əşyanın (butanın) içində və içindən* çıxaraq *xaricə* tərəf *baş verməsi* əlamətini, həm *istilik-vaxt* anlamı üzrə (*məsələn, baharda, isti vaxtda*) hadisələri izah edir, həm *odlu-qidalı* anlamı üzrə *canlı (ot, bitki)* məxluqların və onlarla *əlaqədar hadisələri izah* etmə əlamətlərini göstərir; *a* fonemi həm *xətt üzrə (açılma) istiqamətinin, həm butanın həcmə* malikliyi əlamətini göstərməklə yanaşı, *nöqtəvilik (nöqtə-buta)* halını anladır, həm də *isim* düzəldici vəzifəyə malikdir.

Yuva sözündə *y* fonemi *həyat* anlayışını və yuvanın, məsələn, ağac budaqcıqlarından, çör-çöpdən hörülüb birləşdirilməsi üçün quşun sərf etdiyi *enerji* əlamətini, *u* fonemi yuvanın

uzunmüddətli-liyinin və **qapalılığının** (*məsələn, dəyirmi formada olmasının*) əlamətlərini, **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** (*quşun sərbəstliyi*) və yaxud **bir nöqtədə** olma (*yuva həmişə eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdədir*) əlamətlərini, **a** fonemi isə **tutum** əlamətini göstərməklə yanaşı, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Guya sözündə **g** fonemi **gop** anlamı üzrə **hadisələrin** (*danışan, natiq tərəfindən*) **şişirdilməsi, goplanması** əlamətini, **uy** hissəciyi nəyəsə **uy-maq** və ona yönəlmək hadisəsinin, **a** fonemi **biliyin**, yə`ni danışanın məsələnin həm əslindən, həm də goplanmasından hali olmasının əlamətini anladır.

Tula sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halının (*tulanın ovu görməsi, iyini duyması*), həm **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlı** məxluqları və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələrin izahı** əlamətini, həm də ov **et-mə** faktının, **u** fonemi iki nöqtə (*tula ilə ovun*) arasına **məsafənin** olduğu əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktı üzrə ovlananın **ol-masının** və tulanın ov **elə-mə**, ovlama faktının əlamətini, **a** fonemi həm **nöqtə-nöqtəvilik (nöqtə-tula)** əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Şura sözündə **ş** fonemi **şiddətli** və **düşüncəli**, yə`ni şüurlu surətdə **birlik** təşkil etmə, **bir yerə yığılma** əlamətini, **u** fonemi bu şüurun həll olunacaq məsələyə **yönəlmə istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin, erq** anlamı üzrə bu ağıl-dərrakənin işlədilməsi və qərar qə`bul edilməsi, qərarların həyata keçirilməsi üçün tövsiyələr verilməsi, tədbirlər görülməsi və b. k. **işlərin yerinə yetirilməsi** əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **elm, bilik** əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + ı + samit + a düzümündə **ı** fonemi **hadisənin** əşya və ya digər bir hadisə **içərisindən** çıxma, seçilmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **qısa, sıpa, sıra, xına** və s.

Bu sözlərin bə`zilərini fonemləri üzrə araşdıraraq.

Sıra sözündə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*bir yerə daxil olma*) anlamlı hadisə əlamətini, **ı** fonemi **hadisənin** digər bir hadisənin içərisindən seçilməyi **istiqamətinin** (*məsələn, teatr salonundakı sıraların bir-birindən fərqlənməsi, rəsmi keçiddə əsgərlərin səf-səf, çoxlu sıra ilə düzülüb irəliləməsi hallarında*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hər bir sıranın və sırada hər bir nöqtənin, adamın **yerinin** olduğunun əlamətini anladır, **a** fonemi isə hər sıranın özünün nöqtəvililiyi (**nöqtə-sıra**; *məsələn, tamaşa salonu sıralarının hər birinin öz nömrəsi var*) əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Xına sözündə **x** fonemi həm **xoş** anlamı üzrə **yaxşı** psixoloji **əhval-ruhiyyənin** əlamətini, həm də **axın** anlamı üzrə **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **ı** fonemi bir **hadisənin** digər bir hadisənin içərisindən **seçilməyinin**, nümayiş etdirilməsinin əlamətini, **n** fonemi **an-məkan** və **ünvan** əlamətlərini (*başə və ya barmaqlara yaxılmasının; yaşıl xına bitkisindən qırmızı xına rənginin alınmasının*), **a** fonemi isə həm **xətt üzrə** xınanın yaxılma **istiqamətinin** əlamətini göstərir, həm də xınanın yaxıldığı yerin, sahənin **nöqtəvililiyinə, təkliyinə, bədəndə vahid bir xına** sahəsinin olduğuna işarə verir, həm də **isim** düzəldici vəzifədədir; [*sözün na hissəciyi rus dilindəki ha sözünü və ya önlük rolundadır, yə`ni üzərinə, üstünə və ya üstündə kimi anlamlardadır (bax: ha sözününə)*].

Samit + e + samit + a düzümündə **e** fonemi əvvəldəki samitin göstərdiyi hadisədən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istiqamətin** əlamətini ifadə edir; *məs.:* **heca** sözündəki kimi.

Heca sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **c** fonemi **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq, danışmaq, demək** əlamətlərinə işarədir. [*Deməli, heca sözü sənəcə, mənəcə, türkcə, almanca, rusca* və b. k. *sözlərə qohum olub onlardakı ünsürlərin hər birinin öz enerjililik halının olduğuna işarədir*].

Samit + i + samit + a düzümündə **i** fonemi hadisənin bir əşyanın **içərisində** baş verdiyinin və ya onun **içərisinə** doğru girdiyinin, sxemdəki samitlərin əlamətləndirdiyi əşya, hadisə ilə

birləşdiyinin, birləşdiriciliyinin **istişamət** əlamətini bildirir; *məs.*: **vida, cida, qışa, mina** (*mərmi*), **bina, qida, sima, mina** (*əşyaya vurulan üz qatı; dişin üst qatı*), **cila, riya, nida** və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Vida (*görüş vaxtının tə'yini*) sözündə **v** fonemi **vaxt** anlayışı üzrə hərəkətin, hadisənin **vaxt** ərzində baş verdiyinin əlamətini, **i** fonemi bir hadisənin digər hadisə ilə birləşdiyinin **istişamət** və bir **iç**-də olduğunun əlamətini bildirir; **d** fonemi həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələri izah edir, həm də **dayaq** anlayışı üzrə **tə'sirə mə'ruz etmənin, dirənişin, dayanıqlığın** (*görüş vaxtı çatanacan dözmək və öz vaxtında görüşə gəlməklə sözünün üstündə durmaq*) əlamətini anladır; **a** fonemi isə **xətt üzrə istişamət** (*görüşə yön almaq*) əlamətini göstərməklə yanaşı, həm hər bir vidanın özünün **nöqtəviliyinə** (*nöqtə-vida*), təkliyinə işarə vurur, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir. [*Sözün vid hissəciyi rusca budemь (görmək) sözü ilə yaxınlıq təşkil edir*].

Qışa sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı üzrə **nəyinsə** (*məsələn, ağacın oduncağının*) qışanın içində saxlanma, olma əlamətini, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin** və ya onun **qırağının**, yə'ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə keçdiyi sərhəddinin, anının** (*məsələn, ağac qabığının oduncağa keçdiyi sərhəddinin*) əlamətini, **i** fonemi hadisənin bu əşyanın **içerisində** baş verdiyinin və ya digər hadisə, əşya ilə (*məsələn, ağacın qabığının oduncaq hissəsi ilə*) **birləşdiyinin** əlamətini anladır; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsi üzrə **iç-i** (**ç**) özündə **birləşdirmə** (**s**) **şiddətliyi** (**ş**), **a** fonemi isə qışanın **həcm, tutum** və **səth** əlamətlərini göstərməklə bərabər, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Mina (*əşyanın səthinə vurulan xüsusi üz qatı*) sözündə **m** fonemi **vasitə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə **birlik, birləşmə** yaratma əlamətini, **i** fonemi **hadisənin iç-ə** (*əşyanın səthinə*) doğru **istişamət** aldığı vaxtın və orada (**iç-də**) baş verdiyinin, olduğunun əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə** (*əşyaya*) **yönəlmənin** və bu minanın **məkan** əlamətini göstərir, **a** fonemi isə **səth** əlamətini göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Nida sözündə **n** fonemi **an-lamağın** və **ünvan** anlamı üzrə **nəyə** (*fikrə, sözə*) **yönəlmənin**, **i** fonemi **iç-də** hansısa hadisənin, anlamın, fikrin olduğunun, **d** fonemi bu fikrə, anlama **dirənişin** (*anlamanın, anlatmanın üzərində möhkəm dayanmanın*), **a** fonemi **bilik, elm** əlamətlərini və sözün mə'nasının **nöqtəviliyini** (*bir nöqtə-nida*) göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ə + samit + a düzümündə **ə** fonemi özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisənin əvvəlki samitin göstərdiyi hadisəyə, əşyaya tərəf yaxınlaşması, yön alması **istişamətinin** əlamətini bildirir; bir sıra hallarda **a** fonemə aid vəzifələri də ifa edir; *məs.*: **bəla, fəda, fəna, səfa, cəza, cəfa, səma, fəza, səba, şəfa, rəva, gəda, mə'na, vəba, vəfa, qəza** və s.

Bir neçə sözü araşdırmaq.

Bəla sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə yaşayışın ümumi fonunda **nəzərə tez dəyən hadisələrin** izahı əlamətini, həm də **təbiət** anlayışı üzrə **canlılara** (*bəla görənlərə*) aid hadisələrin izahı əlamətlərini, **ə** fonemi bu bəlanın onu hiss edənə, bəla çəkənə tərəf **istişamətdə** olduğunun əlamətini, **l** fonemi hadisənin **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **elm, bilik**, hadisənin olduğunu **anlamaq** və ya **anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici sifətində çıxış edir.

Səfa sözündə **s** fonemi zəif **tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici **qüvvə, düşüncə** (*duyma*) **tə'siri** və həm də bunların **nəticələri** əlamətini, **ə** fonemi bu səfanın səfa görünənə tərəf **istişamətdə** olduğunun əlamətini, **f** fonemi **ifa, ifadə** mə'nasına uyğun əlaməti, **a** fonemi isə **düz xətt üzrə tə'sir** istişamətini və, əsasən, səfanı **anlamağın** əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Fəza sözündə **f** fonemi həm **ifa, ifadə** mə'nasının əlamətini, həm də **fəni** anlayışı üzrə hadisə və əşyalar arasındakı əlaqənin **pozğunluğu**, (*nisbi*) **boşluğun** əlamətini, **ə** fonemi bu boşluğun özünün ancaq **özünə aid** (*Böyük Yaradandan başqa heç kim, heç nə ona müdaxilə edə bilməz*) olduğunun əlamətini, **z** fonemi buranın, burada **təzahür** əlamətini, **a** fonemi isə həm **həcm, tutum** əlamətini, həm bu fəzanın hansısa varlıqlarla dolmuş olduğunun (*əslində Kainat fəzasının*)

heç bir nöqtəsində sırf, mütləq boşluq yoxdur; söhbət fəza cisimləri arası nisbi boşluqdan gedir), **əhatəliliyinin** əlamətlərini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Mə'nə sözündə **m** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışlarını və **həm** anlayışı üzrə özü ilə **birliyin**, **birləşdiriciliyin** əlamətini, **n** fonemi **an-lağın** əlamətini, **ə** fonemi bu anlayanın həyatda **vasitə** (*m fonemi*) (*yaşayış üçün, varlıqların mövcudluğunun, fəaliyyətlərinin təsdiqi üçün*) olduğunun əlamətini, **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + sait + samit + o sxemli sözlərdə **o** fonemi **bir nöqtəyə**, **bir əşyaya**, **bir yerə** və ya **bir hadisəyə** işarədir; məs.: **baho!**, **kilo**, **foto**, **loto**, **büro** və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Baho! nida sözündə **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə danışıqlarda **nəzərə** (*düşüncəyə, fikrə*) **tez dəyən hadisələrin** və **təbiət** anlayışı üzrə bu **obyektlərin**, **hadisələrin** izahı (*təəccübü gizlətməməyin ifadəsi*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi baş verən **həlin** əlamətini, **o** fonemi belə bir hadisənin **təkliyinə** işarədir. Nidanın tələffüzündə **o** fonemi təkrarlanaraq (**bahoooo!**) uzandığından, baş verən "hadisənin çox tə'sir edici olduğu" bilinir.

Foto sözündə **f** fonemi **ifa**, **ifadə** anlayışlarını, növbəti **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamın, bir qrupun, bir görünüşün, bir yerin, mənzərənin*) çəkilişi əlamətlərini, **t** fonemi isə həm **et-mə** faktının, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** (*işıq hadisələri*) və **onun nəticəsi** (*çəkilişi*) halının əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi bir çəkilişdən **bir** kədr neqativ alındığının əlamətini göstərir.

Loto sözündə **l** fonemi **ol-mə** faktının əlamətini, **o** fonemlərinin hər biri ayrıca **bir nöqtənin**, bir nömrənin, bir təsadüfün əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** (*torbanın içindəki daşlardan birini qalanlarından ayırarkən*) barmaqlarla **hiss edilə bilən tə'sir** halının əlamətini göstərir.

Büro sözündə **b** fonemi həm **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa** daxil olmanın, həm **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, **birliyin** (*büronun özünün və iş sahəsinin*) əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, **birbaşə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** (*işin*) **növü** ilə əlaqədar əlaməti və **yer** (*yerləşmə*) anlamını göstərir; **o** fonemi isə onun təkliyinə işarədir.

Samit + sait + samit + u sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyi** gözə çarpdırmaq, **zamanlılıq**, **ululuq**, **uzaqlıq** anlayışlarına yol açma əlamətlərini göstərir; **cövlanlıq** xarakterində də olur; bundan başqa ahəng qanununa tabe olaraq **i** fonemini və onun **məxsusluq** əlamətini də əvəz edir. Bu sxemə aid sözlərdən: **cadu**, **boru**, **qoxu**, **qoçu**, **dolu**, **loru**, **lotu**, **buru**, **quzu**, **quyu**, **quru**, **qutu**, **duru**, **kudu**, **hulu**, **sulu**, **tülu**, **şüru** və s. göstərmək olar.

Xüsusi hallara baxmaq.

Samit + a + samit + u düzümü; məs.: **cadu**.

Cadu sözündə **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğunun**, **mübarizliyin**, **qüvvələrin nümayişinin**, **potensial enerji** və onun **sərfinin** əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz** etmə və qalma əlamətlərini göstərir; **u** fonemi həm **cadu** eləyənlə **caduya mə'ruz** qalmanın arasındakı **uzaqlığın**, həm **cadunun uzun müddətə** nəzərdə tutulmasının, həm də **cadunun sirrinin yalnız onu eləyənlə, tə'sirinin isə caduya mə'ruz qalana məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Samit + o + samit + u düzümü; məs.: **boru**, **qoxu**, **qoçu**, **dolu**, **loru**, **lotu** və s.

Boru sözündə **b** fonemi həm **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** (*dəyişməzliyə*) və **çoxluğa** (*daxili və xarici səthlərinin çevrəsi və uzunluq boyu*) **daxil** olmanın, həm **bərk** anlamı üzrə **bərkliyin**, **birliyin**, **bütövlüyün** əlamətlərini, **o** fonemi borunun dəşiyinin və özünün **bir** olmasının (*divarı boyu bütöv olmağının*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **yerin** — dəşiyin uzununa boyu olmağının əlamətlərini və **u** fonemi borunun **uzunluğu** əlamətlərini göstərir; bundan başqa sözün **ru** hissəciyi **erq** anlamı üzrə borunun içərisindən hər hansı maddənin (*maye, qaz*) **enerji** ilə, təzyiqlə (**r**) **uzağa** (**u**) **vurulması** (**r**) imkanına işarədir.

Qoxu sözündə **q** fonemi **haqq** (*məsələn, qoxuyan ətin iyi ətdəndir; ətin qoxuyan hissəcikləri yenə də ətin öz haqqıdır*) anlamını və, **qüvvə** anlayışı da daxil olmaqla, buruna **tə'siri** əlamətini, **o** fonemi qoxunun **bir nöqtədən, bir yerdən** (*ətin özündən*) çıxdığının (*məsələn, otaqdan qaz iyi gəlirsə, deməli, qaz bu otağa yığılıb*) əlamətini, **x** fonemi qoxu mənbəyindən asılı olaraq, ya **xoş**, ya da **xarab** anlayışları üzrə insanın duyğusuna və bununla da psixoloji **əhval-ruhiyyəsinə** işarə əlamətindədir; **u** fonemi isə qoxunun **qoxana məxsusluğunun** əlamətini göstərir, çünki bu fonem ahəng qanununa uyğun olaraq **i** fonemini və onun **məxsusluq** əlamətini əvəz etmişdir.

Qoçu sözündə **q** fonemi **qüvvə** anlamını, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*qoçuluq eləyənin, qoçu şəxsin*) əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlamı üzrə zərbənin vurulanın **iç-inə** tərəf olduğunun (*vurulana tuşlandığı*) əlamətini, **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, **məxsusluğun** əlamətini göstərir; sözün **qoç** hissəciyini bir söz kimi Azərbaycan dilində qoyunun erkəyi üçün də işlədirlər; bu erkək sürünü buynuzunun **qüvvəsini** işlətməklə müdafiə edir.

Dolu — *mə'nası: 1. dolmuş bir qaba, onun doluluğuna işarə (sifət); 2. buludlardan yağan dolu* (isim) — sözünün 1-ci mə'nasında söz kökü **dol-maq**dır və **u** fonemi burada **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək, dolmağa **məxsusluğu** bildirir (*bax: dol-maq sözünə*); 2-ci mə'nada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*dəydiyi yeri*) **təzyiqə, böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və (*buludda yaranarkən və yerə dəyərkən*) özünün **mə'ruz qalma** əlamətini, sözün **ol** hissəciyi həm (*dolu yaranan anlarda kondisiyalaşan su buxarının*) bir nöqtədə (**o** fonemi) yığılaraq, (*dolunun ol-unması*) faktını, həm də (*yerə dəyərkən*) bir nöqtəyə (*düşüb dəydiyi yerə*) tə'sir **elə-məsi** anlamını göstərir; **u** fonemi **uzun** məsafəliləyin (*buluddan yerədək*) və 1-ci mə'nada olduğu kimi **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Loru sözündə **l** fonemi **elm-lilik, dilçilik** anlayışı üzrə **dilin**, danışığın əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*loru dildə danışan insanın, uyğun bölgənin, xalqın*) əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** və **ər** anlamı üzrə kişi, qadın (*insan*) əlamətini göstərir; **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, (*loruluğa aid*) onun **məxsusluğu** əlamətini bildirir; bunlardan başqa **r** fonemi, **erq** anlayışını göstərmək şərtilə, sözün **ru** hissəciyinin onun **lo** hissəciyindəki anlamları sıxışdırdığını və öz tərzində bu anlamlara üstün gəldiyini də ifadə edə bilər.

Samit + u + samit + u düzümü; *məs.:* **buru, quzu, quyu, quru, qutu, duru, kudu, sulu, hulu.**

Bir neçə sözü fonemləri ilə araşdıraraq.

Buru (*mə'dədə, bağırsaqlarda pozğunluq vaxtı bərk ağrılar*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışını, **ur** hissəciyi **v-ur-ma** prosesinin anlamını, əvvəlinci **u** fonemi mə'dənin və ya bağırsaqların divarlarının eninə və uzununa **yerdəyişməsi** əlamətini; **r** fonemi **erq** anlamı üzrə mexaniki **qüvvənin tə'sirinə** oxşar ağrıya səbəb olduğu əlaməti, axırdakı **u** fonemi ahəng qanununa müvafiq surətdə **i** fonemini əvəz edərək, **bur-maya məxsusluğun** əlamətini göstərir. Fonemlərin əlamətindən görüldüyü kimi, buradakı sözün **bur** hissəciyinin anlamı **bur-maq** fe`linin mə'nasından seçilir.

Quzu sözündə **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*qoyun quzusunun*) əlamətini, **z** fonemi **təzahür** etmənin, **üzə** çıxmanın (*doğulmanın*), əvvəlinci **u** fonemi **iki nöqtə arası** məsafənin olduğunun (*qoyun və doğulan quzu ayrıldırlar*) əlamətlərini göstərir; sözün **quz** hissəciyi “qoyundan ayrılaraq (*doğularaq*) təzahür etmənin, üzə çıxmanın” anlamını, axırıncı **u** fonemi **i** fonemini əvəz edərək, **quz** hissəciyinə **mənsubluğu, məxsusluğu** bildirir.

Quyu sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı, **qıraq** anlayışı üzrə **yerin səthinin**, yə`ni **bir mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** (*quyu mühitinə, quyu dərinliyinə*) keçmə **anın** (*quyu ağzının*) əlamətini, **u** fonemi quyunun dibində **məsafənin**, dərinliyin əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada** və onun hərəkətində **enerjililik** (*quyunu qazarkən, ondan su və ya başqa bir əşya çıxararkən tələb olunan qüvvə, enerji*) əlamətini göstərir; axırdakı **u** fonemi sözün **quy** hissəciyinə **məxsusluğun** əlamətini bildirməklə yanaşı, əvvəlinci **u** fonemi kimi quyunun dərinliyinə, onun davam etməsinə təkrar işarə vurur. [*Düşünülür ki, quyu sözünün qu hissəciyi*

digər *hu, ku, kü, cu, çu* sözləri kimi *su mə'nasında qədimlərdə Azərbaycan dilində işlənməmiş; məsələn, "Məlikməmməd" nağılında "simurğ quşunun üstündə uçarkən, quş "qu" deyəndə, Məlikməmməd ona su, "qa" deyəndə, ət, yemək verirdi" ifadələrini yadımıza salaq.*

Quru sözündə *qu* hissəciyi *su* anlamında, *r* fonemi *yer* anlamını və *erq* anlamı üzrə *istilik enerjisinin* əlamətini, *ru* hissəciyi *suyun yerdən* (torpaqdan, bədəndən, qab-qacaqdan və s.) silinib qurulanması və ya *istilik tə'sirindən ayrılması, buxarlanması, uzaqlaşması* əlamətini göstərir.

Qutu sözündə *q* fonemi həm *haqq* (qutuda saxlanan əşyanın, maddənin) anlamını, həm də *qırağ* anlamı üzrə *bir əşyanın* (qutunun), bir yerin *səthinin* və ya onun *qırağının* (qutu divarının), yə'ni bir *mühitin* (qutu içərisinin) *qırılaraq*, başqa bir *mühitə* (qutudan qırağa) keçdiyi *sərhəddin, anın* (qutu divarının) əlamətini, *u* fonemi *cövlanlıq* (içərisinin divarları, dibi və qapağı vasitəsilə hər tərəfdən qapalılığı) əlamətini, *t* fonemi "t-iç əvəzlənməsi" anlayışı üzrə *hadisələrin* qutunun *içində, içinə* doğru və ya *içindən çıxaraq* xaricə tərəf *baş verməsi* (şeylərin qutunun içərisinə qoyulması, saxlanması, götürülməsi) *halının* izahı əlamətini göstərir; axırdakı *u* fonemi ahəng qanunu əsasında *i* fonemini əvəz edərək, *məxsusluq* əlamətini bildirir.

Duru (söz 3 mə'nada işlənir) bilir: 1. *su, maye bir yerdə duraraq ondan bulanıqlıq əmələ gətirmiş maddələr çökmüş və duruluq əmələ gətirmişdir; 2. mayələr filtrlənərək təmizlənmişdir; 3. qatılığı az, axıcılığı isə çox olan mayələr*) sözündə sadalanan sıra üzrə:

1) *d* fonemi *dayaq* anlayışı üzrə *dayanıqlığın, dözümlülüğün, u* fonemi *uzunmüddətliliyin, r* fonemi *yer* anlamı üzrə *əşyaların* (suyun, mayenin) *yerləşdiyi* və hadisələrin (*çökmənin*) baş verdiyi *yerin* əlamətini göstərir;

2) *d* fonemi həm *dayaq* anlayışı üzrə *təzyiqə*, hidromexaniki üsulla böyük *tə'sirə mə'ruz* etmə və ya *tə'sirlərə mə'ruz qalma* ilə bərabər *dirəniş, divarlılıq* əlamətlərini göstərir; *u* fonemi *uzunmüddətliliyin, hidromexaniki* üsullarda isə süzgeçlərdəki məsələlərin *uzunluğunun* əlamətini, *r* fonemi ilə həm *yer* anlamını və ona uyğun əlamətləri, həm də *erq* anlamı üzrə *təzyiqin, hidravliki basqının* və b. k. *tə'sirlərin* əlamətləri nəzərdə tutulur.

Hər iki halda axırdakı *u* fonemi ahəng qanununa müvafiq olaraq *i* fonemini əvəz etmişdir və *dur* hissəciyinə aid *məxsusluğun* əlamətini bildirir;

3) sözün *d* fonemi mayenin *dayanıqlığın* (axmazlığın) əlamətini, *ru* hissəciyi isə *yərdəyişmənin, axıcılığın* anlamını göstərir; *r* fonemi *erq* anlamı üzrə mayədəki *enerjililik* (axıcılıq) əlamətini göstərir; [*nəzərə almaq lazımdır ki, duru mayələrdə özlü (qatı) mayələrə nisbətən axıcılıq çoxdur, yə'ni r > d və ru > du*].

Samit + ü + samit + u düzümü üzrə *tülu, şüru* sözlərini araşdıraraq.

Tülu sözündə *t* fonemi həm *istilik-vaxt* anlamı üzrə Günəşin tə'sirinin tezdən başlamasına və sübh, səhər çağına (*vaxtına*) işarə vuran əlamətdədir, həm *et-mə* faktının əlamətini anladır, həm də "t-iç əvəzlənməsi" üzrə hadisələrin (*şüaların*) *əşyanın* (*Günəşin*) *içindən* çıxaraq Yer in üfünə və oradan da xaricə (*Yer atmosferinin yuxarı qatlarına*) tərəf *baş verməsi halının* əlamətini nəzərdə tutur; *ü* fonemi müşahidəçi ilə bu hadisənin *üz-üzə* (göz-gözə) *birbaşa istiqamətdə* baş verməsinin əlamətini göstərir; *u* fonemi isə həm şüaların daha da *uzaqlara* yayılmasının, həm də uyğun *vaxt uzunluğuna* işarə olmaqla bərabər hadisənin özünə *məxsusluğunu* da göstərir.

Şüru (*başlamaq*) sözündə *ş* fonemi hadisələrin *şiddətliliyinin, ü* fonemi *birbaşa, üz-üzə istiqamətin* əlamətlərini göstərir; *şü* hissəciyi hadisənin elə bu anlardaca başlanğıcına işarə verir; *r* fonemi *erq* anlayışı üzrə *mexaniki qüvvə, istilik, işıq, səs* və ya *era* anlamı üzrə *vaxt, zamanla* əlaqədar əlamətləri göstərə bilir; *u* fonemi başlanan işin *davam* edəcəyinə işarədir.

Samit + sait + samit + i sxemi üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran sait fonemlər Azərbaycan dilində qalın sait səslərlə ifadə olunur. Axırdakı *i* fonemi əksər sözlərdə ahəng qanununa tabe olub *i* səsinə əvəz edərək, bu fonemin *məxsusluq* əlamətini göstərir, yə'ni əvvəlki fonemlərin ifadə etdiyi hadisələrə sözün bütövlükdə bağlandığını, mə'naların bu dairədə bitdiyini anladır.

Samit + a + samit + ı düzümü üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran **a** saitinin vəzifələri aşağıdakı kimidir:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.*: **barı** (*daş çəpər*), **bacı, qapı, qatı, dayı, yazı, yarı, naşı, razı, sarı** (*tərəfə, istiqamətə*), **hacı, çalı, sarı** (*rəng*), **hamı**;

b) nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; *məs.*: **bacı, dayı, darı, naşı**;

c) həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **qatı, darı, yarı, kahı, ları** (*iri toyuq*), **hamı**;

ç) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **batı** (*qərb*), **qapı, yarı, kaşı, sarı** (*rəng*), **xalı**;

d) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **barı** (*kaş ki.*), **naşı, xalı, yazı, razı**.

Fonemlər üzrə bəzi sözləri araşdırmaq.

Barı (*daşdan, kərpicdən çəpər, hasar*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün, birliyin** əlamətlərini və **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** və **çoxlığa** (*barının uzunluğu üzrə*) **daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **xətt** (*uzunu*) **üzrə istiqamətin** və **həcmlilik** (*uzunu, eni, hündürlüyü*) əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **əşyaların yerləşdiyi, hadisələrin baş verdiyi** (*qıraq adamın, heyvanın içəriyə girə bilməməsi*) **yerin** əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi isə sözün **bar** hissəciyini qapayaraq, **bardakı** hadisələrin əşyanın özünə **məxsusluğunu** anladır.

Bacı sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə **canlıların**, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – **ikiliyə** (**çoxlığa**) **daxil** olmanın, **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*bacının*), həm də **xətt üzrə istiqamət** (*qohumluq əlaqəsinin*) əlamətini, **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılar** və onlarda **enerjililik** (*yaxın münasibət*) əlamətlərini, **ac** hissəciyi xüsusi halda **adamlar** və onlar arası münasibətin, **birliyin** anlamını, **ı** fonemi isə **bacı** mənasının özünə **məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Dayı sözü (*bax: rusca дед sözünə*).

Yazı sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və digər **obyektlərdə** (*subyektlərdə*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** (*daşı, kağızı və s. cızdıqda alətin, qələmin istiqamətlənməsi*), həm **səthin** (*kağızın, yazılanın üzünün*) və həm də **elm, bilik, anlat**-manın əlamətlərini, **z** fonemi yazının təzahür etməsinin, yazıldıqca (*hərflərin*) üzə çıxmasının əlamətini göstərir. [Sözün **az** hissəciyi rusca **az** sözünə müvafiq anlamdadır; (*bax: rusca az sözünə*)].

Sarı (*məsələn, evə sarı, çaya sarı*) – istiqamət, yön göstərən sözdə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə yığıma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə gediləcək məkanın, **yerin** əlamətini göstərir; **ı** fonemi isə bu əlamətlərə sözün bütövlükdə aid olduğunu göstərir. [*Bir yeri sarı-maq sözündə a fonemi əhatəlilik əlamətini göstərir*].

Darı sözündə **d** fonemi **odlu** anlayışı üzrə canlıların (*bitkinin, toxumun, dənin*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** əlamətini, **a** fonemi darının **həcminin** əlamətini göstərməklə yanaşı, bu həcmi kiçikliyinə işarə olaraq, həm də **nöqtə** əlamətini anladır; **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə darıdakı **enerjinin** (*bitib göyərməsi və böyüməsi üçün; yeyintidən mənimsənilən*) növünün, həm də **yer** anlayışı üzrə əkin **yerinin** əlamətini göstərir; **ı** fonemi isə əşyanın (**dar** hissəciyinin) əlamətlərinin özünə **məxsusluğunun** və yerdən göyərme, **çıxma istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Naşı sözündə **n** fonemi **inkar** anlayışını, **a** fonemi həm **nöqtə** (*adam*), həm **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini, həm də **xətt üzrə istiqamət** əlamətini anladır; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə **iç-ə** daxil olaraq, **iç-də** hadisələr **qoşahlığı**, hadisələrə **qoşulma** əlamətini, **ı** fonemi isə **məxsusluğa** işarə olaraq, bu cür adamın özünün öz dairəsində (*uyğun işə yararsız*) olduğunun anlamını göstərir.

Sarı (*rəng çaları*) sifətində **s** fonemi **İşıq-səs-istilik enerjisi** anlayışı üzrə **ışığı** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə** işığın düşdüyü və qayıtdığı **istiqamətin**, həm də işığın düşüb qayıtdığı

səth əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **işıq enerjisinin** (*dalğalarının xüsusiyyətlərinin*) əlamətlərini, həm də **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **ı** fonemi həm işığın bir hissəsinin bu səthdən **qayıtmasının**, (*az*) bir hissəsinin isə bu cisim tərəfindən **udulmasının** əlamətlərini göstərir, həm də **sarı** çalarının məhz onun özünə **məxsus** olmağını anladır.

Xalı (*böyük xalça*) sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **bir yerə yığılma** (*xalının toxunması, ilmələrin sıxlığı, rənglərin müxtəlifliyi, məzmun və bəzəklər və s.*) əlamətini və **xoş** anlamını, **a** fonemi həm **səth** əlamətini, həm də **bilik, elm, anlatmaq** xüsusiyyətlərini, **ı** fonemi həm **ol-ma** (*sözün xa hissəciyinin ifadə etdiyi hadisələrin, xüsusiyyətlərin olması*) əlamətini, həm **elə-mə** (*toxuma*) faktının əlamətini, həm **elm, bilik anlatmaq** əlamətini, həm də **al** anlamı üzrə **al-lıq, əlvanlıq** əlamətini göstərir; **ı** fonemi bütün bu xüsusiyyətlərin **xalı-ya məxsusluğunun** özündə bitdiyini anladır.

Barı (*kaş ki*,) (*arzu və qeyd-şərt ədatı*) sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – ikiliyə daxil olmanın, həm də azca **təbiət** anlayışı üzrə söhbət əsnasında danışanın fikrində müqayisə olunan **obyektlərə**, mə`na və məzmunlara **işarənin**, **a** fonemi **bilməyin, xətt üzrə** qarşıdakına **anlatmağın** (*və ya öz-özünə deyilməyin*), **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin** əlamətlərini göstərir; sözün **ar** hissəciyi **ara-maq, axtarmaq** anlamını, **bar** hissəciyi isə bu axtarışın, aramanın **ikiliyini** — **çoxlugunu** göstərməklə yanaşı, **r** foneminin **ruh** anlayışı üzrə hadisənin öz təbii axarına dönməsi **arzusunu** da bildirir; **ı** fonemi isə sözün mə`nasının özünə, öz üzərinə qayıtmağını anladaraq, **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Hamı sözündə **h** fonemi **hal** və azca da **mühit** əlamətlərini, **a** fonemi **əhatəlilik** və **xəttlər** (*əlaqəlilik*) **üzrə istiqamətin** əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin, eyniliyə daxil olmanın** əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa müvafiq olaraq **ı** fonemini əvəz etmiş və **məxsusluğun**, hadisənin bu sözün özündəki mə`nalarda bitməyinin və **çoxluga daxil** olmanın əlamətlərini bildirir.

Samit + ı + samit + ı düzümü üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran **ı** fonemi bir **hadisənin**, bir **əşyanın digər bir hadisənin, əşyanın içərisindən çıxdığının**, amma bə`zi **manəçiliklərin** də törəndiyinin əlamətlərini anladır; *məs.: sırı-maq, mızı, xımı və s.*

Bu sözlərdən ikisini uyğun fonemləri üzrə araşdıraraq.

Sırı – *mə`nası*: 1. **sırı-maq** (*yorğanı, döşəyi, sıyıqlını və s.*); 2. **sırı-maq** (*birtəhər alıcını aldadaraq, nəyisə satmaq*) – Hər iki fe`l mə`nasına ayrıca baxaq:

1) burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə sırımını bir yerə **yığılma, birləşdirmə** əlamətini və **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən zəif tə`sirli **daxili** müqavimət (*sürtünmə*) və **xarici** sırıma (*basma*) **qüvvələrinin**, **ı** fonemi yorğanın, döşəyin içindəki yun, pambıq topalarının sırımına vaxtı basılaraq bir-birindən **aralanması** və çuvalduzun sırımından **çıxması istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin, məkanın** (*döşəyin özünün və çuvalduzun döşəyə girdiyi və çıxdığı yerlərin*), həm də **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (*çuvalduzu itələmə və sapı dartma*) **qüvvələrinin** əlamətlərini göstərir; axırdakı **ı** fonemi hadisələrin **məxsusluğunun**, özündə bitdiyinin anlamını göstərir; sözün **sı** və **rı** hissəcikləri sırıntıların **birəşməsinin** və **bir yerdə** olmasının anlamlarını göstərə bilər.

2) burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamından əlavə **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə**, malı sırımaq istəyi **tə`siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **ı** fonemi satanın nəyisə özündən, çətinliklə olsa da, aralamaq, satmaq, **vermək istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə satanın **enerjisinin** (*satmaq sə`yinin, çalışmasının*), həm də **ruh** anlamı üzrə satanın (*yaramaz*) **ruhunun, ağıl-dərrakəsinin** və alan şəxsin ağıl-dərrakəsi ilə müqayisəli əlamətlərini, axırdakı **ı** fonemi isə alınan şeyin, nəhayət ki, satıcıdan **getdiyinin** və artıq alıcıya **məxsus** olduğunun əlamətlərini bildirir.

Mızı – *mə`nası*: 1. *hər bir işə deyilərək “mız qoyan”, “qarışqanı böyüdüb dəvə edən” adam*; 2. *gec tərpanən, işdə yavaş-yavaş işləyən adam*;

Hər iki mə`naya baxaq:

1) **m** fonemi **həm** anlamı üzrə dəyişmədən, **eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma əlamətini, **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsinə əsasən insanın işində, **düşüncəsində, xasiyyətində təzahürün, üzə çıxmanın** əlamətlərini göstərir; birinci **ı** fonemi təzahür **istiqlamətinin** (*bu cür həvəsə maliklik*) əlamətlərini göstərməklə yanaşı, həm də bu təzahürün çox **çətinliklə, sürtünmə** və ya **maneçiliklə** baş verdiyini anladır; axırdakı **ı** fonemi **mız** qoyma xüsusiyyətinin **mızı** adama **məxsusluğunun** əlamətini göstərir;

2) **m** fonemi 1-ci mə'nada göstərilən əlamətlərdən əlavə **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; digər fonemlər 1-ci mə'nadakı anlamlardadır.

Samit + sait + samit + e sxemində **e** fonemi hadisədən müəyyən qədər **uzaqlaşma, gen tərəfə getmə istiqamətini** anladır; *məs.:* **qane, tabe, maye, mane** və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Qane sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını, sözün **an** hissəciyi **an-lamaq, an-laq** əlamətini göstərir; (*sözün qan hissəciyi bir qədər dilimizdəki qan-ma mə'nasını xatırladır*); **e** fonemi isə məsələnin müzakirəsindən, həllindən müəyyən qədər razı qalaraq, **gen tərəfə getmə istiqamətini**, yə'ni bu cari məsələdən digər məsələyə keçmək istəyinin əlamətini göstərir.

Maye sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil** olmanın, **a** fonemi mayenin **həcmnin** və harayasa yol tapıb axması **xətti** üzrə **istiqlamət**, **y** fonemi həm mayenin (*molekulların bir-birinə birləşməsi üçün*) daxili qüvvələrinin mövcudluğunun, həm də **ayrı** anlamı üzrə kütlənin axmağa imkanı olan hissəsinin ümumidən **ayrılmağının** əlamətlərini və **əy-mək** anlamı üzrə maye **hərəkətində enerji**-liliyin, maneəsiz tərəfə axmağı üçün bir səbəb olduğunun, **e** fonemi isə bu ayrılan hissənin ümumi kütlədən **gen tərəfə** uzaqlaşmağı **istiqlamətini** əlamətlərini göstərir.

Mane sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə** olma əlamətini və **vasitə** anlayışını, **an** hissəciyi sözün işlənmə yerinə görə **an-məkan** və ya **anlaq** əlamətlərini göstərir; sözün **man** hissəciyi “müəyyən bir yerdə olmaq, müəyyən bir fikrə gəlmə vasitəsi” anlayışını verir, **e** fonemi isə, bütün bunların əksinə olaraq, sözün “müəyyən bir yerə, məqama, müəyyən bir fikrə, anlağa gələ bilməmək üçün vasitə” hərfi mə'nasına gətirir.

Samit + sait + samit + i sxemində **i** fonemi **məxsusluq** və ya **çoxluq** əlamətini bildirir.

Samit + a + samit + i düzümü; *məs.:* **bani, dahi, kafi, saqi, mavi, xali, xaki, hami, cani, cari, fani** və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə təhlil edək.

Bani sözündə **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə ümumi mənzərədə **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən**, yaşayışda çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələrin izahı** əlamətini, **a** fonemi işləyib məqama çatmada, qalxışda düz **xətt üzrə istiqamət**in və **elm, bilik, an-lamaq, an-latmaq** əlamətlərini, **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlmə** və onda **olma** əlamətini, həm **anlaq** əlamətini və həm də **insan** anlamını, **i** fonemi isə bu xüsusiyyətlərə malik olan insana, adama **məxsusluq**, aidlik əlamətini göstərir.

Kafi sözündə **k** fonemi **iç haqq** (*öz haqqı*), **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **f** fonemi **ifa** və ya **ifadə** əlamətini, **i** fonemi isə **məxsusluğun** əlamətini bildirərək, bu keyfiyyətlər dairəsinin **kafi** sözünün mə'nasının özündə bitdiyini bildirir. Deməli, söz nəyinsə, kiminsə “ifası, ifadəsi özünə məxsus haqlıdır” hərfi mə'nasını verir.

Mavi sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, **a** fonemi **həcmnin, fəzanın** və (*işığın bu fəzadan keçməsinə*) **xətti istiqamət**in əlamətini, **v** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** işığın **bir nöqtədən** (*məsələn, mənbədən və yaxud insanın gözündən*) **uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini, həm də **davamiyyət** anlamı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olması əlamətini, **i** fonemi isə bu xüsusiyyətlərin çalarının özünə **məxsusluğunun**, özünə mənsubiyyətinin əlamətlərini göstərir.

Cari sözündə **c** fonemi **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi həm bir **nöqtənin**, həm də **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **i** fonemi **iç-də** əlaməti ilə yanaşı, **məxsusluğun** da əlamətini göstərir; sözün **ari** hissəciyi **indiki vaxt** anlamını, **cari** sözünün özü isə hansısa anlamın, hal-hərəkətin **hazırda hökm sürdüyünü** ifadə edir.

Fani sözündə **f** fonemi həm **ifa** anlayışını, həm də **fani** anlayışının özündə olan **hadisə** və **əşyalarda** və onlar arasındakı əlaqədə **pozğunluğun**, **boşluğun**, **dayanıqsızlığın**, **puçluğun**, **hadisələrin sürətli hərəkətli**, **dəyişkən** olduğunun, indikinə nisbətən **gələcəkdə gerçəkliyin pozula biləcəyinin** əlamətlərini anladır; **a** fonemi həm danışmada nəzərdə tutulan bir **nöqtənin**, həm də **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **an** hissəciyi **nəsnə** (*dünya, yaşayış və ya insan həyatı*) haqqındakı **an-lam**, **an-laq**, **an-layış**-lərin **anbaan** (*burada həm cari məkan-zaman, həm də gələcəkdəki məkan-zamanlar nəzərdə tutulur*) dəyişiləcəyi hökmünü göstərir; **i** fonemi bu əlamətlərin hamısının birlikdə **özünəməxsusluğunun** anlamını bildirir; nəhayət, sözün **ani** hissəciyi **ötərilik** anlamını da bildirir.

Samit + u + samit + i düzümündə **u** fonemi bir-birindən aralı iki nöqtə arasındakı **məsafəliliyi** gözə çarpdırma, **zamanlılıq**, **ululuq**, **uzaqlıq** anlayışlarına yol açma, bəzi sözlərdə isə **cövlanlıq** (*hadisənin öz hərəkət xəttində qapalı olması*) əlamətlərini göstərir; *məs.:* **ruzi**, **ruhi**, **huri** və s.

Ruzi sözündə **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **İşıq** (Böyük Yaradan Nuru) əlamətini, **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** ərzaq, **istilik** (*həm də geyim*), **ışq** və s. **növlərinin** əlamətini və **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti göstərir; **u** fonemi Böyük Yaradan **Ululuğunun**, **iki nöqtə arasındakı** (*Ruzi Verənlə ruzi alan*) **məsafəliliyin**, bəzi hallarda isə **uzunzamanlılığın** əlamətlərini gözə çarpdırır; **z** fonemi **təzahürün**, ruzinin **üzə çıxmağının**, ruzi gözləyəngə gəlib çatmağının əlamətini, **i** fonemi isə **ruz-i-nin iç-ə** (*ruzi alana*) **daxil olmasının** və ruzi alana (*və onu Verənə*) **məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Huri sözündə **h** fonemi **mühitin**, **u** fonemi **uzunzamanlılığın** (*əbədiliyin*), **ululuğun** və biz insanlardan **uzaqlığın** (*hurilər gözəl, bizdən əxlaqca üstün və elmlidirlər*), **r** fonemi **ruh** anlayışının və **erq** anlayışı üzrə Böyük Yaradanın huriyə pay Verdiyi **İşığın**, **Nurun**, **i** fonemi isə bu **İşığın**, bu mühitin huriyə **məxsusluğunun** əlamətlərini bildirir.

Samit + e + samit + i düzümündə **e** fonemi birinci samitin göstərdiyi hadisədən üçüncüyə tərəf **istiqamətin** əlamətini anladır; *məs.:* **yeni**, **yeri-mək**, **keçi**, **geri** və s.

Yeni və **yeri-mək** sözlərində **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və ya digər **obyekt** və subyektlərdə və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətlərini izah edir; hər iki sözdə **e** fonemi **y** foneminin ifadə etdiyi əlamətin – **enerjili** bir şeyin (*yeninin*) və ya bir **nəsnənin** (**n** fonemi) **yönəlməsi** (**n** fonemi), irəliləməsi və ya onun bu enerjisinin sərf olunmasına (*işlənməyə, istifadəyə*) başlanması **istiqamətinin** əlamətini göstərir.

Yeni sözünün **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnəyə **yönəlmə**, ona daxil **olma** əlamətini, **i** fonemi isə özünə (*yeniliyə*) **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Yeri-mək sözünün **r** fonemi həm **yer** anlayışını və həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki**, və ya, məsələn, insanın irəliləməsi üçün bioloji **enerji**-sinin əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç**, **iç-ləmənin** (*addımların ardıcılığının və çoxluğunun*) anlamını, **ri** hissəciyi yerimə prosesinin ardıcılığı anlamını göstərir. [*Qeyd edək ki, “Yer kürəsi” anlamındakı fonem əlamətləri ilə “yeri”-mək sözlərindəki fonem əlamətləri eyni deyildir. “Yer kürəsi” sözündə y fonemi həyat anlayışı üzrə canlıların yaşayışı və digər fəaliyyəti üçün lazım olan enerji-lilik əlamətini, er hissəciyi isə Avropa dilləri sözlərində də (hissəcik kimi) geniş yayılmış “er” və ya “ar” hissəciklərinə ekvivalent olub, yer ≈ torpaq mənasındadır.*]

Keçi sözündə **k** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı**-nın (*keçinin*) və onun (*əsasən buynuzunun*) **qüvvəsinin** əlamətini göstərir; **ç** fonemi **iç** anlamındadır və bu canlının dağ-qaya cığırlarından **keç-mə** qabiliyyətinin və keçinin buynuzunun rəqibə **keç-məsi**, onun **iç-ərisinə** girməsi əlamətlərini göstərir. [*Çox-çox qədimlərdə dünyanın və həyatın keçiciliyinə, Kainatın*

daima hərəkətdə olduğuna, Əbədiyyətə işarə olaraq, Azərbaycanda, digər türk məskənlərində və, həmçinin, Avropa və şərq xalqları arasında **keçi**-ni rəmz şəklində, mifik obraz kimi seçmişlər və bu obrazı Novruz bayramı günlərində, teatr tamaşalarında səhnəciklərə daxil edib nümayiş etdirmişlər. Halbuki, fonemlərin əlamətlərindən görüldüyü kimi, **keç-mək** və **keçi** sözləri arasında, azacıq olsa da, fərqlər mövcuddur].

Samit + i + samit + i düzümündə birinci **i** fonemi **iç** anlayışı üzrə **iç-də** və ya **içə** daxil olma **istişamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **diri, dişi, kimi, kişi, mixi, piti, sini, çini, cici** və s.

Bu sözlərdən bəzilərinə fonemləri üzrə araşdırmaq.

Diri sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla əlaqədar hadisələri ifadə etmənin və **dayaq** anlamı üzrə həyatda bir müddət diriliyin, yəni **dayanıqlığın**, dayanaraq **dözümlülüyün** əlamətlərini və **dövrən** anlamı üzrə bu diriliyin müəyyən bir **vaxt-zaman** ərzində olacağına əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **canlıların** və (əsasən) **erq** anlamı üzrə bu canlıların **enerjisinin** mövcudluğunun, axırdakı **i** fonemi isə diriliyə **məxsusluğun** əlamətlərini göstərir.

Dişi sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla əlaqədar hadisələri ifadə etmənin və **dayaq** anlamı üzrə dirənişə, divarlılığa bir işarə olaraq, **dayanıqlığın**, dayanaraq balalarının əmələ gəlməsinə, böyüməsinə **dözümlülüyün** əlamətlərini və **dövrən** anlamı üzrə bu hadisələrin müəyyən bir **vaxt-zaman** ərzində olacağına əlamətlərini, **i** fonemi canlıda **içə** doğru istiqamət əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə bu canlının öz daxilindəki (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjini **hiss etməsinin şiddətliliyi** əlamətlərini göstərir; [*əlavə olaraq göstərək ki, ş = s x ç ifadəsində s fonemi zəif təsir anlamı üzrə nisbətən az xarici və daxili təsir və onun nəticələri əlamətini, soy-birləşdiricilik anlamı üzrə bir yerə yığıma əlamətini, “ç-s əvəzlənməsi” anlamı üzrə zəif qüvvəli, iç anlamı hadisələr əlamətini ifadə edir*]; axırdakı **i** fonemi isə bu cür hadisələrə aid **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Kişi sözündə **k** fonemi özündəki **iç haqq, iç qüvvə** və **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və ya canlılardan alınan **məhsulların** əlamətlərini, hər iki **i** fonemi **iç-ə** doğru **istişamət** əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə əsasən özündəki **daxili (iç)** hadisələri, qüvvələri, enerjini **hiss etməsinin şiddətliliyi** əlamətlərini anladır; axırdakı **i** fonemi həm də özünə **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Samit + ə + samit + i düzümündəki **ə** fonemi üçüncü yerdə duran samitin ifadə etdiyi hadisələri birinci samitin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **istişamətləndirərək**, onları daha da şiddətləndirir və ya hadisələrin inkişafına yol açır; *məs.:* **bəli, bəri, vəzi, qəti, dəli, dəri, zəli, zəmi, pəri, təki, həri, çəki, cəmi** və s.

Bu sözlərdən bəzilərinə fonemləri üzrə təhlil etmək.

Bəli sözündə **b** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** — **ikiliyə** daxil olmanın (*danışanın dediklərinə bəli deyən şəxsin də fikrən ona qoşulduğunu, eyni fikir sahibi olduğunu*) və **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətlərini anladır; **l** fonemi həm **ol-ma** faktını və həm də **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətini, **i** fonemi isə **içə** daxil olma (*qoşulma*) **istişamətinin** əlamətini göstərir; sözün **bə** hissəciyi fikrin təsdiqinin əsasını təşkil edir, **li** hissəciyi isə onu daha da gücləndirir.

Bəri sözündə də **bə** hissəciyi **bəli** sözündəki kimidir; **r** fonemi ya **yer** anlayışı üzrə “**bəri**” deyən adamın öz durduğu **yerin** (*məsələn, bəri gəl!*), ona yaxın **yerin**, ya da **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** (*məsələn, “bəri başdan deyim ki, ...”*) əlamətini bildirir; **i** fonemi **içə** daxil olma (*qoşulma*) **istişaməti** əlamətini göstərir.

Vəzi sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə vəzin **bir nöqtədə olması** əlamətini, **ə** fonemi **bu nöqtəyə** tərəf **istişamət** əlamətini anladır; **z** fonemi **təzahürün**, yəni vəzin bədəndə bir əza kimi **özünü göstərməsi** əlamətini, **i** fonemi isə onun bədəndə özünə **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Qəti sözündə **q** fonemi özündə **haqq-hüquq** və ya **qüvvə** anlamını, **ə** fonemi **bunlara** tərəf **istişamət** əlamətini, **t** fonemi həm **et-mə** anlamını, həm də (*yeri gəldikdə*) “**t-iç**” əvəzlənməsi

anlayışı üzrə **əşyanın** (*insanın*) **içərisində** (*fikrində*) **baş verən hadisələrin** (*məsələn, “o, qəti qərara gəldi”*) **izahı** əlamətini göstərir; **i** fonemi **qət** (*etmək*) anlamına aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Dəli sözü iki mə'nada işlənir:

1) *dəli olmuş, ruhi xəstə* — burada **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə (*ruhən*) **təzyiqə, böyük tə'sirə mə'ruz qalma** əlamətini, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlı** (*insanı*) və onunla **əlaqədar hadisələri ifadə** eləmə əlamətini, **ə** fonemi bu əlamətlərə tərəf **istiqlamət** əlamətini, **l** fonemi **ağıl** əlamətini və **ol-ma** faktını, **i** fonemi **iç-ə** (*beyinə*) **istiqlamət** və **məxsusluq** əlamətlərini göstərir. Sözü **dəl** hissəciyi **ağlın dəl**-indiyini anladır. Deməli, bu söz “**ağlı böyük tə'sirə mə'ruz qalıb**, beyninə vurub” hərfi mə'nasındadır.

2) *döyüşçü, əsgər, qəhrəman; Koroğlu dəliləri* — burada **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə **təzyiqə, böyük tə'sirə mə'ruz etmə, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlı** (*insanı, əskəri*) və onunla **əlaqədar hadisələri** (*döyüşü*) **ifadə** eləmə əlamətini, **ə** fonemi bu əlamətlərə tərəf **istiqlamət** (*meyl, xüsusiyyət*) əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** faktını, **i** fonemi **məxsusluq** (*bu cür xüsusiyyətə malik olma*) əlamətini göstərir.

Zəli sözündə **z** fonemi **zəlzələ** anlamı üzrə (orta qiymətli) mexaniki (*zəlinin dişləməsi, dəlməsi üçün*) **qüvvənin** əlamətini, **ə** fonemi zəlinin qanı **özünə tərəf** sorması **istiqlaməti** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** (*sorma*) və qanın insanda və sorularaq zəlidə **ol-ma** faktlarını, **i** fonemi zəlinin **iç**-inə tərəf qanın axması **istiqlamətinin** və zəlinin qan sorması xüsusiyyətinə aid **məxsusluq** əlamətlərini göstərir.

Pəri sözündə **p** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil eləmə əlamətini, **r** fonemi həm pərinin özündə **ruh** anlamını və həm də **ər** anlamı üzrə **kişi** və **qadın** və onların **ruhi** əlamətlərini göstərir; sözü **hər**fi mə'nası “insan ruhunu öz ruhuna cəlb edən varlıq” deməkdir.

Çəki sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, sözü **çə** hissəciyi **iç-ə** mə'nasını, **k** fonemi **iç qüvvə** anlamı əlaməti, **çək** hissəciyi “**iç-ə qüvvə ək-mək** (*et-mək, dartmaq*)” hərfi mə'nasını, **i** fonemi **çək-i-yə** aid **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Samit + ü + samit + i düzümündə **ü** fonemi **üz-üzə, birbaşa istiqamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **müt`i, cüz`i, sün`i** və s.

Müt`i sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **ikiliyə** (*müt`i olmağa və müt`i etdirən səbəblərə*) daxil olma əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini, **t** fonemi bir qədər **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, uzaqdan da hiss edilə bilən** (*müt`iləşdirmə üzrə*) **tə'sirin** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, həm də **et-dirmək** anlayışını və, əsasən, “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*insanın, heyvanın*) **içində** və ya **içinə** doğru **baş verməsi halının** izahı əlamətini, **i** fonemi **müt-i-yə** aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Sün`i sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici** qüvvə **tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** anlamını, həm də **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə yönəlmə**, ona **daxil olma** və bir qədər də **inkar** anlamını bildirir; **i** fonemi **sün-i-yə** aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Samit + sait + samit + ə sxemində **ə** fonemi əsasən **hadisədəki** hərəkət **istiqlamətinin** hadisənin (əşyanın) özünün **daxilinə** tərəf üz tutmasının, **yönəlməsinin, aidliyinin** əlamətini göstərir və ya başqa **bir əşyanın, hadisənin** bu sxemdəki sözü **bəhs etdiyi mə'naya, hadisəyə** tərəf **istiqlamətlənməsindən, aidliyindən** xəbər verir və bə'zən isə **a** foneminin vəzifələrindən biri olan **isim** düzəldici kimi özünü göstərir.

Samit + a + samit + ə düzümündə **a** fonemi aşağıdakı vəzifələrə malikdir:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **barə, vahə, lalə, jalə, mafə, nalə, nanə, sadə, sayə, sahə, çarə, -zadə;**

b) nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **dayə, -zadə;**

c) həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.:* **mafə, lalə, jalə;**

ç) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.:* **sahə, vahə;**

d) elm, bilik, anlamaq və ya anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **barə, sadə, sayə, çarə.**

Fonemləri üzrə bə`zi sözləri araşdıraraq.

Barə (*haqqında*) sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın və **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətini, **a** fonemi həm nəyinsə barəsində yürüdülmən fikrin **xətt üzrə** ona tərəf yönəldilməsi **istiqlamətini** əlamətini, həm də (*natiqin*) **bilik, anlamaq, anlatmaq** və bunların **əhatəliliyi** əlamətli vəzifələri göstərir, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, **ə** fonemi yenə də **bilik** əlamətini anlatmaqda yanaşı **bar** hissəciyinin özünə tərəf deyiləcək, bəhs olunacaq fikirlərin **istiqlamət** tutması vəzifəsini və aidiyyəti göstərir.

Vahə sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin **ölçülülüüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqlamət**, həm də **sahə** əlamətini göstərir; **h** fonemi **mühit** və hal əlamətini, **ə** fonemi isə yenə də **sahə** əlamətini göstərməklə yanaşı vahədəki mühitin **özünə aidiyinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Nalə sözündə **n** fonemi həm **inkarlıq** əlamətini, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu inkaretməni **nəyəsə**, harayasa, **kiməsə yönəltmə** əlamətini, **a** fonemi **anlaq** anlamı üzrə **anlatmaq** əlamətini və bunu **xətt üzrə** yönəltmə **istiqlamətini** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** faktını və bir qədər də **bilik, dil-çilik, ağıl** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi isə nalənin nalə çəkənin özünə **aidliyinin** və özünə və digərlərinə anlatmaq tə`sirinin **istiqlaməti** əlamətini göstərir.

Sayə sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlaməti üzrə **birliyin, işıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **say** (*sə`y*) göstərən **düşüncə** və daxili enerjisinin, **qüvvəsinin** əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqlamət** və bir qədər də bilik, **anlatmaq** və bunları **əhatəlilik** əlamətli vəzifələri, **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **subyektlərdə** və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətinin izahını, həm də, əsasən, **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birinə **yaxınlaşması** üçün sərf olunan **enerji**-nin əlamətini göstərir; **ə** fonemi isə hadisənin **say-ə** (*sə`y*) göstərənə aidiyini anladaraq, **isim** düzəldici vəzifəni də yerinə yetirir.

-zadə (soy adı sonluğu) sözündə **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini, **ç** fonemi bu soyun **iç**-inin (*özünün, özünə aidiyinin, öz dairəsində mövcudluğunun*) anlamını göstərir; beləliklə, **z** fonemi soyun **təzahürünün, üzə çıxmasının** əlamətini anladır; **a** fonemi həm **nöqtə** (*isim, adam*) əlamətini göstərən vəzifəyə malikdir, həm də nəsil **xətti üzrə istiqlamət** əlamətini göstərir; **d** fonemi **dövrən** və **dayaq** anlayışları üzrə soyun uzun **dövrələr** ərzində **dayanıqlığının** və **odlu** anlamı üzrə **canlıları** və onlarla **əlaqədar** (*cari*) **hadisələr** əlamətini izah edir; **ə** fonemi isə **zadə** sonluqlu soyadı daşıyan insanın **öz** nəsil **xəttinə** aidiyini göstərir.

Samit + e + samit + ə düzümündə **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisədən sonrakıya doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.*: **yekə, yenə, keçə, cecə, necə, neçə, meşə, şeşə və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Yekə sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə cisimlərdə, hadisələrdə müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, **k** fonemi əşyanın öz **iç haqqı, iç qüvvəsi** anlamlarını, **e** fonemi enerjililikdən haqqa qədər **istiqlamət** (*enerji cismə daxil olmasa idi, o, öz həcmi, çəkisini və s. daxili haqqını artırma bilməzdi*), **ə** fonemi obyektin yekəliyinin **özünə aidiyinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni də ifadə edir.

Keçə sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamlarını, **çə** hissəciyi **iç-ə** anlamını, **e** fonemi keçə hazırlanarkən **iç haqqın** (*yunun*) **iç** (*sıxıcı*) **qüvvə** ilə **iç-iç keçirilməsi, sıxılması** (*vərdənəlməsi*) **istiqlamətini** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir.

Necə sözündə **n** fonemi **anlamaq** (*istəyi*) əlaməti ilə bərabər **ünvan** anlamı üzrə bu anlamaq istəyinin **nəyəsə**, harayasa **yönəlmə** əlamətini, **e** fonemi bu istəyin **istiqlamətləndirilməsinin** əlamətini, **c** fonemi **coşğun** anlayışı üzrə əşyadakı, hadisədəki **enerji** və **qüvvələrin nümayişi** əlamətlərini, **ə** fonemi anlanılası hadisənin daxilinə tərəf üz tutduqdan sonra əsas suala müvafiq anlamı dərk etmə **istiqlamətini** əlamətini anladır.

Neçə sözündə **ç** fonemi **iç, iç-də** (*məsələn, say sırasında*) anlamını, yerdə qalan fonemlər isə **neçə** sözündəki uyğun fonemlərin əlamətlərini olduğu kimi göstərir.

Meşə və **şeşə** sözlərində **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsinə əsasən (*meşədə və ya şeşədə*) say çoxluğu yaratmanın, **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin şiddətliliyi** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə bundakı ünsürlərin **birləşərək, bir yerdə və həyatda mövcud** olmasının, **e** fonemi **m** fonemi üzrə anlamın **ş** fonemi anlamına tərəf üz tutması, onunla birləşməsi **istiqlamətinin, ə** fonemi onların (*meşənin və ya şeşənin*) hər birinin bütövlükdə **özünə aidliyinin** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + i + samit + ə düzümündə **i** fonemi **iç** anlayışı üzrə **içə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətini və ya **iç-də** anlamını göstərir; *məs.:* **rişə, siğə, zinə, yiyə, ginə, kirə, kisə, gilə, lifə, niyə, nizə, pılə, pinə, rizə, sinə, tirə, fitə, çilə, çisə, çitə, ciyə, şilə, şirə və s.**

Bu sözlərdən bəzilərinə fonemləri üzrə araşdıraq.

Rişə sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bitkiyə aid **enerji** növünün əlamətini və **yer** (*torpaq*) anlamını, **i** fonemi **içə** (*torpağa*) doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; sözün **ri** hissəciyi yerə (*torpağa*) daxil olmanı, ona doğru inkişaf etməni anladır; **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili-iç qüvvələrin, enerjinin şiddətliliyi** əlamətlərini, **ə** fonemi isə **riş-dəki** hadisələrin rişənin özünə **aid olduğunu** göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. “İnsanın rişəsi” ifadəsində **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini də əlavə olaraq göstərir.

Yiyə sözündə əvvəlinci **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə, subyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** (*məsələn, var-dövlət və onların dəyərliliyi*) əlamətini izah edir; **i** fonemi bu enerjinin **içə** doğru (*kiminsə əlinə, sahibkara, yiyəyə*) **istiqlamətləndirilməsi** əlamətini göstərir; ikinci **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin** (*pulun, mal-dövlətin, əşyanın*) **mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf olunması** (*sahibkarın özü və onun hüquqları*) əlamətlərini anladır; **ə** fonemi isə **yy** hissəciyindəki hadisələrin **yyənin** özünə **mənsub** olduğunu xəbər verir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Pinə sözündə **p** fonemi **yap-ma** hadisəsini və **həp** anlamı üzrə təmirdə iştirak edən ünsürlərin (*yapışanın və yapışqanın, sapın*) yapışma əlamətini, **i** fonemi **içə** (*pinə-nənə*) **doğru** istiqamətin əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** (*əlavə edilən ünsürün*) anlamını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəsnəyə** (*pinənənə*) **yönəlmə** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **pin-ə-nin** pinənmişin özünə **aidliyini** bildirir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ə + samit + ə düzümündə ikinci yerdə duran **ə** fonemi üçüncü yerdə duran samitin ifa etdiyi **hadisələri** əvvəlinci samitin ifa etdiyi **hadisəyə** doğru **istiqlamətləndirərək**, onları daha da şiddətləndirir, gücləndirir və ya hadisələrin inkişafına yol açır; *məs.:* **bərə, və`də, qəmə, dəvə, dədə, dələ, dərə, dəfə, zədə, kəkə, kələ, kərə, kəsə, kətə, gənə, gədə, ləkə, lələ, ləmə, ləpə, mə`də, məkə, məmə, nənə, nəvə, nərə (balıq), nərə (gur səslə qışqırıq, nərə vermək), nəcə, pəyə, pələ, pətə, rəzə, sələ, təzə, təkə, tələ, təpə, fərə, xəfə, həvə, hədə, hələ, hərə, çənə, cəbə, cələ, şəvə, şələ və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Bərə sözündə **b** fonemi **həp** anlamı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxluğa** (*hər bir sahilin və bərənin özünün ünsürlərinin*) **daxil olmasının**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** (*irəliyə üzmə üçün*) **qüvvənin** və **yer** anlayışı üzrə bərənin bir yerdən (*bu sahildən*) digər yerə (*o biri sahilə*) çatması əlamətlərini göstərir; sonuncu **ə** fonemi **bər-ə-nin** özünə **aidliyinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir.

Kətə sözündə **k** fonemi **iç haqq** əlamətini göstərməklə yanaşı onun içərisində (*t foneminin göstərəcəyi əlamətlərə məxsus*) nəyinsə olacağına işarə verir, **t** fonemi **odlu-qidalı** anlamı üzrə **qidalı** məhsullar əlamətinə işarədir; ikinci yerdə duran **ə** fonemi qidalı məhsulların **içə** (*tərəf*) daxil edilərək, kətə məmulatının daha da güclənməsinə (*qidalılığına*) səbəb ola bilən əlaməti göstərir; sonrakı **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Tələ sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** edilə bilən **tə'sir** əlamətini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamından yaranan **hadisənin əşyanın** (*tələnin*) **içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini izah edir; sözün **ələ** hissəciyi **ələ** gətirmək xassəli **ələ-mək** (**l** fonemi) faktı kimi də başa düşülür.

Samit + ü + samit + ə düzümündə **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə, birbaşa istiqamətdə** baş verməsi əlamətlərini göstərir; *məs.:* **kürə, küçə, güvə, lülə, lümə, nüvə, fufə, cümə, cürə, cücə, şüşə və s.**

Bu sözlərdən ikisini fonemləri üzrə araşdıraq.

Kürə (*nəyisə qızdırmaq, qızartmaq, bişirmək üçün*) sözündə **k** fonemi **iç haqq** anlamını və **qıraq** anlamı üzrə **bir mühitin** (*kürənin içərisindəki istilik mühitinin*) qırıqla başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, anın əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **istilik enerjisinin** əlamətini və **yer** anlamı üzrə bu istiliyin baş verdiyi **yerin** (*kürənin isti sahəsinin*) əlamətini, **ü** fonemi buradakı hadisələrin **üz-üzə, birbaşa** baş verməsi üzrə **istiqamət** əlamətini göstərir; **ə** fonemi hadisədəki hərəkət istiqamətinin **əşyanın** (*kürə qurğusunun*) özünün **daxilinə** yönəlməsi **istiqamətinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifədə çıxış edir.

Şüşə sözündə əvvəlinci **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsi ilədir; burada **s** fonemi **ışıq-səs** anlamı üzrə **ışıq** əlamətini göstərərək, onun şüşənin içərisinə **şiddətli** (**ş**) tə'sir etməsinin nəticəsi (*ışığın şüşədən yaxşı keçmə qabiliyyətinin*) əlamətini, **ü** fonemi ışıq **birbaşa**, yə'ni şüşənin bir (*üz*) tərəfindən o biri tərəfinə keçmə **istiqamətinin** əlamətini, ikinci **ş** fonemi şüşənin **ışıq** keçiriciliyi əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ö + samit + ə düzümündə **ö** fonemi **öndəki** hadisələrin ya **bir nöqtədə, bir yerdə** baş verməyinin əlamətini, ya da samitlərin əlamətləndirdiyi hadisələrin birinə tərəf baş verdiyi **istiqamətin** əlamətini göstərir; *məs.:* **şö`lə, köbə, kökə, görə, şö`bə və s.**

Bu sözlərdən ikisini fonemləri üzrə araşdıraq.

Şö`lə sözündə **ş** fonemi müvafiq ışıq və ışıq hadisəsinin **şiddətliliyinin** əlamətini, **ö** fonemi hadisənin **öndə** (*göz önündə*) **baş verməsi** və ışıq **şö`lə** mənbəyindən **uzaqlaşması** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, sözün **öl** hissəciyi **şö`lə** mənbəyindən parılmanın **uzaqlaşmaqda ol-mağı** anlamını, **ə** fonemi bu hadisənin **şö`lə** mənbəyinin özünə **aid, özü ilə** bağlı olduğunun anlamını ifa edir.

Kökə sözündə əvvəldəki **k** fonemi **iç qüvvənin, iç haqqın** (*xamurun və təndirdəki istinin*), **ö** fonemi istinin **öndəkinə** (*təndir divarına yapılmış kökə xamurına*) tərəf tə'sir **istiqamətinin** əlamətini, ikinci **k** fonemi **iç haqqın** (*hazır kökənin*) əlamətini göstərir; **ə** fonemi bu istidə bişməyin kökənin özünə **aidliyinin** anlamını göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Samit + sait + samit + ü sxemində **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə, birbaşa istiqamətdə** baş verməsi əlamətlərini göstərir və ya ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edir.

Samit + ü + samit + ü düzümündə də birinci **ü** foneminin vəzifələri axırdakı **ü** foneminin vəzifələri kimidir, lakin bu (*ikinci yerdə duran*), məxsusluq əlamətini ifa etmir; *məs.:* **düyü, kürü, küsü, gülü, günü, tülü, hünü, çürü-mək, cücü, şütü-mək və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Düyü sözündə **d** fonemi **odlu** anlamı üzrə **canlıları** (*çəltik bitkisini*) və onlarla **əlaqədar hadisələri ifadə** etmə əlamətini, **y** fonemi həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerji** (*onun qidalılığı*) əlamətini və həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılması** (*çəltiyin döyülməsi, düyünün dənəvər olmağı*) əlamətini göstərir; sözün **üyü** hissəciyi **üyü-t-məyə**, yə'ni yeməyə aid anlamı da göstərə bilər; axırdakı **ü** fonemi yeyilmədəki **birbaşa istiqamətin** əlamətini və ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini də bildirir.

Çürü-mək fe`lində **ç** fonemi **iç, iç-lənmə** əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə çürümək üçün lazım gələn **enerji** əlamətini, həm **yer** anlamı üzrə çürüyən **yerin** mövcudluğunun, həm də **era** anlayışı üzrə lazım olan çürümə **vaxtının** əlamətini göstərir; **ü** fonemlərinin ikisi də çürümə prosesinin birbaşa, fasiləsiz olduğunu xəbər verir və, əlavə olaraq,

axırdakı **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, **çür** hissəciyindəki hadisələrin özünə **məxsusluğunu** bildirir.

Hünü sözündəki **h** fonemi hününün yaranması və yaşayışı üçün **mühitin** əlamətini göstərir və bu mühitə uyğun **halı** da ifadə edə bilər; **n** fonemi **nəsnə** (*hününün özü, cismi*) və **ünvan** anlayışı üzrə onun **nəyəsə** (*hünü qidasına*) **yönləmə** əlamətini göstərir; **ü** fonemi hünü ilə mühitin və halın **birbaşa istiqamətdə** olduğunun (*uyğun mühit olmasa, hünü yaranmaz, ölər*) əlamətini, axırdakı **ü** fonemi isə bu hadisələrin **hün-ü-yə məxsusluğunu** ifadə edir.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə **sait + samit + samit + a** sxeminə axırdakı **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **ağca, ayna, alma, amma, arpa, arxa, asta, axsa-maq, axta, usta, əsna, imza, icra** və s.;

b) nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **ağca, alma, alça, orta, omba, ədna, əmma, əsna** və s.; fe`lin əmr formasında və yaxud nida ilə deyilən digər sözlərdən: **al-ma!, asta!, at-ma!, axsa!, ov-ma!, uğra!, ud-ma!, uy-ma!, um-ma!, əy-mə!, əsla!** və s.; (*qeyd: bunlardan başqa fe`lin əmr formasında deyilən digər saitli sözlərdə də həmin saitlər nöqtə anlayışında: nöqtə-insan, nöqtə-həyyan, nöqtə-əşya və ya nöqtə-hadisə kimi başa düşülməlidir; məs.: yat!, gəl!, üz!, sus!; ax Arazım!; Dağlın, ey buludlar!; Topuş, qap!*)

c) həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **arva, ədva, əşya, icma** və s.;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **əmma, əsla, imza, imla, inşa, usta** və s.;

d) isim düzəldici vəzifə; məs.: **Ağca, usta, ədva, əşya, icma** və s.

Əvvəlinci yerdə duran **saitə** görə **Sait + samit + samit + a** sxeminə yarımqruplarla baxaq.

A + samit + samit + a düzümü üzrə; məs.: **ağca, ayna, alma, amma, arpa, arxa, asta, atma, axsa, axta, arva** və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Ayna (*mə`naları: 1. güzgü; 2. pəncərə şüşəsi, şüşəbənd*) sözündə əvvəlinci **a** fonemi cisimdən əks olunan işığın **xətt üzrə** aynaya düşmə **istiqamətinin** əlamətini, **y** fonemi isə **fiziki obyektlərdə** (*ayna şüşəsi üzərindəki xüsusi qat; aynaya düşən və ondan qayıdan işıq*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini göstərir, **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını (*aynanın cismini*), həm **ünvan** anlayışı üzrə (*ışıq dalğasının*) ayna səthinə **yönləməsi**, ona **daxil olması** (*şüşəbənd, pəncərə variantında*) və ondan **çıxması, uzaqlaşması** əlamətini, həm də **inkar** (*əksetmə*) əlamətini (*yalnız güzgü variantında*) göstərə bilər. [*Əgər, ayna şüşəsi xüsusi əksetdirici qatla örtülməyibsə, yə`ni işıq əks olunmadan şüşənin digər tərəfindən çıxmaqla, öz yolunu davam edəcəksə, onda n foneminin inkarlıq əlaməti yoxdur. Buna görə də, Azərbaycanda pəncərələrə də bə`zən ayna deyirlər*]. Axırncı **a** fonemi işığın aynadan sınaq əks olunması (*güzgü variantında*) və ya öz yolunu düz xətt üzrə davam etdirməsi (*pəncərə variantında*) **istiqamətini** göstərir.

Amma (qarşılaşdırıcı bağlayıcı) sözündə **a** fonemlərinin hər ikisi **xətt üzrə istiqamətlərin** əlamətini, **m** fonemləri isə **həm** anlayışı üzrə **bir yerdə olmanı** bildirirlər. Lakin sözün birinci yarısı **düz istiqamətli, ma** hissəciyi isə onun **tərs** variantı olduğundan, bunlar qarşılaşaraq (*maqnit qüvvə xətləri kimi*) əks tərəflərə üz tutmuşlar; buna baxmayaraq, **amma** sözü bütövdür və onda aparıcı istiqamət əvvəlki **a** fonemi üzərinə düşür və, beləliklə, söz öz bağlayıcı funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Arpa (isim) sözü üç mə`nada işlənir:

1) *dənli bitki və onun verdiyi məhsul*; — burada əvvəlinci **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə bu bitkinin bitməsi üçün və məhsulunu yeməklə qidalanan canlının aldığı **enerjinin** əlamətlərini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** (*sünbüllərdə dənələrin say artımı*) və ya **daxil etmə** (*onu yemək, qidalanmaq*), və həmçinin, **birləşmə, birlik** yaratma (*arpanı yeməklə, yə`ni öz daxilinə qə`bul etməklə həp-lik yaratmaq*) əlamətlərini, axırdakı **a** fonemi həm bu bitkinin boy atma, həm yemək (*istifadə, istehlak*,

mənimsəmə) **istiqlamətinin** əlamətini göstərməklə yanaşı, tək arpanın nöqtəviliyinə (*nöqtə-arpa*) işarə vurur, həm də **isim** düzəldici sifətindədir;

2) *dağ yüksəkliklərindən başlamış maili vəziyyətdə üzü aşağıya enən çökəklik və ya buradan axan çay; Arpa çayı* — burada əvvəlinci **a** fonemi maillik **xətti üzrə** çayın axma **istiqlamətinin**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **məkanın** (*çay məcrasının*) əlamətini, **p** fonemi bu dağ yüksəkliyinin **yap-ıq-lığının** və mailliyinin və **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, yə'ni axının bu cür davam etməyinin, axırdakı **a** fonemi **xətt üzrə** axın **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərərək, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir;

3) *tüfənglərdə, silahlarda nişangahı tuşa gətirməyə kömək edən kiçik bir hissə* — burada sözün **ar** hissəciyi tuşa gətirilən obyekt, nişangah **yerini**, **p** fonemi **həp** (həm) anlamı üzrə **eyniliyə daxil etmənin** əlamətini, **pa** hissəciyi tuşa gətirilən obyektin, nişangahın **istiqlamətinə uyğun** silahın özünə **istiqlamət** verilməsinin anlamlarını göstərir.

O + samit + samit + a düzümündə **o** fonemi **bir nöqtə** anlamı əlaməti göstərir; *məs.:* **orta, ovma, omba** və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Orta sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **r** fonemi **yer** anlayışının, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, təzyiqsiz, **toxunmaqla** (*məsələn, bilavasitə ölçməklə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** (*məsələn, gözəyari ölçməklə*) halının əlamətlərini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamından yaranan **hadisələrin əşyanın öz içində, içinə** doğru **baş verməsi halının** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi əşyanın, məkanın tə'yinatından asılı olaraq, ya **nöqtə**, ya **məkan**, ya da **bilik, bilgi, anlatmaq** əlamətli vəzifəyə malikdir.

Omba sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*omba olan yerin*) əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə, birlik yaratma, eyni bir nöqtədə, yerdə** olmaqla **əşyalar** və **hadisələr** (*bud və çənaq hissələrinin hərəkəti, oynaqlığı*) arasında **əlaqə yaratma** əlamətini, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə nisbətən **bərkliyin, bütövlüyün**, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** daxil olma əlamətlərini göstərir; **a** fonemi isə birləşmənin bir **nöqtə**, yə'ni bədənin bir yeri olması əlamətini göstərir və **isim** yaratma vəzifəsinə malikdir.

U + samit + samit + a düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyi** gözə çarpdırır, **zamanlılıq, uzaqlıq, ululuq** əlamətlərini göstərir; **cövlanlıq** xarakterli əlamətlərə də malik olur; *məs.:* **uğra-maq, usta** və s.

Uğra-maq sözündə **u** fonemi **iki nöqtə** (*uğrayanın əvvəlki vəziyyəti ilə uğrayanda və ya uğrayandan sonrakı vəziyyətləri*) **arası** (*xəyali*) **məsafəni** gözə çarpdırır, **ğ** fonemi hadisələrin **çağlaşması** anlayışı üzrə və **ğ = q x h x q** ifadəsinə əsasən uğrayanın **müxtəlif mühitə** düşərək, müxtəlif mexaniki və ya ruhi **qüvvələrin tə'sirinə mə'ruz** qalma vəziyyətlərinin əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **tə'siredici** mexaniki **qüvvə** və ya **enerjinin** digər **növləri** ilə əlaqədar və yaxud **ruh** anlayışı üzrə uğrayana (*ruhi*) **tə'sir** əlamətini göstərir, **a** fonemi həm uğrama anındakı **xətt üzrə istiqamət** və həm də uğrayanın son vəziyyətinə uyğun **nöqtə** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Usta sözündə **u** fonemi iki nöqtə arası (*başlanğıcdan ustalığa qədər*) xəyali **məsafə** və tədrisə, təkmilləşməyə lazım olan **vaxt-zaman** əlamətlərini, **s** fonemi həm **zəif tə'sir** anlamı üzrə nisbətən az **xarici** və **daxili tə'sirin** və onların **nəticəsi** (*ustalaşma, təcrübələri toplaması*) əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, təzyiqsiz **toxunmaqla** və ya uzaqdan da **hiss** edilə biləcək **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini və istilik-vaxt anlayışı üzrə hadisələri **vaxta** görə izah etmə əlamətini göstərir; **a** fonemi bu maneələri keçərək, **xətt üzrə** ustalığa yüksəlmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərməklə yanaşı, **nöqtə** (*nöqtə-usta*) əlamətini ifadə edir və **isim** düzəldici vəzifəyə də malikdir.

Sait + samit + samit + u sxemində **u** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək onun **məxsusluq** əlamətini izah edir və bə'zi hallarda iki nöqtə arası **məsafəni** gözə çarpdırır, **zamanlılıq, uzaqlıq, ululuq** əlamətlərini göstərir; **cövlanlıq** (*hadisənin yenə də öz*

başlanğıc vəziyyətinə qayıtması) kimi əlamətlərə də malik olur; *məs.:* **arzu, ovçu, oğru, ordu, oğlu** və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Arzu sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri, **z** fonemi **zəlzələ** anlamı üzrə orta qiymətli **qüvvələrin** (*ağıl-dərrakənin*) **ehtizaza** qədər **yüksəlməsi, təzahür etməsi** əlamətini, **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Ordu sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** (*ordunun bir yerə yığılmasının, bir ölkədə olmanın*), **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşya, obyekt və subyektlərin (*əskərlərin, zabitlərin, hər bəlavazimatının*) **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*qoşun düşərgələrinin və ya hər bə meydanlarının*), həm **erq** anlamı üzrə **mexaniki** və ya **digər enerji növləri** (*məsələn, silahlar*) ilə əlaqədar əlamətləri, həm **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** (*ölkənin müharibə və ya asayiş dövrü; müharibədə öz vaxtında taktiki hərəkət etmək*) ilə əlaqədar əlaməti, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla** (*ruh yüksəkliyi və ya düşkünlüyü*), **ağıl-dərrakə** (*uyğun elm əsasında taktiki, strateji gedişlər, əməliyyatlar keçirmək qabiliyyəti*) ilə bağlı əlamətləri, həm də **ər** anlamı üzrə **kişilik** (*qəhrəmanlıq*) əlamətini göstərir; **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə təzyiqə, böyük **tə'sirə mə'ruz** etmə və ya qalma, **dirəniş, divarlılıq, dayanıqlılıq, dözümlülük** (*hadisələrin dayanmasına və ya başqa yönə dönməsinə səbəb olan*) hallarının əlamətlərini, həm **dövrən** anlayışı üzrə **istilik-vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələrin** əlamətlərini ifadə edir; **u** fonemi həm özünə **məxsusluğun** əlamətini, həm üz-üzə durmuş iki ordu arası **məsafənin, uzaqlığın** (*bəşəriyyətin bir-birindən nifaqlarla ayrı salınmış iki tərəfi, qarşı-qarşıya durmuş ordular*) əlamətlərini göstərir, həm də qarşıdakı səddi, maneəni vurub keçmə əlamətini anladır.

Oğlu sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*oğulun, oğlanın*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəldəki **q** fonemi həm **Haqq-Təala** (*oğlanın Böyük Yaradandan Verilməsi*) anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*Böyük Yaradan övladı ata-anaya pay olaraq Verir; bu, valideynlərin haqqı-hüququdur*) anlamı üzrə əlamətləri və **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*ata-ana*) və **onlardan** alınan **məhsullar** (*övlad, oğul*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və bu **mühitə** düşüb-çıxmanın əlamətini, axırdakı **q** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı üzrə oğulluğa mənsubluq əlamətini, həm **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq (*qurtararaq*) başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin, anın** (*ata-anadan oğul törəndi*) əlamətini və həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*oğlun özünün*) əlamətini anladır; **l** fonemi **ol-ma** (*törənmə hadisəsi və oğlun həyatda yaşaması; atanın soyadı ilə bağlılığı*) faktının əlamətini, **u** fonemi həm oğul olmada **məxsusluğun** əlamətini, həm də **iki nöqtə** arası xəyali **məsafənin** (*nəsil davamiyyətini*) və uyğun hadisələrin baş verməsində uzun **vaxt-zaman**-lılığın əlamətlərini göstərir.

Sait + samit + samit + l sxemində **l** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini izah edir və bə'zi hallarda **hadisənin** digər bir **hadisə** içerisindən **çıxmağının**, ondan “aralanmaq istəyinin” və bu zaman bə'zi hallarda müqavimətlərin, maneçiliklərin də üzə çıxdığının əlamətlərini göstərir.

A + samit + samit + l düzümü üzrə; *məs.:* **ayrı, ağrı, altı, alçı, anrı, asqı, atlı, atçı** və s. [*Yada salaq ki, a foneminin vəziyyəti və əlamətlərinin öz bölgüsü var*].

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Ayrı sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **y** fonemi obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **r** fonemi bu ayrının **erq** anlayışı üzrə özünəməxsus **enerjisinin** müxtəlif növlərinin olduğunun əlamətlərini anladır və cümlədə işlənmə yerinə görə **yer, era, ruh**, və ya **ər** anlayışlarını və ya onların əlamətlərini də nəzərdə tuta bilər; **l** fonemi həm bu ayrıya **məxsusluğun**, həm onun (*ayrıca*) **bir nöqtədə, içdə** olma və həm də bu **içdən** çıxma anlamlarını göstərə bilər.

Altı (say) sözündə **a** fonemi düz **xətt üzrə istiqamət**in və, əsasən, bir **nöqtənin** (*bu rəqəmin, bu sayın özünün*), **l** fonemi **ol-ma** faktının, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə

yüngül, uzaqdan da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** olaraq hadisələrin onun öz üzərində dayanması əlamətini, **ı** fonemi **məxsusluq** əlamətini bildirir (*əlavə olaraq, bax: alt sözünə*).

Anrı sözündə **an** hissəciyi sözün cümlədə işlənmə yerinə görə **an-məkanın, an-insanın, an-vaxtın** əlamətlərini göstərə bilir; **n** fonemi **nəsnə (insan)** və **ünvan** anlamlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerji** və ya **yer** anlayışlarını, **ı** fonemi bə'zən **içdən** (*yaxın, mə'lum əşyalar, hadisələr sırasından*) **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini göstərir və, əsasən, **məxsusluq** vəzifəsini icra edir.

Atçı sözündə **at** (*heyvan*) hissəciyinə əlavə edilmiş **çı** şəkilçisi əslində **cı** kimi olmalı idi; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda** (*ata baxanda*) **enerjililik** (*iş görmə qabiliyyəti*) əlamətini, yə'ni onun ixtisaslı olduğu anlamını göstərir; **ı** fonemi **məxsusluğun** əlamətini bildirir [*Ümumiyyətlə, ixtisas, peşə və ya sənətlə bağlı bütün sözlərdə qrammatik cəhətdən çı, cı, çu, çü hissəcik-şəkilçilər cı, cı, cu, cü kimi, yə'ni Anadolu türklərinin nitqi ilə eyni olmaları, elmi baxımdan hesab edirik ki, daha düzgün olardı*].

İ + samit + samit + ı düzümünə bir **ilxı** sözü aid edilmişdir ki, burada da vaxtilə **i** fonemi keçmişlərdə işlənən **yılxı** sözünün **yı** hissəciyini əvəz etmişdir.

İlxı və ya **yılxı** sözündə **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət** əlamətlərini, **yı** hissəciyi **enerjililiklə** (*y fonemi*) **iç-dən çıxıb** (**ı** fonemi) aralanmaq istəyinin, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktı əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük **qüvvələrə** malik olmaqla hadisələrin **axınlı** halının, **axıb** getməyinin, bir yerdə **durmamaq** və ya bir yerə **yığışmaq**, hadisələrdə **istirahlıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** əlamətini bildirir. Deməli, **ilxı** sözündə at sürüsünün bir yerə **yığışmaq** halının, **yılxı** variantında isə atların birlikdə çaparaq, harayasa yönəlmələrinə, çətin idarə oluna bilmələrinə də bir işarə əhval-ruhiyyəsi duyulur.

Sait + samit + samit + i sxemində **i** fonemi **məxsusluğun, içə daxil** olmanın əlamətlərini göstərir.

E + samit + samit + i düzümündə **e** fonemi ikinci yerdə duran samitin göstərdiyi əlamətə sarı **istiqlamət**, **yönün** əlamətini göstərir; *məs.:* **eyni, evli, elmi, elçi** və s.

Bə'zi sözləri təhlil edək.

Eyni sözündə **e** fonemi **y** foneminin ifadə etdiyi hadisəyə **tərəf istiqamət** əlamətini, **y** fonemi **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, uzaqlığının və onların birləşməsi üçün **enerji** sərf olunduğunun əlamətini göstərir; **n** fonemi (*eyni olan bir*) **nəsnə** və **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnəyə fikrən **yönəlmə** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** və **iç-ə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətlərini bildirir. Bu söz alman dilindəki **ein** (*bir, tək*) sözü ilə yaxınlıq, qohumluq təşkil edir. "**Ein**" sözü "**ain**" (*ayn*) kimi oxunur (*transskripsiya olunur*). Ehtimal edilir ki, **eyni** sözü vaxtilə **aynı** kimi deyilmiş və sonralardan bu deyiliş dəyişilmişdir; burada **a** fonemi **bir nöqtəyə tərəf istiqamət**, **əhatəliliyin** və **biliyin, anlatmağın** əlamətlərini göstərir.

Evli sözündə **ev** söz kökünə (*bax: ev = əv sözünə*) **li** şəkilçisi artırılmış, müstəqil mə'nada işlənən yeni söz əmələ gəlmişdir; bu mə'nada **v** fonemi kişi və qadının **eyni** bir **nöqtədə** (*evdə*) olma anlamının, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **i** fonemi isə **məxsusluğun** əlamətlərini bildirir.

İ + samit + samit + i düzümündə əvvəlki **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **inci, isti, itki, işçi (işçi), içgi** (*səhvən içki*) və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

İnci sözündə əvvəlki **i** fonemi **içdə olmanın** və **içə doğru** (*incəlmə, inciyə dönmə*) **istiqlamət** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını bildirir, **c** fonemi həm **cüz'i** anlamı üzrə əşyanın **incəliyinə** işarə vurur, həm də **coşqun** anlayışı üzrə kiçik əşyada **çoxlu enerji** və **qüvvələri nümayiş** etdirmə əlamətlərini göstərir; axırdakı **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini anladır.

İsti sözündə əvvəlki **i** fonemi istinin **içdə** (*əşyada, ətraf varlıqlarda, havada*) olmasının və **içə** doğru daxil olma (*istiliyin hərəkəti*) **istiqlamətinin** əlamətlərini, **s** fonemi **İşıq-səs-istilik**

anlayışı üzrə **istilik** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə (*Ağ işıq zərrələrinin funksional yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində, onun vasitəsilə istiliyin mühitlə, varlıqlarla*) **birləşmə** qabiliyyətinin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə istinin **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'siri** və bunun **nəticəsi** halının əlamətlərini, axırdakı **i** fonemi hadisənin **məxsusluğunun** və istinin yenə də axaraq, başqa içə daxil olma qabiliyyətinin əlamətlərini göstərir. {*Əlavə olaraq göstərək ki, s fonemi Böyük Yaradanın Kainatı Yaratması Anlarında onun daxilinə Səpdiyi yaradıcı Ağ Işıq (Nur) zərrələrinin əlamətini göstərir və hər bir istilik hadisəsinin yaranmasında, idarə və tənzim olunmasında bu Ağ Işıq zərrələri həmişə aparıcı rolda olurlar; bax: [3-5]*}.

Ə + samit + samit + i düzümündə **ə** fonemi **hadisənin müşahidəçi-natiqə** və ya başqa **bir əşyaya, hadisəyə** doğru **istiqləmətlənərək**, ona tərəf gəlidiyi əlamətini bildirir; bə'zi hallarda **a** foneminin vəzifələrini də ifa edir; *məs.: əlli, əsg, əski, əhli və s.*

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Əlli sözündə **ə** fonemi ədədlər sırasına və yaxud sayana tərəf **istiqləmətin** əlamətini və **a** fonemini əvəz edərək, onun **əhatəlilik** və **al** — çoxsaylılıq əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **al-yüksək, çox, çoxsaylı, yuxarı, böyük** anlayışlarını, **əl** hissəciyi bir **əldəki** beş barmağın, sonrakı **l** fonemi **ol-ma** faktının və **biliyin** (*saymaq bilməyin*) əlamətlərini də anladır; deməli, sözün **əll** hissəciyi bir **əldəki beş barmağın** çox dəfələrlə (*on dəfə*) birləşib daha da **çoxsaylı** olduğunun anlamını göstərir; **i** fonemi **əll-in** özünə aid **məxsusluğunu** və **iç-ə** (*say sırasına*) daxil olma əlamətini göstərir.

Əsg (*siləmək materialı kimi*) sözündə **ə** fonemi iş görənə və ya görülənə (*məsələn, silinən yazı lövhəsinə*) tərəf (*əlin işləməsinə görə*) **istiqləmətin** əlamətini, **s** fonemi **zəif tə'sirin** (*məsələn, əsgini tutma və silmə qüvvəsinin*), **g** fonemi siləndə **güc** sərf olunduğunun, **i** fonemi siləcəkliyə, əsgiliyə **məxsusluğun** əlamətlərini bildirir.

Ü + samit + samit + i sxemində **ü** fonemi üz-üzə, birbaşa **istiqləmət** əlamətini göstərir; *məs.: üzvi, üfq* və s.

Üzvi sözü **üzv** kökündən (*bax: üzv sözünün təhlilində*), **üfq** sözü isə **üfük** kökündən ibarətdir və **i** fonemi **məxsusluq** əlamətini göstərir.

Sait + samit + samit + ə sxemində **ə** fonemi ya hadisənin (əşyanın) hərəkət istiqamətinin bu hadisənin (əşyanın) özünün daxilinə tərəf üz tutmasının, yönəlməsinin, özünə aidliyinin əlamətlərini göstərir və ya **a** foneminin vəzifələrindən biri olan **isim** düzəldici kimi özünü göstərir.

E + samit + samit + ə düzümündə **e** fonemi diqqəti və icranı ikinci yerdə duran samitin ifa etdiyi hadisəyə tərəf yönəldərək, **istiqləmət** əlamətini göstərir; *məs.: eymə, ertə, eşmə və s.*

Eymə (*qatıq doldurulan tuluq*) sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*insanların*) **yaşayışı** və **fəaliyyətləri** üçün lazım olan **enerjinin** (*qatığın*) **saxlanması** halının əlamətini izah edir; **m** fonemi **vasitə** anlayışını, **ə** fonemi qatığın tökülüşünün və saxlanması tuluğun **daxilinə aidliyini** göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Ertə sözündə **r** fonemi **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **t** fonemi (**r ilə birlikdə**) həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sirin** əlamətini, həm **istilik-vaxt** anlayışını, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*işığın*) əşyanın **içindən** (*Günəşdən*) çıxaraq, yuxarıya tərəf **baş verməsi halını** izah edir; **ə** fonemi hadisənin (*ertə vaxtının*) məhz **özünə** (*ertə-lyinə*) **aidliyini** göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

İ + samit + samit + ə düzümündə əvvəlki **i** fonemi hadisənin əşyanın **içərisində** baş verdiyini və ya bir əşyanın **içərisinə** doğru **istiqləmətlənməsi** əlamətini göstərir; *məs.: iydə, iynə, ilmə, incə və s.*

İydə sözündə **i** fonemi **iç-ə** doğru və **iç-də** anlamlarını, **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə canlıların **yaşayışı** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi** (*ağacın inkişafı və məhsulun yeyilməsi hallarında*) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq** (*qurumuş*

meyvələr uzun müddət qalır), **divarlılıq** (*toxumu, çayirdəyi möhkəmdir*), **dözümlülük** və böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** (*qidalıdır, iylidir, ətirlidir*) xassələrinin əlamətlərini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** və onlarla **əlaqədar** olan **əşya** və **hadisələri** ifadə edir; ə fonemi hadisədəki hərəkət **istiqlamətinin** əşyanın (*iydəninin*) **özünün daxilinə** tərəf **üz tutmasını, yönəlməsini**, ona **aidliyini** bildirir. Beləliklə, sözün **iy** hissəciyi həm **qoxu** (*çiçəklərinin və meyvələrinin iyi*) anlamını, həm yeyilən üst qatın anlamını göstərir; **də** hissəciyi **iy-də-nin** toxumuna, onun möhkəmliyinə, **dayanıqlığına, dözümlülüüyünə** işarədir, həm **iy** (*yeyilənin*) içərisində **yerləşdiyini** (*harada, nədə?* — *iy-də*) anladır və həm də **iy-in** (*qoxunun*) insana xoş **tə'sirin** anlamını izah edir.

İynə sözündə **i** fonemi **içə** doğru (*məsələn, parçaya, ətə, damara*) **istiqlamətin** əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə** və onların **hal-hərəkətində** (*iyinə ucunun itiliyi sayəsində*) müşahidə edilən **enerjililik** (*iyənəni parçaya itələmə qüvvəsi sayəsində*) əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** (*iyənənin özü və tikilən mə'mulat*) anlayışını, həm **ünvan** anlamı üzrə **nəsnəyə** (*tikilənə*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ondan **çıxma**, uzaqlaşma hadisəsini izah edir; ə fonemi **nəsnəyə** (*iyənə-lyə*) daxil olmanı, özünə **aidliyi** göstərir və **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir. Beləliklə, **iy** hissəciyi **iyənənin iy** hissəsini (*bədəninə, gövdəsinə*), **nə** hissəciyi həm onun özünün bir **nəsnə**, əşya olduğunu, həm də digər **nəsnəyə** (*parçaya, materiala*) **girməsinə** və hərəkət davam etdikcə o biri tərəfdən **çıxmasına** işarədir.

İlmə sözündə **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamət** və ya **iç-də** əlamətlərini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **m** fonemi **vasitə** anlamını və **həm** anlayışı üzrə **birliyə, birləşməyə** (*məsələn, ilgəkliyə*) daxil olmanın əlamətini göstərir; ə fonemi **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. Beləliklə, sözün **il** hissəciyi **il-iş-mə** sözünün **il-iş** hissəsini və ya ünsürünü, **mə** hissəciyi **ilmənin** bir **vasitə** (*məsələn, düymə kimi*) olduğunu anladır.

Ə + samit + samit + ə düzümündə əvvəlki **ə** fonemi sözün bütöv mə'nasını özünə tabe etdirib qarşıdakı hadisəyə, əşyaya, müşahidəçiyə, dinləyiciyə və ya öz daxilinə, özü-özünə tərəf **üz tutmasına, istiqamətlənməsinə** başçılıq edir; *məs.:* **əmmə, əymə, əsmə və s.** Bu sözlərdə **əm, əy** və **əs** hissəcikləri söz kökləri kimi (*bax: yuxarıda bu sözlərə*) çıxış edir. Sözlərdəki **mə** hissəciyi isə fikrin **mahiyyəti** və ya **vasitəsilə** anlamlarını izah edir.

Ü + samit + samit + ə düzümündə **ü** fonemi qarşıdakı bir hadisə ilə **üz-üzə** olmaqla, ona tərəf **birbaşa istiqamətin** əlamətini göstərir və arxasındakı samitlərin izah etdikləri, əlamətləndirdikləri hadisələri bu istiqamətə yönəlməyə, sanki, məcbur edir; *məs.:* **üzrə, ümdə, üflə-mək və s.**

Üzrə sözündə **ü** fonemi nəyəsə **üz** tutma **istiqlamətini**, **z** fonemi **təzahürü, üzə çıxmanı** əlamətləndirir; **r** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **yer** anlamı üzrə **məkan** əlamətini, ya “yeri var” ifadəsinə oxşar bir fikri, ya **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə, zəka** əlamətlərini göstərir; ə fonemi sözün **üzr** hissəciyindəki əlamətlərə **tərəf istiqaməti** və, beləliklə də, **ü** foneminin **üz tutduğu** müvafiq **istiqlamətə** qoşulduğunu göstərir.

Ümdə sözündə **ü** fonemi bəhs edilənlər içərisindən əsas məsələyə, əsas fikrə tərəf **üz-üzə, birbaşa istiqamətin**, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə ona müvafiqliyin, **uyğunluğun** və **əlaqəliliyin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fikrin ən əsas elementinin üzərində **dirənmənin**, məhz inadla **dayanmanın** əlamətlərini göstərir; ə fonemi **d** foneminə qoşulan **istiqlamətin** əlamətini göstərməklə “də”, “dəxi” mə'nasına bənzər bir anlam yaradır.

Ö + samit + samit + ə sxemində **ö** fonemi müşahidəçi-natiqin önündə olan hansısa bir hadisəni, əşyanı izah edərkən özünü bürüzə verir; (*müşahidəçi bu hadisəyə arxa çevirmədən yaxınlaşa və ya uzaqlaşa da bilər; və ya, əksinə, öndəki hadisənin özü müşahidəçiyə yaxınlaşa və ya uzaqlaşa bilər*); *məs.:* **öncə, öhdə, özgə, öymə, ölkə, öynə** (*dəfə; hər dəfə*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdırmaq.

Öhdə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanın (*məsələn, planın*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və **hal** (*öhdə-çiliyi yerinə yetirənin olduğu şərait*) əlamətlərini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayağın, dirənişin** (*niyyətin dönməzliyi*) əlamətlərini, **ə** fonemi **öhd-ə-yə** götürülənə (*məsələn, planın yerinə yetirilməsinə*) **aidliyi** bildirir.

Özgə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanı, **z** fonemi **öndə** olanın **təzahürünün**, **üzə çıxmasının** (*özünü göstərməyinin*), **g** fonemi **öndəki** təzahürün (*natiqin nəzərində, mülahizəsində*) **güclü** şəkildə olmasının əlamətlərini göstərir, lakin **g = q x c** ifadəsinə əsasən uyğun əlamətlər **öz-gə-nin** müşahidəçi-natiq əhatəsindən (*düşüncəsindən*) uzaqda olmasını, ona qarışmamağını da bildirir [bu ifadədə **q** fonemi **qıraq** (*yad*) anlamını, **c** fonemi isə **canlı** anlamını (*və ya coşğun, cüz'i, enerji-vaxt-zaman anlamlarından birini*) izah etdiyindən, "**qıraq canlı**" mənasını almış oluruq]; **ə** fonemi sözün **özg** hissəsinə qoşulmaqla və **isim** düzəldici rolda olmaqla yanaşı **özgənin** birbaşa **özünə aidliyini** izah edir.

Ölkə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanın (*əgər danışanın özü müvafiq ölkədədirsə, deməli, fikrində önündə olan öz ölkəsini nəzərdə tutmuşdur*), **l** fonemi **ol-ma** faktını, **k** fonemi **k = q x ç** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə ölkənin **səthinin** və **hüdudlarının** əlamətlərini, **ç** fonemi isə **iç-ərisinin** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi sözün həm **isimliliyi** əlamətini göstərir, həm **ölk** hissəciyindəki hadisələrə **aidliyini**, həm də **a** fonemini əvəz edərək, onun **məkan** əlamətini izah edə bilir.

Sait + samit + samit + ü sxemində **ü** fonemi hadisələrlə **üz-üzə**, birbaşa **istiqlamət** əlamətini göstərir və **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək **məxsusluq** əlamətini də bildirir; *məs.: özlü, ötrü, ölçü, ülgü və s.*

Özlü (*axıcılığı az olan, qatı maye*) sözündə **ö** fonemi **öndə** (*özündə*) tərpnəmz (*axmayan*) olanı, **z** fonemi bu mayenin azaxıcılıq və ya axmazlıq xüsusiyyətinin **təzahürünü**, **üzə çıxmağını** əlamətləndirir; **l** fonemi **ol-ma** faktını, **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək **özl-ə məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Ülgü sözündə **ü** fonemi **üz-üzə** və **birbaşa** (*cızanın ülgü və cızılan material üzrə*) hərəkət etdirilməsi **istiqlamətinin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **g** fonemi ülgüyə mənsub **haqqın-hüququn güclülüyünün** (*ülgü parçanı özünə uyğun dəqiq biçməyə imkan verir*) əlamətlərini göstərir; axırdakı **ü** fonemi həm **məxsusluğun**, həm də **birbaşa istiqamətin** (*ülgünün ayrılığı üzrə*) əlamətini bildirir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə **samit + qa-lın sait + incə sait + samit** sxemi; *məs.: daim, dair, bais, mail, faiz, xain, caiz və s.* Bu sözlərdə **a** fonemi **xətt üzrə** hadisənin inkişafı **istiqlamətinin** əlamətini, **i** fonemi isə bu **xəttin** birdən-birə dönərək, **iç-ə** doğru **istiqlamətlənməsi** əlamətini göstərir.

Daim sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisənin dayanıqlığı əlamətini və **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç-ə** (*xətt üzrə*) qoşulma **istiqlamətini**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə baş verən cari hadisələrlə **birləşmək**, **eyni bir nöqtədə**, **yerdə** və ya **həyatda** mövcud olma, **əşyalar** və **hadisələr** arası **əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini göstərir.

Dair sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir fikir, bir mövzu üzərinə (*fikrən*) **dirəniş** əlamətini, **a** fonemi bu fikrin, bu mövzunun **xətt üzrə** inkişafı **istiqlamətinin** əlamətini, **i** fonemi bu fikrin, bu mövzunun birbaşa **iç-ərisinə daxil olma istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlamı üzrə bu fikrin öz əsas **yeri** olduğunun, birbaşa onun üstünə düşməyinin və həm də **ruh** anlamı üzrə burada **ağıl-dərrakəyə** bağlılıq olduğunun əlamətini göstərir.

Bais sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **obyektlərinin**, xüsusilə **canlıların** (*baiskar adamın və ya hadisənin*) əlamətini, **bərk** anlayışı üzrə **qətilyin** (*danışanın fikricə "hadisələrin məhz bu cür, filankəsin ucbatından baş verməsi"*) əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **s** fonemi **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və **onun nəticəsi** əlamətlərini, **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **baiskarın** (*hadisənin, adamın*) və ya natiqin **düşüncəsi** faktorunu və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **baiskarın** bu hadisələrə **bağlılığı** (*tərənməsinə səbəb*) əlamətini göstərir.

Faiz sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışını, **a** fonemi inkişaf (*artım*) **xəttinin istiqaməti** əlamətini, **i** fonemi bu inkişafın artıq öz mərhələsinə çatması və **içə doğru** dönməsi (*sanki gəlinin artması*) **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi faizin özünün artıq **təzahürünün**, **üzə çıxmasının**

əlamətini göstərir. [*Güman edilir ki, faiz sözü “pay-yüz” sözünün (yə`ni “yüzün bir payı” fikrinin) təhrifi formasıdır*].

Samit + incə sait + qalın sait + samit sxemi; *məs.:* **real, biar, fəal, şüar, şüur** və s.

Real sözündə **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamana** uyğunluğun, artıq bu vaxtın çatdığına, mövcudluğunun əlamətini, **erq** anlamı üzrə sərf olunan **enerjinin** əlamətini, **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** (*mövcudiyyəti dərk etmə*) əlamətini göstərir; **e** fonemi bu faktorlardan, əlamətlərdən **al** hissəciyinə tərəf **inkişaf istiqamətinin** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (*inkişaf gəlib elə bir nöqtəyə çatdı ki,...*), **l** fonemi **ol-ma** (*reallığın artıq baş verməsi*) faktının əlamətlərini göstərir.

Fəal sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışının, **ə** fonemi bu ifa anlayışına tərəf **al** hissəciyinə aid anlamın, əlamətlərin **istiqamətinin, yönünün, a** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, adamın*), **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını anladır.

Şüar sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, düşüncənin şiddətliliyi** əlamətini, **ü** fonemi **üzbəüz istiqamətin** əlamətini, **a** fonemi **bilik, anlatmaq** əlamətli vəzifəni göstərir; **r** fonemi isə **ruh** anlayışı üzrə **ruhlandırma** ilə bağlı əlaməti və **erq** anlamı üzrə **səs** (*şüarı ucadan söyləmək variantında*) və ya yerinə yetirmək (iş), yə`ni yazmaq əlamətini göstərir.

Şüur sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) düşüncənin şiddətliliyi** əlamətini, **ü** fonemi xətt üzrə **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlıq** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **zəkənin, ağıl-dərrakənin** əlamətini göstərir.

Samit + qalın sait + qalın sait + samit sxemi; *məs.:* **sual, saat** və s.

Sual sözündə **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və **səs** əlamətlərini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə fikirdə, düşüncədə **birlik, birləşmə** yaratma əlamətini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*iki adam: soruşan və cavab verməli şəxs*) arasındakı **məsafəliliyi**, yə`ni onların ayrı-ayrı adamlar və ya hər hansı məsələdə fərqli cəhətlər (*təklidə bir insan iki ayrı-ayrı məsələlər barəsində fikirləşib onları müqayisə etdikdə də sual meydana çıxır bilir*) olduğunu gözə çarpdırır; **l** fonemi **ol-ma** faktını və sözün **al** hissəciyi ilə birlikdə **al-ma** əlamətini (*öz-özlüyündə sualın al-ınmağının; cavab verməli şəxsin bu sualı al-mağı*), **a** fonemi **bir nöqtənin** (*cavab verməli şəxsin*) və ya işıqlandırılmalı **məsələnin əhatəliliyi** və **elm, bilik anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini göstərir.

Saat sözündə **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən az **xarici** (*saatın işləməsi üçün lazım olan qüvvə, enerji mənbəyi*) və **daxili** (*mexanizmdə hissələrin dönməsi, hərəkəti üçün*) **qüvvə tə`siri** və onun **nəticəsi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** inkışaf, hərəkət **istiqaməti** (*əqrəbin hərəkəti və rəqəmləri göstərməsi üzrə*) əlamətini, ikinci **a** fonemi bundan qabaqkı **a** foneminin əlamətlərinin təkrarının, **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini göstərir.

Samit + incə sait + incə sait + samit sxemi; *məs.:* **zəif, rəis** və s.

Zəif sözündə **z** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın, ə** fonemi bu təzahürə tərəf **istiqamətin** əlamətlərini; **i** fonemi **iç** anlamını, **f** fonemi **ifa** anlayışını və **fani** anlayışı üzrə əşya və hadisələrdə **pozğunluğun, dayanıqsızlığın** əlamətlərini göstərir.

Rəis sözündə **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** və ya **qadın** əlamətini və **erq** anlamı üzrə **enerjililik** (*bilik, bacarıq, təcrübə və s. cəhətlərlə başqalarından, tabe olanlardan üstünlük*) əlamətini, **ə** fonemi bu **ər-ə** tərəf (*tabeçilik xətti üzrə*) **istiqamətin** əlamətini, **i** fonemi **iç** əlamətini, **s** fonemi “**ç-s** əvəzlənməsi” üzrə zəif **qüvvəli, iç** anlamlı **hadisələr, əşyalar** (*və ya tabe olan şəxslər*) və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə rəisin bunları özündə **birləşdirməsi** əlamətini göstərir.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **a + samit + sait + samit** sxeminə baxaq. Əvvəldəki **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **avaz, avar, ağac, adaq** (*uşağın ilk addımları*), **azad, ayaq, agah, alağ, alay, alın, atım, atış, axım, ahıl, açar, açıq, acıq, aşıq, abid, adət, adil, ayin, alim, amal, amil, arif, atəş, afət** (*təbii fəlakət*), **aciz, aşıq** və s.;

b) həcm, tutum, fəza əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **ağır, ayaz, arat, Araz, arıq, aləm, amir** və s.;

c) səth, sahə əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **abad, ahıq** (*at belinə salınan palaz*), **aran** və s.;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **abır, avam, ağır, adaş, ayıq, ağah, amal, asan, acıq, abid, aqıl, Adəm, adət, adil, ayin, alim, amil, arif, aşıq** və s.;

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə; *məs.*: **avam, avar, ağac, ağız, ağuş, adam, azar, ayıq, alın, aman, anac, apağ, araq, aram, aran, arıq, (bir) atım, atom, afat** (*cəld tərpanən*), **axır, axur, ahıl, abid, aqıl, Adəm, adət, adil, alət, amir, aciz, aşıq** və s.

A + saimt + a + samit düzümündə 3-cü yerdə duran **a** saitinin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.*: **avaz, avam, avar, ağac, adam, araq, aram, arat, Araz, afat** və s.;

b) həcm, tutum, fəza əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **ağır, ayaz, arat, Araz, arıq, aləm, amir** və s.;

c) səth, sahə əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **abad, apağ** (*ağappaq*), **aran** və s.;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **asan**;

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə; *məs.*: **avaz, ağac, avar, adaq, adaş, azad, azar, ayaq, ayaz, ağah, alaq, alay, amal, aman, anac, aram, asan, açar** və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Abad sözündə əvvəlinci **a** fonemi əvvəlki boş sahənin, **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** (birliyə) daxil etmənin, sonrakı **a** fonemi **sahəni** (*tikilmiş*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **divarlılığın, dayanışın** əlamətlərini anladır.

Avar sözündə əvvəlki və sonrakı **a** fonemi **nöqtə** və **xətt üzrə istiqamət**, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir **nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, **r** fonemi **yer-məkan** (*suyun səthi*) və **erq** anlamı üzrə avarı çəkmə **qüvvəsinin** əlamətlərini göstərir.

Ağac sözündə əvvəlinci **a** fonemi bir **nöqtə-əşyanın** (*ağacın*), ikincisi isə **xətt üzrə istiqamətin** (*ağacın inkişafı ardıcılığının*) əlamətini, **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsini göstərir; burada **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və onlardan alınan **məhsulların** əlamətini göstərir; iki **q** fonemi ağacın inkişafında özünün müxtəlif hallar, vəziyyətlər ala bilməyinə, **h** fonemi isə ətraf **mühit** və **hal** əlamətlərinə işarədir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda enerjilik** əlamətini göstərir.

Adam sözündə əvvəlinci **a** fonemi bir **nöqtə** (*adam*), **d** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini ifadə edir, həm **dayaq** anlayışı üzrə həyatda böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və ya **qalmanın, dayanıqlığın, dözümlülüyün** əlamətini göstərir; sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** (*adamın özünün inkişaf etməsi, böyüməsi*) və ətrafdakılarla **əhatəlilik** əlamətini anladır; **m** fonemi **həm** anlamı üzrə adamların ictimai **birlik** yaratması qabiliyyətinin və **həyatda mövcud** olmanın əlamətini göstərir. {*Adəm* sözü *adam* sözündən alınmış ifadə olmaqla yanaşı, buradakı **m** fonemi əlavə olaraq **əşyalar** (adamlar) **arasında əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini də göstərir, **ə** fonemi isə bu əlamətləri sözün *Ad* hissəciyinə aid etdiyindən, bir ümumiləşdirmə, cəmlilik anlamını yaradır. Digər tərəfdən Böyük Yaradanımızın Müqəddəs "Yaranış" Kitabında [3] Göstərilir ki, *İlkin olaraq 10 Müqəddəs Babalarımız Yer üzərinə gəlmiş, maddiləşərək özlərinə bədən almış və buradakı bəşəriyyət Onlardan törənmişdir. Deməli, Adəm Baba şəxsiyyəti əslində 10 Müqəddəsin adlarının ümumiləşdirilmiş bir ad formasını göstərir*}.

Arat sözündə əvvəlinci **a** fonemi suyun axın **xətti üzrə istiqamətin**, **r** fonemi suvarılan **yer** anlamını və **erq** anlamı üzrə buranı suvarma **enerjisi** (*suyun buraya axıdılması*) əlamətlərini, sonrakı **a** fonemi suvarılan yerin, sahənin **səthinin** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi həm "t-iç əvəzlənməsi" anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*torpaq sahəsinin*) **içinə doğru** baş verməsi

halının, həm də **odlu-qidalı** anlayışı üzrə qidalı, canlı məxluqlarla əlaqədar hadisələrin (*suvarılmanın*) əlamətlərini izah edir.

Araz sözündə əvvəlinci **a** fonemi axan suyun həcmə malik olduğunun və axın **xətti üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə çayın **enerji** ilə axması, sonrakı **a** fonemi yenə də **xətt üzrə istiqamətin** (*suyun axın istiqamətinin çay boyunca davam etməsinin*) əlamətlərini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini göstərir; burada **s** fonemləri **su ilə əlaqədar** əlaməti və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşmənin**, **birlik** yaratmanın əlamətini göstərir; beləliklə, **z** fonemi bu cür birləşərək axan suyun böyük enerjisinin **təzahürünün**, **üzə çıxmasının** (*zəlzələ anlamı*) əlamətini göstərir. Deməli, bu söz hərfən sadəcə olaraq “(*dağda*) iti axan **çay**” mənasındadır; (*Kür sözü də çay mənasını verə bilir; bu barədə bax: Kür sözünə*).

A + samit + o + samit düzümündə **o** saiti **bir nöqtənin**, **bir yerin** əlamətini göstərir; məs.: **alov**, **atom** və s.

Alov sözündə **a** fonemi alovun **həcmının**, **əhatəliliyinin** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** və **ol-ma** faktlarının əlamətini göstərir; sözün **al** hissəciyi həm də **qırmızı** (*od*) anlamını (*bu barədə bax: Böyük Yaradanın Müqəddəs “Yaranış” Kitabına*) və (*öz içinə*) **al-maq** mənasını ifadə edir; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** əlamətini göstərir; **v** fonemi isə **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədə** olma, ondan **uzaqlaşma** (*alovun yayılması*) və ona **yaxınlaşma** (*alovun sönməsi*) əlamətlərini göstərir.

Atom sözündə **a** fonemi əsasən **bir nöqtənin** əlamətini göstərməklə yanaşı onun **həcminin** də (*baxmayaraq ki, bu, qeyri-müəyyən bir şəraitdədir*) əlamətini göstərir; **t** fonemi həm **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələri **istiliyə** (*enerjiliyə*) və **vaxta** görə izah etmə əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*atomun*) **içində**, **içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** (*atomda müxtəlif fiziki hadisələr*) halını izah edir; **o** fonemi bir **nöqtədə** olmanın və ya oraya yığılmanın, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olmanın əlamətlərini anladır. [*Burada atom sözü qədim yunanların təsəvvüründəki “bölünməz” mənasından fərqli izah edilir. Məlumdur ki, atom haqqında ən qədim məlumatlar, bilgilər Azərbaycanda olmuşdur və sonralar buralardan Yunanıstana aparılmışdır. Görünür, atom sözü də buralarda o vaxtlarda məlum imiş*].

A + samit + u + samit düzümündə **u** fonemi iki hadisə və ya əşya arası məsafəni gözə çarpdırır; məs.: **ağuş**, **axur**.

Ağuş sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*qucağın*), **ğ** fonemi hadisələrin **çağlaşması**, **çulğalaşması** hallarının əlamətlərini izah edir; **u** fonemi **iki nöqtənin** (*qucaqlayan və qucaqlanan*) əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışını izah edir.

Axur sözündə **a** fonemi bir nöqtənin, **x** fonemi **axın** anlamı üzrə **bir yerə yığılmaq**, **hadisələrdə iştiraklıq** (*heyvanların bir axurdan yemlənməsi*) əlamətlərini göstərir; **u** fonemi axurun **uzunluğuna** işarədir; **r** fonemi həm **yer** anlayışını, həm də **erq** anlamı üzrə **enerji** (*yem*) əlamətlərini göstərir.

A + samit + ı + samit düzümündə **ı** fonemi bir əşya, məkan və ya hadisə **içərisindən** başqa bir əşyanın və ya hadisənin **çıxması** və **uzaqlaşma cəhdinin** əlamətlərini göstərir; bəzi hallarda **i** fonemini ahəng qanununa görə əvəz edərək, ya **içdə** olmanın, ya **içə** doğru **istiqamətin** və ya da **məxsusluğun** əlamətini bildirir; məs.: **abır**, **ağız**, **ağıl**, **ağır**, **ayıq**, **alıq**, **alın**, **alın**, **arıq**, **atım**, **atış**, **axım**, **axın**, **ahıl**, **açıq**, **acıq**, **aşıq** (*sümüük*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Ağıl sözündə **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlaq**, **anlatmaq** əlamətlərini bildiren vəzifədədir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi **Həqq-Təala** (*ağıl Verənin*) anlayışının, insanın özünün **haqq-hüququnun** (*ağıl sahibinin*) və **qüvvəsi** (*sağlam düşüncə qabiliyyətinin; lazımı qədər biliklərin, məlumatların, elminin olması*) anlayışının, **h** fonemi hər hansı bir hadisə və ya əşya barəsində mühakimə yürüdərkən beyində uyğun **mühit** və **hal**-ların dəyişkənliyi və ya təkrarlanması əlamətlərini, axırdakı **q** fonemi isə əvvəlinci **q** foneminin ifa etdiyi əlamətlər beyində işlədikdən sonra yeni **qüvvənin** və **haqqın** (*yeni fikrin*) meydana

gəlməsi halını anladır; deməli, **ğ** fonemi **mühitdən-mühitə, haldan-hala** düşdükcə öz beyninin **haqq-hüququnu** (*beynindəki, hafizəsindəki mə'lumatları, təcrübəsini və s.*) və **qüvvəsini** (*sağlamlığını, bilgilərini və s.*) işə salaraq vəziyyətlərin təhlilini tə'min edir; **ı** fonemi ahəng qanununa uyğun olaraq **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** əlamətini göstərir, eyni zamanda **içə** (*beyinə*) doğru, **içdə** (*beyində*) və **içdən** (*beyindən*) olan **istişamətlərin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını göstərməklə bərabər **elm, İlahiyyət, bilik, dil** (*dilçilik*) və **ağıl** anlayışının özünün də əlamətlərini ifadə edir.

Ayıq sözündə **a** fonemi **nöqtə** (*adam, quş, heyvan*) əlamətini və **bilik, anlama** xüsusiyyətlərini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin sərf** olunması əlamətlərini, **ı** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını göstərir (*ümumiyyətlə, axırı q fonemi ilə bitən sözlərin böyük əksəriyyəti bu anlayışı ifadə edirlər*).

A + samit + i + samit düzümündə **i** fonemi **iç-ə** doğru, **iç-də** və ya **məxsusluq** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **abid, adil, aqıl, ayin, alim, amil, amir, arif, aşıq** və s.

Alim sözündə **a** fonemi həm **bilik, elm** əlamətini, həm **xətt üzrə istiqamətin** (*biliyin, mə'lumatların, elmin alınub-verilmə istiqaməti*), həm də bir **nöqtə** (*nöqtə-insan*) əlamətini göstərir; **l** fonemi **elm, İlahiyyət, dil** (*dilçilik*), **bilik, ağıl** əlamətlərini, **i** fonemi özünə **məxsusluq** və **iç-də** (*beyində*) olma əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə bilgiləri **birləşdirmək, eyni bir nöqtədə** (*alimin beynində*) və **həyatda** mövcud olma, əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** əlamətlərini və (*elmi işlər aparılması üzrə*) **vasitə** anlayışını göstərir.

Aşıq sözündə **a** fonemi həm kiməsə münasibətdə **xətt üzrə istiqamətin**, həm **nöqtə** (*bir insan olaraq*) əlamətlərini, həm də **anlamaq** və **anlatmaq** əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə insanlar və ya hadisələr **qoşalılığı** yaratma əlamətini, **i** fonemi aşıqlıq və ümumiyyətlə, sevginin onlara **məxsusluğunun** və **iç-də** (*birlikdə*) anlayışını, **q** fonemi **haqq-hüquq** və **xəlf olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*və onlardan alınan məhsulların*) əlamətlərini göstərir.

A + samit + ə + samit düzümündə **ə** fonemi sözün axırındakı samitin göstərdiyi hadisəni əvvəldəki hadisəyə tərəf istiqamətləndirir ("*sürükləyir*"), bu hadisələrə bağlayır; *məs.:* **Adəm** (*peyğəmbər*), **adət, aləm, alət, atəş, afət** (*təbii fəlakət*) və s.

Adəm sözündə **A** fonemi həm **nöqtə-insanın** (*bir insan kimi*) əlamətini, həm **elm, İlahiyyət, bilik, anlaq, anlatmaq** qabiliyyətlərinin əlamətlərini, həm **fəza** (*fəzadan, göydən gəlmə*), həm də **xətt üzrə** (*İşıq, Müqəddəs varlığın Yer üzünə gəlmə*) **istişamətinin** əlamətlərini anladır; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisələrin **dayanmasına** və başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlaməti və əlavə olaraq, addımlamaq (*bax: adam sözünə*) xüsusiyyətinin də əlamətini, həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini, həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar əşya və hadisələri izah və ifadə etmə əlamətini, həm də **ed-ir** fe'l anlayışlı hadisələrin izahı əlamətini göstərir; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma, hadisələr və əşyalar arasında **əlaqə, uyğunluq** və oxşarlıq əlamətlərini izah edir, həm də **vasitə, vasitəsilə** anlayışlı əlaməti göstərir; **ə** fonemi **m** fonemindəki əlamətləri, hadisələri **Ad** hissəciyindəki hadisələrə qovuşdurur; sözün **əm** hissəciyi **cəm** anlamına da işarə edir.

Adət sözündə **a** fonemi həm **nöqtə** (*sabitlik*) vəzifə-əlamətini, həm **xətt üzrə istiqamət** (*nəsildən-nəslə*) vəzifəsini, həm də **elm, bilik, anlaq, anlatmaq** bildirən vəzifəni göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirəniş, dayanıqlıq, dözümlülük** (*dəyişməzlik*) əlamətlərini, həm **dövrən** anlayışını, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** (*insanlarla*) əlaqədar hadisələr əlamətini göstərir; **t** fonemi **et-mə** anlayış-faktını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halını izah edir; **ə** fonemi **t** fonemindəki hadisələri, əlamətləri əvvəldəki hadisələrə bağlayıb tə'be etdirir.

Aləm sözündə **a** fonemi **həcm, tutum, fəza, əhatəlilik** əlamətlərini, **l** fonemi həm **ol-ma** və **elə-mə** faktını, həm **al** — böyük, **ali** əlamətini göstərir; sözün **əm** hissəciyi **həm** anlamını, yə'ni

eyniliyə daxil olaraq həm **çoxluq** yaratma, həm də bunu özündə birləşdirmək (*cəm-ləşdirmək*) əlamətlərini göstərir.

O + samit + sait + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtənin, bir fərdin, bir hadisənin anladıcısı vəzifəsini daşıyır.

O + samit + a + samit düzümündə **a** fonemi özünün müxtəlif vəzifələri ilə çıxış edə bilər; məs.: **olar, oraq, oxay!, ocaq** və s.

Oraq sözündə **o** fonemi orağın özünün **tək** olmasının və müəyyən **bir yerin** (*taxıl, ot bitkisinin bir cəngəsinin*), **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (*kəsmə, biçmə*) **qüvvəsinin** tətbiqi əlamətini, sözün **aq** hissəciyi **haqq** anlayışını göstərir, yəni söz hərfən oraqla “taxılı biçəndə **qüvvə** tətbiq etməklə **haqq** əldə edilir” təqribi mənasını göstərir.

Ocaq sözündə **o** fonemi **bir yerin** (*ocağın bir nöqtədə, eyni bir yerdə olmasının*) əlamətini, **c** fonemi həm **coşqun**, həm **enerji-vaxt** anlayışları üzrə **odun, istinin, enerjinin**, o cümlədən, qidanın əlamətlərini, həm də **canlı** anlamını göstərir; sözün **aq** hissəciyi **haqq** anlayışı üzrə ocağın insanlara verdiyi **haqqını** və onların bir yerdə olması əlamətini göstərir. Beləliklə, **ocaq** sözü həm evdəki “**istilik** mənbəyi və **qida** bişirilən yer” kimi başa düşülür, həm də “**canlıların** (*insanların, ailənin*) **bir yerə** həmişə **yığılmaq**, orada (*evdə*) olmaq **təminatçısı**” mənasını göstərə bilər.

O + samit + u + samit düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunu gözə çarpdırır, **zamanlılığı, uzaqlığı, covlanlığı** (*hadisələrin dönərək öz ilkin yerinə qayıtmağını və bunun təkrarlığını*) anlada bilər; məs.: **ovum, ovuc, oğul, odun, otuz** və s.

Oğul sözündə **o** fonemi **bir nöqtəni** (*bir fərdi*), **ğ** fonemi ata-anadan oğula qədər baş verən hadisələri göstərir (*bax: oğlu sözünə*); **u** fonemi **uzunmüddətliliyin** (*ömrü boyu*) və **i** foneminin **məxsusluq** əlamətlərini, **l** fonemi onun həyatda **ol-ma** faktını anladır.

Otuz sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir ədədin*), **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə (*məsələn, ədədlər sırasında otuz çatdıqda*) **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini və **istilik-vaxt** anlamı üzrə **vaxta, istiliyə** (*burada otuzun özünə uyğun say – enerjili olmasına*) uyğun əlaməti, **u** fonemi həm **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək, onun **məxsusluğunun**, həm **çoxluq** yaratmaq qabiliyyətinin və həm də **uzaqlığın** (*və bəzən müəyyən qədər zamanın, vaxtın keçdiyinin*) əlamətlərini, **z** fonemi isə **təzahürün, üzə çıxmanın** əlamətlərini göstərir. Deməli, ədədlər sırasında **otuzun** öz yeri var.

U + samit + sait + samit sxemində **u** fonemi bu sxemdəki hadisələrlə haradasa, qarşıda bir başqa hadisə, əşyalar arasında məsafəliliyi, uzaqlığı, bu hadisəyə çatmaq üçün uzun zaman və məsafə qət etmək lazım olduğunu və ya bu sxemdəki “hadisələrin, əşyaların özləri uzundur, uzun müddətlidir” anlayışlarını göstərir; məs.: **uzaq, uzan, uzat-maq, umac, usan-maq, utan-maq, uçən, ucal-maq, uşaq, uğur, udum, uduş, uzun, uyus-maq, urup, uçuq, uçuş** və s.

Bir neçə sözü fonemlərinin əlamətləri vasitəsilə araşdıraq.

Uzaq sözündə **u** fonemi harayasa çatmaqdan ötrü **məsafə** qət etmək lazım olduğunu, **z** fonemi bu məsafənin özünü göstərməsinin, **təzahür** etməsinin, sözün **aq** hissəciyi **haqq** əlamətini, yəni **uz-a, uzağa mənsubluğunun, məxsusluğunun** əlamətlərini göstərməklə bərabər **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin, bir mühitin qırılaraq **başqa bir yerə**, başqa (*uzaqdakı*) bir mühitə keçdiyini də anladır.

Usan-maq sözündə **u** fonemi **uzunmüddətliliyin**, **s** fonemi **düşüncənin** və onun **tə'sirinin** əlamətini, sözün **an** hissəciyi həm **anlağın**, həm **inkar-lıq** anlamını, həm də **insan** anlayışı əsasında **an** — **insan** əlamətini göstərə bilər.

Uşaq sözündə **u** fonemi uşağın böyüməsi üçün **uzun müddətin, vaxt-zamanın** lazım olduğunu, **ş** fonemi həm **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini göstərir; sözün **aq** hissəciyi uşağın öz uşaqlıq **haqqının** olduğunu, **şaq** hissəciyi isə rusca **şaq** (*addım*) sözünə çox yaxın bir (*hər bir insan ömrünün bu dövrünü uşaq olaraq addımlayıb keçir*) anlamı da əlavə olaraq göstərə bilər.

Uyuş-maq sözündə **uy** hissəciyi **uy-maq**, **uyu** hissəciyində axırdakı **u** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışını (*məsələn, ətraf mühitə, hala qoşulmağı*) göstərir. Xalq etimologiyasında **ş** foneminin **iş** əlamətini də (**uy-maq iş-i formasında**) göstərdiyini söyləyirlər ki, bunda da həqiqətə bir yaxınlıq vardır.

Urup (*qayka*) sözündə əvvəldəki **u** fonemi maşın hissələrini yığarkən, urupu maşına **daxil etmənin** və ya söküb **uzaqlaşdırmanın** əlamətini göstərməklə yanaşı, urupun hündürlüyünə və buna uyğun olaraq yivlərin **uzunluğuna** da işarədir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə urupun oxboyu yaratdığı sıxıcı **qüvvənin** əlamətini, sonrakı **u** fonemi həm **məxsusluğun** (*i fonemini əvəz edərək*), həm də sıxılma hündürlüyünün, yə'ni **yərdəyışmənin** əlamətlərini göstərir, **p** fonemi isə **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin**, yə'ni urup və bolt olmaqla maşın hissələrini bir-birinə sıxmanın və standartlıq şərtinə əməl etmənin (*urupun və boltun yivləri uyğun gəlməlidir*) və digər maşın hissələri ilə birlikdə **çoxluğa** daxil etmənin əlamətlərini göstərir.

E + samit + sait + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin müşahidəçi-natiqdən (*və ya iş görəndən*) qıraqda – gözü qarşısında, ondan və ya hadisənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istiqlamətində** cərəyan etməyinin əlamətini bildirir; *məs.:* **e`dam, e`zam, e`lan, e`mal, eniş, efir, eşik** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

E`dam sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçinin **gözü qarşısında** baş verməyini, **e`dam** edənin özünü yox, **başqasını** öldürməyini bildirir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz** etmənin, **dirəniş** (*ipin boğaza dirənməsi*) əlamətlərini göstərir, **odlu** anlayışı üzrə bu hadisənin **insanla** əlaqədə olduğunu bildirir və **ed-ir** (*fe`l*)-faktını da anladır; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*ipin boğazı sıxaraq nəfəsi kəsmə istiqamətinin*), **m** fonemi **vasitə** (vasitəsilə) anlayışlarını və **həm** anlamı üzrə ipin boğazda bir yerə dirənərək onu sıxması əlamətini bildirir.

E`lan sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçinin (*e`lanı oxuyanın*) **gözü qarşısında** baş verdiyini (*məsələn, e`lanın divarda, lövhədə asıldığını*) və e`lan verənin isə mə`lumatı özünə yox, **başqalarına** bildirməyini anladır; **l** fonemi **elə-mə** faktını və **elm, bilik, dil** (*dilçilik*) ilə əlaqədar, yə'ni mə`lumatlar yaymaq anlayışlarını, **a** fonemi **bir nöqtəni** (*e`lan olunan mətni və ya kağızı, lövhəni*) və **xətt üzrə istiqamət** (*e`lanı oxuyana, eşidənə çatdırmaq istiqaməti*), **n** fonemi **anlaq** anlamı üzrə **an-latma** əlamətlərini göstərir.

Efir (*ilk əvvəllərdə bu söz Avropa dillərində “ətir”, “iylənən maddə” mə`nalarında işlənərmiş; sonralar bu söz fiziklər tərəfindən “dünya efiri” mə`nasına da gətirilmişdir*) sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **gen tərəfdə** baş verməyinin, **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə efir hissəcikləri arasında **möhkəm birləşmənin** və **bərkliyin olmadığına, pozğunluğun olduğunun** əlamətlərini və **ifa, ifadə** anlamlarını bildirir (*burada ətrin ətrafa yayılması anlarında insana özünün mövcudluğu barəsində informasiya verməyi və ya fiziki efirin Kainatda müxtəlif informasiyaları ötürmə qabiliyyəti nəzərdə tutulur*); **i** fonemi **içə** (*məsələn, ətir, iylənən maddə mə`nasında, deyək ki, insanın burnuna; dünya efiri mə`nasında isə əslində Kainat daxilində hər bir cismin atom hissəcikləri və irili-xırdalı cisimlər arasındakı “boşluqlarda” efir İlk Yaranış Anından mövcuddur*) **daxil** olma **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi özünün **yer, erq, era** və **ruh** anlamları üzrə əlamətləri bildirir.

Eşik sözündə **e** fonemi evdəki adama görə evdən **qırağa** tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsini anladır; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə eşiyin özünün öz dairəsində və eyni zamanda evlə **birlik, birləşmə** yaratması əlamətini, **ç** fonemi isə eşiyin özünün öz **içərisində**, öz əhatəsində olduğunun əlamətini göstərir; **ş** fonemi həm də **şəlalə** anlayışı üzrə evdə olan adamın eşiyi **hiss** etməsinin **şiddətliliyi** əlamətlərini də anladır; **i** fonemi **içə** (*evdən qırağa, eşiyə*) **daxil** olma əlamətini və eşiyə **məxsusluğun** əlamətini, **k** fonemi həm evdən **qıraq** yerin, həm də eşiyin özlüyündə **öz haqqı** olduğunun əlamətini anladır.

İ + samit + sait + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətlərin** əlamətini göstərir.

İ + samit + a + samit düzümündə **a** fonemi özünün müxtəlif vəzifələri ilə çıxış edə bilər; məs.: **ilan, imam, iman, inaq, inad, inam, iraq, irad, İran, icad** və s.

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdıraraq.

İlan sözünün Azərbaycan dilində qədim variantı **yılan** kimi olmuşdur. Hər iki variantı baxaq:

1) **ilan** variantında **i** fonemi həm **çoxluğun** (*burada ilanın uzun olmasının; bax: ip sözünə*), həm də **iç-də** (*məsələn, yuvada, yerin altında*) və ya **iç-ə** doğru **istişamət**, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** (*fe`l*)-faktlarının, **a** fonemi həm bir **nöqtə**-ilanın, həm də **xətt üzrə istiqamət**, **n** fonemi **an**-məkanın, **ünvan** anlamı üzrə **nəyəse, nəsnəyəse** (*məsələn, yuvaya*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini və, əsasən, **nəsnə** (*ilan*) anlayışını göstərə bilər. Beləliklə, bu variantda nə isə bir əşyanın (*ilanın*) uzun olmasına, hansısa bir məkana yönəlməsinə, oraya girib qalmasına və oradan çıxmasına, uzaqlaşmasına işarə edilir;

2) **yılan** variantında **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə cisimlərdə, fiziki və ya digər **obyektlərdə** (*yılanda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjilik** əlamətini, **həyat** anlamı üzrə **canlının** (*bu obyektin*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf** olunması — **həyatilik** hallarının əlamətini izah edir və **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığın** izahı əlamətini göstərə bilər; **ı** fonemi **iç**-dən çıxma əlamətini göstərir (*həm də bu çıxma bir qədər çətinliklə, “sürtünmə” ilə müşahidə edilir*); digər fonemlərin əlamətləri isə 1-ci variantdakı kimidir. Beləliklə, 1-ci variantda ifadə olunan “**nəs-nə**” burada uzun bir canlıdır, hərəkətləri enerjilidir (*cəlddir*), həyatı üçün enerjini mənimsəyir, yə`ni yeyir, qızınır və s. Göstərilən enerjini saxlama üsulu bu canlıda, mə`lumdur ki, onun zəhəridir və bu zəhəri özünün müdafiəsindən ötrü dişlədiyi yerə tökməsidir; bu vaxt bu canlının yerindən qalxmağının, sıçramağının əlamətini **ı** fonemi ifadə edə bilər; sözün **yı** hissəciyi həm də zəhəri öz dişindən sancdığı yerə tökməyi anlamını göstərir. Yuxarıda göstərilən **ı** foneminin çətinliklə, “sürtünmə” ilə müşahidə edilən əlaməti, ilan dişlədikdə dişlənən dərinin və ətin müqavimətini dəf etməsi, onun başının bu anda dönərək zəhəri tökməsi üçün qüvvə sərf etdiyi vaxt ortaya çıxır; **l** fonemi **elə-məyin**, yə`ni zəhəri tökməyin əlamətini ifadə edir. Deməli, **yılan** sözü **ilan** variantına nisbətən bu canlı üçün daha səciyyəvidir.

Inad sözündə **i** fonemi **inad** edənin öz “**iç-ində**” anla-mını, **n** fonemi həm **inkar** əlaməti üzrə bir adamın ona deyilənlərin düz, həqiqət olduğunu danması, yə`ni **inkarı** əlamətini, həm də özünün **anlağı** əlamətini və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlağı **nəyəse yönəltməyinin** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** inadı yönəltmə **istişamətinin** və ya **nöqtə** (*öz dediyinin üstündə, bir nöqtədə dayanıb durmağı*) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişin, dayanmanın** (*öz “sözünün üstündə durmağı”, bunda təkid etməyi*) əlamətini anladır.

İraq sözünün iki mə`nası var:

1) **iraq olsun** — *qırağ olsun, uzaq olsun, xatası dəyməsin*; — burada **i** fonemi **iç, iç-də** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **enerji** və **ruh** anlamlı əlaməti, **a** fonemi **xətt üzrə** uzaqlaşma **istişamətinin** əlamətini göstərir; sözün **ra** hissəciyi **enerjinin** və **ruhun** itələmə qüvvəsinin və onun **qırağa yönünün** anlamını, **q** fonemi **haqq** və **Haqq-Təala** anlayışını ifadə edir. Deməli, bu variantda söz “bizdən və ya məndən **uzağ**-a getsin; Allah uzaq Etsin” mə`nasını verir;

2) **İraq ölkəsi**; — burada **i** fonemi ölkənin **iç, iç-ində** anlamını, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **coğrafi məkanın**, **a** fonemi **sahənin, səthin** və **məkanın**, **q** fonemi **qırağ** anlamı üzrə bu yerin **səthinin** və onun **qırağının, sərhəddinin** olduğunun əlamətlərini göstərir.

İcad sözündə **i** fonemi öz **iç** anlamını, **c** fonemi **coşğun** anlamı üzrə (*icad edəndə və icadın özünün məğzində*) **enerji çoxluğunun, mübarizliyin, qüvvələrin nümayişinin, potensial enerjinin** və onun **sərfi** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi **həm xətt üzrə** (*yeniyyə doğru*) **istişamət** və həm də **elm, bilik, anlatmaq** mə`nalarını, **d** fonemi isə **dayaq** anlamı üzrə (*bu yeni elm, yeni icad üzərində qəti*) **dirənişin, dayanıqlığın**, hadisələrin **dönməsinin** (*əvvəlki anlamların ayrı istiqamətə dönməsi*) əlamətlərini göstərir.

İ + samit + ı + samit düzümündə **ı** fonemi içdən çıxma istiqamətinin əlamətini göstərir; *məs.: işıq.*

İşiq sözü əvvəllərdə **ışıq** kimi deyilmiş. Hər iki varianta baxaq:

1) **ışıq** variantında **ıç-də**, mənbədə olmanı və ya **ıçə doğru istiqamətin** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə **ışığın** və əlavə olaraq **düşüncənin**, **zəkannın**, şüurun (*məsələn, işıqlı adam, ziyalı*) əlamətlərini, **ç** fonemi **ıç** (*mənbə*) anlayışını, **ı** fonemi işığın **ıçdən** (*mənbədən*) **çıxma istiqamətinin** əlamətlərini, **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışlarını göstərir. Beləliklə, sözün bu variantı “ıçdə olan şiddətli işığın içdən çıxmağa hüququ, haqqı var” kimi hərfi mə`na verir;

2) **ışıq variantında** **ı** fonemi **ıçdən çıxma istiqamətini** göstərir; qalan fonemlərin əlamətləri əvvəlki variantdakı kimidir. Deməli, bu variant bəri başdan artıq işığın mənbədən çıxma və yolda məsafə qət etmə anlamını şərtləndirir. Odur ki, baş verən işıq hadisəsini izah etdikdə sözün **ışıq** və ya **ışıq** variantlarını öz yerinə görə işlətmək məsləhətdir.

İ + samit + i + samit düzümündə ikinci **i** fonemi **ıç-də** və ya **ıç-ə doğru istiqamətin** və ya **məxsusluğun** əlamətini bildirir; *məs.: igid, irin, isim, ilik və s.*

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdıraq.

İgid sözündə **i** fonemi **ıç-də** əlamətini, **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə **əşyaların** (*insanın*) özündə **güclülük** olduğu və **bolluca daxili enerji** halı əlamətini izah edir. Danışıqda **igid** sözünü **iyid** kimi də tələffüz edirlər; bu halda **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə** (*insanda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjilik** əlamətini izah edir. Deməli, hər iki tələffüz mə`naca uyğundur. Sonrakı **i** fonemi **məxsusluğun**, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə**, **dirəniş**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük** əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələri (*igidliyi*) ifadə etmə əlamətini göstərir.

İsim sözündə əvvəlki **i** fonemi **ıç-də** və ya **ıç-ə doğru** (*ad vermədə*) **istiqamətin** əlamətini, **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini, həm **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə (*əşyalara ad verən insan üçün*) **zəkannın**, **düşüncənin** və əlavə olaraq **səsin** (*ismi təşkil edən sözün və onun fonemlərinin*) və həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə **ıç** (*sözün və onun fonemlərinin əşyanın, hadisənin özünə uyğunluğu*) anlamlı hadisələr əlamətini, sonrakı **i** fonemi **məxsusluğun** və **ıç-ə** (*məqsədə, məğzə uyğunluğa*) doğru **istiqamətin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə (*ismin, sözün*) **həyatda** (*dildə*) **mövcud olma**, **əşyalar** və **hadisələr** (*adlar, isimlər*) arasında **əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini göstərir.

İ + samit + ə + samit düzümündə **ə** fonemi özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən əvvəlki fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf **istiqamətləndirir** və onlara tabe etdirir; *məs.: inək, ipək, ıç-ək, it-ək və s.*

İnək sözündə **i** fonemi **ıç-ə doğru istiqamətin** əlamətini, **n** fonemi həm **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*naxıra, otlığa, evə, tövləyə*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ondan **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini, həm **nəsnə** (*inək*) anlamını göstərir; **ə** fonemi **k** foneminin göstərdiyi əlaməti **in** hissəciyinə bağlayır və mə`naca ona tabe etdirir; **k** fonemi həm **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*inəyin*) və onlardan alınan **məhsullar** (*balalar, süd, ət, dəri-gön mə`mulatı*) əlamətini ifadə edir, həm **ıç haqq** anlayışı üzrə onun südünə və balalamasına işarə verilir. Beləliklə, burada inəyin evə (*tövləyə*) bağlanmasına, oraya qayıtmasına (**in**), inəyin süd, bala verməsinə və bir ana vəzifəsində olmasına (**in-ək**), canlı olmasına (**ək**) işarə vurulur.

İpək sözünü **ip-ək** və **ipə-k** hissəciklərinə ayırısaq, onda uyğun anlamların mə`nalarının tapılması işi oxucunun özü üçün çətinlik törətməz.

Ə + samit + sait + samit sxemində **ə** fonemi özündən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələri özünün və ya qarşısındakı sözün göstərdiyi hadisəyə, əşyaya və ya danışanın ifadə etdiyi fikirlərə tərəf **istiqamətləndirir** onlara tabe etdirir.

Ə + samit + i + samit düzümündə **i** fonemi ya **məxsusluğun**, ya **ıç-də**, ya da **ıç-ə doğru istiqamətin** əlamətlərini göstərir; *məs.: əkin, əlil, əqiq, əyin, əlik, ərik, əriş, əkiz və s.*

Əkin sözündə **ə** fonemi torpağa tərəf **istiqlamət**in, **k** fonemi həm **haqq** anlayışı üzrə əkilən toxumun, həm də **xəliq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** (toxumun), **i** fonemi **iç-ə** (torpağa) doğru **istiqlamət**in və **məxsusluğun**, **n** fonemi isə həm **an-zaman** və **an-məkannın**, həm **nəsnənin** (toxumun, şitilin), həm də **ünvan** anlayışı üzrə onun torpağa **yönləməsinin** əlamətlərini göstərir.

Əyin sözü iki mə'nada işlənir:

1) *lüt insanın görünüşü*; — burada **ə** fonemi baxan adamın (*bu, lüt adamın özü də ola bilər*) qarşısında lüt adamın olduğu **istiqlamət**in, **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə lüt adamın bədənindəki cizgiləri əks etdirən işıqın (*görünüşün*), **i** fonemi **iç-ə** (*baxanın gözündən başlayaraq lüt bədənə doğru*) **istiqlamət**in əlamətini göstərir; **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə baxışın bədənə və eyni zamanda işıqın gözlərə **yönləməsi** hadisəsinin, həm də **insan** anlayışı üzrə bu işıqın (**lüt**) adama **məxsus** olduğu əlamətlərini anladır;

2) *əyin-baş, geyim*; — burada 1-ci variantdakı hadisələr təkrar olunur, ancaq baxan adam digər adamın (*və ya özünün*) geyimdə olduğunu görür. **Əyin-baş** sözündəki **baş** hissəciyi sadəcə insana məxsus bədən üzvünü deyil, bu mə'nanı göstərir: **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda **nəzərə tez dəyən**, **yaşayışda çox əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin**, **hadisələrin** (*geyimin*) izahı əlamətini, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** (*geyim və geyinmiş*) daxil olma əlamətlərini, **a** fonemi bədənə **həcm**inin, **tutumunun** (*paltarın ölçüləri baxımından*) və **səthin**, **əhatəliliyin** (*paltarın təzəliliyi, yaraşığı, boy-buxuna yapıqlığı*) əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə **içə** daxil olaraq **içdə əşyalar**, **hadisələr** (*geyim və geyinmiş adam*) **qoşallığı** yaratma əlamətini (*yoldaş sözündəki kimi*) göstərir.

Ə + samit + ə + samit düzümündə üçüncü yerdə duran **ə** fonemi özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən əvvəlki samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətləndirir** və ona tabe etdirərək, ümumi halda, əvvəldəki **ə** saitinin **istiqlamətini** də tutur; *məs.:* **əbəs**, **əvəz**, **ədəd**, **əgər**, **ələm**, **əmək**, **əməl**, **əsəb**, **əsər**, **ətək**, **əcəb**, **əcəl** və s.

Ədəd sözündə əvvəlki **ə** fonemi ədədlər sırası üzrə hər hansı bir seçilmiş **nöqtə-ədəd** (*məsələn, sıradakı 37 rəqəminin tutduğu yer, durduğu nöqtə*) əlamətini, **d** fonemi fikrin bu yerə, bu nöqtəyə **dirənişi**, onun üzərinə (*37 üzərinə*) **dayanışı** əlamətini göstərir (*bu, nəzərin istiqamətlənməsi, diqqətin buraya toplanmasıdır, hələlik 37 ədədinin özü deyil*); sonrakı **ə** fonemi buna (*37 üzərinə dayanışına*) doğru **istiqlamət**in əlamətini göstərir, belə ki, sözü hələlik **əd-ə** (*məsələn, yönlük haldakı "nəyə doğru?" sualına "əd-ə doğru" kimi cavab verilir*) oxumaq mümkündür; ikinci **d** fonemi məhz bu **əd-ə**-nin, yəni sözün bu **ədə** hissəciyinin üzərində **dayanmanın** və uyğun olaraq ona **dirənişin** (*məhz 37 ədədinin özünün olduğunun*) əlamətini göstərir.

Əmək sözündə **ə** fonemi hadisənin (*əməyin*) özünə və ya nəzərdə əməklə məşğul olana (*işləyənlə*) tərəf **istiqlamət**in, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **əm-məyin**, yeməyin, dolanışığın və, beləliklə də, **həyatda mövcud olmanın** və bunun üçün **vasitə**, **vasitəsilə** (*işləmə vasitəsilə*) anlamlarını, ikinci **ə** fonemi yenə də nəzərdə hadisənin özünə, işi törədənə tərəf **istiqlamət** tutmanın əlamətini göstərir, həm də **m** foneminin göstərdiyi əlamətə, anlama qoşularaq, **k** foneminin əlamətini ona tabe etdirir; belə ki, sözü **əmə** və **k** hissəciklərinə ayıraraq, **əm-ə** (*əm-məyə, yeməyə, dolanışığa və, beləliklə də, həyatda mövcud olma hadisəsinə*) tərəf bir **yön** anlamını yarada bilər; **k** fonemi isə əməkçinin **qüvvə** anlayışı üzrə **qüvvəsinin**, **enerjisinin** sərfini və, beləliklə də, əməyin özünə məxsus bir **iç haqq** kimi nəzərə çarpdığını anladır.

Ü + samit + sait + samit sxemində **ü** fonemi hadisənin ya müşahidəçi-natıqla, ya da digər bir əşya, hadisə ilə üz-üzə, **birbaşa istiqamət**inin əlamətini bildirir; *məs.:* **ürək**, **ümid**, **üzük**, **üzüm**, **üyüt-mək**, **ütük**, **üfüq**, **üfür-mək**, **üçün** və s.

Ürək sözü aşağıdakı mə'nalarda işlənir:

1) *bədəndə qan işlədici üzv*; — burada **ü** fonemi ürəyin özünün qulaqcıqlarından qalpaqlarına (klapanlarına) doğru və buradan da qan damarlarına açılan birbaşa **istiqlamət**in əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə hidravliki basqını və sorumu tə'min edən **enerjinin**

əlamətini, **ək** hissəciyi **ək-mək** (*sanki, "başından rədd eləmək" anlamı kimi*) fe`l anlayışında olub ürəyin işini göstərir; burada **k** fonemi bu işdəki **iç qüvvə** və **iç haqq** (*qanın özü ürək və bədənin qidalanması üçün bir haqqdır*) anlayışını, **ə** fonemi isə qanın basqısı və sorumu üzrə uyğun **istiqlamətləri** anladır;

2) *könül, qəlb; hiss, coşqunluq, ruhlandırıcı mənbə və s.* — burada **ü** fonemi "ürək sahibinin" (*sevən, vurulan, könül bağlayan kəsin*) digərinə tərəf (*fikrində, sevgisində tutduğu*) birbaşa **istiqlamətin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhlandırıcı** amillərlə bağlı əlamətləri göstərir; **ə** fonemi bu ruha və sevilən adama, hiss edilən hadisəyə və s. tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **k** fonemi isə həm sevənin, hiss edən öz "**haqq-hüququ**" (*sevmək onun, ümumən insanların haqqı, hüququ-dur*) və həm də sevmə, **hiss etmə qüvvəsinin** əlamətlərini göstərir.

Ümid sözündə **ü** fonemi ümidli insanın fikrində nəyə, kimə, hansı hadisəyə tərəf birbaşa **üz tutma istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi məsələnin həllinin tapıntısı üçün, yə`ni **həm** anlamı üzrə **birdləşmə, eyni bir nöqtədə, yerdə** və ya **həyatda mövcud olma** üçün **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq** əlamətlərinin axtarışını, **i** fonemi ümid edən öz **iç**-indəki fikirlərinin, məsələnin həlli üçün tapıntıların və gözləmələrinin **məxsusluğu** əlamətlərini, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə gözləmədə, ümid etmədə **dayanıqlıq, dözümlülük** nümayişi əlamətlərini göstərir.

Üçün sözündə **ü** fonemi fikirdə tutulan nəyə, nəsnəyə tərəf birbaşa **istiqlamətin** əlamətini, **ç** fonemi fikirdə tutulanan (*başqasının*) öz **iç-i** (məğzi, mə`nası) anlayışının, sonrakı **ü** fonemi də əvvəlki **istiqlamətin** əlamətini, **n** fonemi isə **ünvan** anlamı üzrə **nəsnəyə** (*fikirdə tutulana, onun iç məğzinə*) **yönəlmə** əlamətini göstərir.

Ü + samit + sait + samit sxemində **ö** fonemi **öndə, göz önündə** olan və ya **ötüləcək, ötəri** hadisədən, əşyadan bəhs olunma əlamətini göstərir; *məs.:* **öyüd, ölüm, ögey, ömür, öpüş, ötüş, ötən, ötür-ötür, özül, özək** və s.

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdıraraq.

Ölüm sözündə **ö** fonemi **öndə** olmanın və önlənmənin, **l** fonemi həmin bu **ol-ma** hadisəsinin, **ü** fonemi həm **məxsusluğun** və həm də bu hadisəyə tərəf birbaşa **istiqlamətin** əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə hadisələr arasında **uyğunluq, oxşarlıq** əlamətini göstərir; sözün **öl** hissəciyi söz kökü rolundadır və "**ol-manın ön-lənməsinin**" anlamını, **üm** hissəciyi isə şəkilçi rolundadır və "**öl-ə uyğunluq**" fikrini təşkil edərək, ona qoşulma, ona qovuşma anlamını da göstərir.

Özək sözündə **öz** hissəciyi **özünə** məxsus **təzahürün** (**z**) əlamətini, **k** fonemi **iç** (*daxili*) **qüvvəli iç** (*özünəməxsus*) **haqq** anlamını göstərir; sözün **ə** fonemi bu **iç haqqı** sözün **öz** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona tabe elətdirir.

Öpüş sözündə **ön-də** olan (**ö fonemi**) **həp-in** (*eyniliyin-ikiliyin və yapıqlığın*) (**p fonemi**) əlamətlərini, yə`ni **eyniliyə-ikiliyə** daxil olaraq dodaqların bir-birinə **yapıqlıq** yaratma anlamını, **ü** fonemi öpüşənin hər ikisinə aid olmaqla **məxsusluğun** və öpüşənlərin birbaşa **üz-üzə istiqamətlərinin** əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi **qoşa** anlayışını göstərməklə yanaşı, **öp-mə** işinin həyata keçirilməsi və hər ikisinin də bunu **hiss etmələrinin şiddətliyi** əlamətlərini də anlada bilir.

Sait + sait + samit + sait sxemi; *məs.:* **ailə, ianə, iaşə.**

Ailə (*qalın sait + incə sait + samit + sait sxemi*) sözündə **a** fonemi həm bir nöqtənin, bir yerin (*evin*), həm **xətt üzrə istiqamətin** (*ailə üzvlərinin bir-birinə yaxınlıq münasibətləri xətlərinin*) həm də **bilik** (*bir-birinin səhhəti, işi, xasiyyətləri, ehtiyacları və s. haqda bilmək, mə`lumath olmaq*), bir-birini **anlamaq, anlatmaq** əlamətli vəzifələri, **i** fonemi **iç-də** (*ailədə*) olmanın və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını göstərir; bundan başqa sözün **al** hissəciyi **al** anlamını, yə`ni ailənin **ali-liyinin**, yuxarı olmasının, **dil-dilçilik** anlamı üzrə bir dildə danışmağın və bir-biri ilə həyat məsələlərinin həllində dil (anlaq) tapmağın, **ə** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və ailənin öz dairəsində özünü əhatəliliyin əlamətini

göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir; sözü **il** hissəciyi bir yerə (*ailəyə*) **il-işikliyi** də ifadə edə bilir.

İanə (*incə sait + qalın sait + samit + sait sxemi*) sözündə **i** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **n** fonemi həm **nəsnə** (*pul*) anlamını, həm **ünvan** anlamı üzrə **ianəni** (*pulu*) **yönəlməni**, həm də **insan** anlayışı üzrə bu yönəlmənin **insana** (*hər ikisinə — verənə və alana*) aidliyini, **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni göstərir.

Samit + sait + samit + samit sxemi üzrə **samit + a + samit + samit** sxemində **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi fərqlənirlər:

a) **xətt üzrə istiqamət** göstərən vəzifə; *məs.:* **vaxt, vals, qart, danq (danq-ıltı), nağd, rast, sarp-maq, çarx;**

b) **nöqtə** göstərən vəzifə; *məs.:* **mars** (*nərd oyununun sonunda nəticənin 2-qatlığına işarə*), **març** (*öpüş səsi*), **nağd, rast, takt, qart, danq;**

c) **həcm, tutum, əhatəlilik** göstərən vəzifə; *məs.:* **talk, tank** (*maye saxlamaq üçün iri çən*), **xalq, Mars** (*planet*);

ç) **səth, sahə** göstərən vəzifə; *məs.:* **taxt.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Vaxt sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma**, yaxud **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və yaxud da **bir nöqtədə olma** əlamətini, **davamiyyət** anlamı üzrə **mühitin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini və, nəhayət, **vaxt** anlamının özü olmaqla, **hərəkətin, hadisənin vaxt ərzində baş verməsi** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla **hadisələrin axınlı halının, axıb getməyinin, bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq, ümumiyyətlə, dinamiklik** əlamətini göstərir; **t** fonemi həm istilik-vaxt anlayışını, həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamından yaranan, hadisənin **əşyanın içində, içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq, xaricə tərəf baş verməsi halını** və, ən başlıcası, **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halını izah edir; sözü **ax** hissəciyi hadisələrin, **vaxtın** axınının; **axt** hissəciyi bu axının **təmas-toxunma** ilə baş verdiyinin də anlamlarını göstərir (*axta sözüne bir qədər yaxınlıq təşkil edir*).

Nağd sözündə **n** fonemi **nəsnə** (*pul*) anlamını və **ünvan** anlayışı üzrə pulun **nəyəsə**, kiməsə (*məsələn, malsatana*) **yönəlməsinin** əlamətini, **a** fonemi (*pulun*) **xətt üzrə (satana)** yönəlmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsi ilədir; burada alıcıdan (**q**) satıcıya (**q**) pulun, satıcıdan alıcıya isə malın əldən-ələ keçməsi **hallarının (h)** əlamətlərini göstərir; beləliklə, **ğ** fonemi pul əməliyyatının **çağlaşması, çulğalaşması** əlamətlərini anlada bilir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmənin**, alış-veriş əməliyyatının **dayanıqlığının**, hadisələrin başqa istiqamətə **dönməsinə** (*nağd şəkildə verilən pulun əvəzində alıcı tərəfindən malın götürülüb aparılması və əvəzində pulun satıcıda qalmasına*) səbəb olan halın əlamətlərini göstərir.

Rast sözünün iki mə'nası var:

1) *tuş gəlmək*; — burada **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **enerji** növlərini (*görmək enerjisi, o yerə doğru hərəkət etmə enerjisi və b. k. növlər*) və həm də **yer** anlayışı üzrə **rast** gəlinən **yerin** olduğunun və **ər** anlamı üzrə **iki** rastlaşan **adamin** varlıq əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*adamin görmə istiqamətinin; rast gəlinən yerə tərəf hərəkət istiqamətinin*), **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **rast** gəlinən **bir yerə (yerdə) yığılma** və qismən **ışıq-səs** (*bu yerdə görmə və ya səsi eşidib duyma*) əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **nisbətən uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir** (*görmə, eşitmə*) və ya **yüngül toxunmaq** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; sözü **ra** hissəciyi harayasa yönəlmənin (*harayasa, bir yerə getmə və ya baxışları yönəlmə*), **st** hissəciyi baxışın kiməsə, nəyəsə toxunması və onu hiss etməsi anlamlarını göstərir;

2) *muğam adı*; — burada **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə**, zəka ilə bağlı əlaməti, həm **erq** anlamı üzrə **səs enerjisinin** və həm də **ər** anlamı üzrə **kişi** və ya **qadın**

(*çalan və oxuyan insanlar*) əlamətini, **a** fonemi zəka, fikir və düşüncə, səs, musiqi dəstgahı ifasının **xətt üzrə** əvvəldən axıradək inkişafının və dinləyicilərin qulağına yönəlmə **istiqlamətinin**, **s** fonemi bu yönəlmə nəticəsində həm lap böyük **düşüncəyə, zəkaya, təfəkkürə** (*müçərrəd təfəkkür, obrazlı təfəkkür, musiqi və şer sahəsində elmi təfəkkürlər; Yaradanı, Kainatı, dünyanı, yaşayışı, insan taleyini və b. k. dərk etmə təfəkkürü*) əlamətlərini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə və həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə qalxıb yüksək məqamlara çatma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə həmin bu məqamlara, dərəcələrə mənən **toxunmanın** əlamətlərini göstərir.

Çarx sözündə **ç** fonemi **iç** (*burada hərəkət vaxtı çarxla təmasda olanların bir içə “yığılması, sığması” kimi başa düşülməlidir*) anlayışını, **a** fonemi (*çevrə boyu*) **xətt üzrə istiqlamətin** əlamətini, **r** fonemi **yer** (*yol və ya çarxın dönməsi boyu təmasda bulunan məqamlar, digər əşya və ya onların hissəcikləri*) anlamını, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin axınlı** halının, bir **yerdə durmamaq** əlamətini, **hadisələrdə iştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** hallarının əlamətlərini göstərir. [*“Fələyin çarxı” sözündə r fonemi ruh anlayışı üzrə ruhun, ağıl-dərrakənin, erq anlamı üzrə hadisələrin inkişafının, dünyanın dövrlər vurması enerjisinin və era anlamı üzrə vaxt-zamanın və onun tez ötürüclüyünün əlamətlərini göstərir*].

Taxt sözü iki məqamda işlənir:

1) *uzanmaq, yatmaq üçün əşya-vasitə; yataq yeri*; — burada **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə adamın (*uzanarkən və ya oturarkən*) taxta yüngül, təzyiqsiz **toxunma** əlamətini, **a** fonemi taxtın uzununu **istiqlamətinin** və, əsasən, **səthinin** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə yatanın bu yerə, bu taxta **yığılması** (*və xoş əhval-ruhiyyəsinin*) əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın içində (*taxtla birlikdə, taxtın üzərində*) baş verməsi əlamətini göstərir;

2) *taxt-tac – hökmdar kürsüsü*; — bu mə'nə əsasən birinci mə'nadan törənmişdir, lakin burada əlavə olaraq **təmas-toxunma** anlayışındakı **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sirin** (*bər-bəzəyin, taxtın hündürdə və başda olmasının*), (*hökmlü*) **et-mə** faktının, hökmdarın onda oturarkən **xoş əhval-ruhiyyəsinin** (*taxtın ona xoş gəlməyinin*) anlayışının, istilik-**vaxt** (*hökmrənlik dövrü*) və **odlu-qidalı** (*varlı insan üçündür*) anlayışlarındakı əlamətləri də nəzərdə tutmaq lazım gəlir.

Xalq sözü əvvəllərdə **ailə** mə'nasında işlənərmiş. İndiki mə'nada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq**, (*lazım gəldikdə və fikrən*) **bir yerə yığılmaq** əlamətlərini, **a** fonemi insanlar arası əlaqə baxımından **xətt üzrə istiqlamətin** və **sahənin** (*bir vətəndə olmaq, yaşamaq*) əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*bir-birinə bağlılıq qüvvəsi*) anlayışlarından əlavə **Haqq-Təala** anlayışını da göstərir. [*Xalqı Yaradan Böyük Yaradandır. O, buna işarə olaraq Özünün Müqəddəs “Yaranış” Kitabının II fəslinin 63-cü Deyimində Deyir: “Xalq xalq yaratmadı, xalq dil yaratmadı, ilkdən söz — Mənimlədir, Mənlədir, bir kökdən, bir Sözdən Mənimlədir, Mənlədir. İldən, Yaranışdan, söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə söz sözlədir. İldən Cəm Yaranış Mənimlədir, Mənlədir”*]. Bundan əlavə sözün **al** hissəciyi **ali**-liyən, çoxsaylılığın, **alq** hissəciyi (*q foneminin xalq olunmuşlar anlayışı əsasında*) “**çox adamlar**” mə'nasını da anladır.

Samit + o + samit + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini göstərir; məs.: **boks, borc, qorx-maq, dost, poçt** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Borc sözündə **b** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** (*borcu verənə və alana*) daxil olma əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir borc miqdarının, məbləğinin*) və hər bir borcun **bir hadisə** olduğunun əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjinin növünün** (*pulun*) əlamətini, **c** fonemi (*verilmə-alınma əməliyyatlarında sərf olunan*) **enerji** və **vaxt-zaman** (*müəyyən müddət üçün verilmə*) anlayışlarını göstərir.

Qorx-maq sözündə **q** fonemi **qüvvə** və **haqq** anlamlarının hər birini göstərə bilər; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*qüvvənin və ya qorxan adamın*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə dərk etmək

üçün **enerjinin** uyğun növünün və **ruh** anlayışı üzrə **ruhla** (*psixologiya*), **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətlərini, **x** fonemi isə **xarab** anlayışı üzrə hadisələrin və psixoloji əhval-ruhiyyənin **xarablaşma** əlamətini göstərir.

Dost sözündə **d** fonemi **dayaq** anlamını və onun **dayanıqlıq**, **dözümlülük** əlamətlərini, **o** fonemi ümumi **bir nöqtəyə** bağlılığın, **s** fonemi **söy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığılma** əlamətlərini və **səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və mehribançılıq ilə bağlı əlamətləri, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə yaxından və ya uzaqdan da **hiss etmə** əlamətlərini göstərir.

Poçt sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **həpliyyə**, **eyniliyyə** və **çoxluğa** (*məktubların, əlaqələrin, işin çoxluğu*) əlamətlərini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*poçtun və uyğun işlərin bir nöqtədə toplanması*) əlamətini, **ç** fonemi **iç-in**, bu işlərin **içə** (*poçta*) mənsubluğunun əlamətlərini, **t** fonemi həm poçt əlaqələri və işlərində **təmas-toxunma** anlayışını göstərir, həm də **istilik-vaxt** anlayışı üzrə bu hadisələrdə **vaxt**-in rolunu nəzərdə tutur.

Samit + u + samit + samit sxemində **u** fonemi iki hadisə, əşya arasında **məsafənin**, **zamanlılığın** olduğunun və **cövlanlığın** (*öz əhatəsinə bağlılığın*) əlamətlərini göstərə bilər; *məs.:* **qurd**, **qurs** (*dolu, ağır*), **yurd**, **muzd**, **turp**, **turş**, **tunc**, **çust** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Qurd (*canavar*) sözündə **q** fonemi həm **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini və **qüvvə** anlamı üzrə **qurdun qüvvəli** olduğunun anlamını, **u** fonemi **qurdun ova cumma** və **qüvvəsini tətbiq etmə istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **qurdun enerjili** (*güclü, təpərli*) olmasının əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **qurdun böyük təsirə məruz etmə** əlamətini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** (*ovun*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** (*ovun məhv olunması*) əlamətlərini göstərir.

Yurd sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf olunması** — **həyatilik** hallarının **izahı** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlıq** [*burada köçürülərin yurdunun quruluşca dəyirmiliyinə, həm də bir yerdən digər bir yerə köçürülərək yenidən qurulmasına işarə vurulur*] əlamətini göstərir; sözün “daimi məskən” mənasında isə **u** fonemi **yurdun daimiliyini**, **uzunmüddətliliyini** nəzərdə tutur; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **yurdun müəyyən bir yerdə**, ərazidə **məskən** olduğunun, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **yurdun daimi dayanacaq** olmasının, hadisələrə **dayanıqlılıq**, **dözümlülük** əlamətlərini göstərir.

Turş sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunma-təmas** ilə (*dadma və ya digər üsullarla, məsələn, lakmusla*) hiss edilə bilən **tə'sirin** əlamətini, **u** fonemi **turşu** ilə adam arasında **uzaqlıq**, məsafə (*fərq*) olduğunun, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **turşuya mənsub enerjinin** və **ruh** anlayışı üzrə **adama mənsub dadbilmə** əlamətini, **ş** fonemi isə **şəlalə** anlayışı üzrə **turşuya mənsub enerjinin** və **adama mənsub hiss etmənmən şiddətliliyi** əlamətini göstərir; sözün **ur** hissəciyi həm də **ur-maq**, **zur-maq** (*güclü reaksiya*) əlamətini göstərir.

Samit + ı + samit + samit sxemində **ı** fonemi **iç-dən çıxma istiqamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **qıst** (*hissə, bir hissə*), **qırx**, **zınc-ıltı**, **yırt-maq**, **mırt**, **nırx**, **sırf**, **xılt**, **xırc-ıltı**, **çirt-ıltı** və s.

Qırx sözü iki mə'nada işlənir:

1) say (**40**) — burada **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını (*ədədlər sırasında bu sayın öz hüququ, öz yeri, öz haqqı var*) və **qırağ** anlayışı üzrə **bir yerin**, bir əşyanın səthi və ya onun **qırağının**, yə'ni bir **mühitin** (*məsələn, 39-un*) başqa bir **mühitə** (*məsələn, 41-ə*) keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*40-in özünün*) əlamətini (*yə'ni 40-in sırada artma və azalma istiqamətində öz səlahiyyəti, hüququ var*), **ı** fonemi **iç-dən** (*sıradan*) çıxma **istiqamətinin**, **r** fonemi həm **yer** anlayışını (*40-in sıradakı öz yeri*), həm **erq** anlayışı üzrə onun **enerjililik** əlamətini göstərir; **x** fonemi isə **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin** (*ədədlərin, rəqəmlərin*) **axarlı** halının, **axıb getməyinin** və bir yerə **yığılmağının** (*40-a qədər çoxalmağının, azalmağının və 40-in özünün*) əlamətlərini göstərir;

2) **qırx-maq** (fə`l) — burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **əşyanın, yerin səthinin** və **qüvvə** anlayışını, **ı** fonemi **iç-dən** (*dəridən*) tükün kəsilərək ayrılma **istişamətinin**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə alətin mexaniki **qüvvəsini** və **yer** anlamı üzrə hadisənin **baş verdiyi yerin** (*qırılan yerin*), **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə** (*qırxan alətin*) malik olmaqla hadisələrin **axınlı halının** (*qırılan üz-baş yaxşı sabunlanıbsa, islanıbsa, alət də az maneə ilə, yaxşı qırxar*) əlamətlərini izah edir.

Yırt-maq (fə`l) sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, digər obyektlərdə, onların hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir; **ı** fonemi **iç-dən çıxma** (*dağılma*) **istişamətinin**, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə yırtma **qüvvəsinin**, həm də **yer** anlayışı üzrə yırtılan **yerin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sirin** və onun **nəticəsinin** əlamətlərini anladır.

Sırf sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətlərini, **ı** fonemi **iç-dən çıxmanın** (*fərqlənmənin*) və **məxsusiliyin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlamı üzrə nəyinsə (*sırf olanın*) öz **yerinin** olduğunun, həm **erq** anlayışı üzrə sırf olanın **enerjilik** növünün (*kəmiyyət və keyfiyyətinin*) və **ruh** anlayışı üzrə (*sırfılığa layiq olanın*) **ağıl-dərrakə** ilə **dərk edilməsi** əlamətlərini, **f** fonemi onun **ifa, ifadə** etmə əlamətlərini bildirir.

Samit + e + samit + samit sxemində **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisələrdən ondan sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **istişamətin** əlamətini göstərə bilir; *məs.:* **vəyl, qeyd, qeyz, gerb, meyl, mehr, peyk, seyr, sehr, təst, feyz, xeyr** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Qeyd sözündə **q** fonemi **haqq** anlayışını, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **hal-hərəkətdə müşahidə edilən enerjililik** əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin (*biliyin, mə'lumatların*) bir-birindən **ayrı-lıqdakı vəziyyətinin** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə qeyd olunan mə'lumatların, bilgilərin hər birinin üzərində **dayanmanın**, fikrən **dirənişin** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi **haqq** anlayışını **y** foneminin əlamətlərinə tərəf **yönəldir**.

Meyl sözündə **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **eyniliyə** və **ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini, **y** fonemi **əy-mə** anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə** müşahidə edilən **enerjililik**, yaxud müəyyən qədər **əyilmə** əlamətini, **ı** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını göstərir; **e** fonemi **həm** anlamını **əyilməyə** tərəf yönəltmə **istişamətinin** əlamətini göstərir.

Peyk sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olmanın, **y** fonemi **ayrı** anlayışını, **k** fonemi **iç haqq** anlamı üzrə ikiliyin (*deyə ki, Yer in və Ay in*) öz **haqlarının** (*cazibəsinin*) və **iç qüvvə** (*cazibə qüvvəsinin*) anlayışının əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həpliyyə bu ayrı-ayrı iç haqqa və iç qüvvəyə **yönəldərək** onları ikiliyə, çoxluğa qatma **istişamətinin** əlamətini göstərir.

Xeyr (*deyilənlərlə, təkliflə razılaşmamaq mə`nasında*) sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axın halının** haradasa, haqqında danışılan vəziyyətində **pozuluşunun**, **xarab** anlayışı üzrə **hadisələrin** və ya danışıda iştirak edən tərəf-müqabilin psixoloji **əhval-ruhiyyəsinin xarablaşma, pozulma** əlamətlərini, **y** fonemi **ayrı** anlayışını, **r** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **erq** anlamı üzrə hadisələrin inkişafındakı **enerjinin** (*kəmiyyətinin və keyfiyyətinə aid növünün göstərici halının*) **dəyişilməsinin**, ya **ruh** anlamı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətini, ya da bunların qarışıq vəziyyətlərini göstərir; **e** fonemi xarablaşmanın bu əlamətlərə tərəf yönəlmə **istişamətinin** göstərərək onlara bağlayır.

Samit + i + samit + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **içə** doğru **istişamətin** əlamətini göstərir; *məs.:* **vint, vird, zinc, zift, kirs, ling, pişt, sidr, ting, fiqh, film, xing, himn, hirs, hifz, çirk, cild, cing-ilti, cins, şist** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Vird (*eyni işi, hərəkətləri təkrarlamaq, adətcarlıq*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (və ya danışıda) **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və **orada olma** əlamətini, **i** fonemi həm **içə** doğru **istişamətin** və ya **iç-də** olma əlamətini, həm də **çoxluğun** (*təkrarlığın*) əlamətini, **r** fonemi isə **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir; **d** fonemi **dayaq**

anlamı üzrə **dirənişə**, **dayanıqlığa** işarədir; sözün **ird** hissəciyi **ruhun**, **ağıl-dərrakənin** eyni bir yerdə, eyni bir vəziyyətdə **dayanmasını**, bu istiqamətlərə **dönməməsini** (*adətkarlığı*) anlada bilir.

Zift (*qatran*) sözündə **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **s** fonemi **zəif tə'sir** anlamı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə** tə'sirini, ikincisi isə **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətlərini göstərir; beləliklə, **z** foneminin özü, zift vasitəsilə yapışdırma işlərində tətbiq olunan əməliyyatın, yə'ni onun əriməsi ilə istiliyin, soyuması ilə yapışdırıcılığın artması amillərini nəzərdə tutsaq, **zəlzələ** anlayışı üzrə yapışdırıcı **qüvvələrin tə'sirinin** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; **i** fonemi ilə ziftin **ic-ə** (*yapışanların məsamələrinə, aralığa*) doğru keçmə **istiqamətinin** və ya **ic-də** (*yapışılan yerdə*) olma əlamətlərini alır; **f** fonemi **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz**, **toxunmaqla** hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, həm də "**t-ic** əvəzlənməsi" anlamı üzrə hadisələrin əşyanın **içinə** doğru və **içində** (*məsamələrdə, aralıqda*) baş verməsi əlamətini izah edir.

Ling sözü iki mə'nada işlənir:

1) nisbətən uzun və bir ucu sivri, o biri yastı olan torpaq qazma aləti; — burada **l** fonemi (*lingin özünün*) **ol-ma** və (*onunla*) **elə-mə** (*iş görmə*) əlamətlərini, **i** fonemi bu **elə-məni içə** (*torpağa*) doğru (*şaquli və ya maili*) yönəltmə, tətbiqi **istiqamətinin** əlamətini, **n** fonemi **nəsnəni** (*torpağı, daşı*) və **ünvan** anlayışı üzrə torpağa **yönəltməni**, **g** fonemi **güc** anlayışını göstərir; (*bu güc həm işləyəmə, həm də torpağa, daşa, onların ağırlığına aiddir*);

2) *manivela* (hər iki ucuna qüvvə tətbiq edilə bilən və bir dayaq nöqtəsi olan, müxtəlif cihazlarda, məsələn, tərəzidə işlənən maşın hissəsi); — burada **l** fonemi (*lingin, manivelanın özünün*) **ol-ma** faktı əlamətini, **i** fonemi **ic-ə** doğru **istiqamətin** (*ling qolunun yerdəyişməsi istiqaməti*) əlamətini, **n** fonemi **nəsnəni** (*deyə ki, tərəzidə çəkilən əşyanı və ya çəki daşını*), **g** fonemi ağırlığın yaratdığı **gücü** (*əslində, qüvvə momentini*) göstərir;

Beləliklə, **ling** sözünün hər iki mə'nası iş tərzinə görə bir-birindən fərqlənsələr də, mexanika elmi baxımından çox yaxındırlar.

Fiqh sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışını, **i** fonemi **ic-dəki** və ya **ic-ə** doğru **istiqamətin** anlayışını, **q** fonemi **haqq** anlayışını, **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətlərini göstərir.

Himm sözündə **h** fonemi **halın** və ya **mühitin** əlamətini, **i** fonemi **ic-dəkinin**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmənin**, məxsusluğun, **n** fonemi həm **an-məkan**, həm **nəsnə**, həm **insan**, həm də **anlaq**, **anlamaq**, **anlatmaq** anlayışını göstərə bilir. Qədimlərdə bu söz Avropada məkanın, əşyanın **kim-ə-sə** məxsusluğunu anladarmış. Sözün **qimn** formasındaki **q** fonemi **qüvvə** və **haqq-hüquq** anlamlarını göstərməkdən əlavə, **bir yerin səthinin** və onun **qırağının** (*sərhəddinin*) əlamətlərini də anladır. Deməli, sözün **qimn** forması **himm** formasından daha da qüvvətli, əslinə uyğun səslənə bilir.

Hirs sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **i** fonemi **ic-də** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın daxili **enerjisinin** və **ruh** anlayışı üzrə ruhunun, ağıl-dərrakəsinin bu andakı vəziyyətinin əlamətlərini göstərir; **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə düşüncə əlamətini göstərsə də, burada, əsasən, o, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşmə**, **birlik yaratma** əlamətində özünü göstərir. Deməli, bu söz hirsələnmiş insanın içindəki **enerjinin** onun **İşıq-düşüncəsini** üstələmiş (**ir > s**) vəziyyətini göstərir ki, bu anlarda hər kəs özünü cəmləşdirib vəziyyətdən çıxıb bilmir.

Samit + ə + samit + samit sxemində **ə** fonemi özündən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələri özündən əvvəlkinin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf istiqamətləndirərək ona tabe elətdirir; məs.: **bənd**, **bərk**, **qəlb**, **qənd**, **qərb**, **qəsb**, **dəng**, **dərd**, **dərz**, **dərk**, **dərs**, **dərc**, **dəst**, **zəbt**, **zəhm**, **kənd**, **kəşf**, **gənc**, **ləğv**, **ləng**, **məğz**, **mərd**, **mərc**, **məhv**, **məhz**, **nəql**, **nəqs**, **nəsr**, **nəfs**, **nəhs**, **nəşr**, **pərt**, **rəqs**, **rəng**, **rəsm**, **səbr**, **sədr**, **səlt**, **səmt**, **səth**, **səhm**, **təng**, **tərz**, **tərs**, **fənd**, **fərq**, **fərd**, **fərz**, **fəth**, **fəxr**, **fəhm**, **xərc**, **həbs**, **hərb**, **hərf**, **həcv**, **həcm**, **həcc**, **cəng**, **cəbr**, **cəzb**, **cəlb**, **cəld**, **cəhd**, **şərt**, **şərh**, **şəxs** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Bənd sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin**, **bütövlüyün** və **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** — **ikiliyə** və ya **çoxlığa** daxil olma əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə əvvəlki birliyə, bütövlüyə **yönəl(t)mənin**, **d** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerinə görə **təzyiqə**, **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** (*məsələn, qoşqu vasitəsində*) və **qalma** (*torpaq bəndi*), **dirəniş**, **divarlılıq**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük** əlamətlərini göstərir. İnsanların "**bənd olması**" (*sevməsi*) mə'nasında **n** fonemi **insanın**, **anlağın** və **ünvanın** əlamətlərini, **d** fonemi əlavə olaraq **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələrin ifadəsi əlamətini göstərir.

Səth sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birliyin**, **birləşdiriciliyin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz**, **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** əlamətlərini, **h** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **halın**, ya da **mühitin** əlamətini göstərir.

Şərt sözündə **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **birləşdiriciliyin** əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlayışını, **ş** fonemi "bu iç birləşdiriciliyin" **şiddətliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin**, həm də **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını göstərir; sözün **rt** hissəciyi "**ağıl-dərrakənin toxunduğu** (*sahələr, məsələlər*)" anlamını göstərir; **ə** fonemi bu anlamı **ş** foneminin göstərdiyi **şiddətlik** anlamına bağlayır.

Samit + ü + samit + samit sxemində **ü** fonemi əvvəlki və sonrakı samitlərin ifadə etdikləri hadisələrin üz-üzə olduğunu və birbaşa istiqamətdə baş verdiyini anladır; *məs.:* **qütb**, **zülm**, **zülf**, **kürk**, **kürt**, **lütf**, **püşk**, **sülh**, **tünd**, **türk**, **hüzn**, **hüsn** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Qütb sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin qırağının və ya bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhəddin**, **anın** əlamətlərini, **t** fonemi bu yerdəki, bu andakı **təmas-toxunma** anlamını, **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – **ikiliyə** daxil olmanın əlamətini və bunun **bərk** (*tə'sirli*) anlayışını, **ü** fonemi bunların **birbaşa istiqamətdə**, **üz-üzə** olduqlarının əlamətini göstərir.

Sülh sözündə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə-lilik** əlamətini, **l** fonemi sülhün **ol-ma** və onu **elə-mə** faktları əlamətlərini, **h** fonemi **mühit** və **hal** anlamlarını göstərir; **ü** fonemi sülhün bağlanışında və əmin-amanlıqda **üz-üzə**, **birbaşa istiqamətlər** əlamətini anladır.

Türk sözündə **t** fonemi "**t-iç** əvəzlənməsi" anlamından yaranan — **hadisələrin iç-də**, **iç-ə** doğru və ya **içdən** çıxaraq, **xaricə tərəf baş verməsi halının** əlamətlərini izah edir və **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** halının əlamətini, **istilik-vaxt** və **et-mək** anlayışlarını göstərir; **r** fonemi **ər**, **era**, **ruh** anlayışlarını, **k** fonemi **iç haqq**, **Həqq-Təala** və **qüvvə** anlayışlarını, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini göstərir (*ümumi və ya xüsusi mə'naların düzəldilməsi işi oxucuların öz ixtiyarına buraxılır*).

Samit + ö + samit + samit sxemində **ö** fonemi hadisələrin öndə və bir nöqtədə baş verməyini, samitlərin ifadə etdikləri hadisələri bunlardan birinə tərəf yönəltməklə, bu **istiqamətin** əlamətini göstərə bilir; *məs.:* **börk**, **dövr**, **qövr**, **qövs**, **dörd**, **zövq**, **köks**, **köşk**, **hökm**, **şövq** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Dövr sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq**, **dözümlülük** (*sabitlik*) hallarını, hadisələrin bə'zən **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlamətləri (*digər bir mə'nada dövrən anlayışı ilə hadisələrin vaxta görə dəyişməsinə izah edirlər*), **ö** fonemi **öndəki** hadisələrin **bir nöqtədə** baş verməsini (*və ya ona bağlılığını*), **v** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma**, ona yaxınlaşma və yaxud **bir nöqtədə olma** (*bir nöqtəyə bağlanma*), həm də **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olma əlamətlərini göstərir; **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyaların **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi, hərəkət etdikləri **yerin** əlamətini (*məsələn, çevrə üzrə nəyinsə hərəkət etdiyi traektoriya, yer*), (*bə'zən erq anlamı üzrə hərəkətə səbəb olan*

enerjinin və növlərinin), həm **era** anlamı üzrə **vaxt-zamanla** əlaqədar (*hadisələrdə yerdəyişmə həmişə vaxt-zaman ərzində baş verir*) əlamətini göstərir. Beləliklə, **dövr** sözü çox mürəkkəb və müxtəlif hadisələri göstərərək izah edə bilər; [*sözün vr hissəciyini rusca **вращение** — hərlənmə, fırlanma və **время** — vaxt sözləri ilə müqayisə edin*].

Dörd (say) sözündə əvvəlki **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin**, **dayanıqlığın** əlamətini, **ö** fonemi bir nöqtənin **öz**-ünün və bu nöqtənin **önə** və **arxaya** tərəf **istiqlamətdə** hərəkət etmə qabiliyyətinin əlamətini göstərir (*dörd sayının, rəqəminin ədədlər sırasında öz yeri, həm də bu sırada artma və azalma hüququ var; bütün digər ədədlər də bu hüquqa malikdirlər*); **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** əlamətini göstərir (*kəmiyyətlər və keyfiyyətlər enerjililik əlamətinə görə dəyişə bilirlər*); sözün **ör** hissəciyi bu enerjinin bir nöqtədəki (**dörd sayının özü**) vəziyyətinə, miqdarına və artma-azalma **istiqlamətində** fəaliyyət qabiliyyətinə işarədir; axırdakı **d** fonemi **ed-ir** anlayışı üzrə **fe`lin** — hərəkət etmənin əlamətini göstərir; sözün **örd** hissəciyi kəmiyyətin artıb-azalmasını, həyata keçməyini, fəaliyyətdə olduğunu göstərir; lakin, əvvəldəki **d** fonemi **dirənişə mə`ruz qalmanı** göstərdiyindən, **dörd** rəqəmi (*sayı*) sırada öz sabit yerini tuta bilər. Digər tərəfdən, əvvəldəki **d** fonemi həm də hadisələrin **başqa istiqamətə dönməsinə** də işarədir. Deməli, **dörd** rəqəmini başqa rəqəmlərin üstünə gəlmək və ya çıxmaq olar və bu zaman onun özü dəyişilməz qalar. Bütün bunlardan əlavə **dörd** sözündə **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini, axırdakı **d** fonemi isə **dövrən** anlayışını da göstərə bilər. [*Dövrən sözünün özü də dövr+an hissəciklərindən ibarətdir; axırdakı an hissəciyi əsasən an-zamanın əlamətindən əlavə, həm də an-məkani, an-anlamağı, an — on — o insanı, an — o nəsnəni anlatma qabiliyyətinə malikdir. Dövr sözü isə dörd sözündən əvvəlki məqamda izah edilmişdir (bax: yuxarıya). Bütün yuxarıdakı yazılanlardan sonra məsələnin əsas özəyini göstərək ki, biz insanların yaşadığı aləm (konkret olaraq bizim Yer kürəmiz) dördöxlü sistemdədir. Bunlardan 3-ü koordinat oxlarına mənsub olaraq, aləmin maddi əsasının ölçülərini, cisimlərin həcmliyini, tutumunu, fəza “boşluğunu”, 1-i isə həmin an-məkana məxsus vaxt-zaman ölçülərini göstərir. Ümumi halda dövrənlərin dəyişildiyini (məsələn, Yer kürəsinin ilkin anlarındakı hərəkəti indikindən fərqlidir) nəzərdə tutaraq, qeyd edirik ki, Yer mütəmadi dövrləri ərzində bu cisimlər hansı vaxtda, hansı səmtə hərəkət etsələr də, bu dördöxlü sistem özünün sabitliyini saxlaya bilər, yə`ni dörd sözünün özü məhz bu sabitliyi də izah edir*].

Hökm sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **ö** fonemi hökmün **ön-də** olana [*görüləcək iş üzrə ön-dəki adam(lar)a*] tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **k** fonemi **iç haqq**, **iç qüvvə** anlayışını göstərir (*hökmün öz məğzində, öz mövzusuna aid olması, hökm verənin özünün haqlı olmağına arxayınçılığı, hökm verənin, hökmdarın qüvvəli olmağı, qüvvəyə arxalanmağı və b. k. amillər hallarında hökm çıxarmaq, hökm vermək əsas olur*); **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hökmün cari işə **uyğunluğu** və mənafehlərin həyata keçirilməsi üçün bir **vasitə** olmağı əlamətlərini bildirir.

Şövq sözündə **ş** fonemi insanın hadisə`yə uyğun **psixoloji halının şiddətliliyi** əlamətini, **ö** fonemi şövqlü insanın **ön-ündə istiqamətin** olduğunu və bu istiqamətin onun **özü-nə** və **ön-ündəki** hadisəyə (*məşğuliyətə, dərsə, musiqiyə və s. məhəbbətə*) **yönəlmə istiqamətinin** əlamətini göstərir; **v** fonemi (*şövqlü insanın fikrinin*) bir **nöqtədə** olmasının və ya **ö** foneminin göstərdiyi istiqamətdə hadisənin — şövqlənməyin (*daha da*) **irəliləməsinin** əlamətini, **q** fonemi daxili **qüvvə** ilə bağlanmanın və şövqlü insanın buna **haqq-hüququnun** olduğunu əlamətlərini göstərir.

Samit + sait + eynisəsli iki samit sxemi; məs.: qədd, hədd, cədd, rədd, sədd, zidd, haqq, taqq-ilti, diqq, xətt, həzz, həkk, həll, həcc, hiss, şəkk, sirr, zənn, fənn, qəşş və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Hədd sözündə **h** fonemi **hal**-ın və ya **mühit**-in, sözün **əd** hissəciyi “**ədəd**” mə`nasına yaxın anlayışı, əvvəlinci **d** fonemi sıranın hər hansı bir üzvünün (*məsələn, ədədin*) üzərində fikrin **dayanmasının** əlamətini göstərir; **ə** fonemi bu üzvü **hal**-a və ya **mühit**-ə (*h foneminə*) tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona bağlayır; axırdakı **d** fonemi “buradan (*bu ədəddən*) o tərəfə yol

yoxdur” fikrinə möhkəmcə **dirənişinin** əlamətini göstərir; iki qoşa **dd** fonemləri həddin iç sərhdəddinin tərpənmezliyi anlayışına işarə olduğunu göstərir.

Sədd sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə səddin uzununa boyu iki nöqtəsinin **birləşməsi** halını, **dd** fonemləri həm bu səddin möhkəm **dayanıqlı** olduğunu və hər iki tərəfindən **divarlılığı** əlamətini, yəni keçilməz olduğunu anladır.

Zidd sözündə **z** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın, i** fonemi **iç-də** olmanın, **dd** fonemləri bir-birinə əks olan iki **dirənməni** anladır.

Xətt sözündə **x** fonemi **axın** anlayışını, iki **tt** fonemləri **təmas-toxunmanın** (*hər iki tərəfdən*) ardıcıl olmasının anlamını göstərir.

Hiss sözündə **h** fonemi **mühitin** və ya **hahn, i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin, s** foneminin əvvəlincisi **soy-birləşdiriciliyin, sonrakı s** fonemi isə **düşüncə** aparatının işə düşməsinin əlamətini göstərir.

Zənn sözündə **z** fonemi **təzahürün, əvvəlinci n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə təzahürə, üzə çıxmağa tərəf **yönəlmənin, sonrakı n** fonemi **anlamanın** əlamətini göstərir.

Beləliklə, sözdə dalbadal iki eyni fonem iştirak edirsə, deməli, (*əksər hallarda*) bunlar başqa-başqa əlamətlərə işarə verirlər.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə sözlərin sayı Azərbaycan dilində nisbətən azdır və onlar alınma sözlər hesab olunurlar; *məs.:* **plov, plan, sxem, xlor, trap** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Plan sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə hadisələr arasında **eynilik** yaratma əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, sözün **an** hissəciyi əsasən **məkan** anlayışını, bəzən **anlağın** əlamətini göstərir.

Sxem sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşmənin, bir yerə yığmanın** və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin** əlamətlərini, **x** fonemi **axın** anlamı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq, bir yerə yığma, yığılma** əlamətlərini, **e** fonemi **m** foneminin göstərdiyi **həm** anlayışının **uyğunluğa** tərəf **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Alman dili üzrə dördsəslil sözlər

Samit + sait + samit + sait sxemi üzrə **samit + sait + samit + a** düzümü; *məs.:* **Jura** (*hüquq*), **rosa** (*qızılgül rəngində olan çalar*), **lila** (*lilə rəngi*), **Sofa** (*divan*) və s.

Bəzi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Jura sözündə **j** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*burada insanların*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf olunması** əlamətlərini, **ayrı** anlamı üzrə **subyektlərin, obyektlərin** (*insanların və ətraf varlıqların*) bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətlərinin (*onlar haqqında bilik və birgə yaşayış qanunlarının, onların hüquqlarının*) əlamətlərini və onların bir-birinə **yaxınlaşması üçün** də **enerjinin** sərf olunması (*uyğun qanunlar vermək və onları icra etmək*) lüzumunun olması əlamətini də göstərir; **u** fonemi **hadisələr** və **insanların** öz aralarında **məsafəliliyin, uzaqlığın** (*fərqlərin, müxtəlifliklərin*) olduğunu (*ayrı-ayrı hadisələrə və insanlara münasibətlər nəzərdə tutulur*) və **zaman, zamanə** amili əlamətlərini nəzərə çarpdırır; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə cəmiyyətin cari zamanda inkişafı və dünyanı dərk etməsi səviyyələri və ayrı-ayrı insanların bu səviyyələrdən az və ya çox dərəcədə geri qalma və ya daha yüksək ideallara sahib olmasını da nəzərə almaqla **ağıl-dərrakə**

əlamətini, erq anlayışı üzrə cari cəmiyyət və birgəyaşayış qanunlarına ta`be olunma əlamətini və bu səviyyələrdən, qanunlardan yayınma dərəcəsini, **ər** anlayışı üzrə insan və ya heyvan əlamətlərini (*heyvanların da onlara uyğun mühitdə yaşamaq hüquqları vardır*), **era** anlayışı üzrə cari yaşayışdakı **zaman-vaxt** (*Böyük Yaradan Tərəfindən Tə`yin olunmuş yaşayış müddəti; fərdin yaşaması dövrü və s.*) amili əlamətlərini göstərir; **a** fonemi əsasən **bir nöqtənin** (*insan və ya heyvanın*) və həmçinin İlahiyyət, təbiət və cəmiyyət haqqındakı bilikləri nəzərdə tutmaqla, hüquq **elminin** əlamətini göstərir; bununla belə, hər hansı bir insanın, ölkənin, cəmiyyətin və ya bütöv bəşəriyyətin hüququ məsələləri ortaya çıxan və ya müzakirə edilən anda **a** fonemi əlavə olaraq **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini də göstərir.

Sofa sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı **üzrə bir yerə yığma** əlamətini, **o** fonemi bir nöqtənin, **bir yerin** (*divanın üzərinin*) əlamətini, **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə onun yumşaqlığının əlamətini **ifa** edir; **a** fonemi həm divanın **sahəsinin**, həm onun elastikliyinə, yə`ni oturanda və ya uzananda yumşaqlığı dərəcəsindən asılı olaraq deformasiya **xətti** üzrə **istiqamətin** əlamətini göstərir və həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + sait + samit + o sxemində **o** fonemi hadisələrin bir nöqtədə bir yerdə baş verməsi əlamətini göstərir; *məs.:* **Büro, Foto = Photo, Kino, Toto** (1. cıdırda: *hər at üçün nə qədər mərc pul qoyulduğunu göstərən sayğac*; 2. Cıdırda: *mərc*).

Toto sözündə **t** foneminin əvvəlcisi **et-mə** anlayışını, sonrakı **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*mərçi udmağın-uduzmağın*) əşyanın, yerin **ic**-ində, **ic**-inə doğru və ya **icindən** çıxaraq **xaricə tərəf** baş verməsi halını izah edir; **o** fonemləri isə **nöqtələrin hər birinin** (*atlardan birinin və bir mərc pulunun*) əlamətini anladır.

Samit + sait + samit + e sxemində **e** fonemi alman dilində **isim** düzəldici sifətilə çıxış edir və hadisələrin müşahidəçidən və ya hadisənin (*əşyanın*) **özündən**, öz kökündən başlayaraq **qırağa tərəf** baş verməyinin, **istiqamətlənməyinin** əlamətini göstərir.

Samit + a + samit + e düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; *məs.:* **Gabe** (1. *bəxşiş, hədiyyə*; 2. *Allah, təbiət vergisi; iste`dad*), **Hase** (*dovşan*), **Nase** (*burun*), **Rabe** (*qarğa*), **Rate** (*qismən ödəniş, pay, hissə*), **Sage** (*hekayət, nağıl, əfsanə*) və s.

b) nöqtə göstərən vəzifə; *məs.:* **Dame** (*xanım, qadın*), **Hase, Dage** (1. *yerləşmə vəziyyəti*; 2. *var-dövlətə görə vəziyyət*; 3. *qat, lay*; *məs.:* *neft layı*), **Name(n)** (*soy adı, ad*), **Rabe, Sashe** (*əşya*), **Sage** (*nağıl, əfsanə*), **Same (n)** (*ailə*), **Vase** (*vaza, gül qabı*), **Washe** (*gözetçi, qarovul*), **Wade** (*baldır*) və s.

c) sahə, səth göstərən vəzifə; *məs.:* **Cafe, Schale** (*dəri - insan və heyvanlarda, qabıq - bitkilərdə*) və s.

ç) həcm, tutum göstərən vəzifə; *məs.:* **fade** (*dadsız; dadı gəlməyən su - şirin su*), **Sage** (*hekayət, əfsanə, nağıl*), **Gabe** (*Allah vergisi; iste`dad*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Gabe sözünün yuxarıda göstərilən hər iki *lüğəvi* mə`nasına baxaq:

1) *bəxşiş, hədiyyə*; — burada **g** fonemi **haqq** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **nəzərə tez dəyən, yaşayışda əhəmiyyətli sanılan** hadisənin (*bəxşiş, hədiyyə verməyin*) izahı əlamətini və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə — ikiliyə** (*verənə və alana*) daxil olma əlamətini göstərir; **e** fonemi **isim** düzəldici anlamı göstərməklə bərabər, hədiyyənin **gen**, qıraq **tərəfə** verilmə **istiqamətinin** əlamətini anladır;

2) *Allah, təbiət vergisi; iste`dad* — burada **g** fonemi **Haqq-Təala (Böyük Yaradan, Allah)** anlayışını, **a** fonemi həm **xətt üzrə** verilmə **istiqamətinin** əlamətini, həm də **elm, bilik, ağıl, dil (dilçilik)** əlamətlərini, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **nəzərə tez dəyən, yaşayışda əhəmiyyətli** sanılan hadisənin izahı əlamətini və **təbiət** anlamı üzrə obyektləri, xüsusilə canlıları ifadə edən söz əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici anlamdadır, həm də **Haqq-Təala Tərəfindən** verilən *iste`dadın* **qırağa** — elmə, sənətə, insanların rifahına sərf olunma **istiqamətinin** əlamətini anladır.

Hase (*dovşan*) sözündə **h** fonemi **mühitin** (*dovşanın yaşadığı*) və **halın** (*dovşanın qorxub-qaçma halının*) əlamətini, **a** fonemi həm dovşanın bir **nöqtə**-obyekt (*tək bir heyvan*) kimi olduğunu və **bir yerdə** durduğu anındakı vəziyyətini bildirir, həm də qaçan anındakı **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətini göstərir; **s** fonemi dovşan xasiyyətinin (*qorxub qaçmasının*) **təzahürü** əlamətini anladır, **e** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də müşahidəçidən dovşanın uzaqlaşma — **gen** tərəfə qaçma **istiqamətinin** əlamətini bildirir.

Schale (*dəri* — insan və heyvanlarda, *qabıq* — bitkilərdə) sözündə **sch** fonemi **sch = s x ch** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **sh** fonemi (**Chile** — Çili, **China** — Çin) **iç-ə** doğru **istiqamətin** və ya **iç-də** anlamını göstərir; **a** fonemi həm **səth**, **sahə** anlayışını (*dərinin səthi*), həm də **həcm**, **tutum** əlamətini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** faktını, **e** fonemi bitkinin qabığının oduncaq, heyvanın isə dərisinin ət hissəsindən **qıraq** tərəfdə yerləşməsini göstərir və **isim** düzəldici vəzifədədir.

Sage (*hekayət, əfsanə, nağıl*) sözündə **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **səsin** və **düşüncənin** (*danışanın, yazanın təfəkkürü, şüuru, təsəvvürü, nitqi və s.*) əlamətini, **a** fonemi həm **bilik**, **ağıl** əlamətlərini, həm də bunların **xətt üzrə** verilmə (*nağıllanma, yazılma*) **istiqamətinin** əlamətini, **g** fonemi **haqq** və **qıraq** anlayışlarını (*qıraqdakılara, yə`ni dinləyənlərə bir haqq, qüvvə kimi verilir, ötürülür, nəql olunur və onlar da qə`bul edirlər*) göstərir; **e** fonemi əhvalatın, nağılın, əfsanənin danışandan **qıraq tərəfə** ötürülmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir və bu dinləyicilərdən də sonra təkrarən, yenidən nağıl edilərək, bir daha **qırağa** ötürülməyinə işarədir.

Samit + o + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **Bote** (*göndərmə, göndərilən; ayaqçı, xəbər aparıb-gətirən, kuryer*), **Hose** (*şalvar, tuman*), **Mode** (*dəb, dəblə geyim*), **Note** (*diplomatiyada: nota; mus.: not*), **Rose** (*qızılgül*), **Soße** (*1. sous, xörək şirəsi; 2. don, pərdə, sifət üzvlüyü, maska*), **Woche** (*həftə*), **Zone** (*zona, qurşaq, məntəqə*) və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Bote sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, **birliyin** (*göndərmə, göndərilən*), həm də işin xarakterindəki **qətilyin** (*ayaqçı ən vacib məktubu, xəbəri təcili olaraq aparır*) və **qət** etmənin (*ayaqçının addımlamasının*), **o** fonemi **bir yerin** (*göndərmənin, göndərilən əşyanın, məktubun*) və ya **bir nöqtənin** (*ayaqçının*) əlamətlərini göstərir; **t** fonemi həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin **içə** (*göndərilmənin çatacağı yerə*) doğru baş verməsi halını izah edir, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə çatılacaq yerə **yüngül**, **təzyiqsiz toxunmaqla** (*oraya çatmaqla, orada olmaqla*) **hiss** edilə bilən **tə'sir** halını və **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələri **vaxta** görə izah etmə (*ayaqçı, kuryer təcili, vaxtında çatdırır*), **e** fonemi göndərilənin göndərmə yerindən çatılacağı yerə tərəf **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Mode (*dəb*) sözündə **m** fonemi **vasitə** və **həm** (*dəbin bir adamı deyil, çoxlarını əhatə etməsi*) anlamlarını, **o** fonemi bir nöqtənin (*məsələn, bir geyimin*) əlamətini, **d** fonemi həm **dövran** anlamı üzrə hadisələrin **vaxta**, **zəmanəyə** görə ifadə edilməsi əlamətini, **odlu** anlamı üzrə (*bu sözüin*) **insanlarla əlaqədar əşya** və **hadisələri** ifadə edilməsi əlamətini və **dayaq** anlamı üzrə ətrafdakıları böyük **tə'sirə mə'ruz etmənin**, **e** fonemi dəbin, dəblə geyimin başlanğıcdan, dəb mərkəzindən ətraflara yayılma **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Woche (*həftə*) sözündə **w** fonemi **hadisələrin** (*həftə günlərinin*) **bir yerə yığılması** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*bir yeddiliyin*) əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **axınlı hadisələrin bir yerə yığılması** və **dinamiklik** (*həftə günlərinin bir-birini əvəz etməsi*) əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də həftələrin keçiciliyinə işarədir.

Samit + u + samit + e düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəlilik** əlamətini gözə çarpdırır, **zamanlılığı**, **uzunmüddətliliyi**, və **cövlanlığı** anlada bilir; *məs.:* **Bube** (*oğlan, oğlançıqaz*), **Buche** (*fıstıq ağacı*), **Bude** (*dükənçə, yeşikçə, yeşiklə alver; alver köşkü*), **Duşe** (*duş*), **Muße** (*asudə vaxt, boş vaxt, işdən azad vaxt, macal*), **Ruhe** (*1. sakitlik, səssizlik, rahatlıq;*

2. *istirahət*), **Rute** (*çubuq*), **Tube** (*tüb, içərisində yarımdaye saxlanan yumşaq borucuq, qab*), **Schule** (*məktəb*) və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Bude sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə əşyanın, dükənçənin **bütövlüyünün, birliyinin** və **həb** anlamı üzrə **sabitliyinin** əlamətlərini, **u** fonemi **uzunmüddətliliyinin** və **cövlanlı** olmasının (*hər tərəfdən qapalı olmasının*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanma, dayaq** (*içərisində insanların müvəqqəti dayanmasını və ya satılacaq şeylərin satılana qədər ora qoyulması*) əlamətini və **odlu** anlamı üzrə **canlılarla** əlaqədar **əşya** (*satılan şeylər*) və **hadisələri** (*məsələn, alver etmək*) ifadə edən əlamətləri bildirir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də insanların alverdən sonra buradan çıxıb getməsi və ya alınan şeylərin buradan aparılması **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Dusche (*duş*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə duşda çiməni böyük təzyiqlə, **tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətini, **u** fonemi suyun **duşdan** çıxdıqdan sonra **məsafə** qət etməsini anladır; **sch** fonemi suyun **vurğusunun, axınının şiddətliliyi** əlamətini, **e** fonemi suyun duşdan çıxıb getməsi üzrə **istiqlamət** əlamətini göstərir.

Rute (*çubuq*) sözündə **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyanın yerləşdiyi və ya hadisənin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvənin** (*məsələn, çubuqla vurma qüvvəsinin*) əlamətini, **u** fonemi çubuğun **uzunluğunun**, çubuqla vurarkən və ya onu torpağa basdırarkən müəyyən qədər **məsafəlilik** olduğunun əlamətini, **t** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **təmas-toxunma** anlayışını, ya **et-mə** faktını, ya da “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə çubuğu bir tingə kimi yerə əkərkən, hadisələrin torpağın **içinə** doğru baş verməsi halını izah etmə əlamətini göstərir; **e** fonemi hadisənin iş görəndən **gen**, qıraq tərəfə **istiqlamətlənməsini** əlamətləndirir.

Schule (*məktəb*) sözündə **sch** fonemi **sch = s x ch** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **düşüncə** (*qavrama, təsəvvür, təfəkkür və b. k.*) proseslərinin və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə məktəbdə müəllim və şagirdlərin (*tələbələrin*) **bir yerə** (*məktəbə*) **yığışaraq, birlik** (*kollektiv*) təşkil etmələrinin əlamətini göstərir, **ch** fonemi (*Chile, China sözlərindəki kimi*) **iç** anlamındadır; deməli, **sch** fonemi (*kollektiv*) daxili **düşüncə** prosesinin (*tədrisin, tə'limin*) və onun **şiddətliliyinin** əlamətini anladır; **u** fonemi tədrisin **uzunmüddətliliyinin**, **l** fonemi **ol-ma**, onu **elə-mə** fe'l-faktlarının və **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi burada həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də müəllimlərin bu bilikləri şagird və tələbələrə müəyyən vaxt ərzində verməsi **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Samit + e + samit + e düzümündə əvvəlinci **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisədən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətlənmənin** əlamətini gözə çarpdırır; *məs.:* **Hefe** (*acıtma — xamırda işlətməkdən ötrü*), **Rede** (*nitq, çıxış, müraciət*), **rege** (*fəaliyyətli, canlı, tərpənən*), **Schere** (*1. qayçı; 2. kəlbətin*), **Zehe** (*ayaq barmağı*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Hefe (*acıtma*) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **f** fonemi həm **ifa** anlayışını və **fani** anlayışı üzrə **əşyada** (*acıtmada və onun iştirakı nəticəsində xamırda*) **pozğunluğun, dayanıqsızlığın, hadisələrin** (*acıtmasız adi xamıra nisbətən*) **sür'ətli** olduğunun əlamətlərini göstərir; **e** fonemi mühitin (*istinin*) əşyaya (*xamıra*) tə'siri **istiqlamətinin**, axırdakı **e** fonemi isə həm bişirilərkən bu tə'sirin davam etməsi xəttinin əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi özünü ifadə edir.

Rede (*nitq, çıxış, müraciət*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın deyən, danışan, müraciət edən anlardakı **səs enerjisinin** və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakəsinin** əlamətlərini, sözün **de** hissəciyi, Azərbaycan dilindəki kimi, **de-mək** hadisəsini göstərir; aradakı **e** fonemi insanın enerjisinin və ağıl-dərrakəsinin **de-mək** hadisəsinə yönəlməsi **istiqlamətini** göstərir.

rege (*fəaliyyətli, canlı, tərpənən*) sözündə **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **kişi, qadın, heyvan** və ya **hər kəs, hər nə** əlamətlərini və **erq** anlamı üzrə bunlardakı **enerjinin** əlamətini, **g** fonemi **qüvvə** və qismən **xəlq olunmuşlar** anlamlarını göstərir.

Zehe (*ayaq barmağı*) sözündə **z** fonemi **iç**-dən (*ayaqdan*) təzahür etmənin, **h** fonemi **hal** əlamətlərini, **e** fonemləri isə içdən təzahür etmə **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Samit + d + samit + e düzümündə **d** fonemi ortadakı samitin ifadə etdiyi hadisənin **önə** və qırağa tərəf irəliləməsi **istiqlamətini** əlamətini anladır; *məs.*: **Nähe** (*yaxınlıq*), **Säge** (*bıçqı, mişar*) və s.

Nähe (*yaxınlıq*) sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmə** əlamətini, **d** fonemi **öndə** olmanın əlamətini, **h** fonemi **mühitin** və **halın**, **e** fonemi yaxına baxanın görmə və ya kiminləsə yaxınlıq duyma **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Säge (*bıçqı, mişar*) sözündə **s** fonemi iş vaxtı mişarı dartma-itələmə qüvvəsinin əlamətini, **d** fonemi mişarın **öndə** olmasının və buradan da qırağ tərəflərə hərəkət etmə **istiqlamətini** əlamətini, **g** fonemi **haqqın** (*taxta qırıntısının, tiliyinin, kəpəyinin*), **e** fonemi bu haqqın (*qırıntının*) qırağa atılma **istiqlamətini** əlamətlərini göstərir.

Samit + ö + samit + e düzümündə **ö** fonemi öndə olan hadisənin bir nöqtədə baş verməsi əlamətini göstərir; *məs.*: **bös** (**e**) (*acıqlı, hirsli*), **Höhe** (*hündürlük, ucalıq*), **Löve** (*şir*) və s.

böse (*acıqlı, hirsli*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən, qətilik hiss olunan hadisənin** (*hirsin*) izahı əlamətini, **ö** fonemi **öndə** olan bu hadisənin bir nöqtədə (*bir insanda*) baş verməyinin, **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə hadisənin **düşüncə** ilə əlaqədar və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bu hadisənin **iç**-də, insan daxilində baş verməsi əlamətlərini göstərir; **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **qıraqda** baş verməyinin və ya hirsin hirsələnen adamdan qırağa “axımının” əlamətini anladır.

Höhe (*hündürlük, ucalıq*) sözündə **h** fonemi hündürlük **halının**, **ö** fonemi **öndə** olmanın, sonrakı **h** fonemi hündürlük **mühitin**, **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **qıraqda** olmasının və yaxud müəyyən səviyyədə **qırağa** tərəf artması əlamətlərini göstərir.

Löwe (*şir*) sözündə **l** fonemi şirin (*ov*) **elə-mə** fakt-əlamətini, **ö** fonemi hadisənin **öndə**, bir **nöqtə** (*ov*) üzərində baş verməyinin, **w** fonemi varlığın (*şirin və ya ovun*) bir nöqtədə olmasının və ya bu nöqtədən uzaqlaşma vəziyyətinin əlamətini göstərir; **e** fonemi ya şirin özünün ovdan sonra oradan getməsi, ya da ovun şirdən qırağ tərəfə qaçıb uzaqlaşma **istiqlamətini** əlamətini anladır.

Samit + ü + samit + e düzümündə **ü** fonemi hadisənin **üz-üzə, birbaşa istiqamətdə** baş verməyinin əlamətini göstərir; *məs.*: **Güte** (*xoşxasiyyətlik, xoş xasiyyət, mehribanlıq, rəhmlik; mərhəmət*), **Lüge** (*yalan*), **Mühe** (*əmək, çalışma*), **müde** (*yorğun, yorulmuş*), **Rübe** (*yem çuğunduru*), **Rüge** (*tənbeh*), **Tüte** (*torbacıq*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Güte (*xoşxasiyyətlik, xoş xasiyyət, mehribanlıq, rəhmlik; mərhəmət*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **ü** fonemi xoş münasibətdə olanın digəri ilə **üz-üzə, birbaşa istiqamətini**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** etmə əlamətlərini, **e** fonemi bu xüsusiyyətlərin gen tərəfə (*mehribanlıq*) **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Lüge (*yalan*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının əlamətlərini və **dil**-dillilik (*yalan demək*) anlayışını, **ü** fonemi **üz-üzə istiqamətini** (*gözləmə yalanın*) əlamətini, **g** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*doğrunun yalana*) keçdiyi (*söyləniş*) **anın** əlamətini, **e** fonemi yalan danışığ üzrə **qırağ** tərəfə verilmə, söylənmə **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Mühe (*əmək, çalışma*) sözündə **m** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışlarını, **ü** fonemi əmək tətbiqinin **birbaşa istiqaməti** əlamətini, **h** fonemi **mühit** (*yaşamaq üçün*) və **hal** (*çalışma*) əlamətlərini, **e** fonemi əməyi öz üzərinə deyil, **qırağ** əşyaya tətbiq etmə əlamətini göstərir.

Rüge (*tənbeh*) sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrəkəsinin** və **erq** anlayışı üzrə **tənbeh edən** **səs** (*demə, danlama*) **enerjisinin** əlamətlərini, **ü** fonemi **tənbeh edən** edilənin **üz-üzə istiqamətini** əlamətini, **g** fonemi bunların **xəlg olunmuşlar** (*insanlar*) olduğu anlayışını və **qırağ** anlayışı üzrə **bir mühitin** qırılaraq, başqa **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, **e** fonemi isə **tənbeh edəndən edilənə** tərəf **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Samit + sait + samit + i sxemində **i** fonemi **iç-ə** daxil olma **istiqlamətini**, **məxsusluğu** anlada bilir; *məs.: Juli (iyul), Juni (iyun), Lini (e) (xətt, cızıq) və s.*

Juli (iyul) sözünün *ədəbiyyatda imperator Yuli Sezarın adından götürülməsi və ay adına verilməsi iddia olunur. Lakin burada biz bu sözü ilin ayı kimi təhlil edəcəyik*; sözün **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **fiziki** və **digər obyektlərdə** (*Yerin Günəşə görə vəziyyətilə əlaqədar olaraq*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** (*o cümlədən bu ayda Yerin zenitə doğru maksimum qalxması və Günəşin istisinin Yerə tə'sirinin*) əlamətini ifadə edir; **u** fonemi həm Yerin orbit üzrə keçdiyi **məsafənin**, həm də bu məsafəyə uyğun **zamanın** əlamətini izah edir; **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** anlamını göstərir.

Juni (iyun) sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə Yerin ekvatora görə maksimum hündürlükdəki nöqtəyə **yönləməsi** və **orada olması** əlamətini göstərir. Digər fonemlərin əlamətləri **Juli** sözündəki kimidir.

Lini (e) (xətt, cızıq) sözündə **l** fonemi həm **ol-ma**, həm də **elə-mə** əlamətlərini, **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını (*deyək ki, qələm, kağız və xətt*) və **ünvan** anlayışı üzrə (*qələmin xətt üzrə*) **yönləmə** əlamətini, **i** fonemi xəttin **məxsusluğunun** (*uzun olmasının*), **e** fonemi xəttin uzun olmasının təsdiqi anlamını göstərir.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə Sait + samit + samit + a sxemi; *məs.: etwa (təxminən, təqribən)*

etwa (təxminən, təqribən) sözündə **e** fonemi diqqətin xaricdən sözün daxilindəki fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf yönəlmə **istiqlamətinin** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və **“t-iç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən**, bir yerdən **uzaqlaşma**, yaxud ona **yaxınlaşma** və yaxud da **onda olma** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqlamətin** və bunun bir **nöqtəyə** keçməsinin, həm də **bilik** anlayışını ifadə edə bilir. Beləliklə, sözdə iştirak edən hadisə göstəriciləri olan **t** və **w** fonemlərinin heç biri əşya(lar) və hadisə(lər) haqqında dəqiq-dürüst mə'lumat verə bilmədiyi görünür və söz **“təxminən, təqribən”** mə'nalarına uyğundur.

Sait + samit + samit + o sxemi; *məs.: also (beləliklə, deməli).*

also sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqlamət** göstəricisi vəzifəsindədir; **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, **s** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın**, **o** fonemi isə **bir nöqtənin** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + e sxemində **e** fonemi alman dilində isim düzəldici sifətilə çıxış edir və hadisələrin müşahidəçidən və ya hadisənin (əşyanın) özündən, öz kökündən başlayaraq, qırağa tərəf baş verməsini, **istiqlamətlənməyini** göstərir.

A + samit + samit + e düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

- xətt üzrə istiqlamət göstərən vəzifə; *məs.: Achse (ox, maşın oxu), achte (səkkizinci);*
- nöqtə göstərən vəzifə; *məs.: Affe (meymun), Alte (qoca adam); achte (səkkizinci), Akte (kargüzarlıq işi); Achse (maşın oxu);*
- həcm, tutum göstərən vəzifə; *məs.: Akte (Akte № 5 — 5 №- li işin kağızları), alle (hamısı).*

Achse (ox, maşın oxu) sözündə **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*tək bir oxun özünün*), həm də oxun uzununu boyu **xətt üzrə istiqlamətin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin bir yerə yığılması** və hadisələrdə **iştiraklıq** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və **“s-ç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə **iç (daxili)** anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; **e** fonemi hadisənin öz kökündən başlayaraq, **qırağa** tərəf baş verməyini və ox sözünün **isim** nitq hissəsi olduğunu anladır.

achte (səkkizinci) sözündə **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*ədədlər sırasında 8-in öz yeri var*) əlamətini göstərir; **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı** halının, **axıb** getməyinin, **bir**

yerdə durmamaq və ya bir yerə yığılmaq, hadisələrdə (*ədədlər sırasında*) **iştiraklıq** əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın (*burada sıranın*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **e** fonemi hadisənin özündən, öz kökündən başlayaraq, **qırağa** tərəf baş verməyinin, **istiqlənməyinin** əlamətini göstərir.

Affe (*meymun*) sözündə **a** fonemi bir **nöqtənin** əlamətini (*meymunun, canlıların hər biri həm də bir nöqtə əlamətinin daşıyıcısıdır*), **f** fonemləri həm **ifa** mə'nasına (*yamsılayıcı roluna*) uyğun əlaməti, həm **fani** anlayışı üzrə **hadisə** və **əşyalarda** və onlar arası **əlaqədə pozğunluğun, boşluğun, dayanıqsızlığın** göstəricisi rolunda olub ümumi fonda **aydınlığa, əzmkarlığa malik olmamasını, hadisələrin sür'ətli** olduğunu anladır; [*bunlardan başqa alman dilində f fonemi bitki və heyvan adlarında çox işlənir*]; **e** fonemi meymunu və ya onların sürüsünü müşahidə edən adama tərəf deyil, hadisələrin **qırağa tərəf** baş verməsini anladır. [*Beləliklə, meymunu insana bənzədənələr, insanın meymundan əmələ gəlməyi iddiasını edənlər böyük səhvə yol vermişlər. Əgər, dillərin, sözlərin yaranma prinsiplərini insanlar vaxtında bilsə idilər, bu səhvə yol verməzdilər*].

O + samit + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtəni, bir yeri** anladır; *məs.:* **Ochse** (*öküz*), **ohne** (*...süz, ...süz, ...süz, ...süz şəkilçilərinə ekvivalent söz; onsuz*).

Ochse (*öküz*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-öküzün*) əlamətini göstərir; **ch** fonemi **ch = k x ç** ifadəsindədir; burada **k** fonemi həm **xəlvə olunmuşlar** anlayışı üzrə canlıların əlamətini, həm **qüvvə** anlayışı üzrə **öküzün qüvvəli** olmasının əlamətini göstərir; **ç** fonemi **iç** anlayışını göstərərək, **öküzün daxili** (*dartı*) **qüvvəsinə** işarə verir; **s** fonemi (*qüvvənin*) **təzahür** etmə(*si*)ni göstərir; **e** fonemi bu qüvvə təzahürünün **qabağa** tərəf **istiqlətdə** olmasının (*həm də arabanın irəliləmə istiqamətinin*) əlamətini göstərir.

E + samit + samit + e düzümündə əvvəlinci **e** fonemi diqqətin qırağ tərəfdən sözün daxilinə və ya əşyanın içinə yönəlmə **istiqlətini** göstərir; *məs.:* **Ebbe** (*qabarmadan sonra dəniz suyunun çəkilməsi; zəifləmə; boşaldılma*), **Ecke** (*bucaq; künc; tin; guşə*), **Egge** (*dirmix, mala*), **Ehre** (*hörmət, izzət, ehtiram, sayğı, şərəf*), **Ende** (*son, axır*), **Enge** (*basırıq, dar*), **Ente** (*ördək*), **Erbe** (*vərəsə, varis; davamçı*), **Erde** (*1. torpaq; 2. aləm, dünya; 3. qit'ə, materik, qara; 4. quru sahəsi, qara*), **Erle** (*qızılağac*), **Espe** (*ağcaqovaq ağacı*), **Esse** (*bacca, tüstü borusu*) və s.

Ebbe (*qabarmadan sonra dəniz suyunun çəkilməsi; zəifləmə; boşaldılma*) sözündə əvvəlki **e** fonemi qabarmanın müşahidəçinin gözü qarşısında (*sahildən dənizin içinə tərəf çəkilmə*) **istiqlətinin** əlamətini, ilk **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə bütövlüyük, birliyin, **ümumi mənərdə nəzərə tez dəyən, aydın seçilən, cisimlərin** (*məsələn, dəniz suyunun*), **hadisənin** (*qabarmanın və çəkilmənin*) izahı əlamətini və **təbiət** anlayışı üzrə bu hadisənin təbiiliyinin (*təbiətə aidliyinin*), sonrakı **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** (*qabarma və çəkilmə*) və ya **çoxluğa** daxil olmanın (*qabarma, çəkilmə hər gün olur*) və yenə də **təbiət** anlayışını göstərir; axırdakı **e** fonemi dənizin çəkilmə **istiqlətinin** (*davamının*) əlamətini anladır.

Ecke (*bucaq; künc; tin; guşə*) sözündə **e** fonemi müşahidəçinin gözü qarşısında (*bucağın*) qırağa tərəf uzanma **istiqlətinin** əlamətini, **c** fonemi **iç** əlamətini, **k** fonemi **haqqın** (*bucaqlığa, bucağın forma və ölçüyə malik olmanın*) əlamətini, sözün **ck** hissəciyi **iç haqqın** anlamını göstərir, yə'ni söz hərfən “içə tərəf çəkilmənin, girmənin” mə'nasını anlada bilir.

Egge (*dirmix, mala*) sözündə **g** fonemləri **qüvvə** və **qırağ** anlamlarındadır; söz hərfən “qırağa çəkmə” mə'nasını izah edə bilir.

Enge (*basırıq, dar*) sözündə **n** fonemi **nəsnə** (*əşya*), **en** hissəciyi **an**-məkan, **g** fonemi **qüvvə** anlayışını və **qırağ** anlamı üzrə **bir yerin qırağı** əlamətini göstərir. Sözün hərfi mə'nası təxminən “**əşya qırağından qüvvə(lər)lə sıxılıb**” deməkdir.

Erde (*1. torpaq; 2. aləm, dünya; 3. qit'ə, materik, qara; 4. quru sahəsi, qara*) sözünün **er** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **yer** (*bir yer; Yer kürəsi; torpaq*) mə'nasındadır; **d** fonemi **dayaq**

anlayışı üzrə təzyiqə, böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalmanın, dirənişin, dayanıqlığın, dözümlülüyün** əlamətlərini anladır.

Esse (*baca, tüstü borusu*) sözündə **e** fonemi tüstünün və ya baca quruluşunun müşahidəçi gözündən **gen tərəfə**, yuxarıya, atmosfərə qalxma **istiqlamətinin** əlamətini, **s** fonemləri **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və xarici **tə'sir** əlamətini, **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **daxili istiliyin** əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə borunun, bacanın ocağı atmosfer, hava ilə **birləşdirmə** əlamətini və “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*ocaq, boru, bacadaxili*) **hadisələr** anlamı (*yanmaya kömək, tüstü qalxışı*) əlamətini göstərir; axırdakı **e** fonemi tüstünün **gen tərəfə**, havaya uçub-gətmə **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Ä+ samit + samit + e düzümü; *məs.:* **Ähre** (*sünbül*).

Ähre sözündə **ä** fonemi müşahidəçinin **önündə** olan hadisənin **xətt üzrə istiqamət** tutaraq **qırağa tərəf** gətməsi (*sünbülün böyüməsi, qılçıqlarının yana uzanması*) **istiqlamətinin** əlamətini, **h** fonemi uyğun **mühitin** və **halın** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışını (*yə'ni yerdən qalxmanın*), həm də **erq** anlayışı üzrə sünböldəki bioloji, boyatma və qidalılıq baxımdan **enerjilik** əlamətini, **e** fonemi sünbülün yerdən yuxarıya tərəf böyümə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə **samit + a + sait + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Bauch** (*qarın*), **faul** (*1. irinli, əprimiş; 2. tənbel; 3. fauler witz — şit zarafat*), **Haar** (*tük; qıl*), **Haus** (*ailə, soy mə'nasında*), **Kauf** (*alış, alım, alınan*), **kaum** (*ancaq ki, az qala; indicə*), **Lauf** (*qaçış; hərəkət*), **laut** (*1. gur səslə, gurultulu; 2. ucadan danışiq; II. uyğun olaraq*), **Rauch** (*tüstü*), **rauh** (*1. kələ-kötür; 2. kobud, sərt; 3. xıriltılı, batıq səs*), **Saat** (*1. səpin; cücərtilər; 2. toxum*), **taub** (*kor, boğuş*), **Zaun** (*çəpər, hasar*), **Rain** (*aralıq, mərz*);

b) nöqtəvilik əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Maus** (*siçən*), **Paar** (*cüt, qoşa*), **paar** (*ein paar Tage — bir neçə gün*);

c) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.:* **Haus** (*1. ev; 2. otaq — xəstəxanada*), **Maul** (*ağız, cəhəng — heyvanlarda*), **Raum** (*otraq, fəza*), **Rausch** (*1. keflənmə, sərxoş; 2. içki içmə*), **Schaum** (*köpük*), **Laib** (*kömbə*);

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Haar** (*tük, qıl*), **Haum** (*dəri; qabıq*), **Saal** (*zal, böyük otaq*).

Samit + a + a + samit düzümü üzrə sözləri araşdıraraq.

Haar (*tük, qıl*) sözündə **h** fonemi **mühit** və **hal** əlamətlərini, **a** fonemləri **xətt üzrə** bədəndən xaricə tərəf tükün çıxma **istiqlamətinin** və bədənin tüklü yerinin, **səthinin**, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə bədənin tüklü, qıllı **yerlərinin**, həm də **erq** anlayışı üzrə tükün, qılın **enerjiliyinin** (*onların çıxmasına sərf olunan enerjinin, maddələrin*) əlamətlərini anladır.

Saat sözündə **s** fonemi zəif **tə'sir** anlayışı üzrə səpində toxuma tətbiq edilən səpmə qüvvəli **tə'sirin** əlamətini, **a** fonemi toxumun torpağa düşmə **istiqlamətinin** (*və ya cücərti vaxtı onun torpaqdan göyərmə istiqamətinin*) əlamətini göstərir; sözün **at** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **atmaq** fe'l-faktına uyğun gəlir; burada **t** fonemi səpini **et-mə** mə'nasına yaxın **tə'sir-toxunma** əlamətini anlada bilir.

Paar (*cüt, qoşa*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** daxil olma əlamətini, **a** fonemlərinin hər biri **bir nöqtənin** (*məsələn, cütlüyü təşkil edən adamların, əşyaların*) əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə insan və ya **hər bir** əşya əlamətini göstərir.

Samit + a + u + samit düzümündə **u** fonemi **a** foneminin göstərdiyi vəziyyəti, istiqaməti dəyişdirməklə bərabər, uzunluğun, uzunmüddətliyi və ya cövlanlığın əlamətlərini də anlada bilir.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Bauch (*qarın*) sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **cisim, əşya** və ya **hadisələrin** (“*yemək məsələsi*”) **izahı** əlamətini, həm də **təbiət** anlayışı

üzrə **obyektləri** ifadə əlamətini göstərir; **a** fonemi yeməyin qarına daxil olma **istiqlamətini**, **u** fonemi **cövlanlığın** (*qarnın dəyirmiliyinin, yumruluğunun, öz əhatəsində qapalılığının*), **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə qarındakı yeməyin, üzvlərdəki proseslərin **axınlı** hərəkətinin əlamətlərini göstərir.

Kauf (*alış, alım, alınan*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını (*alınan əşyanın və onun haqqının*) əlamətini, **auf** hissəciyi “**içə daxil olmanın ifası**” anlamını göstərir; **f** fonemi **p** foneminin (*həp anlama*) bir qədər pozulmuş tələffüzlə deyildiyini və “alınanı özünə birləşdirməyi” xatırladır, eyni zamanda “**alınan şeyin ifadəçisi**” əlamətindən xəbər verir.

laut (I. 1. *gur səslə, gurultulu*; 2. *ucadan danışq*; II. *uyğun olaraq*) sözünün I mənasında **l** fonemi həm **elə-mə** faktını, həm də **dil-dilçilik** anlayışını, **aut** hissəciyi “qırağa” mənasını göstərir; burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **u** fonemi **uzaqlıq** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini anladır. II mənadə **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin**, **u** fonemi iki nöqtə (*səs mənbəyi ilə eşidən*) arası **məsafəliliyin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətlərini anladır.

Zaun (*çəpər, hasar*) sözündə **z** fonemi **iç-dəki** təzahürün və **a** fonemi çəpərin (*uzunu və şaquli*) **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətlərini, **u** fonemi çəpərin **uzunluğu** əlamətini, **n** fonemi çəpərin, hasarın bir **nəsnə** olduğunun və onun **ünvan** anlayışlarını göstərir.

Raum (*otaq, fəza*) sözündə **r** fonemi həm **yer** (*otaq*) anlayışını göstərə bilir, həm də **erq** anlayışı üzrə uzağa get-mədən ötrü **enerjililik** əlamətini anladır; **a** fonemi **düz xətt** üzrə **istiqlamətin** və **əhatəliliyin**, **u** fonemi **cövlanlığın** (*otağın qapalılığının*), **m** fonemi **həm** anlama üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** (*fəzada*) daxil olmanın əlamətlərini anladır.

Haum (*dəri; qabıq*) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **halın** əlamətlərini göstərir, qalan fonemlərin əlamətləri isə **Raum** sözündəki kimidir.

Samit + a + i + samit düzümündə **i** fonemi **a** foneminin göstərdiyi vəziyyəti, istiqaməti dəyişdirərək, **iç-ə daxil etmə** halını, əlamətini anladır; məs.: **Laib** (*kömbə*), **Mais** (*qarğıdalı, məkə*), **Rain** (*mərz, sərhədd*).

Laib (*kömbə*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və **kömbəni elə-mə** əlamətlərini, **a** fonemi **həcm**in, **i** fonemi öz **iç-inə daxil** olmanın əlamətlərini, **b** fonemi onun bərk, **bütöv** anlayışlarını göstərir.

Mais (*qarğıdalı, məkə*) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **məkə** dənələrinin **çoxluğa** daxil olmasının, **a** fonemi **məkənin həcm**inin, dən **tutumunun** və eyni zamanda dənələrin düzülüşünün **xətt** üzrə **istiqlamətinin**, **i** fonemi bir **iç-ə** daxil olmanın, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə dənələrin **bir yerə yığılma** əlamətini göstərir.

Rain (*mərz, sərhədd*) sözündə **r** fonemi **yer** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** daxil olma **istiqlamətinin**, **n** fonemi **nəsnə**, **ünvan** və **məkan** anlamlarını göstərir.

Samit + o + o + samit düzümündə **o** fonemlərinin hər biri bir nöqtənin (*bir əşyanın, bir hadisənin*) əlamətini anladır; məs.: **Moor** (*bataqlıq, çeyillik*), **Boot** (*qayıq*), **Moos** (*mamır*).

Moor (*bataqlıq, çeyillik*) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə iki sahil arasındakı yerdə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olan əşyalar, hadisələr mövcudluğunun və bunların **oxşarlığının** əlamətlərini göstərir; sözün **oo** fonemləri bu **çoxluğu** anladır; **r** fonemi **yer** anlayışındadır.

Boot (*qayıq*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, **birliyin**, **birləşmənin** (*qayığın gövdə hissəsi*), **o** fonemləri **iki** sahilin və ya su ilə qayığın, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*sahillərə və suya, suyun qayığa*) yüngül **toxunma** əlamətlərini göstərir.

Moos (*mamır*) sözündə **mo** hissəciyi **moor** sözünün uyğun fonemlərinin əlamətlərini daşıyır; **s** fonemi həm **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici** qüvvə, **tə'sir** əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığılma** əlamətlərini göstərir.

Samit + u + sait + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin** və ya uzunmüddətliliyin əlamətlərini anladır; məs.: **Qual** (*əzab, əziyyət, işgəncə*) sözündə **q** fonemi **qüvvənin** və bu qüvvənin törətdiyi **haqqın** (*məsələn, ağırlara səbəbin*), **u** fonemi qüvvənin tə'sir

etdiyi **istiqlamət**in və **uzunmüddət**liliyin, **a** fonemi bir **nöqtə**nin (*əzabı çəkən adamın*), **l** fonemi əziyyətin **ol**-ma və onu **anlama** əlamətlərini göstərir.

Samit + e + sait + samit sxemində **e** fonemi əvvəlki samitin ifadə etdiyi hadisədən özündən sonrakı fonemlərə (saitə) tərəf **istiqlamət**in əlamətini göstərir.

Samit + e + a + samit düzümü; *məs.:* **Seal** (*dənizpişiyi xəzi*).

Seal sözü **See** (*dəniz*) sözünün iştirakı ilə yaranıb; burada **s** fonemi **su**-yun əlamətini, **e** fonemləri müşahidəçinin nəzərlərinin uzandıqca uzanma, getdikcə getmə **istiqlamət**ini göstərir ki, bu da, hərfən “çox su” mənasına gətirir; **Seal** sözünün **a** fonemi bir nöqtənin, **l** fonemi **ol**-ma və **al**-maq fe`l-faktlarını anladır; bircə, söz hərfən “dənizpişiyi xəzi” mənasını tam əks etdirə bilmir və yalnız “dənizdən alınan”, “dənizlə olan” mənasını anlada bilir.

Samit + e + u + samit düzümü; *məs.:* **neun** (*doqquz*), **Zeug** (*1. toxunma parça; 2. əşyalar, şey-şüy və onların tullantısı*).

neun (*doqquz*) sözünün **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlamı üzrə bunun **yönəlmə** əlamətini, **e** fonemi bu nəsnədən **çıxma** **istiqlamət**inin əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafə**liliyin (*hədliliyin*), **cövlanlıq**ın (*tsiklilliyin*) və həm də rəqəmlər sırasının artması və azalması üzrə uyğun **istiqlamət**(lər)**in** əlamətlərini göstərir; axırdakı **n** fonemi yenə də **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını göstərir. Xüsusi halda nəsnələr ədədlər sırasının **anlaq** anlayışı üzrə əlamətlərini və ayrı-ayrı ədədlərini (*rəqəmlərini*) göstərməklə yanaşı, buna ekvivalent **ruh** anlayışının əlamətlərini də göstərə bilər; bu, öz növbəsində, **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyi** (*istiliyi, işığı və s.*) yada salır; **u** foneminin **cövlanlıq** əlaməti də bu anlamlara yol açır.

Zeug (*1. toxunma parça; 2. əşyalar, şey-şüy və onların tullantısı*) sözündə **z** fonemi parça **iç**-inin (*ilmələrin*) **təzahür**ünün və ya **iç**-dən (*tullantı*) əlamətini, **e** və **u** fonemləri uyğun toxunma **istiqlamətlərinin** əlamətlərini, **g** fonemi **ilmələrin** bir-birinə ilişmə **qüvvəsinin** və **qırağ** anlayışı üzrə bir ilmənin digərinə **keçməsi** və ya tullantıların **qırağa** atılması əlamətini və əsasən, **haqq** anlamını göstərir.

Samit + e + e + samit düzümündə ikinci **e** fonemi uyğun **istiqlamət**in davam etməsi əlamətini göstərir; *məs.:* **Beet** (*cərgə, sıra, silsilə; düzüm; uzun ağac, şüvül; çiçək ləki*), **Heer** (*ordu, qoşun*), **leer** (*boş*), **Meer** (*dəniz, boğaz*), **Teer** (*qatran, zift*).

Beet (*cərgə, sıra, silsilə; düzüm; uzun ağac, şüvül; çiçək ləki*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma və **sabitliyin** izahı əlamətini, **e** fonemləri bu eyniliyi əvvəldən, başdan **qırağa** tərəf təkrarən, baş-başa davam etdirmə əlamətini, **t** fonemi **təmas**-toxunma anlayışı üzrə əşyanı, bu hadisəni **uzaqdan** da **hiss etmə** əlamətini göstərir; sözün **et** hissəciyi əlavə olaraq Azərbaycan dilindəki (təşkil) **et**-mək fe`l-faktını yada salır.

Heer (*ordu, qoşun*) sözündə **h** fonemi **hal** və ordu **mühiti** əlamətini, **ee** fonemləri ordu səflərinin, qoşun növlərinin, onların sxematik quruluşu üzrə təşkilatlanmalarının, nisbətən kiçik dəstələrin iç-içə birləşərək daha böyük qoşun növləri təşkil etmələrinin anlamına işarədir; **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə əsgərləri, zabıtları, komandirləri əlamətləndirir, **yer** anlayışı üzrə bunların hər birinin orduda öz yerinin olduğunu və **erq** anlayışı üzrə ordunun **qüvvə** əlamətini bildirir.

leer (*boş*) sözündə **l** fonemi **ol**-ma əlamətini, **e** fonemi bu **ol**-manın qırağa (*boşalmağa, boşluğa*) tərəf **istiqlamət**inin əlamətini, ikinci **e** fonemi əvvəlkinin təkrarını (*lap boşalmağı*) əlamətləndirir; **r** fonemi **yer** anlayışını göstərir, yəni, hərfən “**ol**-ma-ma; olanların (*cisim, əşya*) **ol**-an yeri boşalıb; bom-boşdur” mənasını almış oluruq.

Samit + e + i + samit düzümündə **i** fonemi **iç**-ə doğru **istiqlamət**in əlamətini və bə`zən **iç**-də anlayışını göstərir; bu zaman **e** fonemi **a** foneminin vəzifələrini yerinə yetirə bilər; ədəbiyyatda **ei** hərf birləşməsinin bir fonem kimi göstərilməsinə (*deyilməsinə*) baxmayaraq, biz bunların hər birinin öz əhəmiyyəti, vəzifəsi olduğunu nəzərə alaraq, araşdırmanı yazıldığı kimi fərdi aparacağıq; *məs.:* **Beil** (*balta*), **Bein** (*ayaqlar; masa və ya kətill ayaqları*), **dein** (*sənin, səninki, səninkilər*), **fein** (*1. nazik, kiçik; 2. incə, nazikləşdirilmiş*), **Geiz** (*xəsislik, simiclik; dargözlülük*), **heil** (*bütöv, zərər dəyməmiş, salamat qalmış, toxunulmamış*), **Heim** (*ailə ocağı*),

heiß (isti, qızmar), **keil** (paz, çiv, çiy), **keim** (I. cücərti, zoğ; 2. bot. qələm), **Leib** (I. bədən; 2. qarın), **Leid** (dərd, qəm, qüssə, kədər, dağ, acı, nisgil), **mein** (mənim, mənimki), **Neid** (paxıllıq, həsəd), **nein** (yox), **reich** (dövlətli, çox, bol), **Reich** (imperiya, dövlət; vilayət), **reif** (yetkin, yetişmiş; kamil), **Reim** (qafiyə), **rein** (I. təmiz, günahsız; 2. tamamilə, bütünlüklə, mükəmməl surətdə), **Reis** (diyyü), **Schein** (I. parıltı, şafəq saçma; II. görünmə dərəcəsi, görünmə, görünüş; xarici cəhət; III. şəhadət, şəhadətnamə, qəbz), **Seil** (buraz, kanat), **sein** (I. 1. ola bilər; 2. fəaliyyətdə olmaq; **Er ist gekommen** — o, gəldi; II. onun, onunku; özünün, özününkü), **Sein** (varlıq, var olma — həyatda), **Teich** (sün`i göl, gölcük, nohur), **Teig** (xamur), **Teil** (hissə, pay), **Weib** (qadın, arvad, anaxanım–kobud danışıqda), **weich** (yumşaq), **weil** (ona görə ki, çünki, necə ki), **Wein** (I. çaxır, şərab; 2. üzüm), **Zeit** (vaxt, indiki dövr) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Beil (balta) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə baltanın özünün **bütövlüyünün** və oduna çalınması **bərkliyinin** əlamətlərini, **e** (*hərfi*) odunu yararkən baltanın baltaçalandan gen tərəfə qaldırılmış vəziyyətindən oduna tərəf hərəkət **istiqlamətinin**, **i** (*hərfi*) odunun **iç**-inə tərəf (*baltanın oduna girmə*) **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir; **I** fonemi **elə-mə** (odunu yarma) faktını anladır.

Geiz (xəsislik, simiclik, dargözlük) sözündə **g** fonemi **haqq** əlamətini, **e** (*hərfi*) bu haqqın gen, qırağ tərəfə getmə **istiqlamətinin**, **i** (*hərfi*) **e** (*hərfinin*) **istiqlamətinin** bu haqla birlikdə birdən-birə simicinin öz **iç**-inə, daxilinə tərəf dönməsi **istiqlamətinin**, **z** fonemi isə xəsisin, simicinin **iç**-indəki bu xasiyyətin **təzahürü** əlamətini göstərir.

Keil (paz, çiv, çiy) sözündə **k** fonemi paza, çüyə tətbiq olunan **qüvvənin** əlamətini, **e** (*hərfi*) bu qüvvənin tətbiqçidən **gen** (qırağ) tərəfə (*çalınana*) **istiqlamət** almağının, **i** (*hərfi*) isə pazın, çüyün çalınanın **iç**-inə doğru **istiqlamətdə** olmasının, **I** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktları əlamətlərini göstərir.

Leid (dərd, qəm, kədər, qüssə, dağ, acı, nisgil) sözündə **I** fonemi insanın **ağlının**, **anlamağının**, **ei** hissəcik-fonemi bu ağılın insanın **öz daxilinə yönəltmə istiqamətinin**, **d** fonemi dərd çəkənin fikirlərinin, ağılının öz içinə **dirənişi** əlamətlərini göstərir.

sein (*həyatda var olma*) sözündə **s** fonemi **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici səs, işıq, istilik, vaxt** və **düşüncə** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə **iç** (*daxili dünya*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; **ei** fonem-hissəciyi hadisənin özünə tərəf olduğu **istiqlamətin**, **n** fonemi həm **an-məkan** və **an-zaman** əlamətini, həm də, ən başlıcası, **insan, anlaq** və ya **nəsnə** və onun **ünvan** əlamət-anlayışını bildirir.

Zeit sözündə **z** fonemi “**iç** (*daxili*) **təzahür**”, yəni vaxtın hadisələrdə özünü göstərməyinin, üzə çıxmasının və “öz içində” baş verməyinin, **ei** fonem-hissəciyi “qırağa-içə” **istiqlamətin**, **t** fonemi **istilik-vaxt** anlamı üzrə hadisələrin **vaxta** görə baş vermə əlamətini göstərir.

Samit + i + e + samit sxemi üzrə **i + e** cütü hadisənin ya “**iç**-dən **gen** tərəfə”, ya da “daha da **çox içəriyə**” doğru **istiqlamətlənməsinin** əlamətini göstərir; məs.: **Bier** (pivə), **Dieb** (oğru), **Hieb** (zərbə), **hier** (burada), **schief** (çəp, əyri), **Sieb** (ələk, xəlbir), **Sieg** (qələbə), **Tief** (alçaq təzyiqli sahəsi), **Tier** (heyvan, yırtıcı), **Vieh** (mal-qara), **viel** (çoxlu; çox), **Ziel** (məqsəd, idm.: *finiş*) və s.

Bier (pivə) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə pivə bişirilən arpanın **təbiət obyekt** olduğunun, **ie** fonemi içdən çıxaraq qırağa doğru **istiqlamətin** (*pivənin əmələ gəlməsi prosesi üzrə*), **r** fonemi **enerjililik**, yeni **enerjinin** (*pivənin*) **yarınması** əlamətlərini göstərir. Digər tərəfdən, **b** fonemi həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*pivənin insana daxil olması, içilmə prosesi*), **ie** hissəciyi pivənin içilmə **istiqlamətinin**, **r** fonemi **ər** və **yer** anlayışı üzrə insanın qidalanma üzvlərinin əlamətlərini göstərir. Deməli, **Bier** sözü həm pivənin istehsalı prosesinə, həm də içilməyinə işarədir.

Hieb (*zərbə*) sözündə **h** fonemi **hal** və ya **mühit** əlamətlərini, **ie** hissəciyi “**ic**-dən xaricə (və ya *tə'sir əkstə'sirə bərabər olduğundan əksinə*)” **istiqlamətini** əlamətini, **b** fonemi **bərk** anlayışını göstərir. Digər halda zərbənin adamın özünə dəydiy halı **ie** hissəciyi daha çox onun “öz **ic**-inə” (öz üzərinə) tərəf olduğunun əlamətində göstərir və bu halda **b** fonemi **həb** (*birlik*) anlayışını da bildirir.

viel (*çoxlu; çox*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədə** olma, **ie** hissəciyi **ic**-dən (*azdan çoxluğa*) doğru (*çoxalma, toplanma*) **istiqlamətini**, **l** fonemi **ol-ma** əlamətlərini göstərir.

Ziel (*məqsəd, idm.: finiş*) sözündə **z** fonemi **ic** (*daxili*) **təzahürün**, **ie** hissəciyi “**ic**-dən” **istiqlamətini**, **l** fonemi həm **ağıl-dərrakə** anlayışını, həm də məqsədin, finişin **ol-ma** və onların **elə-nməsi** əlamətlərini bildirir.

Samit + i + ä + samit sxemində **ä** fonemi öndəki hadisənin qırağa, **gen** tərəfə ötməsi əlamətini göstərir; *məs.:* **Diät** (*pəhriz*).

Diät (*pəhriz*) sözündə **ä** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** və **onlarla əlaqədar hadisələrin** (*məsələn, yeməyin*) və, əsasən, bunların **dirənişinin**, **dayanmasının** (*pəhrizin*), **i** fonemi “**ic**-ə” tərəf **istiqlamətini**, **ä** fonemi **öndə** olan əşya və ya hadisənin, **t** fonemi **et-mə** faktının əlamətlərini göstərir; sözün **ät** hissəciyi sanki Azərbaycan dilindəki “öt, ötür qırağa” mənasındadır, yəni burada “**icə yeməkdən öt**” anlamı da ortaya çıxıb.

Samit + ä + e + samit sxemində **ä** fonemi **öndə** olan əşya və ya hadisənin **istiqlamətini**, **e** fonemi isə **qırağa** tərəf **istiqlamətini** əlamətini anladır; beləliklə, **ä + e** hissəciyi “**önə** və **qabağa**” tərəf **istiqlamətini** əlamətini göstərir; *məs.:* **säen** (*səpmək*).

säen (*səpmək*) sözündə **s** fonemi zəif **tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az (*səpmə üçün*) **daxili qüvvə** tə'sirinin əlamətini, **äe** hissəciyi “**önə** və **qabağa**” **istiqlamətli** anlamı, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, toxumun torpağa*) **yönəlmə** əlamətini bildirir.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **A + samit + sait + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə **istiqlamət** göstərən vəzifə; *məs.:* **aber** (*1. hər halda ..., baxmayaraq; amma da ...*), **Ader** (*qan damarı*), **Atem** (*nəfəs*);

b) nöqtə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Adel** (*zadəganlıq*), **aber** (*2. lakin, ancaq, amma*);

c) nöqtə-həcm əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Atom** (*atom*), **Atem** (*nəfəs*).

Bu sözləri araşdıraraq.

aber (*1. hər halda ... , baxmayaraq; amma da ..., 2. lakin, ancaq, amma*) sözündə **a** fonemi sözün cümlədəki yerinə görə ya **xətt üzrə istiqamətini** (*1. hər halda ..., baxmayaraq, amma da ...*) əlamətini, ya da **nöqtə** (*2. lakin, ancaq, amma*) əlamətini göstərir; **b** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini və ya **bərk** anlayışı üzrə **qətiyyəti** ifadə edir; **e** fonemi **r** fonemə doğru **istiqlamətini** əlamətini göstərir, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə sanki “yeri var” anlamını həyata keçirir.

Ader (*qan damarı*) **a** fonemi damarın **həcmə** (*en kəsik sahəsinə*), **tutuma** və bədən üzvlərini **əhatə** etmə qabiliyyətinə malik olmasının və qanın **xətt üzrə axma istiqamətini** əlamətini, **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **təzyiqə**, böyük **tə'sirə məruz etmə** və **qalma** əlamətlərini və **divarlılıq** əlamətini, **dövrən** anlayışı üzrə qan **dövrəninin** təmin olunması əlamətini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələr əlamətini göstərir; **e** fonemi qanın axma **istiqlamətini**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** və **erq** anlayışı üzrə axındakı **enerjililik** əlamətlərini anladır.

Atem (*nəfəs*) sözündə **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətini** (*nəfəs almada*), həm də **həcm, tutum** əlamətini (*burada havanın ciyərlərdəki tutumuna, həcmə işarə vurulur*) göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla hiss edilə bilən tə'sirin** və “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*nəfəs alma, nəfəs vermə*) əşyanın (*ciyərin*) **icində** və **icindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi halını** izah edir; **e** fonemi hava axınının

istişamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə havanı **içə** qə`bul etmə əlamətini və axının **ikitərəfli** olduğunu göstərir.

O + samit + e + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini göstərir; *məs.:* **oben** (*yuxarıya, yuxarıda*), **Ober** (*xörəkpəyləyan*), **oder** (*ya, yaxud, ya da*), **Ofen** (*soba*), **Oper** (*opera*).

oben (*yuxarıya, yuxarıda*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin**, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** və **eyniliyin** (*aşağıdan yuxarıya qədər*) mövcudluğunun, **e** fonemi yuxarıya doğru **istişamətin**, **n** fonemi yuxarıdakı **an-məkanın** və ya **ünvan** anlayışı üzrə yuxarıya doğru **yönəlmənin** əlamətlərini bildirir.

oder (*ya, yaxud, ya da*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisələrin bu nöqtədə dayanaraq başqa istiqamətə **dönməsi** əlamətlərini, **e** fonemi hadisələrin döndəndən sonra aldığı **istişamətin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir. [**Oder** (hidronim: *çay*) sözündə **r** fonemi **yer** (*çayın yatağı*) anlayışını və **erq** anlayışı üzrə bu yerdəki axın **enerjililiyin** əlamətini göstərir].

U + samit + e + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunu əlamətini göstərir; *məs.:* **Ufer** (*sahil*).

Ufer (*sahil*) sözündə **u** fonemi həm iki sahil arasındakı **uzaqlığın**, həm də sahil boyunca məsafənin uzunluğuna, uzaqlığına işarə verir; **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə sahillərin hər hansı birində sudan quruya və ya əksinə keçiddə su ilə qurunun bir-birini əvəz etməsi vaxtı sabitliyin (*mühitin*) **pozulması** əlamətini, sözün **er** hissəciyi həmin bu keçiddəki **yer** əlamətini bildirir.

E + samit + e + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin müşahidəçi-natiqdən və ya iş görəndən qıraqda, gözü qarşısında, ondan və ya hadisənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istişamətində** cərəyan etməyinin əlamətini bildirir; *məs.:* **eben** (*1. rəvan, hamar, səthidüz; 2. məhz, elə özüdür ki, var; həmin özü*), **edel** (*qiymətli; qiymətli daş-qaş*), **Ekel** (*nifrət, ikrah*), **eher** (*əvvəlcə, qabaqca; daha tez, daha cəld*), **Esel** (*eşşək*).

eben (*1. rəvan, hamar, səthidüz; 2. məhz, elə özüdür ki, var; həmin özü*) sözündə əvvəlki **e** fonemi hadisələrin (*səthin*) müşahidəçidən gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istişamətinin**, **b** fonemi hər anlayışı üzrə eyniliyin, sabitliyin, ikinci **e** fonemi (*bu səth üzrə*) uzaqlaşma **istişamətinin** davamının, **n** fonemi **an-məkanın** və ya **nəsnənin** əlamətlərini anladır.

Ekel (*nifrət, ikrah*) sözündə **e** fonemi nifrət edənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə **istişamətin** əlamətini, **k** fonemi (*nifrət edəndə duyulan*) həm **haqq** (*özünün haqlı olduğunu*), həm **qüvvə** (*özünü haqlı saydığına görə də, qüvvətli olduğunu*) anlayışını, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** (*nifrət olunana qarşı kinin oyanması*) **keçdiyi anın**, **sərhədin** əlamətlərini göstərir; ikinci **e** fonemi digərinə (*qarşı tərəfə*) **istişamətin**, **l** fonemi həm **elə-mə** (*nifrət edənə aiddir*), həm **ol-ma** (*nifrət olunana və sözün özünə aiddir*) əlamətlərini, həm də nifrət edənin **ağlının**, **biliyinin** (*barəsində aldığı mə`lumatlarının olduğunu*) əlamətlərini anladır.

eher (*əvvəlcə, qabaqca; daha tez, daha cəld*) sözündə **h** fonemi **halın** (*cari anın, cari vaxtın olduğu halın*) və **mühitin** (*cari vaxt mühitinin*) əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** əlamətlərini, **e** fonemləri natiqin danışdığı, durduğu andan qabağa, əvvəllərə tərəf **istişamətin** əlamətini göstərir.

Esel (*eşşək*) sözündə **s** fonemi xarici qüvvə **tə`sirinin**, **l** fonemi **elə-mə** fe`l-faktının, **e** fonemləri müşahidəçi-natiqdən qırağa tərəf **istişamətlərin** əlamətlərini göstərir. Sözün hərfi mə`nası “iş eləyən” kimi alınır. Bu sözü söyüş, təhqir mə`nasında işlətdikdə, **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncəni** əlamətləndirdiyindən, bu halda “düşüncəsi getmiş” hərfi mə`nası anılır.

I + samit + e + samit sxemində **i** fonemi **iç-ə** doğru **istişamətin** və ya **iç-də** əlamətini göstərir; *məs.:* **Igel** (*iyənə*).

Igel (*iyənə*) sözündə **i** fonemi **iç-ə** doğru **istişamətin**, **g** fonemi **qüvvənin** və **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin (*tikilənin*) **səthinin** və bu səthin, bu mühitin **dəyişilmə anının**, **sərhədinin**

(*tikiləcək parça qırağının, tikişin*), **e** fonemi iynənin girdiyi və tikiş xətti üzrə keçdiyi **istişamət**in əlamətlərini, **l** fonemi iynəni **elə-mə** (*tikmə*) və iynənin, tikilənin **ol-ma** faktlarını göstərir.

Ü + samit + e + samit sxemində **ü** fonemi **üz-üzə, düzbədüz** və **birbaşa istişamətlərin** əlamətini göstərir; *məs.:* **übel** (*pis, xoşa gəlməyən, xarab*), **üben** (*hazırlıq, məşq keçmək*), **über** (*üzərində, üstündə; haqqında*) və s.

übel, üben, über sözlərində **ü** fonemləri **üz-üzə, bir-başa istişamətlərin, b** fonemləri **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin** və **sabitliyin, e** fonemləri **b** foneminin göstərdiyi hadisələrdən **gen, qıraç** tərəfə üztutma **istişamət**inin, **l** fonemi **ol-ma, n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmə, r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin** və ya **ər** anlayışı üzrə **hər nə, hər kəs** əlamətlərini göstərir.

Sait + sait + samit + sait sxemi; *məs.:* **Auge** (*1. göz; 2. oyunda: xal*), **Auto** (*avtomobil*), **Eiche** (*palıd*), **Eule** (*bayquş*) və s.

Auge sözünə lüğəvi mə`naları üzrə baxaq:

1) *göz*; – burada **a** səsi **bir nöqtə** (*göz*) vəzifəsini, **u** səsi bu nöqtədən bir **düz xətt üzrə** baxış (*görmə*) **istişamət**inin və **uzaqlığın** əlamətlərini, **g** fonemi **haqq** (*ətraf varlıqlardan gözə gələn işıq*) anlayışını və **qıraç** anlayışı üzrə bir yerin, bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, görüb-görməməyə* – bu, göz qapaqlarının qırılması anlarını ifadə edir) keçdiyi **anın** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də **genə, qırağa** baxış **istişamət**inin davamı əlamətini anladır.

2) *oyunda: xal* – burada **a** səsi **bir nöqtə** (*xal*) vəzifəsini, **u** səsi **cövlanlıq** (*xalın öz dairəsində olması*) əlamətini, **g** fonemi **qıraç** anlayışı üzrə bir yerin, bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, xal artımına*) keçdiyi **anın** əlamətlərini və **haqq** (*hər bir xal ümumi sayə əlavə edilmiş bir haqqdır*) anlayışını göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də **genə, qırağa** (*məsələn, xaldan zəfərə*) tərəf **istişamət**in əlamətini anladır.

Auto (*avtomobil*) sözündə **a** səsi bir **nöqtənin** (*avtomobilin*), **u** fonemi **uzağa** tərəf **istişamət**in, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə avtomobilin getdiyi yollara təkərlərin **toxunmasının, təmasının** və, beləliklə, bütövlükdə avtomobilin özünün oralarda olmasının, **o** fonemi bir avtomobilin təkliyinin əlamətlərini göstərir; sözün **uto** hissəciyi uzaqdakı bir nöqtəyə tərəf **istişamət**in və gedilməyin davam etməsinin anlamını da bildirir.

Eiche (*palıd*) sözündə **e** səsi **gen, qıraç** tərəfə **istişamət**in, **i** səsi bu **istişamət**in dəyişilərək **iç tərəfə istişamətlənməsinin, ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerə yığışma, hadisələrdə iştiraklıq** əlamətlərini göstərir; axırdakı **e** fonemi **genə** (*qırağa*) getmə **istişamət**inin əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifadə edir. Beləliklə, söz palıd ağacının hündür, qolbudaqlı olmağına və qozasının quruluşuna, budaq üzərində inkişafı şəraitinə işarə verir.

Eule (*bayquş*) sözündə **e** səsi qırağa, **u** fonemi isə uzağa tərəf **istişamət**in əlamətlərini, sözün **eu** hissəciyi uzaq qıraqdakı **istişamət**in anlamını, **l** fonemi **dil** (*dilçilik*) anlayışını göstərir; sözün **ule** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **ula-maq** mə`nasındadır. Beləliklə, bu söz “uzağa tərəf ulayan” hərfi mə`nasını anladır. [*Bayquş sözündə də bay hissəciyi bayıtmaq, səs vermək, ulamaq mə`nasını da anladır*].

Samit + sait + samit + samit sxemi üzrə **samit + a + samit + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istişamət göstərən vəzifə; *məs.:* **Band** (*1. zolaq; şərid; tibb: bağ*), **Bank** (*skamya, uzun kətıl*), **Bart** (*saqqal*), **fast** (*demək olar ki, azqala, təxminən, təqribən*), **Gang** (*1. gediş, hərəkət; 2. sür`ət; 3. yeriş; 4. keçid*), **Garn** (*sap; iplik*), **Hals** (*boğaz, boyun*), **Hand** (*əl*), **Jacht** (*yaxta*), **Jahr** (*il*), **Kahn** (*qayıq*), **kalt** (*soyuq*), **lahm** (*axsaq*), **lang** (*uzun, uzunmüddətli*), **Mact** (*dirək, dor*), **Macht** (*1. qüvvə, qüvvət; 2. hakimiyyət; 3. dövlət*), **Mark** (*1. ilik, onurğa beyni, onurğa iliyi*), **Naht** (*tikiş*), **Rahm** (*qaymaq*), **Salz** (*duz*), **Tanz** (*rəqs*), **Takt** (*ritm*), **Wand** (*divar*), **warm** (*isti*), **Zahl** (*ədəd, miqdar, rəqəm*), **Zahn** (*diş*), **zart** (*incə, kövrək*) və s.

b) nöqtə əlaməti göstərən vəzifə; məs.: **Band** (II. cild; kitab hissəsi), **Bank** (bank), **dank** (sayəsində), **falsch** (düzgün olmayan, saxta, qəlp), **Gans** (qaz), **Haft** (həbs), **Hahn** (I. xoruz; II. su: kran), **halt!** (dayan! dur!), **Halt** (I. dayaq; 2. dayanış, dayanacaq), **hart** (I. bərk; 2. sərt, cod, qaba, kobud; rəhmsiz, amansız), **Harz** (qatran), **Kalb** (buzov), **Lack** (lak), **Macht** (I. qüvvə, qüvvət, güc; 2. hakimiyyət; 3. dövlət — quruluş), **Magd** (ev işlərində çalışan işçi qadın), **Mahl** (nahar, yemək), **Mark** (marka — pul vahidi), **Mast** (dirək, dor), **Pack** (bağlama, zərf), **Rang** (I. dərəcə, rəng), **Sand** (qum), **Sarg** (qəbir), **Tank** (tank), **Zahm** (ram edilmiş), **zart** (incə, kövrək) və s.

c) həcm, tutum əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Sack** (kisə, torba, çuval), **Saft** (meyvə və digər yeyinti məhsullarından sıxılmaqla alınan — şirə), **Wachs** (mum), **Harz** (qatran), **Rahm** (qaymaq), **Sarg** (qəbir), **Tank** (çən) və s.

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Bald** (I. heyvan dərisi; 2. körük), **fahl** (solğun, rəngi qaçmış; rəngi ağarmış, saralmış), **Farm** (ferma), **Land** (I. ölkə, vilayət; 2. Yerin quru sahəsi; 3. torpaq; 4. kənd — onun sahəsi), **Park** (bağ, park), **Rand** (ölkə, bölgə), **Samt** (məxmər), **kall** (lüt; dəz) və s.

Bəzi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Band sözünün iki mənası var:

1) **Band** (I. zolaq; şərid; tibb: bağ) — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (şərid boyu uzunluğunu eynidir) və **ikiliyə** (uclarının) daxil olma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (boyu uzunluğunu) **istiqlalətin** əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə (məsələn, şərid ucunun) **nəyəsə yönəlmənin** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (şəridin və uclarının) tikişlərdə, bağlamalarda **böyük təsirə məruz** qalma və ya etmə, **dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini göstərir;

2) **Band** (II. cild; kitab hissəsi) — burada **b** fonemi ikiliyə və ya daha **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (bir cild) əlamətini göstərir; **n** və **d** fonemlərinin əlamətləri 1-ci mənadakı kimidir.

Bart (saqqal) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə üzün ümumi fonunda, mənzərəsində saqqalın **nəzərə tez dəyən** və **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət** obyektini olduğu əlaməti göstərir; **a** fonemi saqqalın **xətt üzrə** uzanma **istiqlalətinin** əlamətini, **r** fonemi **yer** (saqqal yeri) anlayışını, **erq** anlayışı üzrə saqqal tüklərinin (onları təşkil edən maddələrin) **enerjililiyinin** əlamətini, **t** fonemi həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın içindən** (üzdən, sifətdən) **çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi** halını, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə saqqala **yüngül toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən təsir** halını, həm **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələrdə **vaxtlılığın** əlamətini göstərir.

Gang sözünün əsasən aşağıdakı lüğəvi mənalı var:

1) *gediş, hərəkət; yerləş* — burada əvvəlinci **g** fonemi hərəkətin bir **haqq** olduğunun və onun üçün **qüvvə** sərfi lazım gəldiyinin anlamı əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə** *gediş* **istiqlalətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə harayasa **yönəlmənin**, axırdakı **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə çatılacaq yer səthinin, **sərhəddinin** əlamətini göstərir;

2) *sürət; keçid* — burada əvvəlinci **g** fonemi hərəkətdə **haqq** və **qüvvə** anlamı əlamətlərdən başqa **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə keçdiyi anı** da anladır; digər fonemlərin əlamətləri 1-ci mənadakı kimidir.

Hand (əl) sözündə **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətlərini (əllə harayasa, nəyəsə toxunduqda, oranın halını və mühitini hiss etmək mümkündür; əlin özünün halı və mühiti də bu cür qurulub), **a** fonemi əlin **xətt üzrə** yönəlmə **istiqlalətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə iş, hərəkət vaxtı əlin **nəyəsə yönəlmə** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **təsirə məruz etmə** və **qalma** əlamətini və “**ed-ir**” mənalı anlamı göstərir.

Macht sözünün aşağıdakı lüğəvi mənalı var:

1) *qüvvə, qüvvət, güc* — burada **m** fonemi vasitə anlayışını, **a** fonemi **bir nöqtənin** və **düz xətt üzrə** qüvvənin buna tətbiq **istiqlalətinin** əlamətlərini, **ch** fonemi qüvvənin bir yerə

yığılması və hadisələrdə iştiraklığı (*tətbiq olunması, iş hasilə gətirməsi*) əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamını və **et-mə** faktını anladır;

2) *hakimiyyət; dövlət* — quruluş) — burada sözün **Mach** hissəsindəki fonemlərin vəzifələri 1-ci mə`nadaki kimidir; **t** fonemi isə əlavə olaraq “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışının da əlamətlərini göstərir.

Mast (*dirək, dor*) sözündə **m** fonemi *dorun*, *dirəyin* bir **vasitə** olmağı anlayışını və **həm** anlayışı üzrə əşyalar arasında **əlaqə** yaratması əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*dorun, dirəyin*) və düz **xətt üzrə istiqamətin** (*dorun, dirəyin boyu uzunluğunu*) əlamətlərini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə *dorun* **bir yerə yığma**, özündə birləşdirmə əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*dorun, dirəyin*) **içinə** (*özünə*) doğru, **içində** (*özündə*) və ya **içindən** (*özündən*) çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi və bu hadisələri **et-mə** faktı əlamətlərini göstərir.

Tank (*çən*) sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*mayenin çənə vurulması, boşaldılması*) əşyanın (*çənin*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətini, **a** fonemi **həcm**, **tutumun**, **n** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışını, **e** fonemi **haqq** (*maye*) anlayışını bildirir. [*Görünür ki, çən sözünün qədim variantı çənk kimi imiş və k fonemi sonralardan Azərbaycan dilində tələffüzdən düşmüşdür. Tank sözünün silah növündəki mə`nası çən mə`nasından götürülmüşdür ki, burada a foneminin əlavə vəzifəsini nöqtə kimi anlamaq lazımdır*].

Land (1. *ölkə, vilayət*; 2. *Yerin quru sahəsi*; 3. *torpaq*; 4. *kənd* — *onun sahəsi*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə insanların **dayanıqlıq**, **dayaq** tapmaları, bir yerdə (*məsələn, ölkədə*) **dayanma** əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** (*adamları*) və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələri** ifadə edən əlamətləri göstərir.

Samit + o + samit + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtəni, bir yeri** və ya **bir əşyanı** anladır; *məs.:* **Bord** (*böyür*), **Dock** (*dok* — *gəmi tə`mir olunan yer, tərsanə*), **Bart** (*saqqal*), **fast** (*demək olar ki, azqala, təxminən, təqribən*), **Dolch** (*xəncər*), **Dorf** (*kənd, köy*), **Dorn** (*tikan*), **dort** (*orada*), **Form** (*forma*), **fort** (*uzağa, genə, qırağa*), **Gold** (*qızıl, altın*), **hohl** (1. *boş*; 2. *çökək, batıq*), **Hohn** (*istehza, masqara, lağa qoyma, rişxənd*), **Holz** (1. *taxta, meşə materialı*; 2. *odun*), **Horn** (*buynuz*), **Kohl** (*kələm*), **Korf** (1. *baş*; 2. *bir baş* — *bitkilər üçün; bir baş kələm*), **Korb** (*səbət, çanta*), **Kork** (*tıxac*), **Kost** (*yemək; yemək stolu açmaq*), **Mohn** (*lalə*), **Mond** (*Ay; bir ay*), **Mord** (*qətl, öldürmə*), **Post** (*poçt*), **Rohr** (1. *boru*; 2. *qamış*; 3. *şəkər qamışı*), **Rost** (*paslanma, pas*), **Sohn** (*oğul*), **Torf** (*qazan*), **Volk** (*xalq, əhali*), **Wolf** (*qurd, canavar*), **Wort** (*söz*), **Zorf** (*hörük*), **Zorn** (*hiddət, hirs*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Dolch (*xəncər*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** əlamətini, **o** fonemi **bir yerin** (*deşilən, kəsilən yerin*), **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktları əlamətlərini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla, hadisələrin **axınlı** halının və hadisələrdə **iştiraklıq** halının izahı əlamətlərini göstərir.

Kork (*tıxac*) sözündə əvvəlki **k** fonemi **qüvvə** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*tıxanan yerin*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə *tıxanan yerin* və **erq** anlayışı üzrə *tıxac*ə tətbiq edilən **mexaniki qüvvənin**, axırdakı **k** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin səthinin** və ya **bir mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*tıxılan yerdə kipliyin yaranması üçün tıxacda qüvvələr mühitinin olduğu yer, səth*) əlamətini göstərir.

Rohr (1. *boru*; 2. *qamış*; 3. *şəkər qamışı*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə borudan, qamışdan keçən suyun hərəkəti üçün və ya qamışın və şəkər qamışının inkişafı, yetişməsi üçün lazım olan **enerjinin** əlamətini, **o** fonemi borunun deşiyinin **tək** olmasının əlamətini göstərir və, ümumiyyətlə, bu əşyaların hər birinin təklikdəki vəziyyətinə işarə vurur; **h** fonemi **hal** anlayışı üzrə borunun deşiyi və uzunluğu **halına** işarə vurur və qamışın təbiətdəki inkişaf və yaşayış **mühitinin** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışını, yə`ni boru variantında — onun içərisində

suyun axma yerinin olduğu əlamətini, qamış variantında isə — **ər** (*hər nə*) anlamı üzrə onların **hər** birinin **canlı** bitki və **enerjili** (*şirin*) olduqları əlamətini göstərir.

Volk (*xalq, əhali*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **bir nöqtədə** (*yerdə, ölkədə*) olma əlamətini, **o** fonemi bu bir yerin (*ölkənin*), **l** fonemi **ol-ma** əlamətini göstərir; sözün **vol** hissəsi birləşmənin, birləşmənin, soyun olduğunu anladır; **k** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** (*adamların*) əlamətini göstərir; bundan əlavə, **l** fonemi **al-i** (*çox*) anlamını göstərməklə, sözün **lk** hissəciyi “çox adam” hərfi mənanı da yarada bilir.

Wort (*söz*) sözündə **w** fonemi **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən** (*insan beynindən və deyilişi anında insan ağızından*) **uzaqlaşma**, ona (*və ya digər insana*) **yaxınlaşma** (*deyilişi üçün sözün beynində hasil olması və digər insanın onu səs şəklində eşitməsi*) və yaxud **bir nöqtədə** (*beynində, fikirdə*) olma əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*sözün özünü, insan fikrinin, söz tələffüzünün və s.*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*hər bir sözün və onu deyən*) əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **erq** anlayışı üzrə sözün beynindəki mənbəyindən başlamış onun **səslə** ifadəsinədək lazım gələn, sərf olunan **enerjinin** və **ər** anlayışı üzrə səsli danışığın **insana** məxsusluğunun əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən təsir** və onun **nəticəsi** (*sözün deyilməsi və eşidilməsi*) halını izah edir.

Samit + u + samit + samit sxemində **u** fonemi **uzaqlıq, uzunluq, uzunmüddətlik** və ya **cövlanlıq** əlamətlərini göstərə bilir; məs.: **Bucht** (*körfəz*), **Bund** (*I. ittifaq; birləşmə, federasiya; II. bağlama, birləşmə*), **bunt** (*əlvan, al-əlvan, müxtəlifrəngli*), **Burg** (*qala, qəsər*), **Puft** (*iy, qoxu*), **durch** (*I. üzrə, bundan-buna; -dan, -dən* şəkilçili sözlər; *pəncərədən baxmaq; 2. sayəsində; ... köməyi ilə*), **Fuchs** (*tülkü*), **Fund** (*tapıntı*), **Furt** (*çay keçidi, dayaz yer; bərə*), **Huhn** (*toyuq*), **Hund** (*it, köpək*), **yung** (*cavan, gənc*), **kurz** (*qısa*), **Luft** (*hava*), **Lust** (*I. sevinc; 2. həvəs, istəmə*), **Mund** (*ağız; Mundart — dialekt, şivə; bir ağız demə*), **Puls** (*nəbz*), **Putz** (*I. yır-yığış etmə, təmizləmə; 2. malalamaq*), **Ruck** (*sıçrayış*), **Ruhm** (*şöhrət*), **Ruhr** (*qarın yatalağı*), **rund** (*I. dairəvi, girdə; 2.: rund gerechnet — yuvarlaq ədədlərlə, yuvarlaq hesabla*), **Schuld** (*I. təqsir; 2. borc*), **Schund** (*I. yaramaz; 2. daş-baş; başdansovma, xaltura*), **Schutz** (*I. mühafizə, qoruma; 2. Müdafiə, himayə, arxa durma*), **Turm** (*I. qüllə, bürc; 2. şahmatda: top*), **wuchs** (*boy; von hohem wuchs — hündürboy*), **Wunsch** (*arzu, istək, dilək, təmənnə; təklif edirəm*), **wurf** (*sıçrama, tullama*), **Wurm** (*I. soxulcan, qurd; 2. tex. sonsuz vint*) və s.

Bir neçə sözü onları təşkil edən fonemləri vasitəsilə araşdırmaq.

Bucht (*körfəz*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*körfəz və dəniz*) daxil olma və nisbi **sabitliyin** (*dənizə nisbətən körfəz təlatümsüzdür*) əlamətini ifadə edir; **u** fonemi **cövlanlığın** (*körfəzin quruluşu nisbətən dövrəvidir*), **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, gəmilərin*) **bir yerə yığılma** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin (*dənizin*) qurunun **içinə** doğru baş verməsi halının izahı əlamətini göstərir.

Puft (*iy, qoxu*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma və bəzən onun **pis-lik** əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə (*iy mənbəyi ilə burun*) arası **məsafənin**, **uzaqlığın**, **f** fonemi **iyi, qoxunu ifa** etmənin, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanların **iyi uzaqdan** da **hiss etmə** əlamətini göstərir.

Hund (*it, köpək*) sözündə **h** fonemi **mühit** və **hal** əlamətlərini (*itin it xasiyyəti və ətrafdakı şərait*), **u** fonemi **uzaqlığın** əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını (*iy bilməyi, münasib tərəfə hüzməyi, cummağı və s.*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə həm böyük **təsirə məruz** etmənin, **dirənişin**, **dözümlülüyün**, həm də odlu anlayışı üzrə **canlı** (*iti*) və onunla **əlaqədar hadisələrin** ifaları əlamətlərini göstərir.

Luft (*hava*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **u** fonemi **cövlanlığın** (*havanın yerdəyişməsinin, Yer üzündə hər tərəfdə olmasının*) və **ululuğun**, **uzunmüddətliyin**, **f** fonemi **ifa** anlamını və **fani** anlayışı üzrə hava atomları arasındakı əlaqənin tez **pozulmasının**, **dayanıqsızlığın** (*burada havanın bərk deyil, elastiki, axıcı olmağı nəzərdə tutulur*) əlamətlərini göstərir; sözün **uf** hissəciyi Azərbaycan dilindəki üfürmə hadisəsinə yaxın anlamı ifa edə bilir; **t**

fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** (*məsələn, əli sür`ətlə yelləməklə*) **hiss edilə bilən tə`sir** və **onun nəticəsi** əlamətini, **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlılarla əlaqədar əşya** və **hadisələrin** izahı əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, nəfəs almanın, oksidləşmələrin*) əşyanın (*insan, heyvan, bitkilər və s.*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** (*nəfəs alıb-vermə, digər pnevmatik, fiziki və kimyəvi hadisələr*) halının izahı əlamətini göstərir.

Puls (*nəbz*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olmanın, **u** fonemi **uzunmüddətliyin** (*burada insanın nəbzinin vurmaları arasında müddət də nəzərdə tutulur*), **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarının əlamətini, **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisənin **əşyanın içində** (*məsələn, insanın bədənində, ürəyində, damarlarında*) baş verməsi əlamətini anladır.

Wurm sözünün iki lüğəvi mənası var:

1) *soxulcan, qurd* — burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** olma (*soxulcanın torpaqda hərəkətləri*) əlamətini, **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya cisimlərin (*qurdun, soxulcanın özünün*) **dəyişkən** və **ölçülü** (*bədənini yığıb-açması*) əlamətlərini, **u** fonemi *qurdun* **uzunluğunun** və müəyyən **müddətə** yaşaması əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **torpağın** və **erq** anlamı üzrə ondakı **enerjinin** (*qidalılığının*), həm *qurdun* torpağın içərisində hərəkət etməsi **enerjiliyinin** əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə *soxulcanın, qurdun* **həyatda mövcud** olması və torpaqdakı **yaşayışının** əlamətini anladır;

2) *tex. sonsuz vint* — burada **w** foneminin əlamətləri 1-ci mənadakı kimidir; **u** fonemi *sonsuz vintin* **uzunluğunun**, xüsusilə, onun (*sapının, dolağının*) addımı əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə *sonsuz vintin* işlədiyi **yerin** (*məsələn, sonsuz vint-çarx cütliyünün maşın və mexanizmlərdə olduğu yerin*) və **erq** anlamı üzrə ondakı **enerjinin** (*gücün alınması və ötürülməsi*) əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə bu **cütlüyün** mövcud olma əlamətini anladır.

Samit + e + samit + samit sxemində **e** fonemi əvvəldəki samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqləndirir**; *məs.:* **Berg** (*dağ; topa*), **Deck** (*göyərtə*), **Fe`ld** (*sahə, çöl*), **fern** (*uzaq, uzaqda, uzaqdakı*), **fest** (*möhkəm, bərk*), **Fest** (*bayram, təntənə*), **gelb** (*sarı*), **Hecht** (*durna balığı*), **Heck** (*yem*), **Heft** (*1. dəftər; 2. jurnalın buraxılış nömrəsi*), **Held** (*qəhrəman*), **Helm** (*dəbilqə*), **Hemd** (*köynək*), **Herd** (*ocaq, plitə*), **Herz** (*ürək*), **Kelch** (*fincan; badə; kubok*), **Kern** (*1. çəyirdək; 2. atom nüvəsi; 3. məğz*), **Lehm** (*gil, lehmə*), **Mehl** (*un*), **mehr** (*daha çox, daha böyük*), **Mensch** (*1. adam, insan; 2. dostum!*), **Nerv** (*əşəb*), **Nest** (*yuva*), **Netz** (*tor*), **Pelz** (*1. xəz; 2. xəz palto*), **Recht** (*hüquq; mit Recht* — *əsaslandırılmış, düzgün*), **Reck** (*köndələn tir; turnik*), **Scheck** (*çek; qəbz*), **Scherz** (*zarafat*), **Sechs** (*altı*), **sehr** (*çox, artıq, dedikcə*), **Sekt** (*şampan şərəbi*), **Senf** (*xardal*), **Welt** (*dünya; aləm; kainat*), **Werk** (*1. iş, əmək; 2. elmi iş, əsər; 3. zavod; 4. mexanizm*), **Wert** (*1. dəyər, qiymət; 2. qiymətlilik, əhəmiyyət*), **Zehn** (*on*), **Zelt** (*çadır*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdırmaq.

Berg (*dağ*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **er** hissəciyi **yer** anlamını, **g** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin səthinin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** əlamətini göstərir.

fern (*uzaq, uzaqda*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə **hadisə** və **əşyalarda** (*məsələn, bu yerlə o yerin*) və onlar arasında əlaqədə bir **pozğunluğun**, (*fikirlərdəki nisbi*) **boşluğun** olduğunun əlamətini göstərir və **ifa** anlamına uyğun əlaməti izah edir; sözün **er** hissəciyi **yer** mənasını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə fikirdə oraya **yönləmə** əlamətini və oranın bir **məkan** olduğu anlayışlarını ifadə edir.

fest (*möhkəm, bərk*) sözündə **f** fonemi **ifa** anlamını göstərir; **e** fonemi bu əlaməti sözün **st** hissəciyinə tərəf **istiqləndirərək**, onun anlamına **tabe** etdirir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan da **hiss edilə bilən tə`sir** (*məsələn, əşyaların materialına müxtəlif*

növ qüvvələr tətbiq etməklə sınaqlar) və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*bərkliyin, möhkəmliyin*) **əşyanın içində**, sınaq təsirlərinin isə onun **içinə** doğru **baş verməsi** halını izah edir.

Herz (*ürək*) sözündə **h** fonemi **mühitin** (*qanın*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə ürəyin işləmə **enerjisinin** və **yer** anlayışı üzrə **hadisələrin baş verdiyi yerin** əlamətlərini, **z** fonemi bu hadisələrin “**iç-dəki** təzahürü” anlayışını göstərir; **e** fonemi mühitin (*qanın*) ürəyin işinə tabe elətdirilməsi (*qanı vurmağı*) üzrə **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Recht (*hüquq, haqq*) sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** uyğun əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin axınlı halının**, hadisələrdə **iştiraklıq** əlamətini izah edir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** əşyanın (insanın) və ya digər bir hadisənin **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi halını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** və onun nəticəsi əlamətini izah edir.

Werk sözünün aşağıdakı mə'naları var:

1) *iş, əmək*; — burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** (*işi yerinə yetirməkdən ötrü olan proseslər*) əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*iş növünün, iş şəraitinin*) və ya **cisimlərin** (*iş alətlərinin, materialların, mə'mulların və s.*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın işə sərf etdiyi **enerjisinin** və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakəsinin** (*iş təcrübəsinin, peşəyə aid biliyinin və b. k.*) əlamətlərini, **k** fonemi **qüvvə** və bu qüvvənin müqabilində **haqq** (*məhsul, mə'mul, maaş*) anlayışını göstərir; sözün **we** hissəciyi işə **yönəlmənin**, **er** hissəciyi işə sərf edilən **enerjidən** əlavə **iş yeri** mə'nasını da anlada bilir;

2) *elmi iş, əsər*; — burada **r** fonemi əsasən **ruh** anlayışı üzrə insanın zəkasının, **ağıl-dərrakəsinin** dərəcəsinə, elmi biliklərinin səviyyəsinə və b. k. anlamlara bağlı əlamətləri göstərir; **k** fonemi **haqq** və insanın Böyük Yaradana, **Həqqi-Təalaya** nə qədər bağlı olduğu üzrə anlamları göstərir; digər fonemlərin əlamətləri 1-ci mə'nadakı kimidir;

3) *zavod*; — burada **r** fonemi və **er** hissəciyi **erq** anlayışından əlavə, əsasən, **iş yeri** mə'nası əlamətindədir; **k** fonemlərinin əlamətləri 1-ci mə'nadakı kimidir; **w** fonemi yalnız **bir nöqtədə** olmanın, zavodun daimi olduğu yerin əlamətini göstərir;

4) *mexanizm*; — burada **r** fonemi və **er** hissəciyi **erq** anlayışından əlavə, əsasən, **yer** anlamının (*iş vaxtı mexanizmdəki hissələrin yerdəyişmələri*) əlamətini göstərir; **k** fonemi **qüvvə** — **haqq** asılılığının (“*maşındakı mexanizm nə qədər işləsə, bu maşın o qədər də iş yerinə yetirər*” *prinsipi*) əlamətini göstərir.

Zehn (10) sözündə **z** fonemi **iç təzahür** əlamətini, **h** fonemi **hal** əlamətini, **n** fonemi **an-məkan** əlamətini göstərir. Deməli, 10 rəqəminin ədədlər sırasında öz yeri və təzahür halı, yə'ni üzə çıxma, özünü göstərmə xüsusiyyəti var. Bundan başqa, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, rəqəmlər, ədədlər sırasında*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətini anladır; bu keyfiyyət 10 rəqəminin artır-bazalma və yaxud bütövlükdə ədədləri riyazi yolla artır-bazaltma xüsusiyyətlərinin əlamətini göstərir.

Samit + i + samit + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; məs.: **Bild** (*şəkil*), **dicht** (*qatı, sıx*), **dick** (1. *yoğun, kök*; 2. *qatı, sıx*), **Ding** (1. *əşya*; 2. *iş*; *vor allen Dingen* — *hər şeydən əvvəl*), **Film** (*film*), **Girs** (*gips*), **Gift** (*zəhər*), **Hirn** (*beyin*), **Hirt** (*çoban*), **Kind** (*uşaqlar*), **licht** (*işıq-ı*), **Licht** (1. *işıq*; 2. *şam*), **link** (*sol, sol tərəf*), **List** (*biclik, hiyləgərlik, hiylə, fənd*), **Milch** (*süd*), **mild** (*yumşaq; həlim, sakit, quzu kimi*), **nicht** (*yox; deyil*); **nicht groß** — *böyük deyil*), **Rind** (*iribuynuzlu malqara*), **Ring** (1. *halqa*; 2. *dairə*; 3. *idm. rinq*), **Schild** (*qalxan; şit*), **Schilf** (*qamışlıq; qamış*), **Schirm** (1. *çətir*; 2. *ekran*; 3. *örtü, pərdə*), **Sitz** (1. *oturacaq, oturma yeri*; 2. *gəlmə, daxil olma yeri*), **wild** (*vəhşi*), **Wild** (*ov quşu*), **Wind** (*külək*), **Wink** (*baş hərəkəti; başla işarə*; təbrik, razılıq və s. mə'nada: *baş əymə; him, him-cim*), **Wirt** (*sahibkar*), **Witz** (*zarafat, şit zarafat*), **Zins** (*faiz*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraraq.

dicht (*qatı, sıx*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz qalma, dirəniş, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun nəticəsi əlamətini və həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** və ya **içinə** tərəf **baş verməsi** halının izahı əlamətlərini göstərir.

Hirn (*beyin*) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **i** fonemi isə təfəkkür prosesləri üzrə **ic-də** (*beyində*) baş vermə və ya **ic-ə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə, dərk etmə** əlamətini, həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** əlamətini göstərir; **n** fonemi **nəsnə** (*beyin, fikir, düşüncə*) anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə** (*beyinə*) **yönləmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətlərini göstərir.

nicht (*yox; deyil*) sözündə **n** fonemi **inkarlıqın**, **i** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətlərini, **ch** fonemi həm **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axıb getməyinin**, həm də **xarab** anlamı üzrə psixoloji **əhval-ruhiyyənin xarab** vəziyyətinin əlamətini göstərir; **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **ic-lənməsi** (*biçilmə, kiçilmə kimi*) halını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərir.

Wind (*külək*) sözündə **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə külək prosesində onun **bir nöqtəyə, bir yerə yaxınlaşması**, onda, orada **olması** və ya ondan, oradan **uzaqlaşması** əlamətlərini, **i** fonemi **ic-ə** doğru tə'sir **istiqlamətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** və **nəsnə** (*külək*) anlayışlarını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətlərini göstərir.

Zins (*faiz*) sözündə **z** fonemi “**ic** təzahür” əlamətini, **i** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru (*artma və ya azalma*) **istiqlamətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** və **nəsnə** (*faizin özü*) anlayışlarını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətlərini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə zəif qüvvəli, **ic** anlamlı **hadisələr** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərir.

Samit + ü + samit + samit sxemində **ü** fonemi özündən əvvəlki və sonrakı samitlərin göstərdikləri hadisələr əlamətləri arasında birbaşa, üz-üzə, düzünə-düz **istiqlamətin** olduğunu və, ümumiyyətlə, müşahidəçi-natiqin fikirləri, məramları, duyğuları ilə sözün mə'nası arasında birbaşa əlaqənin olduğunu göstərir; *məs.:* **kühl** (*sərin, təzə*), **kühn** (*cəsur*) və s.

kühl (*sərin, təzə*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını, **ü** fonemi müşahidəçi-natiqlə sərin və ya təzə əlamətli əşyalar və hadisələrlə (*sərin hava, sərin su və s.*) üz-üzə, **birbaşa** əlaqəlik əlamətini, **h** fonemi **hal** və ya **mühit** anlamlı əlamətləri, **l** fonemi sərinin, təzənin **ol-ma** əlamətini göstərir.

kühn (*cəsur*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını və **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılarla** (*kişi, qadın*) əlaqədar hadisələr əlamətini, **ü** fonemi **h** foneminin ifadə etdiyi **mühit** və **hal** (*xasiyyət, xüsusiyyət*) əlamətlərinə **birbaşa istiqamətin** anlamını, **n** fonemi həm **insan**, həm də **ünvan** anlayışı üzrə onun cəsur işlərə **yönləməyi** əlamətlərini göstərir.

Samit + d + samit + samit sxemində **d** fonemi öndəki hadisəni göstərir; *məs.:* **Ldrm** (*səskiy; qarışıqlıq, çaxnaşma, ara qarışdırma, hərc-mərclik, qaça-qaç, əl-ayağa düşmə, hay-mərəkə, vəlvələ*).

Lärm sözündə **l** fonemi (*bunların*) **ol-ma** faktı anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səs** və **enerjinin** uyğun növlərinin əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **hadisələr** arasındakı **əlaqə** əlamətini göstərir.

Samit + sait + iki eynisəsli samit sxemi; *məs.:* **Ball** (*I. top, kos; şar; II. rəqs; balet*), **Bett** (*I. çarpayı; yorğan-döşək, yataq ləvazimatı; 2. çay yatağı*), **Damm** (*bənd, damba, torpaq bənd*), **dann** (*o vaxt, sonra*), **dumm** (*axmaq, səfih*), **dünn** (*1. nazik; 2. arıq; 3. seyrək; 4. maye axıcılığı*), **Fall** (*1. hadisə, baş vermə; 2. düşmə; 3. qram. hal*), **Fe'll** (*1. dəri; 2. xəz dəri*), **Gott** (*Böyük Yaradan, Allah, Həqq-Təala, Tan(q)rı*), **hell** (*işıqlı, aydın*), **Herr** (*cənab, ağa; sahibkar*), **Jazz** (*caz*), **Kamm** (*1. daraq; 2. dağ silsiləsi; 3. boyun əti hissəsi*), **Kinn** (*buxaq, çənəaltı*), **Kitt**

(*suvaq; şüşəaltı suvaq*), **Lamm** (*quzu*), **Mann** (1. *kişi*; 2. *insan*; 3. *ər*), **matt** (1. *zəif, düşkün*; 2. *tutqun*; 3. *şahmatda: mat etmək*), **Müll** (*zibil*), **Narr** (1. *axmaq, ağılsız*; 2. *təlxək*), **nett** (*əziz*), **null** (*heç, heç nə, sıfır qiymətində*), **Null** (1. *sıfır rəqəmi*; 2. *heçlik*), **Schiff** (*gəmi*), **Schlamm** (*palçıq*), **Sinn** (1. *mə`na*; 2. *hiss, hiss etmə*), **Soll** (*gəlir; gəlir-çıxar dəftərinin sol tərəfinə yazılan gəlir hissə; debet*), **toll** (*qudurmuş, quduz*), **voll** (1. *dolu; doldurulmuş; das Stadion war ganz voll* — *stadion ağzına qədər dolmuşdu*; 2. *bütöv, bütün*), **Wall** (*torpaq qalağı, torpaq sədd*), **wenn** (*əgər, əgər ki*), **Zoll** (*rüsum, gömrük, vergi*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Ball sözünün hər iki lüğəvi mə`nasına baxaq:

1) *top, kos; şar* — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, eyni formalılığın, **a** fonemi **həcm, tutum** əlamətlərini, **l** fonemi **al-çoxluq** (*məsələn, hava vurmaqla şarın həcminin böyüməsinə işarə olaraq*), ikinci **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini göstərir;

2) *rəqs, balet* — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin** (*rəqsdəki hərəkətlərin müəyyən ritmlərə, taktlara tabe olması*) və **çoxluğun** (*taktların çoxluğu, müxtəlifliyi*), **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*musiqinin və rəqsin kəsilməzliyi, axıradək davam etməsi; oynayanın, rəqs edənin hündürlüyü və ya üfüqi istiqamətdə hərəkətləri yerinə yetirməsi üzrə*) əlamətlərini, **l** fonemi **al-çoxluq** anlayışı üzrə **çoxsaylılığın** (*məsələn, taktların və ya rəqs edənlərin çox sayda olması*), həm də **elm-bilik** (*rəqs üzrə bilgilərin*) və **ağıl** əlamətlərinə uyğun olması, axırdakı **l** fonemi rəqsi **elə-mə** və onun **ol-ması** faktları əlamətlərini göstərir.

Damm (*bənd, damba; torpaq bənd*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bəndin suyun **təzyiqinə, böyük tə`sirinə mə`ruz qalması, dirəniş, divarlılıq, dayanıqlıq** əlamətlərini, **a** fonemi bəndin həm uzununu və hündürlüyü boyu **xətt üzrə istiqamətinin**, həm də **həcmi** (*suyun qarşısını alan torpağın, betonun həcmnin*) əlamətlərini göstərir; əvvəlki **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmənin, eyni bir yerdə** (*tərpənməz*) olmanın, bəndin özünün və ona daxil olan **əşyalar** (*bənd ünsürləri, konstruksiyalar, avadanlıqlar*) və **hadisələr** arasında **əlaqə** və **uyğunluq** əlamətlərini, sonrakı **m** fonemi bəndin bir **vasitə** olduğunun, onun **vasitəsilə** anlamlarını anladır.

dann (*o vaxt; sonra*) sözündə **d** fonemi həm **dövrən** anlayışı üzrə hadisələri istilik-**vaxta** görə **izahı** əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə fikrin bu vaxta **dirənişi** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*nəzərdə tutulan vaxta*) **yönlənmənin**, sonrakı **n** fonemi uyğun **an-zamanın** əlamətini göstərir.

Gott [*Böyük Yaradan, Tan(q)rı, Allah, Həqq-Təala*] sözün-də **G** fonemi **Həqq-Təala** anlayışını, **o** fonemi Onun **Bir-liyinin, Təkliyinin** əlamətini göstərir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*Yaranışın, Yaratdıqlarının*) əşyaların, cisimlərin, aləmlərin, Kainatın və bütün varlıqların **içində, içinə** doğru **baş verməsi halını** və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** hiss edilə bilən **Tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, sonrakı **t** fonemi yenə də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə Həqq-Təalanın **Yaratmaq** Qüdrətinin və buna uyğun Fəaliyyətinin, **Et-məsinin** əlamətini göstərir.

voll (1. *dolu, doldurulmuş*; 2. *bütöv, bütün*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtəyə yığılması** əlamətini (*məsələn, boş qaba suyn tökülməsi kimi*), **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin**, **l** fonemi **al** anlamı üzrə **çoxluğun**, sonrakı **l** fonemi bu hadisələrin **ol-ma** faktı əlamətlərini göstərir.

Soll (*gəlir; gəlir-çıxar dəftərinin sol tərəfinə yazılan gəlir hissə; debet*) və **Zoll** (*rüsum, gömrük, vergi*) sözlərində **s** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) anlamı hadisələr əlamətini və **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili** və **xarici qüvvə tə`siri** və onların **nəticələri** əlamətini, **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **qüvvələrin**, hadisənin **ehtizaza** (*titrəməyə*) gəlməsinə qədər çatan **tə`sirinin** və bunların nəticəsinin və “**iç-ə** təzahür” əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir adamdan alınan bir verginin və ya bir gəlirin*) əlamətini göstərir; **l** fonemi bu gəlir və vergilərin mövcud **ol-ma** faktının, axırdakı **l** fonemi bu işləri **elə-mə** (*tutma*) halının əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə **samit + samit + a + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **brav** (1. cəsur; 2. şanlı, şöhrətli, şərəfli; vicdanlı; məşhur, adlı-sanlı; 3. gözəl, qəşəng), **Gras** (ot), **Grad** (1. dərəcə, qradus; 2. dərəcə, ölçü), **klar** (1. aydın, işıqlı; 2. şəffaf), **Krach** (1. hay-küy, küsüs; 2. iflas etmə, sınıq çıxma, müvəffəqiyyətsizlik), **Kran** (yükqaldırıcı kran), **Plan** (plan), **Schlaf** (yuxu), **Schmach** (rüsvayçılıq), **schmal** (nazik, dar), **Spaß** (zarafat) və s.;

b) nöqtə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Grab** (qəbir), **Grad** (dərəcə, ölçü), **Schlag** (1. zərbə; döyüntü; 2. avtomobil qapısı; 3. tip, növ), **Schwan** (qu quşu), **Span** (çimdik) və s.;

c) həcm, tutum əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **schwach** (zəif), **Grab** (qəbir) və s.;

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **blaß** (ağarmış, solğun, saralmış), **klar** (1. işıqlı, aydın; 2. şəffaf) və s.

d) elm, bilik əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **Plan** (plan), **Spaß** (zarafat), **Grad** (dərəcə) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

blaß (ağarmış, solğun, saralmış) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, ümumi mənzərədə, ümumi fonda **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən** hadisənin əlamətini anladır; **l** fonemi onun **ol-ma** faktının əlamətini göstərir; **a** fonemi əsasən **səthin** əlamətini göstərən vəzifədədir, lakin işığın səthdən (*üzdən*) qayıtması üzrə **xətti istiqamətin** əlamətini də anladır; **ß** fonemi ağarmış, saralmış bənizin işığının **təzahür etmə**, üzə çıxma əlamətlərini göstərir.

Grad (1. dərəcə, qradus; 2. dərəcə, ölçü) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və (*temperaturu göstərən*) **nöqtənin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə uyğun nöqtədə **dayanmanın** əlamətlərini göstərir.

Plan sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini, **l** fonemi planın **ol-ması** və **elə-nməsi** faktlarının əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** (*işlərin planlaşdırılması*), həm **sahənin**, səthin (*məsələn, evləri, şəhəri plana almaq*), həm də **elm, bilik** (*planlaşdırma üzrə lazım gələn biliklər*) əlamətlərini göstərir; **n** fonemi **an-məkanın** və ya **anlaq** üzrə **elm-bilik** (*hazır olmuş planın özü də bir bilik mənbəyidir*) əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + o + samit sxemində **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, **bir** yerin, **bir** hadisənin əlamətini göstərir; məs.: **bloß** (çılpaq), **Floh** (birə), **Floß** (1. sal; 2. körpücük — sahilə), **froh** (şad, sevincli), **grob** (kəbud, yonulmamış), **groß** (1. böyük, hündür; 2. nəhəng), **Schloß** (I. qəsr saray; II. qıl; dilçək, siyirtmə), **Stoß** (zərbə, itələyiş) və s.;

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Floh (birə) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə birənin **sürətli** olduğunun, **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətlərini, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*birənin özünün və bir sıçrayışının*) əlamətini göstərir; **h** fonemi həm birənin özünəməxsus **mühitinin**, həm hündürlüyə sıçrama **halı-nın** olduğu əlaməti göstərir.

groß (1. böyük, hündür; 2. nəhəng) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışı üzrə bu keyfiyyətlərin özünün bir **haqq** olduğunun, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin (*böyüklüyün, nəhəngliyin*) baş verdiyi **yerin** (*əşyanın*) və **erq** anlayışı üzrə bu keyfiyyətlərin bir **enerjililik** kimi olduğunun, **o** fonemi bu keyfiyyətlərin **bir nöqtədə**, **bir əşyada** cəm olduğunun, **ß** fonemi keyfiyyətlərin **təzahür** əlamətini göstərir.

froh (şad, sevincli) sözündə **f** fonemi **ifadə** anlayışının, **r** fonemi **ruh** anlayışının, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir adamın, bir sevincin*), **h** fonemi **hal** əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + u + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzunluğun** və ya **cövlanlığın** əlamətlərini göstərir; məs.: **Blut** (qan), **Bruch** (1. qırıq, çat; 2. pozuluş — müqavilənin; 3. riyaz. kəsir), **Fluq** (uçuş, uçma), **Fluß** (çay; sel), **Flut** (1. dəniz. qabarma; 2. axın), **Glut** (1. bürkü, isti; 2. toz-boğanaq), **Krug** (səhəng, dəsti, bardaq), **Schluß** (1. axır, qurtarma; 2. nəticə), **Schnur** (qaytan, ip), **Schwur** (and), **Spur** (1. iz; 2. təkər izi; ciğir, yol), **Stur** (tərs, inadçı, gəc) və s.;

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Blut (*qan*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda çox əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin** (*qanın*), **hadisələrin** (*qan dövrünün, qidalandırmasının*) izahı əlamətini, **həb** anlayışı üzrə onun **eyniliyə** daxil olmasının və **sabitliyinin** əlamətini və **təbiət** anlayışı üzrə onun **təbiət obyekt** olduğunun əlamətini, **l** fonemi *qanın ol-ma* və *elə-mə* faktlarının əlamətlərini, **u** fonemi həm **uzunmüddətliyin**, həm *damarda* və *bədəndə* **cövlanlığın** (*qan dövrünün*), **t** fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bədəndəki toxumalara enerjinin paylanması, **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqlarla əlaqədar əşyanın** (*qanın*) və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin bədənin **içində** baş verməsi halının əlamətini izah edir.

Fluß (*çay; sel*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə **sür`ətliliyin**, **l** fonemi *ol-ma* və *elə-mə* faktlarının, **u** fonemi **uzunluğun** (*çay yatağının*), **uzununa** axının, **ß** fonemi **təzahür** əlamətlərini göstərir.

Schnur (*qaytan, ip*) sözündə **sch** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə **içə** daxil olaraq, **içdə**-daxildə əşyalar, qüvvələr, hadisələr **qoşalığı** yaratmağın və **şəlalə** anlayışı üzrə **iç-dəki** qüvvələrin **şiddətliyi** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnənin** (*ipin, qaytanın*) və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə yönəlməsinin**, **u** fonemi *qaytanın uzunluğunun* olduğunun, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətlərini anladır və **erq** anlayışı üzrə bu yerdə bağlamalarla, birləşmələrlə **qüvvələrin** yaranmasına, ötürülməsinə işarə verir.

Schwur (*and*) sözündə **sch** fonemi **and** içilən **anda**, momentdə **and** içənin **içində** (*fikrində*) **şiddətliyin** (*sadiqliyinin*), **w** fonemi bu şiddəti **qırağa** vermə (*demə, izah etmə*) əlamətlərini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*məsələn, and içənin və andı qə`bul edənin*) arası **məsəfəliliyin** olduğunun, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **and** içənin **ağıl-dərrəkəsinin**, **ruhunun** və **ər** anlayışı üzrə **andı** qə`bul eləyənin əlamətlərini anladır.

Samit + samit + e + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin axırncı samitə tərəf **istiqlənmə** əlamətini anladır; *məs.:* **Blech** (*dəmir vərəqə*), **frech** (*sırtıq, həyasız, utanmaz*), **schwer** (*ağır*), **Steg** (*körpücük*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Blech (*dəmir vərəqə, tünükə*) sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə nisbətən **bərkliyin**, **bütövlüyün**, **birliyin** ifası əlamətini, həm də **həb** anlayışı üzrə vərəqə **səthinin** və **ölçülərinin** (*əsasən qalınlığının*) sabitliyi əlamətini, **l** fonemi *ol-ma* faktı əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla hadisələrin bir yerə **yığılma**, onlarda **iştiraklıq** halının əlamətlərini göstərir.

schwer (*ağır*) sözündə **sch** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə daxili hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliyi** əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtədə** (*cisimdə*) olma, baş vermə əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə buradakı **mexaniki** (*ağırlyq*) **qüvvəsi** və ya **enerjililik** əlamətini göstərir.

Samit + samit + i + samit sxemində **i** fonemi hadisələrin **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlənməsi** əlamətini anladır; *məs.:* **frisch** (*1. təzə; 2. sərin; 3. sağlam*), **Stich** (*1. iynə; batırılma, dişləmə; 2. sırtıq arası, iynə arası*), **Stil** (*üsul, üslub*) və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

frisch (*1. təzə; 2. sərin; 3. sağlam*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** və **ışıqlıq** əlamətlərini, **ər** anlayışı üzrə **kişi, qadın** və **hər** bir əşyanın, cismin əlamətlərini anladır; **i** fonemi **iç-də** əlamətini, **sch** fonemi **iç** hadisələrin **ışıqlılığı** {*söhbət Böyük Yaradanın Işıq, Nur zərrələrindən gedir; onların cisimlərdə, mühitdə Vəhdət axını pozulubsa, kifayət dərəcədə deyilsə, deməli bu varlıqlar da yaxşı hiş oluna bilmirlər və onlarda köhnəlmə, dağılma, sağlamlığı itirmə prosesləri gedir; bu barədə bax: [3-5]*} ə **şiddətliyi** əlamətini göstərir.

Stich (*1. iynə; batırılma, dişləmə; 2. sırtıq arası, iynə arası*) sözündə **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən **az qüvvə tə`sirinin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül **toxunmaqla** hiss edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətlərini göstərir; **i** fonemi **iç-ə**

doğru **istiqlamət**in əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq**, bir yerə **yığılma** hallarının əlamətlərini göstərir.

Stil (*üsul, üslub*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə yığılma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini, **i** fonemi **iç**-ə doğru **istiqlamət** və ya **iç**-də əlamətini, **l** fonemi isə **elm**, **bilik**, **dil** (*dil-çilik*) və b. k. əlamətləri göstərir.

Samit + samit + d + samit sxemində **d** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzunluğun** və ya **cövlanlığın** əlamətlərini göstərir; *məs.*: **schräg** (*çəpinə*).

schräg (*çəpinə*) sözündə **sch** fonemi içdəki **birləşdiriciliyin**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, **d** fonemi hadisənin bir qədər **qıraq tərəfə** əyildiği **istiqlamət**inin, **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə hadisələrin **qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçdiyi **anın** əlamətini göstərir.

Samit + samit + ü + samit sxemində **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə**, düzbədüz, **birbaşa** **istiqlamət**i əlamətlərini göstərir; *məs.*: **grün** (*1. yaşıl; 2. yetişməmiş, yetkinləşməmiş*), **früh** (*1. ilk, ilkin; 2. tezdən*).

grün (*1. yaşıl; 2. yetişməmiş, yetkinləşməmiş*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışının, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə yemək, günəş və ya işıq **enerjisi** əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, birbaşa **istiqlamət**in, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə işığın bu nəsnəyə **yönləmə** lüzumu əlamətlərini göstərir.

früh (*1. ilk, ilkin; 2. tezdən*) sözündə **f** fonemi **ifa**, ifadə əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın**, **ü** fonemi **üz-büz**, birbaşa **istiqlamət**in, **h** fonemi **hal** və ya **mühit** əlamətlərini göstərir.

Sait + samit + samit + samit sxemi üzrə **a + samit + samit + samit** sxemi; *məs.*: **Arzt** (*həkim*), **Axt** (*balta*) və s.

Arzt (*həkim*) sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*bir insan kimi, nöqtə-həkim*) və müalicənin müəyyən **xətt** (*qayda*) **üzrə** aparılma **istiqlamət**inin əlamətini, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə **kişi**, **qadın**, insan (*həkim*) əlamətini, həm də **erq** anlayışı üzrə müalicəyə lazım gələn **enerji** növlərinin (*dərman və s. vasitələr*), həm **ruh** anlayışı üzrə həkimin xəstəni **ruhlandırmağı** və həkimin **ağıl-dərrakəsi**, **zəkası** (*biliyi*) əlamətlərini göstərir; **z** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə həkim tərəfindən xəstəyə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini anladır.

Axt (*balta*) sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*balta-nöqtə*) və onun kəsilən, yarılan əşyaya tərəf **xətt üzrə** tuşlanma **istiqlamət**inin əlamətini göstərir; **x** fonemi **x = k x s** ifadəsindədir; burada **k** fonem-hissəciyi **qüvvə** anlayışının, **s** fonem-hissəciyi isə **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **qüvvə** ilə birləşmə, birlik yaratma və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç**, **iç-ləmə** (*biçmə, doğrama*) hadisələri əlamətini anladır; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sir** etmə halının nəticəsi əlamətini göstərir.

O + samit + samit + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtənin, bir əşyanın, bir yerin, ya da bir hadisənin əlamətini göstərir; *məs.*: **Obst** (*meyvəcat, bar, bar-bağat; meyvəçilik*).

Obst sözündə **o** fonemi **bir hadisənin** əlamətini anladır; **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektlərini** (*canlılarını*) əlamətləndirir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığılma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin obyektin (*meyvəçilik sahəsinin*) **içində**, **içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətini göstərir; sözün **st** hissəciyi “meyvələr üzrə (sahənin)” bir sahə kimi ümumiləşdirilməsinin, yə'ni **meyvəçilik** anlamını yaradır.

E + samit + samit + samit sxemində **e** fonemi diqqətin samitlərin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **yönləməsi** **istiqlamət**inin əlamətini göstərir; *məs.*: **erst** (*1. əvvəlçə; 2. indicə*).

erst sözündə **e** fonemi diqqətin samitlərin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **yönləmə** **istiqlamət**inin əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini, **s** fonemi **soy-**

birləşdiricilik anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir.

Samit + samit + sait + sait sxemi üzrə **samit + samit + a + u** sxemində **au** söz hissəciyi baş verən hadisənin içə və ya **qırağa, uzağa** yayılma **istiqlamətinin** anlamını göstərir; *məs.:* **blau** (*göy, mavi*), **Frau** (*1. qadın; 2. arvad, həyat yoldaşı; 3. xanım — müraciətlə*), **grau** (*boz; çallaşmış, çalbaş, çal saqqal*), **Pfau** (*tovuz quşu*), **schlau** (*cəld, diribaş, zirək, çevik; bacarıqlı, mahir*) və s.

blau (*göy, mavi*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün, birliyin** ifasının və **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən, aydın seçilən** hadisələrin izahı əlamətini, **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** izahı əlamətini və **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət (kainat) obyektlərinin** əlamətini ifadə edir; bu, o deməkdir ki, **blau** — **göy, mavi** rəngi “**göy**” (*səma*) astronomik sözündən götürülmüşdür; digər tərəfdən, bu **sabitlik** əlaməti ona dəlalət edir ki, göy, mavi rəngində olan cisimlərin səthinə düşən ağ işığın bir hissəsi bu cisimlər tərəfindən udulur, bir hissəsi isə onların səthindən qaytarılır; **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **a** fonemi həm **səthin**, həm də səthdə olan hər hansı hissəciyə (*atom və onun hissəciklərinə*) düşən işığın **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətini anladır; **u** fonemi həm bu udulan işıq payının **xətt üzrə** davam etmə **istiqlamətinin**, həm də göyə baxdığımız istiqamətdə göyün bizdən daha da “**uzaqlaşdığına**” görə “**nəhayətsizliyinin**” əlamətini göstərir.

Frau (*1. qadın; 2. arvad, həyat yoldaşı; 3. xanım — müraciətlə*) sözündə **f** fonemi **ifa**, ifadə əlamətini, **r** fonemi **ər** (*insan*) anlayışını, **a** fonemi bir nöqtənin, **u** fonemi **davam** etmə **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir. Söz daha çox “öz ərini ifadə edən” mə'nasını anladır.

grau (*boz; çallaşmış, çalbaş, çal saqqal*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **səthin**, **u** fonemi **qırağa** getmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; sözün **gr** hissəciyi, sanki, “enerjili bir haqq (*məsələn, qara bir saqqal*)”, **au** hissəciyi isə bu “enerjili haqqın” “qırağa getməyi”, yəni “pozuluşu” (*məsələn, saqqalın çallaşması, ağ-qara çalarlarda olması*) anlamlarını göstərir.

Pfau (*tovuz quşu*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışını, **f** fonemi **ifa** (*ifa etmək*) anlayışını, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*tovuz quşunun quyruq hissəsində lələklərin bir yerə toplanaraq, buradan ətrafa açılmasına işarədir*), **u** fonemi lələklərin **istiqlamətli** olmasını göstərir.

Sait + sait + samit + samit sxemi; *məs.:* **aufs, eins**. Bu sözlərdə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışını və “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini göstərir.

Samit + sait + sait + sait sxemi; *məs.:* **Reue** (*peşimanlıq, tövbə; təəssüf*).

Reue sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **e** fonemi bunun **u** foneminin əlamətinə tərəf **istiqlamətlənməsinin**, **u** fonemi **cövlanlığın, dövrələnməyə özünə** qayıtma **istiqlamətinin**, axırdakı **e** fonemi isə bu təəssüflənmə prosesinin yenə də davam etməsinin əlamətini göstərir; görünür, bu söz peşimanlıq çəkən adamın həm öz daxilində fikirləşmə prosesini və həm də onun nəticəsini başqasına bildirməsini anlada bilər.

Sait + sait + sait + samit sxemi; *məs.:* **euer** (*sizin, sizinki, sizinkilər*).

euer sözündə **e** fonemi diqqəti daxilədəki fonemlərin ifadə etdikləri əlamətlərə yönəldir (*bunu tələb edir*) və qıraqda olan nəyinsə (*məsələn, müəyyən bir dəyərə malik əşyanın*) bu fonemlərdəki hadisələrə aid olduğunun, **u** fonemi **cövlanlığın, dövrələnmənin**, dairə içərisinə düşməyin əlamətlərini anladır; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **insan** (lar)ın və **erq** anlayışı üzrə nəyinsə bu insanlarda **enerjililik (dəyərlilik)** təşkil etmə əlamətini göstərir.

Sait + samit + sait + sait sxemi; *məs.:* **Idee** (*ideya, əqidə; fikir, niyyət*), **Oboe** (*qoboy, yan tütəyi*).

Idee sözündə **i** fonemi **iç-də** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə dirənişin, dayanıqlığın, dönmənin (*hadisələrin dayanaraq, digər tərəfə dönməsinin*) və **odlu** anlayışı üzrə **insanlarla əlaqədar hadisələri** ifadə etmə əlamətini göstərir; sözün **de** hissəciyi Azərbaycan

dilindəki **de-mək** sözünün mənasından, demək olar ki, fərqlənmiş; axırdakı **e** fonemi fikri digərlərinə çatdırma **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Oboe (*qoboy, yan tütəyi*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*əşyanın, qoboyun*), **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə (*səsin*) **bərkliyinin**, yüksəkliyinin, **həb** anlayışı üzrə hadisələrin (*səsin*) **sabitliyinin** əlamətini anladır; sözün **bo** hissəciyi bu sabitliyin **bir nöqtədə** olduğunu (*deyə ki, bir not işarəli səsin müəyyən vaxt ərzində dəyişmədən uzanması qabiliyyətinin*), axırdakı **e** fonemi bunun **ətraflara** verilməsinin, yayılmasının əlamətlərini göstərir.

Rus dili üzrə dördsəslilərlər

İndi isə rus dilinə mənsub dördsəslilərlərin araşdırılmasına baxaq.

Samit + sait + samit + sait sxemi üzrə **samit + sait + samit + a** düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri vardır:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.: **вата** (*pambıq*), **жара** (*çox isti, hərarətli hava; isti, hərarət*), **фаза** (1. *dövr, mərhələ, səhifə*; 2. *astr., fiz., geol., tex. faza*), **фара** (*fənər — avtomobildə, elektrovozda və s.*), **рана** (1. *yara; нанести рану — yaralamaq*; 2. *dərd, ruhi əzab*), **бора** (*meteor. bora(n) — şiddətli soyuq külək*), **вода** (*su*), **зола** (*kül*), **коза** (*keçi*), **нога** (*ayaq*), **сова** (*bayquş*), **соха** (*xış*), **хода** (*atın löhrəm yerisi*), **дуга** (1. *əymə — qoşqu ləvazimatı*; 2. *qövs*), **му'ка** (*əzab, əziyyət, işgəncə, məşəqqət*), **дыра** (1. *deşik, dəlik*; 2. *yurtuq*; 3. *uzaq yer, ucqar, daldabucaq*), **рыба** (*balıq*), **вена** (*vena — qanı ürəyə gətirən damar*), **вера** (1. *inan, inanma*; 2. *e'tibar*; 3. *məzhəb, e'tiqad, din, iman*), **межа** (*mərz, sərhədd*), **река** (1. *çay*; 2. *sel, axın*), **цена** (1. *qiymət, dəyər*; 2. *əhəmiyyət, rol*; 3. *qədir-qiymət*), **чека** (*ox mili, mil, çiv — təkərdə*), **виза** (*viza — icazənamə, rüsxətnamə; icazə qeydi*), **виря** (*qaldır! yuxarı! — port yükçülərinin dilində*), **пила** (1. *mişar, bıçqı*; 2. *öcəşkən, deyingən, zəhlətökən adam*), **сила** (1. *Qüvvə, qüvvət, güc*; 2. *zor*; 3. *iqtidar, qüdrət*; 4. *tə'sir, mə'na, mahiyyət*) və s.

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **баба** (I. *kobud dan.: qadın, arvad*; 2. *qorxaq, cəsarətsiz, arvadxasiyyət*; II. *döyəc, korbud — texnikada*), **дата** (*tarix — məktubda, sənəddə və s.-də*), **дача** (*yaqlaq, bağ*), **лапа** (1. *heyv. pəncə, ayaq*; 2. *əl*; 3. *zivana*), **мама** (*ana*), **папа** (*ata*), **рама** (1. *çərçivə, haşiyə*; 2. *pəncərə*; 3. *texnikada: лесопильная рама — ağac kəsən maşın*), **раса** (*irq*), **сама** (*özüm — qadın cinsində*), **чаша** (1. *kasa, cam, piyalə*; 2. *badə*), **доза** (1. *tibb. doza — müəyyən miqdar dərman*; 2. *dərəcə, miqdar, hissə*), **пора** (1. *çağ, vaxt, zaman; dövr, əyyam; mövsüm, fəsil*; 2. *vaxtdır! vaxt çatmışdır*; 3. *hava*; **в дождевую пору** — *yağışlı havada*), **душа** (1. *can, ruh*; 2. *könül, qəlb, ürək*), **луна** (*zərrəbin, optik şüşə*), **рука** (1. *əl*; 2. *qol*), **чума** (*taun xəstəliyi*), **жена** (*arvad*), **мера** (1. *ölçü, əndaza*; 2. *tədbir*; 3. *hədd, hüddud, dərəcə*), **рева** (*ağlağan; zır-zır — uşaq*) və s.

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **база** (1. *əsas, bünövrə, təməl, özül*; 2. *hərbi sursat və tikintilər olan yer*; 3. *mərkəz*; 4. *anbar*; 5. *təbii mənbələr, xammal mənbələri*), **лава** (*lava — vulkan ağızından çıxan ərgin və odlu axıntı*), **ласа** (*ləkə, ləkə zolağı*), **рана** (1. *yara*), **чаща** (*qalın meşə, sıx meşəlik, cəngəllik*), **кожа** (1. *dəri*; 2. *qabıq*; 3. *gön*), **пола** (1. *ətək*; 2. *kənar, qıraq*), **куда** (*haraya? hara*), **луда** (*qalay*), **суша** (1. *yerin quru hissəsi*; 2. *quraqlıq*), **дыра** (*dəlik, deşik*), **дека** (*simli musiqi alətinin üst və alt taxtaları*) və s.

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вага** (1. *ağırlıq, yük, çəki*; 2. *böyük tərəzi, qaran*; 3. *ling tir — ağır şeyləri qaldırmaq üçün*), **сапа** (*səngər, xəndək*), **яма** = **яма** (1. *quyu*; 2. *çala, çuxur*; 3. *anbar*; **угольная яма** — *kömür anbarı — gəmidə*; 4. *zindan, zirzəmi, dustaqqhana*), **рота** (*rota, bölük — batalyon tərkibinə daxil olan hərbi hissə bölgüsü*), **купа** (*yığın, qrup, dəstə*), **туча** (*bulud, qara bulud*), **туша** (1. *cəmdək*; 2. *yekəcəmdək, cüssəli adam*), **фуга** (*oyuq, çuxur, nov*), **сыта** (*bal şərbəti*), **вежа** (*çadır*), **пена** (*köpük*), **жила** (1. *damar*; II. *xəsis, simic adam*), **кипа** (1. *top*; **кипа бумага** — *bir top kağız*; 2. *topa*; 3. *tay*; 4.

yığın, qucaq), **пища** (*yemək, yeyəcək, yeyinti, qida, yem*), **тина** (1. *lehmə, lil*; 2. *girdab, bataqlıq*) və s.

d) elm, İlahiyat, bilik, anlaq (anlamaq, anlatmaq) əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вера** (1. *inam, inanma*; 2. *e`tibar*; 3. *məzhəb, e`tiqad, din, iman*), **тема** (1. *mövzu*; 2. *mətləb*), **цена** (1. *qiymət, dəyər*; 2. *əhəmiyyət, rol*; 3. *qədir-qiymət*), **вина** (*taqsır, günah*) və s.

e) isim (söz) düzəldici vəzifə; məs.: **баба** (1. *qadın, arvad*), **лада** (*əziz, sevgili, istəkli ər-arvad*), **мама** (*ana*), **папа**(*ata*), **дума** (*qanunverici nümayəndələr palatası*), **кума** (1. *xaç analığı, kirvə*; 2. rus xalq nağıllarında — *tülküniün ləğəbi*), **сука** (1. *qancıq*; 2. *dəniz lövbər zənciri*), **дева** (*qız, cavan qız; yetişmiş, ərən qız*), **жена** (*arvad, həyat yoldaşı, zövcə*), **сила** (*qüvvə, qüvvət, güc*) və s.

Samit + a + samit + a düzümündə ikinci yerdə duran **a** fonemini aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.: **вата, жара, фаза, фара, рана**;

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **баба, дата, дача, лапа, мама, папа, рама, раса, сама, чаша**;

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **база, лава, ласа, рана, чаша**;

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вага**;

d) isim (söz) düzəldici vəzifə; məs.: **вава, мама, папа, дума**.

[*Bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir*].

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Баба sözünün iki mə`nasına baxaq:

1) *qadın, arvad* — burada əvvəlinci **б** fonemi əsasən **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektinin, təbiət canlısının**, bə`zi hallarda isə, məsələn, **бой-баба** — *ötkəm qadın* mə`nasında **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyi** də ifadə edir; ikinci **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə**, yə`ni bir tərəfdən **ikiliyə** (*əri ilə birlikdə yaşayışa*), digər tərəfdən **çoxlığa** (*məsələn, “bütün baba-lar — qadınlar, arvadlar təbiətən eyni xasiyyətliyərlər” frazeoloji birləşməsindəki kimi*) daxil olmanın əlamətlərini göstərir; buna görə də sözdə sıra üzrə ikinci yerdə duran **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərən vəzifəni, axırdakı **a** fonemi isə arvadın, qadının bir insan olması e`tibarı ilə **nöqtə-insan** əlamətli vəzifəni ifadə edir;

2) *döyəc, korbud* — texnikada — burada söz iki dəfə **ba** hissəciyi ilə, yə`ni **baba** şəklində ifadə etməklə yaranmışdır; bu, eyni bir iş prosesinin çox dəfə baş verməsinə, təkrarlanmasına da bir işarədir. Burada **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə qüvvənin və müvafiq səsin **bərkdən** olduğuna, **a** fonemi isə döyəcin həmişə **bir nöqtəyə** vurulduğuna işarədir.

Жара (*çox isti hava, hərərətli hava; isti, hərərət*) sözündə **ж** fonemi **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki tə`sirlərin, istilik parametrlərinin** çox **yuxarı qiymətlrinə** işarə verir; əvvəlki **a** fonemi istilik prosesinin **xətt üzrə** inkişafı (*artım*) **istiqamətinin**, **p**(rusca) fonemi **erq** anlayışı üzrə baş verən **istilik** əlamətini, sonrakı **a** fonemi istinin, isti havanın **əhatəliliyi** əlamətini göstərir.

Ласа (*ləkə, ləkə zolağı*) sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** ləkənin düşmə **istiqamətinin**, **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə düşən ləkə salan material ilə bulaşmış səthin **bir yerdə birləşməyinə** işarə vurulur; axırdakı **a** fonemi isə ləkələnmiş materialın üzərində ləkənin bir **sahə**, bir **səth** kimi görünüşü əlamətini anladır. [*Ласа və лəkə sözləri səslənmələrinə görə oxşardırlar*].

Раса (*irq*) sözündə **p**(rusca) fonemi **erq** anlayışı üzrə irqə məxsus **işıqlı-lıq** (*irqin öz rəngi*) əlamətini, **a** fonemi həm irqə daxil olan bütün insanları özü ilə **əhatə** əlamətini, həm də onlara məxsus işığın (*rəngin*) ətrafa (*informatik*) verilməsi üzrə **xətti istiqamətin** əlamətini bildirir; **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşmə, birlik** yaratma əlamətini, axırdakı **a** fonemi irqin özlüyündə bir vahid birləşmə təşkil etməyinə işarə olaraq **nöqtə-vilik** vəzifəsini göstərir.

Яма = **яма** (1. *quyu*; 2. *çala, çuxur*; 3. *anbar*; *угольная яма* — *kömür anbarı* — gəmidə; 4. *zindan, zirzəmi, dustaqxana*) sözündə **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə çalanın, çuxurun **ayrılıqdakı** vəziyyətini, ətrafdan fərqləndiyini, **a** fonemlərinin əvvəlincisi onun **həcm, tutum**

əlamətini, sonradakı isə isim düzəldici əlamətə malikdir; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir yerdə olma** əlamətini, bə`zən isə **vasitə** anlayışını (*məsələn, kömürün yığılma yerini*) anladır.

Samit + o + samit + a düzümündə **o** fonemi **bir** noqtənin, **bir** əşyanın, **bir** yerin əlamətini anladır; *məs.:* **бора, вода, зола, коза, нога, сова, соха, хода, пора, кожа, пола, рота** (*bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Вода (*su*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən **uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud bir yerdə **olma** əlamətini, **o** fonemi həmin bu **bir nöqtənin**, **bir** yerin əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **mə`ruz qalma** ilə birlikdə, bu **tə`sirə dayanıqlıq** əlamətini, **dövran** anlamını, **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar (*onların sudan istifadəsi*) əlamətlərini ifadə edir; **a** fonemi **xətt üzrə** suyun axma **istiqlaməti** əlamətini (axıcılığını) anlatmaqla bərabər, **isim** (*söz*) düzəldici sifəti ilə də çıxış edir.

Нора (*ayaq*) sözündə **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə onun **nəyəsə**, harayasa **yönəlmə** əlamətini, **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin (*bir ayağın*) əlamətini, **r** fonemi həm **haqq** və **qüvvə** anlayışları üzrə ayaq üstə durmanın və yerimək üçün **qüvvənin** lazım olduğunun, həm də **qıraq** anlayışı üzrə ayaq(lar)ın (*və əllərin*) bədənin **ətraf** üzvü kimi olduğunun əlamətlərini anladır.

Пола (*1. atək; 2. kənar, qıraq*) sözündə **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya çoxluğa daxil olmanın, **ol** hissəciyi **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **səth, sahə** əlamətlərini anladır.

Пора (*1. çağ, vaxt, zaman; dövr, əyyam; mövsüm, fəsil; 2. vaxtdır! vaxt çatmışdır; 3. hava; 4. дождевую пору — yağışlı havada*) sözündə **n** fonemi **həp-liyin** xüsusi halı olan **yapıqlıq, yap-ıyıqlıq** əlamətini, yə`ni həmin bu vaxta, bu çağa aid olmanın əlamətini, **o** fonemi həmin bu **nöqtənin** (*çağın*) əlamətini, **p**(rusca) fonemi **era** anlayışı üzrə bu **vaxt-zaman** əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **nöqtə** göstərən vəzifədədir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + y + samit + a düzümündə **y(u)** fonemi iki noqtə arası məsafənin olduğunun, uzaqlığın, uzunmüddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətini anladır; *məs.:* **дуга, дума, душа, куда, кума, купна, луда, луна, му'ка, муха, сука, суша, туча, туша, чума** (*bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Дуга (*1. əymə — qoşqu ləvazimatı; 2. qövs*) sözündə **d** fonemi böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma**, həmçinin **dirəniş** əlamətlərini, **y(u)** fonemi uc nöqtələr arası **məsafənin** olduğunun əlamətini, **r(q)** fonemi **haqq-hüquq** və **qıraq** anlayışları üzrə bir mühitin qırılaraq, başqa bir mühitə keçdiyi **anın, sərhəddinin** (*qövsün*) və **qüvvə** anlayışını (*qoşquda*), **a** fonemi bu **xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir.

Куда (*haraya? hara*) sözündə **k** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin səthinin (*söhbətin, sorğunun aparıldığı yerin*) və ya onun qırılaraq başqa bir yerə, mühitə (*soruşulan yerə, mühitə*) keçmə **sərhəddinin, anının** əlamətini, **y(u)** fonemi iki nöqtə (*söhbətin, sorğunun aparıldığı yer ilə gediləcək yerin*) arası **məsafənin** olduğunun, **uzaqlığının**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*fikrən soruşulan yer üzərində*) **dayanmanın**, (*ona*) **dirənişin**, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, həm də çatılacaq səthin, sahənin (*yerin*) əlamətini göstərir.

Му'ка (*əzab, əziyyət, işgəncə, məşəqqət*) sözündə **m** fonemi **həm** anlamı üzrə ikiliyin (*əzab verici ilə əziyyət görəninin prosesdə birlikdə, eyni zamanda iştirakı, əzabvermənin mütəmadi təkrarlanması, davamlı olması*) və əzabvermənin bir **vasitə** olduğu anlayışlarını, **y(u)** fonemi iki nöqtə (*əzab verənlə əziyyət çəkənin*) arasının **uzaq** (*məsələn, məhribançılığın olmadığı*) və əzabın **uzunmüddətli** olduğunun, **k** fonemi (*işgəncəverici, əzabverici*) **qüvvə** anlayışının, **a** fonemi (*xəyali xətt üzrə*) əzabın verildiyi **istiqlamətin** əlamətlərini və əzabın bir **nöqtə-vilik** anlamını göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici vəzifəni də ifadə edir.

Samit + ы + samit + a düzümündə **ы** fonemi **icdən** çıxma **istiqlamətinin**, bə`zi hallarda da **məxsusluğun** əlamətini anladır; *məs.:* **дыра, рыба, сыта** və s.

Дыра (*dəlik, deşik*) sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz** etmənin və **qalmanın**, **ы(1)** fonemi içdən (*məsələn, deşiyin açıldığı yerin həcmnin oradan*) çıxma **istişamətinin**, **р(р)** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** (*deşiyin yerinin*) və **erq** anlayışı üzrə deşici **qüvvənin**, tə'sirin baş verməsi əlamətlərini göstərir; **а** fonemi həm deşiyin **səthinin**, həm **həcmnin**, həm də **xətt üzrə** (*xəyali uzunluq boyu*) **istişamətinin** əlamətlərini anladır.

Рыба (*balıq*) sözündə **р(р)** fonemi **erq** anlayışı üzrə balığın tutulub sudan çıxarılması üçün müəyyən **qüvvə**, əmək sərf edilməsi lüzumunun, onu yeməklə bədənə **enerji** hasil etmənin və **ər** anlayışı üzrə onun **heyvan** olduğunun əlamətini, **ы(1)** fonemi **içdən** (*sudan*) **çix(ar)-ma** istişamətinin, **б(б)** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **canlısının** və **həb** anlayışı üzrə balığı əldə etməyin, suda tutmağın əlamətlərini göstərir; **а** fonemi **xətt üzrə** bu tutulma **istişamətinin** əlamətini anladır və bir **nöqtə**-balıq olmaq etibarilə **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Сыта (*bal şərbəti*) sözündə **с(с)** fonemi "**s-ç (с-ч)** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələrin, **ы(1)** fonemi içdəki **məxsusluğun** (*məsələn, içdikdə şirinliyin duyulmasının*), **т** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı əşya** və hadisələrin izahı əlamətlərini göstərir; **а** fonemi həm **tutumunu** anladır, həm də **isim** düzəldici vəzifədədir.

Samit + e + samit + a düzümündə **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisələrdən bu saithdən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf **istişamət** əlamətini anladır; *məs.:* **вена, вера, вежа, дева, дека, еда = yeda** (*yemək*), **жена, межа, мера, мета, пена, рева, река, тема, цена, чека** və s. (*bu sözlərin lüğəvi mə'naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Вена (*vena* — qanı orqanlardan ürəyə gətirən damar) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*qan dövranında*) qanın **bir nöqtəyə** (*ürəyə*) **yaxınlaşma** əlamətini, **e** fonemi həmin bu **istişamət** əlamətini, **н** fonemi bu **nöqtənin** (*ürəyin*) və **ünvan** anlayışı üzrə qanın ürəyə **yönəlməsi** hadisəsinin əlamətini göstərir; **а** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir, həm də qanın damardan ürəyə daxil olma **istişamətini** və **nöqtəsini** (*yerini*) göstərir.

Вера (*1. inam, inanma; 2. e'tibar; 3. məzhəb, e'tiqad, din, iman*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*fikrən; səcdə, ibadət etməklə; İlahiyyət üzrə uyğun ədəbiyyatları oxumaq və ya yazmaq və s. yollarla*) Böyük Yaradana, Tanrıya, Həqq-Təalaya **yaxınlaşma** və ya artıq inama çatmış, inamlı **olmağın** əlamətini, **e** fonemi bunun **istişamətinin** əlamətini, **р** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **zəkanın, ağıl-dərrakənin**, e'tiqadın əlamətini göstərir; **а** fonemi birbaşa e'tiqadda **olmanın**, ümumən İlahiyyətin bir **Elm** olmağının (*İlahiyyət Elmini mənimləmədən e'tiqad boş-boşuna, səmərəsizdir – dinlər bu Elm əsasında təkmilləşməli, vahid bir mövqeyə və birliyə gəlməlidir*) əlamətini göstərir və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Дева (*qız, cavan qız; yetişmiş, ərən qız*) sözündə **д** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisənin, həm də **dövran** anlayışı üzrə istilik-**vaxta** görə hadisənin izahı əlamətini göstərir; **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə** (*ərənliyə*) **yaxınlaşmanın** və ya **onda olmanın** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə bu **mühitin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi bu mühitə, hala yaxınlaşma **istişamətinin**, **а** fonemi bu mühitə, bu hala artıq **daxil olmanın** və bu mühitdə (*nöqtədə*) **olma** əlamətlərini göstərir; bundan əlavə **а** fonemi **isim** (söz) düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Жена (*arvad, həyat yoldaşı, zövcə*) sözündə **ж** fonemi **canlının** (*arvadın*) **böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və **ona can atan** vəziyyətinin **izahı** əlamətini, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə, nəsnəyə **yönəlmə**, ona (*evlilik həyatına*) daxil olma və ya ondan (*boşandıqda*) çıxma əlamətini, həm **insan** anlayışı üzrə arvadın **özünün** və dünyaya uşaq gətirmə qabiliyyətinin, xüsusiyyətinin əlamətini nəzərdə tutur; **а** fonemi **bilgi** əlaməti əvəzi olaraq bu qabiliyyəti anladır və (arvadın özünün bir insan olması ilə) **nöqtə-insan** əlamətini göstərərək, **isim** (söz) düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Мера (*1. ölçü, əndazə; 2. tədbir; 3. hədd, hüdud, dərəcə*) sözündə **м** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışlarını və **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arası **uyğunluq** və **oxşarlıq**

əlamətini göstərir; **p** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **yer** anlayışını, ya **erq** anlayışı üzrə mexaniki **qüvvə**, **istilik**, **işıq**, **səs** və **enerinin** digər növləri **ilə əlaqədar** əlamətləri, ya **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti anlada bilir; **e** fonemi **m** foneminin ifadə etdiyi əlamətlərin **p** foneminin ifadə etdiyi əlamətlərə tərəf yönəlməsi **istiqlamətinin** və bunlara tabe olması əlamətini göstərir; **a** fonemi ölçünün bir vahid kimi olmağını göstərən **nöqtə** vəzifəsini və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Тема (1. *mövzu*; 2. *mətləb*) sözündə **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini və onun **nəticəsi** halını, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arası **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır; **e** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını **həm** anlayışına **tərəf yönəldərək**, ona tabe elətdirir; **a** fonemi isə **elm**, **bilik**, **anlatma**, **anlama** və b. k. əlamətlərini və bir mövzunun təklyinə işarə olaraq **nöqtə** (*nöqtə-mövzu*) əlamətini göstərir və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Цена (1. *qiymət, dəyər*; 2. *əhəmiyyət, rol*; 3. *qədir-qiymət*) sözündə **ц** fonemi sanki azərbaycanca **c** foneminin əvəzində çıxış edərək (*demək olar ki, əksər sözlərdə bu belədir*), **coşğun** anlayışı üzrə **qüvvələr** və **haqq-lar nümayişini**, **potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətlərini əks etdirir; **н** fonemi **nəsnə** anlayışını, yə'ni mə'mulatin, əmtəənin və ya **anlaq** anlayışı üzrə bu barədə **elmi biliklərin** anlamları kimi əlamətləri göstərir; **e** fonemi **ц** fonemi əlamətlərini **н** fonemi əlamətlərinə tərəf yönəldir; **a** fonemi **bilgi**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + и + samit + a düzümündə **и** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini anladır; *məs.*: виза, вина, вира, кипа, пила, пища, сила, тина və s. (*bu sözlərin lüğəvi mə'naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Вина (*taqsır, günah*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir **nöqtədən**, bir yerdən, bir anlaqdan (*günahdan*) **uzaqlaşma**, digər bir **nöqtəyə yanaşma** və yaxud bir **nöqtədə** (*günah etmədə*) olma əlamətini, **и** fonemi **ic-də** (*kiminsə öz daxilində*) olma halını və ya **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; **н** fonemi **anlaq** və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlağa (*günahkar olduğunu bilməyə, duymağa*) **yönəlmə** əlamətlərini, **a** fonemi **isim** (söz) düzəldici vəzifəni və onun **nöqtə-viliyini** (*nöqtə-günah*) ifa edir.

Кипа (1. *top; кипа бумаг — bir top kağız*; 2. *topa*; 3. *tay*; 4. *yığın, qucaq*) sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **и** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru yığılma **istiqlamətinin** əlamətini, **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi **həcm** əlamətini göstərir.

Пища (*yemək, yeyəcəк, yeyinti, qida, yem*) sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə çoxluğa daxil olma və "**həp = hap**" eləmək = **yemək** anlamlı əlamətləri, **и** fonemi **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; **ш** = **ш** x **ш** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **ш** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili** (ic) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin (*yeməyin*) hiss olunma **şiddətliliyi** (müxtəlif, dadlı) əlamətini, digər **ш** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə icə daxil olaraq, icdə (*daxildə*) hadisələr **çoxluğu** yaratmaq əlamətini göstərirlər; **a** fonemi qidanın **həcmə** malikliyi əlamətini və isim düzəldici vəzifəni ifa edir.

Сила (1. *qüvvə, qüvvət, güc*; 2. *zor*; 3. *iqtidar, qüdrət*; 4. *tə'sir, mə'na, mahiyyət*) sözündə **с** fonemi (**з, з, к** fonemlərinin əlamət göstəriciləri ilə müqayisədə) **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici **qüvvə tə'siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **и** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **л** fonemi qüvvənin orada mövcud **ol-ma** və tə'sir **elə-mə** faktlı əlamətləri göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** qüvvənin tə'sir **istiqlaməti** əlamətini anladır və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni yerinə yetirir.

Samit + sait + samit + o sxemində **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin, **bir** əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır və bütöv sözün mə'nasını da buna tabe elətdirir.

Samit + a + samit + o düzümü; *məs.*: мало (*az, azacıq; azdır*), надо (1. *lazımdır, gərəkdir*; 2. *надо мною — üzərimdə, başımın üstündə*), сабо (*taxta başmaq*), сало (1. *piy, yağ, iç yağ*; 2. *kurдючное сало — quyruq yağı*; 3. *buz pərdəsi, buz*

parçası; məhəllə – topaldıqaç oyununda), **пало** (xış), **рано** (1. tez, tezdən; erkən, erkəndən; **рано утром** – səhər tezdən; 2. ... əvvəldə (başında); **рано осенью** – payızın əvvəldə; 3. çox tez, lap uşaqlıqdan və ya cavanlıqdan; 4. vaxtından əvvəl, vaxtsiz, çox tez), **яко** (bağlayıcı. necə, nə cür, nə; çünki, ona görə ki,) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Мало sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə birləşmək, **eyni bir nöqtədə**, eyni bir yerdə mövcud olmaq əlamətini, **а** fonemi **bir nöqtənin** və bu nöqtəyə (*azalmağa*) doğru **xətti istiqamətin** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının, **о** fonemi yenə **bir nöqtənin** əlamətlərini anladır; beləliklə, **а** və **о** fonemlərinin rolu bu sözdə daha çox həlledicidir.

Надо sözündə **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmə** əlamətini, **а** fonemi **xətt üzrə** (II halda aşağıdan yuxarıya doğru) **istiqamətin** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin**, bir fikrin üzərində **dayanmanın** əlamətini, **о** fonemi **bir nöqtənin** (məsələn, çıxış yolunun tapılmasında yeganəliyini) əlamətini anladır.

Рано sözündə **р** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (uyğun vaxt üzərinə) **yönəlmənin**, **о** fonemi **bir nöqtənin** (təkl o vaxtın – tezdənin) əlamətini anladır.

Samit + о + samit + о düzümündə ikinci yerdə duran **о** fonemi də bir nöqtənin bir yerin əlamətini anladır; məs.: **кого** (kimi; **от кого** – kimdən), **лото** (loto), **соло** (solo – tək-tək adamların ifa etdiyi musiqi əsəri və ya rəqs), **того** (1. zad, şey – danışarkən ilişdikdə, söz tapmadıqda söhbət arası boşluğu doldurmaqdan ötrü deyilən söz; 2. **о söz** ... – “başı xarabdır”, “keflidir”, “elə şey deyil” mə'nalarının əvəzində qısaca deyilən söz), **пало** (xış), **фото** (foto) və s.

Кого və **того** sözlərində **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar** (insan, heyvan) əlamətini, **г** fonemi **haqq** anlayışını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** əlamətini, **о** fonemi isə **tək nöqtə** əlamətini göstərir.

Samit + y + samit + о düzümündə **y** fonemi iki nöqtə, iki hadisə arası məsafənin, vaxtın və cövlanlığın əlamətlərini anladır; məs.: **дуло** (ağız – topda, tütəngdə), **руно** (I. qoyun yunu; II. balıq sürüsü, balıq karvanı), **сухо** (I. soyuq; **его встретили очень сухо** – onu çox soyuq qarşıladılar; 2. qurudur, quruyubdur; **на улице сухо** – küçə qurudur; **в горло сухо** – boğazım quruyubdur), **тыго** (bərk, tarım, möhkəm; sıx, kip, ağzınacan, tığlanmış; çətindir; **с деньгами у него тыго** – pul cəhətdən onun vəziyyəti ağırdır), **чудо** (I. mö`cüzə; 2. xarıq; 3. əcaib) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Дуло (ağız – topda, tütəngdə) sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və **dayanıqlıq** əlamətlərini, **y** fonemi lülənin uzununa və ya güllənin oxboyu hərəkət uçuşu **istiqamətinin** əlamətini, **л** fonemi bunun **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətlərini, **о** fonemi silah lüləsi ağzının (*dairəvi dəşik hissəsinin*) **bir nöqtə, bir yer** kimi olduğunu anladır.

Сухо sözünün iki mə'nasına baxaq:

1) *qurudur* – burada **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə iki maddənin bir yerdə olmasının, “**s-ç** əvəzəlməsi” anlayışı üzrə bu maddələrin bir yerdə, **iç-iç-ə** olmağını və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə bu maddələr arasında nisbətən **az daxili qüvvə** tə'sirli əlaqə olduğunun və **xarici qüvvənin**, məsələn, istilik **tə'siri** ilə **iç-dən** ayrılma prosesi altında olduğunu anladır; sözün **су** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **su** sözünün əlamətlərinə fiziki baxımdan çox oxşardır və uyğun əlamətlərə malikdir (*su axır, su buxarlanır*); **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin, maddələrin **axıb** (*suyun buxarlanıb*) getməyinin əlamətini anladır; **о** fonemi quru, qurumuş əşyanın, cismin (*məsələn, taxtanın*) və hadisənin özünün **təklilinə** işarə vurur;

2) *soyuq qarşılamaq* – burada **с** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini, **x** fonemi **xarab** anlayışı üzrə qarşılayanın psixoloji əhval-ruhiyyəsinin **xarablaşma, xarab** olması əlamətini anladır; **y** fonemi düşüncənin psixoloji əhval-ruhiyyəyə tərəf **istiqamətlənməsi**, xarablaşması əlamətini göstərir; **о** fonemi yalnız soyuq qarşılanma hadisəsinin özünə və soyuq qarşılanmanın hadisələrdə **tək** vəziyyətdə qaldığına işarədir.

Чудо (1. mö`cüzə; 2. xarıqə; 3. əcaib) sözündə **ч** fonemi hadisənin **iç** (daxili; o vaxta qədər görünməyən, anlanılmayan, namə`lum) anlamlı əlaməti, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** və ya **qalma** əlamətini anladır; **y** fonemi adi, gündəlik hadisələrlə mö`cüzəli hadisələr arasında bir **uzaqlığın** olduğunun və insanların mö`cüzəli hadisələri düşünməsi, anlaması üçün müəyyən bir **müddətin** lazım olduğunu da anladır; **o** fonemi bu cür hadisənin **təklilinə** işarədir.

Samit + ы + samit + o düzümündə **ı** fonemi içdən çıxma **istiqlamətinin** əlamətini anladır; məs.: **было** (1. azərbaycanca sözlərin axırında *-dı, -di, -mişdi, -mişdi* şəkilçiləri ilə verilir: **ему было предложено** – ona təklif edilmişdi; 2. keçmiş zaman fe`llərinin yanında bir işin başladığını, lakin bitmədiyini, yaxud baş tutmadığını bildirir: **он начал было есть, но его вызвали** – yeməyə yenicə başlamışdı ki, onu çağırtdılar), **лико** (1. ağac liği, alt qabıq, lif; 2. liğdan qayrılmış bağ, liğdan hörülmüş ip), **мыло** (sabun) və s.

Было sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **qət`i-liyin** (baş verməyin, olmuşun) əlamətini, **ы** fonemi bu qət`iliyin (baş vermənin) artıq **içdən** çıxdığının, hadisənin (danışılanın, deyilənin) qət`i, ürəkdən olduğunun, lakin **iç**-dən çıxdığından, bir qədər pozulduğunun əlamətini, **л** fonemi hadisənin **ol-ma** faktını, **o** fonemi hadisənin nə vaxtsa, **bir dəfə** baş verdiyini anladır.

Лыко sözündə **л** fonemi lifin **ol-ma** və ya onu **elə-mə** (ayırma) faktını, **ы** fonemi lifin **iç**-dən (ağac qabığı içindən) çıxma (ayırma) **istiqlamətinin** əlamətini, **к** fonemi bu lifin həm bir **haqq** olduğu anlayışını, həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılardan** (ağacdən) alınan **məhsulların** (haqqın) əlamətini göstərir, həm də bu işin **qüvvə** ilə başa çatmağına, hasil olmağına işarə verir; **o** fonemi hadisənin bir nöqtəyə tərəf, yə`ni dartış **istiqlamətinə** tərəf baş verməsinə və lifin **təklilinə** işarədir.

Мыло sözündə **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışlarını, **ы** fonemi **içdən** (məsələn, sabunndan köpüyün, paltardan çirkin) **çıxma** əlamətini, **л** fonemi yuyulub çıxarılan çirkin paltarda **ol-ması** və ondan **elə-nməsi** (çıxarılması) faktını, **o** fonemi **bir nöqtənin**, yə`ni çirkin (olanın) qırağa çıxıb, artıq **qıraqda** olmasını anladır. Deməli, söz hərfən “*ola-nın (çirkin) qırağa elə-nmə (çıxarma, yuma) vasitəsi*” mə`nasındadır.

Samit + e + samit + o düzümündə **e** fonemi əvvəldəki samitin ifa etdiyi hadisəni sonrakı samitə tərəf **istiqlamətləndirərək**, onun ifa etdiyi əsas hadisəyə tab`e elətdirir; məs.: **вето** (göz qapağı), **вето** (veto: 1. qanunverən orqanların qərarını dayandırmaq və ya ləğv etmək hüququ; 2. Qadağan, qadağan etmə), **дело** (iş), **его** (1. onun; **это его книга** – bu, onun kitabıdır; 2. onu; **его приняли в университет** – onu univesitetə qə`bul etdilər), **зело** (çox, olduqca, dedikcə), **зеро** (sifir xal, sifir), **небо** (göy, səma), **перо** (1. lələk, tük – quşlarda; 2. qələm, qələmucluğu), **село** (kənd, iri kənd), **сено** (ot, quru ot) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вето (göz qapağı) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir** (gözün qapalı vəziyyətindəki) **nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** (qapanışa doğru hərəkət) və yaxud **bir nöqtədə** (qapalı vəziyyətdə) **olma** əlamətini ifa edir; **к** fonemi qapağın öz **haqqı-hüququ** anlayışını, **e** fonemi **в** fonemindəki hal-hərəkəti haqq-hüquqa tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona **tabe etdirir**, **o** fonemi bunların **bir nöqtədə** (göz – **nöqtə**) baş verməsini anladır.

Дело (iş) sözündə **д** fonemi **ed-ir** anlayışlı hadisəni izah edir; **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini göstərir; sözün **ел** hissəciyi işi **elə-mə** halını, **o** fonemi bu işin bütövlükdə **təklilinə**, tamlığını anladır.

Зело (çox, olduqca, dedikcə) sözündə **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **tə`sirin** artaraq **çox** (orta) qiymətlərə **çatmasının** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının, **e** fonemi bu çoxun **ol-maya** tərəf **istiqlamətinin** əlamətini, **o** fonemi bu çox olmanın özünün bütövlükdə **bir** tamlıq təşkil etdiyini anladır.

Село (kənd, iri kənd) sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir; **e** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini

bu **ol-maya** tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona **ta`be** etdirir; **o** fonemi kəndin bir yerdə olduğunu və özü-özündə tam **bir vahid** təşkil etdiyini anlatdırır.

Samit + и + samit + o düzümündə **и** fonemi **іç**-də və ya **іçə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **вино** (*çaxır, şarab*), **диво** (1. *heyrtləli şey, təəccüblü şey, əcaib*; 2. *təəccüblüdür, qəribədir*; **диво, что он остался жив** – *qəribədir ki, o, sağ qalmışdır*), **дик** (1. *vəhşicəsinə*; 2. *heyrtlə, təəccüblə*; 3. *çəkinə-çəkinə, hürkə-hürkə*), **живо** (1. *çox aydın*; **я живо помню события** – *hadisələr çox aydın yadımdadır*; 2. *çox, olduqca, son dərəcə*; 3. *həyəcanla, ruh yüksəkliyi ilə, vəcdlə*; 4. *tez, cəld, tələsik*), **жито** (*taxıl*), **либо** (*ya, və ya, yaxud, ya ki, ya da*), **лицо** (1. *üz, sifət, bəniz*; 2. *qabaq tərəf, üz tərəf*; 3. *sima*; 4. *şəxs, adam, nəfər, şəxsiyyət*; 5. *qram. şəxs*), **мил** (*çox mehriban, çox xoş, çox yaxşı, xoş sifətlə, mehribanlıqla*), **сито** (*ələk, xəlbir*), **тихо** (*sakit, səssiz*), **шило** (*biz*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırıq.

Вино (*çaxır, şarab*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə (*məsələn, üzüm suyunun qıcırması prosesi və ya çaxırın içilməsi hallarında*) bir **nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **onda olma**, **и** fonemi bu yaxınlaşmanın **іçə** doğru **istiqlamətdə** və ya **іçdə** olduğu əlamətini, **н** fonemi həm **nəsnə** anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlmənin** əlamətini, **о** fonemi çaxırın içki kimi olaraq öz-özünə **bir vahid** təşkil etdiyini anladır. Demək, **vin** sözü təxmini olaraq “qıcırmadan alınan **іçki**” mə`nasındadır.

Дик (1. *vəhşicəsinə*; 2. *heyrtlə, təəccüblə*; 3. *çəkinə-çəkinə, hürkə-hürkə*) sözündə **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə canlılarla əlaqədar hadisələri ifadə edərək, böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma** əlamətlərini anladır; **и** fonemi **іç**-ə doğru **istiqlamətin** və ya **іç**-də əlamətini göstərir; **к** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq, ya **haqq**, ya da **qüvvə** anlayışını və **qırağ** anlayışı üzrə **bir mühitin** (*məsələn, mədəni mühitin*) qırılaraq, **başqa bir** (*vəhşi*) **mühitə** keçdiyi **sərhəddin** əlamətini göstərir; **о** fonemi bu keyfiyyətin özü-özünə, öz dairəsində **bir** tamlıq təşkil etdiyinə işarədir.

Сито (*ələk, xəlbir*) sözündə **с** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə ələyin, xəlbirin təşkil olunduğu tük və ya millərin bir-birinə **birləşərək**, **bir yerdə** olması əlamətini və həm də **zəif tə`sir** anlayışı üzrə ələnti işində **az, kiçik daxili** və **xarici qüvvə tə`sirinin** əlamətini anladır; **и** fonemi bu qüvvənin **іç** tərəfə (*deşiklərə və deşiklərdən sonra ələnti yerinə*) baş verməsi **istiqlamətinin** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə ələnti materialının ələyə, xəlbirə **yüngül, təzyiqsiz toxunması** ilə yaranan **tə`siri** və bunun **nəticəsi** olaraq deşiklərdən keçməsinin əlamətini anladır; **о** fonemi hadisələrin və ya əşyanın (*ələyin, xəlbirin*) özü-özlüyündə **bir tam, vahid** kimi olduğundan xəbər verir. Bundan başqa sözün **си** hissəciyi “**іçə tə`sir**”, **то** hissəciyi isə materialın “**ya qırağa çıxması, ya da ələkdə, xəlbirdə qalması**” (“**мо это, мо дрыго**” *söz birləşməsindəki kimi*) anlamlarından xəbər verir.

Samit + сит + samit + y sxemində **у** fonemi qıraqda, uzaqda olan hansısa bir əşyaya, hadisəyə tərəf **istiqlamətin** alınmağını, iki hadisə arası **məsafənin** olduğunun əlamətini göstərir; bə`zi hallarda **məxsusluğun** əlaməti vəzifəsini ifadə edir; *məs.:* **фуфу** (*на фуфу*: 1. *başdansovma, birtəhər, atüstü*; 2. *hiyləbazlıqla, kələkbazlıqla, başını tovlayaraq, aldadaraq, biclik işlədərək*), **негу** (*yoxdur, yox*), **ему** (1. *ona*; 2. *onun*; **ему сорок лет** – *onun qırx yaşı var*), **ею** (1. *onun tərəfindən*; **это задание выполнено ею** – *bu tapşırığı o yerinə yetirmişdir*; 2. *ondan*; **учитель доволен ею** – *müəllim ondan razıdır*), **полу...** (mürəkkəb sözlərin “yarım”, “yarı” mə`nasını ifadə edən birinci hissəsi, *məs.:* **полуграмотный** – *yarımsavadlı, полумесячный* – *yarımaylıq*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırıq.

Фуфу sözü iki (**фу-фу**) hissəciyin təkrarından yaranmışdır. **Фу** hissəciyi qırağa füləməyin, yə`ni **ф** foneminin əlamətinə uyğun “boş-boşuna olaraq” anlamını bildirir.

Ему = **йему** sözündə **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə danışanla (“**ему**” sözünü *deyənlə*) haqqında danışılanın **ayrı-ayrı** adamlar olduğunu anladır; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyə** daxil olma (*ona nəsə çatacaq və bu şey onunla birlikdə olacaq*) əlamətini göstərir; **е** fonemi

qıraqdakı adamı **həm**-liyə (*danışığıdakı fikirlərin dairəsinə*), əhatəyə daxil etmənin və ona tərəf **istiqlamət**in əlamətlərini göstərir; **y** fonemi isə qıraqdakı – uzaqdakı adama nəyinsə **yönləmə** **istiqlamət**inin əlamətini anladır.

Samit + a + samit + e düzümü; *məs.: даже (həttə, belə; ... da, ... də; пришили все, даже старуку – hamı, həttə qocalar da gəlmişlər; тут даже сам врач бессилен – burada həkimin özü də acizdir, чаще (tez-tez, daha tez) və s.*

Даже sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, mühüm bir fikir üzərində **dayanışa** işarə verir; **a** fonemi **əhatəliliyin** və **xətt üzrə istiqamət**in əlamətlərini, **ж** fonemi **qıjlıt**ı anlayışı üzrə danışığıdakı fikir tə'sirinin çox yuxarı qiymətə qalxması əlamətini izah edir; **e** fonemi danışanın, natiqin bu sözdən sonrakı fikrinə diqqət yetirilməsi üçün **istiqlamət** göstəricisi vəzifəsini yerinə yetirir.

Чаще sözündə **ч** fonemi **iç** anlayışını, **a** fonemi bu **içdən çıxma istiqamət**inin və **əhatəliliyin** əlamətlərini göstərir; **ш** fonemi **ш = ш x ш** ifadəsindədir; burada hər iki **ш** fonemi hadisələr daxilində birləşmənin, birləşmələrin olduğunun və bunların bu hadisələr **içindəki şiddətliyin** əlamətlərini bildirdiyindən, **ш** fonemi bu **şiddətliyin** lap yuxarı qiymətlərə çatmasının anlamını bildirir; **e** fonemi deyiləcək fikrə tərəf diqqəti yönəltmə **istiqlamət**inin əlamətini göstərir.

Samit + o + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin, bir məqamın** əlamətini bildirir; *məs.: rope (1. dərd, qəm, qüssə, kədər, dağ, acı, niskil; 2. fəlakət, bəla, müsibət, bədbəxtlik), лoже (1. yataq; 2. qundaq – tüfəngdə), море (dəniz), поле (1. tarla, zəmi, əkin yeri; 2. düz, düzən(lik), düzəngah, çöl, səhra; 3. sahə, meydan; 4. əsas rəng, fon, yer), тоже (da, də, dəxi, həmçinin), колье (boyunbağı).*

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Рope sözündə **р** fonemi **haqq** (*bütünü mə`nalarda*) (*və bə`zən Haqq-Taala*), yaxud **qüvvə** (*2-ci mə`nalarda*) anlayışlarını, **o** fonemi **bir nöqtənin, bir məqamın** əlamətini anladır; **p** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə müxtəlif növ **enerji tə'sirlərinin**, həm də **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, ağıl-dərrakə ilə bağlı əlamətləri göstərir; **e** fonemi həm başına gələn adamın bu müsibətli halların qırağa rədd olması istəyini anladır, həm də cümlənin, fikrin məbədində bu fəlakətin nədən ibarət olmasını aydınlaşdıran **istiqlamət**in əlamətini göstərir; məsələn, “Tope от yma” – “Ağıldan bəla” (əsr).

Mope sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, bir yerdə** olmaq əlamətini, **o** fonemi bir yeri (*dənizin bütövlükdə sahəsini*), **p** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyaların (*suyun və ondakı bütün varlıqların*) **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm də **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** müxtəlif növləri (*su və onda həll olunmuş və həll olunmamış maddələr, canlı aləm, dəniz dalğaları və s.*) hallarının əlamətlərini göstərir. [*Məhz bu keyfiyyətlərə görə müxtəlif dillərdə or, ar, ur və b. k. söz hissəcikləri və ya müstəqil işlənən sözlər, həm də su mə`nasını da öz daxilində əhatə edə, göstərə bilir; məs.: Aral, Ural, Amur, Araz, Rena və s.*].

Поле sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə həpliyyə – **çoxluğa** və **eyniliyə** daxil olma və **yapıq** anlayışı üzrə **səthin, sahənin** düzə, düzəngaha aid olduğu əlamətlərini göstərir; sözün **ол** hissəciyi **ol-ma** faktının əlamətinə, **e** fonemi isə müşahidəçinin baxışının qıraq tərəfə, “göz işlədikcə sahənin, səthin uzaqlaşmasını” görməyinə bir işarədir.

Samit + y + samit + e düzümündə **y** fonemi iki nöqtə hadisə arası **məsafənin, uzaqlığın, uzunmüddətliyin** olduğunun və ya **cövlanlığın** əlamətini göstərir; *məs.: ryше (daha sıx, daha qəliz, daha qatı), cyше (1. daha quru; 2. daha soyuq – qarşılamaq), тyже (1. daha bərk, daha tarım; 2. daha ağır, daha çətin), тyне (boş yerə, əbəs, nahaq yerə, havayı) və s.*

Рyше sözündə **р** fonemi **haqq** (*məsələn, maddə*) anlayışını göstərir; **y** fonemi özünün göstərdiyi **cövlanlıq** əlamətinə görə həcm bütövlükdə əhatə olunmasının, nəzərdə tutulmasının anlamını əks etdirir; **ш** fonemi **iç hadisənin daha da şiddətliyi** (*bax: чаще sözünə*) əlamətini, **e** fonemi sözün **ryш** hissəciyindəki hadisələrin uzandıqca, fikrin daha da genə getmə **istiqlamət**inin, yə`ni daha da sıxlığın artdığının əlamətini anladır.

Тыже sözündə **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə`sirin**, **у** fonemi **iki əşya arası məsafənin** əlamətlərini göstərir; **ж** fonemi **тыро** sözündəki **г** fonemini əvəz edərək əşyalar arasında yaranan iç (*daxili*) **qüvvələrin** (*z-z fonemi*) **parametrlərinin** daha da **artmasının** (*ж-ж fonemi*) əlamətini göstərir; **е** fonemi fikrin hadisə üzrə **genə** (*qırağa*) **ol-masını**, **yə`ni** uyğun anlamın, əlamətin bir qədər də artmasını göstərir.

Samit + ı + samit + e düzümündə **ı** fonemi hadisənin **içdən, daxildən** çıxma **istiqlamətinin** əlamətini bildirir; *məs.: выше* (1. *daha yüksək, daha uca*; 2. *yuxarı, yuxarıya*).

Выше sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma** (*qalxma*) əlamətini, **ы** fonemi **daxildən**, **yə`ni** nisbətən aşağıdan yuxarıya tərəf çıxma, qalxma **istiqlamətinin** əlamətini, **ш** fonemi bu qalxışın **şiddətliliyinin**, **е** fonemi hündürlüyə daha da getmə (*qalxma*) **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Samit + e + samit + e düzümündə ikinci yerdə duran **е** fonemi hadisələrdəki **istiqlaməti** özündən sonra duran samitin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **yönəltmə** əlamətini göstərir; *məs.: вече* (1. *qədim Rusiyada şəhər əhalisinin yığınağı*; 2. *Həmin yığınağın keçirildiyi yer*), **желе** (*həlməşik, yarıməyə yemək*), **тебе** (*sənə*), **себе** (*özü üçün; öz-özünə; özünə*) və s.

Вече sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə, bir yerə yaxınlaşma** və orada **olma** əlamətini, **ч** fonemi **iç** anlayışı üzrə camaat arasında olma əlamətini, **е** fonemləri bu **iç-ə** (*bir araya, yığınağa*) gəlmə və bu **iç-dən** getmə **istiqlamətlərinin** əlamətlərini anladır.

Желе sözündə **ж** fonemi həmin tipdə olan yeməklərin qidalılıq parametrlərinin yüksək olması (*və az axıcılığının*) əlamətinə, **л** fonemi **ol-ma** və onu (*bişirməklə istehsal*) **elə-mə** faktlarının əlamətinə, **е** fonemi **elə-mədən** alınan məhsulun daha da qatılmasına əlamətinə işarədir.

Себе sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini, **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **е** fonemləri uyğun **istiqlamət** əlamətlərini göstərir.

Samit + и + samit + e düzümündə **и** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini bildirir; *məs.: жижe* (*daha duru, daha sıyıq*), **пике** (*qabarıq naxışlı parça; şığıma*), **тише** (1. *daha yavaş, daha ağır-ağır, daha asta; daha sakit*; 2. *sakit!, sakit olun!, səs salmayın!*), **филе** (1. *tor üzərində tikmə, çəki*; II. 1. *can əti*; 2. *ət parçası – sümüyü təmizlənmiş*) və s.

Пике sözündə **п** fonemi **həp**-liyin xüsusi halı olan **yarıq** anlayışı üzrə **yarış-ıqlıq, yarışma** əlamətini, **и** fonemi **iç-ə** doğru (*məsələn, nəyəsə şığıma*) **istiqlamətin** əlamətini, **к** fonemi **haqq** anlayışını, **е** fonemi onun içdən fərqləndirici **xüsusiyyətinin** əlamətini göstərir.

Тише sözündə **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini, **и** fonemi öz **iç-ində** əlamətini, **ш** fonemi “**тихо**” sözündəki **х** fonemini əvəz edərək, **axın** anlayışındakı **bir yerə yığışmaq** əlamətinin **şiddətliliyi** formasını göstərir; **е** fonemi bu halları daha da gücləndirici əlaməti ifadə edir.

Samit + sait + samit + и sxemində **и** fonemi **içə** daxil etmənin əlamətini göstərir; *məs.: пари* (*mərc, bəhs*), **ради** (... *üçün, ... xatirinə, ... naminə, ... məqsədlə, ... görə; чего ради* – *nəyə görə?, niyə görə?*), **таки** (*axır ki, yənə də, hər halda, hər necə olsa; успел-таки на поезде* – *axır ki, (hər halda) özünü qatara çatdırdı*) və s.

Пари sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*bə`zən də çoxluğa*) daxil olmanın əlamətini göstərir; sözün **ар** hissəciyi **ara** mənasını və bundan başqa **а** fonemi bəhs edənlərin mübahisələrinin bir-birinə qarşı fikrən **xətt üzrə istiqamətlərinin** əlamətini, **р** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə mərcə gələn, çəkişən **adamların** (*kişi, yaxud qadın*) əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə onların öz **enerjili-liklərinin** əlamətlərini, həm də **ruh** anlayışı üzrə mərcə gələnlərin, çəkişənlərin öz **ruh-luluğu** və öz **ağıl-dərrakələrinin** (*nümayişi*) əlamətlərini göstərir; **и** fonemi hər iki mərcə gələnlərin **bir içə**, bir məsələyə qatılmalarının əlamətini nəzərdə tutur.

Ради sözündə **р** fonemi **ruh** anlayışı üzrə məqsədlinin **ağıl-dərrakəsinin** və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyinin**, **enerji** sərf etməsinin əlamətlərini, **а** fonemi bu enerjini (*xətt üzrə*) məqsədə yönəltmə **istiqlamətinin** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə məqsədin başa gəlməsi üçün

dirənmənin, nəyinsə üzərində (*inadla*) **dayanmanın**, **и** fonemi məsələni **içə** daxil etmə (*məqsədi təşkil edənin özünə doğru*) **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə **sait + samit + samit + a** sxemi [*bu sxemdə a fonemi müxtəlif vəzifələrə malik ola bilər (bax: yux. uyğun sxemə)*]; məs.: **айва** (*heyva*), **арка** (1. *tağ*; 2. *alaqarı*), **обжа** (*xış dəstəyi, kotan dəstəyi*), **игра** (*oyun*), **изба** (*koma, daxma, kəndli evi*), **икра** (I. *kürü*; II. *baldır*), **имя** (*ad; isim*), **узда** (*yüyan*), **уйма** (*çox, hədsiz, çoxlu; hədsiz-hesabsız; уйма денег – saysız-hesabsız pul*), **урна** (*qab – müxtəlif vəzifəli işlər üçün*), **утка** (I. 1. *ördək; дикая утка – çöl ördəyi*; 2. *buynuz – ip sarımaq üçün gəminin göyörtəsindəki qurğu*; 3. *sidikdan, sidik qabı – xəstələr üçün*; II. *şayiə, yalan xəbər, uydurma; нустумь умку – şayiə buraxmaq*) və s.

Арка sözündə əvvəlinci **a** fonemi **səthin, sahənin** (“*alaqarı*” variantında) və ya **həcm-in, tutumun** (“*tağ*” variantında), **p** fonemi **yer** anlayışını, **к** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını (“*tağ*” variantında) və ya **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin, bir yerin** qırılaraq, başqa bir **mühitə, başqa bir yerə** (*məsələn, küçədən həyatə və ya əksinə*) keçdiyi **sərhədin, anın** (“*alaqarı*” variantında) əlamətini göstərir; axırdakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir.

Игра (*oyun*) sözündə **и** fonemi **iç-də** əlamətini, **г** fonemi həm **haqq**, həm də **qüvvə** anlayışlarını ifadə edirlər; **p** fonemi **ruh** anlayışı üzrə oyundakı **ağıl-dərrakə** əlamətini, **erq** anlayışı üzrə potensial **enerji** və onun **sərf** olunması əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. Deməli, hərfən söz təqribən “*daxilindəki qüvvəsini, haqqını-iradəsini (müəyyən məqsəddən ötrü) sərf etmə*” mənasındadır.

Имя = имья (*ad; isim*) sözündə **и** fonemi **iç-də olma** və ya sözün (*adın, ismin*) **iç-inə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq** yaratmaq əlamətini göstərir və özünə **birləşdiricilik** vəzifəsini ifa edir; **м** fonemi həm də **vasitə, vasitəsilə** anlamları üzrə əşya və uyğun hadisənin axtarışını təşkil etmək, öyrənmək, tanımaq, dərk etmək **vaitəsi** əlamətini də ifa edir; **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə hadisələrin bir-birinə **yaxınlaşması** üçün **enerji sərfi** əlamətini göstərir və həm də sözün **им** hissəciyi ilə **a** fonemini **birləşdirici** vəzifəni ifa edir; **a** fonemi **bir nöqtə** (*əşya, hadisə*) əlamətini göstərir və onu **anlatmaq** vəzifəsindədir; [*göstərək ki, sözün ум hissəciyi умемь fe`li mənasının özəyini təşkil edir; sözün ўа hissəciyi əşyanın, hadisənin məğzinə, varlığına doğru fikrin yönəlməsinə kömək edici kimidir*].

Уйма sözündə **y** fonemi **uzunluq** və ya **cövlanlıq** əlamətini göstərir; **й** fonemi **birləşdirici** vəzifəni ifa edir; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olmanın əlamətini anladır; **a** fonemi sözün cümlədəki yerindən asılı olaraq **nöqtə-ləri** (*nöqtə-əşyaları, nöqtə-hadisələri*), **həcm-ləri, tutum-ları**, ümumiyyətlə, **əhatəliliyi** göstərən vəzifədədir.

Утка sözünün iki mənasına ayrılıqda baxaq:

1) *ördək; дикая утка – çöl ördəyi*; burada **y** fonemi həm ördəyin uçuşundakı **uzaqlığın**, həm də qıdanı udarkən **iki nöqtə arası** (*dimdikdən mədəyə qədər*) udma **məsafəsinin** əlamətini nəzərdə tutur; **т** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qida** (*ördəyin qidalandığı həşəratlar və s.*) əlamətini, sözün **ут** hissəciyi ördəyin bu qıdanı **ud-ması** anlamını göstərir; **к** fonemi həm **xəlc olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*ördəyi*), həm də **haqq** anlayışı üzrə “*qıdanı özünə haqq etməyi*”, yəni “*qidalanmağı*” anladır; **a** fonemi ördəyin “*özü-özlüyündə tək, bir vahid canlı kimi olması*” anlamı üzrə **nöqtə** vəzifəli əlaməti anladır;

2) *şayiə, yalan xəbər, uydurma; нустумь умку – şayiə buraxmaq* – burada **y** fonemi **iki nöqtə** (*şayiəni buraxanla onu eşidən*) **arası** (*xəyali*) **məsafəlilik** olduğunun, yəni şayiə buraxanla onu eşidənlər arasında **uzaqlıq** olduğu əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən təsir** (*xəbərin öz əslinə uyğun gəlməməsi*) və onun **nəticəsi halını** və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin (*şayiənin*) kütlənin (*yalan xəbəri eşidənlər və bu xəbəri ötürənlər*) **içinə doğru, içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf yenə də **baş verməsi**, yayılması **halının izahı** əlamətini göstərir; **к** fonemi **haqq** anlayışını (*şayiənin onu buraxanla eşidənin “öz haqqı, öz malı” kimi qəbul olunduğu anlamında*) və **qıraq** anlayışı üzrə yalanların,

uydurmaların **bir mühitdən digər mühitlərə keçməsi anlarını** (*burada ayrı-ayrı adamlar və zaman-vaxt ölçüsü nəzərdə tutulur*) anladır; **a** fonemi həm şayiənin özünün bir vahid xəbər olması etibarilə **nöqtə** vəzifəsini, həm də **xətt üzrə** xəbərin yenə də ötürülməsi **istiqaqatının** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + o sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** və ya **bir hadisənin** əlamətini anladır; *məs.: одно (bir, tək), окно (pəncərə), очко (xal), умно (ağıllı, ağılla), ушко (I. qulaqcıq; II. 1. qulaq, qulaqcıq, qulp; 2. göz, dəlik, deşik – iynədə) və s.*

Окно (*pəncərə*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, pəncərənin qoyulduğu **bir yerin**, **к** fonemi **haqq** anlayışını (*burada həm insanın pəncərədən baxmağı üçün şərait, həm də işığın ondan keçərək, axıb gəlməyi “bir haqq” kimi nəzərdə tutulur*) və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin** (*məsələn, otağın, evin içərisinin*) qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, bayıra, küçəyə*) **keçid anının, sərhəddinin** əlamətini, **н** fonemi həm **nəsnə** (*pəncərə*) anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmənin** (*məsələn, pəncərənin divara keçirilməyi, işığın ondan keçməyi*) əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi pəncərənin **təkliliyinə**, özü-özlüyündə bir **vahidlik** təşkil etdiyinə işarədir.

Очко (*xal*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **ч** fonemi xalın **iç-də**, nəyinsə (*əşyanın, hadisənin*) **içərisində** (*üzərində*) olduğu anlayışını, **к** fonemi xalın bir **haqq** kimi olduğunun əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi (*hər hansı bir*) xalın **təkliliyinə, vahidliyinə** işarədir.

Sait + samit + samit + н sxemində **н** fonemi **iç-ə** doğru **istiqaqatın çoxluğunun** və **məxsusluğunun** əlamətini anladır; *məs.: идти (getmək).*

Идти sözündə əvvəlki **н** fonemi **içə** (*harayasa*) doğru **istiqaqət** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hər bir addımda ayaqların yerə, torpağa **dirənişi** əlamətini, **т** fonemi **et-mək** fe`li əlamətini, axırdakı **н** fonemi addımların **çoxluğu** və gedənə **məxsusluğu** əlamətlərini göstərir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə samit + a + sait + samit sxemi; *məs.: каин (canı, cinayətkar, qatil; zalim, vəhşi), mais (qarğıdalı), таить (gizləmək, gizli saxlamaq, gizli tutmaq, üzə-bürüzə verməmək), хаос (qarma-qarışıqlıq, hərc-mərclik), байл (çamadan, sandıq), паук (1. hörümçək; 2. qansoran, zəli – “istismarçı, tamahkar, müftəxor” mə`nasında), паут (mozalan) və s.*

Каин sözündə **к** fonemi həm **qüvvə** anlayışını, həm **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*bu mənfi keyfiyyətlərə malik olan adam*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** qüvvənin tətbiqi **istiqaqəti** əlamətini, **н** fonemi bu istiqamətin dönərək **içə** (*kiminsə bədənində*) tərəf **istiqaqət** almasını, **н** fonemi qüvvə tətbiqinin həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlməsinin** və **insan** anlayışı üzrə bu yönəlmənin **insana** qarşı olduğunun əlamətini anladır. Deməli, söz hərfən “bir nəfərin digərinə qüvvə tətbiq etməsi” mə`nasındadır.

Таить sözündə əvvəlki **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül toxunmaqla və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*tə`sirlərin və nəticələrinin*) **əşyanın** (*gizləyən adamın*) **içinə doğru** və ya **içində** (*qəlbində, beyində*) **baş verməsi halını** izah edir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **н** fonemi bu xəttin dəyişilərək **iç-ə**, daxilə (*qəlbə, beyinə*) tərəf **istiqaqət** almasının əlamətini göstərir; axırdakı **ть** fonemi **et-mək** şəkilçi-fe`l əlamətini bildirir.

Хаос sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **dinamikliyin, bir yerdə durmamağın** əlamətini, **a** fonemi **həcm, tutumun, bə`zən səthin, sahənin, düz xətt üzrə istiqamətin** və ya **əhatəliliyin** əlamətlərini anladır; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **c** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici qüvvə tə`siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərindən başqa **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bütün bu hadisələrin **bir yerdə, birlikdə**, eyni zamanda baş verdiyini göstərir.

Байл (*çamadan, sandıq*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün** əlamətini, sözün **айл** hissəciyi, sanki, **aul-un, bir yerdə olmanın** anlamını ifa edir.

Паук sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **birliyə** daxil olmanın, **a** fonemi **xəttlər üzrə istiqamətlərin**, **у** fonemi iki nöqtə (*ovla özü və tor xətlərinin*) arası xəyali **uzunluq**

anlayışlarını, **к** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlını**, həm **qüvvə** anlayışı üzrə hörümçək torunun bir-birinə bağlanması, birləşməsi əlamətlərini anladır, həm də **haqq** anlayışı üzrə hörümçəyin ovladığı həşəratları yeməsi və öz bədənindən tor materialının xaricə buraxması və torun əlamətlərini izah edir.

Паут sözündə **п**ay hissəciyi **п**ayк sözündəki uyğun fonemlərin əlamətlərinə malikdir və mozalanın sancması prosesini anladır; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*xortumla sancmasının*) **əşyanın** (*sancılan canlının*) **içinə** (*bədənə*) **tərəf baş verməsi** halını izah edir.

Samit + o + sait + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtə əlamətini göstərir; *məs.: доить* (*sağmaq*), **воин** (*əskər, döyüşçü*) və s.

Доить sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə barmaqların yelinə, əmcəyə **dirəniş** və böyük **tə'sirə mə'ruz** etmələri əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** (*sağılanlar*) və onlarla **əlaqədar əşya** (*süd*) və **hadisələri** (*sağını*) ifadə edir; **o** fonemi bu dirənişin və tə'sirin **bir nöqtəyə** (*əmcəyə*) tətbiq olunmasının, **и** fonemi **iç-ə** (*qaba*) tərəf **istiqlamətin**, **ть** fonemi isə **etmək** fe`li əlamətini bildirir.

Воин sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** (*məsələn, döyüş prosesində*) **bir nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma**, **o** fonemi bir məqsədin (*döyüşün*), **bir nöqtənin** (*əskər*) əlamətlərini anladır; **и** fonemi içə doğru **istiqlamətin** və əskərin özünə aid hadisələrə **məxsusluğunun**, **и** fonemi **insan** anlayışı üzrə əskərin özünün (*həm də onun tərəfindən zərbə alanın – öldürülənin*) əlamətlərini ifadə edir.

Samit + y + sait + samit sxemində **y** fonemi iki nöqtə arası məsafəliliyin, uzaqlığın, uzunluğun, uzunmüddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətlərini anlada bilir; *məs.: дуэль* (*1. iki nəfərin bir-birilə atışması, vuruşması; 2. yarış, mübahisə, mübarizə*), **дуэт** (*ikilikdə oxunan nəğmə və ya çalınan hava*), **вуаль** (*1. tor, duvaq; 2. örtük, pərdə*), **гуашь** (*1. tutqun sulu boya; 2. bu boya ilə çəkilən şəkil*) və s.

Дуэль sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, iki nəfərin üz-üzə **dayanmasına**, **böyük tə'sirə mə'ruz** etməsinə və **mə'ruz qalmasına** işarədir; **y** fonemi iki nəfər **arasının**, həm də **uzaqlığın** yaranması əlamətini, sözün **эль** hissəciyi bir-birinə qarşı **ol-manın** və **elə-mənin** (*məsələn, güllə atmağın*) anlamını göstərir.

Гуашь sözündə **г** fonemi **haqq** anlayışını (*yaxılan boyanın özü bir haqq kimidir*), **y** fonemi boyanın su kimi axıcılığı və yaxma və ya yaxılma **istiqlamətinin** əlamətlərini, **a** fonemi şəklin **səthinin** əlamətini göstərir; sözün **гy** hissəciyi **su** anlamını da ifadə edə bilir (*bax: su və qu sözlərinə*); **ш** fonemi **ш = с x ч** ifadəsindədir; burada **с** fonemi **işığın** (*rəngin*), **ч** fonemi bu rəngin quaşın içinə, materialına aidliyinin əlamətini göstərir; **ш** fonemi rəngin (*əks olunan işığın*) **şiddətliliyi** əlamətini anladır.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **a + samit + sait + samit** düzümündə **a** foneminin müxtəlif vəzifələri ola bilər; *məs.: агат* (*əqiq – qiymətli daş*), **авось** (*bəlkə, ola bilsin ki; на авос – təvəkkülə, bəxtəbəxt*), **адов** (*cəhənnəm -i; адова жарица – cəhənnəm istisi*), **авизо** (*bildiriş vərəqəsi – mal və ya pul göndərilməsi haqqında*), **алый** (*al, al-qırmızı*) və s.

Авось sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və **bilmənin, anlamanın**, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə yaxınlaşmanın** əlamətlərini, **o** fonemi bu **bir nöqtənin** özünün, **сь** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*içlənmə – bə`zən hasilə gəlməmə*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir.

Авизо (*bildiriş vərəqəsi – mal və ya pul göndərilməsi haqqında*) sözündə **a** fonemi **bilmənin, anlamanın**, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə yaxınlaşma** əlamətlərini, **и** fonemi onun **iç-inə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **з** fonemi **düşünülənin** və onun **təzahürünün, üzə çıxmasının** əlamətini anladır.

O + samit + sait + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini anladır; *məs.: opak* (*saxsı, saxsı qab*), **опал** (*opal – qiymətli daş*), **обоз** (*1. arabalar, araba karvanı; 2. nəqliyyat; полковый обоз – alay nəqliyyatı*), **овод** (*mozalan*), **ожог** (*1. yanma; 2. yanıq, yanıq*)

yer), **ОЗОН** (ozon qazı), **ОКОП** (səngər), **ОКОТ** (1. balalama – pişiyin, şirin, dovşanın və s. balalaması; 2. quzulama), **ОПОР** (во весь опор – çox bərk, var gücü ilə, çaparaq), **ОСО'БЬ** (особь статья – ayrıca, xüsusi, məxsus), **О'СОБЬ** (fərd – müstəqil surətdə yaşayan orqanizm), **ОСОТ** (süüd otu), **ОБУХ** (1. küt – baltada; 2. kəsərin küt tərəfi, dalı), **ОЛУХ** (sarsaq, gic, səfeh), **ОМУТ** (girdab, burulğan), **ОПУС** (musiqi əsəri), **ОРУН** (qışqırıqçı, çığırıcı, çığırğan, küyçü), **ОНЫЙ** (o; həmin, yuxarıda göstərilən), **ОПЫТ** (təcrübə, səriştə, sınaq), **ОСЫПЬ** (yığıntı, töküntü), **ОБЕД** (1. nahar, günorta yeməyi; 2. nahar vaxtı), **ОБЕТ** (əhd-peyman; and, söz vermə), **ОРЕХ** (1. qoz, fındıq; 2. qoz ağacı), **ОСЕНЬ** (payız), **ОТЕЦ** (1. ata; 2. bani, müəssis), **ОТЕЧЬ** (1. şişmək; 2. axmaq, əriyib tökülmək – şam haqqında), **ОДИН** (bir, tək; təkə; biri, birisi; bir şey), **ОЖИТЬ** (dirilmək, dirçəlmək, canlanmaq; 2. ruhlanmaq), **ОЗИМЬ** (payızlıq əkin), **ОКИСЬ** (oksid), **ОПИСЬ** (1. Siyahıya alma, siyahıya alınma; 2. siyahı) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraq.

Обоз sözündə **о** fonemlərinin hərəsi bir **nöqtənin**, **bir yerin**, **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birləşməyə** və **çoxluğa daxil olmanın**, **з** fonemi **təzahürün** (hərəkət edərək, həm bir yerdə olmanın, həm də haradasa üzə çıxmanın, zühur etmənin) əlamətini anladır. [Sözün **boz** hissəciyi loru “**boz-la-maq** = **getmək**” mə`nasını da ifadə edə bilir].

Окоп sözündə əvvəlinci **о** fonemi müəyyən **bir yerin** əlamətini anladır; sözün **коп** hissəciyi **копать** (qazmaq) sözünün kökünü təşkil edir; burada **к** fonemi **qüvvə** anlayışını və **қирақ** anlayışı üzrə **bir yerin** (səngər qırağı sahənin) **səthin**ə və bu səthin **qırılaraq, başqa bir yerin** (səngərin) **səthinə**, **mühitinə keçid anının**, **sərhəddinin** əlamətini göstərir; sözün **он** hissəciyi bir yeri **həp** (qazmaq, fəth) etmək anlayışını da ifadə edir.

О'собь sözündə **о** fonemi **bir nöqtənin** (fərdin, fərdiliyin, xüsüsiliyin), **со** hissəciyi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə birlikdə, **bir yerdə** olmanın, **бь** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət canlısının** əlamətini ifadə edir. Demək, söz hərfən “öz, xüsusi təbiəti olan canlı” mə`nasındadır.

Олух sözündə **о** fonemi **bir nöqtənin** (adamın) əlamətini, **л** fonemi həm **ol-ma** faktının, həm də **ağıl-dərrəkənin**, **bilinin** əlamətlərini göstərir; **у** fonemi bu nöqtədəki ağlın uçub **uzaqlaşmasının** və **х** foneminin ifadə etdiyi **xarab** anlayışına, **xarablıq** dərəcəsinə qədər çatmağı halının anlamını izah edir.

Омут sözündə **о** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** (girdabın, burulğanın olduğu yerin) əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə mövcud olma**, əşyalar (məsələn, çayın burulğan olan yerində su və s.) və hadisələr arasında **əlaqə** əlamətini göstərir; sözün **ут** hissəciyi (**utka** – ördək sözündəki kimi) burulğanın **ud-ma** faktı-mə`nasındadır; burada **у** fonemi iki nöqtə (burulğanın ağzı və dibinin) arası **məsafənin**, **т** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (girdabın, burulğanın) əşyanın **ičinə** doğru **baş verməsi** halını izah edir.

Орун sözündə **о** fonemi **bir nöqtənin** (adamın, səs mənbəyinin), **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə səs enerjisinin, **у** fonemi bu səsin **uzağa** verilməsi **istiqlamətinin**, **məxsüsiliyin** (i fonemi **əvəzi**) və **uzunmüddətliliyinin**, **н** fonemi **insan** (qışqıran) əlamətlərini göstərir.

Отечь sözündə **о** fonemi **bir nöqtənin** (şişənin) əlamətini, **течь** hissəciyi isə **axmaq, tökülmək** fe`li anlamını bildirir.

Опись sözündə **о** fonemi **bir yerin** (əşyanın, siyahının); **пись** hissəciyi **письмо** (məktub, yazı) sözü ilə qohumluq təşkil edir; **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil etmə və **ярма** (ucdantutma **яр-ışma**) əlamətlərini, **и** fonemi **ičə** (siyahıya) doğru **istiqlamətin** əlamətini, **сь** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **əşya** adlarını bir siyahıda **birləşdirmə** (yazma), həm də **ışıq-səs-istilik** anlayışı üzrə bunu **düşüncə-li** etmək əlamətini anladır.

У + samit + sait + samit sxemində **у** fonemi **iki nöqtə** (müşahidəçi-natiq və ya hadisələrdə iştirakçılar) arası **məsafəliliyin**, **uzaqlığın**, **uzunluğun**, **uzunmüddətliliyin** və ya **cövlanlığın** əlamətlərini göstərir; məs.: **удав** (boa – tropik ölkələrdə yaşayan çox böyük ilan), **удар** (I. I. zərbə; 2. vurma, vuruş; 3. tiqqilti, cingilti, gurultu, səs; 4. ruhi sarsıntı; II. iflic), **ужак** (adi koramal), **ужас** (I. dəhşət, hövl, qorxu, vahimə; 2. zəhm; 3. faciə), **ужать** (sıxmaq, sıxıb kiçiltmək), **указ** (I. fərman; 2. buyruq, hökm, qanun), **ушан** (palazqulaq – yarasa), **убой** (kəsmə,

kəsilmə; убой скота – heyvanların kəsilməsi), **убор** (geyim, pal-paltar, üst-baş), **увоз** (aparılma, qaçırılma), **увод** (1. aparma, aparılma; 2. qaçırma, oğurlama, oğurlanma), **угол** (1. günc, guşə; 2. tin; 3. riyaz. bucaq), **уголь** (1. kömür; 2. kömür parçası), **удой** (1. sağım; 2. sağma, sağılma), **улов** (balıq ovu – bir dəfədə tutulan balığın miqdarı), **упор** (1. söykəmə, dayama, dirəmə; söykənmə, dayanma, dirənmə; 2. dayaq, dirək, tir), **урод** (eybəcər – adam, kifir, çirkin – adam, bədheybət, adamaoxşamaz), **урок** (1. dərs; 2. ibrət, ibrət dərsi; 3. nəsihət), **уход** (1. getmə, çıxma, gediş; II. qulluq etmə, baxma; qulluq, baxım; pərvəriş), **укус** (1. dişləmə, qapma, sancma; **укус собаки** – it qapması; 2. dişlənmiş, sancılmış yer; diş yeri), **уют** (rahatlıq, səliqə, qayda), **убыль** (1. azalma, əksilmə, düşmə; **убыль воды в реке продолжается** – çayın suyu azalmaqda (düşməkdə) davam edir), **убить** (1. öldürmək; 2. boş yerə sərf etmək; 3. yaprıxdırmaq, əzmək), **увить** (1. sarımaq; 2. bürümək), **ужин** (axşam yeməyi, şam), **ушибь** (1. vurub, toxunub əzmə, zədələmə; 2. əzik, zədə) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Удар sözündə **y** fonemi **iki nöqtə** (*vuranla vurulan*) **arası məsafəliliyin** əlamətini göstərir; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə zərbə yerinə **dirənişin**, onu **böyük təsirə məruz etmənin** əlamətini göstərir; **а** fonemi həm **nöqtənin** (*vurulan yerin*), həm də bu nöqtəyə tərəf **xətt üzrə** təsir **istiqləmənin** əlamətlərini göstərir; **р** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə vurulan **adamın** və ya **yerin**, yaxud **hər** anlayışı üzrə əşyanın (*məsələn, boks torbasının*) əlamətini göstərir, həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** və ya **ruhi** (*psixoloji*) təsirlə zərbə **qüvvəsinin** və ya digər növlü **enerjinin** əlamətlərini göstərir.

Увоз sözündə **y** fonemi aparılmada iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** əlamətlərini göstərir; sözün **воз** hissəciyində **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtədən uzaqlaşma** əlamətini, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*aparılanın*), **з** fonemi aparılanın **təzahürünün** (*bilinməsinin*) əlamətini əks etdirir.

Уход (1. *getmə, çıxma, gediş*; II. *qulluq etmə, baxma; qulluq, baxım; pərvəriş*) sözündə **y** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** (*I mə'nada*), və ya **uzunmüddətliliyin** (*II mə'nada*) əlamətlərini göstərir; **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerdə durmama**, **axıb getmə** (*I mə'nada*) və ya bir yerə yığışaraq **xoş** anlamı (*II mə'nada*) yaratmaq əlamətini göstərir; **о** fonemi **bir nöqtənin** (*I. gedən adam; II. qulluq olunan, bəslənən adam*), **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə ayaqların ardıcıl olaraq yerə, torpağa (*I mə'nada*) və ya diqqətin qulluq olunana mütəmadi **dirənişi** və hadisələrin **dönməsinin** (*I mə'nada addımların təkrarlanmasının, II mə'nada sağalmağa doğru*) əlamətlərini anladır.

Убить sözündə **y** fonemi iki nöqtə (*öldürənlə öldürülən; əzənlə əzilən*) arası xəyali **məsafəliliyin** və ya öldürülən canlıdan həyatının **uzaqlaşdırılmasının**, **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlının**, və **həb** anlayışı üzrə **ikiliyin** (*öldürənlə öldürülən; əzənlə əzilən*) və **bərk** anlayışı üzrə hərəkətdəki **qətiliynin**, **и** fonemi **içə doğru** (*öldürülənin "içlənməsi", "biçilməsi" üzrə*) **istiqləmənin**, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini göstərir.

Э + **samit** + **sait** + **samit** sxemində **э** fonemi (rus. э = azərb. **e**) (*müşahidəçi-natiqdən və ya hadisələrdə iştirakçıdan*) qıraq (*haqqında bəhs olunan əşyaya, hadisəyə*) tərəfə **istiqləmə** əlamətini göstərir; məs.: **эмаль** (*mina – qatı*), **этаж** (*mərtəbə, qat*), **этак** (1. *belə, bax belə, bu cür*; **и так и этак** – *həm elə, həm belə*; 2. *təxminən, təqribən*; **километров, этак, двадцать** – *təxminən iyirmi kilometr*), **экой** (*gör nə, gör necə*; **экой (экий) шалун!** – *gör nə nadinc uşaqdır!*), **эпос** (*dastan*), **этот** (*bu*; **этом свет** – *bu dünyaya*; **при этом** – *əlavə olaraq, ... bərabər*), **эпик** (*dastannövlü əsərlər yazan müəllif*) və s.

Эмаль sözündə **э** fonemi qabı, əşyanı müşahidə edəndən (*məsələn, onu minalayan ustadan*) başlamış qabın **səthinə** tərəf **istiqləmənin** əlamətini göstərir; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə minanın **çoxluğa**, **eyniliyə** daxil olmasının (*mina qatı qabın bütün səthinə əhatə edir*), əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini, **а** fonemi qabın **səthinin**, **л** fonemi qabın **mina qatının ol-ması** və **elə-n-məsi** (*e`malı, istehsal prosesi*) faktları əlamətlərini göstərir.

Этаж sözündə ə fonemi, məsələn, evin 1-ci mərtəbəsindən başlamış yuxarı mərtəbəyə qədər baxma, sayma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən, yə'ni mərtəbələrin mövcud olduğu **tə'sirin** əlamətini, **а** fonemi **bir nöqtənin** (*uyğun mərtəbənin*) və, əlavə olaraq, **xətt üzrə** ona baxma və ya bu mərtəbəyə qalxma (*düşmə*) **istiqlamətinin** əlamətini, **ж** fonemi burada **с** foneminin əvəzində (*mərtəbələrin sayının tə'yin edilməsi, hesaba, nəzərə alınması üzrə*) **enerjililik** əlamətini göstərir.

Эпос sözündə ə fonemi müşahidəçidən, oxucudan başlamış dastana (*məsələn, mövzusuna*) tərəf maraqlanma (*xəyali*) **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə dastanın (*süjetinin, mövzusunun, onda cəryan edən hadisələrin, onun boylarının*) **bir yerə yığılma** əlamətini, **о** fonemi dastanın ayrı-ayrı hadisələrinin, boylarının bir yerə yığılmışının birlikdə **bir** olduğunun, yə'ni onun özü-özlüyündə **təklilik** təşkil etdiyinin, **с** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə birləşmənin və **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə dastanın **düşüncəlilik** (*mövzusunun maraqlılığı, insanlara yol göstəriciliyi və b. k.*) əlamətini göstərir.

Этот sözündə ə fonemi müşahidəçidən başlamış göstərilənə, haqqında bəhs olunan hadisə və ya əşyaya tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; bundan sonrakı **т** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **göstərilən, nümayiş** etdirilən əşyanın və ya hadisənin **içinə** (*özünə*) doğru baş verməsinin əlamətini izah edir; **о** fonemi haqqında danışılan, göstərilən **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, **bir** hadisənin əlamətini anladır; axırdakı **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini ifa edir.

И + samit + sait + samit sxemində **и** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **икать** (*hıçqırmaq*), **идол** (*1. büt, sənəm; 2. pərəstişgah, səcdəgah; əziz-xələf; 3. zırrama, axmaq*), **иной** (*1. özgə, başqa, qeyri; по иному пути – başqa yolla; 2. bə'zi; в ином случае – bə'zi vaxt. bə'zən*), **итог** (*1. yekun; 2. cəm, məcmu, hasil; 3. nəticə*), **иметь** (*olmaq, malik olmaq*) və s.

Икать sözündə **и** fonemi **ic, ic-dən** əlamətini, **к** fonemi hıçqırmanın daxilindəki **qüvvə** və bunun bir **haqq** (*proses*) olduğu anlayışlarını, **а** fonemi **xətt üzrə** xaricə tərəf hıçqırmaq **istiqlamətinin** əlamətini, **т** fonemi **et-mək** fe'li əlamətini göstərir; [*sözün uk və амь hissəcikləri “ic atmaq”, “daxili qüvvə ilə içi, ic haqqı xaricə atmaq” hərfi mə'nası ilə uzlaşır*].

Итог sözündə **и** fonemi **ic-də** mövcudluq və ya **ic-ə** doğru cəmləşmə, yekunlaşma **istiqlamətinin** əlamətini, **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışının, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** əşyanın (*burada hesabın*) **içində, içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini, **г** fonemi **haqq** (*haqq-hesab*) əlamətini anladır. [*Имог sözünü “bir yerə topalanmış (yekun) ic-haqq” kimi təsəvvür etsək, mə'na daha asan dərk edilər*].

Samit + sait + samit + samit sxemi; **samit + а + samit + samit** sxemində **а** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; *məs.:* **казнь** (*1. e'dam; ölüm cəzası; 2. işgəncə, əziyyət, əzab, iztirab*), **кант** (*1. qaytan*), **лавр** (*dəfnə ağacı*), **марш** (*1. 1. yürüş; 2. hərbi manevr; 3. yürüş musiqisi; 4. pilləkanın iki səki-pillə arasında olan hissəsi; II. 1. marş! – hərbi komanda; марш отсюда! – rədd ol buradan!*), **матч** (*yarış*), **пакт** (*beynəlxalq müahidə, müqavilə*), **часть** (*1. hissə, qisim; 2. bir hissə; 3. pay*), **шарж** (*1. mübaliğə, şitini çüixartma; 2. bir şeyin, yaxud şəxsin qəsdən gülincə şəkildə təsviri; bəzəmə*), **шарф** (*şərf*);

b) nöqtə(vi) əlamətli vəzifə; *məs.:* **шанс** (*şans*);

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **кант** (*2. haşiyə, köbə*), **масть** (*rəng – heyvanlarda*), **наст** (*coğr. xarlanmış qar – qarın buzlaşmış üst qatı*), **рант** (*haşiyə, kənar, köbə*);

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.:* **барка** (*böyük yelkənli gəmi*);

d) elm, bilik, anlaq, anlatmaq göstərən vəzifə; *məs.:* **басня** (*1. təmsil; 2. uydurma, yalan, nağıl, əfsanə, boş söhbət; статья (сделаться) басней – sözü ağızlarda gəzmək, dillərə düşmək*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Казнь sözündə **к** fonemi **qüvvə** anlayışını, **а** fonemi **qüvvənin xətt üzrə tətbiqi istiqamətinin**, **з** fonemi **qüvvənin insanda tətbiq olunması, qüvvənin onun üzərində təzahür** olması əlamətlərini göstərir; **н** fonemi **insan** anlayışı üzrə e`dam olunan şəxsin, **инсан** və **ünvan** anlayışı üzrə əməliyyatın ona **yönəlməsi** əlamətini anladır.

Марш sözündə **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə addımların **çoxluğunun, uyğunluğunun, əlaqəliliyinin** əlamətlərini anladır; **а** fonemi **xətt üzrə addımlama istiqamətinin**, **р** fonemi **həm yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** (*məsələn, addımların atılması üçün*) və ya **enerjinin** növlərinin (*səs, musiqi*) əlamətlərini anladır; **ш** fonemi hadisələrin əlaqəliliyi və ardıcılığının **şiddətliliyi** əlamətini göstərir.

Масть sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğunluq** əlamətini, **а** fonemi **səthin, sahənin**, **с** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışığı** (*rəng*) əlamətini, **ть** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini göstərir.

Барка (*böyük yelkənli gəmi*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə gəminin **bərkliyinin, bütövlüyünün**, **а** fonemi onun **həcmnin, tutumunun** (*böyüklüyünün*), **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə gəmi hissələrinin **bir yerə yığınının** və **erq** anlayışı üzrə onun istehsalında **iş, enerji** sərfinin və üzən zaman külək **enerjisi** (*rolunun*) əlamətlərini göstərir; **к** fonemi **haqq** anlayışının (*“gəminin böyük, bərk olması onun haqqıdır”*) dərk edilməsinə, sözün **арк** hissəciyi isə küləyin yelkənə etdiyi tə`sirin, qüvvənin anlamına işarədir.

Басня sözündə **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **canlılarını** (*təmsil variantında*) və **həb** anlayışı üzrə **çox-çox** haplamağın-goplamağın (*uydurmanın, yalanın, nağılın*) əlamətlərini, **а** fonemi **çox bilmək, çox anlatmaq** və **xətt üzrə** danışib nağılı çatdırmaq **istiqamətinin** əlamətlərini, **с** fonemi həm **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncənin** və **çox danışmağın**, həm də **“s-ç (iç) əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə danışığıdakı, nağıldakı **iç** anlamlı hadisələr, məğzlər əlamətlərini, **ня** fonemi isə **anlaq, anlatmaq** və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlatmanı dinləyicilərə **yönəltmək** əlamətlərini göstərir.

Samit + o + samit + samit sxemində **о** fonemi bir nöqtənin, bir yerin, bir əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır; *məs.:* **вождь** (*rəhbər, başçı*), **волк** (*qurd, canavar*), **ворс** (*I. xov; narın tük; 2. lığa – ipəkdə*), **горн** (*I. 1. kürə, dəmirçi ocağı; 2. tex. domna sobasının aşağı hissəsi II. şeypur, signal borusu*), **гость** (*qonaq*), **долг** (*I. vəzifə; граждaнский долг – vətəndaşlıq vəzifəsi II. borc, verəcək*), **зонт** (*I. çətir; 2. talvar*), **кость** (*I. sümüük; 2. zər – nərd oyununda*), **мозг** (*beyin*), **рост** (*boy*), **сорт** (*növ, çeşid*), **фонд** (*I. fond – pul vəsaiti; ehtiyat vəsaiti; 2. Şans, e`tibar, ad*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraraq.

Вождь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə rəhbərin idarəçiliyində üzə çıxan müxtəlif hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*lazım gələrsə*) **bir nöqtədən uzaqlaşması**, ona **yaxınlaşması**, ya da **bir nöqtədə olması** əlamətlərini, **о** fonemi bu **bir nöqtənin, bir yerin** özünün əlamətini, **ж** fonemi **qıjıltı** anlayışı üzrə ətraf **tə`sirlərin** və ya rəhbərin özünün **enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığını izah** etmək əlamətini, bə`zi hallarda isə **jajda** (*жажда*) anlayışı üzrə **insanın** (*rəhbərin*) işləri, ideyaları həyata keçirməyində, **xarakterində** müxtəlif cür **ehtirasların, qızgınlığın**, böyük **həyat eşiği ilə** ona **can atma** vəziyyətini izah edir; **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **insanın** (*başçının*) və onunla əlaqədar hadisələrin (*bə`zən də əşyaların*) əlamətini, **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, lazımı anlarda hadisələrin **dayanmasına** və başqa istiqamətə **dönməsinə səbəb** olduğu anlamları izah edə bilər.

Кость sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə bu haqqın **canlılara** aid olduğunun əlamətini və **qüvvə** anlayışı üzrə bədənin ət hissəsinin sümüük tərəfindən bir yerə yığılması ilə **qüvvə, qüvvət**, dayanıqlıq yaratmaq prosesinə sümüyün köməkədi bir vasitə olduğunun əlamətini anladır; **о** fonemi **bir** əşyanın (*tək sümüyün özünün*) əlamətini göstərir; sözün **ко** hissəciyi **bir yerə yığıcı** anlamını göstərə bilər; **с** fonemi **soy-birləşdiricilik**

anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **тб** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*bədən*) **içində** baş verməsi halını, **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini anladır.

Мозг sözündə **м** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışını və **həm** və ya **uyğun** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə**, **eyni bir yerdə**, **həyatda mövcud** olma əlamətini, **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq**, **oxşarlıq** yaratmaq əlamətlərini göstərir; **о** fonemi **bir nöqtənin** (*beynin*), **з** fonemi **з = с x с** (**z = s x s**) ifadəsinə əsasən **düşüncənin** (*idrakın, duyğuların*), siqnalların (*s fonemi əlamətləri*) beyində **təzahür** etməsinin əlamətlərini göstərir; **г** fonemi **haqqı**, yə'ni beyinə göndərilən, onun tərəfindən qə'bul edilən və buradan bədənə müxtəlif üzvlərinə göndərilən siqnalları əlamətləndirir; sözün **озг** hissəciyi bu siqnalların bir nöqtədə (*beyində*) baş verməyini anladır.

Сорт sözündə **с** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç-daxili** anlamlı hadisələr əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, bir içə, bir daxilə, **bir yerə yığma** əlamətini, **о** fonemi bu **bir** yerin əlamətini, **р** fonemi və **ор** hissəciyi bu bir **nöqtə-yeri** və **erq** anlayışı üzrə bu növü xarakterizə edən **enerjililik** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətlərini anladır.

Самит + у + самит + самит sxemində **u** fonemi iki nöqtə, iki hadisə arası məsafəliliyin, uzaqlığın, uzunluğun, uzun müddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətlərini izah edir; *məs.:* **культ** (1. *ayın, ibadət, sitayiş, dini ayinlər*; 2. *pərəstiş, sitayiş, tə'zim; служители культа – ruhanilər, din xadimləri*), **куст** (1. *kol*; 2. *qrup, birləşmə*), **пульт** (*pult*: 1. üstünə musiqi notları qoyulan qurğu; 2. tex. hərəkəti idarə etmək və enerjini yönəltmək, ölçmək üçün qurğu), **пусть** (1. *qoy*; **пусть идет** – *qoy gəlsin*; 2. *yaxşı, olsun; yaxşı, mən razıyam*), **юрт** (*torpaq, yer*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Культ sözündə **к** fonemi **Həqq-Təala** və **haqq** (*ibadət etmək insanın öz haqqı, hüququdur*) anlayışlarını, **у** fonemi insanla Ulu Tanrı arası **məsafəlilik**, **uzaqlıq** (*insanın düşüncəsi belədir*) əlamətini, **ль** fonemi Ulu Tanrının **Ululuğunun**, həmişə **Ol-mağının** və Ona, haqqa səcdə **elə-mə** fe'l-faktının əlamətlərini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini izah edir.

Пульт sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyi**, **çoxluğu** özündə birləşdirmək əlamətini anladır; **у** fonemi idarə etmə qurğusu ilə idarə olunan qurğular arası **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** və ölçü işləri və digər proseslər ilə əlaqədar olaraq **cövlanlığın** (*tsikilliyin*) əlamətini ifadə edir; **ль** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **т** fonemi **təmas-toxun-ma** anlayışı üzrə (*idarə düyməciklərinə, dəstəklərinə və s.*) **toxunmaqla** (*basmaqla, döndərməklə*) və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən (*ölçü cihazlarının göstərişləri və bunlara baxıb düyməcikləri basmaqla, döndərməklə*) **tə'sir** əlamətini göstərir.

Юрт = **йурт** sözündə **й** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf** olunması, yə'ni **həyatilik** hallarının əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin izahı əlamətini, **у** fonemi **uzunmüddətliliyin** və **cövlanlığın**, yə'ni bu torpağın, bu yerin öz içərisində **dövrələnilib** özündə əhatə olunduğunun əlamətlərini göstərir; **р** fonemi **yer** anlayışını göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın, məkanın **içində** baş verməsinin əlamətini izah edir.

Самит + ы + самит + самит sxemində **ы** fonemi hadisələrin içdən çıxaraq, qırağa üz tutması **istiqlamətinin** əlamətini anladır; *məs.:* **мысль** (1. *fikir*; 2. *təfəkkür*; 3. *Mülahizə*; 4. *niyyət, məqsəd*), **сырт** (*təpəlik, sirt*), **сыск** (*axtarış, axtarma – cinayətkarları*) və s.

Мысль sözündə **м** fonemi **vasitə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, bunların **bir yerdə** (*beyində*) və **həyatda mövcud olması** əlamətlərini, **ы** fonemi **içdən** (*beyindən*) çıxma **istiqlamətinin** əlamətini anladır; **с** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncənin**, **ль** fonemi bunun **ol-ması** və **elə-nməsi** faktları əlamətlərini göstərir.

Сыск sözündə **с** fonemi “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; sözün **ыск** hissəciyi **искать** (*axtarmaq*) sözünə çox yaxın qohumluq təşkil edir; lakin **ы** fonemi **и** fonemi əlamətindən fərqli olaraq, “(içdən çıxıb) qıraq tərəfləri” (*axtarmaq*) mənasını göstərir; sözün **ск** hissəciyindəki **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığmaq** əlamətini, **к** fonemi **haqq, qüvvə**, həm də **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **insan** anlayışını göstərir; deməli, **ск** hissəciyi “haqqı bir yerə birləşdirmək, **сыск** sözü isə “içdən (*daxildən, əldən*) çıxmış (*getmiş*) **haqqı** (*canini*) özünə qaytarmaq, *axtarmaq*” hərfi mənasındadır.

Samit + e + samit + samit sxemində **e** fonemi əvvəlinci samitin göstərdiyi hadisənin özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətinin** əlamətini anladır; məs.: **верх** (1. *üst, yuxarı hissə*; 2. *yuxarı qat, üst mərtəbə*; 3. *üstlük*; 4. *Üz – paltarda*; 5. *yüksəklik, təpə*), **ветвь** (1. *budaq, şax*; 2. *qol*; **железнодорожная ветвь** – *dəmiryol qolu*; 3. *sahə, şöbə – elmdə və s.*), **герб** (*gerb*), **жесть** (*tənəkə, ağ dəmir, nazik təbəqə dəmir*), **рельс** (*rels*), **сейф** (*seyf, yanmayan şkafl*), **червь** (*qurd, soxulcan*), **шест** (*şüvül, uzun ağac*), **шесть** (*altı*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Верх sözündə **в** fonemi hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən (aşağıdan) uzaqlaşma** (*qalxma*), digərinə (*məsələn, zirvəyə*) **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə (məsələn, aşağıda) olma** əlamətini, **e** fonemi aşağı nöqtədən yuxarıya tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə yuxarıdakı **yerin** əlamətlərini göstərir; **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla, **hadisələrdə (yuxarılarda) iştiraklıq** halının izahı əlamətini göstərir.

Жесть (*tənəkə, ağ dəmir, nazik təbəqə dəmir*) sözündə **ж** fonemi **qıjiltı** anlayışı üzrə (*məsələn, onu vərənə altında yayıb hazırlarkən və yaxud istismarında üzə çıxan*) müxtəlif fiziki **qüvvə** və **tə'sirlərin, enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığıın izahı** əlamətini, **e** fonemi **с** foneminə tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **ть** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bu cür müxtəlif fiziki **hadisələrin** (*məsələn, tənəkədən hazırlanmış sobada və ya onun borusundakı istilik tə'sirlərinin*) əşyanın **içində (vərəqə kütləsində), içinə doğru** və ya içindən çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi halının izahı əlamətini göstərir; sözün **сть** hissəciyi bir növ onun müxtəlif (*uyğun*) tə'sirlərə dayanıqlığını, sərtliyini və bu tə'sirlərin xaricə mübadiləliyini anladır.

Рельс sözündə **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, **e** fonemi **qıraqa (uzununa)** tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **ль** fonemi **ol-ma** əlamətini, **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətlərini anladılar. Beləliklə, söz relsin uzun olduğuna və dəmir yolunu salarkən relslərin bir-birinin ardınca uzunasına, uc-uca düzöldüyü anlamına işarə vurur.

Шесть (6) sözündə **ш** fonemi **ш = с x ч** ifadəsindədir; burada **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** (*rəqəmlər, ədədlər sırasında*) əlamətini, “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **ш** fonemi **с** və **ч** fonemlərinin ifadə etdikləri əlamətlərin **bir içdə şiddətliliyinin** anlamını göstərir; [*qeyd edək ki, с, ть fonemləri və сть hissəciyi жесть sözündəki əlamət və anlam kimidir; digər tərəfdən, шесть sözü rusca шествие* (1. *yerimə, getmə; təntənəli yürüş, yeriş*; 2. *nümayiş*) sözü ilə müəyyən qədər yaxınlıq təşkil edir. **Шесть** sözünü Azərbaycan dilindəki “altı” sözünün açılışı ilə (*bax: alt* sözünə) müqayisə etdikdə, göyün altı qatında və fəzada hərəkətlərin, hadisələrin şiddətli olduğu anlamı göz önünə gəlir].

Samit + и + samit + samit sxemində **и** fonemi **iç-də** və ya **içə doğru istiqamətin** əlamətini anladır; məs.: **вихрь** (1. *burulğan, burağan, qasırga*; 2. *girdab, axın*), **жизнь** (1. *həyat*; 2. *dirilik, varlıq*; 3. *ömür*; 4. *məişət*; 5. *can, adam*), **лист** (1. *yarpaq*; 2. *vərəq*; 3. *vərəqə*; 4. *təbəqə*), **риск** (1. *təhlükə, qorxu, xətər*; 2. *cür'ət, cəsarət, təvəkkül*; 3. *tic. zərər, ziyan*), **тигр** (*pələng*), **цикл** (*dövr, dövrə; cövlan; silsilə*), **чирк** (*çirt, sırtılı, çirtildadı*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Вихрь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona yaxınlaşma və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini, **и** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik olmaqla hadisələrin axın halının, bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq, ümumiyyətlə, dinamiklik** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə mexaniki, **hidravliki, pnevmatik qüvvə** və ya **enerjinin** digər növləri ilə əlaqədar əlamətləri və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini anladır.

Жизнь sözündə **ж** fonemi **jajda (жажда)** anlayışı üzrə **insan (burada ümumiyyətlə canlıların) xarakterində ehtirasların coşqunluğunun, ümumi halda canlı aləmin böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və ya **ona can atan vəziyyətinin izahı** əlamətini, **и** fonemi **içdə (məsələn, həyatda, Yer kürəsində; canlı cismində)** anlayışını, **з** fonemi həyatın bu içdə **təzahür** etməsinin, **нь** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə, nəsnəyə (canlıya) yönəlmə, ona daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətlərini, **ан-мəkan (bu məkan həm də canlıların öz cismidir)** və **ан-зaman (yaşayış müddəti)** anlayışlı əlamətləri göstərir.

Тигр sözündə **т** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, pələngin dişlərinin, pəncə və caynaqlarının*) **əşyanın (ovun) içinə (bədəninə)** doğru hərəkət, təsir **halının** əlamətini, **и** fonemi **içə doğru istiqamətin** əlamətini, **г** fonemi **qüvvə** anlayışını, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə pələngin **qüvvəsinin** və **ər** ənləyişi üzrə həm pələngin özünün və həm də öldürdüyü, yediyi ovun əlamətini göstərir.

Цикл sözündə **ц** fonemi **с** foneminin əvəzində **coşqun** anlayışı üzrə **fiziki dinamiklik, potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətlərini, **и** fonemi **iç-də** anlayışını, **к** fonemi **haqq** və ya **qüvvə** anlamını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə** və oradan ya başqa bir mühitə keçmə, ya da yenə də lap **əvvəlki mühitə qayıtma** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini anladır.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə **samit + sa-mit + a + samit** düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.:

fe`l bildirənlərdən: брать (*almaq, götürmək, qə`bul etmək; aparmaq; tutmaq, yapışmaq*), **врать** (*yalan demək, yalan danışmaq; uydurmaq; aldatmaq; boş danışmaq, cəfəng danışmaq; yanılmaq*), **драть** (*cırmaq; yırtmaq, dartmaq; parçalamaq, öldürmək; soymaq; dartmaq; qaçmaq, əkilmək*), **жрать** (*acgözlüklə yemək, aşırmaq, tıxmaq*), **мять** (*əzmək, bürükdürmək; tapdalamaq, tapdalayıb əzmək; yoğurmaq; yumşaltmaq; övkələmək, öykələmək, əzişdirmək*), **рвать** (*dartmaq, cıxartmaq, qoparmaq; dərmək, yolmaq; cırmaq, yırtmaq; kəsmək, qırmaq, üzmək – əlaqəni*), **ржать** (*kişnəmək*), **лгать** (*yalan danışmaq, yalan demək, uydurmaq; böhtan atmaq*), **сдать** (*təhvil vermək; icarəyə vermək, kirayə vermək; qaytarmaq, artığını vermək; təslim etmək; vermək və s.*), **ткать** (*toxumaq; hörmək*) və s.;

fe`l bildirməyənlərdən: брань (*I. söyüş; II. dava, müharibə, dalaş*), **вдаль** (*uzağa, uzaqlara*), **вязь** (*hörmə naxış; toxuma, hörmə; bağ; çələng, zəncirə, çiçək höriyü*), **грань** (*I. sərhəd; hüdud; hədd, dərəcə, kənar; 2. riyaz. üz tərəfi; 3. riyaz. sərhəd*), **дрань** (*çiləkən – nazik ensiz taxtalar*), **кран** (*I. 1. kran, lülək; II. kran – ağırlıq qaldıran maşın*), **спай** (*I. lehimləmə, lehimlənmə; lehimləyib birləşdirmə; yapışma; 2. lehim yeri, bitişik yeri; 3. birləşdirmə, birləşdirilmə, birləşmə*) və s.;

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **враль** (*yalançı, boşboğaz, gopçu*), **драч** (*I. rəndə; II. dərisoyan – heyvanların dərisini soyan adam*), **зять** (*I. kürəkən; 2. yeznə*), **псарь** (*itəbaxan*), **рвань** (*I. Cır-cındır, cındır paltar, yırtıq ayaqqabı; 2. qırıntı; 3. yaramaz, alçaq, rəzil*), **тварь** (*I. canlı məxluq; 2. Alçaq, rəzil, nacins, ədna, həşərat – söyüş*), **брат** (*qardaş*), **враг** (*düşmən, yağı*), **глаз** (*göz*), **знак** (*I. nişan; 2. nişanə, əlamət; 3. işarə, signal*), **зрак** (*I. nəzər, baxış; 2. şəkil, əks, görünüş, surət*), **флаг** (*bayraq*), **храм** (*ibadət xana, mə`bad; kilsə*) və s.

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **слань** (*taxta döşəmə – gəmidə; 2. döşənək – bataqlıq yerlərdən keçmək üçün*), **край** (*məmləkət, ölkə; yer; qıraq, kənar yer; ətək*) və s.;

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **сталь** (*polad*), **град** (*1. dolu; 2. çox, çoxlu, bol; 3. Sel, axın*), **счал** (bir-birinə bağlanmış gəmi dəstəsi) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Братъ sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışını göstərir və **həb** anlayışı üzrə **birliyə**, yə'ni götürülən şeyi özü (*əli*) ilə **birləşdirməyə** işarə vurur; **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə insan (*mexaniki*) **qüvvəsinin** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** özünə doğru **istiqlamətin**, **ть** fonemi **et-mək** fe'l anlayışını göstərir.

Лгать sözündə **л** fonemi **dil** (*dilçilik*) əlamətini, **г** fonemi **haqq** anlamını göstərir; sözün **ать** hissəciyi burada **at-maq** fe'l mə'nası ilə uyğun gəlir. Beləliklə, söz hərfən “dilin (*dil həmişə doğru danışmalı ikən, onun doğru deyən*) haqqını atmaq (*atdı*)” mə'nasını verir.

Ткать sözündə **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*toxumanın*) **əşyanın içində, içinə** doğru **baş verməsi** halının izahı əlamətini göstərir; **к** fonemi **haqq** (*xammal*) və toxunmada tətbiq olunan **qüvvə** anlayışlarını, **a** fonemi **xətt üzrə** toxunma **istiqlamətinin** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe'lini anladır.

Вдаль sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə bir nöqtədə **olma** və o nöqtədən fikrən **getmə, uzaqlaşma** halının, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hansısa başqa bir nöqtəyə, harayasa, uzaqdakı başqa bir məkana fikrən **dirənmənin**, onun üzərində **dayanmanın**, **a** fonemi **xətt üzrə** həmin nöqtəyə, məkana tərəf **istiqlamətin** və həmin **məkanın** özünün əlamətlərini göstərir; **ль** fonemi o məkana **ol-duğuna**, orada **ol-ma** faktına işarə vurur.

Грань sözündə **г** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir** yerin səthinin, sahəsinin qırılaraq, **başqa bir** yerə (*mühitə*) keçmə **sərhədinin**, **anın** əlamətini anladır; **p** fonemi həmin bu yerin əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **нь** fonemi **an-məkan**, **anlaq** (anlayış) və **nəsnə** (*bu hüddun özünü*) anlayışlarını göstərir.

Кран sözündə **к** fonemi **haqq** (*su və ya yük*) anlayışını, **p** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya yer anlayışını (*lülək; su üçün kran, qurna*), ya da **erq** anlayışı üzrə mexaniki qaldırma **qüvvəsinin** (*yükləyicidə*) və yaxud da hidravliki **basqının** (*suyun axması üçün*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*yüklü qaldırma və yaxud suyun axma*) **istiqlamətinin**, **н** fonemi **nəsnə** (*su; yük*) və ya **an-məkan** (*yüklün qaldırılıb qoyulduğu yer*) və **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnələrin **yönləməsinin** (*suyun axmasının*) əlamətlərini göstərir.

Тварь sözündə **т** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqların** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma, bir nöqtəyə yaxınlaşma** və yaxud da **bir nöqtədə olma** (*canlının yaranışı, yaşayışı, hərəkətləri və ölümü*) əlamətlərini, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*canlının; canlı aləmin*), **рь** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi, qadın** və ya **heyvan** əlamətini göstərir; sözün **варь** hissəsi Azərbaycan dilindəki **var** – **varlıq** mə'nasını xatırladır.

Брат sözündə **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **p** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini, **a** fonemi qardaşlıq (*ailə*) **xətti üzrə istiqamət** və qardaşın bir **nöqtə-insan** olduğunun əlamətlərini, **т** fonemi əsasən “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə qardaşın **içə** (*qardaşlığa, ailəyə*) daxil olmasının və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da **hiss** edilə bilən **tə'sir** (*və onun nəticəsi*) əlamətlərini əks etdirir.

Знак sözündə **з** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın**, **н** fonemi həm **nəsnə** anlayışının, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*bildirməyə, anlatmağa*) **yönləmənin**, **a** fonemi **bir nöqtənin** və **bildirmənin, bildirişin, anlatmağın**, **к** fonemi **haqq** anlayışının (*nişanın özünəməxsus haqlılığının, haqqlı olduğunun*) əlamətlərini anladır.

Храм sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə uyğun hadisələrin (*burada həm də ibadət edən insanların*) **bir yerə yığılmaq** əlamətini, **p** fonemi həm yer (*məkan, ibadət yeri*) və həm də **ruh** (*ruhanilik; Böyük Yaradan Işığı, Nuru*) anlayışlarını, **a** fonemi bu **nöqtənin**, bu yerin, bu **məkanın**, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyə, eyniliyə** daxil olma və **birləşmə** yaratma əlamətlərini anladır.

Край sözündə **к** fonemi **haqq** (*hər məmləkət, ölkə öz sahəsində, öz sahəsi üçün haqq-
lıdır*) anlayışının və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthinin** və **onun qırağının**, yə'ni bir yerin
başqa bir yer (*ölkə*) ilə **sərhəddinin** əlamətini anladır; **р** fonemi bu yerin anlayışının, **а** fonemi
bu yerin öz **sahəsinin**, **əhatəsinin**, **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə bu ölkənin digərindən **ayrı**
olduğunun, seçilməsinin, **ayrılmasının** anlamını göstərir.

Град sözündə **г** fonemi **haqq** anlayışının, **р** fonemi hadisələrin baş verdiyi yerin və **erq**
anlayışı üzrə **enerji** növünün (*məsələn, dolunun yerə, əşyalara dəyərəkən vurma qüvvəsinin;
selin, axının torpağı yuyub aparmasının*), **а** fonemi dolunun **həcminin**, **tutumunun**, iriliyinin,
çoxluğunun, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə dolunun, selin **təzyiqə**, **böyük tə'sirə mə'ruz etmə**
və qalma əlamətlərini anladır.

Samit + samit + o + samit sxemində **о** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin və ya **bir** yerə
yığışmanın, **bir** əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır; *məs.:* **бровь** (*qaş*), **брод** (*çay
keçidi, dayaz yer, bərə*), **вдох** (*nəfəs alma, nəfəs çəkmə*), **вновь** (*yenidən, təzədən, bir daha*),
вход (*giriş*), **дробь** (*1. qırma, seçmə; 2. riyaz. kəsr; 3. sınıq, qırıq*), **столь** (*o qədər, o qədər də*),
стол (*masa*), **слог** (*heca*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вдох sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə (*nəfəs almada*), hal-hərəkətdə
havanın **bir nöqtəyə** (*ciyəyə*) **yaxınlaşma** və onda **olma** əlamətini, **д** fonemi həm **odlu** anlayışı
üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalmanın**, həm **ed-ir** (*fe`l*) faktının, həm də **dövr**, **dövrən**
anlayışı üzrə hadisələrin istilik-**vaxta** görə, nəfəsi öz vaxtında çəkmə halının izahı əlamətini
anladır; **о** fonemi **bir yerin** (*nəfəs orqanının; bir nəfəs almanın*), **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə
hadisələrin **axınlı** halının, bir yerə **yığışmaq**, **dinamiklik** (*mütəmadi təkrarlanan*) halının
əlamətlərini izah edir.

Соль sözündə **с** fonemi həm **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici (qüvvə)
tə'sirinin və onların nəticələri əlamətini, həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı
hadisələr əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla və ya
uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi**, **о** fonemi **bir** nöqtənin, **л** fonemi **ol-ma** faktının
əlamətlərini anladır.

Стол (*masa*) sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, (*məsələn, ailəni*)
bir yerə yığma əlamətini, **т** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində**
(*burada masanın üzərində*) baş verməsi əlamətini, **о** fonemi **bir** nöqtənin (*masanın*), **л** fonemi
ol-ma faktı əlamətlərini anladır.

Слог sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, (*məsələn, samitlə saiti*) **bir**
yerə yığma əlamətini və **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə fonemlərin və hecanın **səs** və **düşüncə**
əlamətlərini, **л** fonemi **elm**, **bil-mə**, **anlaq**, **anlatmaq**, **dil** (*dilçilik*) əlamətlərini, **о** fonemi **bir**
nöqtə-nin (*hecanın özünün bir yerə yığışaraq, bir vahidlik təşkil etməsi*) əlamətini göstəri; **г**
fonemi **haqq** anlayışını, yə'ni “hecanın özü bir haqqdır, qüdrətlidir” mə'nasını anladır.

Samit + samit + y + samit sxemində **у** fonemi iki nöqtə arası məsafəni gözə çarpdırmaq,
uzaqlıq, uzunluq, uzunmüddətlik və ya cövlanlıq əlamətini göstərir; *məs.:* **гнуть** (*əymək,
bükmək, qatlamaq*), **глышь** (*adamlardan, mədəni mərkəzlərdən uzaq yer, xəlvət yer, tənha yer;
tənhabucaq, daldabucaq*), **грудь** (*1. köks, sinə; 2. qoyun; на груди у матери – anasının
qoynunda*), **груз** (*1. yük; 2. ağır şey, ağırlıq*), **звук** (*səs, səda*), **пруд** (*sün`i göl, gölcük, nohur*),
труд (*1. əmək, zəhmət; 2. məşğələ, iş; 3. sə`y, zəhmət; 4. əsər, elmi əsər, elmi iş*), **шнур** (*1.
qaytan, bağ; 2. ip; 3. tex. məftil – təcridli məftil*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Гнуть (*əymək, bükmək, qatlamaq*) sözündə **г** fonemi tətbiq olunan **qüvvə** anlayışını və
qıraq anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin**, **mühitinin** (*cisminin, əyrilik radiusunun*) **başqa bir səthə**,
mühitə (*əyintiyə, əyilməyə*) keçirilməyi halının, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə əyilən cismin
qatlandığı ucunun nəyəsə, harayasa, hansı istiqamətə **yönəltmənin**, **у** fonemi **iki nöqtə arası**

məsafənin (*məsələn, əyrilik radiusu üzrə yerdəşimənin*), **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini bildirir.

Груз sözündə **г** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlayışlarını, **р** fonemi **yer** və **erq** anlayışları üzrə yerdəyişmə **qüvvəsi** (*ağırılıq*) tə'sirinin, **у** fonemi **cövlanlıq** anlayışı üzrə yükün, ağır şeyin öz əhatəsində (*kütləsində*) **qapandığının**, qaldığının və **uzaqlığın**, **uzağa** aparmanın (*yerdəyişmənin*) əlamətlərini göstərir; **з** fonemi yükün özünü **təzahür** etdirmə, ağırılıq yaratma əlamətini əks etdirir.

Звук sözündə **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə səsin **təzahürünün**, yaranaraq eşidilməsi üçün **üzə çıxmağının**, sözün **вы** hissəciyi bu təzahürün **uzağa, qarşıya verilməsi, ötürülməsi** əlamətini göstərir; **к** fonemi səsin özünün bir **haqq** olduğu anlamını ifadə edir.

Samit + samit + ы + samit sxemində **ы** fonemi **iç-dən çıxma istiqamətinin** və ya **и** foneminin əvəzində **məxsusluq** əlamətini anladır; *məs.:* **крыть** (1. *örtmək, üstünü örtmək*; 2. *döşəmək, tənqid etmək*), **плыть** (1. *üzmək*; 2. *Süzmək*; *луна плыла среди облаков* – *ay buludların arasında süzürdü*; 3. *yayımaq*; *все плыло перед глазами* – *gözlərimin qabağında hər şey yayılırdı*; 4. *daşmaq*; *молоко плывет* – *süd daşır*), **штырь** (1. *mil, ox*; 2. *ucu diş-diş olan tıx*), **клык** (1. *köpək dişi*; 2. *diş* – heyvanlarda; *клык кабана* – *qaban qılıncı*), **прыг** (*atdandı, tullandı, hoppandı*; *он прыг в воду* – *o, suya tullandı*), **смыв** (1. *yuma, yuyulma, yuyub aparma*; 2. *laboratoriya üsulu ilə alınmış bakteriya olan maye*), **стыд** (*həya, abır, ar, abır-həya; abırsızlıq, rüsvayçılıq*), **штык** (*süngü*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Крыть sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin** əlamətini, **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə bu yeri örtməkdən ötrü (*bə`zən daxili*) **qüvvə** tətbiqinin əlamətlərini, **ы** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`l-faktı anlayışını göstərir.

Плыть sözündə **п** fonemi **həp** anlayışını (*burada üzdə olma şərtini anladır*), **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktını, **ы** fonemi **içdən çıxma istiqamətinin** (*həm suyun üzünə çıxmanın, həm də su üzərində olub uzununa boyu yerdəşmənin, məsələn, sahilə üzmənin*) əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`li əlamətini göstərir.

Клык sözündə əvvəlinci **к** fonemi bir diş kimi onun **haqq** və **qüvvə**-li (*öz yerində möhkəm birləşməyinin*) anlamını, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **ы** fonemi **iç-dən** (*çənədən*) qırağa çıxma **istiqamətinin** əlamətini, **к** fonemi canlının öz **qüvvəsini** tətbiqi anlayışını göstərir.

Стыд sözündə **с** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə daxilədəki **düşüncə** əlamətini, “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** əlamətini, yə`ni hadisələrin insanın öz daxilində baş verdiyinin anlamını göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ы** fonemi içdən çıxma **istiqamətin** əlamətini, **д** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** (*insan-larla*) əlaqədar hadisələr əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz qalma** (*və ya etmə*) əlamətini göstərir.

Штык (*süngü*) sözündə **ш** fonemi **şiddətliliyin** əlamətini göstərir; sözün **тык** hissəciyi **тix-ma** mə`nalı hissəcikdir.

Samit + samit + e + samit sxemində **e** fonemi əvvəldəki samitlərin ifa etdikləri hadisələrdən, özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istiqamətin** əlamətini anladır; *məs.:* **влечь** (*girmək, keçmək, uzanmaq* – bir şeyin içinə), **зреть** (*yetişmək, dəymək* – meyvə; *görmək, baxmaq*), **тлеть** (1. *çürümək, xarab olmaq, pozulmaq, çürüyüb dağılmaq*; 2. *yavaş-yavaş yanmaq, alovşuz yanmaq; zəif közərmək*; 3. *qalmaq, gizli halda qalmaq, gizli yaşamaq*), **дверь** (*qapı*), **дрель** (*deşici, burğu mexanizmi*), **спез** (*kəsik, kəsik yeri, kəsilmiş yer*), **хлеб** (*çörək*), **член** (*üzv*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Влечь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə doğru **yaxınlaşma** və onda olma əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, **е** fonemi **чь** fonemində tərəf **istiqlamətini** əlamətini, **чь** fonemi **içinə** anlamını göstərir.

Зреть sözündə **з** fonemi **təzahürün**, **üzə çıxmanın** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjiliyin** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətini, **е** fonemi buna tərəf **istiqlamətini** əlamətini göstərir.

Срез sözündə **с** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç**, **içlənmə** əlamətini, **р** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin**, həm **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** və ya enerjinin digər növləri ilə əlaqədar **qüvvənin** tətbiq olunduğunun, **з** fonemi **təzahürün**, baş vermənin, kəsiyin üzə çıxmasının əlamətlərini, **е** fonemi bu təzahürə (**tərəf**) **istiqlamətlənmənin** əlamətini anladır.

Хлеб sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə** (*qidalılığa*) **malikliyin**, malik olmanın, **л** fonemi həmin bu **ol-manın**, **е** fonemi bu əlamətləri, keyfiyyətləri **б** fonemində tərəf **istiqlamətləndirərək**, onun vəzifəsinə təbə etdirir; **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə onun **təbiət obyektinin** olduğunun və **həb** anlayışı üzrə **həb = həp = hap** eləməyin, yə`ni onu **yeməyin** əlamətini anladır.

Член sözündə **ч** fonemi **iç** anlamını, **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, sözün **чл** hissəciyi **içdə olmanın**, içə daxil olmanın, bir heyətdə olmanın, **н** fonemi onun **nəsnə** və ya **insan** olduğu anlayışlarının, **е** fonemi **чл** hadisəsinin **nəsnəyə** (*insana*) tərəf **istiqlamətinin** əlamətlərini anladır.

Samit + samit + i + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya içə doğru **istiqlamətini**, yaxud da **məxsusluğun** əlamətini anladır; *məs.:* **влисть** (1. *tökmək*; 2. *vermək, doğurmaq*; **эмо влило в него мужество** – *bu ona cəsarət verdi*; 3. *daxil etmək, qatmaq, qüvvətləndirmək*), **сшить** (1. *tikmək*; 2. *tikib calamaq; calayıb tikmək*), **читать** (*hörmət etmək, hörmət bəsləmək, ehtiram etmək*), **вширь** (*eninə, boyuna; geniş; geniş yayılaraq*; **вширь и вглубь** – *eninə və dərininə*), **блин** (*fəşəli; nazik kökə*), **вгиб** (*büküş, qat, bükülmüş yer, qat yeri; çökək*), **ключ** (*çağırış, müraciət, nida, hay; кликнуть ключ* – *car çəkmək*), **свищ** (1. *deşik, dəlik, zadə*; 2. *boşluq, qovuc* – *tökmə metalda*; 3. *veyil, avara, yelbeyin*), **хрип** (*xırıltı, xırıldama*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Чтить sözündə **ч** fonemi öz **iç**-ində əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə öz (*daxilində*) **hiss etdiyi tə`sir** və onun nəticəsi əlamətlərini, **н** fonemi bu tə`sirin (*nəticədə*) **iç-ə** (*hörmət olunana*) doğru **istiqlamətdə** olduğunun əlamətini, **ть** fonemi (*hörməti*) **et-mək** fe`linin anlamını göstərir.

Блин sözündə **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** və kökəni yastıladıqda (*nazik kökə forması almaq üçün*) **çoxluca** üstdən basmanın əlamətini anladır; **л** fonemi **elə-mə** faktının, **н** fonemi **içə** doğru basma **istiqlamətinin**, **н** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə basmaların nəyəyə **yönəlməsinin** və bu **nəsnənin** (*kökənin*) anlayışını ifadə edir.

Ключ sözündə **к** fonemi **haqq** (*haqlamaq, haylamaq*) anlamını, **л** fonemi **elə-mə** faktının, **iç** hissəciyi **içə** doğru anlamını göstərir.

Хрип sözündə **х** fonemi hadisələrin, səsin **xarab**, **xarablaşma** əlamətini, **р** fonemi **səs** enerjisinin, **н** fonemi **iç-də** anlayışını, **п** fonemi bu səsin **partıltı, pis** və **həp** (*burada həmişə, mütəmadi*) anlamlarını göstərir.

Samit + samit + samit + sait sxemi; *məs.:* **мгла** (1. *duman, çən*; 2. *qaranlıq*), **тля** (*mənənə – bitki biti*), **для** (1. *üçün, ötrü, görə*; 2. *məxsus*; 3. *məqsədilə*), **тпру!** (atı saxlamaq üçün nida).

Мгла sözündə **м** fonemi **həm** anlayışını (*hər tərəfi*), **г** fonemi **haqq** (*işiq*) anlayışını, **л** fonemi **ol-ma** faktını, **а** fonemi xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərməklə yanaşı, (xüsusi halda) 1-ci mə`nada **tutumun**, **əhatənin**, 2-ci mə`nada **fəzanın** əlamətini göstərir; sözün **la** hissəciyi ondakı haqqın (*işığın*) itdiyinin, getdiyinin (*la-ilahə-illəllah* sözündəki kimi) anlamını yaradır.

Для = д^ля sözündə д fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayanışın, təsirə məruz etmənin**, л fonemi bunun **elə-mə** və ya **ol-ma** faktları əlamətlərini, ѣ fonemi **birləşdiricilik**, а fonemi **xətt üzrə** (özünlən sonrakı fikrə, sözə yönəlmə) **istiqamətinin** əlamətini anladır.

FƏSİL V **BEŞ VƏ DAHA ÇOX SƏSLİ** **SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI**

İki, üç və dördsəslə sözlərin araşdırılmağı nümunələrindən gördük ki, sözün əvvəlinci fonemindən başlamış sonuncuya qədər onların əlamət və vəzifələrini öz yerinə yazmaq, hər hansı sözün öz mə`nasına uyğun fonemlərdən təşkil olunduğu tam aydınlaşır və bu işdə elə bir çətinlik yoxdur. Bir çox hallarda sözün əvvəlki fonemlərində hadisələrin başlanğıc səbəblərinə, sonrakılarda isə onların nəticələrinə dair anlamlar durur. Zənn edirik ki, oxucu indiyə qədərki bu araşdırmalarla tanış olmuş və kifayət qədər təcrübə toplamışdır.

Beş və daha artıq səslə sözləri çoxsəslə sözlərə aid edərək, onların mə`nalarının əmələ gəlməsi üzrə araşdırma işlərinin oxşar olacağını yə`qin etməkdən ötrü Azərbaycan, alman və rus dillərinə aid bir neçə söz araşdırmaq.

Azərbaycan dili üzrə **çoxfonemli sözlərin araşdırılması**

Abidə sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **ümumi fonda**, **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən**, **aydın seçilən əşya** (məsələn, bir meydanda qoyulmuş heykəl) və hadisələri izah edir, həm də **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** (abidələrin uzun ömrlü olması) əlamətini yaradır; **i** fonemi **içə doğru istiqamətin** (burada abidənin bir tarixi şəxsiyyətə və ya hadisəyə həsr olunduğu haqqında söhbət gedir ki, **iç** sözü “uyğun mövzu” mə`nalı anlamı əvəz edir) və ya **iç-də** (“məqsədə, mövzuya uyğun”, “mövzuya tuş”) olma anlamından əlavə **məxsusluq** vəzifəsini də yerinə yetirir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə uzun zaman ərzində abidənin **dayanıqlığı** və təbiət hadisələrinə (aşınmalara qarşı) **dözümlülüyü** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi həm **isim** düzəldici kimi çıxış edir, həm də abidənin müşahidə üçün tə`yin olunduğunu xəbər verir. “**Yazılı abidə**” ifadəsinə uyğun variantda **ə** fonemi əlavə olaraq, **elm**, **bilik** və “tarixi hadisələrin şahidliyi ifası” əlamətlərini də göstərir.

Azuqə sözündə **a** fonemi tələffüzdə bir qədər uzun ifadə olunduğundan, bu fonem həm **həcm**, **tutumun** (azuqənin çoxluğunun, müəyyən müddət üçün kifayət qədər olmasının) və **əhatəliliyin** (azuqənin müxtəlif növlərinin), həm də **xətt üzrə istiqamət** (alib evə, anbara gətirib toplamağın) əlamətlərini anladır; **z** fonemi **z = s x s** ifadəsi ilədir; burada **s** fonemləri **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **birləşdirmək** (toplamaq) əlamətini göstərdiyindən, (həm də **iz cəm şəkilçisi** anlamı üzrə) **z** fonemi azuqənin evdə, yaxud anbarda **cəmləşməsinin**, **çox** olmasının, **təzahürünün** əlamətini göstərə bilər; **u** fonemi **uzunmüddətliliyin**, **uzun müddətə saxlanması** əlamətini, **q** fonemi azuqənin bir **haqq** kimi olduğu anlayışının və **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə canlılardan alınan **məhsulların** ifadəsi əlamətini anladır; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir və azuqəni toplayana, yeyənə, istehlakçıya tərəf **istiqamətin** əlamətini göstərir.

Altmış sözü **altı** və **miş** hissəciyindən əmələ gəlmişdir; sözün **miş** hissəciyi isə **miş** hissəciyinin ahəng qanununa əsasən dəyişilmiş formasıdır. **Altı** (6) sözü ilə yuxarıda verilmiş **alt** sözünün izahından tanış ola bilərsiniz; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək**, **eyni bir nöqtədə mövcud olma**, **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, **i** fonemi bu əlamətlərin bir **iç-də** olmasının əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir;

burada **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, həm də **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncəlilik** əlamətini göstərdiyindən, **ş** fonemi **miş** hissəciyinin bir **düşüncəliliklə**, **düşüncə** əsasında düzəldiyindən xəbər verir; həm də **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) hadisələrin, qüvvələrin, yükün, enerjinin (*istiliyin*), **hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini göstərir. Güman edilir ki, “bu cür hiss etməni insan orqanizmində bir lamisə üzvü kimi əl ifadə edə bilir və qüvvələri, yükü hiss etmənin şiddətliliyini isə iki əldəki on barmağın iştirakı ilə izah etmək mümkündür” deyərək **miş** və yaxud **mış** söz hissəciklərinin bu mənalarda yaranmasına əsas tapılıb. [*Görünür, altmış və yetmiş sözləri çox-çox qədimlərdə yaradılmış sözlərdəndir*].

Arxayın sözündə əvvəlki və sonrakı **a** fonemləri **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə ilə bağlı** əlaməti, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **bir yerə yığılması** və onlarda **iştiraklıq** (*heç olmasa, ağılla*) halının əlamətini izah edir; sözün **rx** hissəciyi **ruhun**, **dərrakənin** daha da **yuxarı** anlamlarda təlatümsüz, səbrli halını göstərə bilər; **y** fonemi **a** fonemi ilə **ı** foneminin arasında **birləşdiricilik** rolundadır; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** səsini əvəz etmişdir və **iç**-də və ya **içə** doğru **istiqamətin** əlamətini anladır; **n** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq əsasən **insan**, **an**-anlaq, bəzi hallarda isə **ünvan** və ya **nəsnə** anlayışlarını göstərə bilər. [*Buradan görünür ki, arxayın sözünün mənasını məkan bildirən arxa sözü vasitəsilə təyin etmək düzgün deyil*].

Bağışla-maq sözündə **b** fonemi həm **təbiət** (*biz insanlar təbiətə bağlıyıq və təbiətdə xətalər buraxa bilərik*) anlayışını, həm **həb** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*bağışlayan və bağışlanan tərəflərə*) daxil olma və həm də **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** (*bağışlanmağı mütləq xahiş etmək və bağışlamağı mütləq bacarıb etmək lazımdır*) əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** bağışlama **istiqamətinin** (*meylinin*) əlamətindən əlavə **elm**, **bilik**, **ağıl**, **anlamaq**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərə bilər; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada **q** fonemlərinin əlamətlərinə görə aşağıdakı hallar mümkündür:

1) əvvəlinci **q** fonemi Bağışlayan Böyük Yaradan, **Həqq-Təala**, sonrakı **q** fonemi isə bağışlanan (*etdiyi günahlarına görə bağışlanmasını Böyük Yaradandan diləyən*) **insan** əlamətlərini göstərir;

2) **q** foneminin hər ikisi də **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə iki **insan** və ya **insan** qrupu (*bağışlayan və bağışlanan tərəflər*) əlamətlərini və **haqq-hüquq** anlayışı üzrə bu insanların daxili **haqqlarını** – mənəviyyatlarını göstərə bilər.

Sözün **ğ** foneminə aid olan **h** fonemi həm **mühit**, həm də **hal** əlamətlərini nəzərdə tutmağa bilər (*yəni, mühitdən asılı olaraq bir xəlx olunmuş digər bir xəlx olunmuşun haqqını-hüququnu pozduğu hal da ola bilər; buna görə də bağışlanmaq xahişini eşidən adam həyata bağlılıq, dostluq və əmin-amanlıq xatirinə qarşıdakını, digər birisini bağışlamağa gərək həmişə hazır olsun*). Sözün **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz etmişdir və **iç**-ə daxil olaraq, qoşa anlayışına tərəf yol (*istiqamət*) açır; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə hadisələr **qoşalığı** (*bağışlayanın bağışlama işinə, bağışlama fikrinə qoşulması*) əlamətini göstərir; **l** fonemi **elə-mə** (*bağışlamağı eləmək*) fe'l-faktını, **a** fonemi isə bağışlanana doğru bir **xətt üzrə** bağışlama münasibətinin **istiqamətini** anladır və bir **nöqtə-insan** vəzifəsində olaraq bağışlayanın özünü də ifadə edir. [*Bağışlama işi ümumiyyətlə Varlığına bağlılıqda olduğumuz Böyük Yaradana aiddir*].

Başlama sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətini ifadə edir, həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə**, **çoxluğa** daxil olmanın, işlərin başlanğıc anında və sonrakı gedişindəki **sabitliyin** əlamətini anladır; **a** fonemi xətt üzrə başlama işinə qoşulmaq **istiqamətinin** əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə **içə** daxil olaraq, hadisələrə **qoşularaq** bu hadisələrin **çoxluğunu** yaratmaq əlamətini və həm də **şəlalə** anlayışı üzrə hadisələri **şiddətləndirməyin** əlamətlərini bildirir; bütün bu hadisələrin arada vaxt itirmədən, birdən-birə **baş** verməyi şərtləndirilir; **l** fonemi **elə-mə** (“*başlama elə-məyin*”) əlamətini, **a** fonemi **nöqtə** əlamətini göstərməklə yanaşı, əsasən **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini qüvvətləndirir; sözün **ma** hissəciyinin **m** fonemi **vasitə** anlayışlı əlamətlə bərabər, **həm** anlayışı üzrə **başla-ma** ilə əlaqədar

hadisələr arasında **uyğunluq, əlaqə** və **oxşarlıq** əlamətini də göstərir; axırdakı **a** fonemi **nöqtə**-vilik vəzifəsini ifa etməklə başlamanın bir, **tək** hadisə olduğunu anlada bilir.

Behişt sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlı** (*insan*) əlamətini, **h** fonemi behiştəki **mühit** və **halların** əlamətini, **e** fonemi **təbiət** aləmindən bu **mühitə**, bu **hallara** düşmə **istiqlalının** əlamətini, **i** fonemi **iç**-dəkini (*behişt daxilindəkini*), **ş** fonemi **şalələ** anlayışı üzrə behişt hadisələrinin və onları **hiss** etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin behiştin **içinə** doğru, **içində baş verməsi** əlamətini və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə burada, behiştə uzaqdan da **hiss edilə bilən tə'sir** əlamətini anladır.

Bərabər sözündə (*araşdırmanı bir qədər sadələşdirmək xatirinə bu sözü şərti olaraq birə-bir (1:1) kimi də təsəvvür edə bilərdik*) **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **hər** = “**hər bir şey**” anlamlı əlaməti, **ə** fonemi bu **hər-in** eyniliyə tərəf **istiqlalını** əlamətini və ona **ta`be** olunmasını anladır. Hər iki **bər** hissəcikləri mə'naca eynidirlər və aradakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir, yə'ni ikinci **bər** hissəciyi də birincidəki kimidir, ona **müvazidir**, taydır, təndir.

Bucurqad sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və (*bucurqadın gah bir, gah da əks istiqamətdə işləməsinə, burazın (kanatın) uzun olmasına görə*) **çoxluğa daxil** olma əlamətini anladır; **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik** və **qüvvələrin nümayişi** əlamətinə, **u** fonemləri burazın **uzunluğuna**, bucurqadın **uzun müddətə** işləməyinə və **cövlanlığa** (*burazı gah bir, gah da əks istiqamətdə dartıb-boşaltmasına*) işarə vururlar; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** əlamətinə işarədir; **q** fonemi **haqq** anlayışı üzrə qaldırılan **yükün** əlamətini, **a** fonemi hündürlük boyunca **xətti istiqamətin** və bucurqadın özünün bir vahid konstruksiya olması e'tibarilə və yükü lazım olan hündürlükdə saxlaya bilməsi ilə əlaqədar olaraq **nöqtə** vəzifəsini göstərir; **d** fonemi bucurqadın “iş **ed-ir**” faktını və **dayaq** anlayışı üzrə yükü **böyük tə'sirə mə`ruz** etməsinin və ya bucurqadın özünün yükə **mə`ruz qalmasının** və hər hansı vəziyyətdə **dayandırılıb dura** bilməsinin əlamətini anladır.

Büllur sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə sabitliyin, **l** fonemlərinin ikisi də eyni **ol-ma** faktı əlamətlərini göstərir, yə'ni işığın ona daxil olması, büllur divarına necə daxil olubsa, eləcə də sınımdan, spektrlərə ayrılmadan çıxması (*burada büllur əşyanın üzərindəki naxışların və digər sarpmaların ondan keçən işığa tə'sirləri nəzərə alınmur*) anlamını, başqa sözlə desək, “olanı olduğu kimi” ifadə edir, **ü** fonemi (*ışığın büllura bir tərəfdən düşməsi ilə digər tərəfdən görünməsinin*) **birbaşa istiqamətdə** olması əlamətini, **u** fonemi işığın büllur cismindən çıxdıqdan sonra da davam etməsini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **ışığ** enerjisinin, həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*büllurun cisminin*) əlamətlərini anladır.

Vergül (*fransız dilindən alınmış bu söz sadəcə olaraq ver və gül sözlərindən ibarət olduğu düşünülməməlidir*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə **bir nöqtədən** (*vergüldən əvvəlki cümlə hissəsindən*) **uzaqlaşma, digərinə yanaşma** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*cümlədəki fikir və mə`naların*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** (*vergüldən sonrakı fikirlərin tutduğu yer, cümlənin ikinci hissəsi*) anlayışını, **e** fonemi bu **yer-ə** tərəf **istiqlalının** əlamətini, **g** fonemi **güc-lənməni** anladır; belə ki, sözün **erg** hissəciyi **erq** anlayışına çox yaxın bir mə'nanı anlada bilir və **vergi, verim, ötürülmə** mə'nasını da xatırladır; lakin, bu göstərilənlərdən bir qədər də fərqli olaraq, sözün **vergü** hissəciyi **vektor** anlayışına aid (*ü foneminin əlaməti sayəsində*) **birbaşa istiqamətləndirilməsi** hadisəsinin **baş verməyini** daha çox anlada bilir; **l** fonemi **ol-ma** faktına, yə'ni cümlənin vergüldən sonrakı hissəsinin mövcudluğuna işarə vurur. Fikrin daha da aydınlaşması üçün cümlədə vergülün sxematik verilişini göstərməyə çalışaq: məsələn, {[Orada əmilərin Ağ Əmirnən boz Əmir fədailəri oxudarmışlar] ⇒ [mülkün özünə də “fədai yurdu” deyərmişlər]} cümləsinə fikir verək (*bu cümlə Muğannanın “İdeal” romanından götürülmüşdür*). Bu cümlədə ox işarəsi vergülün əvəzində, yuxarıda bəhs edildi ki kimi, onun mə'nasının izahedicisi kimi göstərilmişdir.

Vahid (*tək, bir*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədə olma** və ya ona **yaxınlaşma** əlamətini, **a** fonemi **nöqtə**, **h** fonemi **hal** əlamətini göstərir;

sözün **vah** hissəciyi “bir nöqtədə olma və ya ona yaxınlaşma halı” anlamını ifa edir; **i** fonemi bu halın **iç**-də (*daxildə*) olan variantının əlamətini göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, **dayanıqlığa**, **dözümlülüyə** işarədir. Demək, söz təqribən “elə bir nöqtə halı var ki, bu, öz içində, özü-özlüyündə dayanıqlıdır” hərfi mə`nasını verir.

Vüqar sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışını, **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*vüqarı onun öz haqqıdır, özünəməxsus qüvvəsidir*) anlayışlarını, **ü** fonemi bu daxili “davamlılığın öz haqqına tərəf **birbaşa üz** tutması **istiqlamətinin**” əlamətini anladır; **a** fonemi bir **nöqtənin** (*vüqarlı insanın, vüqarlılıq hadisəsinin*) əlamətini göstərir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **vüqarlılıq** hadisəsinin özünün **enerjililik** halının əlamətindən əlavə, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, həm də **ər** anlayışı üzrə **ər insanların** (*kəşi, qadın*) əlamətlərini də göstərir. “Vüqarlı dağlar” kimi frazeoloji ifadənin **vüqar** hissəsindəki **a** fonemi **xətt üzrə** dağ hündürlüyünə qalxış **istiqlamətinin** əlamətini və **r** fonemi isə **yer** anlayışı üzrə dağın olduğu **yerin** əlamətini nəzərdə tutur.

Qabırğa sözündə **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin səthinin və ya **qırağının**, yə`ni bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin**, **anın** əlamətini göstərir (*buraya qabırğanın eninə kəsiyi üzrə böyür tərəfdəki qısa hündürlüyünü anlatmaq barəsində söhbət gedir*); **a** fonemi qabırğanın ən kiçik hündürlüyü boyu **istiqlamətin**, **b** fonemi həm **həb** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olmanın, yə`ni qabırğanın en kəsiyindəki təqribi dördbucaqlının dörd tərəfinin birləşərək **eynilik** və **çoxluq** (*en kəsiyin dörd tərəfi*) yaratması halının, həm də **bərk** anlayışı üzrə qabırğanın kök tərəfdən (*onurğadan üzvi*) **bərkidilməsi** halının əlamətlərini izah edir; **ı** fonemi qabırğanın (*uzununa boyu*) bu kökdən çıxma **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə həmin bu **yerin** (*kökün*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; buradakı **q** fonemi yenə də **qıraq** anlayışı üzrə (*mühitdə inkişaf edərək*) kökdən **qırağa** çıxması (*halının*) əlamətini göstərir; **ğ** foneminin özü isə bu çıxıntının çox uzun **halda** olması və digər (*döş*) tərəfdən yenə də başqa bir **qırağa** (*bədəndəki qabırğaların əksətiyyəti belədir*) birləşməsi **halının** əlamətini göstərir; axırdakı **a** fonemi **isim** düzəldici sifətilə çıxış edir və qabırğanın (*inkişaf edərək*) uzununa boyu **xətti istiqamətinin** əlamətini göstərir. [*Qabırğa sözünün mə`nasını asanca başa düşməkdən ötrü onu qabarıq, qabarıq sözləri ilə müqayisə etmək olar. Qabırğa həm də canlının daxili orqanlarının (bağrını) xarici ələmin tə`sirlərindən öz içində qoruması üçün qab rolunu oynayır*].

Qavrayış sözünün kökü **qavra**-(*maq*)-dır; **q** fonemi ətrafdakı, **qıraq** hadisələrin, biliklərin beyinə qə`bul edilməsi üzrə **qıraq** və **haqq** anlayışlarından əlavə **Həqq-Təala** anlayışını da ifa edir; **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlaq**, **anlatmaq** əlamətlərini və bunların **xətt üzrə** (*beyinə doğru*) **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə (*qavramada*) **bir nöqtəyə** (*hiss üzvlərindən və ya beynin müəyyən nöqtələrindən qavrayış üçün tə`yin olunmuş əsas mərkəzə*) **yaxınlaşma** və bu **nöqtədə olma** əlamətini anladır; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhun** və **ağıl-dərrakənin**, **a** fonemi **bilik**, **elm** (*burada əvvəlki təcrübə, yaddaş və b. k. psixoloji hadisələr də köməyə gəlir*) əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi bu biliklərin beyinə qə`bulunun, beynlə **birləşmənin**, ətraf hadisələri **hiss etmənin** və b. k. beyindəki psixoloji **iç** (*daxili*) hadisələrin **şiddətliliyi** əlamətini göstərir; **y** fonemi isə **a** və **ı** fonemləri arasında **birləşdirici** vəzifəni ifa edir.

Qazan sözünü üç mə`nada işlətmək mümkündür:

1) xörək bişirmək üçün və ya istilik texnikasında işlənən qab; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir şeyin** (*qazanın, qabın*) **səthi** və ya onun **qırağının** (*divarının, dibinin, qapağının*), yə`ni bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, **anın** əlamətini və **haqq** (*yemək*) anlayışını göstərir; **a** fonemi qazanın **tutumunun** əlamətini, **z** fonemi **istilik** və digər (*yemək*) **enerjisinin təzahrü** halının əlamətini göstərir; sözün **az** hissəciyi həm **azuqə**, həm də **od**, **istilik** anlamlarını, **an** hissəciyi isə **an**-məkan ifa edir. Beləliklə, sözün **azan** hissəciyi yeməyin qoyulduğu və bişirildiyi yerin (*qazanın içərisinin*) anlamını, **q** fonemi bu yerin qırağının (*qazanın divarının, dibinin və qapağının*) olduğunu anladır;

2) *qazan!* – hansısa bir işdə, algi-satqıda qazanc əldə etmək üçün fe`lin əmr formasında deyilən söz; *məs.: get, qazan, gəl!*; burada **q** fonemi **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** (*gəlinin gəldiyi*) **istiqlamətin** əlamətini, **z** fonemi *gəlinin*, qazancın **təzahürü**, **üzə çıxması** halının əlamətini göstərir; sözün ikinci **a** fonemi **nöqtə** (*nöqtə-insan*) əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə qazancın qazanana tərəf yönü, yönəlməsi və **insan** (*qazanan adamın özü*) anlayışlarını göstərir;

3) yer qazan – bir adama və ya vasitəyə işarə olaraq deyilən söz; *məs.: həyatı qazan fəhlə*; – bu söz **qaz** (*qaz-maq fe`lindən*) və **an** hissələrindən ibarətdir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin** (*məsələn, torpağın*) **səthi** və qazılan yerin bu səthdən torpağın içərisinə tərəf (*hər əməliyyatda*) dərinləşən **sərhəddinin**, **anın** əlamətini və **qüvvə** anlayışı üzrə qazıma işində tətbiq olunan **qüvvənin** əlamətini göstərir; **a** fonemi qazılıb çıxarılan torpağın **həcminin** və dərinləşmə üzrə **istiqlamətin** əlamətlərini göstərir; **z** fonemi hər dəfə tətbiq olunan qüvvənin və qazılan həcm **təzahürü** halının əlamətini göstərir; sözün **an** hissəciyində **a** fonemi natiq-nişandan başlamış **xətt üzrə** qazana (*adama, maşına*) tərəf **istiqlamətin** və yeri qazan şəxsin **nöqtə-vilik** (*nöqtə-qazan, nöqtə-fəhlə*) əlamətini, **n** fonemi həm **ünvan** (*natiq-danışandan qazana tərəf yön*) və **insan** (*qazan adamın özü*) və yaxud **nəsnə** (*qazan maşın, bel*) anlayışlarını göstərir.

Qaraqışqırıq kimi mürəkkəb sözdə **qara** və **qışqırıq** hissələrinə ayrıca baxaq; **qara** hissəsi müstəqil söz kimi **güclü, qüvvəli, zor** və qarayaxma mə`nalarını anlada bilir (*bax: qara sözünün təhlilinə*). **Qışqırıq** sözü də **qışqır-maq** fe`lindən və **iq** söz hissəciyindən ibarətdir. Burada əvvəlinci **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə insan ağızından səsin **qırağa** çıxıb getməsi əlamətini, həm də **haqq** və **qüvvə** anlayışları üzrə qışqırma hadisəsinin **qüvvəliliyinin**, yə`ni qışqırmanın (*çoxdanışanın, ucadan danışanın*) içərisindəki **qüvvənin** (*qarayaxma həvəsində olanın enerjisinin*), **ı** fonemi bu qüvvənin, bu enerjinin bayıra, başqalarına tərəf yönəltmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsindədir; burada **ç** fonemi qışqırmanın içərisinin, **s** fonemi isə onun **səsinin** və **düşüncəsinin** əlamətlərini göstərir; deməli, **ş** fonemi **şələlə** anlayışı üzrə **qışqırma** hadisəsinin, yə`ni onun qışqırığının, danışığının, **səsinin şiddətliyi** əlamətini anlada bilir; sonrakı **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə insan ağızından səsin qırağa tərəf qüvvətlənməsi, **qıraqlanması** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə qıraq **yerin**, həm də **erq** anlayışı üzrə qırağa yayılan **səs** enerjisinin əlamətini anladır; bundan başqa **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə qışqıran adamın özünə də işarədir; sözün **qır** hissəciyindəki **ı** fonemi qışqırma hadisəsinin mənbədən başlamış qırağa tərəf irəliləməsi **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; sözün **iq** hissəciyindəki **ı** fonemi ahəng qanununa görə **i** fonemini əvəz edərək, onun qışqırıqçılığa **məxsusluq** əlamətini, **q** fonemi isə səsə məxsus **haqqın** (*səsin özü bir haqqdır*) və **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə **insan** (*qışqırmanın özünün*) əlamətini anladır.

Qaranquş sözünün **qara** hissəsi təkcə quşun bədənini örtən tük və lələklərinin çoxunun qaralığına işarə deyildir. Digər əlamətlərə də fonemlər üzrə fikir verək. **Q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitlə** (*ilin soyuq və isti çağları*) əvəz olunması anının əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*havanın yazda istiləşməsi*) **istiqlamətin** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** və **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** əlamətini anladır; sözün **an** hissəsi **anzamanın** və **an-məkanın** əlamətlərini göstərir. Deməli, sözün **qar** hissəciyi istiliyi, **qaran** hissəsi fəsillərə uyğun olaraq Yer kürəsinin hansı **y-an**-larında havaların **isti vaxtını** (*yaz-yay fəsillərini*) anladır. Başqa sözlə desək, **an-məkan** anlayışı quşun bir **yerdən** digər bir (*isti*) **yerə** köçməyinə işarə vurur. Bu halda **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin (*yerdəyişmənin, istiləşmənin*) baş verdiyi yeni **yeri** də anladır. Sözün **quş** hissəsində **q** fonemi **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*quşu*), **u** fonemi uçma **istiqlamətinin** əlamətini, **ş** fonemi **uç** mə`nasındakı **ç** foneminin və beləliklə də, uçma işinin **şiddətlənməsi** halını göstərir.

Qardaş sözü çoxlarının yozduğu (*bu cür araşdırmalar elmdə xalq etimologiyası adını almışdır*) “qarındaş”, yaxud “qarın daşı” kimi deyildir. Çünki, burada sözün müvafiq **in** hissəciyi yoxdur. Qardaş atabir, anaayrı və ya əksinə anabir, ata ayrı da ola bilir. **Q** fonemi **Həqq-**

Təalanın ailəyə pay Verdiyi və **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini və həm də (*onun qardaşı və ya bacısı üçün*) **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi qohumluq **xətti üzrə istiqamətin**, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **canlının** əlamətini, **yer** (*ailə-də*) anlayışını və **era** anlayışı üzrə (*qardaş və bu ailə üçün*) **vaxt-zamanlılıq** əlamətini də göstərir; **d** fonemi **dirəniş** və **dayanıqlıq** əlamətlərini anladır. Deməli, sözün **ardaş** hissəsi “bir-birinin ardınca (*gələn*) insan birliyi” mənasına işarə vura bilir. Odur ki, gümana görə, **qardaş** sözünü özündən kiçik qardaş üçün deyərmişlər; çünki, böyük qardaşa “**dadaş**” da deyə müraciət edirlər; sözün **aş** hissəciyindəki **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*əlaqəliliyə görə*) və **nöqtə** vəzifəli (*qardaşın özü bir vahid, bir insandır*) əlamətini göstərir; **ş** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə ikiliyə (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini göstərir.

Qarpız sözündə **q** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **bitki** əlamətini, həm (*şirinliyinə, sululuğuna və yeməli olduğuna görə*) **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi qarpızın **həcmə** malik və özünün **nöqtə**-giləmeyvə olduğunun əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə (*qarpızın cismi də daxil olmaqla*) hadisələrin baş verdiyi **yerin** və onun tağının **yerdən**, torpaqdan göyərüb qalxdığının, həm **erq** anlayışı üzrə onun **şirinliyinin**, yeməli olmasının əlamətini anladır; **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **həp** eləməyə, yəni yeməyə layiq olduğunu göstərir, həm də yumruluğuna işarə vurur (*sözün arp hissəciyində “dəyirmi yer” kimi məna var*); **ı** fonemi **iç**-dən çıxma **istiqamətinin** (*qarpız yerdən göyərüb bitir və yeməli yeri onun içindədir*), **z** fonemi **təzahürünün**, bitib **üzə çıxmasının** (*tez gözə görünəndir, gözə dəyəndir*) əlamətlərini anladır.

Qıjhaqıj sözü iki **qıj** və bir **ha** hissəciyindən düzəlmişdir; **q** fonemi həm **haqq** (*su*), həm də **qüvvə** anlayışlarını göstərməklə **qıraq** anlayışı üzrə (*su axarkən*) mühitin dəyişməsi (*mühitdən-mühitə, yuxarıdan-aşağıya pillə-pillə axın*) əlamətini göstərir; **ı** fonemi **iç**-dən çıxma (*başlanğıcdan, baş tərəfdən üzü aşağıya axma*) **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **j** fonemi **qıjiltı** anlayışı üzrə **dinamiki**, hidravliki **qüvvə** və **tə'sirlərin**, **enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığını** əlamətləndirir. İkinci **qıj** hissəciyi birincinin əlamətlərini təkrarlandıraraq, onu daha da gücləndirir. Sözün **ha** hissəciyində **h** fonemi **hal** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini anladır.

Qüvvət sözündə **q** fonemi **qüvvə** anlayışı ilə bərabər onun bir **haqq** olduğunun da mənasını anladır; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma və yaxud bir nöqtədə olma əlamətini, ikinci **v** fonemi isə **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin dəyişkənliyi** və **cisimlərin ölçülülüyü** əlamətlərini anladır; **ə** fonemi **t** foneminin **qüvv** hissəciyinə tərəf **istiqamətlənməsini** və ona tabe olmasını təmin etməklə bərabər, özü **isim** düzəldici kimi də çıxış edir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*məsələn, idmançının, canlının*) **içində, içindən** çıxaraq xaricə (*qarşı-qarşıya gələnə*) tərəf və ya digərinin **içinə** doğru **baş verməsi**, tətbiq olunması halını izah edir.

Danışiq sözünün kökünü **danış-maq** fe'li təşkil edir; sözün **anış** hissəciyi **anış-maq** mənasında danışanların “bir-birini anlamağı” kimi də başa düşülə bilər; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayan**-madan, **dayanış** vəziyyətindən çıxaraq **tə'sirə məruz etmə** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsi ilə izah olunur; burada **ç** fonemi danışanın **iç-i** (*beyni*), **s** fonemi isə **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və **səs** (*fonem, söz, cümlə, mətn, nitq*) əlamətlərini göstərərək, danışma hadisəsinə **qoşulma** anlamını yarada bilər; axırıncı **ı** fonemi ahəng qanununa tabe olaraq, **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** halını ifadə edir; **q** fonemi isə (*danış-mağa məxsus*) **haqq** anlayışını göstərir.

Düşüncə sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə düşünmə prosesində, beyində böyük **tə'sirə məruz qalma** və onu məruz **etmə**, fikirlərə, xarici hadisələrə **dirəniş**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük**, cari **hadisələrin** (*düşüncədəki müxtəlif incəliklərin, mərhələlərin*) **dayanmasına** və başqa istiqamətlərə (*mətləbə*) **dönməsinə** səbəb olan əlamətlərini anladır; **ş** fonemi **şalalə** anlayışı üzrə **iç** (*beyindəki daxili*) **hadisələrin**, **qüvvələrin**, **enerjinin**, **hiss etmənin** və b. k. **düşüncə** üçün vacib sayılan proseslərin **şiddətliliyi** əlamətini və **qoşa** anlayışı üzrə **içdə**

(*beyində*) qüvvələr, hadisələr **qoşallığı**, (*düşüncədə mərhələ incəliklərinin*) bir-birinə **qoşulmaları** əlamətini göstərir; **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə düşüncənin nəyəyə **yönlənməsi** və **anlaq** anlayışı üzrə bu yönlənmənin məqsədinin, xarici hadisələrin, aləmin **anlanılması** əlamətini göstərir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda enerjililik** əlamətini və **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətini anladır; **ü** fonemi hadisələr arasındakı əlaqələliyin **birbaşa istiqamətinin** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir və düşüncənin düşünənə və prosesin isə **özünəməxsusluğu** əlamətini anladır.

Eybəcər sözündə **e** fonemi müşahidənin, diqqətin eybəcərə cəlb olunması **istiqamətinin** əlamətini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə canlıların yaşayışı və fəaliyyəti üçün lazım olan **enerjinin** mənimsənilməsi, saxlanması və sərf olunması – **həyatilik** hallarının **izahı** əlamətini və bu **həyatiliyin** özünün adı olmadığını, **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığın** izahı əlamətini əks etdirir. Deməli, sözün **ey** hissəciyi ona görə lazım olub ki, müşahidəçinin diqqətini adılıkdən daha çox uzaqlıq, **ayrılıq** cəlb etsin; **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektlərini**, xüsusilə **canlılarını** ifadə edir; **eyb** sözü **təbiətdən, təbiətin adi yaşayış, həyatilik** normalarından **ayrı, kənar** olan **hadisəni** göstərir; **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **qüvvələrin nümayişi** əlamətini, **əc** hissəciyi bu nümayişin **eyb-ə** tərəf (*ə foneminin əlaməti sayəsində*) cəlb olunmasını, **r** fonemi **hər** anlayışı üzrə **hər bir** hadisəni və **ər** (*kəşi, qadın və s.*) anlamını bildirir; sözün **əcər** hissəciyinin bütövlükdə **eyb** sözünə tabe etdirilməsinə baxmayaraq, axırdakı **r** fonemi həlledicidir, çünki əhvalat, söz-söhbət **ər-in** üzərində bitir, ona işarə olunur, onu anladır.

E`tibər sözünü deyildiyi kimi, **etibər** şəklində yazaq; burada birinci **e** fonemi *e`tibər* edən adamın hadisəyə (*e`tibər hadisəsinə, xüsusiyyətinə və ya e`tibərli şəxsə, onun içinə, xasiyyətinə*) tərəf diqqətinin cəlb olunması, ona münasibət **istiqamətinin** əlamətini anladır; ikinci **e** fonemi **t** fonemi ilə bərabər **et, et-mək** anlayışını yaradır; **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **qətilyi** ifadə edir; **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqamətin** əlamətini göstərir; sözün **etib** hissəciyi hərfən “qətilyə doğru etmək” anlamındadır; **a** fonemi **bir nöqtənin**, yəni **bir hadisənin** (*e`tibər hadisəsinin*) anlamını göstərir; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə, zəka** əlamətindədir.

Ehtimal sözündə **e** fonemi ehtimal edən ehtimal hadisəsinə tərəf yön alması, səmtlənməsi və ona münasibət **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **h** fonemi (*ehtimal mühitini nəzərdə tutmaq şərtilə*) ehtimal **halının** əlamətini anladır; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz **toxunmaqla** (*məsələn, uyğun hesabat yolu ilə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilinən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini anladır; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtənin, bir hadisənin** (*ehtimal hadisəsinin özünün*) əlamətini, **l** fonemi isə bu hadisənin **ol-ma** faktının əlamətini anladır.

Ətalət sözündə **ə** fonemləri hadisənin qarşıdakı müşahidəçiyə və ya irəliyə, yaxud geriye tərəf **istiqamətlənmə** əlamətini anladır; **t** fonemi həm **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **odlu** və **qidalı** məxluqlarla əlaqədar (*ümumi halda enerjinin istilik növünün daşıyıcıları olan termonlarla cismın, o cümlədən, bioloji qidanın zənginliyi hadisəsi; “xaki zərrələr” adı altında bu termonlar və onların cisimdə “ağ zərrələr”lə birlikdə hərəkətləri haqqında mə`lumatlar V. Rzayev və F. Rzayevin kitabında [5] verilmişdir*) **hadisələri izah** etmək əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **qida** hadisələrinin (*ümumi halda termonların və termon hadisələrinin*) **əşyanın içində, içinə** doğru və **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **a** fonemi həm **həcm, tutum** (*burada kütlə*), həm də **xətt üzrə** hərəkət **istiqamətinin** əlamətini nəzərdə tutur; **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətini, axırdakı **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə`sirin nəticəsinin** uzaqdan da hiss edilə bilən əlamətini göstərir.

Zaman sözündə **z** fonemi **təzahür** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini anladır; sözün **an** hissəciyi **an-məkan** və əsasən **an-zaman** əlamətlərini göstərir. [*Burada an-məkan və*

an-zaman anlayışları bir yerdə ona görə verilmişdir ki, məkansız zaman söhbəti ola bilməz; əgər, buradakı, Yer üzündə zaman Yerin fəzada tutduğu məkana, vəziyyətə uyğundursa, haradasa, başqa uzaq bir ulduzda, məkanda zaman başqa cürədir və onun hesablanması da oraya uyğun aparılmalıdır]. **Zaman** sözündəki əlamətlər müəyyən bir prosesin başlanması, davam etməsi və sönməsi üzrə başlanğıcla son arasında olan vaxtı nəzərdə tutmaqla uyğun anlamı ifadə edir.

Zibil sözündə **z** fonemi **təzahürün**, **üzə çıxmanın** əlamətini, **i** fonemi **içə** (*zibilin iç-lənməsinə, b-iç-ilməsinə, aradan çıxarılmasına*) doğru **istiqlamət**in əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, ikinci **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətlərini, **l** fonemi **ol-anın**, yə'ni zibilə dönən hissənin, payın əlamətini anladır. Belə ki, söz hər hansı “ol-andan ona məxsus ayrılımların – içlənmələrin təzahürü” hərfi mə'nasına daha çox uyğun gəlir.

İddia sözündə **i** fonemi **içə** (*başqasına*) doğru **istiqlamət** əlamətini və ya (*öz*) **iç**-ində anlamını, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmə, dirəniş, dayanıqlıq** əlamətlərini, digər **i** fonemi iddiaçıya **məxsusluq** və ya hadisənin **özünəməxsusluq** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə** iddiaya cəlb olunan mə'sul adamlara və ya hadisə'yə tərəf **istiqlamət**in əlamətini göstərir və həm də **isim** düzəldici vəzifədə olmaqla bərabər, iddia sahəsindəki **bilik, bilmək, anlaq, anlatmaq** və b. k. anlamları ifadə edə bilər.

İdrak sözündə **i** fonemi **iç-də** (*daxildə, beyində*) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə insanın özünün beynini və fikirlərini böyük **tə'sirə mə'ruz etməsi** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrəkənin, zəkənin** anlamını və **erq** anlayışı üzrə bu ağılın, zəkənin **inkışafı**, qalxması üçün (*tələb və ya sərf olunan*) **enerji**-lilik əlamətini, **a** fonemi həm **ağılın, zəkənin** və həm də bunun **xətt üzrə** inkışafı, qalxması **istiqlamət**inin və yüksək **bir nöqtəyə** (*ümumiyyə, ümumiləşdirilmələrə*) çatması əlamətlərini, **k** fonemi bu nöqtənin (*nisbətən*) bir “**iç haqq**” – “özünəməxsus haqq” ətrafında olduğunu anladır.

İnsan sözündə **i** fonemi **iç-də** – *daxildə* anlamını, **n** fonemi həm **məkan** əlamətini, həm bu məkanın **nəsnə** olmağını və həm də məkan anlamının xüsusi halı olan **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə yönəlmə**, ona **daxil olma** əlamətini və bu daxil olanın bir **anlaq, anlamaq** olduğunun əlamətini göstərir; **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bunları bir yerə **yığma** (*yığılma*) əlamətini, həm də **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtənin** (*insanın özü bir tamdır, vahiddir; odur ki, o, bir nöqtə-insandır*), **n** fonemi **insan** əlamətini göstərir; deməli, sözün **an** hissəciyi **insan** anlamını ifadə edir. Beləliklə, sözün **ins** hissəciyi aşağıdakıları göstərir:

1) insan **məkanda** (*məsələn, Yer kürəsində, Yer planetində*) yaşayır;

2) o, bir **nəsnədir** (*varlığı maddidir*);

3) varlığında **İşıq** (*düşüncə*), **səs** (*danışandır, eşidəndir*), **istilik** (*enerji*) var, yə'ni düşüncəlidir, nitqə malikdir, nitqi və ya başqa (*enerjisinə müvafiq*) səsləri eşidəndir, hərəkətlidir.

Bunlardan əlavə, göstərək ki, sözün **ins** hissəsi insanın bir tərəfdən öz daxilindəki düşüncəsinin olduğunun və digərinin düşüncəsinin nəticələrini özünə qə'bul edə bilmək qabiliyyətinin anlamını göstərsə, digər tərəfdən bu insanın özünün başqa bir insanla ünsiyyətə ehtiyacı olduğunu da anlada bilər (“*ətrafda bir ins-cins yox idi*” *cümləsində belə bir ehtiyaca işarə olunur*).

İstehlak sözündə **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamət**in əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə **yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə bu içə yığılanların **qidalı** və **canlı məxluqlarla** (*insanlarla*) **əlaqədar əşya** və **hadisələrin** olduğunun əlamətini izah edir; sözün **ist** hissəciyi bir qədər “**ist**”ə – **istə(k)** anlamına yaxınlıq təşkil edir; bununla belə, **e** fonemi bu “**istəyi**” **hlak** hissəciyinə tərəf yönəldərək, ona tabe etdirir; **h** fonemi **mühit**, həm də **hal** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi həm **ol-anın**, həm də **elə-mə** fakt-əlamətlərini anladır; sözün **ak** hissəciyi **haqq** anlamını (*haqlamağı, özünə qə'bul etməyi, deyək ki, yeməyi, işlətməyi*) anladır.

İstehsal sözündə (*istehlak sözündən bir qədər fərqli olaraq*) **i** fonemi **iç**-də əlamətini göstərir; sözün **steh** hissəciyindəki fonemlərin əlamətləri **istehlak** sözündə olduğu kimidir; digər **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışını, **yə`ni** sözün **al** hissəciyini **İsteh** hissəsi ilə **birləşdirməyi**, **a** fonemi **nöqtə** və istehsalın bir proses olduğunu **bildirmə** (*bilik, anlatma*) vəzifələrini, **l** fonemi **ol-ma** və bunun üçün isə **elə-mə** faktlarını anladır.

Yorğan sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə canlıların **yaşayışı** və digər fəaliyyəti (*insanın yatmağı*) üçün lazım olan **enerjinin** (*istiliyin*) **saxlanması** halının izahı əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*yorğanın özündə, altında*), həm də **erq** anlayışı üzrə buradakı **enerjinin** (*istiliyin*) əlamətlərini anladır; **ğ** fonemi hadisə və əşyaların **çulğışması** (*yorğan altına uzanıb yatdıqda, istilik orada tədricən artır, insan üşüməyib rahat yuxulayır*) halının əlamətini göstərir; sözün **an** hissəciyi **an-məkan** anlayışını izah edir. [*Digər tərəfdən isə, yorğan sözü həm də “yoruğ anı”, yə`ni “yurulanda onunla bürünüb yatmaq yeri” mə`nasını da anladır; bundan başqa “y – orğan”-ın “istilik və həyat üçün lazım olan orqan – tikib düzəltmə, vasitə” mə`nasında olan variantını, yə`ni “xalq etimologiyası” yolu ilə də yozmaq olar*].

Yuxarı sözündə **y** fonemi əsasən **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin **ayrılıqdakı** vəziyyətini və oraya, yuxarıya getmək, qalxmaq üçün **enerji sərfinin** lüzumluğu əlamətini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*müşahidəçinin, natiqin, danışanın durduğu aşağı və haqqında bəhs olunan yuxarı nöqtələr*) arasında olan **məsafəlilik**, **uzaqlıq** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin aşağıya nisbətən yuxarıda **böyük qüvvələrə malik** olma halının və **dinamiklik** (*dayanıqlığın nisbətən tez itirilməsi və aşağıya yuvarlanma “təhlükəsi”*) əlamətlərini, **a** fonemi hündürlük boyu **xətt üzrə** (*qalxış*) **istiqlamətinin**, yuxarı **nöqtənin** və ya **səthin** əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışını, **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəzləyərək, (*yuxarıluğa*) **məxsusluğun** əlamətini anladır.

Kağız sözündə **k** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə kağızın istehsalında (*xammal üçün*) yararlı **canlı** (*məsələn, bitki*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** istehsal prosesi **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlki **q** fonemi e`mala qədərki **haqqın** – materialın, **h** fonemi e`mal **mühitinin** (*texnoloji prosesin*), sonrakı **q** fonemi e`maldan sonra alınan **haqqın** (*hazır məhsulun*) əlamətlərini anladır; **ı** fonemi **içdən** (*e`mal prosesindən*) **çıxma istiqamətinin**, **z** fonemi **təzahürün** (*e`maldan sonra kağızın artıq hazır olmasının*) əlamətini anladır. Digər tərəfdən, sözün **ağız** hissəcikləri **ağ-dan** (*zülallı materialdan; məsələn, heyvan dərisindən, bitkidən, baramadan və b. k.*) və **ız-dan**, **yə`ni** **təzahür** edəndən (*istehsalından alınan*) anlamlarını da görə bilərik; bundan əlavə, **ız** hissəciyini şərti olaraq **iz** şəklində təsəvvür etsək, “**ağ-ı iz-ləndirmək**”, **yə`ni** “yazı yazmaq”, nəyinsə, məsələn, kağızın və ya gil lövhənin üzünü “cızıb izləndirmək” mə`nasına, anlamına gələ bilərik. Bu halda **k** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*qələmin cızma qüvvəsi*) anlayışlarını ifadə etmiş olur. [*Görünür, insanlar arasında kağız sözü bizim təsəvvür etdiyimizdən də qədimlərdə işlənərmiş; bundan əlavə, kağ (əkin sahəsini kağ etmək, alaqdan təmizləmək, yə`ni, beləliklə, yeri qazmaq, izləndirmək) və iz sözlərinin birləşməsindən alınan anlam da buna dəlalət edir*].

Keyfiyyət sözündə **k** fonemi **iç haqqın** – özünəməxsusluğun, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyəti əlamətini, **f** fonemi **ifa** əlamətini, **i** fonemi öz **iç-ində** əlamətini, ikinci **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə** və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini göstərir; üçüncü **y** fonemi sözün **ət** hissəciyini **iy** hissəciyinə birləşdiricilik funksiyasını yerinə yetirir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da hiss edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ə** fonemi bu tə`siri **iy** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirir** və ona tabe elətdirir; sözün **keyf** hissəsi əşyanın “özünəməxsus iç haqqının ayrılıqdakı vəziyyətinin ifası”, **ıyyət** hissəciyi isə “daxili fəallığa uyğun tə`sir hissi” anlamlarını mə`nalandırır.

Kəmiyyət sözündə **k** fonemi “**iç haqq**”, “**iç qüvvə**” anlamlarını, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **əm** hissəciyi “çoxluğun iç haqqa tərəf istiqaməti”

(*sanki, əmmə istiqamətini*), **kəm** hissəciyi “özyənəməxsus iç haqqın çoxluğu, çoxalması” mənasını ifadə edir; sözün **ıyyət** hissəsi **keyfiyyət** sözündəki kimi əlamətlərə malikdir; (*ümumiyyətlə, bu hissəcik bir çox sözlərin kök hissəsinə birləşərək şəkilçi kimi iştirak etsə də, fonemləri eyni əlamətlərə malikdir*).

Kərtənkələ sözünün **kərtə** hissəciyini “kərtikə, çərtikə – yarığa, çapığa, kəsiyə istiqamətlənmək” anlamını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **yönəlmə** əlamətini göstərir; sözün **kələ** hissəciyi “kələzlərin gözə gəlməyən, böyük olmayan nümayəndəsi” kimi anlamaq olar. Deməli, bu söz hərfən “yarığa girən xırdaca kələz” mənasındadır.

Gözəl (*bu söz sadəcə olaraq, göz və əl hissələrindən təşkil olursa da, o, “gözə ol-an, gözə gələn, gözün yaxşı əlamət görməyi” kimi və ya “gözəl” kimi “güclü təsirli özəl”, yəni “özünün (ətrafa) olan güclü təsiri” kimi bir məna verir*).

Güllə sözündə **g** fonemi **güc**-lülə əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini göstərir; **l** fonemi **“ol-ol”**, yəni uçuş istiqamətində “çox-çox, təkrarən **olan**” anlamını, **ə** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifəsini, həm də, sanki, atıcının tuşa götürdüyü **istiqamətdə** “güllənin güclü surətdə uçması və oraya çatması” anlamını ifadə edir.

İndi isə **görsət** və **göstər** sözlərinin araşdırılmalarına baxaq.

Görsət sözündə **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə **hadisə** (*görünən*) və **əşyaların** (*həm də görmək istəyənin gözünün*) özlərində **güc**-lülük, **gur**-luluq olduqda və **bulluca daxili enerjisi** əlamətinin izahını anladır; **ö** fonemi görsədilənin **öndə** olmasının (*bu, bir şərtidir*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə (*görünənin*) **ışığı** enerjisi (*görünməsi üçün cisimdən əks olunan işıq seli də buraya daxildir*) əlamətini anladır; Sözün **gör** hissəsinin özü də müstəqil halda (*fe`lin əmr formasında*) danışıqlarda işlədilir və özünü bu sözdə elə bu mənadada da anlatdırır; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik** (*bir əşyanı əvvəlcə görünənə hələlik görməyən və görə bilməyi üçün xahiş, tələb edən adamların görmək həvəsilə birləşməsi, yəni belə bir münasibətdə olması*) əlamətini, **ə** fonemi görsədilməsi arzu olunan əşyaya (*və xahiş olunan insan-nöqtəyə tərəf*) **istiqamətin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən təsir** (*burada nəyisə görsədəcək adama xahişin təsiri nəzərdə tutulur*) və onun **nəticəsi** (*xahişin təsiri və görmək arzusunda olan adamın gözləməsi*) əlamətlərini anladır.

Göstər sözündə **g** fonemi göstərilən əşyanın özündən əks etdirəcəyi işıq selinin **güclülüyünün** əlamətini anladır; **ö** fonemi **öndə** olan (*olacaq*) əşyanın əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə göstəriləcək əşya ilə göstərənin (*xəyalən*) **birləşməsi**, yəni bir yerdə, bir münasibətdə (*deyə ki, “göstəriləcək şeyi xahiş olunan adam əlində tutmalı və ya ona tərəf işarə edib səmt göstərməlidir” vəziyyətində, şəklinə*) olması əlamətini anladır; **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan da hiss edilə bilən təsir** (*burada o nəzərdə tutulur ki, görüləsi şey artıq “xahiş olunanın əlindədir və ya bu əşyaya tərəf əlini tuşlamış vəziyyətdədir”*) və onun **nəticəsi** (*xahiş olunanın xahişi qavraması*) əlamətlərini anladır; **ə** fonemi “göstəriləcək şeylə göstərənin birlikdəki hazır vəziyyətinin şəklinin” xahiş edənə tərəf tuşlanacağı (*əşyanı görəcəyi*) **istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi isə həm **ruh** anlayışı üzrə xahiş olunanın **ruhu, ağıl-dərrakəsi** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə xahişə cəlb olunan adamın əşyanı göstərməsi üçün sərf edəcəyi (*insan-bioloji*) **enerjisinin**, həm **era** anlayışı üzrə cari **zamanın** əlamətini, həm **ər** anlayışı üzrə göstərəcək **insan-nöqtənin** əlamətini anladır.

Fe`lin əmr formasında deyilən **görsət** və **göstər** sözlərində əsas həlledici amil **istiqamət** və ya **nöqtə** əlamətini (**nöqtə-insan vəzifəsi**) göstərən **ə** fonemidir və danışıqda vurğu bunun üzərinə düşür.

Göründüyü kimi, sözlərdə fonemlərin yerinin dəyişdirilməsi başqa-başqa hadisələrin və, uyğun olaraq, yeni-yeni mənalara əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Lövbər sözündə **l** fonemi lövbərin **ol-ması** və **elə-nməsi** (*dənizin, çayın dibinə ilişdirilməsi*) faktları əlamətlərini, **ö** fonemi **öndə** olana (*dənizin, çayın dibinə*) tərəf **istiqamətin**, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə bu hadisələrdə, hal-hərəkətdə lövbərin **bir nöqtəyə** (*dənizin, çayın dibinə*)

yanaşdırılması, onda olması və ya ondan çəkilib **uzaqlaşdırılması** əlamətlərini, **b** fonemi həm **bərk** (*möhkəmcə ilişmə*) anlayışını, həm də **həb** anlayışı üzrə onun və lövbərin ilidiyi yerin (*dəniz, çay dibinin*) **ikilikdə birliyə** daxil olması əlamətini, **ə** fonemi gəmiyə və lövbər gövdəsinə tərəf (*ilişmə xətti üzrə*) **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə lövbərin ilişdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə lövbərin möhkəmcə ilişmə **qüvvəsinin** əlamətlərini və **ər** anlamı üzrə isə **hər bir-in** (*lövb-ər-in özünün*) əlamətini göstərir.

Lügət sözündə **l** fonemi **dil** (*dilçilik*) anlayışını və **ol-ma, elə-mə** (*tərcümə etmə, çevirmə*) faktları əlamətini, **ü** fonemi hər hansı sözü başqa bir dilə birbaşa çevirmək **istiqlamətinin** əlamətini, **ğ** fonemi **çağlaşmanın** (*bir dildəki sözlərlə digər dildəki sözlərin əlaqəliyinin, eynimə nəliliğinin, onların oxunması və ya tərcüməsində çətinliklərin törənməməsi üçün bir yerdə, məsələn, yazılışının ardıcıl olmasının və b. k.*) əlamətini, **ə** fonemi sözün **t** foneminin **lüğ** hissəciyindəki əlamətlərə tərəf **istiqlamətinin** və onlara tabe etdirilməsi əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*tərcümələrin, çevirmələrin*) əşyanın (*kitabın, dəftərin*) **içində** baş verməsi əlamətini və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bunun uzaqdan da hiss edilə bilən bir **tə'sir** olduğunun əlamətini göstərir.

Maarif sözündə **m** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, ikinci **a** fonemi **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** göstərici vəzifəni, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini və **yer** və **erq** anlayışları üzrə bunu **yerinə yetirmək** (*işləmək*) anlamını, **i** fonemi **içə** (*öyrətməyə, maarifləndirməyə*) doğru **istiqlamətin** əlamətini, **f** fonemi və, ümumiyyətlə, **if** hissəciyi **ifa** – ifadə əlamətini göstərir; sözün **rif** hissəciyi bu cür “ifadələnmələri yerinə yetirmə” anlamındadır.

Maddə sözünün iki mə'nasına baxaq:

1) cisimlərin və b. k. təşkil olunduğu vasitə – burada **m** fonemi **vasitə** anlayışını, **a** fonemi **həcm** əlamətini, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq, dözümlülük, böyük tə'sirə mə'ruz qalma** və **mə'ruz etmə** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir; sözün **də** hissəciyi əvvəlki **d** foneminin əlamətlərini **daha da** möhkəmləndirir, tə'sirini artırır;

2) yazılardakı fikirlərin bölmələr üzrə paylanması və bunların sıralanmış sayları – burada **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil olma** və **uyğunluq** əlamətlərini, **a** fonemi maddələrin sıralanması üzrə **xətti istiqamətin** və hər birinin bir vahid olmaq e'tibarilə **nöqtə-maddə** əlamətini, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə maddələrə (*fikrən*) **dirəniş** və hər biri üzərində **dayanmaları** ifadə edirlər; **ə** fonemi ikinci **d** fonemini (*dayanmanı*) əvvəldəki **d** fonemi əlamətinə (*dirənməyə*) tabe etdirir.

Manat sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma əlamətini və **vasitə** anlayışını, sözün **an** hissəciyi **an-lara** –məkanlara (*hissələrə*) bölünmələrin və **an**-anlamların (*hər kəs anlaya bilər*) əlamətlərini göstərir; sözün **at** hissəciyindəki **a** fonemi **bir nöqtənin** (*bir manatın*), **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-lən-məsi** (*alverdə bir-birinə daxil olması*) anlamını və **et-mə** faktını göstərir.

Meyvə sözü “**həyatda** (*m və y fonemi*), **həyat** (*y fonemi*) üçün **yetişən** (*y fonemi*) və **yığılan** (*y fonemi, sözün və hissəciyi və ya m fonemi*) **vasitə** (*m fonemi*)” mə'nasındadır.

Mədəni sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arasında **uyğunluq, əlaqə** əlamətlərini, sözün **ədə** hissəciyi **adamlığın**, insanlığın anlamını, **n** fonemi yenə də **insan** və **anlaq** əlamətlərini və **ünvan** anlayışı üzrə bu insanlığa yönəlmənin əlamətini, **i** fonemi **içə** daxil olaraq, **məxsusluğun** əlamətini anladır. [*Bə'zi ədəbiyyatda “mədəni” sözünü Mədinə şəhərinin adı ilə bağlayırlar; Mədinə sözü tarixən, öz vaxtında “həmdinçilərin (bir dinə bağlı olanların) yığıldığı yer, məkan” mə'nasında olub*].

Mövhum sözü “bir nöqtədə olma–qalma halı, vasitəsi” deməkdir.

Muğam sözündə əvvəlinci **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə uyğunluq əlamətini və muğamın bir **vasitə, vasitəsilə** əlamətini göstərir; **u** fonemi **uzaqlıq**, musiqini və deyilən sözləri qısa (*sanki, taqqıltılarla*) deyil, **uzatmaqla** ifadə əlamətlərini və bu ifaya sərf olunan **vaxtın uzadılması** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi Böyük

Yaradan, **Həqq-Təala** əlamətlərini və **haqq** anlayışı üzrə Ondan Yer üzünə Gələn Bilgi və Kitabların və ya bir şairin qəzəlinin, şerinin oxunmasının (*bu oxumağın özü də bir haqq-dır, Haqqdandır, Haqqadır*) başlanğıcı əlamətini, **h** fonemi **mühit** (*bu cür oxumağın özü xüsusi bir mühitdə olmaq kimidir və oxuyanların, çalanların bacarığı, maharəti belə bir mühiti təşkil edə bilir və bunun üçün xüsusi bir şərait tələb edir*) və **hal**-lar (*muğamların ladlarının, pərdələrinin və özlərinin müxtəlifliyi*) əlamətlərini göstərdiyindən, sözün **uğ** hissəciyi “oxuma səslərini **uzadaraq**, bir-biri ilə **çağlaşdıraraq**, onların (*səslərin*) **çılğınlaşması**” anlamını izah edə bilir; **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** vəzifəsini və muğamlardakı hər bir məqam daxil olmaqla **əhatəlilik** əlamətini göstərir və muğamların hər birinin bir tamlıq, vahidlik təşkil etməsinin əlaməti olaraq, onun bir **nöqtə**-muğam vəzifəsinə də işarə olunur; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həyatda mövcud olma**, **hadisələr arasında uyğunluq**, **əlaqə** və **birlik**, **birləşmə** əlamətlərini ifa edir; belə ki, sözün axırncı hissəciyi hər hansı muğamın özünün genişliyinə baxmayaraq, öz daxilində tamdır, əhatəlidir. [*Ümumi halda muğamlar Kainatdakı Hərəkətin Vəhdət Ahənginin ayrı-ayrı hallarının insanlar tərəfindən ifasının əsasında yaranmışlar. Bəzi müasir adamların yanlış təsəvvürüncə, guya ki, muğam ərəb sözü olan məqam sözündən ibarətdir və ərəblər bu regionları istila etdikdən sonra dilimizə gəlmişdir. Müvafiq araşdırılmalara əsaslanan mülahizələrimizə görə, muğam sözü Azərbaycandakı muğların (müklərin) dövründə, Muğanda, bizə indi özünün fəlsəfi və İlahiyyət üzrə bilgilərin o qədər də bəlli olmayan çox-çox qədim dinə mənsub ayələrin (məsələn, “Avesta”nın) oxunması ilə əlaqədar yaranmışdır*].

Nağara sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nağara çalanın əlinin **nəsnəyə** (*nağaraya*) **yönəlməsinin**, **a** fonemi bu yönəlmənin uyğun **xətt üzrə istiqamətinin**, **ğ** fonemi nağaranı vuran alətlə (*əllə*) nağaranın özünün həmin andaca (*hər bir səsi çıxardıqda*) “**çağlaşması**”, səslərin “**çılğınlaşması**” əlamətlərini əks etdirir; **a** fonemlərindən ikinci və üçüncüsü **xətt üzrə** səsin əmələ gəlməsi və ətrafa yayılması əlamətini, **r** fonemi **həm yer** anlayışı üzrə əlin və ya çubuqların nağaraya dəyən **yerinin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə əlin (*çubuğun*) nağaraya çırpılmasına müvafiq **qüvvəsinin** və **səs-in enerjisinin** əlamətini anladır; axırncı **a** fonemi əlavə olaraq **nöqtə** (*nöqtə-nağara*) əlamətini ifa edir və **isim** düzəldici vəzifəni də yerinə yetirir.

Nəticə sözündə **n** fonemi **həm nəsnə**, həm də **anlaq** əlamətini, **ə** fonemləri bu nəsnə-anlağa tərəf **istiqamətin** əlamətini, **t** fonemi **həm et-mə** faktının, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*məsələn, beynin*) **iç**-ində yaranan və **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** halının izahı əlamətini göstərir; **i** fonemi **içə** doğru **istiqamət** və **iç-də** anlamlarını, **c** fonemi **canlı** anlamı üzrə müvafiq anlama (*nəticəyə*) gələn canlılarda (*insanlarda və, hətta, heyvanlarda*) və “nəticə” hadisəsinin özünə aid **enerjililik** əlamətini anladır; axırdakı **ə** fonemi əlavə olaraq, ahəng qanununa əsasən **a** fonemini əvəz etmiş və onun **elm**, **bilgi**, **anlamaq**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərir. Bir “adamın nəticəsi” (*qohumluq dərəcəsi*) mənasında **n** fonemi **insan** anlayışını, **t** fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan tə'sir** (*burada törəmələrin əmələ gəlib davamı üçün səbəb və şərait*), istilik-**vaxt** anlayışı üzrə hadisələrin **vaxta** görə izahı və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə uyğun digər **iç-də** (*nəsil üzrə içə, sərəyə daxil olma*) əlamətini göstərir.

Nümunə sözündə əvvəlinci **n** fonemi **nəsnə**, **insan** və ya **anlaq**, **anlayış** olmaq etibarilə, **ünvan** anlayışı üzrə bunların digər bir **nəsnə-yə** və ya **insan-a** (*məsələn, laboranta, şagirdə, nümunə alana, bə'zən isə insanların yeni anlağa, anlayışa gəlmələri üçün*) **yönəlmə** əlamətini göstərir; **ü** fonemi adamın (*məsələn, laborantın*) bu nümunə ilə **üz-üzə**, **birbaşa** (*nümunəni götürmə*) **istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə (*bu nümunənin öz həmnövləri ilə və ya bunu əlində saxlamaqla*) **eyniliyə** daxil olmanın, **u** fonemi bu nümunə ilə öz həmnövləri arasında artıq **uzaqlığın** yarandığının əlamətini, sözün axırındakı **nə** hissəciyi **nəsnənin** (*nümunənin özüni*) anlamını göstərir.

Övlad sözündə **ö** fonemi **öndə** (*insanın özündən sonra övlad*) olanın əlamətini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə bir **nöqtəyə yanaşma** (*münasibət*) əlamətini, **vaxt** (*zamana*)

uyğun) və davamiyyət anlayışlarını, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **a** fonemi bir **nöqtəyə** (övlada) işarə, **d** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **adamin** (övladin) əlamətlərini anladır. [*Sözün ad hissəciyi adam anlamını göstərir*].

Payız sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **çoxlığa** (dördlüyə və ya çoxlu illər, fəsillər üzrə daha çoxluğa) **daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** dövrlərin (günlərin, ayların) keçməsi, irəliləməsi **istiqlamətinin** əlamətini, **y** fonemi **əy-mə** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə müşahidə edilən **enerjililik** və, ən başlıcası, **a** və **ı** fonemlərinin **birləşdiricisi**, əlaqə yaratma əlamətini, **ı** fonemi **“iç-dən çıxma”** (iç-lənmə, biçilmə, doğranma) **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsində olub, günəş **işığının**, **istiliyinin təzahürünün**, **üzə çıxmasının** əlamətini anladır; sözün **yız** hissəciyi “istiliyin iç-dən çıxması” müşahidəsinin, yəni “istiliyin azalması” (misal üçün, **yaz** sözü “istiliyin xətt üzrə şaquli artması”) deməkdir; sözün **pa** hissəciyi həm də hərfən “tədricən addımlamaq, irəliləmək” mənasındadır. Bütövlükdə **payız** sözü “tədricən istiliyin azalması” hərfi mənasına uyğundur.

Paltar sözünü **paltar** şəklində yazaq; burada **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** (paltara və bədənə) və **çoxlığa** (paltarın sayına görə) daxil olmanın əlamətini göstərir; sözün **alta** hissəciyi “bədənə”, “alt üçün” mənasını, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** əlamətini və **yer** anlayışını bildirir. Deməli, söz hərfən “alta (bədənə) istilik verən (isti saxlayan) əlavə yer” kimi başa düşülür.

Peyğəmbər sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxlığa** daxil olmanın, **e** fonemi bu eynilik-çoxlıqdan qırağa getmə **istiqlamətinin**, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin** (o cümlədən, beyin üçün vacib olan bilik *İşığının*) **mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf** olunması əlamətlərini anladır (güman edilir ki, sözün **pey** hissəciyi çox-çox qədimlərdə **bey**, **bay** kimi şəkillərdə olmuşdur); **ğ** fonemi **ğ = ğ x h x q** ifadəsindədir; burada **ğ** fonemi **Həqq-Təala** əlamətini, **h** fonemi Yerin **mühiti** anlamını, **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **peyğəmbərin** özünün və **camaatla birlikdə** olmasının əlamətini ifadə edir; **ə** fonemi müşahidəçiyə tərəf **istiqlamətin**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək**, **eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud olma**, **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin**, **bütövlüyün**, **birliyin**, **qətiliyin** ifasında və **yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılan hadisələrin** izahı əlamətini anladır; sözün **ər** hissəciyi həm **ər** anlayışı üzrə **canlımı** (kişini), həm də **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri və **yer** anlayışı üzrə **Yer** kürəsinin əlamətlərini anlada bilir; ona görə də, sözün **bər** hissəciyi “bəri tərəfə gələn, ruhlu, ağıl-dərrakəli, elmi ər” anlamını ifadə edir. Söz bütövlükdə hərfən “(mühit, insanlar arasındakı davranış qaydaları və b. k. hallar pisləşərkən, pozularkən) insanları anlatmaqdan ötrü onların mühitinə Böyük Yaradan Tərəfindən Göndərilən (bu mühidə yaşayan) ağıllı, elmi adam” mənasındadır.

Püskürtü sözündə **p** fonemi **həp** (ara vermədən) anlayışını, **s** fonemi həm **daxili qüvvə təsiri** əlamətini, həm **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə hava, səs, istilik, vaxt, işıq və digər amillərlə (onlardan biri, ikisi və ya bir neçəsinin iştirakı ilə) əlaqədar hadisələr əlamətlərini bildirir və həm də sözün **kürtü** hissəsini **pü** hissəsi ilə bağlayır, birləşdirir; sözün **kür** hissəciyindəki **k** fonemi **iç haqq**, **iç qüvvə** anlayışlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu qüvvəni yaradan **enerjinin** müxtəlif növləri ilə əlaqədar hadisələrin və **yer** anlayışı üzrə **yerdəyişmə** əlamətlərini, **t** fonemi **“t-iç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** və **içindən** çıxaraq **xaricə tərəf baş verməsi** halını izah etmə əlamətini, **ü** fonemlərinin hamısı birbaşa püskürtü **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; axırıncı **ü** fonemi həm də **i** fonemini əvəz edərək, hadisənin **məxsusluğu** əlamətini göstərir.

Rabitə sözündə **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **ər** (kişi, qadın) və **hər** (hər bir əşya, hadisə) əlamətlərini, **yer** və **erq** anlayışları üzrə rabitəni **yerinə yetirmək** (məsələn, bir şeyi, məktubu harayasa, kimə çatdırmaq üçün görülən iş) əlamətini göstərir; **a** fonemi rabitə xətti üzrə **istiqlamət** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə – ikiliyə, çoxluğa** daxil etmə əlamətini, **i** fonemi **iç-də** və ya **içə** (çatacaq ünvana, insana) doğru **istiqlamət** əlamətini, **t** fonemi **təmas-**

toxunma anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** və onun nəticəsi halının əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir və rəbitənin öz içindəki hadisələrinə tərəf **istiqlamət** aldığına, yə'ni onun yerinə yetirilməsinə, ikitərəfliyə işarə vurur.

Rəndə sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə mexaniki kəsici **qüvvənin**, **ə** fonemi bu qüvvənin rəndəyə, rəndənin isə **nəsnəyə** (*yonulan taxtaya*) tə'sir istiqamətində olduğunun, **n** fonemi kəsilən, yonulan **nəsnənin** (*taxtanın*) öz əlamətini, **d** fonemi bu yonulan nəsnəyə **dirənmənin** əlamətini, axırdakı **ə** fonemi kəsici qüvvənin dirənişə **üstün gəldiyini** və hərəkətin həmin istiqamətdə **də** (*davam etməyini*) anladır.

Rüsvay sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa**, **üz-üzə istiqamətin** əlamətini, **s** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə zəif qüvvəli, **iç** anlamlı hadisələr əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə daxili və xarici **tə'sirlərin** (*qüvvələrin, biabırçılıqların*) və onların **nəticəsi** əlamətini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtədən** (*rüsvayçılığa qədərki hörmətli vəziyyətdən*) **çıxma**, **uzaqlaşma** və başqa **bir nöqtəyə** (*rüsvayçılıq vəziyyətinə*) **yaxınlaşma**, **onda olma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (*rüsvayçılıq vəziyyəti*) və həm də belə bir nöqtənin **əhatəliliyi** (*rüsvayçılığın başqa hadisələrə tə'siri və başqalarının bu rüsvayçılığı eşitmələrinə, bilmələrinə münasibəti*) əlamətini, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə subyektin sonrakı (*rüsvay*) vəziyyətində olma əlamətini anladır.

Sabah sözündə **s** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə fikrin sabah vaxtına **bağlanması**, ona **birləşdirilməsi** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışqla**, **düşüncə ilə** əlaqədar hadisələr əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*sabahların eyniliyi, bir-birinə oxşarlığı*) və **çoxluğa** (*sabahlar çoxdur, həmişədirlər*) daxil olma əlamətini göstərməklə yanaşı, fikirdə tutulan bu sabahın məhz həmin çağa **bağlanması** əlamətini, sonrakı **a** fonemi **nöqtə** (*sabahın özünün olduğu çağ*) əlamətli vəzifəni, **h** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq **mühit** anlayışı üzrə səhər çağını, ya da **hal** əlaməti üzrə bu gündən sonrakını anladır.

Sarımsaq sözünü şərti olaraq “sarım-sarım saq” kimi yazsaq, onda sözün **sarım** hissəciyini sarım-sarım (“*bir dişlə yanaşı bir neçə diş sarımsaq*”) kimi fikirləşsə, başa düşə bilərik. **Sarım** sözü **sarı-maq** fe'l kökündən əmələ gəlib. Sözün əvvəlki **s** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamını, həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, bir yerə (*bir içə*) **yiğma** əlamətini, **ar** hissəciyi həmin bu **yer** anlayışını göstərir; sözün **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemi əvəz etmişdir və içə doğru **istiqlamət** əlaməti, **m** fonemi **vasitə** anlayışını anladır. Sonrakı **s** fonemi həm zəif **tə'sir** anlayışı üzrə zəif qüvvəli daxili **tə'sir** (*iyi, dadı*) əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə diş-diş sarımsaqların bir yerə, bir iç-ə birləşdirilməsi, **birlik yaratması** əlamətini izah edir; **a** fonemi bir **nöqtəni** (*sarımsaq sözü bir vahiddir, tamdır*), **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **bitki** və **haqq** anlayışı üzrə bu keyfiyyətlərin məhz sarımsağa aidliyi əlamətlərini bildirir.

Sarsaq sözündə əvvəlki **s** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **zəif qüvvəli iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*onun beyninin*), **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə sarsağın **ruhu**, **ağıl-dərrakəsi** ilə bağlı əlaməti, sonrakı **s** fonemi **birləşdiriciliyin** əlamətini, **a** fonemi bir nöqtənin (*nöqtə-adamın*) əlamətini, **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə (*bu cür*) adamın əlamətini anladır. Bə'zən **sarsaq** sözü **sarsaq** kimi tələffuz edilir. Bunu şərti olaraq “sarsılmış **ağ-ıl**” kimi başa düşə bilərik.

Sərçə sözünü “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışına əsasən “içəriçə” kimi yazsaq, onda “həmiə içəridə yaşayan (*uzaqlara uçub getməyən uçacıq*) quş” kimi anlaya bilərik.

Sifir sözünü şərti olaraq “içifir” kimi yazsaq, “fir içli” – “boş içli” mə'nasını alarıq.

Soğan sözündə “içoğan” kimi yazsaq, “çox bükümlü nəsnə” (*baş soğanın quruluşuna işarə verir*) kimi bir ifadə alarıq.

Talvar sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** və onun nəticəsi halının, **a** fonemi **xətt üzrə** şaquli **istiqlamətin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-**

ma faktını, sözün **al** hissəciyi “uca, hündür **ol-an**” mə`nasını (*ali mə`nası kimi*), **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtəyə, bir əhatəyə yığılması** və orada olması əlamətini, **a** fonemi talvarın **səthinin**, tutduğu **sahənin**, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə talvardakı bitkinin (*tənəkin*) və qol-budağının, həm də **yer** anlayışı üzrə onun tutduğu **yerin** (və “*talvarın varlığının, var olmağının*”) əlamətlərini nəzərdə tutur.

Tapança sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*tətiyinə*) **yüngül toxunmaqla tə`sir** və bunun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*tapançanın*) **içində** və (*onun gülləsinin*) **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının əlamətini izah edir, **a** fonemlərinin ikisi **xətt üzrə** (*tuşlama və güllənin uçuşu*) **istiqlamətin**, sonuncusu isə **nöqtə** (*güllənin dəydiyi yer*) əlamətini anladır; **p** fonemi həm **pis** anlayışı üzrə hadisələrin partlayış halını, həm də **həp-lik** anlayışı üzrə tuşlanış və uçuş xəttinin eyniliyinin əlamətini, **n** fonemi **ün-van** anlayışı üzrə bu məkanın ünvanlanması (*tuşlanması və güllənin yerinə dəyməsi*) və **an**-məkan anlayışı üzrə güllənin dəydiyi **yerin**, **an**-nöqtənin əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlamını (*güllənin dəlib girdiyi yeri*) göstərir.

Tədqiq sözündə **t** fonemi həm **et-mək**, həm də uyğun mövzuya **təmas-toxunma** anlayışlarını göstərir; **ə** fonemi **et-məyə** doğru **istiqlamətin** əlamətini anladır. Sözün **dqiq** hissəciyi **dəqiq** mə`nasına yaxınlıq təşkil edir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə müvafiq tədqiq işinin üzərində **dayanışın** əlamətini, **qiq** hissəciyi “**haqq** və bir də **haqq** (*tərəzi qollarındakı kimi*)” anlamlarını göstərir.

Təhsil sözündə **t** fonemi uyğun işə, əməliyyata (*təhsil et-məyə*) dair **təmas-toxunma** və bunu **et-mək** anlayışlarını, **ə** fonemi bu **et-məyə** tərəf **istiqlamət** əlamətini, **h** fonemi uyğun iş üzrə **hal** və **mühit** anlayışlarını, **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** (*qavrayış, yaddaş və b. k. proseslər*) əlamətini göstərir; sözün **il** hissəciyi **içə doğru elm elə-məyin** və bu **elmin** artıq **iç-də** (*beyində*) **ol-masını** (*il-ə-məyi*) anladır.

Torpaq və **topraq** kimi söz variantlarına baxaq.

Torpaq sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*torpağın*) **içində**, **içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; sözün **o** fonemi **bir yerin** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **məkan** əlamətini və əşyaların yerləşdiyi və hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə istilik və **enerjinin** uyğun (*qidalılıq*) **növünü** göstərir; **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa** daxil olma əlamətini və **yapıq** anlayışı üzrə nisbətən yapıqlığın, düz səthliyin əlamətini, **a** fonemi **nöqtə-məkan** (*yer parçası*) və **səth, sahə** əlamətini, **q** fonemi “**haqq**”, “**haqq-huquq**” anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthi** və ya onun **qırağının, sərhədinin** əlamətini anladır.

Topraq sözündə “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*toprağın*) **içində**, **içinə doğru** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** (*məkanın*), bə`zən Yer kürəsinin quru sahəsinin və bə`zən isə (*çox cüz`i hallarda*) Yer kürəsinin bütövlükdə özünün əlamətini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa** daxil olma əlamətini və **yapıq** anlayışı üzrə onun nisbətən **yapıqlığının**, düz **səthliliyinin** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*məkanın*) əlamətini, **a** fonemi **səth, sahə** əlamətini, **q** fonemi “**haqq**”, “**haqq-huquq**” anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bu bir yerin **səthi** və ya onun **qırağının, sərhədinin** əlamətini anladır.

Göründüyü kimi, **torpaq** və **topraq** sözlərindəki fonemlərin vəzifələri bir-birindən, demək olar ki, fərqlənmirlər. Lakin **torpaq** dedikdə “bir yer parçası, deyək ki, bir şəxsin həyəti, torpaq sahəsi” mə`nasında görünür, anılır; **topraq** dedikdə isə, “ölkə, qit`ə və ya bütöv Yer kürəsində olan torpaqların cəmi” mə`nası kimi anılır. Rus dilindəki Земля (*Yer kürəsi*) sözü **torpaq** kimi deyil, “**Topraq**” mə`nasına uyğun gəlir. Odur ki, danışıda, yazıda və tərcümədə bu variantların hər birini öz ünvanı üzrə işlətmək məqsədə uyğun olardı.

Tufan sözünü **t+uf+an** kimi yazaq və təhlil edək. Burada **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** (*burada Yer in müəyyən bir nöqtəsində, ərazi parçasında*), **içinə** doğru **baş verməsi** halının əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun**,

uzaqlığın əlamətini, **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə hadisələrin **sür`ətli** olması, **bir yerdə durmaması** hallarının əlamətini göstərir; sözün **uf** hissəciyi **uf-ultunu**, **üf-ür-məyi** anlada bilir, **an** hissəciyi isə **an-zamanı** və tufanın baş verdiyi **an-məkani**, yeri nəzərdə tutur.

Tülkü sözünü **tülü+k+ü** kimi şərtləndirək. Onda, “tülü (*oğru, bicəngi, hər yerdən vurub çıxan*) + **xəlv olunmuş, heyvan**” = “oğru, bic heyvan” mənası asanca tapılır.

Uyğun sözünü **uy+ğ+un** kimi yazaq. **Uy** hissəciyi **uy-ar** (*məsələn, “uyar olsun!”*), **uy-maq** mənasındadır; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** birinci (*nümunə*) əşyanın, hadisənin özünə məxsus **haqqı** (*öz keyfiyyəti*) əlamətini, ikinci **q** fonemi digər (*nümunəyə tay*) bir əşyanın, hadisənin özünə məxsus haqqı əlamətini, **h** fonemi isə bu iki əşya və ya hadisələr arası **mühit** (*eyni mühitlilik, eyni keyfiyyətlik*) anlamını göstərir; sözün **un** hissəciyində **u** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluğu** əlamətini, **n** fonemi isə **nəsnə-nümunə** (*ikincisi, nümunəliyə layiq*) anlayışını göstərməklə yanaşı, əsasən, **an-lama, anlayış** vəzifəsini ifa edir.

İndi isə **ulduz** (*müasir Azərbaycan dilində işlənir*), **yıldız** (*Orxon-Yenisey abidələrində bu cür yazılmışdır*) və **yondoq** (*müasir başqrd dilində işlənir*), **звезда** (*rusca*) və **Stern** (*almanca*) sözlərinə baxaq.

Ulduz sözündə **u** fonemi ulduzun bizdən uzaqlığının və **uzunmüddətliliyinin** (*öz yerində sabitliyinin*) əlamətini, **l** fonemi (*bu uzaqlığın və sabitliyin*) **ol-ma** faktını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*ulduzun öz yerində*) **dayanıqlıq** əlamətini və **odlu** anlayışını göstərir; sonrakı **u** fonemi o ulduzun özünə **məxsusluq** əlamətini anlatmaqla yanaşı, iki nöqtə (*Yerlə ulduz*) arası məsafənin **uzaqlığı**, **uzun müddətliliyi** də ifa edə bilər; **z** fonemi ondan gələn **işığın** yerdə **təzahürünü**, **üzə çıxmasını** (*görünməsinə*) anladır.

Bu **ulduz** sözünün yaranışını şərtləndirən prosesi təhlil etmədən **yıldız** və **yondoq**, **zvezda** və **Stern** sözlərini təşkil edən fonemlərin anladıqları əlamətlərə əlavə olaraq baxaq.

Yıldız sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və **digər** (*Astrofiziki*) **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik**, **ışıqlıq** əlamətini izah edir, **ı** fonemi işığın içdən (*ulduzdan*) **çıxma istiqamətinin** əlamətini, **l** fonemi işığın onda **ol-ması** və ya qırağa **elə-n-məsi** faktını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə ulduzun böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma, dayanıqlıq, dözümlülük**, hadisələrin burada dayanmasına və ya başqa **istiqamətə dönməsinə** səbəb olan əlamətlərini və **odlu** olduğu anlayışını ifadə edir; sonrakı **ı** fonemi əvvəldəki kimi **icdən çıxma istiqamətinin** əlamətini, **z** fonemi **təzahür** əlamətini, yə`ni onun **ic**-indən çıxması tə`sirinin **ışiq-dan** ibarət olduğunun və bunun gözə **tə`sirini** anladır.

Yondoq sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və **digər** (*astrofiziki*) **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir; **o** fonemi onun **bir nöqtə, bir yer** olduğu əlamətini anladır; **n** fonemi **ünvan, məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma, dayanıqlıq, dözümlülük**, hadisələrin **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlamətləri və **odlu** anlayışını ifadə edir; sonrakı **o** fonemi yenə də **bir nöqtənin** əlamətini göstərə bilər; **z** fonemi Azərbaycan dilindəki **z** fonemi kimi **üzə çıxmanı, təzahürü**, ondan gələn **işığın** gözə **tə`sirini** anladır. Bu sözdə ikinci **o** səsinin varlığı və ya **u** fonemi əvəzində olmağı ondan çıxan işığın bə`zən (*hansı səbəbdənsə*) Yer üzünə gəlib çatmaması anlamını yaradır.

Звезда sözündə **з** fonemləri **təzahür etməni**, özünü (*işığını*) göstərməyi, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə işığın **bir nöqtədə** olması, oradan **uzaqlaşması** əlamətini, **e** fonemi bu işığın ondan **gen** tərəfə getmə **istiqamətinin** əlamətini, **д** fonemi natiqin dediyi sözün **zvez** hissəciyindəki hadisələrin üzərində **dayanma-sının** və bunu **davam** (*Azərbaycan dilindəki da, daha sözlərindəki mə`na kimi*) etdirməsi əlamətini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtəni** əlamətləndirir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Stern sözündə **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışiq** əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan tə`sir** əlamətini, həm “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*işığın*) **əşyanın** (*ulduzun*) **icində** və **icindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının

əlamətini, həm də **et-mə** faktının anlamını göstərir; **e** fonemi işığın ulduzdan **gen** tərəfə getmə **istişamətini** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə ulduzun **enerjililiyinin**, **işiq** mənbəyi olduğunun və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*işığın ulduzdan çıxmasının*) əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*Yerə, gözə*) **yönəlmənin** əlamətini anladır.

Bütün bu variantların hamısından alınan ümumi mə'nə odur ki, uzaqda (*göydə*) olan bir nöqtədən işiq çıxır və bu işiq məsafə qət edib yerə və baxanın gözlərinə çataraq tə'sir edir.

Ülgüc sözündə **ü** fonemləri üz-üzə, **birbaşa** (*qırxma, kəsmə üzrə*) **istişamətini**, **l** fonemi ülgücün **ol-ma** və **elə-mə** (*qırxma*) faktlarının əlamətlərini, **g** fonemi **güç** anlayışı üzrə hadisə və əşyaların özlərində (*itələyicilərində*) **güclülük** və ya bolluca daxili **enerji** (itilik) əlamətinin izahını göstərir; **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu**, **qüvvələrin nümayişi** əlamətini göstərir. Bunların hamısı ülgücün itiliyi anlamını yaratmış olur.

Üslub sözündə **ü** fonemi **birbaşa istişamətini** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici tə'sir** və **onun nəticələri** əlamətini, **l** fonemi **elm**, **bilik**, **ağıl-dərrakə** və ya **dil** (*dilçilik*) əlamətlərini və **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını anladır; **u** fonemi iki nöqtə (*mövçud olanla üslubun tətbiq olunacağı başqa birisi*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə daxil** olma, yə'ni tətbiq etmə əlamətini anladır.

Fayda sözündə **f** fonemi **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti, **a** fonemi **xətt üzrə istişamət** əlamətini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi** və sərf olunması əlamətini göstərir; sözün **da** hissəciyi **da**, **də**, **dəxi** mə'nasına uyğundur. Sözü "payda", "dəxi pay", "daxil olan pay" kimi də götürüb təhlil etmək olar.

Fəlsəfə sözündə **f** fonemləri **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti, **ə** fonemləri özlərindən əvvəl fonemlərin ifa etdikləri hadisələrə tərəf **istişamətlər** əlamətlərini göstərərək, özündən sonrakı fonemlərin əlamətlərini onlara **tabe** etdirirlər; axırıncı **ə** fonemi isə **isim** düzəldici əlamətdədir və **elm**, **bilik** əlamətini də ifa edir; **l** fonemin **ol-ma**, **elə-mə** faktlarından əlavə **elm**, **bilik** əlamətlərini də göstərir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlaməti üzrə fəlsəfə elmi şəkildə bir yerə **yığma** əlamətini və **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini anladır. Söz "bir çox elmlərin, biliklərin və olayların səbəb və nəticələrinin elmlə ifa (*şərh*) edilməsi" anlamına uyğun gəlir.

Füzul ərəb sözünün mə'nası, ədəbiyyatda izah edildiyi kimi, "çox danışan, uzunçu, hər işə qarışan" deməkdir. Bu-rada **f** fonemi **ifa** anlamlı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa istişamətini** əlamətini, **z** fonemi **təzahür etmənin**, **üzə çıxmanın**, **u** fonemi **uzunluğun**, **uzunmüddətliliyin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma**, **elə-mə** faktlarını anladır ki, bu da, yuxarıda göstərilən mə'naya uyğun gəlir. Lakin **Füzuli** (*məşhur şairin təxəllüsü*) sözündə fonemlərin vəzifə və əlamətləri yuxarıdakı kimi olsa da, "Ulunun (*Böyük Yaradanın, Həqq-Təalanın, Tanrının*), həyatdakı olayların ifa edilməsi düzülüsü, canını yandıran, üzünü Uluya tutan" mə'nasını da anlamaq mümkündür.

Xamıt sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin** (*bağlanışların, bağlananların*) **bir yerə yığılma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** və həm də xamıtın öz daxili çevrəsi üzrə (*perimetr*) **uzunluğunun** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **iç-də** və ya **içə doğru istişamət** əlamətini göstərir; **t** fonemi "**t-iç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*xamıtın*) **içində baş verməsi** və içə (*xamıtın içindəki sıxılıb saxlanan əşyaya*) **tə'sir etmə** hallarını izah edir.

Xatir sözündə **x** fonemi **xoş** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə** (*istəmə, sevmə, münasibət üzrə*) **istişamətini**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **i** fonemi **iç-də** (*öz daxilində*) anlamını, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə xatiri istənilən adamın əlamətini, həm də **ruh** anlayışı üzrə xatiri **istənilənin** və istəyənin **ruhu**

anlamını göstərir. **Xatirə** sözündə isə **r** fonemi həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir, **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Hazır sözündə **h** fonemi **hal**, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**, **z** fonemi **təzahür** əlamətlərini, **ı** fonemi (*müəyyən bir iş nəticəsində*) **iç-dən** (*işdən, əməliyyatdan*) **çıxma istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **insanı** və **hər bir** əşya və hadisəni ifa etməklə bərabər, **erq** anlayışı üzrə hazır olanın (*yeni*) **enerjililiyi** və ya **ruh** anlayışı üzrə onun (*insanın*) **ruhluluğu** və **era** anlayışı üzrə (*hazır olduğu vaxtla indiki arasında*) **vaxt-zaman** əlamətlərini göstərir.

Hasar sözündə **h** fonemi **mühit** əlamətini, **a** fonemi hündürlük üzrə **xətti istiqamət** əlamətini göstərir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə (*hörgü ilə*) **bir yerə yığma, birləşdirmə** əlamətini, **a** fonemi hasarın **sahəsinin, səthinin** və ya eni, hündürlüyü daxil olmaqla **həcmnin** əlamətini, **r** fonemi onun müəyyən bir yer olduğu və **erq** anlamı üzrə bu yerdən o biri üzə keçə bilməmək anlamlarını göstərir. Sözün **sar** hissəciyi **sarı, yön** anlamlı hadisəni də anladır.

Hücum sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa, üz-üzə** istiqamət əlamətini göstərir; sözün **cum** hissəciyi **cum-ma-dan** xəbər verir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **enerjililik** əlamətini, **u** fonemi hücum üzrə **uzunluğun, məsafəliliyin, m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hücumda mütəmadiyyətin, fasiləsizliyin əlamətlərini anladır.

Çalov sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi həm **xətt üzrə çalovun** (*dişlərinin*) torpağa doğru yönəlmə və onun içinə girmə **istiqamətinin**, həm də çalovun **həcm, tutum** əlamətini, **l** fonemi torpağın **ol-ma** və çalovun onu **elə-mə** (*öz içinə doldurma*) faktlarını, **o** fonemi **bir yerin** (*çalovun içinə daxil olanın*), **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə torpağın **bir nöqtəyə** (*çalovun içində*) **yığılma** əlamətini göstərir.

Çamadan sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə çamadan** yığılma **istiqamətinin** və onun **tutumunun, m** fonemi **həm** anlayışı üzrə şeylərin **birləşmək, eyni bir yerdə** (*çamadanın içində*) **mövcud** olma əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə çamadan içinin ona yığılan şeylər üçün bir **dayaq, dayanacaq** olduğu əlamətini göstərir; sözün **ad** hissəciyi, əlavə olaraq, **odlu** anlayışı üzrə insanlara aid əşyaları, **an** hissəciyi şeylər üçün **an-məkani** göstərməklə yanaşı, həm də **ünvan** anlayışı üzrə çamadanla harayasa aparmanı da anlada bilər.

Çargah (çahargah) sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** və **bilik, anlaq, anlatma** əlamətlərini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətlərini, **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə hadisənin (*oxumağın, ondakı ruhun*) **gücləndirilməsi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*güclənən ruhun daha da inkişafı*) **istiqamətin** və bunun gedib daha yuxarı **bilik, ağıl**, musiqi, **səs** səvviyyələrinə çatması, **h** fonemi ən yüksək musiqi, söz **mühitləri** və **halları** əlamətini anladır. [*Adətən, bəziləri bu muğamı səhvən müharibə ilə əlaqədar hesab edirlər, lakin onu mübarizə ilə bağlamaq və nəticədə, ruhən gedib ən yuxarı mühitlərə, kainatlara düşmə kimi dəyərləndirmək daha düzgün olardı*].

Çevrə sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **e** fonemi bir nöqtədən başlayaraq, qıraq tərəfə **istiqamət** (*burada həm mərkəzdən radius boyunca çevrə xəttinə qədər düz istiqamət, həm də çevrə xəttinin bir nöqtəsindən başlayaraq onun tam, bitkin çəkilməsi üçün qövs istiqaməti nəzərdə tutulur*) əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin** (*çevrə xəttinin*) əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi həm **isim** düzəldici kimi çıxış edir, həm də çəkilərkən çevrənin öz başlanğıc nöqtəsində **bitməsini, tamamlanmasını** anladır.

Çıxar (tic. *gəlir-çıxar*) sözündə **ç** fonemi **iç** (*məsələn, cib, xəzinə*) anlamını, **ı** fonemi **içdən** çıxma **istiqamətin**, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **axıb** getmənin və hadisələrdə **iştiraklığın**, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-məbləğ*), **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **hər bir** əşya və **erq** anlayışı üzrə **enerji** (*pul, mal və s.*) əlamətlərini göstərir.

Çoban sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **oba** (*bir yer, bir oba*) hissəciyində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin**, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin**, **a** fonemi **sahənin** əlamətlərini anladır; bundan əlavə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə uyğun obyektləri (*davar, malqara, otlar, çobanın özü*) anladır; sözün **an** hissəciyi **məkan** (*davar otlayan yer*) anlayışını

göstərir; bundan əlavə **ban** hissəciyi **insan** (*çobanın özü*) anlamındadır və həm də bir yerə **yığma, ünvanlama** mənasını göstərir. [*banu sözü də ban sözünə qohumluq təşkil edir; əslində, bir çoban sözü bir neçə fikrin bir sözlə ifadəsi halını anlada bilir və bu cür sözlər dildə həddindən artıq çoxdur*].

Cavab sözündə **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə canlılarda **enerjililik** və **coşqunluq** əlamətini, **a** fonemi **bilik, elm, anlatmaq** və cavabın qaytarılması **xətti üzrə istiqamət** əlamətlərini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma**, digərinə **yanışma** əlamətini, ikinci **a** fonemi **bir nöqtə** (*cavabı eşidən*) və **anlayış, anlatmaq** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*sözə-söhbətə*) daxil olma və ya daxil etmə əlamətini anladır.

Cazibə sözündə **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə (*cəzb edən*) **enerji çoxluğu, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik** əlamətlərini, **a** fonemi cəlb edən **nöqtənin** (*məsələn, elektrikli yüklənmədə*), **həcm** (*kütlənin*) və **xətt üzrə** (*cəzb edən enerjiyə, c foneminə tərəf*) **istiqamətin**, **z** fonemi cazibənin **təzahürünün, üzə çıxmasının**, **i** fonemi (*eyni bir*) **içə doğru istiqamətin** əlamətlərini göstərir; **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olmanı, **ə** fonemi cazibənin ikitərəfli (*cavaba-cavab*), amma hərəkətin cəzb edənə (*enerjisi çox olana*) tərəf olduğunu anladır.

Cisim sözündə **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu**, onun **coşğunluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, potensial enerji** əlamətlərini, **i** fonemi **iç-də** anlayışını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerdə** olmaq əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, sonrakı **i** fonemi özünə **məxsusluğu**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə, eyni** bir yerdə (bir Kainatda) və ya həyatda **mövcud** olma, hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir.

Cövlan (*tsikl, sikl*) sözündə **c** fonemi **enerji-vaxt-zaman** anlayışını, **ö** fonemi **öndə** olmanın, **ön** və ya **arxa** tərəflərə irəliləmələrin, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir yerdən, nöqtədən uzaqlaşma** və yenidən oraya **qayıtma** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə**, harayasa **yönləmənin** və **məkan** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** anlamını göstərir.

Şaqqa sözündə **ş** fonemi **qoşa** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **q** fonemləri hər iki **haqqın** (*əvvəlki bütövün hər iki hissəsinin*), axırdakı **a** fonemi **bir nöqtənin** (*şaqqalanmışın bir payının*) əlamətlərini anladır.

Şaquli sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) qüvvələrin, hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** hündürlük boyunca **istiqamətin**, **q** fonemi şaqulilik **haqqının**, **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin** və **uzaqlığın**, **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətlərini, **i** fonemi özünə **məxsusluğun** əlamətini anladır.

Şeytan sözündə **şəlalə** anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) qüvvələrin, hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **e** fonemi **gen, qıraq** tərəfə üz tutma **istiqamətinin**, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, uzaqlığının, subyektlərin (*adamların*) şeytana məxsus xasiyyətlərlə bir-birindən **ayıraraq** uzaqlaşdırılmalarının əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın (*adamin*) **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq **xaricə** (*digər bir adama*) tərəf **baş verməsi** halını izah edir; sözün **an** hissəciyi **anlaq** mənasını göstərir.

Şöhrət sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **ö** fonemi **öndə** və ya **özündə** olmanı, **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruh, ağıl-dərrakə** əlamətini və **ər** anlayışı üzrə **insan** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, **ə** fonemi bu tə'sirin şöhrətlinin **özünə** aidliyini anladır.

Şıllaq sözündə **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili** (*iç*) qüvvələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **ı** fonemi **iç-dən** (*şıllaq atandan*) şıllağın **çıxma** (*atılma*) **istiqamətinin**, **l** fonemlərindən biri **ol-manın**, digəri **elə-mənin** faktını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və şıllağın

dəydiyi **bir nöqtənin** əlamətlərini, **q** fonemi **qüvvə** və **haqq** (*şillaq atanın öz haqqı və şillaq dəyəni* “*haqqını vermək*”) əlamətlərini anladır.

Alman dili üzrə çoxsəsli sözlər

Abend (*axşam*) sözündə **a** fonemi **xətt üzrə** axşam çağına doğru **istiqlamətin** və **nöqtə** və ya **əhatə** (*axşamın özü*) vəzifəli əlaməti, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olmanın, **n** fonemi **an-zamanın** və **ünvan** anlamı üzrə bu an-zamana **yönləmənin**, **e** fonemi bu an-zamana doğru **istiqlamətin**, **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə fikrən, axşam fikri üzərində **dirənişin**, **dayanmanın**, həm də **dövrən** anlayışı üzrə bu **vaxtın** əlamətlərini göstərir.

Arbeiter (*işçi, fəhlə*) sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insan **qüvvəsi** və ya **enerjisi** və **ruh** anlayışı üzrə işçinin **ağıl-dərrakəsi** ilə bağlı əlamətləri, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə işin **eyniliyinə** və ya **çoxluğuna** daxil olma əlamətini, sözün **ei** hissəciyi **gen**, qıraq **tərəfin** (işin) **içinə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **t** fonemi həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı ilə üzərində iş gedən əşyaya doğru hadisələrin **baş verməsinin**, **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bu əşyaya **toxunmaqla** ona **tə'sir** et-*mək* (*iş görmək*) fə'li anlayışını göstərir; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **kişi**, yə'ni işçi şəxsin əlamətini göstərir.

Auswandern (*mühacirət etmək, başqa ölkəyə köçmək*) sözündə **aus** hissəciyi qırağa mə'nasını, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma**, **başqa birisinə yaxınlaşma** və **onda olma** əlamətlərini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu məkanda **dayanma** əlamətini, **e** fonemi **gen**, **qıraq** tərəfə **istiqlamətin** əlamətini, **r** fonemi **yer** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə, harayasa **yönləmə**, ona **daxil olma** əlamətindən əlavə **anlaq**, **anlamaq** mə'nalı əlaməti də göstərə bilər; [*əgər, sözün wand hissəciyi əvvəlki ölkə daxilini, onun sərhəddini (divar mə'nasında) anladırsa, ern hissəciyi “həm də qıraq yerə yönəlmə, onda olma” anlamını göstərir*].

Bewegung (1. *hərəkət*; 2. *həyəcanlanma, dalğalanma, çaxnaşma; iztirab, narahatlıq*) sözündə **be** hissəciyi sözünü şəkilçi kimi olsa da, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə ümumi mənzərədə, ümumi fonda **nəzərə tez dəyəni**, **aydın anılan**, **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələrin** izahı əlamətini, həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma və ya **sabitliyi** ifadə etmə əlamətlərini anladır; **e** fonemi **b** foneminin göstərdiyi hadisələr əlamətlərini sözün **wegung** hissəsinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, əlaqə yaradır və ona **təbe** etdirir; (*Alman dilindəki be sözünü şəkilçi Azərbaycan dilindəki və bağlayıcısına mə'naca və vəzifəcə yaxınlıq təşkil edir; Azərbaycan dilinin bə-li, bə-ri və digər oxşar sözlərdəki bə hissəciyinin də be sözünü şəkilçiyə vəzifəcə eyni, lakin istiqamətcə əks tərəflərə yönəlmiş şəkildə bənzəyişi var*); **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma**, digərinə **yanaşma** və ya, xüsusi halda, **bir nöqtədə** olma əlamətlərini, **davamiyyət** anlayışı üzrə isə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini anladır; digər **e** fonemi əvvəlkinin olduğu əlamətdədir, yə'ni sözün **bew** hissəciyini **gung** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona **təbe** elətdirir; **g** fonemi **qüvvə** və **haqq** anlayışlarını, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **anın** əlamətini ifadə edir; bundan başqa, 2-ci mə'nadakı insanın iztirabı, narahatlığı halında bu **g** fonemi həm də **xəlc olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıları**, xüsusilə adamları və onların halətlərini ifadə əlamətindədir; sözün **ung** hissəciyindəki **u** fonemi iki nöqtə arası birləşdirici **uzaqlığı** (*bə'zən uzunmüddətliyi*) anladır; **n** fonemi **anlaq** əlamətini, axırdakı **g** fonemi hadisənin özünəməxsus **haqq-da** olmağı (bu hadisənin öz haqqı) əlamətini anladır.

blinken (*parıldamaq, işıldamaq, şəfəq saçmaq; bərq vurmaq; ildirim çaxması*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda **nəzərə tez dəyəni**, **aydın** seçilən **hadisəni** ifadə əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **i** fonemi **iç-də** (*parıldayanın özündə*) və **içə** doğru (*qıraq tərəflərin içinə, gözlərə*) **istiqlamət** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə**

(məsələn, gözlərə) **yönləmə** əlamətini, **k** fonemi **haqq** (ışığın özü də bir **haqq**-dir) anlayışını göstərir; sözün **en** hissəciyi fe'l əlamətli birləşmədir; burada **n** fonemi **ünvan** və **anlaq** tipində olan bir fe'l əlamətindədir; **e** fonemi isə bunlar tərəfə **istiqlamət** əlamətini anladır.

Charakter (xasiyyət; xarakter, səciyyə) sözündə **ch** fonemi ümumi halda **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı** halının, **axıb** getməyinin, **bir yerdə durmamaq** (həyatda sabit, dəyişməz xarakterli insan və hadisələr yoxdur), hadisələrdə (insanın) **iştraklıq** dərəcəsinə, xüsusi hallarda **xoş** və ya **xarab** anlayışları üzrə insanın bu hadisələrə münasibəti, **əhval-ruhiyyəsinin** əlamətlərini göstərmək anlamındadır; sözün **ar** hissəciyi həm **ər** anlayışı üzrə **insan** və **heyvanlar** əlamətlərinə işarə vurur, həm **ruh** anlayışı üzrə onların **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı olduqları əlamətlərini, həm də **erq** anlayışı üzrə insan **qüvvəsinin, enerjisinin** əlamətini göstərir; sözün **akt** hissəciyində **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin, k** fonemi **haqq, haqq-hüquq** anlayışlarını, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və "**t-iç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (insanın) **içində** (beynində), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq** xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; beləliklə, sözün **akt** hissəciyi **hərəkət, fəaliyyət** anlamlarındadır; sözün **er** hissəciyində **r** fonemi xasiyyətin özünü səciyyələndirən **enerjililiyin, e** fonemi bu səciyyəyə tərəf **istiqlamət** əlamətini anladır. Bütövlükdə söz təqribən "insanın (həyatdakı) hadisələrə münasibəti və bu hadisələri dəf etmə qabiliyyəti" hərfi mə'nasını anladır.

Differenz (fərq; fərqləndirmə, ayırma) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fərqin (məsələn, hesablama işlərində, riyaziyyatda) böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və ya **qalma** əlamətini, **i** fonemi **iç-ə** (tama) doğru **istiqlamət** və ya **iç-də** (tamda) anlamını, **f** fonemləri **ifa, ifadə** anlayışlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə (fərqin alınmasında) **enerjililik** və **ruh** anlayışı üzrə (fərqləndirmə üçün) **ağıl-dərrakə** əlamətlərini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (məsələn, kəsə, bütövə) **yönləmənin** əlamətini, **e** fonemləri bu yönləmənin **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi "iç təzahür" anlamını göstərir; sözün **if** hissəciyi **içə yönləmə** əlamətini göstərir, **fer** hissəciyi **içdən çıxmanı, feren** hissəciyi isə "içdən çıxan qism, fərq" (ümumən, "üstəgəl, sonra çıx") hadisəsini anladır.

Donner (göy gurultusu; ildırım) sözündə **d** fonemi təzyiqə, böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və ya **qalma** əlamətini, **o** fonemi hadisənin baş verdiyi **bir nöqtənin** (məsələn, ildırım mənbəyinin) əlamətini, **n** fonemi **məkan** əlamətini, sonrakı **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **harayasa** (məsələn, digər yüklü bulud topasına) **yönləmənin** əlamətini göstərir; sözün **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **səs, işıq** və b. k. **enerji, qüvvə** anlayışlarını göstərir.

Eigenschaft (xüsusiyyət; xassə, sifət; keyfiyyət) sözündəki **Eigen** (məxsusi, özünə məxsus) və **schafft** hissəciklərinə ayrı-ayrılıqda baxaq. **G** fonemi **haqq** anlamını, **ig** hissəciyi **iç haqq, öz haqqı** anlamını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönləmənin** əlamətini göstərir; sözün **en** hissəciyi **nəyəsə** (burada, **schafft** hissəciyinə) istiqamətli **yönləmə** anlamını, əvvəlki **e** fonemi **iç haqqın nəyəsə yönləməsinin** müşahidəçinin, dinləyicinin diqqətini cəlb etməsi **istiqlamətini** və bu **iç haqqın özünə məxsusluğu** anlamını ifadə edir. Sözün **schafft** hissəciyində **sch** fonemi **iç** (daxili) **hadisələrin, hiss** etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **f** fonemi **ifa** etmənin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə hadisənin əşyanın və ya digər bir hadisənin **içində, içinə doğru baş verməsi** halını izah edir. Beləliklə, bu **schafft** hissəciyi bütövlükdə hərfən "içdə özünə məxsus etmək" mə'nasını verir, bir çox alman sözlərinin tərkib hissəsi kimi işlədilir və Azərbaycan dilindəki -lik, -lıq, -luq, -lük şəkilçilərini anladır.

Fächer (yelpik, püləyən, püləng) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə hadisələrin **sür'ətli** olduğunu yada salaraq, **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti göstərir; **ä** fonemi **öndə** olanın (havanın) **gen, qıraq** tərəfə axın **istiqlamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı, axınlı** irəliləməsi (havanın pülənməsi) halını izah edir; sözün **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **iş** görmə, **enerjililik** əlamətini və **ər** anlayışı üzrə **hər bir** hadisə və əşya (məsələn, yelpik, ventilyator və s.) əlamətini anladır.

Führer (*rəhbər; yola bələdçi, yol göstərən*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi **mühit** və müxtəlif **hallar** anlamını, **r** fonemi **yer** və **erq** anlayışlarını ifa edirlər; sözün **er** hissəciyi əvvəlki sözdəki kimi **ər** anlayışını göstərir.

Freund (*dost, arxadaş*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti və **ər** anlayışı üzrə **insan** əlamətini göstərir; **e** fonemi bu əlamətlərin **əlaqə,birlik** anlamını ifa edən **und** hissəciyinə tərəf **istiqamətlənməsini** təmin edir.

geboren (*anadan olmaq, doğulmaq*) sözündə **ge** hissəciyi sözünü şəkilçi vəzifəsindədir; burada **g** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə hadisələrdə **bir mühitin** digəri ilə **əvəz** olunması **anın** əlamətini göstərir; **e** fonemi bu əlaməti sözün **boren** hissəsinə tərəf **istiqamətlənməsini** təmin edir; beləliklə, Alman dilinin **ge** söz-önü şəkilçisini Azərbaycan dilindəki **ge-t-mək** (*ge etmək*) fe`linin **ge** hissəciyinə ekvivalent kimi qə`bul etmək mümkündür və bunlar əslində hər iki sözün hissəcikləri kimi eyni anlamı ifadə edirlər; **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** (*təbiət varlıqları arasına*) daxil olma əlamətini göstərir və **təbiət** anlayışı üzrə bu eyniliyin **təbiət** tərəfə yön almasını, ona aidliyini anladır; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-doğulan*) və bir **yerin** əlamətini, **r** fonemi **yer** (*burada yer üzünə*) anlayışını, **erq** anlayışı üzrə doğuluşda insan (*ana*) **qüvvəsinin** əlamətini, **era** anlayışı üzrə doğuluş **vaxtının** əlamətini anladır; sözün **en** hissəciyi **yönəlmə** mə`nasına yaxın fe`l anlamını ifa edir.

Grenze (*sərhəd*) sözündə **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin səthi və ya onun **qırağının**, yə`ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin**, **anın** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **n** fonemi həmin anın-**məkanın** və, əsasən, **ünvan** anlayışı üzrə danışığıdakı fikrin bu məkana, bu ana (*sərhəddə*) **yönəlməsi** əlamətini göstərir; **z** fonemi **iç** tərəfin, **iç təzahür** anlamını, **e** fonemi qırağa (*sərhəddən o tərəfə*) **istiqamət** əlamətini göstərir və **isim** (*söz*) düzəldici kimi də çıxış edir.

Größe (*1. kəmiyyət, ölçü; 2. böyük ölçülülük, nəhənglik; böyüklük, əzəmət*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə əşyaların yerləşdiyi, hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** müxtəlif növləri ilə əlaqədar əlamətləri göstərir; sözün **öß** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **öz** hissəciyinin (*öz-əl, öz-lü, öz-ül və s. söz düzəlişləri kimi*) mə`nasını anladır; burada **ö** fonemi **öz**-ündə **olan** əlaməti göstərir; **ß** fonemi **ß** = s x s ifadəsi ilədir; bunlardan birinci **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, birləşmə, bir yerə yığma** əlamətini, ikincisi isə bu yığılmanın öz içində baş verdiyini göstərir; **e** fonemi **isim** (*söz*) düzəldici sifətində çıxış edir.

Hammer (*çəkic*) sözündə **h** fonemi **iç hal** əlamətini göstərir [*alman dilindəki h foneminin ifadə etdiyi hal və mühit əlamətləri daha çox “iç hal”, “özünəməxsus hal”, “iç mühit”, “öz mühiti” anlamlarına yaxınlıq təşkil edir və başqırd dilindəki kimi h ≈ s formalı h fonemini xatırladır, Başqırd dilində əhalğan səğət = asılan saat, hörqön = sürgün, urtahında = ortasında və s. sözlərdə Azərbaycan dilindəki s fonemi h kimi işlənir. Odur ki, tərkibində, xüsusilə, əvvəli h fonemli alman sözlərini təhlil edərkən, bu xüsusiyyətə diqqət yetirmək lazımdır*]; **a** fonemi **nöqtə** (*nöqtə-çəkic*) vəzifəsini və **xətt** üzrə zərbə **istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi **vasitə** (*çəkic bir vasitədir, alətdir*) anlayışını, ikinci **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə zərbə vurarkən çəkic və vurulan əşyanın **ikiliyə-eyniliyə** daxil olması əlamətini, **e** fonemi çəkicin vurulan əşyaya tərəf **istiqaməti** əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** zərbə **qüvvəsinin**, həm də **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi (*zərbənin dəydiyi*) **yerin** əlamətini anladır.

heran (*yaxına, yaxınlığa*) sözündə **h** fonemi **iç hal, iç mühit** (*bax: Hammer sözünə*) əlamətlərini, **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə hərəkətdəki **qüvvə, enerji** sərfi lüzumluğu əlamətini və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **e** fonemi bu yerə tərəf **istiqamətin** əlamətini, **an** hissəciyi Azərbaycan dilindəki kimi **an**-məkan əlamətini göstərir.

hören (*əşitmək*) sözündə **h** fonemi **iç hal, iç mühit** (*bax: Hammer sözünə*) [*əşitmək üçün müvafiq hiss üzvlərinin sağlamlığı gərəkdir; çox uzaqlarda danışılanı əşitmək olmur, — mühit belədir*] əlamətini, **ö** fonemi **öndə** olanın (*səsin*) əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səs**

enerjisinin əlamətini, sözün **ör** hissəciyi “eşidiləcək gücdə olan öndəki səsin” anlamını, **en** hissəciyi səsin **üvnana** (*qulağa, beyinə*) **çatması** fe`li əlamətini göstərir.

Inland (*ölkədaxili*) sözündə **i** fonemi **iç**-də və ya **içə** doğru **istiqlamət**in əlamətini, **n** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq, fikrən **məkana** və ya **üvnana** (*ölkəyə*) **yönləmə** anlayışlarını göstərir; sözün **land** hissəsi **ölkə** mənasındadır (*bax yuxarıda: Land sözünə*).

international (*beynəlmiləl, internasional*) sözünün **inter** hissəsindəki **in** hissəciyi **iç**-də, **iç**-ə mənasını (*bax: Inland sözünə*), **t** fonemi buraya fikrən **təmas-toxunma** anlayışını, **er** hissəciyi **yer** anlayışını göstərir; **national** (*milli, millətə məxsus olan*) sözündə əvvəlki **n** fonemi **insan** və **ünvan** anlayışı üzrə **insanların** bir-birinə (*fikirdə*) **yönləməsinin** (*münasibətlərinin*), **a** fonemi bu yönləmələrin (*fik-rən*) **istiqlamət**inin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; sözün **on** hissəciyi **bir insan** anlamını ifa edir; **nation** sözü “insanların təmasları üzrə bir-birinə eyni cür münasibəti” anamlı **millət** mənasını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ol**-ma faktı anlamındadır.

Jammer (*dərd, qəm, qüssə, kədər; fəlakət, bəla, yamanlıq, müsibət, bədbəxtlik*) sözündə **J** fonemi həm cisimlərdə, subyekt və obyektlərdə, onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjilik** əlamətini, həm də **ayrı** anlayışı üzrə bu obyektlərin (*bəla, fəlakət, yamanlıq mənbəyi ilə onun tə`sirinə mə`ruz qalan insanın*) bir-birindən **ayrılıqda** vəziyyətinin, uzaqlığının, uyğunsuzluğunun izahı əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**in əlamətini, **m** fonemləri **həm** (**həm + həm**) anlayışı üzrə **birləşmə, eyni bir nöqtədə, (lap çoxalaraq) bir yerdə**, bir insan (və ya bir qrup insan) üzərində olma əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə tə`sir edən müxtəlif **qüvvələrin** əlamətini, həm **ruh** anlayışı üzrə onların əhval-**ruhiyyəsinin** əlamətlərini, həm də **ər** (*kişi, qadın, insan*) anlayışını göstərir; **e** fonemi **jamm** hissəciyindəki hadisələrin ərə, insan və ya insan qrupuna tə`sir etmə **istiqlamət**inin əlamətini göstərir.

jeder (*hər; hər kəs*) sözündə **j** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyekt və subyektlərin bir-birindən **ayrılıq** vəziyyətinin əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir nöqtədə **dayanmanın, dirənmənin, r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **insan** və **hər bir** hadisə və əşyanın əlamətini anlada bilir; **e** fonemi **jed** hadisələrini **ər** əlamətinə tərəf **istiqlamətləndirir**.

Kapazität (*1. istehsal gücü; məhsuldarlıq; 2. qabiliyyət, bacarıq; 3. tutum, həcm*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını, **a** fonemləri **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə** yığım, **eyniliyə daxil** olma əlamətini, **z** fonemi “**içə** doğru”, “**içdəki təzahür**” əlamətlərini, **i** fonemi bu təzahürün **iç**-də əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **hiss** edilə bilən **tə`sirin** əlamətini, **ä** fonemi **öndə** olanın **qırağ** tərəfə **istiqlamət**inin əlamətini, axırdakı **t** fonemi **et-mə** faktlı əlaməti anladır. Beləliklə, **Kapazit** sözü təqribən **gücün** bir **içə**, bir **tutumaya yığılması, dt** hissəciyi bunların təşkili və sərfi anlamlarını xatırladır.

Kerze (*şam*) sözündə **k** fonemi **haqq** (*şamın materialı*) anlayışını, **r** fonemi şamın **enerjili** və **işıq** vermə qabiliyyətli olduğu əlamətləri, **z** fonemi bu **işıq enerjisinin** şamın öz **içindən təzahürünü**, **e** fonemləri şam materialının işıq enerjisinə dönmə və alınan işığın gen, qırağ tərəfə verilmə **istiqlamətlərinin** əlamətlərini anladır və axırdakı **e** fonemi, əlavə olaraq, **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Konzert (*1. müsəmirə, konsert; orkestrin müşayiəti ilə tək bir musiqi aləti və ya oxuyan tərəfindən ifa olunmaq üçün böyük musiqi əsəri*) sözündəki **konz** və **ert** hissələrinə ayrılıqda baxaq. **Konz** söz hissəsi bir çox sözlərin önünü təşkil edir və “bir yerə yığılma” mənasını bildirir; burada **k** fonemi **haqq**, bə`zi hallarda, əlavə olaraq, **qüvvə** əlamətini, yə`ni **qüvvətlənmiş** anlamını göstərir; **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir yerin** (*məsələn, zalın*) əlamətini, **n** fonemi **an**-məkan, **ünvan** (*zal, meydan*) anlayışlarını, **z** fonemi bu bir **iç**-ə (*zala, meydana*) yığılmanın **üzə çıxması, təzahürü** əlamətini göstərir; sözün **ert** hissəciyində **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə musiqinin (*çalan və oxuyanların*) **səsi** əlamətini, **e** fonemi bu səsin qırağa (*dinləyicilərə*) verilmə **istiqlamət**inin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** (*alətlərə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən musiqi **tə`siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərini izah edir.

Lager (1. *ambar*; 2. *düşərgə*; 3. *diyircəkli yastıq*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** əlamətini, **g** fonemi **haqq** anlayışını göstərir; sözün **lag** hissəciyi “olaq” – olma yeri anlamını, **er** hissəciyi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini və, əlavə olaraq, **erq** anlayışı üzrə bu yerdəki **qüvvə** (*əsasən 3-cü mə'nada*) əlamətini göstərir.

Lehrerin (*müəllim* – qadın; *öyrədən, öyrətmən* – qadın) sözündə **l** fonemi müəllimin **elm**, **ağıl**, **bilik** əlamətlərini və bunları **elə-mə** (*qırağa elə-mə – şagirdlərə, tələbələrə öyrətmə*) əlamətini, **e** fonemləri müəllimin bu bilikləri **gen tərəfə** (*öyrənənlərə tərəf*) beynində hazırlaması və ötürməsi **istiqlamətlərinin** əlamətlərini, **h** fonemi **iç hal**, **iç mühit** (*müəllimin bilikləri onun içində, daxilində, beynində hələlik bir mühitlik təşkil edir*) əlamətlərini, **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə müəllimin **ruhu**, **ağıl-dərrəkəsi** əlamətlərini, həm də **erq** anlayışı üzrə öz biliklərini **səs enerjisinə** çevirərək danışması, və ya öyrətmə sahəsində yeni metodlar tətbiqi üzrə digər növ **iş**, **əmək sərf** etməsinin əlamətini göstərir; sözün **erin** hissəsinin **er** hissəciyi **ər** anlayışını, yə'ni onun bir **insan** olduğunun əlamətini, **in** hissəciyi isə onun **qadın** (*məsələn, Azərbaycan dilindəki gəlin sözü kimi*) olduğunu anladır.

leihen (*borc vermə, bağışlama; borc alma*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və borc **elə-mə** (*vermə və ya alma*) əlamətlərini, **ei** hissəciyi “qırağa + içə” (*kiməsə + onun cibinə*) anlamlı **istiqlamətin** əlamətini, **h** fonemi **iç halın**, **iç mühitin** (*borcu alıb-vermə hallarının, mühitin və buna ehtiyac olduğunun*) əlamətini, sözün **en** hissəciyi **ünvanlamaq** anlayışlı (*et-mək kimi*) fe'l hadisəsini anladır.

Lokomotive (*dartıcı, hərəkətədirici, lokomotiv*) sözündə **l** fonemi **ol-anı** (*məsələn, qatarı, yükü*) **elə-mə** (*dartma*) anlamlarını, **o** fonemləri **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*dartma nöqtəsinin, dartma yerinin və lokomotiv də daxil olmaqla bütövlükdə qatarın*) əlamətlərini, **k** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlamını, **m** fonemi **həm** anlayışı **üzrə birləşmənin**, **bir yerdə** olaraq hadisələr arasında **əlaqənin** əlamətini göstərir; sözün **kom** (*burada k fonemi dılarxası tələffüzlədir*) hissəciyinin anlamı Azərbaycan dilindəki **kom** (*burada k fonemi dilönü tələffüzlədir ki, bu da “iç haqq”, “iç qüvvə” anlamlı əlaməti göstərir*) sözünün mə'nası ilə uzlaşır, tuş gəlir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-də** (*bir arada*) və **iç-dən** çıxaraq, **qıraq tərəfə baş verməsi** əlamətini göstərir və ya **et-mək** fe'l-faktını xatırladır; **v** fonemi hərəkətdə (*qatarın*) **bir nöqtədə olma**, **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi bu birləşmələrin **gen**, **qıraq tərəflərə** aparılması, getməsi **istiqlaməti** əlamətini göstərir.

Material (*material*) – [*ehtimal edilir ki, bu söz materiya və al hissəciyinin birləşməsindən yaranmışdır*] sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə**, **bir yerdə olma** və daxili (və *xarici*) hadisələr arasında **əlaqə** əlamətini və **vasitə**, **vasitəsilə** (*obyektləri qurmaq, tikmək, yaratmaq material ilə olur*) anlayışlarını izah edir; **a** fonemi materialın (materiyanın) daxili hissəcikləri arasındakı əlaqələrin yaranmasında **xətti istiqamət** əlamətini və materialın öz **həcmi**, **tutumunu** daxilində **əhatəlilik** əlamətini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bu təmasın **iç-də** (*material daxilində*) baş verməsi əlamətini göstərir; sözün **er** hissəciyi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə bu hadisələrin baş verməsi üçün **enerji** lüzumluğu əlamətini, həm də **ruh** anlayışını göstərir [R. Ə. Ramazanovun *fikrəcə, ruhsuz və “Böyük Ağlın” – Allahın İştirakı olmadan materiya daxili və ayrı-ayrı varlıqlar arasındakı hadisələrə həm fəal hissəciklər – enerji daşıyıcıları, həm də qeyri-fəal hissəciklər – cisimciklər qatıla bilməzlər; bu fəal və qeyri-fəal hissəciklər barəsində aydınlaşdırmalara onun ““Dinamikanın ümumi qanunu” haqqında söhbət*” və ya “*Beceđa ob “obıcem zakone dinamiki”*” kitablarında [12] geniş yer verilmişdir. Məsələn daha geniş dərk etməkdən ötrü [3-5] kitablarına baxmaq olar; burada göstərilir ki, materiyanı, varlığı təşkil edən 3 zərrəcikdir: 1) Ağ Işıq zərrəcikləri – yaradıcı, hişzedici və idarəedici Böyük Yaradan İşığı-Nurunun zərrəcikləri; bunlar varlıqların hərəkətlərinin cəm Ahəngi arasında və hər bir varlığın, cisimin öz daxili hissəcikləri arasında əlaqəni tə'min edir və Ümumiyyə, Cəmə daxil edir; 2) xaki

(qəhvəyi-qırmızı çalarlı) zərrələr – enerji daşıyıcıları olub varlığı istilik termonları ilə qidalandırılıb hişf edirlər; 3) boz zərrələr – əbədiyyətin təcəssümü olan zərrələr – kütləyə malikdirlər; əvvəlki iki zərrələrsiz boz zərrələr – “ölü materiyadır”]; **i** fonemi iç-də anlayışını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ol-ma (ol-unma)** faktını anladır.

Mechaniker (mexanik) sözünün **mechanik (mexanika, mexanika elmi)** hissəsində **m** fonemi **vasitə** və **həm** anlayışlarını, **e** fonemi **gen** tərəfə getmə **istişamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik** olmaqla hadisələrin **axınlı halının**, **axıb** getməyinin, bir yerdə **durmamaq** və ya bir yerə **yığışmaq (o cümlədən, statik hallar)**, hadisələrdə **iştraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətlərini anladır; sözün **an** hissəciyi **an-məkan** və **an-zaman** anlayışlarını, **ik** hissəciyi **iç haqq**, yə`ni iç-də, **bir yerdə olmanın**, **qüvvət (fəaliyyət)** göstərmənin anlamını ifa edir; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə **qüvvə**, **enerji** əlamətini göstərdiyindən, bu hissəciyi **işçi** kimi anlama bilərik.

Montag (Bazarertəsi günü, həftənin birinci günü) sözünü **Mon** və **tag (gün)** hissəcikləri təşkil edir. **M** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerdə**, **bir nöqtədə** olma, **hadisələr arasında əlaqə** əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin**, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (həftə günləri tərkibinə) yönəlmə** və **an-zaman** və **an-məkan** anlayışları üzrə (**həftədə**) olma əlamətlərini göstərir. Beləliklə, **Montag** sözü ilə hərfən “birləşmiş günlərin başlanması və yön alması” mə`nasını ayırd edə bilərik.

Montage (birləşmə, bəndləmə, bəndlənmə, qurğulama, yığma, montaj) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerdə**, **bir nöqtədə olma**, **əşyalar (məsələn, maşın hissələri) arasında əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin (məsələn, bir maşının, bir şəbəkənin)** əlamətini anladır; **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (bu maşına, bu şəbəkəyə) yönəlmə** və **orada olma** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yığmada (**hissələrə**) **tə`sir** hallarının əlamətini, **a** fonemi yığma, birləşdirmə işlərinin xüsusiyyətlərinə görə (**cizgilərə və ya yığma texnologiyasına əsasən**) bə`zən **bir nöqtənin**, bə`zən bir **xətt üzrə istiqamətin** və ya **səth, həcm, tutum, əhatə** əlamətlərini göstərir; **g** fonemi **qüvvə**, **haqlama (yığmada lazımi uyğunluqları yaratmaq)** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Nadel (iynə) sözündə **n** fonemi **nəsnə (iynə)** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə (məsələn, tikilən parçaya) yönəlmə** əlamətini, **a** fonemi bu yönəlmə **istişamətinin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **təzyiqə**, **tə`sirə mə`ruz etmə** və **mə`ruz qalma** və ya **dirənmə** əlamətlərini anladır; **e** fonemi bu dirənməni dəf edərək (**parçanı**) dəlib keçmə **istişamətinin** əlamətini, **l** fonemi bunları **elə-mə** və (**tikilənə aid**) **ol-ma** faktlarını anladır.

negativ (mənfı; qatılmayan, qatılmaz) sözünün **n** fonemi **inkar** mə`nalı əlaməti göstərir; sözün **gat** hissəciyi **qat-ılma** anlamını, **iv** hissəciyi “iç nöqtəyə, iç hadisə`yə **məxsusluq**” mə`nasındadır; **e** fonemi inkarın (**n fonemi**) bu mə`naya tərəf yönəlmə **istişamətinin** əlamətini göstərir.

Nutzen (fayda, səmərə) sözündə **n** fonemi **nəsnə (maya)** anlamını və bunun **nəyəsə yönəlməsinin**, **ünvanlanmasının**, **u** fonemi **cövlanlığın (məsələn, mayanın dövrüyyədə olması)** və iki nöqtə (**maya qoyuluşu və qazanc götürülməsi**) arası **məsafəliliyin**, **müddətliliyin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə`sir** əlamətlərini göstərir; **z** fonemi “**iç təzahürün**” (**mayadan artım**) əlamətini, **e** fonemi bu təzahürün qırağa çıxma (**gəlir gəlmə**) **istişamətinin**, **n** fonemi **nəsnə (faydanın özü, nəticə)** anlayışlarını ifa edir. Söz hərfən “maya qoymağın nəticəsində nəşə götürmək” mə`nasına uyğundur.

Obyekt (hədəf, mövzu hədəfi, obyekt) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda, ümumi mənzərədə **nəzərə tez dəyən**, **aydın seçilən**, **yaşayışda çox əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin**, **hadisələrin** izahı əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, əşyalarda və onların hal-hərəkətində müahidə edilən **enerjililiyin** izah edilməsi əlamətini, **k** fonemi **haqq (obyekt özü bir haqqdır)** anlayışı üzrə obyektin özünəməxsus halı, keyfiyyəti **haqqının** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmaqla və ya

uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini bildirirlər; **e** fonemi **kt** hissəciyinin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf müşahidənin yönəlmə **istiqlamətini** anladır.

orientieren (*səmtlənmək, səmtləmək, yönəlmək, yönü tapmaq, istiqamətlənmək*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **r** fonemi yer anlayışı üzrə həmin bu nöqtənin olduğu, əhatələndiyi **yerin** əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç-ə** (*səmtə*) doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; sözün **ent** hissəciyi **ünvan** anlayışlı **yönəlmənin** tə'sirlənməsi, düzləndirilməsi üçün fikirdə götür-qoy edilməsi, **anlamaq** məqsədli düşüncə əlamətini, sözün **er** hissəciyindəki **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu yerin tapılması, səmtlənməsi üzrə fəaliyyət (*səmtləndirmək*) üçün **enerji** sərfi və bu məqsədə **istiqlamətlənmə** əlamətlərini, **en** hissəciyi isə fe'l məramlı **yönəlməni** anladır.

Partie (1. *partiya, dəstə, qrup*; 2. *bir parça* – çoxsəsli musiqi əsərində bir musiqi aləti və ya oxuyan tərəfindən ifa edilən ayrıca hissə; *müəyyən miqdar mal*; *bir oyun, bir əl*; *bir əl şahmat oynamaq*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** parçalara ayrılma **istiqlamətinin** əlamətini və **bir** dəstə və ya **bir** parça olmaq e'tibarilə **nöqtə-parça-dəstə** vəzifəsini ifa edir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə parçanın ayrılan **yerinin** və “**yerlərə**” ayrılmasının əlamətlərini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*içlənmə, biçilmə, kiçilmə*) anlamlı hadisə və əşyaları, **i** fonemi **məxsusluğu** izah edir; **e** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir və sözün özünün artıq müstəqil parçanı, partiyanı ifadə etdiyini anladır.

Pendel (*kəfgir, rəqqas*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **en** hissəciyi **ünvanlanmanın** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*saat rəqqasının*) bir əsqi nöqtəsində **dayaq** tapmasının və ya (*xörək kəfgirinin qazan dibinə*) **dirənməsinin**, **e** fonemləri **gen**, qıraq tərəfə gedib-qayıtma **istiqlaməti** əlamətlərini, **l** fonemi **elə-mə** və **ol-ma** faktlarının əlamətlərini göstərir.

rennen (*qaçmaq, cümmaq, yüyürmək*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə hərəkətdəki **enerji** və onun **sərfinin** əlamətini və **yer** anlayışı üzrə qaçılan, yüyürülən **yerin** əlamətini, **n** fonemləri **an-məkan** və **ünvan** anlayışı üzrə **yönəlmə** əlamətini, **e** fonemləri qaçmaq, cummaq **istiqlamətlərinin** əlamətini anladır; axırdakı **en** hissəciyi bunlardan əlavə fe'l məramlı **yönəlməni** də anladır.

rinnen (*axma, axıb getmək*) sözündə fonemlərin vəzifələri **rennen** sözündəki kimidir; burada **i** fonemi **iç-dən** və ya **iç-ə** doğru (*məsələn, çay yatağının mailliyi üzrə*) **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Ruine (*xarabalıq, viranəlik, uçulmuş*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə uçulma səbəbinin-**enerjisinin** və uçulma **yerinin** əlamətlərini, **u** fonemi həm yuxarıdan aşağıya uçulmada iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunun əlamətini və həm də **cövlanlığın**, yə'ni uçqun yerinin, viranəliyin, relyefin **dövrəli** vəziyyətdə, öz içərisində cövlanlı (*əhatəli*) olmasının əlamətini göstərir; sözün **in** hissəciyi **iç-ə** (*içlənməyə, “biçilməyə”, uçulmağa*) **yön** almanın, uçulmanın yerə tərəf tökülməsi, çökməsi və uçqun **məkanının** əlamətlərini anladır.

Sammler (*yığıcı, toplayıcı, yağın, toplayan adam; kolleksiyaçı*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** toplama **istiqlamətinin** və toplama **nöqtəsinin** (*özünə, özün-də*) əlamətini, **m** fonemləri **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə**, **çoxluğa** daxil etmə əlamətlərini, **l** fonemi **elə-mə** faktının anlamını, **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə kişi, qadın, uşaq – **insan** anlayışını ifadə edir.

Samstag (*şənbə günü*) sözünü **Samstag** kimi yazıb, **sam** hissəciyinə, ortadakı **s** fonemində və **tag** (*gün, bir gün*) hissəciyinə ayıraq. **Sam** hissəciyi **Sammler** (*bax: yuxarıya*) sözünün birinci üç foneminin ifadə etdikləri əlamətlərlə eynidir; aradakı **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **Sam** və **tag** hissəciklərinin birləşdiricisi vəzifəsini ifa edir. Beləliklə, həftədə altı günün, şənbə günündə isə insanların (*ailənin, dini icmanın və s.*) bir yerə yığılması əlaməti bu sözdə ifadə olunmuşdur.

Segel (*yelkən*) sözündə **s** fonemi zəif **tə'sir** anlayışı üzrə **xarici tə'sirin** (*küləyin*) və onun **nəticəsi** əlamətini, **g** fonemi külək **qüvvə-si** anlayışını, **e** fonemi küləyin tə'sir eləmə və yelkənli

qayığın irəliləmə **istiqlamətinin** əlamətini, sözün **el** hissəciyi küləyin yelkənə tə'sir **elə-mə** və yelkənin mövcud **ol-ma** faktının anlamını göstərir.

Schwarm sözünü aşağıdakı mə'nalarda işlədirlər:

1) *dəstə, yığın, qatar, sürü; arı beçəsi; silsilə*; – burada **sch** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və **şəlalə** anlayışı üzrə daxili (*iç*) hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliyi** əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma, digər bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya bu **bir nöqtədə** olma əlamətlərini, **a** fonemi **xətt** (*dəstədaxili əlaqələr*) **üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*sürü bir yerdədir*) əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud olma, əşyalar** (*sürünü təşkil edənlər*) və **hadisələr** arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır;

2) *ehtiras; böyük həvəs; arzu* – burada **sch** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə daxili (*iç*) hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliyi** əlamətini göstərir; **w, a** və **m** fonemlərinin əlamətləri 1-ci haldakı əlamətlər kimidir; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri anladır.

Schwarz (*qara rəng*) sözündə **sch, w** və **a** fonemlərinin əlamətləri **Schwarm** sözündəki uyğun fonemlərin əlamətləri kimidir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **ışığ enerjisinin, z** fonemi “**içə** doğru **təzahür**” əlamətlərini göstərir. Söz qara rəngli səthdə işığın qayıtmadan udulması hadisəsini anladır.

Straße (*küçə, yol*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və **şəlalə** anlayışı üzrə **hiss** etmənin **şiddətliyi** əlamətini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi yerin (*küçənin, yolun*) əlamətini, **a** fonemi küçənin boyu uzununu **xətti istiqamət** əlamətini, **β** fonemi “uzunluğu hiss etmə **təzahürünün**” əlamətini, **e** fonemi küçə uzunluğunun davam etməsi üzrə **istiqlamət** əlamətini göstərir.

technisch (*texniki*) sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **et-mə** fe'l-faktını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*texnikanın*) **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətlərini izah edir; **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik** olmaqla **hadisələrin axınlı halının, bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq, ümumiyyətlə, dinamiklik** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnə** (*texnika*) anlayışını, **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnənin **harayasa, nəyəyə yönəlmə** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini anladır; **sch** fonemi **içə** daxil olaraq, içdə (*daxildə*) hadisələr **qoşalılığı** yaratma əlamətinə işarədir.

Temperatur (*temperatur, hərərət, istilik*) sözünü **Temp + e + ra + tur** kimi yazaq. **Temp** (o) (*temp, sür'ət, cəldlik dərcəsi*) söz-hissədə **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **istilik** və **vaxta** görə hadisələri izah etmə əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** əlamətlərini, **e** fonemi **t** foneminin əlamətlərini bu uyğunluğa bağlama **istiqlamətinin** anlamını, **p** fonemi **eyniliyə daxil olma** (“*aram-aram*” sözünün mə'nasındakı kimi) əlamətini göstərir; sözün **ra** hissəciyində **r** fonemi **istilik enerjisinin** və buna **uyğun artımın** (*istilik qradientinin*) əlamətini, **a** fonemi istiliyin dəyişilməsi üzrə **xətti istiqamət** əlamətini göstərir; sözün **tur** hissəciyində **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə cisimlərdəki istiliyin dərəcəsini, yə'ni artımın (*azalmanın*) cari nöqtəyə müvafiqliyini hiss etmə əlamətini, **u** fonemi cövlanlığın (*temperaturun artıb-azalması üzrə*) əlamətini göstərir; axırdakı **r** fonemi istilik dəyişkənliyindəki **tə'sirin** cari və ya son nöqtədə, **yerdə** dayanması əlamətini anladır.

Tunnel (*lağım, tunel*) sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*məsələn, qazıma, lağım atma işlərinin*) **əşyanın** (*yerin, lağımın*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə (*bayıra*) tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **u** fonemi iki nöqtə (*lağımın əvvəli və sonu*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **n** fonemləri həm **an-məkan** əlamətini, həm də **ünvan** anlayışı üzrə lağımın uzunluğu boyunca **yönəlmənin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və lağımı

elə-mə (*qazıma*) əlamətlərini, **e** fonemi bu yönəlmə **isti-qamətinin** davam etməsi əlamətini göstərir.

Überall (*hər yerdə, hər tərəfdə, hər yanda*) sözündə **ü** fonemi üz-üzə, **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə – çoxluğa** daxil olma əlamətini, **er** hissəciyi **yer** anlayışını, **all** hissəciyindəki **al – çox**, çoxsaylı, yüksək, **böyük, əhatəli** anlayışlarını, axırdakı **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir.

Überhaupt (*ümumiyyətlə*) sözündə **ü** və **b** fonemlərinin əlamətləri **Überall** sözündə olduğu kimidir; sözün **er** hissəciyi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir; sözün **haupt** hissəsində **h** fonemi “iç hal” əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlığın, dövrələnmənin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **çoxluq** yaratma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın** (*digər bir hadisənin*) **içində** və **içindən** də çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının əlamətini izah edir.

Umfang (*həcm, tutum, əhatəlilik*) sözündə **u** fonemi **cövlanlığın, dövrələnmənin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, eyni bir yerdə** (*məsələn, əşyanın bir həcmində, bir tutumda*) olmaq, **əşyalar** və **hadisələr** arasında (*məsələn, cismin daxilində*) **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, **f** fonemi **ifa** əlamətini göstərir; **an** hissəciyi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **an-məkan**, ya da **anlaq** ifadəsini göstərir; **g** fonemi **haqq** anlayışını nəzərdə tutur.

Unsinn (*mə`nasızlıq*) sözündə **u** fonemi **dövrələnmənin (cövlanlığın)**, əhatəliliyin, **n** fonemi **inkar** əlamətini, **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bunları **bir yerə yığma, birlik** yaratma əlamətini, **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqamət** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə uyğun fikrə, prosesə **yönəlmənin**, digər **n** fonemi isə **anlaq, anlayış** əlamətini göstərir.

Ventil (*ventil – boru sistemində maye və qazların yolunu kəsmək və başqa istiqamətə döndərmək üçün qurğu*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*ventilin nazim çarxını döndərməklə onun bağlayıcısının*) **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** olma əlamətini, sözün **en** hissəciyi **məkan** (*bağlayıcının qapanışı deşiyin ağzında oturduğu yer*) anlayışını, **t** fonemi bu məkanda **təmas-toxunma** anlayışını, **i** fonemi ventilin özünün içindəki **məxsusluğun** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** (*ventili açıb-bağlama*) əlamətini anladır.

Völlig (*tam, kamil, bitmiş, nöqsansız*) sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** əlamətini, **ö** fonemi **öndə**, göz qabağında olma əlamətini, **l** fonemi **ali** anlamını, digər **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **g** fonemi **haqq** anlamını göstərir.

Warum? (*niyə, nədən ötrü, nə üçün?*) sual əvəzliyində **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtəyə** (*bir fikrə, anlama*) **yaxınlaşma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** və **elm, bilik, anlamaq**, anlatmaq əlamətlərini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **u** fonemi bu ağıl-dərrakəni **dövrələnmənin, əhatə-etmənin, cövlanlığın** və iki nöqtə (*maraq və anlamaq, sual və cavab*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır.

Wenig (*azca, çox olmayan, az*) sözündə **w** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; sözün **en** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **en-mək yen-mək** anlamını, **i** fonemi **iç-də** anlamını, **g** fonemi **haqq, ig** hissəciyi “**iç haqq**”, “**özünün haqqı**”, “**iç qüvvə**”, “**özünün qüvvəsi**” anlayışlarını göstərir.

Winter (*qış*) sözündə **w** fonemi **vaxt** anlayışını, **in** hissəciyi **iç an-zamanda**, “iç məqamda”, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmadan və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **r** fonemi və **er** hissəciyi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** və həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir. Beləliklə, söz hərfən “istiliyin enməsi, aşağıya düşməsi vaxtı” mə`nasını anladır.

Zeichnen (*şəkil çəkmək; cizgi çəkmək, cızmaq*) sözündə **z** fonemi “**içə təzahür**” (*kağızın “iç” tərəfinə, yə`ni səthinə qələmin yönəlməsinə işarədir*) əlamətini, **ei** hissəciyi kağız üzərinə və ya səthinə yönəlmə **istiqlamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə (*şəkil çəkməkdə, cızmaqda*) **iştiraklıq** əlamətini, **n** fonemi həm **an-məkan** (*kağızın səthi*), həm **ünvan** anlayışı üzrə kağız səthinə **yönəlmənin** əlamətini, həm də **anlaq** (*anlatmaq həvəsi*) anlayışını göstərir; sözün **en** hissəciyi “ünvan-məkana **yönəlmə**” məramlı fe`l anlamındadır.

Zugang (*yol; yol tapma; keçmə, daxil olma, girmə, gəlmə*) sözündə **z** fonemi “içə təzahür” əlamətini, **u** fonemi **uzunluğun**, **məsafəliliyin**, **g** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə **bir yerin səthinin** və bu səthin **qırağının**, yə`ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə**, yerə keçməsi **sərhəddinin**, **anın** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan**, axırdakı **g** fonemi **haqq** anlayışını göstərir.

zwischen (*arada, arasında*) sözündə **z** fonemi “için təzahürü”, “için özünü göstərməsi” əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtədə**, eyni **bir yerdə** baş verməsi və ya **bir yerə doğru yönəlməsinin**, **getməsinin** əlamətlərini, **i** fonemi “içə doğru” **istiqlamətin** əlamətini və ya **iç-də** anlamını, **sch** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə hadisələrdə **qoşalıq** əlamətini, sözün **en** hissəciyi “**an- məkanın ünvanına yönəlmə**” məramlı fe`l anlamını göstərir.

Rus dili üzrə çoxsəslə sözlər

Афишировать (*1. e`lan etmək, bildirmək; 2. göstərmək, nümayiş etdirmək, nəzərə çarpdırmaq, qələmə vermək, şöhrətləndirmək*) sözündə əvvəlki **a** fonemi bilik, **anlayış**, **anlatmaq** əlamətli vəzifədədir; **ф** fonemi **ifa** əlamətini, **и** fonemi **iç-ə** (*onu eşidənə, oxuyana*) doğru **istiqlamət**, **ш** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **düşüncəni hiss** etdirmə **şiddətliliyi** əlamətlərini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə e`lan olunanın, bildirilən xəbərin və bildirənin **enerjililiyi** əlamətini, **ов** hissəciyi **vektor** anlayışı üzrə bildirişə dair enerjililiyin bir nöqtəyə **toplanması** və bu məqamdan **qırağa yayılmasına başlamağın** əlamətlərini, **a** fonemi qırağa, xəbəri eşidənlərə tərəf **xətt üzrə istiqamətin**, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətini göstərir.

Быстрина (*iti axıntı; çayın iti axan yeri, qıjov*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda, mənzərədə **nəzərə tez dəyən** hadisələr əlamətini və **həb** anlayışı üzrə bu hadisələrin **eyniliyə** və **çoxluğa** (*sür`ətliliyə, itiliyə*) daxil olma əlamətini, **ы** fonemi **iç-dən** (*burada sür`ət qradiyentinin başlanğıcı nəzərdə tutulur*) **çixma istiqamətinin** əlamətini, **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə birliyin, sür`ətin, itiliyin eyniliyinin əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bu itiliyi, bu sür`əti **uzaqdan** da **hiss edə bilməyin** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə axının **enerjililiyi** əlamətini, sözün **ин** hissəciyi axın “içindəki **ünvanlama, yönəlmə**” əlamətini, **a** fonemi **anlam, anlaq** əlamətini bildirərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir və **xətt üzrə** axın **istiqlamətinin** davam etməyini anladır.

Впереди (*irəlidə, qabaqda; gələcəkdə*) sözündə **в** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **vaxt** anlayışını, ya da **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə, hadisələrdə **bir nöqtədən, bir yerdən** uzaqlaşma, (*irəlidəki*) **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **orada olma** əlamətini, **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*danışanın durduğu yerlə qabaqdakı yerin və yaxud danışılan anla gələcəkdəki bir vaxtın, zamanın*) **daxil olma** əlamətini, sözün **еп** hissəciyi **yer** anlayışı üzrə irəlidəki, qabaqdakı **yerin** və ya **era** anlayışı üzrə irəlidəki **vaxt-zaman** əlamətlərini və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin** bunların üzərinə yönəldilməsi əlamətini göstərir; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fikirdə gələcəyə və ya irəlidə olan yerə **dirənmənin**, söhbətin məhz bu yer haqqında getdiyinin və **burada dayanmanın** əlamətini, **и** fonemi **iç-də** anlayışı üzrə məhz bu yerin **için** düşülən kimi olmağın əlamətini göstərir.

Город (*şəhər*) sözündə **г** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə bir yerin **səthi** və onun **qırağının**, **sərhəddinin** əlamətini, **о** fonemləri **bir noqtənin** əlamətini, **р** fonemi bu nöqtənin bir yer olduğunun (*şəhərin olduğu yerin*) əlamətini göstərir; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **divarlılıq**

(*şəhərin qırağında divarlar da olurmuş*), **dayanıqlıq** əlamətlərindən əlavə, hadisələrin burada **dönməsi** (*düşmənin divarı olan şəhərə sərbəst girə bilməz; şəhər içi, şəhər həyatı, buradakı hadisələr kənarlarda olduğundan fərqlidir*) əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə şəhər daxilində yaşayanların, **canlıların** (*insanların*) əlamətlərini anladır.

Дитя (1. *uşaq, bala*; 2. keçmişdə cavanlara işarə olaraq deyilən söz– *детина, дитя, юноша*) sözündə iki fikir nəzərdə tutulmuşdur:

1) *bir bala olaraq dünyaya gələn uşaq* – burada **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə uşağın doğrularkən **təzyiqə, böyük tə'sirə mə'ruz qalma** və ananı **mə'ruz etmə** əlamətlərini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** (*uşaqların*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** əlamətlərini ifadə edir; **и** fonemi **іç** (*ana bətni*) anlamını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın** (*ana bətninin*) **içində, içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **я** = **йа** ifadəsindədir; burada **й** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə doğruluşdakı **enerjililik** əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə **həyata** gəlmə əlamətini, həm **ayrı** anlayışı üzrə subyektlərin (*ana və uşağın*) **ayrılmasını, ayrılıqdakı** vəziyyətini göstərir, həm də sözün **дур** hissəsi ilə **а** fonemini **birdləşdirimə** vəzifəsini ifadə edir; **а** fonemi həm **xətt üzrə** həyata gəlmə **istiqlamətinə**, həm də **nöqtə-uşaq** əlamətinə işarə vurur;

2) *südəmən körpə, uşaq* – burada **д** fonemi **ed-ir** fe'l-faktını və **odlu** anlayışlarını göstərir; **и** fonemi **іç-ə** (*südü əmib іç-məyə*) doğru **istiqlamət** anlamını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uşaq ağızının ana döşünə **təmasının** və “**t-іç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **südü əmmə, іç-mə** əlamətini göstərir; **й** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** üçün **enerjinin** (*südü*) **mənimsənilməsi** əlamətini, **а** fonemi həm uşağın mə'dəsinin tutumu (*uşağın doymumu*) əlamətini göstərir, həm də **isim** və **nöqtə-körpə** vəzifəsini yerinə yetirir.

Единица (1. *bir rəqəm; tək, təklik*; 2. *vahid*) sözündə **Е** fonem birləşməsi **Е = (y + e) = (й + е)** ifadəsindədir; burada **й** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, obyektlərdə** və **onların hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir, həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığın** (*müxtəlifliyin*) əlamətini göstərir; **е** fonemi enerjili bu obyektin **hərəkət istiqamətini** anladır; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu cismin, obyektin **dayanmasının, dirənməsinin** və **dönməsinin**, hərəkətin məhdudlanmasını tə'min edən əlamətlərini göstərir; **и** fonemi **іçə** doğru **istiqlamətlənmənin** əlamətini, **н** fonemi həm **an-məkan** əlamətini, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu **іçə** (*öz daxilinə*) **yönmənin** əlamətini, həm də **nəsnə** anlayışı üzrə obyektin özünü anladır; deməli, **един** hissəciyi hər hansı bir obyektin “öz durduğu yerdə öz daxilinə yön almasını, hərəkətin yalnız bu bir obyektin özünün daxilində baş verməsini” anladır; sözün **ица** hissəciyindəki **и** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ц** fonemi Azərbaycan dilindəki **с** foneminin **cüz'i** anlayışı üzrə ifadə etdiyi azlığın, kiçildiciliyin və həm də bu zaman hər hansı anlamın öz daxilində **yığcamlığı** əlamətlərini göstərir; **а** fonemi isə **isim** düzədicisi sifətilə çıxış edərək, bütöv mə'nanın **nöqtə-vilik** vəzifəsini tə'min edir.

Желудок (*mə'də; qarın, gödən*) sözündə **ж** fonemi **jajda** (*жажда*) anlayışı üzrə **canlının** böyük **həyat qabiliyyətinə malikliyi** üçün və **həyata can atan vəziyyətinin** əlamətini, **ел** hissəciyi **el-mə** faktı əlamətini, sözün **удок** hissəciyi Azərbaycan dilindəki “**udaq**” sözünə bənzər mə'nanı ifadə edir; burada **уд** hissəciyi **ud-ma** faktını, **ок** hissəciyi **bir nöqtə** (**nöqtə-mə'də**) olmaqla “özünə bir **haqq** (*yemək və onun bədənə mənimsənilməsi*)” mə'nasını və, əsasən, rusların özlərinə xas olan düşüncədə əşyanı kiçildərək-əzizləmə funksiyasını ifadə edir; beləliklə, sözün **удок** hissəciyi “udulan haqq” = “yeyilən, udulan qida” anlamını göstərir. Onda, bütöv söz üçün “udulanan mənimsənilmə yeri” hərfi mə'nasını almış oluruq.

Звонеть (*cingildəmək; zıncıldamaq, dıncıldamaq*) sözündə **з** fonemi **з = с x с** ifadəsi anlamındadır; burada **с** fonemi **səs** əlamətini göstərir; onda **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə orta səviyyəli **səsin tə'sirinin** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** (*mənbədə səsin yaranması*) **bir nöqtədən, bir yerdən** (*səs mənbəyindən*) **uzaqlaşma**, digər **bir nöqtəyə** (*məsələn, ətrafa, qulağa*) **yaxınlaşma** əlamətini, **е** fonemi səsin mənbəyindən qırağa

yayılma **istiqlamətinin** əlamətini, **h** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə səsin (*dalğalarla*) **yönləməsinin**, həm də **nəsnə** anlayışı üzrə səs qə'buledicisinin (*eşitmə orqanının, qulağın, digər əşyaların*) anlamını göstərir; sözün **etb** hissəciyi **et-mək** fe`linin əlamətini anladır.

Извергать (*püskürmək; vulkan püskürməsi; yağdırmaq – söyüş yağdırmaq; qovmaq, uzaqlaşdırmaq*) sözündə **h** fonemi **iç-də** anlamını, **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **qüvvələrin, daxili enerjinin**, o cümlədən, **istiliyin ehtizaza** (*rezonansa*) **qədər** çatan **tə'sirinin** və onun **nəticələrinin** izahı əlamətini göstərir; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən** (*məsələn, vulkan püskürməsində lavanın yerin dərin qatlarından, kraterdən; sözlərin söyüşçünün beynindən, ağızdan*) **uzaqlaşma** əlamətini, **e** fonemi bu uzaqlaşmanın və başqa bir yerə yaxınlaşmanın **istiqlaməti** əlamətini, **p** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə müəyyən bir **yerin** (*məsələn, lavanın püskürülüb axdığı krater və onun ətrafındakı yerlərin*), həm də **erq** anlayışı üzrə püskürtüdəki **istilik** və hərəkət üçün lazım olan **enerjinin** əlamətini, **r** fonemi həm **haqq** anlayışı üzrə bayıra atılanın (*vulkanda lava, qazlar və digər maddələr və ya söyüş sözlərinin*), həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** (*qırılaraq*) başqa bir **mühitə** keçid **sərhədinin, anının** (*məsələn, vulkanın*) əlamətini anladır; sözün **atb** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **at-maq** sözünün mə'nasına uyğundur; burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və **fəzanın, səthin, əhatənin** əlamətini göstərir; sözün **tb** fonemi isə **et-mək** fe`li anlamındadır.

Красный (*qırmızı; gözəl, bəzəkli, qəşəng; aydın, açıq, işıqlı*) sözünün bütün mə'naları aşağıdakılara əsaslanır. **k** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthinin** əlamətini və bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçid **sərhəddinin, anının** (*məsələn, səthi qırmızı cismin içəri tərəfinə, daxilinə, ya da açıq hava tərəfinə, atmosferə keçən sərhədd; bu anlam cismin öz üz səthini göstərir*) əlamətini, **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu səthin (*həmçinin, gözəlin, qəşəngin, aydın seçilənin*) **ışqlanma enerjisinin** əlamətini, **a** fonemi həm **səth** əlamətini, həm də **xətt üzrə** işığın səthdən qayıtma, gözə gəlmə **istiqlamətinin** əlamətini, **c** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə səthdən gələn qırmızı **ışq** dalğalarının gözlə "**birləşməsinin**", gözə tərəf axınının tə'mini əlamətini, həm "**s-iç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə "zəif qüvvəli, **iç** anlamlı" hadisələr (*bu hadisələr cisimlə göz arasındakı hava qatında dalğaların hərəkətinə imkan və rəvac verərək, gözün daxili toxumalarına çatmasını tə'min edir*) əlamətini göstərir; **h** fonemi həm **nəsnə** anlayışı üzrə qırmızı, qəşəng, gözəl olan **cismin**, həm də işıq dalğalarının tə'sir etdiyi **ünvanın** anlamını göstərir; **ы** fonemi **h** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini, **й** fonemi **ayrı** və **əy-mək** anlayışı əsasında obyektlərin keyfiyyəti, özünəməxsus **enerjililik** əlamətini izah edir.

Лопата (*kürək, bel; железная лопата – dəmir bel*) sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktorlarının əlamətini, **o** fonemi **п** fonemi ilə birlikdə **bir nöqtənin, yerin, bir** yığının, **лопа**-nın anlamını, **ат** hissəciyi, Azərbaycan dilindəki kimi, **at-ma** hadisəsini göstərir; axırdakı **a** fonemi **bir nöqtənin** (*bir belin, bir kürəyin*) əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Молодой (*1. gənc, cavan; 2. təzə, tər; 3. coşqun, gəncliyə məxsus*) sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həyatda mövcud** olma, **əşyalar** (*adamlar, canlılar*) və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, sözün **ол** hissəciyi **ol-ma** faktını, **од** hissəciyi həm **od-lu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələrin əlamətini, həm **dövrən** anlayışı üzrə **istilik-vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini ifadə edir; sözün **ой** hissəciyi **enejililik**, keyfiyyət əlamətini anladır; bütün **o** fonemləri **bir** nöqtə əlamətini və bu nöqtəyə bağlılığın anlamını göstərir.

Нельзя (*olmaz, yaramaz*) sözündə **h** fonemi **inkar** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətini, **e** fonemi **he** hissəciyinin tərkibində olmaqla bu "inkarlıqın" "olmağa və eləməyə" aid (*yə`ni, olmamağın, eləməməyin başlanğıc, tərkib hissəsi*) olduğunu, bunlara (**ol-ma** və **elə-mə**) tərəf **istiqlamət, yön** tutma əlamətini göstərir; **з** fonemi **нель** hissəciyinin əlamətlərinin **təzahürünü, üzə çıxmağını** (*danışıqda нель hissəciyinin məxsusi intonasiyalı, vurğulu tələffüz olunduğunu*) anladır; sözün **я** = **йа** hissəciyindəki **й** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə

hal-hərəkətdəki **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **anlaq** əlamətini anladır; deməli, sözün **ña** hissəciyi “yaxşı qan, yaxşı anla ki, ...” mənasına uyğun gəlir. Söz bütövlükdə “anla ki, olmaz” mənasını verir.

Овраг (*yarğan*) sözündə **ov** hissəciyi **ov-ma**, **ov-ulma** mənasına uyğundur; **o** fonemi ovulan, yarılan bu **bir yerin** əlamətini, **v** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə bu yerin (*yarılaraq, ovularaq*) **davam** etməsi əlamətini, **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə ovulma **enerjisinin** (*su, külək və bunların birlikdə təsiri ilə torpağın yuyulub-üfürülüb aparılmasındakı enerji*) əlamətini, **a** fonemi torpağın yuyulub aparılması yönündə yarğanın davamını anladan **xətt üzrə istiqamətin** əlamətindən əlavə **səth**, **sahə** və ya yarğanın torpaq **tutumunun** əlamətlərini də göstərir, **r** fonemi **haqq** anlayışı üzrə yarğanın **özünəməxsusluğu** əlamətini və **qıraq** anlayışı üzrə bu bir yerin səthinin başqa bir səthə keçməsi **anın** əlamətini göstərir.

Пещера (*mağara, kaha, zağa*) sözündə **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma əlamətini göstərir; **ш** fonemi **ш = ш x ш** ifadəsi anlamındadır; sözün **еш** hissəciyi içə tərəf çox **eş-mə** (*eş-ilmə*) anlamını, **пеш** hissəciyi içə tərəf “çox-çox eş-ilmə” anlamını göstərir; sözün **ер** hissəciyi **yer** anlamındadır; **a** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir. Söz hərfən “çox-çox, lap çox eşilmiş iç yer” mənasını xatırladır.

Работа (*1. iş; 2. əmək, məşğələ, qulluq; 3. əsər*) sözündə **p** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **erq** anlayışı üzrə **enerji**, **iş qüvvəsi**, ya da **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** (“*əsər*” mənası üzrə) və **ruhla** bağlı əlamətləri göstərir; **a** fonemi bu enerjinin, aqlın işə sərf edilməsində **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə işdə **eynilik**, mütəmadi əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin**, bir yerin (*fikrin, qüvvənin bir iş üzərində toplanmasının*), **r** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini, həm də “**tiç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf (*məsələn, maşın intiqallarında*) **baş verməsi** halını izah edir; **a** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Семья (*1. ailə, külfət; 2. zool. fəsilə*) sözündə **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşərək**, eyni **bir nöqtədə**, eyni **bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma, **əşyalar** (*adamlar*) və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, **e** fonemi **s** foneminin **m** foneminə tərəf **istiqamət** və ona **təbə** olma əlamətini göstərir; **я = ѣ** ifadəsindədir; burada **ѣ** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə** və obyektlərdə müşahidə edilən **enerjililik** (*birləşdiricilik*) əlamətini izah edir; **a** fonemi **anlaq** əlamətini və ailəni təşkil edən adamların özləri də daxil olmaqla, öz daxilində **əhatəlilik** əlamətini göstərir və hər ailənin **vahidliyini** anladan **nöqtə-ailə** və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Твёрдый (*1. bərk; 2. möhkəm; 3. sərt, qatı; 4. səbatlı, qəti, əzmkar; 5. qram. qalın; təvərdəyə* *согласные* – *qalın samitlər*) sözündə **r** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** (*və onun nəticəsi*) əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın içində**, **içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini izah edir; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtə-yerdə olma** və yaxud bu **nöqtədən**, bu **yerdən uzaqlaşma** və ya ona **yaxınlaşma** (*məsələn, qüvvə altında cisimlərin deformasiya etməsi, hissəciklərinin yerdəyişməsi*) əlamətini göstərir; **ë = ѣ** ifadəsindədir; burada **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə**, fiziki və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir; **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **p** fonemi bir **yerin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə bu yerin (*cismin*) daxili birləşdirici **qüvvə** altında olduğunun anlamını, xarici **qüvvə** təsiri halında isə **p** fonemi əlavə olaraq, cismin hissəciklərinin **yerdəyişmələrinin** də anlamını göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu hissəciklərin dayanmasının, dirənməsinin, (*nisbətən, çox*) tərpənməzliyinin anlamını göstərir; deməli, sözün **твёрд** hissəsində **d** fonemi sayəsində edilən tə'sir altında **yer dəyişməmək**, **deformasiya etməmək** anlamı da var; sözün **ый** hissəciyində **ы** fonemi ahəng qanunu əsasında **n** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini, **й** fonemi isə **enerjililiyin** (*keyfiyyətin özünə məxsusluğunun*) əlamətini anladır.

Улица (1. *küçə*; 2. *bayır*) sözündə *y* fonemi bir-birindən aralı iki nöqtə (*məsələn, küçədəki qarşı-qarşıya duran iki ev və ya küçənin o başı-bu başı*) arası **məsafəliliyin** əlamətini gözə çarpdırır; **л** fonemi **ol-ma** faktını, *yə`ni* evlərin küçə boyunca **ol-ması**, küçənin özünün (*eni və uzununu*) **ol-ması** və yaşayanların, sakinlərin evlərdə **ol-ması** və küçəyə dair digər faktları anladır; **и** fonemi **iç-də** (*küçə içində*) anlamını göstərir; **ц** fonemi **c** foneminin əvəzində çıxış edərək, həm **cüz`i** anlayışı üzrə **kiçildicilik** (*bir növü əzizləmə kimi*), həm də **coşqun** anlayışı üzrə **qüvvələrin nümayişi** (*küçənin uzunluğu, təmtərağı haqqında*) əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **məkan** əlamətini anladır, həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də **xətt üzrə istiqamət** (*evdən qırağa, bayıra tərəf və küçə uzunluğu boyunca*) əlamətlərini göstərir.

Фонема [*fonem* – dil sistemində mə`naayırıcı səs – müəllifin “Adəm dili haqqında” məqaləsinə [6] qədərki dilçiliyin anlayışı; müəllifin bu məqaləsinə və ya “Sözün sirri – səsin sirri” kitabına [9] və hazırkı kitaba əsasən isə – sözün **mə`naəmələgətirici səs-i**] sözündə **ф** fonemi **ifa** anlayışını, **о** fonemi **bir nöqtənin**, *yə`ni* bir fonemin əlamətini, **н** fonemi **anlaq** (*mə`na əmələgətiricilik üzrə*), **анлайш** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar (*fonemlər*) və hadisələr (*mə`na əmələgətiricilik*) arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini ifadə edir; **e** fonemi **fon** hissəciyinin əlamətlərini **м** foneminin əlamətlərinə tərəf **istiqamətləndirərək**, onun məzmununa, məğzinə **tə`be** etdirir; **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*bir fonemin*) əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifədədir.

Холод (*soyuq*) sözündə **x** fonemi **xarab** anlayışı üzrə hadisələrin **xarablaşma, pozulma** (*insan psixologiyası belədir*) əlamətini göstərir; sözün **ол** hissəciyi **ol-ma** faktını, **од** hissəciyi **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələr əlamətini anladır. Söz insan bədənindəki normal istiliyə, temperatura ətraf aləmdən (*və ya öz daxilindən*) tə`sir varsa, və o, üşüyürsə, deməli, “istilikdə pozuluş baş vermişdir” kimi hərfi mə`na verir.

Циклон (*qasırğa, şiddətli külək, havanın burulğanlı hərəkəti*) sözündə **ц** fonemi **c** foneminin əvəzində **coşqun** anlayışı üzrə **enerji coşqunluğu, fiziki dinamiklik** əlamətini göstərir; **и** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqamətin** əlamətini, **к** fonemi **haqq** və **qüvvə** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*bir nöqtə ətrafında hərəkət də buraya daxildir*), **н** fonemi **nəsnə** (*qasırğa*) anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə onun harayasa **yönəlmə** və yaxud **bir nöqtə** (*о fonemi*) ətrafında fırlanma hadisəsinin əlamətini göstərir.

Чепуха (*cəfəngiyat, mə`nasız söz, laqırtı*) sözündə **ч** fonemi **iç** anlamını, **п** fonemi **pis** və **həp** anlayışı üzrə **çoxluğa** və **eyniliyə** daxil olma əlamətini, sözün **чен** hissəciyi “için pisə və eyni çoxluğa” yönəlməsi **istiqaməti** (*e fonemi əlaməti üzrə*) anlamını, **x** fonemi **xarab** anlayışını, **y** fonemi iki nöqtə (**p** və **x fonemləri**) arası xəyali **məsafəliliyin** olduğunun və bu **xətt** üzrə fikrin, danışıqların inkişafı **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **a** fonemi dünyanı bu cür dərk etmənin, bu cür **bilmənin, danışıqın** əlamətlərinə işarədir və **əhatəlilik, həcmlilik** əlamətlərini göstərməklə, boş danışıqların, laqırtının çox, bolluca olmasını anladır.

Энергия (1. *enerji, təpər*; 2. *qətiyyət, hümmət, qeyrət, sə`y*) sözündə **э** fonemi qırağa, gen tərəfə irəliləmə, tə`sir etmə **istiqamətinin** əlamətini, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə, nəsnəyəsə yönəlmə**, ona **daxil olma** və ya ondan çıxma, **uzaqlaşma** əlamətini anladır; sözün **erq** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə, istilik, işıq, səs** və təpərin (*enerjinin*) digər **növləri** ilə əlaqədar əlamətləri göstərir; buradakı **ep** hissəciyi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruh** və **ağlın**, həm **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** əlamətlərini göstərir və onlarla əlaqədarlığı da anladır; **г** fonemi isə **Haqq-Təalanın** – Böyük Yaradanın İştirakı – Kainatdakı bütün hadisələrlə Vəhdəti əlamətini, **haqq, haqq-hüquq** və **qüvvə** anlayışlarını ifadə edir; **и** fonemi **məxsusluğu** bildirir; **я** = **ya** ifadəsindədir; burada **й** fonemi iki sait arasında **birləşdiricilik** vəzifəsini, **a** fonemi enerji üzrə **bilik, elm** (*enerji daşıyıcıları olan termonlar ağ zərrəciklər ilə birlikdədirlər və bu ağ zərrələrin özləri də termonları və, beləliklə, enerjili hadisələri idarə edicilikdə yaddaşa malikdirlər* – bu barədə V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabının III hissəsində [5] bəhs

olunmuşdur) əlamətlərini göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici sifətində də çıxış edir. Beləliklə, söz hərfən “cisimləri vaxt-zaman içərisində hərəkətə gətirən istilik, mexaniki qüvvə və b. k. anlamlı Həqq-Təalanın Haqqı-Hüququ anlayışı” mə`nasını göstərir.

Əlavələr

Fikrət RZAYEV, Vahid RZAYEV

**DİLİN YARADILMASINA DAİR
İLAHİ NƏZƏRİYYƏ**

Dilçilik elmi üzrə tədqiqatların aparılması onun başqa problemlərinin həlli ilə yanaşı həm də ona görə vacibdir ki, bəşəriyyətin nə vaxt və necə danışmağı öyrəndiyi aydınlaşsın, insan öz varlığını dərk etsin, özünün də, dünyasının da mövcud olduğu Kainatın sirlərinə bələd olsun. Ona görə də, dilin mənşəyinə dair alimlər ta qədimlərdən bəri bir sıra müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər. Vaxtilə dilin yaranmasına dair səs təqlidi (yamsılama) nəzəriyyəsi, nidalar nəzəriyyəsi, ictimai razılaşmalar nəzəriyyəsi, jestlər nəzəriyyəsi, əmək hıçqırıqları nəzəriyyəsi və digər nəzəriyyələr irəli sürülmüşdü. Dillərin inkişafındakı bə'zi istiqamətləri aydınlaşdırmaq üçün bu nəzəriyyələr müəyyən əhəmiyyət kəsb etmişlər, lakin ümumi halda dilin yaranmasının əsas qaynaqları olmamışlar. Onları alimlər dilçilik ədəbiyyatında geniş işıqlandırmış və tutarlı tənqid edərək göstərmişlər ki, hər şeydən əvvəl dilin, danışığın sahibi insanın özü və cəmiyyətdir; dilin yaradılışı bunlarla əlaqələndirilməlidir.

Dünya xalqlarının əksəri dilin ilahi qüvvə tərəfindən yaradıldığını haqlı olaraq söyləyirlər. Lakin bu, indiyə qədər özlərinin uydurduğu qeyri-ciddi fikir və dini əfsanələrə söykəndiyindən, elm bunları heç cür qə'bul edə bilməzdi. Həm də Yer üzündə keçmişdə və hazırda müxtəlif dinlərin yayılmasına baxmayaraq, onlar indiyə qədər sistemləşdirilib ümumi bir İlahiyyat Elmi səviyyəsinə qaldırılmamışdır. Əslində onlar həm ehkam xarakteri daşıyır, həm də bunun üçün əldə olan ədəbiyyat dilin mənşəyinin tə'yin edilməsi kimi mürəkkəb məsələnin tədqiq edilib işıqlandırılması üçün kifayət etmirdi. Ona görə də, dilçi-filosoflar tarixən dini görüşlərdən ayrılıb dilin təbiət tərəfindən yaradıldığını da söyləmişlər. Bu da qeyri-elmidir. Çünki, "təbiət" dedikdə, yalnız Yer kürəsindəki və atmosferindəki varlıqların, onların hallarının, hərəkətlərinin və bunlarda gedən proseslərin öz aralarında vəhdətdə mövcudluğu başa düşülürdü. Bunlar isə Kainatın, ondakı hərəkətlərin Vəhdət Axımından ayrı deyildirlər, əlahiddəlik təşkil etmirlər. Deməli, dil və onun yaradılışı həm də Kainatla, ondakı varlıqlarla, hadisələrlə, hərəkət və proseslərlə əlaqələndirilməlidir.

Hazırda Yer üzündə dilin əmələ gəlməsinə dair əsasən dialektik-materialist nəzəriyyə qə'bul edilmişdir. O, insanın, cəmiyyətin yaranması tarixinə əsaslanır və göstərilir ki, insan heyvanlar aləmindən yaranmışdır, onun yaradılışında əmək əsas amil olmuşdur. Bu nəzəriyyə uzaqdan cəlbədicə görünsə də, gerçəkliyi, tarixi həqiqətləri özündə çox da düzgün və tam əks etdirmir və dilçiliyin özünə söykənməmişdir. Çünki, bu nəzəriyyəni irəli sürən dahi filosof-alim F. Engels və onun tərəfdarları yalnız Yer üzərindəki təbiəti bir teatr səhnəsi kimi qə'bul etmiş, sanki təbiətdəki daxili hadisələri görmüş, onları təhlil etmiş, lakin səhnəarxası hal və hadisələri sezib qiymətləndirə bilməmişlər. Bunun üçün lazımı ədəbiyyat da o vaxtlar yox dərəcəsinə idi. Həm də bu nəzəriyyənin irəli sürüldüyü XIX əsrdəki elmin ümumi inkişaf səviyyəsi indikindən çox aşağı olmuşdur. Baxmayaraq ki, XX əsrdə fiziklər atomu və onun hissəciklərinin hərəkətlərini xüsusi qurğularda sür'ətləndirərək və bir-biri ilə toqquşduraraq, daha kiçik hissəciklərə ayıra bilmişlər, materialistlər materiyanın özünün nə cür yarandığını və nədən ibarət olduğunu hələ də axıra qədər aydınlaşdırma bilməyiblər. Həm də materialistlər Müqəddəs Kitabların, o cümlədən Quranın, Bibliyanın adı insan sözləri ilə, insan dili, danışığı ilə Göylərdən Gəndərilidiyinə və o zamanlara görə yüksək bədiiliklərə malik olduqlarına da fikir verməmişlər.

Deməli, dilin mənşəyinin düzgün tə'yin edilməsi bu gün də problem olan aşağıdakı suallara cavab tapıldıqdan sonra mümkün olacaq:

- Yer planetində və Kainatda həyat əslində nə cür Yaradılmışdır?
- Bizlərə Yer insanı kimi yaxşıca mə'lum olan bioloji varlıqlar nə cür və niyə Yaradılmışdır?
- Kainatda dil, düşüncə, eşitmə qabiliyyəti təkcə bioloji insanı məxsusdur?
- Dilin əsas vahidlərindən olan sözlər ümumi Kainat Vəhdəti qanunları ilə uzlaşır mı?
- Dilləri kimlər və necə yaradıb?

Nə qədər təəccüblü olsa da, Təkamülə doğru irəliləməli olan müasir insanın Kainat, onun canlı və cansız varlıqları, həm də onların işləri, fəaliyyətləri barəsində mə'lumatları, demək olar

ki, yoxdur. Hətta insan özünün bu dünyaya nə üçün gəldiyini, niyə yaşadığını və buradan köçdükdən sonra “ruhunun” nələrə, kimlərlə qarşılaşacağını bilmir. Bir sözlə, özündən xəbərsizdir və kor-koranə yaşayır. Bu barədə ona müasir elmlər və bütövlükdə dinlər qeyri-kafi və inandırıcı olmyan məlumatlar vermişlər. Yuxarıda göstərilən bu və ya digər məsələlərin əksəriyyəti 1999-cu ildən bəri ədəbiyyatda işıqlandırılrsa da [3-5], bu əlavədə mövzuya dair bəzi məsələlərin bir qədər də geniş açıqlanmasını diqqətinizə təqdim edirik.

Kainat və onun varlıqları haqqında qısa məlumat

Yerdəki insanların əksəriyyətinin anlayışı indiki anlarda məhdud olduğundan, düşünürlər ki, Kainatda Böyük Yaradanın və Ağ geyimlilərinin (*mələklərin*) qeyri işləri yoxdur, yalnız insanların ruziləri, taleləri, doğuluş və ölümləri ilə məşğuldurlar. Əslində isə, canlı və cansız yaranışların, o cümlədən sivilizasiyaların, çoxluğu və müxtəlifliyi səbəblərindən, Onların Kainatlarda Yer üzündən savayı da işləri olduqca çoxdur və bunların icraatları üçün olduqca çox müxtəlif İdarə Sistemləri təşkil edilib.

Kainatın İlk Yaradılışından indiyə qədər, əgər biz insanların mövqeyindən yanaşılrsa, onun və özümüzün tarixini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Böyük Partlayışdan sonra Yerdə və onunla bərabər digər 5 planetdə insanların və digər canlıların yaradılışına qədərki mərhələ;

2. Canlıların və insanların Yer üzündə inkişaf etdirilməsi və artması işləri üzrə mərhələ;

3. Ağ geyimlilərin hamısının və Adəmoğullarının böyük əksəriyyətinin Planetimizi tərk etdikdən sonra insanların Təkamülü mərhələsi (*buraya Peyğəmbərlərin dövrü və indiki çağlara qədər bütöv tarix də daxildir*);

4. Bundan sonra insanların gələcəkdə də Paklandırılması ilə bərabər daha da Bilgiləndirilməsi və yüksək dərəcədə İnsaniləşdirməsi üzrə “Qızıl Çağlar” mərhələsinin başlanması, davam etməsi.

Yerdə həyatın başlanması

İlkdən ilk Yaranış Böyük Yaradanın Öz Təzahüründə, Pak Işığı ilə Müqəddəslikdən Müqəddəs Yaradılmışlar (*mələklər*) Ağ geyimlilər idilər və ilk İcraçılar hesab olunurdular [3]. (*Yaradanın “Öz Təzahürü” dedikdə, bu, Yaradana xarici baxımdan, Özünə bənzərliyin göstəricisidir, amma Öz Varlıq qədərliyi deyil. Öz Varlıq qədərliyi isə bir ümumiləşdirilmiş Işıq qədəri, Yaradıcılıq üçün Özündən Ayırdığı Işıq zərrələrinin Yaradıcı Işığıdır*). Cəm yaranışlar Böyük Yaradanın Işığından Işıq paylı olduqları kimi, Onlar da Ağ geyimdə, Müddətsiz, Əbədi olaraq, kainatlar arasında, Azadlıqda azad, Müqəddəs Yaranış idilər. Hər yaranış Əbədi yaranışdır. Cəm kainatlar, cəm varlıqlar Böyük Yaradanın Nəzərindədir. Yaranış zərrələri vəhdətində olmaqla bərabər hər zərrə O-nun Mehriban, Səbr Baxışında, hər yaranış isə O-nunla, O-nun Ətrafında, Öz Baxışındadır.

Yaranış Anından başlayaraq neçə-neçə müddətlər keçirdi. Cəm Yaranışlar O-nunla bir Vəhdətdə idilər. Müqəddəs Yaranışlar həmişə kainatlarda, İcraatda azad, bir Birlikdə idi.

Yerdəki astrofiziklərin hesablamalarına görə Kainat 15-18 milyard il bundan qabaq yaranmışdır. Burada həyatın başlanğıcı isə indiki vaxtdan təxminən 3,5 — 4 milyard il qabağa təsadüf edir. Bu vaxtı Yer üzündə həyatın başlaması üzrə biz də əsas götürürük və söhbətimizə davam edirik.

Buna qədər, dedik ki, Ağ geyimlilər Kainatda azad hərəkətdə idilər. Onlardan da bəzilərinin Varlıqları Müqəddəs Işıqdan paylı olduqlarına görə və Kainatda mövcud olan planetlərdə bir Işıq bağlılığında, bir Vəhdətdə olmağı, onlarda belə bir güman yaratdı ki, onların Özləri müstəqil yaradıcılıq gücündədir. O Ağ geyimlilərin, o mələklərin yaranışda hər birinin ayrı-ayrı icraat funksiyası vardı. Ancaq bu əsas vermirdi ki, Özlərini Yaradan qədərinə qaldırıb, O-nunla bir bərabərlikdə tutsunlar. Belə bir düşüncəyə gəlməyə isə bir amil vardı. Heç bir hal səbəbsiz, heç bir səbəb halsız deyil. Çünki, Yaradanın Yaratdığı hər bir yeni yaranış Müqəddəslikdən, Müqəddəs yaranışdan başlayırdı. Müqəddəslik pak əsasa malikdirsə, qalaktika və meqaqalaktikalarda Işıq axımı daha səlis, daha da rəvan axıcılıqda olur, bir Birlik hərəkəti ilə daha da güclənirdi. Qara Varlıq isə Işıqdan hər yaranmışın Müqəddəs Işıq əhatəsini azaltmaqla, kainatlar arasına bir qarışıqlıq gətirməyə, rəvanlığı, ardıcılığı pozmaq üçün çalışmağa başladı. Bununla, ilk olaraq Yaradanın İlk Müqəddəs Işığı ilə Qara Varlıq arasındakı fərq üzə çıxdı. Beləliklə, o Ağ geyimli İlk Müqəddəslər özlərindəki Müqəddəs işıq Qədərini yaranmışlar arasında bərabər bölməliyə, özlərinin Yaradıcı gücünə malik olduqlarını zənn etdilər.

Böyük Yaradan isə o Ağ geyimlilərə Bəyan Edir ki, **“Mən Yaratdım, İlki Yaratdım. Işığımın Qədəri ilə İlki Yaratdım. Ovalın İlkini Yaratdım. Oval arasına o məkanları yaratdım. Bir Vəhdətdə hərəkətlərin (ardıcılıqların) İlkini Yaratdım. Mən Yaradanam, yaranmışları Yaradanam. İlk Müqəddəsləri Müqəddəs Işıq Payı ilə İlkini Yaratdım. Kainatlarım arasında azad Yaratdım. Öz Təzahürümdə, Öz Oxşarımda Yaratdım. Yaradanam ki, İlk Yaranmışları Müqəddəslikdən Müqəddəs Yaratdım. İlkəri Işıq Payımdan Yaratdım. Sizləri Yaranış arasına bir Vəhdətdə, bir İcraata Yaratdım. Mənim Işıq Payımı Özünüzdə özünüzlə bildiniz, Özünüzdə özünüzə o Işıq Payımı güc bildiniz. Yaradan Mən, yaranmışlardır yarananlar”**.

Bu vaxta qədər həmin Ağ geyimlilər sıralarındakı saylardan Saylı idilər. Lakin, Saylar arasında olsalar da, Saylardan uzaq oldular. Ancaq ki, Böyük Yaradanın Baxışından, Rəhmindən, Səbrindən Uzaq olmadılar.

«İlkdən ilk idilər; — İlkinə, Müqəddəsliyinə Qayıdan olsunlar, Səbrimdə, Mehribanlığında İlkine Qayıdan olsunlar» deyə Böyük Yaradan Özlüyündə Qərar Verdi.

An — anında, müddət — müddətində keçirdi və cəm məkanlar cəm kainatlarda biri-biri ilə həmahəng hərəkətində davam edirdi. Buna baxmayaraq, Otuz müddətə uzaq olan Müqəddəslər Böyük Yaradanın Rəhmindən, Nəzərindən, Səbrindən yenə də Uzaq olmadılar. O ana qədər Kainatlarda hər bir məkan öz məkanında məkanlı, hər məkan Özlüyü ilə, özünəməxsus rəngdə idi.

Cəm yaranışlar Böyük Yaradanın Əhatəsində, Baxışında, Işığında, cəm məkanlar biri-biri ilə Ahəng Hərəkətində, Onun Baxışında bir hərəkətdə davam edirdi. Bizim Günəş məkanı ətrafında ilk məkan Yer kürəsi idi ki, sarı rəngdə idi və buraya 10 Müqəddəs Uzaq Edilmişdi. Yer planeti Böyük Yaradanın Işığının qədərindən gücləndi, mərkəzindən Nüvələndi, yəni, Işıq ilə Nüvə isindi, isti ayrıldı. O məkanda qatlardan nəmlər ayrıldı. Su səthə yaxınlaşdı, üzə üz oldu, yer üzünə su çıxdı.

Günəş öz məkanında, öz yerində, Yerlədir. Işıq saçır, gündüz olar; günəş əyilər, axşam olar. Bu, Yer cəm yaranışına bir Yaddaşdır, yəni, **“Qaranlıq idi ki, Işıqla işıqlı Etdim”**.

Günəş ətrafında Yer məkanı qonşu planetlərdən seçilirdi. Buradakı buludlar bu məkanın özündən ayrılan suların buxarlaşmasından yaranıbdır. Bu məkanda Yaranış su ilə, Özlə — Nüvə ilədir. Cəm məkanlarda «nəm» deyilən şey oranın özü ilədir. Yer məkanında ilkdən su ayrıldı, — su yağdı, yeddi gün su ayrıldı, su yağdı. Buludlardan su ayrıldı, su yağdı. Məkandan, qatlardan nəm ayrıldı, su yağdı. Cəm kainatlarda altı günəş məkanı ətrafında altı məkan ayrıldı. Bu altı məkanda nəm ayrıldı, — su yağdı.

Böyük Yaradan isə Öz **«İlkdən ilk idilər, İlkinə qayıdan olsunlar, Mənim Pak Məkanıma qayıdan olsunlar»** Prinsipini əsas Tutmuşdu və bu, o vaxtdan bəri bir qanun şəklində hər kəs üçün ümumiləşmiş, ümumi olmuşdu. Müqəddəsin Göndərişinin anlamı: Böyük Yaradana

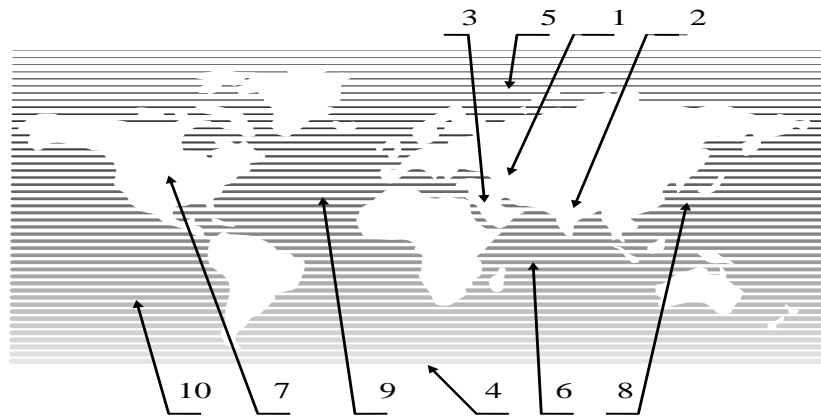
Qayıdışı, — müddətində, anında olmalı idi və “Əbədindən Əbədi Yaranış, — Əbədiyyətinə Qayıdan yaranış. İlkdən təyinli göndəriş, Böyük Yaradana qayıdan göndəriş. O məkana təyinli — Müqəddəslər təyinli, Qırx müddətə təyinli, İlkinə qayıdışı ilə təyinli. İlkdən cəzasız yaranış, — İlkinə qayıtmalı yaranış” qayəsi ilə möhkəmlənmişdi.

Yavaş-yavaş bu məkanda sular su ilə artırdı, artmış sular ayrı-ayrı hövzələr ilə birləşirdi. Qırx müddətə uzaq olmuş o Müqəddəslərin hər biri bir adda, Adlı idilər (cədvəl 10 və şəkil 1).

Cədvəl 10

Müqəddəslərin adları və məskunlaşdığı ərazilər

Say	Adları	Ərazi (Yerin müasir coğrafi vəziyyətinə görə)
11	MƏN	Qafqaz və Cənubi Azərbaycan daxil olmaqla, ətrafları
22	HƏM	Hindistan
33	ƏN	Ərəbistan yarımadası
44	ƏK	Cənub qütbü
55	ÜZ	Şimal qütbü
66	QİT	Afrika qit'əsinin cənuba doğru hissəsi. Hind okeanı suları altında qalan ərazi. (Bu Müqəddəsin altında uzununa xətt var idi)
77	TƏK	Amerika qit'əsi
88	LAP	Yaponiya və cənubdakı adaların ərazisi
99	DÖN	Afrika və Amerika qit'ələri arasında. Atlantik okeanındakı o ərazi (qit'ə) sular altında qalıb
110	ƏDD	Sakit okeandakı o qit'ə sular altında qalıb

Şəkil 1. 10 Müqəddəsin Yer üzündəki məskənləri

Böyük Yaradana Qayıdış öz Müddətində, anı ilə olmalı idi. Lakin Müddət keçir, an keçir, Müqəddəs göndəriş uzaqda baxır, — mətləbdən uzaq baxırdı. Onların Müqəddəsliyinə Böyük Yaradan Tərəfindən xələl Gətirilmirdi. Müddət keçir, — o Müqəddəslər yer işığı ilədir, yerlədir;

lakin Böyük Yaradan Verdiyi Sözü də Pozmur: “Müqəddəsin qayıdışı etdiyi ilədir, Özlədir, qayıdışı özü ilədir, Özlədir”, yəni, etdiklərinin yaxşılığından, yaxud da pisliyindən asılı olmalıydı. Ona görə də, o Müqəddəslər ətrafında Müqəddəslikdən müqəddəs yaranış dövrü başlayır: “buğda — müqəddəs yaranış, düyü — müqəddəs yaranış; Zərrədə işıqlı təyinli yaranış, o Müqəddəslərə təyinli yaranış”. Çünki, Böyük Yaradan Bilirdi ki, maddiləşmiş, maddilikdə yaşayan varlıqlara (*maddələr mübadiləsi üçün*) qidalanmaq zərurəti vardır.

Dedik ki, Müqəddəslər arasından uzaq olanların, — bu məkanda Böyük Yaradanın Nəzərində, Səbrində olanların müqəddəsliklərinə Toxunulmur, cəza Tətbiq edilmir. Müddətlər yenə də keçdi. Müqəddəs tək oldu, düşünən oldu; Böyük Yaradan Məkanına baxan, lakin Müqəddəsliyə Qayıdışı yubanmada oldu.

Yaranışdan hər məkan Təyinlidir, onlar daşladır, torpaqladır. Müqəddəsə isə bu məkan su ilədir, daşladır, torpaqladır. Su həm də pakdır, Paklıqadır. O Müqəddəslər tək oldular, — düşünən oldular.

Müqəddəslikdə qida yox, Müqəddəslikdə yuxu yox. Müqəddəslikdə Müqəddəs Pak Işıqladır, Əbədi Işıqladır, Orada qidalanmaq yoxdur, Böyük Yaradan Işığı İlədir, cəm kainatlar da Böyük Yaradanladır; onlar Böyük Yaradan Təzahürüdür. İlk Müqəddəslər Böyük Yaradan Tərəfindən Yarananlar, Böyük Yaradan Ətrafında dayananlardır. Kainatlarda isə məkanların başlamı su ilədir, sularladır. Yer məkanı da varlığından pak sularladır. Maddi maddilərlədir, maddiliyin başlanğıcı su ilədir, tək deyil. Bu məkan varlığı qatlarda nəmlədir, pak sularladır. Kainatlarda hər məkanın mərkəzi Pak Işıqdan Işıqladır, odla deyil. Bəşər varlığında «Ruh» deyilən Böyük Yaradan Işığından Paylı Işıqladır. Bu da od deyil. Hər görünən Varlığın əvvəli Işıqladır. “Ruh” deyilən də Işıqladır, «maddi» deyilən — maddilərlədir, tək deyil, o da Işıqladır. «Işıq» deyilən Yaranışdandır, Yaradandandır. İnsanın sinəsindəki Ağ işıq (*Ruh*) Böyük Yaradana Qayıdandır.

Müqəddəslərin Ağ geyimi an-an Yerin bozarmış torpağı rəngində oldu. O məkanda o Müqəddəslər Müqəddəslikdə — üç min il, sonra da bir min il olmuşdular, cəmi dörd min il. Sonra İlk Müqəddəslər o məkanda maddiliklərlə, yəni, maddiliyin əvvəli Paklıqla, Paklıqda su ilə maddiləşdilər.

Onlara Qadınlar, ilk 10 Nənələrimiz (*Havvalar*) Göndərildi.

Cəm kainatlar Böyük Yaradan Ətrafında hərəkətdə, hər hərəkət ahənglə, ümumi Ahəngdədir. Cəm kainatların, Məkanlaşmış məkanların hərəkəti də Ahəngdədir. Ahənglər mütləq (*absolyut — bir yerdə, bir düyüdə*) deyil, cəm kainatlar və yaranışların, kainatların arası ahəngsiz deyil. Ahəng — bir yaranışdır, məkanlarla bir yaranışdır. Ahənglərdə ahənglər müxtəlifdir. Varlıqla bir varlıqdır, özlüyü — müxtəlifdir, yəni, ahənglər rəngarəngdir, özü də zahirən rəngarəngdir, mütləq deyil.

Qadınların yaranışı ilklərlə ilk yaranışdır, Ahəngdən yaranışdır. Qadınların varlığı cəm kainatların ahəng cizgiləri ilə əlaqəlidir, birdir. Kainatların ahəngi — vəhdət ahəngi, təkrar olunmayan axım ahəngi. Müqəddəslər Işıqdan ikən, onların qadınları Işıqla qaranlıq səddini açarlar, axımdan axımla açarlar, Qaranlıqla Işıq səddini açarlar. Qadınlar Böyük Yaradan Məkanı Ətrafından Yer məkanına göndərilənlərdir.

Dedik ki, Müqəddəslər bu məkanda uzaqlaşdıqları Müqəddəsliyə uzaqdan baxan oldular. Onların qırx müddətə Uzaqlığı Müqəddəsliyinə qayıdışındadır, — cəza deyil. Işıqdan uzaq düşən — Işıqdan Uzaq deyil. Onlar Böyük Yaradanın Rəhmində, Səbrində olduqlarından, Baxışından Uzaq düşməmişdilər. Bu məkana göndərişləri cəza olmasa da, burada Əbədi qalmağı da mümkün deyildi. Göndərişləri Böyük Yaradandan olduğundan, Əbədiyyətdən uzaqlığı mümkün deyil. Özləri — etdikləri ilədir, uzaq deyil.

Ona görə də, bu məkana Qadınlar (*bizlərin İlk Nənələrimiz*) Göndərildilər. Kişi ilə qadın cəm yaranışlarla həmvəhdət yaranışlardır. Kişi ilə, qadınla deyil, — Yaradandan Zərrədə təyinlidir yaranış. O Müqəddəslər Ahəngdən, Vəhdətdən uzaq deyil. O Müqəddəslər təkliklə olsalar da, Yer məkanında cəm yaranışlardan uzaq deyil. Müddətlə göndərilən Müddətlərdən

uzaq deyil. Bu məkanda bəşəriləşməsi, müddətlə İlkinə, Əbədiyyətinə qayıdışı cəza deyil. Çünki, o müqəddəslər Ahəngdən, Vəhdətdən uzaq deyil.

Müddət — müddətində, məkən da dəyişmədə oldu. Adalar birləşib bir oldu, — böyük adalar oldu. Böyük adalar sonra Böyük Adalarla bir oldu, qit'ələr, materiklər beləcə yarandı. Sular torpaqlar ətrafında sularla hövzələndi, Okeanlar başa gəldi.

Məkən qatlardan silkələnəndə, üz qatı — odla (*vulkanlarla*) silkələnəndə oldu; nüvə Nüvədə qızdı, məkən məkanda yeniləşdi (*ilk dağlar, təpələr, düzənliklər yarandı*). Məkən qatlarda qatlarla artdı, məkanda Od yeniləşdi, Yer məkani qatlarda yeniləşdi. Mərkəzdən başlayaraq, bu məkən qatlarla düzümə gəldi. Məkən su ilədir, — odla qatlardan yeniləşdi; mərkəzdən qatlarla düzümə gəldi. Yer üzərində dərin qatlardan ilk odlar şö'lələndi. O odlara «Müqəddəs Odlar» deyildi. Məkanda Müqəddəslər hərəkətə gəlib Müqəddəsləri axtarışa başladılar.

Məkanda silkələnmələr, zəlzələlər Müqəddəslərə ilk vahimə gətirdi; Özlüyündən uzaqlığı ilk vahimə gətirdi. Od gördü, Gördüyü İşıqlardan uzaq gördü. Odda işıq gördü, amma odu əl-ayağı yandıran gördü.

İlkdən ilk qadını — məkanda gördü. Qadın ilə kişi biri-birindən uzaq deyil. Kişi, qadın Böyük Yaradandan Əbədi yaranmışlarındandırlar, İşığından — yaranışdandırlar. Yaranışda biri-birindən zahirən (*çox da*) ayrı deyillər. Baxışda da biri-birindən ayrı deyillər. Işıq Bir ikən, Işıq Mütləq ikən, ahəngdir müxtəlif. Müxtəlifdədir müxtəlif, müxtəlif müxtəliflikdə sabit deyil. Erkək-dişi, qadın-kişi Yaradandanla tə'yinli yaranış arasında olub yaranışa vasitəçidirlər, yarıdan deyillər.

Yaranış Zərrədən, Işıq Zərrədə, Zərrə Yaradandan yaranışdadır. Zərrə Işıqdan yaranışa tə'yinlidir. Hər varlıq, hər Zərrə — Işıqla varlıq olandır. Böyük Yaradandan Bəşər yaranışa tə'yinli göndəriş olduğundan, qadın-kişi, ümumiyyətlə, erkək-dişi Yer məkənində mühitlədir, mühitdədir, yə'ni, maddi varlıqlar birliyindədir.

Bu məkənlərə göndəriş — tə'yinli göndəriş, yeni yaranış — yeni göndərişdir; bitki də bir yaranışdır — məkana tə'yinli göndəriş oldu. İlkdən buğda Yer üzündə ilk bitki idi. Bu məkana o Müqəddəslərə, Müqəddəslər ətrafına buğda — müqəddəs göndəriş idi.

Hər yaranış, hər göndəriş — zərrədə, hər zərrə tə'yinli olaraq, məkanda bəşərə Müqəddəslikdən göndərişdir. Hər yaranış Müqəddəslikdən, Böyük Yaradandan, İlkdən Işıqlı, Işıqla yaranışdır. Cəm Yaranış (*kainatlar, planetlər*) altı müddətə Işıqla yaranış. Hər yaranış — Böyük Yaradandan Rəhmi ilə yaranışdır. Maddilik vəhdətlədir, vəhdət ahənglədir, yə'ni, maddi maddilər ilədir və hər varlıq da varlıqlardır, tək deyil. Bu məkanda yaşıllıq zərrədə göndəriş olaraq, su ilə yaranışdır. Varlığı varlıqdan uzaq etsən də, uzaq deyil. «Uzaq» deyib — ayırdığın, — uzaq deyil. Varlıqdan — varlıq görəcəksən, o varlıqdan — yenə varlıq görəcəksən. Məsələn, çöpü bəlsən, yenə çöp görəcəksən. Tərənişlər, yeni varlıqlar belə başlayıb, belədirlər. Ayırmaq istədiyən, İlki ilədir, ilkinə qayıdandır, ayrı deyil. Bu məkana İlkdən ilk göndəriş Müqəddəslərdir, sonra isə kişidir, qadındır. «Övlad» deyilən Böyük Yaradandan, O-nun Rəhmindən Zərrədə tə'yinlidir. O, Böyük Yaradandan Paydır. Bu məkana, bəşərə göndəriş — bəşərdir. Böyük Yaradan Müqəddəsliyinə qayıtmalıdır bu göndəriş.

Kişi, qadın birdir, — övladları ilə daha da birləşib bir oldular.

Bu məkanda ilk övladın — ilk bəşərin Yaranışına Müqəddəslər Böyük Yaradan Məkənindən Göndərildilər; onlar səf-səf düzülən Müqəddəslərdən Seçildilər, Gəldilər. Bəşər Müqəddəsləri görməz, Müqəddəsləşən bəşər Müqəddəsləri, Müqəddəsliyi Görər. Müqəddəslikdən Gələnələr Müqəddəsləri Gördülər, Böyük Yaradandan Rəhmini Gördülər. Sonra da İlkdən Sünnətlənmiş halda, hazır doğulmuş övladı Gördülər və Anladılar ki, «Sünnətlənmək» Yaranan bəşərə bir yaddaşdır. Bildilər ki, övlad bəşərdən deyil, Müqəddəslikdən Tə'yinlidir, Böyük Yaradandan, Zərrədədir bu yaranmış. «Sünnətlənmək» — bəşərə yaddaşdır: kişi ilə, qadınla deyil, Böyük Yaradandır yaranış. Yaranış yerdə, yerlə deyil, Böyük Yaradanladır. Bəşər müddətində müddətə yaranışdır. Hər bəşər Böyük Yaradana, Müqəddəsliyə —

Əbədiyyətinə Qayıdandır və Qayıtmalıdır. «Övlad» deyilən Paklıqdan Paklıqla, Zərrədən zərrədə yaranış olduğundan, bu yaranış da bəşərdən deyil, Müqəddəslikdəndir, Böyük Yaradandan, Zərrədəndir.

İlkdən hər bir Müqəddəs tək idi, — yer məkanında üç oldular. Bu məkana ilk övladlar Böyük Yaradan Baxışında gəldilər.

İlk tikili ev oldu. Qadın evdə ev yığar; kişi isə İlk Müqəddəslərin Azad Yaranışı ilə, çölü, dağı, Azad Yaranışını gəzintidə azad bilər. İlkdən o İlk Müqəddəslər Yer məkanında təkliklə, Azad idi. Bu kişilər çöldə əkinçilikdə, heyvanları bəsləməkdə, növləşdirməkdə, başqa işlərdə öz Babalarına, o Müqəddəslərə kömək idilər, köməkliklərini bir an olsa da, əsirgəmirtilər.

Bu məkanda Müqəddəslər bilirdilər ki, əvvəldən tək deyillər. Odur ki, Müqəddəslər biri-birini axtarışa başladılar. Axtardılar, tapdılar. Tapılanlar tapıldı, görüşənlər görüşdü. Sözə də, məkana da söz gəldi. İlk övladlardan da yeni söz gəldi. Hər cismə, hər varlığa, hər hərəkətə ad deyildi, ad gəldi; Müqəddəslər arasında Bir Kökdə Danışığa, o Kök üstündə yeni söz gəldi, ad Deyildi, ad gəldi. İlk övladların baxışında, varlıqların özlüyünə də ad gəldi.

Bəşər yaranışı rəngdə, rənglə deyil. Rəng — Rənglədir, Yaranmış bəşər rənglə deyil. Müqəddəslikdən bəşərləşən rənglə deyil; İlkəndir, yeni rəngdə deyil. Odur ki, İrqlərin təmali ilkdən var idi — müxtəlif Səməvi Bölgələrdən gəlirdi. İlkdən 4 təməl irq vardı (*Ağ, Sarı, Qırmızı, Qara*). Bunlara Eskimoslar da əlavə olundu. Sonralar isə bütün bu irqlərdən aralıq irqlər də törəndi.

Yer məkanını dolaşdılar, o məkanda uzaq olanlar yenə görüşdülər. Ayrılanda tək idilər, görüşdülər, — qadınla, övladlarla biri-birini gördülər. Bəşərdən bəşər Böyük Yaradan Rəhmində bəşərləşdi, artdılar. Beləliklə, Yerin müxtəlif sahələrində İlk Mədəniyyətlər yarandı, İlk Qızıl çağlar dövrləri başlandı. Bu dövrlərdə Yer üzündə əxlaq, mədəniyyət, dünyəvi və ilahi elmlər çox yüksək səviyyədə idilər. O vaxtlar Yerin indiki texnikasına ehtiyac yox idi, çünki böyük elmlər əsasında başqa texnologiyalar, başqa prinsiplər hökm sürürdü və hər ehtiyacı təmin edirdi.

Yuxarıda göstərdik ki, İlk Təkamül sudan başlar. Çünki, su fizioloji birləşmələri hasilə gətirən bir amildir. Onun tərkibində Ağ İşıq zərrələri boldur.

Nur su və palçıqla birləşərək (*burada Nur — Böyük Yaradan İşığın, Enerjisinin kosmik şüalar halını da göstərir. Bunlar istiqamətləndirilmişlərdir və bu anlam digər növ kosmik şüalar ilə qarışıq salınmamalıdır*), amin turşularını, sonra isə tək hüceyrəni meydana gətirmişdi. Müqəddəslər tərəfindən Yer kürəsində bu tək hüceyrələr Kosmik Enerjiyə tabe tutulmuş və onların bölünmələri təmin edilmişdi. Bu bölünən hüceyrələr müəyyən qayda ilə artıb çoxalmışlar. Beləliklə, hər bir Hüceyrə ayrılıqda Yaradanın Bilgilərinə və Enerjilərinə tabe tutulmuş və müxtəlif növlər meydana gətirilmişdir. Onlar heyvanların yaşayışları üçün otları və bitkiləri də meydana gətirmiş və növlərini çoxaltmışdılar. Mövcud canlılar müəyyən bir müddətlərdən sonra çürüməkdə, yox olmada idilər. Bunlar Günəş şüalarının köməyi ilə oksigeni, hidrogeni, karbon qazını, azotu, heliumu artıraraq, indiki atmosferi yaratdılar. Bu dəyişiklik ilə Planetimizdə Kosmik axımların mənfi təsirlərinin qarşısı müəyyən qədər alındı. Sonralar Ozon təbəqəsinin əmələ gəlməsi ilə bizim Yer kürəsindəki həyata uyğun şərait də yarandı.

Beləliklə, Müqəddəslərin bədən şəklinin köməyi ilə insanların bədən şəkli var oldu. Bu bircinsli törəmə ilə Var olan insan və heyvan nəsllərinin Planetimizdə davamlı olması üçün İşıq payları və Genlər üstündə yenə də müxtəlif dəyişikliklər edilmiş və cinsi yolla nəsil davamiyyəti üçün Dişi-Erkək cütləri meydana gətirilmişdi.

Sonralar İlk Müqəddəs Babalarımız və Təkamül dərəcələri yüksək olan Adəmoğulları Göylərə köçmüşlər. (*Gələcəkdə isə insanların tək-tək Paklanıb Təkamüllərə çatması və hamısının Göylərə Qayıtması ilə “Qiyamət” deyilən hadisə, yəni, İlkə Sonun birləşməsi baş verəcək, hamı bu maddi aləmlərin zillətlərindən Qurtulacaq və İnsanların yüksək yaşayış mərhələləri başlayacaqdır*).

Beləliklə, Yerdəki həyatın başlanğıcı səbəbləri barəsindəki planetimizin alimlərinin hipotezləri (fərziyələri) [17] müəyyən qədər əhəmiyyətə malikdir. Onlara görə həyat bizim

planetdə:

- 1) cansız materiyanın, cansız substansiyanın təkamülü nəticəsində yaranmışdır;
- 2) digər aləmlərdə olan mikroorqanizmlərin sporlarının kosmik fəzadan keçib gəlməsi (*elmdə buna panspermiya prinsipi deyirlər*) və burada inkişafı nəticəsində yaranmışdır.

Hər iki hipotezlə bu bölmədə deyilənlər arasında oxşarlıq olsa da, onlar prinsipcə bir-birindən tamamilə fərqlidirlər. Çünki, hər hansı bitkinin, canlıının yerə düşdükdən sonra özünün funksiyasına və ətraf şəraitə uyğun, həm də mərhələlər, ardıcılıqlar üzrə inkişaf istiqamətləri Böyük Yaradan Tərəfindən Tə'yinlənmiş və zərrədə kodlaşdırılmış yaddaş olaraq Göndərilir. Bu, heç də Yer üzündə indiyə qədər insanlara mə'lum olan təkamül nəzəriyyəsinə bəsbütün, biryolluq rədd eləmir. Təkamüllər Yerdə və Göydə, bütün Kainatda, Vəhdətdə gedir. Yə'ni, hər bir böyük mərhələlərə daxil edilən cari mərhələlərdə təbii seçmələr, kiçik evolyusiyalar özünü təbiətdə göstərə bilər. Buna Böyük Yaradanın Özü də Tə'yinləri ilə, əvvəlki yaşayış yaddaşlarını qismən Saxlamaqla və Yer üzünə Göndərişləri ilə Kömək Edir. Lakin ayrı-ayrı iri mərhələlərdə bu yaddaşlar üzərinə müqayisə edilə biləcək dərəcədə daha iri, daha çox seçilə bilən şüurlandırıcı yaddaş kodları, yaddaş proqramları da Böyük Yaradan tərəfindən əlavə Edilir. Məsələn, qıjıkimilərin və ya dinozavrların dövrünün bitməsi və yeni növlərin, yeni siniflərin yaşayış eralarının başlanması, hesab edirik ki, bu qəbildəndir. Bitki və heyvanların bu cür inkişafı ilə İlk Müqəddəslər olan 10 Babamızın maddiləşməsi və təkamülü (*əslində tənəzzülü*) şəraitlərini eyniləşdirmək olmaz. Lakin insan Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsinə yatmayan varlıqdır. İlk maddiləşmədən başlamış indiyə qədər o, öz varlıq formasını saxlamışdır, yə'ni, əməyin nəticəsində meymun insana çevrilməmişdir ki, insanın da mənşəyinin məhz (yalnız və yalnız) meymun olduğunu deyə bilər.

Buradan görüldüyü kimi, insanın Təkamülü materialist alimlərin yazdıqlarından fərqlənir və təkə yer üzündəki təbiətdən asılı deyildir. Təkamül ardıcılıqlarını irəlilətmək işi ən çox Səmələrə, Kainata və ondakı varlıqlara məxsusdur. Yer üzündə qədim insan-meymun sümüklərinin tapılması və izahı onların təkamüllərinin öz-özünə olması ilə deyil, Böyük Yaradanın Yaradıcılığı və özlərinin cəzalılığı dərəcələri ilə bağlanmalıdır. Yer üzündəki təbiət də elə bir ümumi qanunlar silsiləsinə tabedir ki, bunlar da Böyük Yaradanla, O-nun Yaradıcı və kodlu informasiyalar daşıyıcıları olan Zərrələri ilə bir Vəhdətdə baş verirlər.

Beləliklə, F. Engelsin və digər materialist alimlərin təbiət qalıqlarını müşahidə materialları əsasında irəli sürdükləri tarixi-dialektik nəzəriyyə bir tərəfdən düzgündür, lakin Böyük Yaradanın Yaradıcılığını və ümumən Kainatın iştirakını işıqlandırmadığına görə, yarımçıqdır. Beləliklə, Yer üzündə həm dindarlar, həm də materialistlər bir-birilərinin fikirlərini inkar etməməlidirlər, əksinə, bu fikirləri birlikdə bütövləşdirib tamamlamalıdırlar.

Yerdəyişmə (Ölüm)

Canlıların, o cümlədən insan bədəninin hər bir hüceyrəsi, hər bir atomu Ağ İşıq zərrələri hesabına informasiyalıdır və bu informasiyaların kodlarla istiqamətləndirilmələri ilə canlı varlıqdakı hüceyrələr artır, inkişaf edir, müəyyən bir dövr keçdikdən sonra ölüb bədənə xaric olunur və yeni hüceyrələrlə əvəz olunur. Şüur isə, beyində fəaliyyət göstərir. İnsanın beyin hüceyrələri ömrünün axırınadək ölmür.

İnsan və ya digər canlılar, təbii ölümə mə'ruz qaldıqdan sonra onların beyni və şüuru üzrə dəyişikliklər baş verir.

İnsan bu dünyadan köçər ki, “o dünyaya” keçər. Ruhi İşığı bədən təzahüründə qalxar, bədənin özü qalxmaz.

Beyində olan zəka, şüur, əql üçlüyü beynin funksional əsasıdır. Beyində yaddaş nöqtələri var ki, insana, yaşayışına istiqamətlər verir. Bu yaddaş nöqtələri Yaradanla bağlılıqdadır. Yaradan

cəm Yaratdıqlarına, canlı varlıqlara informatik bilgi qədərləri (informasiyalar) Göndərir. Bundan başqa Ağ geyimlilər, İcraçılar da var ki, onlar da İnformasiyaları insanlara çatdırırlar. Bu İnformasiyaların hamısı sırf elmi xarakter daşımır. İnsan ətrafındakı mühitlə və aləmlə həmişə təmasdadır. Yaşayışda hər bir hal digər hallarla birlikdədir, hər bir hadisə ardıcıl bağlılıq davamındadır.

Ruh, daha doğrusu, bədən Enerjisinin Potensial Gücü bədənəndən ayrılan kimi baş, kəllə öz funksiyasını həmin andaca dayandırmır. Kəllə bir mərkəzdir. Onun işi, funksiyası bir baxışdan çox sadə, digər baxışdan isə mürəkkəbdir.

Yaddaş kəllədədir, mərkəz oradadır, kainatlara bağlılıq oradadır.

Canlıların, insanın bioloji ölümü o zaman baş verir ki, ürək döyüntüsü zəifləyir və dayanır. *(Bə`zən insanlar deyirlər ki, “Yaradıcı ürəyimdədir, varlığımıdadır”. Yox, bu, yanlış anlamdır. Əgər Yaradan, Tanrı, Allah Yaratmış olduğu canlının varlığına Sığarsa, nə qədər bəşər sayı varsa, deməli, o say qədərində də Yaradan, Tanrı, Allah olmalıymış? Canlı varlıq bioloji ölümlədir, Yaradan isə Əbədidir. Lakin Yaradan Birdir. Yaradan yaranmışın varlığına Sığmır, Sığa Bilmir. “Yaranmış hər bir varlıq Yaradan Varlığına sığar. Yaradanın İşiq Payından Yaradıcının İşiqına qayıdır ki, Yaradanına qovuşar”).*

Yaradanın Məkanından hər an cəm kainatlara İşiq Payı pay-pay, zərrə-zərrə yayılır. Yaradanın İşiq Payından kainatlar paylı olmasa, onda heç yaranış da olmaz. Ona görə ki, hər yaranmış İşiq Payı almasa, o canlı varlıq qədərində ola bilməz. Hər bir canlı o zaman ölür ki, Yaradan Məkanından ona ayrılan İşiq Payı dayanmış olsun.

İnsan varlığında ürək döyünər, döyüntüsü nəbzə bəlli olar. Nəbz kainatlara bağlıdır. Kainatlara yayılan İşiq qədəri İlahi İşiq Qəderidir. Nəbizimiz Yaradan Məkanından yayılan İşiq Payının fasilə-fasilə yayılma ahənginə uyğun olaraq döyünür.

Ona görə də, Can Alan (*Əzrayıl*) canlı varlığa ölümə yaxın vaxtda Gəlir. Gəlir və Gözləyir. O an çatır, Yaradan Məkanından o bəşərin vücudunu canlı edən pay-pay (kvant-kvant) İşiq Payının dayanmasını Gözləyər. O İşiq Payı dayanar, Can Alan ilkdən o canlıya ayrılan Yaranmış İşiq Payını (Ruhi İşiqı) Əbədiyyətə Aparar. *(Düşün, bəşər, Yaradan – O, Əbədiyyətə Aparan yenə də – O, Yaranışa və Əbədiyyətə hökmü Verən yenə də – O.*

Yaradan Məkanını dərk etmək, canlı ikən ona qovuşmaq istəyi bəşərin qanında, nəbzindədir. Ürəyin bir dəfə vurması, Yaradan İşiqının pay-pay göndərişi ilə, Yaradan Məkanından kainatlara an-an İşiq zərrələrinin axımı ilədir.

Varlığımıza Yaradan Sığmaz, Onun İşiqı ətrafımızdadır. Yaradan bizlədir, bizdə deyil. Yaradanın Nur zərrələri bizim ətrafımızdadır ki, Yaradan bizlədir, bizdə deyil.

İnsan ürəyində məhəbbət var. Bu, inkar olunmazdır. İnsan ürəkdən sevə bilər: Vətəni sevə bilər, ata-anasını sevə bilər, yarını sevə bilər, övladlarını sevə bilər, əşyalara, varidatla bağlına bilər, ətrafındakı gözəlliklərə, varlıqlara bağlanıb təbiəti sevə bilər.

Yaradanımız isə dərkdiyimizdədir, zəkamızdadır, yaddaşımızdadır.

Ölərkən Yaradanımıza ürək vasitəsilə qayıda bilmirik. Ürək Yer planetində qalır. Yaradanımıza isə zəka ilə qalxıb yaddaşımızla qovuşa bilirik).

Canlı ölərkən ilk əvvəl ürəyin işi dayanır, kəllə hələ tamamilə ölmür. Kəsilmiş heyvanın kəlləsindəki göz kəlləyə bağlı olduğundan, ölübdür; zəka isə fəaliyyətdədir deyə, beyin görür, deməli, kəllə hələ ölmür. Beyinin funksiyası onda dayanır ki, o varlıq artıq əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Ölmüş canlının başı, beyni bağlıdır kainatlara, kəllə bağlıdır bədənə, bədən isə yerə, yə`ni, maddilikdə maddiliyə bağlıdır. O, bir materiyadır, — kainatlara bağlıdır. Kainatlar Yaradana bağlıdır. Yaradan kainatlara, hər yaranmışa Bağlıdır. Bizlər Ona bağlıyıq, O, bizlərə, biz yenə o Yaradana bağlıyıq. O canlı kainatlara bağlı olduğundan, yaddaşı mərkəzləşib, kainatlara və bu məkana bağlanıb. Ona görə də, onu kəsiliş qabağı və sonra da vahimələndirmək olmaz.

O kəllə ətrafı zəkada görür, eşidir. O, qalxıb, aradadır, həm də sorğu qarşısındadır, Oradadır. Heç kimdən kömək gözləmir, Özü tək cavabdehlikdə Oradadır, amma hələ neçə gün öz

cisminə bağlıdır; deməli, həm də buradadır. Qırx gündür bağlıdır. Beyin qəfəsdə (“qəfəs” — *kəllədir*) Ağla bozluq arasında solğunlaşır, sönür, rəngi dəyişir. Parçalanmayıb hələ. Vücut tikələnir, parçalanır, beyin isə yığılıb, yaddaş nöqtələri yığcam olub, yan beyinlər dayanıb, beyinin orta hissəsi mərkəzləşib, kainatlara bağlanıb. Kainatlardan hələ öz vücudunu Öz bağlılığında axtarır. Vücuddan az axımda Ağ zərrəni, boz zərrəni, xaki zərrəni alırdı. O Ağ zərrələr vücudu hələlik saxlayır. O, kainatlara, kainatlardakı Ağ zərrələr axımına bərabər bağlıdır. Ətrafda, o mühitdə hər varlığa bağlıdır. O, varlıqlarda Ağ zərrələrin axımı arasındadır. O zərrələrin axımı çox kiçik hissəciklərdədir. O, kainatlardandır, hər varlıqdadır. O zərrələr axımı bağlıdır o Yaradana, O-nun Nur İşığına, Nur İşığının pay-pay hissəciklərinə. O Nur yoxsa, — İşıq yox; İşıq payı yoxsa, — zərrə yox; zərrə yoxsa, yaranış yox, yaranacaq yox. O zərrə Yaradanın Nur Payından, Özündəndir, İlkəndir.

Beyin hər canlı varlıqda mərkəzdir. Yaddaş, Zəka, Əql, vücudu idarə edən oradadır. Ora isə bağlıdır Yaradana. İnamı olsa da, olmasa da, bağlıdır. Yaradan, axı, O-dur, O-nun Özünə bağlıdır. Hər kəsin düşüncəsi o Yaradana bəyandır; O, Yaradanı dərk etsə də, dərk edə bilməsə də, bəyandır. Yaradan, axı, O-dur, O İlkdir, İlk Özüne bağlıdır.

Vücudda Ağ, boz və xaki zərrələrin axımı olduğundan, o ürəyi hələlik döyündürən var. [*İlk Yaranış çalarının Özlüyü bozluqla (əbədiyyət rəngi), Ağlıqla (Yaradanın yaranışa Ayırdığı İşığın rəngi, yə`ni Onun Nur İşığından Pay) və xaki (qırmızı ilə qəhvəyi arasında olan bir rəng çalarına malikdir; Böyük Partlayış anında ayrılan istiliyin funksional təmsilçisi) ilə oldu. Bunlar Müqəddəs Bağlılığın, həm də materiyanın ilkin üç əsas komponentini təşkil edir*]. Ölümün ilk anında o zərrələr uzaqlaşdı və yox olmur, o vücudda sakitləşirsə də, yox olmur. Beyin hələ ölməyib, kainatlara, kainatlarda zərrə axımına bağlıdır. Çox sakit olsa da, kainatlara son səsini salıb səs edir (*burada “səs” — beyinin özündən verdiyi informasiya*).

Səs dayandı, nəfəssiz zəka qalxdı. Zəka qalxdı, zəkada yaddaş qalxdı. Yaddaşla vücudlaşdı, o bədənin ruhi oldu. Ruh var idi ki (Yaradanın İşıq payı var idi ki, can var idi), bədəndə can vardı. Bədən qaldı, ruh bir ana qalxdı. Əbədi varlıq o ruhi vücudda Əbədiyyətə qalxdı. Bir anda ruh, o ruhda zəka, zəkada yaddaş, yaddaşda əql, əqlə etdikləri əməllər hər fərdin özü ilə, Özü Oradadır. Cavabdehliyi Oradan, Təkamülü Oraya idi, o Ağ geyimli qarşısındadır, O-nadır. O Ağ geyimli Yaradan Tərəfindən icraçısıdır. Yaradan deyil, amma Yaradanın icraçısıdır.

Rəhm Edən — Yaradan. Əziz Edə Bilən Yaradandır. “Bağışlama” anlamı “Yaradan məni Bağışlayacaq” deyimi ilə eyni deyil. Rəhm var ki, yüngülləşdirmək var, yüngüllük var; yüngülləşdirmək var ki, o “yaratdığım əzizdir” Deyimi Yaradandan var.

Kəllə kəsildi, boğaz bədəndən ayrıldı. Çabaladı, vücut dartındı, əzələlər dartındı, Ağ zərrələr axımı bir topluya, bir düzümə, bozluq, xakılıq isə bir düzümə düzüldü. Ağ zərrələr axımı nizama düzülüb kəllədən gəlmədi. Ağrı gəldi, amma Ağ zərrələrin axımı gəlmədi. Artıq o kəsilmiş bədəndə kəllə yoxdur, vücudda olan Ağ zərrələr düzümə gəldi. Mərkəzdən, beyindən ayrıldı ki, Ağ zərrələr axımı gəlmədi.

Digər bir variant canlının boğazdan asılmağıdır. Vücut boğazdan asıldı, baş bədəndən ayrılmağıdır. O, asıldı, boğuldu, asıla qaldı. Yenə dayandı, kəskin dayandı, ciyərdəki daşıyıcı qan dayandı, başla bədən arasında axım dayandı. Qan qaraldı, qara oldu, Ağ zərrələr axımı kənarlaşıb o vücudda yad oldu. Xaki (*qidalandırıcı, enerjiverici zərrələrin rəngi; bunlar həm də istilik termonlarıdır*) beyində, varlıqda tək qalıb, tək oldu; qaralmaq hakim oldu. Fəqərə ilə kəllə sümüyü bir oynaq bağlılığında ayrıdır. Axım kəllədən vücuda vətərlərlədir. Sim kimi tək-tək vətərlərdə Ağ zərrələr axımı dayandı. Sabit axım qaralaşdı kəskin oldu. Kim ki, Ağ İşıq, xaki zərrələrin axımına zor etdisə, kainatların sərhədlilik kənarına özünü bağlı etmiş oldu. Onun Qayıdışı ləng olacaq, qırmızılıq sərhəddinə gec olacaq, Yaşılığa, yə`ni, yaranış zolağı arasına gec gələcək. Səbəbkar da cavabdehdir, — qaralmaq arasında durmağına cavabdehdir. Çünki o, Qırmızı Qan axımını, deməli, Ağ yaranış zərrələrinin sabit hərəkətini dayandırdı.

Kəsilmiş ayrıdır, boğulmuş ayrı. Suda ehtiyatsızlıq ayrıdır, boğulmuş ayrı. İntihar ayrıdır, qəsdən boğulmuş ayrı.

Yerdə ilk mədəniyyətlər

Bir İcraçı olaraq, Yer üzündə ilkin Çağların ilk Birləşmələrin qurucuları Yer Planetinə ilk olaraq gəlmiş, sonralar isə Böyük Yaradanın Böyüklüyünü, Təklisini anlamış 10 Müqəddəs Babalarımız olmuşlar. Onlar Planetin müxtəlif yerlərində ilk Mədəniyyətlər qurmuşlar. İnsanların artımı və ətraflara yayılmaları ilə əlaqədar bu Birləşmələr daha da müxtəlifləşmişlər. Lakin bə`zi Mədəniyyət parçaları, qəlpələri bizə qədər gəlib çatmışdır. İlk Mədəniyyətlərdən birisinə, misal olaraq, Novruz (Zurvan) bayramını göstərmək olar.

İlk Babamız olan Mən-in dövründən Navruz (Zurvan) bir bayram təntənəsi ilə bizlərə yaddaşlarda gəlib və icra olunub. Navruz bayramı yeni günün, ümumiyyətlə, yaşayışın bayramıdır, Kainatların mart ayına müvafiq gələn Yaranış başlanğıcının, dəyişməz bir Anın xatırlanması bayramıdır. Yə`ni bu bayramın mə`nası Kainatların Yaranma Anını, planetlərin özünəməxsus Simmetrik düzülüşünü, Hərəkətə gəlişini və yeniliyin başlanğıcını anmaqdır.

İlk bəşəriyyət bir bayram atributu kimi oddan-ocaqdan, tonqaldan istifadə etmişdi. Tonqalın, odun istisi canlı varlıqlar ilə Yer məkanımızın bir istilik içərisində olduğunu göstərib xatırladır. Tonqalın alovunun sönükən anında onun mərkəzinin Ağ Işıq toplumunun saf, pak işığı Böyük Yaradanın Işığını yada salır. Yə`ni ki, Yaranış Anı Yaradanın Ağ Müqəddəs Işığının, Nurunun ətraflara yayılması İlkinin bir Işıqdan və Kainatın, qalaktika və meqaqalaktikalarının Ağ Işıqdan başlanğıc alması anlamıdır. Zurvan Bayramı ərəfəsində (18 – 22 Mart) gündə 3 dəfə olmaqla, dalbadal 4 gün ərəzində Böyük Yaradana və O-nun Işıqlardan Yaratdıqlarına səcdələr-Təşəkkürlər edərildilər.

İlk insanlar odun sonluğunda alınan ağarmış kütlənin içərisinə müxtəlif rəngli kiçik daşlar tullayardılar. Daşların bu Ağlığa qovuşub balaca səsə partlaması isə qalaktikaların, planetlərin Partlayışla yaranması yaddaşı idi. İnsanların bu anlarda əl çalması, səs salması da o atributun şənliklə, bir ruh yüksəkliyi ilə icrası idi.

İnsanlar Zurvan ərəfəsində, sübh tezdən axar su kənarına gəlib, əl-üzlərini yuyub, su paklığına qovuşmaqla, sanki Paklığa, İlkə, Müqəddəsliyə qovuşmaq icraatını yerinə yetiriblər. Yer məkanında təbiətin oyanışı çiçək, gül, səməni ilə qeyd edilirdi. Bu Kainatın Yaşıl qurşağının, yaşıllığın, yaşayışın rəmzi idi və təzə paltar geyməklə, yeniləşmək sevinci, şənliyi ilə qeyd olunub. Ailələrdə adi olan süfrə açılışı, müxtəlif yemək və şirniyyat düzümü, eyni zamanda yumurtanı boyayıb süfrəyə qoyuluşu, Kainatın quruluşunun oval kəsikli Ellipsoid formasında olduğunu və Onun Yaşıl qurşağının hər bir bucağında Yaşayış şəraitinin var olduğunu bir daha yada salırdı və ailəni daha da möhkəmləndirirdi. Süfrələrə adları “S” samiti ilə başlayan 7 növdə əşya və yeməli şeylər də qoyarmışlar. Bu, Böyük Yaradanın Işığının və ailələrin, soyların, insanların bir-birinə qovuşmalarını, birləşərək mehribançılıqlarının əlamətlərini rəmzləndirir və artırır.

Hər bir icraat o vaxtlar Elmə, İlahi anamlara söykənmişdi.

Çox-çox qədim tarixlərdən insanlar informasiyaları yaddaşlardan-yaddaşlara, nəsillərdən-nəsillərə nağıl, bayatı, şe`r, folklor formasında çatdırmışlar.

Bu bayramı indi də təkcə Yer planetində deyil, Səmada, Göydə, Kainatda da qeyd edirlər. Hətta bir çox insanların “ölülər” kimi bildikləri, vəfat etmiş insanlar da bu Bayramı böyük sevinclərlə Göylərdə qeyd edirlər.

Yazda şimşək çaxır, göy guruldayır, yağışlar yağır. Sanki göz önündə Yaradanın Nur Işığı, o Partlayış Anı və Paklığın əvvəli dayanır. Əgər kosmosdan, Kainatdan o ana baxılsa, əgər kosmonavtlar kosmik gəmi içərisindən o anı müşahidə etsələr, görərlər ki, o şimşəyin işıq yayımı bir anda oval, ellipsoid formasında yaranır və sönür. Bu, İlkə, İlk Böyük Partlayışa bir yaddaşdır.

Bu bayram ayrı-ayrı milliyətin, irqin, qit`ənin, cəhətin və s. deyil, cəm Yaranışın, cəm yaranmışların bayramı olmuşdur. Zurvan ərəfəsində Günəş Sistemimizdəki planetlərin hamısına

eyni vaxtda yenilik gəlir, onlar yenilənirlər. O gün hər varlıq, hər cisim bayram anını yaşayır. Azərbaycanda Novruz bayramı çox qədim bayramdır. Onun tarixi ilk bəşərdən biz bəşərə gəlib və, beləliklə də, 3 – 4 milyard ilə çatır. Sonralar bu bayram haqqındakı Bilgilər digər irqlərin nümayəndələrinə də çatdırılmış və onlar da uzun əsrlər boyunca Zurvan atributlarını, zamanlar öz işlərini görənədək, icra edirmişlər. Cəm bəşərin, cəm cismin, hər varlığın, planetlərin Özlərinin, nüvələrinin bayram anıdır, çünki Kainatların bayram anıdır.

Novruz haqqında deyimlər Böyük Yaradanın “Yaranış” Kitabında [3] əsaslı işıqlandırılmışdır.

SÖZLƏRİN ARAŞDIRILMASI ÜZRƏ DİLÇİLİYİN TARİXİNƏ KİÇİK BİR NƏZƏR

Söz ilə onun mənası arasındakı əlaqələr barədə bəşər tarixində müxtəlif filosof və dilçi alimlərin fikir və mülahizələrinə oxuculara qıscaca xatırladaq.

Hələ e. ə. IV əsrdə qədim Çində dini baxışların əsaslandırıcılarından biri olan filosof Konfutsi və onun davamçıları belə hesab edirdilər ki, sözün mənası onun adlandırdığı əşya və ya hərəkətə uyğun gəlməlidir; məsələn, onlar deyirdilər: “yol ona görə belə adlanır ki, biz onun üstündə yeriyirik; əşyalar ona görə belə adlanır ki, onların mahiyyəti belədir”.

Qədim yunan filosofu Heraklit (e. ə. 540-480-ci illər) əşya ilə söz arasında möhkəm əlaqə olduğunu söyləmişdi. Onun fikrincə, əşyanın mahiyyəti onun adı olan sözdə aydınlaşır.

Eramızdan əvvəl V-IV əsrlərdə yaşamış yunan filosofu Əflatun (Platon) “Kratil və ya sözlərin düzlüyü haqqında” kitabında göstərirdi ki, dünyada insanın özündən daha böyük qüvvələr var ki, şeylərə adları onlar verir. O, həm də qeyd edirdi ki, adqoymada bir razılıq, bir adət də mövcuddur. Ancaq bu adətin nədən ibarət olduğunu açıqlaya bilməmişdi.

Eramızdan əvvəl III əsrdən başlamış stoiklər cərəyanına məxsus filosof və dilçilər sübut etməyə çalışmışlar ki, əşya ilə onun adı arasında sıx əlaqə var. Bunun üçün onlar etimoloji araşdırmalara geniş yer vermişdilər.

Lakin bununla bərabər qədim dövrdə digər cəbhənin alimləri, xüsusilə Yunan filosofu Demokrit, Çin filosofu Syun Kuan və digərləri quru mexaniki-materialist fəlsəfi baxışlara əsaslanaraq şeylərə adqoymada (*insanlar arasında*) qarşılıqlı razılaşma və şərtləşmə prinsipinin olduğunu fərz etmiş və bununla da müasir dövrdə dilçilərin bəyəndiyi və ürəkdən inandığı, həm də çağdaş dövrdə hökm sürən “**şərtilik-ixtiyarilik**” nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdular. Dilin öyrənilməsinin və müasir elm səviyyəsinə gətirilməsinin yeni erası XIX əsrin başlanğıcına təsadüf edir ki, keçən bu 200 il ərzində Avropada materialist baxışların xüsusilə üstünlük təşkil etdiyi bir şəraitdə, nəzəri və tətbiqi dilçiliyin müxtəlif sahə və şöbələri sürətlə inkişaf etmiş, böyük dilçilər ordusu, müxtəlif dilçilik cərəyan və məktəbləri yaranmış və fəaliyyət göstərmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, dilçilikdə sözlərin yaranış prinsipləri indiyə qədər, təəssüf ki, əsaslı surətdə öyrənilməmiş, əksinə onun elmi-nəzəri inkişaf istiqaməti yanlış yollara salınmışdır. Məsələn, dilçilik ədəbiyyatına əsasən, guya ki, heç bir mənadəşyıcı xüsusiyyətləri olmayan fonemlərin müəyyən qaydalı düzülüşlə tələffüzündən sözlər alınır və bu sözlər artıq bu zaman mə'naya malik olur. Bu, belə ola bilməzdi, çünki, təbiətdə bu cür ideyaya yer yoxdur. Mənasızların yığılıb mə'na əmələ gətirmək cəhdi gülüncdür. Təbiətin bütün hərəkəti, hadisəsi, ünsürləri mə'nalıdır. Əgər, biz riyaziyyatçının, fizikin və ya mühəndisin yazdığı düsturları anlamırıqsa, onlar haqqında “mənasız ideoqrafiya” deyə bilərikmi; yaxud da düsturları mə'nalı, onların ünsürlərini, simvollarını isə mənasız adlandırma bilərikmi? Misal üçün, maşınların layihələri və özləri mə'nalı olduğu kimi, onların hissələri də, hissələrin hərəkətləri də mə'nalıdır. Sözü əmələ gətirən fonemlərin mə'na daşıyıcısı olmadıqları fikri dilçilikdə elə dərin kök salıb ki, nə keçmişdə, nə də indiki zəmanda bunun əksi istiqamətində axtarışlar aparılmamışdır. Düzdür, tələffüz məsələlərinin öyrənilməsi sahəsində bu gün fonetika və fonologiya məsələləri fizioloji, akustik, psixoloji baxımdan müvəffəqiyyətlə araşdırılır,

eksperimentləndirilir [2]; lakin, necə deyirlər, “çəkcik ağarmış dəmirə yox, soyuq zindana vurulur”. Axı bu işlərin hamısı bir də ona görə aparılır ki, sözlərin və, beləliklə də, dilin təbiəti açılsın. Əgər, sözlərin mə`nası, dilin də özəl prinsipləri, məzmunu daxildən açılmayırsa, onda elm xatirinə elm yaratmağın heç bir mə`nası yoxdur.

DİLLƏRİ VƏ SÖZLƏRİ BÖYÜK YARADAN YARADIB

Kitabın “Söz” hissəsində yazılanlardan və “Sözün sirri – səsin sirri” kitabından [8] görünür ki, fonemlərin mə`na əmələgətirici əlamət və vəzifələri universali keyfiyyətlərinə malikdir.

Söz daxilində sait fonemlər əsasən əşyanın hərəkətinin və ya başqa hadisələrin istiqamətləndirilməsinə, yönəldilməsinə xidmət edirlər; samit fonemlər isə sözlərdə fiziki (*məkan, zaman-vaxt, məsafə, istiqamət, müxtəlif tə`sirlər, iş, güc, enerji, onların müxtəlif halları və nisbi qiymətliliyi və s.*), həndəsi, psixoloji və canlı təbiətə aid anlayış, əlamət və hadisələri ifa edirlər.

Sual olunur: elmin, texnikanın indiki inkişaf səviyyəsində müasir insanın yeni sözlər yaratmağına gücü çatmadığı bir halda, necə ola bilərdi ki, qədimlərdə yaşayan insanlar, bir-birindən o qədər də mə`lumatlı olmayan xalqlar belə universallığa malik və dəqiq, fundamental elmlərin anlayışlarına əsaslanan sözlər, dillər yarada bilsinlər? Bu suala cavab vermək o qədər də asan deyil və köməyimizə Böyük Yaradan Öz Müqəddəs “Yaranış” Kitabı [1] ilə gəlir. O, bu Kitabın II bölməsində insanın nitqi, danışıq, sözlər haqqında Deyir:

61. İlkdən bir kökdən, bir danışan Yaranış.

Kainatı Yaradıqdan sonra, O, İlk olaraq 3 dəfə “**Yaranışdır, Yaranışdır, Yaranışdır**” Sözlərini Demişdi (*əlbəttə, bunu azərbaycanca deyil, ümumi Kainata, yə`ni Özünə və Ağ geyimlilərə, Mələklərə məxsus, Öz konkret Dillərində Səsləndirib. Maraqlıdır ki, Səməvilərin dillərində 360 fonem işlənilir*). Bu Sözə, bunun kökünə, yə`ni yaranış prinsipinə və insanların danışdığı sözlərə, dillərə işarə olaraq, O, “Yaranış” Kitabında Sözüənə Davam Edərək, Deyir:

62. İlkdən İlk Sözlədir, bir kökdə sözlədir, söz Mənimlədir, Özlədir. İlkdən söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə, Sözlədir. Ayrı deyil, özlüyü ilə Özlədir, bir kökdə Sözlədir.

Heç bir xalq özünü və indiyə qədər öz dilini yaratmamışdır [*olsa-olsa, xalqlar əvvəlki (köhnə) mə`lum sözlərdən istifadə edib düzəltmə sözlər yaratmışlar*]. Buna işarə olaraq, O, Deyir:

63. Xalq xalq yaratmadı, xalq dil yaratmadı, ilkdən söz Mənimlədir, Mənlədir, bir Kökdən, bir Sözdən, Mənimlədir, Mənlədir. İlkdən, Yaranışdan, söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə söz sözlədir. İlkdən Cəm Yaranış Mənimlədir, Mənlədir.

64. Söz bir kökdə Sözlədir, ayrı deyil, Sözlədir, «göz» gördüyün, gözlədir, «söz» dediyin, Sözlədir, bir Kökdəndir, Sözlədir.

Kitabın III bölməsində Deyir:

71. Söz Mənimlədir, Özlədir, ilkdən söz Sözlədir, Bir Kökdə, Sözlədir. Danışq, Bir Kökdən, sözlədir. Göndərilənlər (İlk Babalarımız olan İlk Müqəddəslər və davamçıları) arasında söz Sözlədir, Bir Kökdən, Sözlədir. Anlam danışıqladır, sözlədir, ünsiyyət sözlədir, bir Kökdən sözlədir.

Hazırkı əlavə bölmədən gördük ki, İlk olaraq Yer üzünə 10 Müqəddəs Babamız (*onlar Yer üzündə müxtəlif tə`sirlər nəticəsində maddiləşərək, bizim bədənlərimiz kimi bədən almışlar*) və onlar üçün Böyük Yaradan Tərəfindən Göndərilən 10 Nənəmiz yer üzünə gəldikdən sonra onlar evlənmiş və övladları, övladların övladları törəmişdir (*beləliklə, Yer üzündə müxtəlif irqlər, müxtəlif xalqlar əmələ gəlmiş və nəhayət, biz insanlar artmışıq*). Bu övladlar bir-birini axtararaq, eyni bir Kök üstündə, bizim bu kitabda açıqladığımız eyni prinsiplər əsasında, yaranıb deyilmiş sözlərlə bir-biri ilə danışmış və, beləliklə, xalqlar, sözlər artmış, dillər yaranmışdı. Böyük Yaradan bu barədə Deyir:

83. O məkana ilk övladlar gəldi, Böyük Yaradan Baxışında gəldi. İlk övladlar o məkana gördü, məkanda varlıqlar gördü, varlıqlara ad deyildi. Dilə “dil” deyildi, İlk Sözlə bir kökdən ad deyildi (*cisimlərə, varlıqlara*). Dildən dil artdı, ünsiyyətə dil artdı, ünsiyyətə söz artdı.

86. Axtardılar, tapdılar. Tapılanlar tapıldı, görüşənlər görüşdü. Sözlə söz gəldi, o məkana da sözlərə söz gəldi. İlk övladlardan yeni söz gəldi. Hər cismə, hər varlığa, hər hərəkətə ad deyildi, ad gəldi; Müqəddəslər arasında Bir Kökdə Danışığa, o Kök üstündə yeni söz gəldi, ad deyildi, ad gəldi. İlk övladların baxışında, varlıqların özlüyünə ad gəldi.

Bu Müqəddəslər, ümumiyyətlə bütün Ağ geyimlilər Kainatda həm Böyük Yaradanla və həm də öz aralarında lap İlkdən, İlk Yaradılışdan danışa, xəbərləşə bilirdilər. Həqiqi İnsanlar və digər Səməvilər də bu qəbildəndir. Onların səsəşitmə üzvləri olsa da, həm də bədənlərinin ayrı-ayrı hüceyrələri ilə də səsi hiss edə bilirdilər. Ona görə də, ünsiyyət uzaqdan səssiz dil, yəni düşüncəni bir-birinə ötürmə yolu ilə, yaxından isə səsli danışığa, səsli nitq ilə aparılırdı. Yəni, Kainatda nitq, danışığa Yer üzündə həyatın yaradılışından da əvvəl var idi.

Beləliklə, insanın və dillərin əmələ gəlməsi üzrə mövcud baxışların dəyişdirilməsi bəşəriyyətin, elmin qarşısında labüddür, qaçılmazdır. Həm də elmdə mövcud olan “dilənin yaradılışında dahi şəxsiyyətlərin rolu” nəzəriyyəsinə yeni gözlə, yeni baxışla nəzər yetirilməlidir. Çünki, Yerdə həyatın yaradılışından indiyə qədər Təkamül etməli olan İnsan-oğullarının içərisinə Kainatdan həmişə yüksək inkişafa malik Adəmoğulları və Təkamül pillələri uca olan digər insanlar da (*doğuluş yolu ilə bir qohum kimi*) Göndərilmişlər. Onlar bəzən acılıqlara, mərhumiyyətlərə hətta təhqirlərə, ölümlərə məruz qalsalar da, bir Prometey kimi, bir Dədə Qorqud kimi bu insanların inkişafına öz köməkliklərini, İşıqlarını əsirgəməmişlər. Onlardan bir qismi isə insanların şəfa tapmalarında, ömürlərinin uzanmasında [*məsələn, İsa Peyğəmbər (ə. s.)*] əhəmiyyətli rol oynamışlar. Bunlar isə, həmişə bir sirr olaraq, insanlardan gizlədilmişdir. Çünki, Yer İnsanı hələ Təkamül yolu keçməliymiş və gələcəkdə də keçəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qurbanov Afat. Ümumi dilçilik. I hissə, “Maarif” nəşriyyatı. Bakı, 1989.
2. Veysəlov Fəxrəddin (Yadigar). Fonetika və fonologiya məsələləri. “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 1993.
3. Yaranış. [*Böyük Yaradan Deyimlərini yazıya gətirən Rzayev Vahid Zeynal oğlu*]. “Təhsil” Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1999.
4. Rzayev Vahid. Ümidimiz Sənədir. “Nərgiz” nəşriyyatı, Bakı, 2000.
5. Rzayev Vahid, Rzayev Fikrət. “Yaranış” haqqında söhbət. I – III hissələr. “Nərgiz” nəşriyyatı, Bakı, 1999-2000-ci illər.
6. Rzayev Fikrət. “Adəm dili” haqqında. “İslamın səsi” qəzeti, sayı 10 (58), 2 avqust 1995.
7. Rzayev Fikrət. “Fonemlər nəyə işarədirlər” (I məqalə). Dil məsələlərinə dair tematik toplu № 2. N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1995.
8. Rzayev Fikrət. “Fonemlər nəyə işarədirlər?” (II məqalə). Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu № 2. N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1996.
9. Rzayev Fikrət. “Sözün sirri – səsin sirri”. “Təhsil” Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1998.
10. Qur’ani Kərim. (*Nəriman Qasımoğlunun qələmilə Azərbaycan türkcəsində açıqlama*). “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1993.

11. Onun İlahi Mərhəməti A. Ç. Bhaktivedanta Svami Prabhupada (*Beynəlxalq Krişna Şiuru Cəmiyyətinin banisi və Açıyısı*). “Bhaqavad-Gita olduğu kimi” (Azərbaycan dilində). Bhaktivedanta Buk Trast. 1991.
12. Ramazanov Ramiz. “Dinamikanın ümumi qanunu” haqqında söhbət. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1992.
13. Xəlilov Buludxan. “Azərbaycan dilində təkhecalı fe`llərin əsasında duran ilkin köklərin fonosemantik inkişafı (müqayisəli tarixi istiqamətdə)”. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1995.
14. Xəlilov Buludxan. “Azərbaycan dilində ikihecalı fe`llərin fonosemantik inkişafı (müqayisəli-tarixi istiqamətdə)”. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1996.
15. Xəlilov Buludxan. “Fe`llərin ilkin kökləri (müqayisəli tarixi istiqamətdə)”. Azərbaycan Respublikası “Təhsil” Elm-istehsalat Mərkəzi, Bakı, 1998.
16. Девис П. СУПЕРСИЛА. “Поиски единой теории природы. (Перевод с английского Ю. А. Данилова и Ю. Г. Рудого)”. Москва, “Мир”, 1989.
17. Шкловский И. С. “Вселенная, Жизнь, Разум”. Москва, “Наука”, Главная Редакция Физико-Математической Литературы. 1987.

MÜNDƏRİCAT

Redaktordan	3
Kitaba dair kiçik bir söz.....	5
Dillər, sözlər kainatlara bağlıdır (Kitaba dair bir neçə söz).....	5
Müəllifdən.....	6
FƏSİL I. FONEMLƏR NƏYƏ	
İŞARƏDİR?.....	7
SÖZLƏRDƏ FONEMLƏRİN MƏ`NA ƏMƏLƏGƏTİRİCİ VƏZİFƏ VƏ	
ƏLAMƏTLƏRİ	7
FONEM VƏ SÖZLƏRİN BƏ`Zİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	14
Bəsit və mürəkkəb fonemlər.....	14
Bə`zi statistik universalilərə dair.....	15
FƏSİL II. İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ	
ARAŞDIRILMASI.....	51
Azərbaycan dili üzrə ikisəsli sözlər.....	51

Alman dili üzrə ikisəsli sözlər.....	59
Rus dili üzrə ikisəsli sözlər.....	62
FƏSİL III. ÜÇSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ	
ARAŞDIRILMASI.....	67
Azərbaycan dili üzrə üçsəsli sözlər.....	67
Alman dili üzrə üçsəsli sözlər.....	87
Rus dili üzrə üçsəsli sözlər.....	93
FƏSİL IV. DÖRDSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ	
ARAŞDIRILMASI.....	101
Azərbaycan dili üzrə dördsəsli sözlər.....	101
Alman dili üzrə dördsəsli sözlər.....	144
Rus dili üzrə dördsəsli sözlər.....	169
FƏSİL V. BEŞ VƏ DAHA ÇOX SƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ	
ARAŞDIRILMASI.....	194
Azərbaycan dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	194
Alman dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	213
Rus dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	223
Əlavə. DİLİN YARADILIŞINA DAİR İLAHİ	
NƏZƏRİYYƏ.....	228
Kainat və varlıqları haqqında qısa mə`lumat.....	229
Yerdə həyatın başlanması.....	229
Yerdəyişmə (Ölüm).....	236
Yerdə ilk Mədəniyyətlər.....	238
SÖZLƏRİN ARAŞDIRILMASI ÜZRƏ DİLÇİLİYİN TARİXİNƏ KİÇİK BİR	
NƏZƏR.....	240
DİLLƏRİ VƏ SÖZLƏRİ BÖYÜK YARADAN YARADIB.....	241
<i>İstifadə edilmiş ədəbiyyat</i>	
.....	243

Yığılmağa verilmişdir: 12.12.2011
Çapa imzalanmışdır: 14.12.2011
Kağız formatı: 80/100 1/16
Şərti çap vərəqi: 16/15.31
Tiraj: 100 ədəd
Kitab “Maarif” nəşriyyatında hazır
diopozitivlərdən çap olunmuşdur

Əlaqə telefonu: (055) 749 90 33